T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARI: İNCELEME-METİN

Osman AKGÜNDÜZ
2501220256

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ

İstanbul - 2024

ÖZ

MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARI:
İNCELEME-METİN
OSMAN AKGÜNDÜZ

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve 28 sayı çıkan *Mihrâb*, dönemin İslâmcı düşünceyi temsil eden münevverlerinin ahlâkî, felsefî, edebî, ictimâî ve tarihî konulara dair yazı ve şiirlerinin yer aldığı bir dergidir. Hilâfetin kaldırıldığı, Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'yla eğitim alanında köklü değişimlerin yaşandığı ve ilerleyen süreçte hayata geçirilecek inkılapların tartışıldığı bir ortamda yayımlanan *Mihrâb Dergisi*, siyasî konularda fikir beyan etmekten kaçınmıştır. Derginin yazarları, devletin ve toplumun kalkınmasının, dinî ve millî değerlere aykırı düşmeyecek adımlarla mümkün olacağını dile getirmişlerdir. Batılılaşma hakkında görüşlerin yanında dinî, felsefî ve tasavvufî konularla Türk ve İslâm tarihine dair yazılar ve şiirler, derginin muhtevâsını oluşturmaktadır.

Derginin 1-10. sayılarının metnini günümüz harflerine aktarmayı amaçlayan bu çalışmamızda Osmanlı döneminde ilk süreli yayınların çıkışından Cumhuriyet dönemine, *Mihrâb*'ın yayımlanmasına kadar olan süreç hakkında bilgi verilmiştir. *Mihrâb Dergisi* tanıtılarak derginin muhtevâsından, edebî yönünden, dergiye katkıda bulunan yazar ve şairlerden bahsedilmiş, derginin 1-10. sayılarında yer alan yazıların özetlerine yer verilmiştir. Son bölümde derginin ilk on sayısının hafif transkripsiyonlu metni, dizin ve sözlük ilavesiyle beraber ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Süreli Yayın, İslâmcı Dergiler, Mihrâb, Batılılaşma

ABSTRACT

MIHRAB MAGAZINE'S 1-10. ISSUES:

REVIEW-TEXT

OSMAN AKGÜNDÜZ

Mihrâb, which started its publication life in Istanbul after the establishment of the Republic and published 28 issues, is a magazine containing articles and poems on moral, philosophical, literary, social and historical subjects by intellectuals representing the Islamist thought of the period. *Mihrâb*, which was published in an atmosphere where the Caliphate was abolished, radical changes were experienced in the field of education with the Tevhîd-i Tedrîsât Law, and reforms to be implemented in the future were discussed, avoided expressing opinions on political issues. The authors of the magazine stated that the development of the state and society would be possible with steps that would not contradict religious and national values. In addition to opinions about Westernization, articles and poems on religious, philosophical and Sufi subjects, as well as Turkish and Islamic history, constitute the content of the magazine.

In this study, which aims to transfer the text of the 1-10. issues into today's letters, information is given about the process from the first periodicals in the Ottoman period to the Republic period and the publication of *Mihrâb* magazine. The magazine was introduced and the content of the magazine, its literary aspect, and the writers and poets who contributed to the magazine were mentioned, summaries of the articles in the 1-10. issues are included. In the last section, the lightly transcribed text of the first ten issues of the magazine is presented, along with the addition of an index and a glossary.

Keywords: Turkish Literature, Periodicals, Islamist Magazines, Mihrâb, Westernization

ÖNSÖZ

Cemil Meriç'in (ö. 1987) tabiriyle "hür tefekkürün kalesi, zekâlar topluluğunun yankısı, bir neslin vasiyetnâmesi"[1] olan dergiler, yayımlandığı dönemin fikir ve sanat hayatını aksettirmesi bakımından kaynak değeri taşımaktadır. Türk matbuat tarihinin ilk dergisi olarak 1849'da yayımlanan *Vekâyi'-i Tıbbiyye*'den itibaren, bir kısmı uzun soluklu olan bir kısmı da tek sayı çıkabilen pek çok derginin neşredildiği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra, 15 Teşrîn-i Sânî 1339 (15 Kasım 1923) tarihinde yayın hayatına başlayan *Mihrâb*, 1 Nisan 1341 (1 Nisan 1925) tarihinde sona eren ve 28 sayı süren kısa ömrüne rağmen ilim, fikir ve sanat hayatında iz bırakmış mühim şahsiyetlerin yazılarına ve şiirlerine yer vermesi bakımından kıymetli bir dergidir. Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974), Yusuf Ziya Yörükân (ö. 1954), Mehmed Emin Erişirgil (ö. 1965), Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (ö. 1974), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983), Ahmet Kutsi Tecer (ö. 1967) ve Hasan Âli Yücel (ö. 1961), dergide imzası bulunan isimler arasındadır.

İslâmcı dergiler arasında değerlendirilen *Mihrâb*, aynı kategorideki *Sebîlürreşâd* ve *Mahfil* kadar tesir uyandırmasa da dönemin hassas ortamını dikkate alarak siyasî mevzulara değinmeden, ilmî bir üslupla kaleme alınmış yazılara yer vermiş, dönemin mütefekkirlerinin gayretleriyle oluşan zengin muhtevâsıyla ülkemizin fikir ve sanat hayatına katkıda bulunmuştur.

Eski dergileri, Meriç'in ifadesiyle "ziyaretçisi kalmayan bir mezarlık, anahtarı kaybolmuş bir çekmece"[2] durumuna düşmekten kurtarmak için yapılan ilmî tetkiklere katkıda bulunmayı hedefleyen bu çalışmada, *Mihrâb Dergisi*'nin metninin incelenmesi öncelikli amacımız olmuştur. Derginin 28 sayıdan oluşan toplam metni 1072 sayfayı bulduğundan yüksek lisans tezimizin kapsamı 1-10. sayılar ile sınırlı tutulmuştur. Tanzimat sonrasına ait matbu bir metin olduğundan derginin çeviriyazısında tam transkripsiyon uygulanmamış, transliterasyon (hafif transkripsiyon) usulüyle derginin belirtilen sayıları günümüz harflerine aktarılmıştır.

Giriş bölümünde, ülkemizde süreli yayınların gelişimi hakkında bilgi verilmiş, basın tarihimizdeki ilkler ve dönemlere göre öne çıkan dergiler zikredilmiştir. Birinci bölüm, *Mihrâb* hakkında genel bilgileri, derginin fiziksel özellikleri ve muhtevâsına dair mâlûmâtı ihtivâ etmektedir. İkinci bölümde derginin, incelediğimiz ilk on sayısında yer alan yazıların özetleriyle yazar ve şairlerin listesi bulunmaktadır. Üçüncü bölümde 1-10. sayıların hafif

[1] Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 87.
[2] Meriç, **a.g.e.**, s. 87

transkripsiyonlu metni ortaya konmuş, dizin ve sözlük ile çalışmamız sona ermiştir. Sözlük kısmında, metni okurken lügate bakma ihtiyacı duyduğumuz kelimelerin mânâlarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın vücuda gelmesinde fikir ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ'ne, metinlerin okunmasında yardımına müracaat ettiğim Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ hocama, Farsça metinlerin tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN hocama, üzerimde emeği bulunan Prof. Dr. Reyhan KELEŞ ve Doç. Dr. Reyhan ÇORAK hocalarıma ve bana daima destek olan kıymetli aileme teşekkür ediyorum.

Osman AKGÜNDÜZ

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖNSÖZ ..... **iv**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

MİHRÂB DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Derginin Yayın Dünyasındaki Yeri 7

1.2. Derginin Şekil Özellikleri 9

1.3. Derginin Muhtevâ Özellikleri 11

1.4. Edebî Bir Mecmua Olarak Mihrâb 13

1.5. Mihrâb Dergisi Üzerine Yapılan Çalışmalar 15

İKİNCİ BÖLÜM

MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARININ MUHTEVÂSI

2.1. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarında Yer Alan Yazıların Özetleri 17

2.1.1. Sayı 1 (15 Teşrîn-i Sânî 1339/15 Kasım 1923) 17

2.1.2. Sayı 2 (1 Kânûn-ı Evvel 1339/1 Aralık 1923) 18

2.1.3. Sayı 3 (15 Kânûn-ı Evvel 1339/15 Aralık 1923) 19

2.1.4. Sayı 4 (1 Kânûn-ı Sânî 1340/1 Ocak 1924) 20

2.1.5. Sayı 5 (15 Kânûn-ı Sânî 1340/15 Ocak 1924) 21

2.1.6. Sayı 6 (1 Şubat 1340/1 Şubat 1924) 22

2.1.7. Sayı 7 (15 Şubat 1340/15 Şubat 1924) 23

2.1.8. Sayı 8 (1 Mart 1340/1 Mart 1924) 24

2.1.9. Sayı 9 (15 Mart 1340/15 Mart 1924) 25

2.1.10. Sayı 10 (1 Nisan 1340/1 Nisan 1924) 26

2.2. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarında Yer Alan Yazar ve Şairler 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARININ METNİ

3.1. Çeviriyazı Metnin Hazırlanmasında Takip Edilen Usul 29

3.2. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarının Çeviriyazı Metni 30

SÖZLÜK 361

DİZİN 380

SONUÇ 402

KAYNAKÇA 404

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

Ar. : Arapça

C. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Fars. : Farsça

Fr. : Fransızca

İng. : İngilizce

ö. : Ölüm Tarihi

s. : Sayfa

S. : Sayı

sas : sallallâhu aleyhi ve sellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Fikir, edebiyat, sanat, aktüalite gibi çeşitli konulara yer veren ve belirli aralıklarla neşredilen yayın organları[3] olarak mecmualar/dergiler, Osmanlı Devleti döneminde ilk süreli yayınların ortaya çıktığı 19. yüzyıldan itibaren kültürel hayatın önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Bu bölümde, Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan süreçte dergi ve gazetelerin gelişimi hakkında bilgi verilecektir.

a. İlk Süreli Yayınlar

1828 yılında, o dönem Osmanlı toprağı olan Mısır'da, Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) tarafından bir sütunu Arapça, bir sütunu Türkçe olarak neşredilen *Vekâyi'-i Mısriyye* adlı haftalık gazete, Türk matbuat hayatının ilk süreli yayınıdır.[4] II. Mahmud'un (1808-1839) şahsî alaka ve gayretleriyle Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olarak haftada bir çıkan *Takvîm-i Vekâyi'* 1831'de, İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır.[5] Osmanlı sınırları içinde çıkarılan ilk özel gazete ise William Churchill (ö. 1846) adlı bir İngiliz tâciri tarafından 1840-1864 yılları arasında neşredilen *Cerîde-i Havâdis*'tir. Osmanlı basınında, Arapçada gazete manasına gelen cerîde kelimesinin ilk defa kullanıldığı *Cerîde-i Havâdis*, devletten maddî yardım gördüğü için yarı resmî bir gazete olarak nitelendirilmiştir.[6]

26 Mart 1849'da yayın hayatına başlayan *Vekâyi'-i Tıbbiyye* adlı tıp dergisi, Osmanlı döneminin ilk dergisi olma hüviyetini taşımaktadır. 27 sayı yayımlandıktan sonra kesintiye uğrayan dergi, yedi yıl sonra yeniden çıkarılmaya başlansa da uzun ömürlü olmamış, sadece 12 sayı daha neşredilebilmiştir. 1860 yılına gelinceye kadar Osmanlı topraklarında başka dillerde pek çok gazete çıkarılmasına rağmen *Takvîm-i Vekâyi', Cerîde-i Havâdis* ve *Vekâyi'-i Tıbbiyye* haricinde Türkçe süreli yayına rastlanmamaktadır.[7]

1860 yılında Şinâsî'nin (ö. 1871) öncülüğünde Âgâh Efendi (ö. 1885) tarafından neşredilen *Tercümân-ı Ahvâl*, devlet desteği olmadan, bir Türk tarafından çıkarılan ilk gazete olarak Türk basın yayın hayatında önemli bir yere sahiptir.[8] 24. sayıdan itibaren gazeteden ayrılan Şinâsî, 1862 yılında *Tasvîr-i Efkâr*'ı yayımlamıştır. Bu dönemde dergilerin sayısında da artış olmuş; 1862 yılında Münif Mehmed Paşa'nın (ö. 1910) öncülüğünde Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organı olarak *Mecmû'a-i Fünûn*, Mustafa Refik (ö. 1865) tarafından

[3] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2011, s. 784.
[4] Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 13.
[5] Alim Kahraman, "Matbuat (Türk Edebiyatı)", **DİA**, C. XXVIII, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s. 121.
[6] M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 181.
[7] Kahraman, **a.g.e.**, C. XXVIII, S. 121.
[8] Server İskit, **Hususî İlk Türkçe Gazetemiz Tercümaniahval ve Agâh Efendi**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s. 11.

neşredilen ve ilk resimli dergi olarak bilinen *Mir'ât* dergileri ile Cem'iyyet-i Kitâbet adlı topluluğun neşri olan *Mecmû'a-i İber-i İntibâh*[9] yayın hayatına başlamıştır. 1863 yılında on sayı yayımlanan *Mûsikî-i Osmânî*, ilk müzik dergisi olma özelliğini taşımaktadır.[10] 1864 yılında, Osmanlı Devleti döneminde yayımlanan ilk askerî gazete olan ve 1922'ye kadar varlığını sürdüren *Cerîde-i Askeriyye* neşredilmeye başlanmıştır.[11]

1831-1864 yılları arası Türk basınının kuruluş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde gazete ve mecmua/dergi kavramları henüz tam anlamıyla birbirinden ayrılmamaktadır.[12] Günümüzde gazete denildiğinde ekseriyetle günlük olarak çıkarılan, haber ağırlıklı yayın organı akla gelse de gazete, cerîde, jurnal, mevkûte gibi adlarla anılan ilk gazeteler, haftalık olarak neşredilmek üzere yayın hayatına başlamış, bazen aksaklıklar ve gecikmeler sebebiyle yayın aralığının uzadığı görülmüştür.[13]

1865 yılında iktisat ve ticaret konulu ilk süreli yayın olan *Takvîm-i Ticâret*, Hasan Fehmi Paşa (ö. 1910) tarafından yayımlanmıştır. 1866'da *Âyine-i Vatan*, 1867'de *Muhib* ve bir tıp dergisi olan *Tuhfetü't-Tıb* neşredilmeye başlanmıştır.

İlk çocuk dergisi olarak kabul edilen *Mümeyyiz*, 1869 yılında, aynı ismi taşıyan gazetenin çocuklara mahsus ilâvesi olarak yayımlanmıştır.[14] *Terakkî* gazetesinin eki olarak çıkarılan ve Osmanlı döneminin ilk kadın dergisi olan *Terakkî-i Muhadderât*'ın yayımlanması da 1869 yılına rastlamaktadır.[15]

İlk siyâsî mizah dergisi olan ve Teodor Kasap (ö. 1897) tarafından önceleri Fransızca ve Rumca olarak yayımlanan *Diyojen*, 1870 yılında Türkçe neşredilmeye başlanmıştır.[16]

Ahmed Midhat Efendi (ö. 1912) tarafından on beş günde bir yayımlanan ve on sayı çıkan *Dağarcık* (1871), Teodor Kasap tarafından Türkçenin yanında Bulgarca, Ermenice, Fransızca ve Rumca olarak da neşredilen mizah dergisi *Çıngıraklı Tatar* (1873) ve Ebüzziyâ

---

[9] Bilal Yurtoğlu, "Mecmûa-i İber-i İntibâh ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi,** C. 23/1, 2022, s. 105.

[10] Aslı Yapar Gönenç, "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 29, 2007, s. 64.

[11] Ali Emre Yerdoğan, "Cerîde-i Askeriyye Gazetesinin Tasnifi (1864-1870)" (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın, 2019, s. 5.

[12] Kenan Demir, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi 1849-1923", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9, 2016, s. 75.

[13] Kahraman, **a.g.e.**, C. XXVIII, s. 122.

[14] Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, **Mümeyyiz: İlk Türkçe Çocuk Gazetesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006, s.6.

[15] Fatma Tunç Yaşar, "Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat", **Dem Dergi**, S. 3, 2007, s. 98.

[16] Bahar Sayım, "Diyojen Mecmuası Tahlilli Fihrist-Metinler (124-183)" (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2018, s. 39.

Mehmed Tevfik'in (ö. 1913) bir sayı çıkarabildiği, hükûmet tarafından piyasadan toplatılıp kapatılan *Cüzdan* (1873), 1870'lerde yayımlanan diğer dergiler arasındadır.[17]

b. II. Abdülhamid (1876-1909) Döneminde Dergiler

II. Abdülhamid'in tahtta olduğu yıllar, basında sansürün hakim olduğu dönem olarak bilinir. Basında siyaset yasağının bulunduğu bu dönemde sıkı denetimin neticesi olarak gazeteler açısından bir durgunluk yaşandığı görülmüştür. Ekseriyetle edebî muhtevâya sahip olan dergiler, hükûmet tarafından daha az tehlikeli bulunduğundan[18] bu dönemde dergilerin sayısında ve tirajında artış yaşanmış, özellikle 1880'li yılların ilk yarısı Türk dergiciliği için altın dönem olmuştur.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik tarafından 1880-1912 yılları arasında neşredilen *Mecmû'a-i Ebüzziyâ*, bu dönemin önemli dergileri arasında yer almaktadır. 1881-1886 yılları arasında çeşitli aralıklarla çıkan *Hazîne-i Evrâk* ile *Mir'ât-ı 'Âlem* (1881), *Âfâk* (1882), *Mecmû'a-i Âsâr* (1882), *Güneş* (1884), *Gayret* (1886), *Berk* (1886), *Te'âvün-i Aklâm* (1886), *Manzara* (1887), *Nilüfer* (1887) gibi dergiler de bu dönemde yayın hayatına başlamıştır.[19]

II. Abdülhamid dönemi dergiciliğine, 1891'de Ahmed İhsan Tokgöz (ö. 1942) tarafından çıkarılan ve Edebiyât-ı Cedîde hareketinin merkezi haline gelen *Servet-i Fünûn* damgasını vurmuştur. Başlangıçta fen ve tekniğe dair yazıların ağırlıkta olduğu dergi, 1896-1901 tarihleri arasında Tevfik Fikret'in (ö. 1915) yazı işleri müdürlüğü yönetiminde bir edebiyat dergisi hüviyetine bürünmüştür. Servet-i Fünûn, padişahtan gördüğü maddî yardımla yeni baskı makineleri kullanarak baskı tekniği açısından üst seviyeye çıktığı gibi muhtevâsı ve mizanpajıyla da öne çıkmış, edebiyat tarihine birçok yeni isim kazandırmış bir dergidir.[20]

1894'te yayın hayatına başlayan ve toplam kırk sekiz sayı çıkan *Ma'lûmât* da dönemin önde gelen edebiyat dergilerindendir. Ayrıca bu dönemde, isminde gazete ibaresi bulunsa da dergi hüviyetinde olan *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1908) ve *Çocuklara Mahsus Gazete* (1896-1908) yayımlanmıştır.[21] *Ma'ârif* (1891), *Resimli Gazete* (1891), *Mekteb* (1891) ve *İrtikâ* (1897) dönemin diğer dergileridir.

II. Abdülhamid döneminde yurtdışında bulunan gazeteci ve aydınlar, Avrupa'da çıkardıkları gazete ve dergilerle devlet politikalarını tenkit etmişlerdir. Ahmed Rıza'nın (ö.

[17] Ziya Bakırcı, "Dergi", **TDEA**, C. II, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s. 247.
[18] Aslı Yapar, "Fransa ve Türkiye'de Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1999, s. 44.
[19] Kahraman, **a.g.e.**, C. XXVIII, s. 123.
[20] İsmail Parlatır, "Servet-i Fünûn", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 573.
[21] Sena Küçük, "İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve 'Çocuklara Mahsus Gazete'", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 24, 2015, s. 229.

1930) çıkardığı *Meşveret* (1895), Mizancı Murad'ın (ö. 1917) önce Mısır, sonra Paris ve Cenevre'de yayımladığı *Mizan* (1897), Jön Türklerin yayın organı olarak Cenevre'de neşredilen *Osmanlı* (1897), Paris'te yayımlanan *Şûrâ-yı Ümmet* (1902), pozitivist görüşleriyle dikkat çeken Abdullah Cevdet'in (ö. 1932) İsviçre ve Kahire'de çıkardığı *İctihad* (1904) ile Prens Sabahattin (ö. 1948) tarafından 1906'da Paris'te çıkarılan, teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkeziyet ilkelerini savunan *Terakkî*, bu minvalde yayın yapan gazete ve dergilerdir.[22]

c. II. Meşrutiyet Döneminde Dergiler

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte nispeten hür bir ortam sağlanmasının, çeşitli düşünce akımlarının ve batılılaşma gayretlerinin tesiriyle gazete ve dergi sayısında ciddi bir artış olmuş; mizah, çocuk, kadın, sanat, eğlence, iktisat, din ve müzik konularında pek çok derginin neşrine başlanmıştır.

Mehmed Âkif Ersoy'un (ö. 1936) başyazarlığında Eşref Edip Fergan (ö. 1971) tarafından yayımlanan *Sırât-ı Müstakîm* 1908'de yayın hayatına başlamış, 8 Mart 1912'de çıkan 182. sayısından itibaren *Sebîlürreşâd* adıyla neşredilmiştir. Gazete, dergi ve kitaplardaki din ve ahlâka aykırı yayınlara cephe alan, batıcılık taraftarlarıyla mücadele eden, Türk toplumunun millî şahsiyetini koruması gerektiğini savunan dergide, İslâm dünyasının gerilemesinin sebepleri ve müslümanların kalkınması için gerekli tedbirler hususunda fikir yürüten yazılar yer almıştır. Derginin 58 yıllık yayın hayatı, 1966'da sona ermiştir.[23] Gazeteci yazar Fatih Bayhan tarafından 50 yıl aradan sonra 14 Ağustos 2016 tarihli 1008. sayısıyla tekrar yayımlanmaya başlanan *Sebîlürreşâd*, aylık olarak çıkarılmaktadır.[24]

Bu dönemin, İslâmcı Dergiler başlığı altında değerlendirilen diğer yayınları *Beyânü'l-Hak* (1908), *Sadâ-yı Hak* (1908), *Cerîde-i Sûfiyye* (1909), *Hikmet* (1910), *Cerîde-i İlmiyye* (1914), *el-Medâris* (1913), *Cihân-ı İslâm* (1914) ve *el-Mirsâd* (1914) dergileridir.

Bu dönemde Baha Tevfik (ö. 1914) tarafından ilk felsefe dergisi olan *Felsefe Mecmû'ası* (1913) çıkarılmış, *Millî Tetebbu'lar Mecmû'ası* (1915) ve Ziya Gökalp'in (ö. 1924) çıkardığı *İctimâ'iyyât Mecmû'ası* (1917) da sosyoloji alanında yayın yapmıştır.[25]

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen edebiyat dergileri arasında *Âşiyân* (1908) ve *Rübâb* (1912) yer almaktadır.

---

[22] Demir, **a.g.m.**, s. 83.
[23] Adem Efe, "Sebîlürreşâd, **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 251. (Derginin sayıları için bkz.: https://www.bagcilar.bel.tr/BBImages/Slider/Image/siratimustakimvesebilurresad.pdf)
[24] "Sebîlürreşâd Hakkında", (Çevrimiçi) https://www.sebilurresad.com.tr/, 02 Haziran 2024
[25] Demir, **a.g.m.**, s. 84.

Selânik'te yayımlanan, dilde sadeleşme fikrinin öncülüğünü yapan ve Türkçülük akımını savunan *Genç Kalemler*, 1909-1912 yılları arasında neşredilmiştir. Bu dönemin diğer Türkçü dergileri *Türk Yurdu* (1911), *Halka Doğru* (1913), *Bilgi Mecmû'ası* (1913), *Türk Sözü* (1914) ile İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin maddî desteğiyle yayımlanan ve Türkçü düşünce ile İslâmiyet'i bağdaştırma amacı güden *İslâm Mecmû'ası* (1914) ve Ziya Gökalp'in öncülüğünde 1917'de çıkarılan *Yeni Mecmû'a*'dır.

1909-1914 yılları arasında 100 sayı çıkan magazin, kültür, sanat ve fikir dergisi *Şehbâl*, sayfalarında yer alan 3500'e yakın fotoğrafla görsel malzeme açısından zengin olduğu gibi yazar kadrosunda da dönemin meşhur isimlerini barındırmıştır.[26]

d. Mütâreke ve Millî Mücâdele Yıllarında Dergiler

30 Ekim 1918 Mondros Mütârekesi ile 11 Ekim 1922 Mudanya Mütârekesi arasındaki dönem, Mütâreke Dönemi olarak isimlendirilmiştir. Mütareke gereği ordu dağıtılıp silah, cephane, ulaşım yolları, haberleşme ağları, limanlar ve tersanelerin galip devletlerin denetimine bırakıldığı bu dönemde basın yayın faaliyetleri de zor şartlar altında gerçekleşmiştir.

1921'de Mustafa Nihat Özön'ün (ö. 1980) mesul müdürlüğünde, Yahya Kemâl Beyatlı'nın (ö. 1958) başyazarlığında neşredilmeye başlanan *Dergâh*, millî çizgide yayın yapan önemli bir edebiyat dergisidir. Dergi, Yahya Kemâl'in yanı sıra Abdülhak Hâmid Tarhan (ö. 1937), Hâlide Edib Adıvar (ö. 1964), Abdülhak Şinâsi Hisar (ö. 1963), M. Fuad Köprülü (ö. 1966), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (ö. 1974), Hasan Âli Yücel (ö. 1961), Nurullah Ataç'ın (ö. 1957) da aralarında bulunduğu şahsiyetlerin yazılarına ve şiirlerine ev sahipliği yapmıştır.[27]

Bu dönemde yayımladığı gazete ve dergilerle basının en faal ismi haline gelen Sedat Simâvi (ö. 1953), *Diken* (1918), *İnci* (1919), *Hanım* (1921), *Hacıyatmaz* (1921), *Yeni İnci* (1922) adlı dergileri çıkarmıştır.

İslâmcı dergiler arasında yer alan *Mahfil* de Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) tarafından bu dönemde çıkarılmış, 1920-1926 yılları arasında yayımlanmıştır.[28]

Büyük Mecmû'a (1919) ve *Küçük Mecmû'a* (1922) bu dönemin diğer dergileridir.

[26] Selim Ahmetoğlu, **İttihatçı Aktüaliteden Kitlesel Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)**, İstanbul, Libra Kitap, 2010, s. 29.
[27] Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, **Dergâh (Giriş-Çeviriyazı-Dizin)**, C. I, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. XV.
[28] Detaylı bilgi için bkz.: Tahirü'l-Mevlevi, **Mahfil I-II**, Ed. Mehmet Sait Karaçorlu, İstanbul, Menekşe Kitap, 2022

Millî Mücâdele döneminde yayımlanan dergilerden Refik Hâlid Karay'ın (ö. 1965) çıkardığı mizah dergisi *Aydede* (1922) ve Tarık Mümtaz Göztepe (ö. 1977) tarafından çıkarılan *Ümid* (1919), diğer dergilerin aksine Millî Mücâdele'ye destek vermemiştir.[29]

e. Cumhuriyetin İlanından Sonra Dergiler

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra gazetecilik ve dergicilik faaliyetleri, bir müddet kesintiye uğramadan devam etse de 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen Takrîr-i Sükûn Kanunu'yla pek çok gazeteci İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmış; *Tevhîd-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Aydınlık, Tanin, Vatan* gibi gazetelerin yanı sıra *Sebîlürreşâd Dergisi* de kapatılmıştır.[30]

7 Aralık 1922'de yayın hayatına başlayan *Akbaba*, 28 Aralık 1977'ye kadar yayımlanmış ve Türkiye'nin en uzun soluklu mizah dergisi olmuştur. 1924'te Zekeriya Sertel (ö. 1980) tarafından çıkarılan *Resimli Ay*, "gerçekçi halk dergisi" olma iddiasını taşımaktadır.[31]

Fikrî ve edebî bir dergi olan *Millî Mecmû'a* (1923) ile magazin dergisi *Haftalık Mecmû'a* (1925) bu dönemde yayın hayatına başlayan dergilerdendir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan *Mihrâb Dergisi*, cumhuriyetin ilanından çok kısa bir müddet sonra, 15 Teşrîn-i Sânî 1339 (15 Kasım 1923) tarihinde yayımlanmaya başlanmış, Takrîr-i Sükûn Kanunu'yla doğrudan bir ilgisi bulunmasa da bu kanunun çıkışından çok kısa bir süre sonra, 1 Nisan 1341 (1 Nisan 1925) tarihinde neşredilen 28. ve son sayısıyla yayın hayatına son vermiştir.

[29] İzzet Öztoprak, "Millî Mücâdele Basını", (Çevrimiçi) https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/, 13 Mayıs 2024.
[30] D. Mehmet Doğan, "Basın", **TDEA**, C. I, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s. 325.
[31] Ersin Turan, Türkiye'de Dergicilik ve Sorunları (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2005, s. 29-31.

BİRİNCİ BÖLÜM
MİHRÂB DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

15 Kasım 1923'te İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve 28 sayı çıkarılan *Mihrâb*, kısa süren yayın hayatına rağmen hem yayımlandığı dönem itibarıyla hem de yazar ve şair kadrosu açısından ilgiyi hak etmektedir. Bu bölümde önce derginin yayın dünyasındaki yeri anlatılacak, ardından şekil özelliklerinden bahsedilerek derginin muhtevâsı ve edebî açıdan önemi üzerinde durulacaktır.

1.1. Derginin Yayın Dünyasındaki Yeri

İstiklâl Savaşı'nın başarıyla sonuçlandığı, 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla Türk tarihinde yeni bir sayfanın açıldığı bir dönemde yayın hayatına başlayan *Mihrâb*; ülkemizin ilim, fikir ve sanat hayatında iz bırakan şahsiyetlerin yazı ve şiirlerine sayfalarında yer vermiştir. Nâşirleri tarafından "ahlâkî, ictimâ'î, felsefî, târîhî, edebî mecmû'a" olarak tarif edilen dergi uzun ömürlü olmamış, 15 Kasım 1923'ten 1 Nisan 1925'e kadar süren yayın hayatına 28 sayı sığdırabilmiştir.

Turhan Yörükân, babası Yusuf Ziya Yörükân'ın *Mihrâb Dergisi*'ni annesinin ve ablasının İstanbul Karagümrük'te oturdukları evin küçük bir odasında, arkadaşlarının maddî ve mânevî desteğiyle çıkarmaya çalıştığını anlatmaktadır.[32] Yazıları ve şiirleriyle dergiye en fazla katkı veren isimlerin başında gelen ilim ve fikir adamı Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974), derginin kuruluşuna dair şu sözleriyle aynı zamanda *Mihrâb*'ın diğer dergiler arasındaki konumuna da işaret etmektedir:

> "1922'de Âgâh Mazlum Bey'in teşebbüsü ve yardımı ile ikimiz aylık *Mihrâb Dergisi*'ni çıkarmaya başladık.[33] Bu dergi, o sırada çıkmakta olan *Cerîde-i İlmiyye*, *Mahfil* hele *Sebîlürreşâd* gibi dinî dergilerden tamamıyla ayrılıyordu. Zihniyeti, Gökalp'in teşvikiyle neşredilen *İslâm Dergisi*'ne benziyordu. Yani modern bir Türk-Müslüman dergisiydi."[34]

Türk siyâsî tarihi açısından hassas bir dönemde yayın yapan *Mihrâb*, politikadan uzak bir dergi olarak dönemin siyâsî konularına değinmemiştir. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i

[32] Turhan Yörükân, **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 15.
[33] *Mihrâb Dergisi*, ilk sayısının kapağından anlaşılacağı üzere 15 Kasım 1923'te, on beş günde bir yayımlanmak üzere yayın hayatına başlamış, ilk 12 sayı on beş günde bir neşredilmiştir. Ülken'in bu cümlede derginin çıkış tarihini 1922, yayın periyodunu da aylık olarak belirtmesi hatalıdır.
[34] Hilmi Ziya Ülken, "Yusuf Ziya Yörükân", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 1-2, 1954, s. 90.

Tedrisât Kanunu'yla medreselerin kapatılması ve yine aynı gün hilâfetin kaldırılması, derginin yayımlandığı döneme tesadüf eden önemli adımlardır. İslâmcı dergiler arasında konumlandırılan *Mihrâb*'ın, gelenek-modern çatışması bağlamında bu mevzulara değinmesi beklenirken söz konusu hadiselerin cereyan ettiği tarihlerde çıkan sayılar incelendiğinde, hilâfetin ilgâsı konusuna hiç temas edilmediği, medreselerin kapatılması hususunda da muhalif bir tavır takınılmadığı görülmektedir. Medreselerle ilgili yazılara baktığımızda, medrese müfredâtına ve tedris usûlüne dair ciddi tenkitler göze çarpmaktadır. *Mihrâb*'ın, 15 Ocak 1924 tarihli 5. sayısında Mehmed Emin Erişirgil (ö. 1965),

> "Şimdiye kadar tedrîs tarzı, ba'zı büyük 'âlimlerimizin eserlerini talebeye bildirmek şeklinde idi. Medrese tedrîsâtında anlamak ve anlatmak yokdur. Çünkü anlamak için yalnız rivâyete, nakle değil, bizzât serbestî-i tefekküre ihtiyâc vardır…"[35]

ifadeleriyle medresenin eğitim tarzını eleştirmiş, yazının son paragrafında ise

> "Ben ne birtakım liberaller gibi medresenin hemen kaldırılmasına tarafdârım ne muhâfazakârlar tarzında şimdiki hâlinde devâmını isteyebilirim. Zâten bu hâlde devâmını istemek de bi'n-netîce zamânla kalkmasını talebden başka bir netîceye varamaz."[36]

diyerek konuya dair fikrini özetlemiş, sonraki sayıda ise medreselerde asıl eksik olan şeyin ilim telakkisi olduğunu beyan etmiştir. Derginin, Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun çıkışından sonraki ilk sayısında ise Erişirgil, medreselerle ilgili söylediklerini hatırlatıp medreselerin bu kadar kısa bir zamanda kapatılacağını beklemediğini itiraf etmiştir. Medreselerin, mevcut haliyle faydasız olmanın ötesinde zararlı olduğunu ve şuuru, düşünce kudretini izâle eden bir usûl takip ettiğini belirten Erişirgil, "Onun için bence son inkılâbın en mes'ûd netîcelerinden biri tedrîsâtın tevhîdine da'ir verilen karârdır."[37] diyerek bir anlamda, daha önce hemen kaldırılmasına taraftar olmadığını belirttiği medreselerin kapatılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Derginin, siyâsî konularda sessiz kalmasının bir neticesi olarak Takrîr-i Sükûn Kanunu'yla kapatılan *Sebilürreşad* ile aynı akıbete uğramadığı görülmektedir.

Derginin, aynı dönemde yayımlanan diğer İslamcı dergilerle irtibatına baktığımızda iki dergide *Mihrâb*'ın isminin geçtiğini görürüz. 1920-1926 yılları arasında neşredilen *Mahfil Dergisi*, 57. sayısında, Âsâr-ı Münteşire bölümünde, *Mihrâb*'ın yayın hayatının ikinci yılını tebrik etmektedir:

---

[35] Mehmed Emin Erişirgil, "Medrese", **Mihrâb**, C. 1, S. 5, 1924, s. 130.
[36] Erişirgil, **a.g.m.**, s. 131.
[37] Mehmed Emin Erişirgil, "Tedrîsâtın Tevhîdi ve İlâhiyyât Fakültesi", **Mihrâb**, C. 1, S. 9, 1924, s. 257.

"Mihrâb refîkimizin ilk sene-i intişârını ikmâl ve ikinci sâl-i hayâtına ibtidâr eylediğini 25'inci nüshasının mütâla'asından anladık. Mütezâyid bir terakkî ile 'irfân-ı memlekete hidmetde bulunmasını temennî ve mü'essis-i muhteremini tebrîk eyleriz."[38]

Sebilürreşad Dergisi'nin 585. sayısında ise *Mihrâb*'ın 5. sayısında yer alan, Jean Brunhes'in (ö. 1930) *Tarihin Coğrafyası* kitabının dönmelerden bahsedilen üç sayfalık bölümünün tercümesi, "Mihrâb mecmuasından aynen" kaydıyla aktarılmıştır.[39]

1.2. Derginin Şekil Özellikleri

Mihrâb Dergisi'nin kapağında sağ üst köşede sene, ortada rûmî takvime göre derginin yayımlandığı günün tarihi ve sol köşede sayı numarası yazılıdır. Büyük puntoyla yazılan *Mihrâb* isminin altında "Ahlâkî, ictimâ'î, felsefî, târîhî, edebî mecmû'adır." ibaresi yer almaktadır. "Şimdilik on beş günde neşrolunur." ifadesiyle derginin yayın aralığı okuyucuya bildirilmiştir. Bir arada çıkan 13-14. sayıdan itibaren dergi ayda bir yayımlandığından söz konusu ifadenin "Şimdilik ayda bir neşrolunur." şeklinde değiştirildiği görülmektedir.

Derginin muhtevâsı *Mündericât* başlığıyla verilmiştir. İlk altı sayıda yazar veya şairin adı, metnin türü (musâhabe, ictimâ'î, felsefî, tıbbî, târîhî, manzûme vs.) ve başlığı sırasıyla zikredilirken altıncı sayıdan sonra değişiklik yapılmış; önce yazının başlığı verilerek karşısına yazarın ismi yazılmış, ardından şiirler ve şairlerin isimleri ayrıca yazılmıştır. 9. sayının *Mündericât* kısmında görülen *Kâbil (İctimâ'î Hikâye)* örneğinde olduğu gibi bu düzende de bazen yazının türü, başlıktan hemen sonra parantez içinde yazılmıştır. Derginin sadece 12. sayısının kapağında satış fiyatını gösteren "Fî'âtı 10 ğurûşdur." ibaresi yer almaktadır. Kapak sayfasının en alt kısmında derginin basıldığı matbaanın ismiyle rûmî ve mîlâdî takvime göre derginin basım yılı yer almaktadır.

Derginin basıldığı matbaalar şu şekildedir:

1-8. sayılar: Şehzâdebaşı - Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası

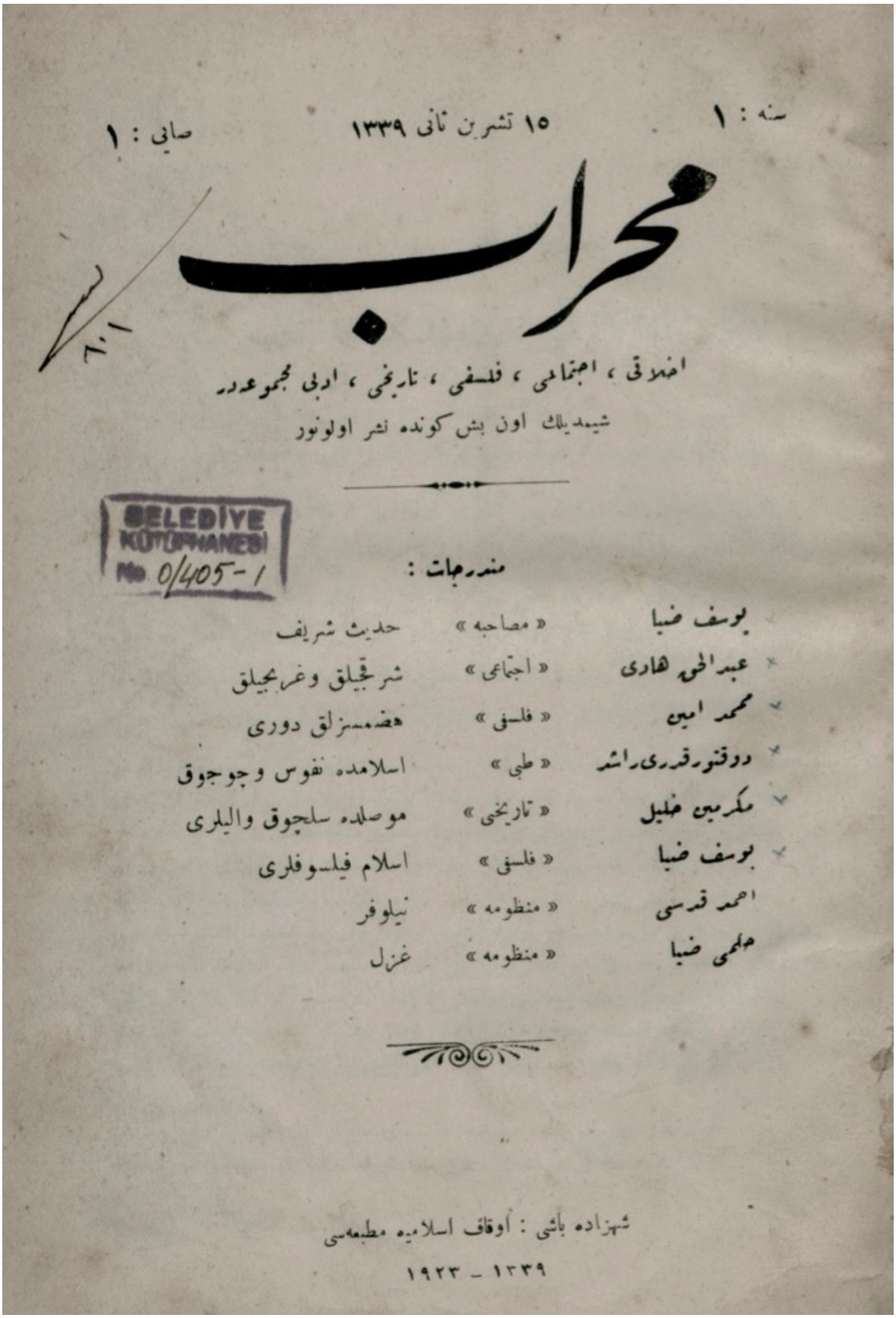
9. sayı: Yeni Matbaa (Bâb-ı Âlî Caddesi'nde, Reşîd Efendi Hanı'nda)

10-22. sayılar: Şehzâdebaşı - Evkâf Matbaası

23. sayı: Cağaloğlu – Teşebbüs Matbaası

24-28. sayılar: Şehzâdebaşı - Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası

[38] "Âsâr-ı Münteşire", **Mahfil**, C. 5, S. 57, 1925, s. 172.
[39] "Dönmelere Dâir", **Sebîlürreşâd**, C. 23, S. 585, 1924, s. 203.

سنه : ۱ ۱۵ تشرین ثانی ۱۳۳۹ صایی : ۱

محراب

اخلاقی ، اجتماعی ، فلسفی ، تاریخی ، ادبی مجموعه در

شیمدیلك اون بش کونده نشر اولونور

BELEDİYE KÜTÜPHANESİ No. 0/405-1

مندرجات :

یوسف ضیا	« مصاحبه »	حدیث شریف
عبدالحق هادی	« اجتماعی »	شر قبیلق وغیر بجیلق
محمد امین	« فلسفی »	مضمسزلق دوری
دوقتور قدری راشد	« طبی »	اسلامده نفوس وجوجوق
مکرمین خلیل	« تاریخی »	موصلده سلجوق والیلری
یوسف ضیا	« فلسفی »	اسلام فیلسوفلری
احمد قدسی	« منظومه »	نیلوفر
حلمی ضیا	« منظومه »	غزل

شهزاده باشی : اوقاف اسلامیه مطبعه‌سی

۱۳۳۹ - ۱۹۲۳

Resim 1.1: Mihrâb Dergisi'nin 15 Teşrîn-i Sânî 1339 tarihinde çıkan ilk sayısının kapak sayfasıdır.

Derginin ilk on iki sayısının her biri, kapak sayfası hariç 32 sayfadan oluşmaktadır. 13-14, 15-16, 17-18, 19-20 ve 21-22. sayılar bir arada yayımlanmış olup her biri 80 sayfadan müteşekkildir. 23. sayıdan 28. sayıya kadar ayda bir, tek sayı olarak çıkan Mihrâb'ın bu sayıları 48 sayfadan oluşmaktadır.

Her bir sayıda sayfa numaraları verilirken her bir sayının ilk sayfası, önceki sayının son sayfasında kalınan yerden devam edilerek numaralandırılmıştır. İlk sayı 32. sayfa numarasıyla bitmiş, ikinci sayı da böylece 33. sayfa numarasıyla başlamıştır. 9. sayıda 275. sayfadan sonraki sayfada sehven 376 yazıldığı ve kalan sayfalarda da hatanın devam ettiği görülmektedir. 9. sayının son sayfası 388 olarak numaralandırılmış ancak 10. sayıda 289'dan başlanarak bu hata düzeltilmiştir. Derginin ikinci cildinin ilk sayısı olan 25. sayıdan itibaren sayfalar, tekrar 1'den başlanarak numaralandırılmıştır.

Derginin ilk sayısı haricindeki bütün sayıların son sayfasında yer alan "Müdîr-i Mes'ûl: Âgâh Mazlûm" ibaresinden derginin Âgâh Mazlum Alaybek'in (ö. 1956) idaresinde çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

15x23 ebadında basılan dergide, 25. sayıda yer alan Şeyh Şâmil'in fotoğrafı dışında resim, fotoğraf, karikatür gibi herhangi bir görsel malzeme veya reklam bulunmamaktadır.

1.3. Derginin Muhtevâ Özellikleri

Mihrâb Dergisi; batılılaşma, doğu-batı çatışması, eğitim meseleleri, dinî, tasavvufî ve felsefî konular, tarihî olaylar ve şahsiyetler hakkında ilmî ve fikrî yazıların yanı sıra şiir, hikâye, deneme ve roman tefrikası şeklinde edebî metinler de ihtivâ etmektedir. Çalışmamızın kapsamına dahil ettiğimiz ilk on sayının muhtevâsı incelendiğinde dikkat çeken noktalar şu şekildedir:

Derginin, batılılaşma konusunda durduğu yeri açık bir şekilde ortaya koyan ilk yazısında Yusuf Ziya Yörükân (ö. 1954) tarafından, Hz. Peygamber'in (sas) "Arzuları (hevâsı) benim getirdiğime (İslâm gerçeğine) uymadıkça hiçbiriniz (olgun) mümin olamaz." hadîs-i şerifi, batılılaşma ve inkılap konuları bağlamında şerh edilmiştir. Yazarın "Kendi isti'dâdlarımızı, seciyyelerimizi, ferdî ve ictimâ'î rûhumuzun istikâmetini istihfâf edip de ecnebî te'sîrâta, garblılaşmak hevesine gayr-i 'ilmî bir sûretde kapılırsak yolunu şaşıran bir kâfile vaz'iyyetine düşeriz."[40] cümlesi, cumhuriyetin kuruluşundan sonra gerçekleşen inkılâp hamleleri esnasında gözden kaçırılmaması gereken esasları vurgulamaktadır. Gelenekle modern arasında sağlam bir köprü kurularak dengeli bir yol izlenmesi gerektiği, derginin

[40] Yusuf Ziyâ Yörükân, "Hadîs-i Şerîf", **Mihrâb**, C. 1, S. 1, 1923, s. 4.

yazarları tarafından sıkça dile getirilmiş, İslâmî kimliğin reddedilerek batının körü körüne taklit edilmesi eleştirilmiştir. Derginin mes'ul müdürü Âgâh Mazlum Alaybek, Abdülhak Hâdî müstear adıyla yazdığı *Şarkçılık ve Garpçılık, Şarkçılara ve Garpçılara, Şark ve Garp* başlıklı yazılarında bu istikamette fikirlerini dile getirmiştir. Mehmed Emin Erişirgil'in *Terakkî Etrafında Birleşemez miyiz?* başlıklı yazısı, şarkçılık ve garpçılık taraftarlarının, memleketin iyiliği ve ilerlemesi için ortak bir noktada buluşması gerektiğini savunmaktadır. Hüseyin Şem'i Tümer (ö. 1962) de *Yaşamak İçin* başlıklı yazısında İslâm ülkelerinin, İslâm'a mensubiyetten dolayı geri kalmadıklarını, bilakis dinin emirlerinden uzaklaşarak dünya ve ahiret saadetini kaybettiklerini vurgulamaktadır.

Eğitimle ilgili yazılarda medreselerin durumuna dikkat çekilmiş, kendilerinden beklenen rolü yerine getiremeyen bu kurumların ıslahı için yapılması gerekenler dile getirilmiştir. Mehmed Emin Erişirgil, *Medrese* ve *Medreselerde Eksik Olan Usûl-i Tedrîs midir?* başlığını taşıyan yazılarında medreselerin hemen kapatılmasına taraftar olmadığını belirtip tedrisatın iyileştirilmesine yönelik fikirlerini açıklamıştır. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması üzerine kaleme aldığı *Tevhîd-i Tedrîsât Mes'elesi ve İlâhiyyât Fakültesi* başlıklı yazısında ise yeni kurulacak ilâhiyat fakültelerinin idaresi ve müfredatı hususunda tekliflerde bulunmuştur.

Dergide dinî muhtevâlı yazılar arasında yer alan *Tavzîh-i Müteşâbihât* başlıklı yazıda, Kur'ân-ı Kerîm'deki muhkem ve müteşâbih ayetlere dair bilgi verilmiş, *Mesel-i A'lâ* başlıklı yazı dizisinde ise kelâm konularından bahsedilmiştir. Mehmed Cemil Pekyahşi (ö. ?), Polonya asıllı Fransız müsteşrik Kazimirski (ö. 1887) tarafından yapılan Fransızca Kur'ân tercümesindeki hataları tespit ve tashih etmiştir. Dinimizin çok çocuk sahibi olmayı teşvik ettiğini belirten ve istatistiklere göre doğum oranlarının düştüğüne dikkat çeken Doktor Kadri Reşid Anday'ın (ö. 1949) *İslâm'da Nüfus ve Çocuk* adlı makalesi, aynı zamanda tıbbî görüşlere de yer vermektedir.

Mihrâb Dergisi'nde, İslâm ve Türk tarihiyle ilgili pek çok yazı yer almaktadır. *Ebû Süfyân ile Herakliyus'un Mülâkâtı, Musul'da Selçuk Valileri, Kırgız-Kazaklar, Kırgızlar, Orta Asya'da Türkmen* başlıklı yazılar bu minvaldedir. Hilmi Ziya Ülken'in *Orta Asya'da Türkmen* başlıklı yazı dizisi, Ülken'in makalelerinin toplandığı *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi* adlı kitapta yayımlanmıştır.[41]

Dergide İslâm dünyasından iki şehrin coğrafî, tarihî, beşerî ve kültürel özelliklerini anlatan yazılar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Mehmed Şeref Aykut (ö. 1939) tarafından

[41] Hilmi Ziya Ülken, **Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi**, Haz. Ahmet Taşğın, Ankara, Kalan Yayınları, 2003.

kaleme alınan *Bursa Şehri* başlıklı yazıdır. *Semerkand Şehri* başlığını taşıyan diğer yazı ise Türkistanlı Rif'at (ö. ?) tarafından yazılmıştır.

Felsefî yazılar arasında Yusuf Ziya Yörükân'ın Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî (ö. 1234) hakkında Mütehassısîn Medresesi'nde yaptığı ihtisas çalışmasının bir bölümünü oluşturan ve derginin 3. sayısından itibaren yayımlanan yazı dizisi önemli bir yer tutmaktadır. Yörükân'ın bu çalışması daha sonra *Heyâkilü'n-Nûr Tercümesi ve Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi* adıyla kitaplaştırılmış ve Ahmet Kamil Cihan tarafından *Şihabeddin Sühreverdi ve Nur Heykelleri* adıyla sadeleştirilerek yeni harflere aktarılmıştır.[42] Mehmed Emin Erişirgil'in, Türkiye'de neden bir felsefe geleneği oluşmadığını sorguladığı *Hazımsızlık Devri* ve yeni çıkan felsefî yayınlardan bahsettiği *Felsefe Neşriyâtında Bir Terakki Hatvesi* makaleleri, felsefe konularına temas eden diğer yazılardır.

Mihrâb, biyografi yazıları açısından da oldukça zengindir. İlk on sayıda İbn Teymiyye (ö. 1328), Ali Emirî Efendi (ö. 1924) ve Nevrekoplu Mahmud Hâmid Efendi'nin (ö. ?) hayat hikâyelerine yer verilmiştir.

Derginin ilgi çekici yazılarından biri de Nüzhet adlı yazarın (ö. ?) kaleme aldığı, *İspor (Spor)* başlığını taşıyan, 7. ve 8. sayılarda yayımlanan yazı dizisidir. Bu yazılarda, spor denilince sadece futbolun anlaşılması ve spor kulüplerinin, sporla alakadar olmayan kişiler tarafından yönetilmesi tenkit edilirken sporun gelişmesi için Avrupa ve Amerika'dan mütehassısların ülkemize davet edilmesi teklifinde bulunulmuştur.

1.4. Edebî Bir Mecmua Olarak Mihrâb

Mihrâb Dergisi'nde ilk sayıdan itibaren bir arada neşredilen 13-14. sayıya kadar pek çok şiire yer verilmiş, sonraki sayılarda ise şiir yayımlanmamıştır. Dergide aruz vezniyle yazılmış klasik şiir örneklerinin yanında hece vezniyle yazılmış şiirler ve serbest nazım örnekleri de mevcuttur. *Mihrâb*'da yer alan 54 şiir, 26 ayrı şaire ait olup bu isimler arasında 8 şiirle Şeref Kâzım Tutaş (ö. 1982), 7 şiirle Meliha Nuri (ö. ?) ve 4 şiirle Hilmi Ziyâ Ülken öne çıkmaktadır. Necdet Rüştü Efe (ö. 1969), Kadriye Hüseyin (ö. 1955) ve Hasan Âli Yücel'in (ö. 1961) üçer şiiri bulunurken geriye kalan 20 şairin birer ya da ikişer şiiri dergide yayımlanmıştır. Dergide 3 kadın şairin mısralarına yer verildiği görülmektedir. Bu şairler Kadriye Hüseyin, Meliha Nuri ve Handanzâde Sabriye Salih'tir (ö. ?).

Türk edebiyatının önemli şairlerinden Ahmet Kutsi Tecer (ö. 1967) ve Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983) dışında dergide şiiri yayımlanan şahsiyetlerin ekseriyeti şairlik yönüyle

[42] Yusuf Ziya Yörükan, **Şihabeddin Sühreverdi ve Nur Heykelleri**, Haz. A. Kamil Cihan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.

tanınmamaktadır. Tecer 22 yaşındayken, Kısakürek ise henüz 18 yaşındayken şiirleriyle *Mihrâb Dergisi*'nin sayfaları arasında yerini almıştır. Tecer'in, *Mihrâb*'ın ilk sayısında yayımlanan *Nilüfer* adlı şiiri aynı isimle, derginin 2. sayısında *Manzûme* başlığı altında neşredilen şiiri ise *Anneler* adıyla, mısralarında herhangi bir değişiklik olmadan şiirlerinin toplandığı kitaplarda yayımlanmıştır.[43] Kısakürek ise derginin 2. sayısında *Son Akşam* adıyla neşredilen şiirini, *Çile* adlı eserine *Mevsim Dönerken* adıyla almış ve şiirde bazı değişiklikler yapmıştır. Dergide şiirin ikinci mısraı *Bu yıl geçim gizli oldu, tez oldu* şeklindeyken kitapta *Gün çabucak geçti, akşam tez oldu* biçimini almıştır. Üçüncü mısrada ise sadece kelimelerin yeri değişmiş; dergide *Karşı yollardan toz kaldırdı poyraz* şeklinde olan mısra *Çile*'de *Toz kaldırdı karşı yollardan poyraz* biçiminde yer almıştır.[44] Kısakürek, derginin 4. sayısında yer alan *Avcı* adlı şiirini ise *Çile*'de veya başka bir eserinde neşretmemiştir.

Dönen Ses, Dinle Benden, Allah Bir ve *Sizin İçin* adlı şiir kitaplarıyla *Dîvân-ı Âlî* adlı yayımlanmamış bir dîvânı bulunan ve Millî Eğitim Bakanı olduğu dönemde kültür ve edebiyat alanında yaptığı faaliyetlerle tanınan Hasan Âli Yücel'in *Mihrâb*'da 3 şiiri neşredilmiştir. Bu şiirlerden biri, hayatı hakkında bilgiye ulaşılamayan Hüsnî mahlaslı bir şairin gazeline yazdığı tahmistir. *Mihrâb*'ın 3. sayısında *Sırça Saray* adıyla yayımlanan şiir, aşağıda görüleceği üzere pek çok değişikliğe uğrayarak Yücel'in *Dönen Ses* adlı şiir kitabında yer alırken[45] diğer iki şiire Yücel'in şiir kitaplarında rastlanmamıştır.

Sırça Sarây ***(Mihrâb, 3. sayı)***

Gece… Göklerde puslu bir mehtâb,
Ediyor tâ harîm-i kalbe hitâb!

Dinledim boşluğun derin sesini,
Yolluyor mâverâya bestesini.

Âh unuttum o anda duygum ne?
Sanki uçdum bulutların içine!

Ölü bir hisle göz süzerken ay,
Çökdü birdenbire bu sırça sarây!

Bir Var, Bir Yok ***(Dönen Ses, 74. sayfa)***

Gece, göklerde puslu bir mehtap,
Örüyor kalbe perde perde serap.

Dinledim boşluğun derin sesini,
Yolluyor maveraya bestesini.

Canlanıp uçmadaydı hulyalar,
Çiçek açmış gibiydi rüyalar.

Başka bir âlemin içindeydim;
Burda olsun hayatı görseydim.

Ölü bir hisle göz süzerken ay,
Çöktü birdenbire bu sırça saray.

[43] Vecihi Timuroğlu, **Ahmet Kutsi Tecer Kişiliği, Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980; Leylâ Tecer, **Ahmet Kutsi Tecer'in Bütün Şiirleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
[44] Necip Fazıl Kısakürek, **Çile**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2011, s. 330.
[45] Hasan Âli, **Dönen Ses**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1933, s. 74.

Felsefe ve sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinen ilim ve fikir adamı Hilmi Ziyâ Ülken'in dergide, çok sayıda makalesinin yanında şair kimliğini ortaya koyan 4 şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri klasik tarzda bir gazel olup Fuzûlî'ye (ö. 1556) hitâben yazılmıştır. Şairlik yönü saklı kalmış olan Ülken'in, *Mihrâb* ve diğer dergilerde yayımlanarak okuyucuya ulaşan toplam 16 şiiri, bir makale çalışmasıyla neşredilmiştir.[46]

Dergide yayımlanan şiirler arasında Abdülbaki Baykara'nın (ö. 1935) *Kur'an* adlı şiiri, Naim Hâzım Onat'ın (ö. 1953) *Ma'bedimin Huzurunda* adlı şiiri ve Tahir Harimî Balcıoğlu'nun (ö. 1953) *Seyrân* adlı şiiri dinî-tasavvufî muhtevâlı şiirler olarak göze çarpmaktadır.

Mihrâb Dergisi'nin 1-10. sayılarında şiirler dışındaki edebî muhtevâ şöyledir:

İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzân* adlı eserinin Babanzâde Reşid (ö. ?) tarafından yapılan tercümesi, 3. sayıdan itibaren tefrika halinde neşredilmiştir. Bu roman tefrikası, N. Ahmet Özalp tarafından *Ruhun Uyanışı ya da Hayy İbn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni* adıyla sadeleştirilerek kitap hâlinde yayımlanmıştır.[47]

Hilmi Ziya Ülken'in *Yıldızlara Kadar* başlıklı denemesi 3. sayıda, Çubukçuzâde Mehmed Sıdkı Akozan'ın (ö. 1948) *Bir Damla* adlı denemesi 4. sayıda yayımlanırken Kadriye Hüseyin'in *Serâb* başlığını taşıyan denemesi 8, 9 ve 10. sayılarda dizi hâlinde neşredilmiştir.

Mehmed Sıdkı Akozan'ın 5. sayıda neşredilen *Zaferin Sırrı* ve Câmî Baykurt'un (ö. 1949) 9. sayıda yer alan *Kâbil* adlı eserleri, hikâye örnekleri olarak derginin edebî muhtevâsına zenginlik katmıştır.

7. sayıda, *Kitâbiyyât* başlığı altında o günlerde yayımlanan telif ve tercüme eserler tanıtılmıştır. Derginin aynı sayısında Câmî Baykurt'un, Seyyid Battal Gazi ve Dijenis Akritas destanlarını mukayese eden bir yazısı yer almaktadır.

Halil Hâlid (ö. 1931), edebiyatımızın mühim simalarından Abdülhak Hâmid Tarhan'ın (ö. 1937) kendisine gönderdiği, biri manzum olan 4 mektubu, *Abdülhak Hâmid Bey'in Gayr-i Münteşir Mektûbları* başlığıyla derginin 7. ve 8. sayılarında yayımlamıştır. Bu mektuplar, İnci Enginün tarafından hazırlanan *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* adlı kitapta neşredilmiştir.[48]

1.5. Mihrâb Dergisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ayşe Ercan, İsmail Erünsal'ın danışmanlığında hazırladığı *Mihrab Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi* başlıklı yüksek lisans tezini, 1990 yılında tamamlanmıştır.

---

[46] Veli Kılıçarslan, "Şair Hilmi Ziya Ülken ve Unutulmuş Destansı Şiirleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 42, 2017, s. 241.
[47] İbn Tufeyl, **Ruhun Uyanışı ya da Hayy İbn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni**, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985.
[48] İnci Enginün, **Abdülhak Hâmid'in Mektupları**, C. II, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995, s. 631-644-668.

Ömer Faruk Akbaş, 2001 yılında Mehmet Akgül'ün danışmanlığında *Batılılaşma ve Din: Mihrap Dergisi Örneği: 1923-1924* başlığını taşıyan bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Hasan Yavuz'un, İsmail Kara'nın danışmanlığında hazırladığı *İslam Düşüncesi Açısından Mihrab Mecmuası'nın Tahlili ve İndeksi* başlıklı yüksek lisans tezi ise 2010 yılında tamamlanmıştır.

Derginin edebî yönüne dair bir çalışma olarak dikkat çeken ve *Mihrab Mecmuasında Yayınlanan Hikâyeler (İnceleme, Metinler, Sözlük)* başlığını taşıyan yüksek lisans tezi Ahmet Başaran tarafından, Mustafa Uluçay'ın danışmanlığında, 2019 yılında tamamlanmıştır.

Mihrâb Dergisi'ne dair diğer akademik çalışmalar ise Ayşe Tepebaşı'nın *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Süreli Bir Yayın: Mihrab* ve Mustafa Gündüz'ün *Türk Eğitim Tarihine Katkıları Bakımından Mihrâb Dergisi Üzerine Bir İnceleme* başlıklı makaleleridir.

İKİNCİ BÖLÜM
MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARININ MUHTEVÂSI

Bu bölümde derginin 1-10. sayılarında yer alan yazıların ve şiirlerin başlığı ve sayfa aralığı verilerek makaleler kısaca özetlenmiş, ardından yazar ve şairlerin alfabetik sıraya göre hazırlanan listesi sunulmuştur.

2.1. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarında Yer Alan Yazıların Özetleri

2.1.1. Sayı 1 (15 Teşrîn-i Sânî 1339/15 Kasım 1923)

(s. 1-6) Yusuf Ziya Yörükân, Hadîs-i Şerîf: "Meyelânı benim getirdiklerime uymadıkça hiçbiriniz iman etmiş olmazsınız." hadîs-i şerîfinden hareketle millî ve mânevî değerlerin bir kenara bırakılarak körü körüne batılılaşmanın yol açacağı zararlar anlatılmaktadır.

(s. 6-11) Abdülhak Hâdî [Âgâh Mazlum Alaybek], Şarkçılık ve Garpçılık: Şarkçılık ve garpçılık taraftarlarının tam olarak ne istediklerinin anlaşılamadığı, Avrupa'da aslında örnek alınacak yeni bir şey olmadığı, batının sadece kendilerine intikal eden medeniyeti geliştirdiği anlatılmakta ve esas kurtuluşun, dinimizin ortaya koyduğu hayat nizamına sarılmakla mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

(s. 7) Ahmet Kutsi Tecer, Nilüfer: Şiir

(s. 8) Hilmi Ziya Ülken, Gazel: Şiir

(s. 11-16) Mehmet Emin Erişirgil, Hazımsızlık Devri: Türkiye'de neden hakiki manada bir ilim geleneğinin oluşmadığı tartışılarak ilmin hazmedilmediği, sadece ezberlendiği belirtilmekte ve bundan kurtuluşun felsefe tedrisatıyla mümkün olacağı ifade edilmektedir.

(s. 16-20) Kadri Râşid Anday, İslâm'da Nüfus ve Çocuk: İslâm'ın çok çocuk sahip olmayı teşvik ettiği izah edilmekte, müslüman kadınların doğurduğu çocukların erken vefat etmelerinin sebepleri üzerinde durulmaktadır.

(s. 20-27) Mükrimin Halil Yinanç, Musul'da Selçûkî Valileri -1- Gürboğa: Selçuklular döneminde Musul'un fethi, Gürboğa'nın Musul valisi oluşu, askerî mücadeleleri ve gözden düşmesinin sebepleri anlatılmaktadır.

(s. 27-32) Yusuf Ziya Yörükân, İslâm Feylesofları - 1: İslâm âleminde Meşşâîlik ve İşrâkîliğin oluşumu hakkında bilgi verilmiş ve Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatı anlatılmaya başlanmıştır.

2.1.2. Sayı 2 (1 Kânûn-ı Evvel 1339/1 Aralık 1923)

(s. 33-37) Mehmet Emin Erişirgil, Terakki Etrafında Birleşemez miyiz?: Şarkçı-garpçı veya muhafazakâr-liberal olarak nitelendirilen, birbirine zıt görüşe sahip zümrelerin memleketin ilerlemesi için ortak noktada buluşup beraber çalışmalarının gerekliliği anlatılmaktadır.

(s. 37-42) Abdülhak Hâdî [Âgâh Mazlum Alaybek], Şarkçılara ve Garpçılara: Garpçıların; Anglosakson, Latin, Cermen hukuk sistemlerinden hangisini esas aldıklarını belirtmeleri ve bu hukuk sistemlerinin ne gibi faydalar getireceğini ortaya koymaları istenmiştir. Şarkçıların ise günün sorunlarına, modern gelişmelere göre yeni çözümler sunmaları talep edilmiştir.

(s. 40) Necip Fazıl Kısakürek, Son Akşam: Şiir

(s. 41) Ahmet Kutsi Tecer, Manzume: Şiir

(s. 43-48) Yusuf Ziya Yörükan, Ebu Süfyân ile Herakliyus'un Mülakatı: Buhârî'de yer alan hadis rivâyetine dayanarak Ebu Süfyân'ın, Bizans İmparatoru Herakliyus ile arasında geçen konuşma aktarılmaktadır.

(s. 48-51) Kadri Râşid Anday, Çocuğa Muhabbet ve Âile Yuvasında Refah Meseleleri: Annenin çocuğa gösterdiği muhabbetin, ilerleyen yıllarda kayınvalidenin telkinleriyle azaldığı belirtilmektedir. Kadının, kocasının ilgisini kaybetmemek için çocuğunu geri plana attığı anlatılmaktadır.

(s. 51-54) Cevdet Bey, Tavzîh-i Müteşâbihât: Kur'ân-ı Kerîm'deki muhkem ve müteşâbih âyetler hakkında bilgi verilmiştir.

(s. 54-58) Yusuf Ziya Yörükân, Sühreverdî - 2: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin ikinci bölümüdür.

(s. 56) Hilmi Ziya Ülken, Geldim: Şiir

(s. 57) Fahreddin Osman, Guruptan Doğan Hisler: Şiir

(s. 58-62) Mehmed Şeref Aykut, Bursa Şehri: Bursa'nın tarihî, coğrafî ve beşerî özellikleriyle beraber şehirdeki tarihî eserler hakkında bilgi verilmektedir.

(s. 63-64) Avrupa Mecmuaları: *The Journal of The Royal Asiatic Societz* adlı dergiden tercüme edilen yazıda Mısır'daki el-Hakîm Câmi'i'nin inşâsından, İran sarayındaki bir halıdan bahsedilmiş ve kitap tanıtımlarına yer verilmiştir.

2.1.3. Sayı 3 (15 Kânûn-ı Evvel 1339/15 Aralık 1923)

(s. 65-67) Mehmet Emin Erişirgil, Felsefe Neşriyâtında Bir Terakki Hatvesi: Felsefe alanında o günlerde yayımlanan iki eser tanıtılmış, Mustafa Şekip Tunç'un Bergson felsefesi hakkında sahip olduğu birikimden bahsedilmiştir.

(s. 67-72) Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Şeyhülislâm İbn Teymiyye: İbn Teymiyye'nin hayatı anlatılmakta ve onun hakkında söylenenler zikredilmektedir.

(s. 72) Hasan Âli Yücel, Sırça Saray: Şiir

(s. 73-76) Yusuf Ziya Yörükân, Şeyh Sühreverdî'nin Hayatı: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin devamıdır.

(s. 77-78) Hilmi Ziya Ülken, Yıldızlara Kadar: Deneme yazısı

(s. 78-81) Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Mesel-i A'lâ: İtikâdî mezheplerin ortaya çıkışı hakkında bilgi verilmiş, akıl-nakil çatışmasında nasıl bir yol izleneceğine dair görüşler sıralanmıştır.

(s. 80) Mehmet Sıtkı Akozan, Gazel: Şiir

(s. 82-83) Türkistanlı Rifat, Kırgız - Kazaklar: Kırgız – Kazakların siyâsî tarihi ve yaşayışları hakkında bilgi verilmiştir.

(s. 83-89) Mehmed Şeref Aykut, Bursa Şehri - 2: Bursa'nın nüfus yapısı, sosyal hayatı, eğitim kurumları, sanat faaliyetleri, şehirdeki kaplıcalar ve yollar hakkında bilgi verilmektedir.

(s. 88) İsmail Nâmî [Mehmet Halit Bayrı], Mâzî: Şiir

(s. 89-96) İbn Tufeyl, Hayy b. Yakzan: Eserin Babanzâde Reşid tarafından yapılan tercümesi, bu sayıdan itibaren tefrika hâlinde yayımlanmıştır.

(s. 89) Kafkasyalı Âbir, Züleyha: Şiir

2.1.4. Sayı 4 (1 Kânûn-ı Sânî 1340/1 Ocak 1924)

(s. 97-99) Hüseyin Şem'î Tümer, Yaşamak İçin: Müslümanların geri kalmasının İslâm dinine mensubiyetten kaynaklanmadığı, bilakis dinin emirlerini uygulamakta gevşek davranmaları sebebiyle müslümanların dünya ve âhiret saadetini tehlikeye attıkları vurgulanmıştır.

(s. 99) Mehmet Sıtkı Akozan, Gazel: Şiir

(s. 100-105) Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul'da Yetişen İlk Feylesoflarımızdan Kınalızâde Ali Efendi'nin Terbiye Hakkındaki Efkâr ve Telakkiyâtına Bir Nazar: Çocukların terbiyesinde riayet edilmesi gereken usuller, fiziken ve ruhen iyi yetişmeleri için dikkat edilecek hususlar hakkında bilgi verilmiştir.

(s. 104) Hasan Âli Yücel, Bugünden Düne: Şiir

(s. 105) Necdet Rüştü Efe, Mini Minime: Şiir

(s. 106-108) Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Mesel-i A'lâ - 2: İbn Teymiyye'nin *Muvâfakatü Sarîhi'l-Ma'kûl li-Sahîhi'l-Menkûl* adlı eserinden alıntılarla akıl ve naklin çatışması konusu değerlendirilmiştir.

(s. 109-112) Hüseyin Şem'î Tümer, Âlem-i Mânevî-Âlem-i Uhrevî: Yaşadığımız dünyanın haricinde bir başka âlem bulunduğu, insan aklıyla idrâk edilemeyen mânevî âlemleri inkâr etmenin câhillik olacağı anlatılmaktadır.

(s. 112) Fahreddin Osman, Çamlıca'da Bülbül: Şiir

(s. 113) Kadriye Hüseyin, Gönül Yuvası: Şiir

(s. 112-114) Mehmet Sıtkı Akozan, Bir Damla: Deneme

(s. 114-117) Hilmi Ziya Ülken, Kırgızlar: Kırgızların tarihi hakkında doğu ve batı kaynaklarında geçen bilgiler aktarılmıştır.

(s. 118-122) Yusuf Ziya Yörükân, Sühreverdî'nin Hayatı: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin devamıdır.

(s. 120) Şeref Kâzım Tutaş, Teşrîn Mısraları: Şiir

(s. 121) Necip Fazıl Kısakürek, Avcı: Şiir

(s. 123-128) Babanzâde Reşid, Hayy b. Yakzan - 2: İbn Tufeyl'in eserinin tefrika hâlinde tercümesine devam edilmiştir.

2.1.5. Sayı 5 (15 Kânûn-ı Sânî 1340/15 Ocak 1924)

(s. 129-131) Mehmet Emin Erişirgil, Medrese - 2: Medreselerin bir çırpıda kaldırılmasının yanlış olacağı ifade edilerek medreselerdeki eğitim tarzının değiştirilmesi, ilmî ve dinî eserleri tetkik edebilecek kişilerin yetiştirilebilmesi için ıslahat yapılması gerektiği vurgulanmıştır. İlmin sadece nakledildiği usulün terk edilmesi, şahsî tefekkürü teşvik eden bir yöntemin uygulanması tavsiye edilmektedir.

(s. 132-140) Yusuf Ziya Yörükân, Nasîr-i Tûsî'nin Terbiye Hakkındaki Fikri – Çocuk Terbiyesi: Nasirüddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinden, çocuk terbiyesi hakkındaki tavsiyeleri nakledilmektedir.

(s. 136) Naim Hâzım Onat, Mâbedimin Huzurunda: Şiir

(s. 137) Şeref Kâzım Tutaş, Sevgiye Sevdaya Dair Kıtalar: Şiir

(s. 140-143) Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Mesel-i A'lâ - 3: Akıl ve naklin çatışmasına dair İbn Teymiyye'nin fikirlerinin aktarıldığı yazı dizisinin devamıdır.

(s. 143-145) Mehmet Sıtkı Akozan, Zaferin Sırrı: Yurdu işgal etmeye mağrur bir şekilde gelen düşmanların zelil bir şekilde topraklarımızı terk ettiği anlatılmaktadır.

(s. 145-150) Yusuf Ziya Yörükân, Sühreverdî'nin Hayatı: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin devamıdır.

(s. 150-154) Dönmeler: Jean Brunhes ve Camile Vallaux'ın *Tarihin Coğrafyası* adlı kitabından Selanik'teki dönmelere dair kısım tercüme edilmiştir. Dönmelerin inanç ve yaşantıları anlatılarak iç yüzü farklı insanlar oldukları belirtilmiş, ülkemizdeki inkılap hareketlerinde kritik roller üstlendikleri dile getirilmiştir.

(s. 152) Hasan Âli Yücel, Tahmîs: Şiir

(s. 153) Kadriye Hüseyin, Acılar: Şiir

(s. 154-160) Babanzâde Reşid, Hayy b. Yakzan - 3: İbn Tufeyl'in eserinin tefrika hâlinde tercümesine devam edilmiştir.

2.1.6. Sayı 6 (1 Şubat 1340/1 Şubat 1924)

(s. 161-163) Mehmet Emin Erişirgil, Medreselerde Eksik Olan Usûl-i Tedrîs midir? Medreselerde esas eksik olanın ders verme usulü değil ilim anlayışı olduğu, sadece kitaptan okumakla bir ilmin anlaşılamayacağı, müderrislerin çoğunun eserleri nasıl tetkik edeceğini bilmediği anlatılmaktadır.

(s. 163-169) Abdülhak Hâdî [Âgâh Mazlum Alaybek], Şark ve Garp: Batıdaki hukuk sistemleri hakkında bilgi verilmiş, özellikle Fransa örneği anlatılmış, Fransız İhtilâli'ni gerçekleştirenlerin parlak vaatlerine rağmen hakiki hürriyeti getiremedikleri ifade edilmiştir. Tarih devirleri beş kısma ayrılıp insan haklarına dair gelişmeler özet hâlinde verilmiştir.

(s. 168) Abdülbâkî Baykara, Kur'ân: Şiir

(s. 169) Kadriye Hüseyin, Acılar - 2: Şiir

(s. 170-175) Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Mesel-i A'lâ - 4: Kelâm konularında selefin yolu üzere Kur'ân ve sünnete müracaat etmenin gerekliliği, felsefeye itibar etmenin lüzumsuz oluşuna dair İbn Teymiyye'nin fikirleri aktarılmaktadır.

(s. 176) Kâzım Zâfir Yenerden, Mensur Nefes: Deneme yazısı

(s. 177-181) Hüseyin Şem'î Tümer, Seleflerimizi Tanıyalım - 1: Medrese ve vakıflar gibi ilim ve hayır kurumlarının son zamanlarda ihmal edildiği, buralarda hizmet eden şahsiyetlerin hayatını ve hizmetlerini anlatan çalışmalar yapılmasının lüzumu anlatılmaktadır.

(s. 181-187) Faruk Sıtkı, Medrese: Mehmet Emin Erişirgil'in, 2. sayıda neşredilen *Terakki Etrafında Birleşemez miyiz?* başlıklı yazısı değerlendirilmiştir. Medreselerin varlığını devam ettirebilmesi için asrın ihtiyaçlarına cevap verecek hâle gelmesinin şart olduğu belirtilmiştir.

(s. 184) Hilmi Ziya Ülken, Gece ve Güneş: Şiir

(s. 185) Şeref Kâzım Tutaş, Acılar Şâiresine: Şiir

(s. 187-191) Yusuf Ziya Yörükân, Ali Emîrî: Ali Emîrî Efendi'nin hayatı, eserleri, kitap sevgisi, kitap toplamak için verdiği uğraşlar anlatılmaktadır.

(s. 191-192) Şeref Kâzım Tutaş, Piyer Loti: Piyer Loti'nin, Türklerin istiklâl mücadelesini haklı bularak batıda bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalıştığı anlatılmaktadır. Türklerin de bir Türk dostu olan Piyer Loti'ye vefa göstererek her yıl onu andıkları ve onun hatırasını nesiller boyu koruyacakları ifade edilmektedir.

2.1.7. Sayı 7 (15 Şubat 1340/15 Şubat 1924)

(s. 193-196) Mustafa Şekip Tunç, İslâm: Edvar Monte ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, İslâm adlı kitabının muhtevâsı incelenmiştir.

(s. 197-203) Câmî Baykurt, Seyyid Battâl Gâzî ve Dijenis Akritas Dâstânları: Biri müslüman Türklere diğeri Bizanslılara ait bu iki destan, kahramanları ve konuları bakımından mukayeseli olarak tahlil edilmektedir.

(s. 200) Şeref Kâzım Tutaş, Hatıralar: Şiir

(s. 201) Hilmi Ziya Ülken, Son Sefer: Şiir

(s. 203-206) Halil Hâlid, Abdülhak Hâmid Bey'in Gayri Münteşir Mektupları: Abdülhak Hâmid Tarhan'ın, İngiltere'de bulunan Halil Hâlid'e yazdığı, biri manzum olan iki mektubuna yer verilmiştir.

(s. 206-209) Mehmet Sıtkı Akozan, Köy Mektuplarından - 1, Orakçı: Yazar, elindeki orakla tarlasındaki ekinleri biçen bir köylü ile arasında geçen konuşmayı hikâye üslubuyla aktarmaktadır.

(s. 209-210) Kadriye Hüseyin, Serab: Deneme yazısı

(s. 211-213) Nüzhet, İspor: Sporun, futboldan ibaret görülmesi ve spor kulüplerinin, sporla alakasız kişiler tarafından yönetilmesi tenkit edilerek memlekette sporun gelişmesi için Avrupa ve Amerika'dan uzmanların getirilmesi tavsiye edilmektedir.

(s. 213-215) Yusuf Ziya Yörükân, Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin bu bölümünde onun simyâ ilmindeki bilgi ve becerisi anlatılmaktadır.

(s. 216-222) Babanzâde Reşid, Hayy bin Yakzan - 4: İbn Tufeyl'in eserinin tefrika hâlinde tercümesine devam edilmiştir.

(s. 216) Meliha Nuri, Şarkı: Şiir

(s. 217) Rıfkı Melûl Meriç, Refâkat: Şiir

(s. 223-224) Kitâbiyât: O günlerde neşredilen, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Metâlib ve Mezâhib*, Mustafa Şekip Tunç'un *Bergson ve Konferansları*, Mehmet İzzet'in *Milliyet Nazariyeleri*, Ahmet Hamdi Akseki'nin *Dinî Dersler* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in *İlm-i Kelâm Dersleri* adlı kitapları tanıtılmaktadır.

2.1.8. Sayı 8 (1 Mart 1340/1 Mart 1924)

(s. 225-231) Mustafa Şekip Tunç, İslâm - 2: Dört halife, Emevîler ve Abbâsîler döneminde siyâsî ve mâlî yapılanma hakkında bilgi verilmekte, ayrıca İslâm'ın ilk dönemlerinde itibaren kelâm ve tasavvuf ilimlerinin gelişimi anlatılmaktadır.

(s. 231-237) Halil Hâlid, Abdülhak Hâmid Bey'in Gayr-ı Münteşir Mektûblarından: İngiltere'de bulunan Halil Hâlid'e, Abdülhak Hâmid Tarhan tarafından yazılan iki mektup neşredilmiş, mektuplarda geçen konular ve şahıslar hakkında bilgi verilmiştir.

(s. 232) Şeref Kâzım Tutaş, Bize Dâir: Şiir

(s. 233) Meliha Nuri, Saçların: Şiir

(s. 237-244) Hilmi Ziya Ülken, Orta Asya'da Türkmen: Türkmenlerin Orta Asya'daki yaşantıları, Türkmen boyları ve siyasi yapıları hakkında bilgiler verilmektedir.

(s. 240) Ahmet Ferit Tek, Korkma Anne: Şiir

(s. 241) Feyzi-i Hindî, Nâmın Anılsa: Şiir

(s. 244-245) Kadriye Hüseyin, Serâb - 2: Deneme yazısı

(s. 245-248) Yusuf Ziya Yörükân, Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik: Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin hayatına dair yazı dizisinin bu bölümünde onun simyâ ilmindeki maharetinin anlatımına devam edilmiştir.

(s. 248) Zeki Faik İzer, Kış Türküsü: Şiir

(s. 249-250) Mehmet Sıtkı Akozan, Köy Mektupları - 2: Köylülerin üretici, şehirlilerin tüketici olduğuna dair anlayışın hatalı olduğu, köylülerin elinin emeğiyle geçinmekte zorluk yaşadığı ve onların da erzakı şehirden temin ettiği anlatılmaktadır.

(s. 250-253) Nüzhet, İspor: Sporun gelişmesi için yurtdışından antrenör getirilmesi, müsabakalara sporcu gönderilmesi için tahsisat ayırılması ve spor sahalarının elverişli hale getirilmesinin gerekliliği anlatılmaktadır.

(s. 254-256) Hüseyin Şem'î Tümer, Nevrekoblu Mahmud Efendi: Nevrekoblu Mahmûd Hâmid Efendi'nin hayat hikâyesi, ilmî kişiliği ve şairlik yönü hakkında bilgi verilmektedir.

2.1.9. Sayı 9 (15 Mart 1340/15 Mart 1924)

(s. 257-260) Mehmet Emin Erişirgil, Tedrisâtın Tevhidi ve İlâhiyat Fakültesi: Önceki yazılarında medreselerin mevcut durumunu tenkit eden ve ihtiyaca cevap veremediğini ifade eden yazar, Tevhid-i Tedrisât Kanunu'yla medreselerin kapatılması ve ilâhiyat fakültelerinin kurulması üzerine fikirlerini belirtmiş, ilâhiyat fakültelerinin tamamen ilmî bir usulle eğitim yapması ve Darülfünûn'dan ayrı bir idarî yapıya sahip olması gerektiğini dile getirmiştir.

(s. 260-271) Câmî Baykurt, Kâbil: Enis adlı zabitin, savaş hatıralarının anlatıldığı hikâyenin kahramanı, insanoğlunun Habil ile Kâbil'den beri devam eden öldürme arzusu üzerine düşünmektedir.

(s. 264) Muhyiddin Raif Yengin, Gazel: Şiir

(s. 265) Tevfik Celis, Yolcu: Şiir

(s. 271-272) Kadriye Hüseyin, Serâb - 3: Deneme yazısı

(s. 272) Meliha Nuri, Şarkı: Şiir

(s. 272-274) Mehmet Sıtkı Akozan, Köy Mektupları - 2: İhtiyar bir bahçıvanın, çalışıp didindiği halde eline geçen mahsulden bir şey kazanamadığını, sadece borçlarını ödeyebildiğini söyleyerek dert yanması anlatılmaktadır.

(s. 273) Şeref Kâzım Tutaş, Rüya İçinde: Şiir

(s. 274-276) Abdürreşid İbrahim, Ufak Bir Nazra: İngiltere sömürgesi olan Hindistan'da müslüman nüfusun yoğunluğundan ve ülkenin idaresiyle ilgili meselelerden bahsedilmektedir.

(s. 276-280) Hilmi Ziya Ülken, Orta Asya'da Türkmen: Türkmenlerin devlet teşkilatı, ordu yapısı ve cenaze merasimleri hakkında bilgi verilmektedir.

(s. 280) Hâfız Kâmî, Gazel: Şiir

(s. 280-284) Türkistanlı Rifat, Semerkand Şehri: Semerkand'ın tarihi, coğrafî konumu, şehirdeki müesseseler, şehrin nüfusu, sanat ve eğitimi hakkında malumat verilmektedir.

(s. 285-288) Babanzâde Reşid, Hayy bin Yakzan - 5: İbn Tufeyl'in eserinin tefrika hâlinde tercümesine devam edilmiştir.

2.1.10. Sayı 10 (1 Nisan 1340/1 Nisan 1924)

(s. 289-291) Mehmet Emin Erişirgil, Sürûr: İnsanın manevî varlığına tesir eden hazların sürûr olarak nitelendirildiği, insanı kemâle eriştirecek olan sürûrun, hakikî medeniyetin ölçüsü olduğu ifade edilmektedir.

(s. 291-297) Mehmed Cemil Pekyahşi, Kazimirski'nin Fransızca Kur'ân Tercümesindeki Kırk Kadar Yanlışların Tashîhi: Polonya asıllı Fransız müsteşrik Kazimirski tarafından yapılan Fransızca Kur'ân tercümesindeki hatalar tespit edilmiş ve doğru hali yazılmıştır.

(s. 298) Fransızca Kur'ân Tercümesindeki Hatalar: Mehmet Cemil Bilsel'in yazısına dair açıklama yapılmış; tashihlerin, Babanzâde Reşid tarafından tefsirlere müracaat edilerek kontrol edildiği belirtilmiştir.

(s. 298-305) Babanzâde Reşid, Tercümeler Hakkında İzahât: Mehmet Cemil Bilsel'in yaptığı tashihler tefsirlerden kontrol edilerek bazı izahlarda bulunulmuştur.

(s. 304) Meliha Nuri, Şarkı: Şiir

(s. 305) Şeref Kâzım Tutaş, Leylâ'nın İzlerinde: Şiir

(s. 306-307) Muhyiddin Raif Yengin, Mabed-i Hak: Şiir

(s. 207-210) Hasan Âli Yücel, İlim Düşmanlığı: İlimde derinleşen insanların yaşamaya vakit bulamayacağı ve hayatta mutlu olmak için akl-ı selimin yeterli olduğu düşüncesi tenkit edilmektedir. İlmin, hayatla arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

(s. 311) Tahir Harimi Balcıoğlu, Seyran: Şiir

(s. 311-313) Kadriye Hüseyin, Serâb - 4: Deneme yazısı

(s. 313) Nejat Tevfik, Tehlike: Şiir

(s. 313-316) Hilmi Ziya Ülken, Orta Asya'da Türkmen: Türkmenlerin dinî inançları hakkında bilgi verilmiştir.

(s. 317-320) Babanzâde Reşid, Hayy bin Yakzan - 6: İbn Tufeyl'in eserinin tefrika hâlinde tercümesine devam edilmiştir.

2.2. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarında Yer Alan Yazar ve Şairler

Abdülbâkî Baykara (1883-1935)

Abdülhak Hâdî [Âgâh Mazlum Alaybek] (1877-1956)

Abdürreşid İbrahim (1857-1944)

Ahmet Ferit Tek (1878-1971)

Ahmet Kutsi Tecer (1901-1967)

Babanzâde Reşid (1871-?)

Câmî Baykurt (1877-1949)

Cevdet Bey (1873-1925)

Fahreddin Osman (?)

Faruk Sıtkı (?)

Feyzi-i Hindî (1547-1595)

Hâfız Kâmî (?)

Halil Hâlid (1868-1931)

Hasan Âli Yücel (1897-1961)

Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)

Hüseyin Şem'î Tümer (1875-1962)

İsmail Nâmî [Mehmet Halit Bayrı] (1896-1958)

Kadri Râşid Anday (1875-1949)

Kadriye Hüseyin (1888-1955)

Kafkasyalı Âbir (?)

Kâzım Zâfir Yenerden (1896-?)

Mehmed Cemil Pekyahşi (?)

Mehmed Şeref Aykut (1874-1939)

Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965)

Mehmet Sıtkı Akozan (1890-1948)

Mehmet Şerefettin Yaltkaya (1880-1947)

Meliha Nuri (?)

Muhyiddin Raif Yengin (1880-1955)

Mustafa Şekip Tunç (1886-1958)

Mükrimin Halil Yinanç (1900-1961)

Naim Hâzım Onat (1889-1953)

Necdet Rüştü Efe (1900-1969)

Necip Fazıl Kısakürek (1905-1983)

Nejat Tevfik (?)

Nüzhet (?)

Rıfkı Melûl Meriç (1901-1964)

Şeref Kâzım Tutaş (1902-1982)

Tahir Harimi Balcıoğlu (1893-1951)

Tevfik Celis (?)

Türkistanlı Rifat (?)

Yusuf Ziya Yörükân (1887-1954)

Zeki Faik İzer (1905-1988)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİHRÂB DERGİSİ'NİN 1-10. SAYILARININ METNİ

Tez çalışmamızın asıl kısmını oluşturan bu bölümde *Mihrâb Dergisi*'nin 1-10. sayılarının çeviriyazı metni yer almaktadır. Metne geçmeden önce metnin hazırlanmasında izlenen yol hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Çeviriyazı Metnin Hazırlanmasında Takip Edilen Usul

1. Dergi metninin Latin harfli Türk alfabesine aktarımında transliterasyon (hafif transkripsiyon) uygulanmıştır.

2. Uzun heceler â, û, î harfleriyle yazılmıştır: *fânî, hodgâmî, merbût* vb.

3. (ع) Ayn harfi (‘) işaretiyle gösterilmiştir: *itâ‘at, câmi‘, ta‘rîf* vb.

4. (ء) Hemze harfi (’) işaretiyle gösterilmiştir: *mes’ele, şey’, ru’yet* vb.

5. Kelimelerin orijinal sesleri korunmuş; b-p, c-ç harflerinde ses değişimi dikkate alınmamıştır: *kitâb, îcâd, mevcûd, ‘Abdülhak Hâmid* vb.

6. Zarf fiil ekleri sert sesle yazılmıştır: *doğup, edemeyip, meyledip* vb.

7. Arapça isim ve sıfat tamlamaları örnekte olduğu gibi yazılmıştır: *cevâmi‘u’l-kelim*

8. Arapça kelimelerin başındaki harf-i tarif kısa çizgi (-) ile ayrılarak yazılmıştır: *el-Cezîre, el-hâsıl, el-yevm* vb.

9. Farsça isim ve sıfat tamlamalarındaki izafet kesresi de kısa çizgi (-) ile gösterilmiştir: *sûret-i tekâmül, te’sîrât-ı muzırra* vb.

10. Yabancı yer ve şahıs isimleri, orijinal metinde olduğu gibi Türkçe okunuşlarıyla yazılmış, Batı dillerindeki yazımı ise köşeli ayraç içinde gösterilmiştir: *Ciro [Giraud], Şarl Diyl [Charles Diehl], Monteskiyo [Montesquieu]* vb.

11. Orijinal metinde, sehven unutulduğunu cümlenin bağlamından fark ettiğimiz kelimeler, transkripsiyon metnine köşeli ayraç içinde eklenmiştir:

Nasıl ki efsâneye [göre] Şâh İsmâ‘îl gibi meşhûr bir Türkmen re’îsi de babasını öldürdükden sonra şarkî Anadolu’yu Îrân kültürünün tasallutundan kurtarmışdı.

Beyler arasından devlet ve millete büyük hizmeti dokunanlara yurtluk arâzî verilir ve bu toprağı dokuz torunlarına [kadar] ellerinde bulundurabilirlerdi.

12. Metinde geçen Arapça ve Farsça ibarelerden bazıları yazarlar tarafından tercüme edilmemiştir. Bu ibareler tarafımızdan tercüme edilerek köşeli ayraç içinde gösterilmiştir.

3.2. Mihrâb Dergisi'nin 1-10. Sayılarının Çeviriyazı Metni

Derginin ilk 10 sayısının hafif transkripsiyonlu metni, dergideki sayfa düzenine bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Sene: **1** **15** Teşrîn-i Sânî **1339** Sayı: **1**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Yusuf Ziyâ	Musâhabe	Hadîs-i Şerîf
Abdülhak Hâdî	İctimâ‘î	Şarkcılık ve Garbcılık
Mehmed Emîn	Felsefî	Hazımsızlık Devri
Doktor Kadrî Râşid	Tıbbî	İslâm’da Nüfus ve Çocuk
Mükrimin Halîl	Târîhî	Musul’da Selçûk Vâlîleri
Yusuf Ziyâ	Felsefî	İslâm Feylesofları
Ahmed Kudsî	Manzûme	Nilüfer
Hilmî Ziyâ	Manzûme	Gazel

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1923 – 1339

Ahlâkî

Musâhabe

Hadîs-i Şerîf[49]

لا يُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَاجِئْتُ بِهِ

Tercümesi:

"Meyelânı benim getirdiklerime uymadıkca hîçbiriniz îmân etmiş olmazsınız."

Samîmî müslüman, İslâmiyyetin esâslarını, kendi arzûları ve meyelânları ile müttehid bulur. Vicdânından gelen seslerde Peygamberin emirlerinden başka şeyler, irâdesinden çıkan fi'illerde Peygamberin 'amellerinden başka işler bulmaz. Fikirde hakkı, 'amelde hayrı arar. Onda umûr-ı şerî'at, tabi'î bir meyelân hâlinde yaşamakda, dînin 'akîdeleri ve mu'âmelâtı derûnî bir vecd ile tecellî etmekdedir. O, şerî'atda fânî ve şerî'at onda mütecellî olur. Sulta ve hodgâmîden müteneffir, vazîfe ve diğergâmîye müncezib yaşar. Tabi'î olan ezvâk-ı şehevâniyye ve hevâ-yı nefsâniyyesi

---

[49] Bu hadîs, İmâm Nevevî'nin *Erba'în*'inde 41'inci hadîsdir. Hadîsin râvîsi, meşhûr Mısır vâlîsi 'Amr ibnü'l-'Âs oğlu 'Abdullâh'dır. 'Abdullâh pederinden on bir yaş küçükdür. Pederinden evvel İslâm olmuşdu. Hazret-i Peygamber 'Abdullâh'ı pederine tafdîl ederdi ve hakkında şu hadîsi söylemişdir:
نعم البيت عبدالله و ابو عبدالله و امم عبدالله. ['Abdullâh'ın evi, 'Abdullâh'ın annesi ve 'Abdullâh'ın babası ne güzeldir.] 'Abâdile nâmıyla ma'rûf olan fudalâ-yı ashâbın en büyüğü idi. Ashâbdan en çok hadîs rivâyet eden zât budur. Ebû Hureyre, "Benden ziyade hadîs rivâyet eden 'Abdullâh'dan başka kimse yokdur, zîrâ hadîsleri yazıyordu, ben yazmıyordum." diyor. Bu sebeble "Peygamberin Sahîfe-i Sâdıka"sı 'ünvânını kazanmışdı. 700 hadîs rivâyet etmişdir. Kırk beşi *Buhârî* ve *Müslim*'dedir. Son derece 'âbid ve zâhid idi. Pederi kendisini evlendirdiği zaman geceleri 'ibâdet etmekden zevcesini görmeye vakti olmamış ve pederinin nasîhatı kâr etmeyince mes'ele Peygambere 'aks etmiş ve şu hadîsin sudûruna sebeb olmuşdur:
قال النبى: ا تقوم النهار؟ قال: نعم. و تقول الليل؟ قال: نعم. لكنى افطر و اصلى و انام و امس النساء. فمن رغب عن سنتى فليس منى.
[Hz. Peygamber buyurdu ki: "Gündüzleri hep namaz mı kılıyorsun?" 'Abdullâh "Evet" dedi. Hz. Peygamber "Geceleri de mi hep namaz mı kılıyorsun?" diye sordu. 'Abdullâh yine "Evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Fakat ben bazı günler oruç tutar, bazı günler tutmam. Gecenin bir kısmında namaz kılar, bir kısmında da uyurum. Zevcelerimle de ilgilenirim. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." buyurdu.]

Pederi vefât edinceye kadar pederinin yanında Mısır'da kalmışdı. Sonraları muhtelif yerlere seyahat etmiş ve âhir 'ömründe gözlerine 'amâ 'ârız olmuşdu ve 67 sene-i hicriyyesinde 92 yaşında olduğu hâlde vefât etmişdir.

mübeddel olur. O, Hakk'ın sevdiklerini sever, Peygamberin sevdiklerini işler ve işleri kendisinden cebr-i nefs ile meşakkat ile değil 'aşk ve heves ile şevk ve hevâ ile sâdır olur. İşte böyle bir mü'mindir ki bu hadîsin müfâdına sâdıkdır.

Cevâmi'u'l-kelimden olan bu hadîs, birçok hakâyıkı mutazammındır: Hevânın tâbi' ve şer'in metbû' gösterilmesi, îmânın, şerî'ata pür-şevk ve heyecân ve samîmî bir meyelân ile sarılmakda olduğunu ifâde eder. Bundan da yalnız İslâmiyyet harsının bizim için müfîd olacağı ve onu tamâmıyla ihâta etmekliğimiz lüzûmu anlaşılır.

'Aynı zamânda hadîs, inkıyâd ve teslîmiyyeti müfîddir. Esâsât-ı dîniyyeye teba'iyyet, Peygambere ve onun getirdiklerine 'arz-ı teslimiyyet lâzımdır. Bu sûretledir ki insân, şek ve tereddüd fezâsından itmi'nân ve huzûr sâhasına yükselir. Dinî 'akîdelerde fikriyyât ile iştigâlden ziyâde onları meyelân hâlinde vicdânda yaşamalıdır. Bu hâldedir ki îmân, îkân derecesine yükselir, fi'llerimizde kuvvet artar ve teşebbüslerimizde 'azim kökleşir.

Hülâsa hadîsden anlaşılıyor ki îmân, şerî'ata vecd ile tâbi' olmakda ve yalnız o harsı inkişâf etdirmekde ve şekden âzâde bir îkân yaşamakdadır. O, fikriyyâtdan evvel hissiyyâta 'âid, nazar ve te'emmül ile tezyîn etmeden vicdânda doğup büyüyen bir şeydir.

Şimdi şu hadîsin meâline sâdık ve bu hakîkatlerle mücehhez mü'minlerin yaşadığı devri düşünüyorum.

Nazarımda İslâmiyyet târihinin o feyyâz devri, o altın sahîfeleri parıldıyor. O ne samîmî, ne sâf ve asîl bir devir idi! Yeni ve dinç mü'minler pür-heyecân duyguları, samîmî 'irfânları ve bî-pâyân neş'eleriyle kalblerinde 'azim ve hulûs, vicdânlarında sıdk ve îkân ve ruhlarında vecd ve 'aşk, yaşıyorlardı.

Kanâ'at ve îmânlarındaki lâ-yetezelzel rusûh ve metânet şimdi canlı bir şerîd hâlinde gözümden geçiyor: Habeş'e hicret etdilerdi. Bedir'de, Uhud'da îmân ve kanâ'atlerini kardeşe, pedere karşı kanları ile müdâfa'a etdilerdi.[50] Ölüm tehdîdine, hemşehrîlerinin boykotajına

[50] İbn Hacer el-Heytemî bu hadîsi şerh ederken Ebûbekir es-Sıddîk'ın Bedir gününde oğlu 'Abdurrahmân'a ta'arruz ve Ebû 'Ubeyde'nin Resûlü'llâh'a ezâ ettiğinden dolayı pederine kılınç çekdiğini kaydediyor (*Kitâbü Fethu'l-Mübîn*, Mısır Matba'a-i Müslimîn, Safer, 250).

ve bütün mahrûmiyyetlere göğüs gerdilerdi. Bu hâdise, en insâfsız mu‘ârızları i‘tirâfa mecbûr edecek derecede ‘ulvî ve şeref-bahş değil midir? İçlerinde o kadar tehdîd ve icbâr edilenler, para ile ıtmâ‘ edilmek istenenler, bütün mevâ‘îde ve mesâ‘îye rağmen en fakîr ve kimsesizler bile kanâ‘atlerini bir an için olsun değiştirmediler. Her dînin bidâyetinde fevc fevc irtidâd misâlleri görüldüğü hâlde İslâmiyyet’de irtidâd hâdisesinin bir iki şahsa inhisârı o devirde İslâm’ın te’sîri ve îkânın kuvveti için en bâriz ve en hayret-bahş bir delîldir. Bütün bunlarla berâber hâlet-i bedeviyyetden yeni sıyrılan bu insânlar, bir yed-i i‘câzın irşâdıyla İslâmiyyet’e az zamanda en şanlı muvaffakiyyâtı te’mîn etdiler, gâyelerini bildiler, emellerini birleşdirdiler, el ele verdiler ve ilerlediler. Kalblerinde şübheden, fikirlerinde marazdan âzâde idiler. Kur’ân’ın ve hadîsin teblîğâtına sûret-i mutlakada îmân edilmişdi. Ma‘nâsını anlamadıkları müteşâbih âyetleri münâkaşa etmezlerdi. ‘İlimde rusûhu olanlar da “Âmennâ” demekle iktifâ ediyordu. Sırr-ı hilkatden, mâdde ve tabî‘atdan bahsolmazdı ve nâdiren olsa bile Kur’ân ile cevâb verilirdi.

Kazâ ve kader, irâde ve cebir, zât ve sıfât bahisleri feyz-i Kur’ân ile öyle hırz-ı cân edilmiş; vahiy, nübüvvet, mu‘cizât hârikaları muhtelif tarzlar ve müşâhedeler ile öyle kökleşmiş idi ki bunlar hakkında tereddüd ve münâkaşaya lüzûm kalmıyordu. Hazret-i ‘Âişe’nin “Kur’ân-ı Kerîm’le mücâdele edenlerden hazer ediniz. Cenâb-ı Hakk’ın ehl-i zeyğ ile murâdı bunlardır.” sözünü esâs ittihâz etmişlerdi. İbn ‘Abbâs “Müteşâbihle ‘amel olunmaz, ona îmân olunur.” demişdi. Bunlar devrin mü’minleri, “Esâsa inanıyoruz, keyfiyyeti bilmiyoruz.” diyorlardı. A‘mâl-i zâhireye ve bâtınaya i‘tinâ ediyor, nazarda Kitâb ve Sünnet’den ayrılmıyor; dâimâ muhabbet, samîmiyyet ve ihlâsı yaşıyorlardı. Hülâsa bunlar tamâmıyla Hazret-i Peygamber’in getirdiği şeylere şevk ile tâbi‘ oluyorlar ve meyelânları ile o hakâyıkı yaşıyorlardı.

İşte îkân devrinde başlayıp üçüncü ve hattâ dördüncü ‘asra kadar sâfiyetini bozmadan yaşayan sa‘âdet ve selâmet yolu bugün tarîk-i Kur’ân veya mezheb-i selefiyye nâmıyla anılan bu yoldur.

Bugünlerde bu devri hatırlamak bizim için pek fâ’ideli ve hattâ lüzûmludur. İnkılâb geçiren milletler, vatanında muhâcir olmuş insanlara benzerler. Yoluna istikâmet vermek gibi ağır

bir yük altındadırlar. Muhâceret-i ‘umûmiyye esnâsında gâyesini bilen ve yolunu iyi intihâb eden milletlerle şaşkın bir sâhada düşenlerin ‘âkıbetlerini biliyoruz.

Ma‘nevî hicret ve intikâl demek olan inkılâb ise daha şu‘ûrlu hareket etmemize ve rûhumuzun derinliklerini yoklayarak daha esâslı yollardan gitmemize ‘arz-ı ihtiyâc etmekdedir. Kendi isti‘dâdlarımızı, seciyyelerimizi, ferdî ve ictimâ‘î rûhumuzun istikâmetini istihfâf edip de ecnebî te’sîrâta, garblılaşmak hevesine gayr-i ‘ilmî bir sûretde kapılırsak yolunu şaşıran bir kâfile vaz‘iyyetine düşeriz. Bizim gideceğimiz yolu ta‘kîb etmek için ise kendi târîhimizi iyice bilmemiz ve işe oradan başlamamız lâzımdır. Bir milletin hayâtını ve istikbâlini müşâhede etmek için başka bir milletin medeniyyetine bakılmaz, o milletin hayâtı ve mâzîsi tedkîk edilir. Şu hâlde ta‘kîb edilecek yol için inkişâfımızın mebde’ine, şu yukarıda kısaca tasvîr olunan îkân devrine bakmak îcâb eder. Bu mebde’den hareket eden yol, en hakîkî inkişâfımızı te’mîn eder. Ancak bunu idrâk etmek gerekdir. Şübhe yok, en çok muhtâc olduğumuz şey usûl ve minhâcdır. Kıymetdâr esâslarımızı usûl ve âhenk dâiresinde idâre etdiğimiz zamânlarda hîçbir medeniyyetin vâsıl olmadığı mertebelere yükselmişdik ve mazhar-ı inkişâf olmak için kanlı ve uzun mücâdelelere, ‘asırlara muhtâc olmadık idi.

Benî Ümeyye, Asya’nın bir ucundan Afrika’nın, Endülüs’ün bir ucuna gitmek ve cehâlet ve bedeviyyet ocaklarını nûr-ı ‘irfân ve medeniyyet ile tenvîr için uzun zamâna muhtâc olmadılardı. Sebük Tekin Oğulları, te’sîs-i hükûmetden sonra bir rub‘ ‘asırda Hind’e, Çîn’e ayak atmışlardı. Selçûkoğulları elli sene zarfında cihângîr oldular ve her tarafa medreseler, hastahâneler, kütübhâneler, rasadhâneler te’sîs etdiler. ‘Osmân Gâzî’nin te’sîs etdiği beylik bir ‘asır zarfında âfâkı sardı ve İstanbul’u merkez-i ‘ulûm yapdı.

Hâlbuki Garblılar, İslâm medeniyyetinin irşâdıyla nâ’il oldukları intibâh devrinden sonra inkişâf edebilmek için ‘asırlarca uğraşdılar. Çünkü esâsları terakkî ve inkişâfa müsâ‘id değildi. Medeniyyet-i İslâmiyye’den iktibâsda bulundukları zamân esâsâtı değil fer‘leri almışlardı. Onlarda halk köle ‘addedilirdi. Derebeyleri, şövalyeleri iç ağrısı; kral, kilise baş belâsı idi. Müsâvât ve hürriyyet, haseb ve neseb ile tevfîk edilemezdi. Kilise hakkı, kral hakkı ve ilh. Bütün bu engeller her şey’e mâni‘ idi. Bugün de Avrupa’nın

ızdırâbı, ihtilâlleri, demagoji nazariyyeleri, komünizm ve sosyalizm bu bozukluğun netîcesidir.

Şark'ın seyr-i târîhîsinde bunları bulamazsınız. Çünkü İslâm'da zâten haseb neseb, sülâle hakkı, sınıf teşkîlâtı mevcûd değildir. Onda hürriyyet ve müsâvât esâsdır. Ekâbir, 'ulemâ ve zenginler millete karşı bir hak iddi'âsıyla değil bil'akis vazîfe hissiyle merbûtdur. Bizim noksânımız esâsda değil esâsı kavramakda ve dîni tâm ma'nâsıyla kavramamakdadır. Şu hâlde garblılaşmanın ne ma'nâsı kalıyor?

Bize hadîs-i şerîfin gösterdiği vechile îkân ve îkânla hem-'inân olan usûl ve intizâm lâzımdır. Îkân yolunu, Kur'ân yolunu, 'azimkâr, metîn ve samîmî olmak yolunu tutarsak ne yolunu gayb eden bir garîb gibi ne de mâlını idâre edemeyen bir tâcir gibi girye-i iflâsa düşmeyiz. Kur'ân ve îkân yolunun bize te'mîn edeceği diğer mühim bir fâ'ide vardır: Bu yol mezheb ihtilâflarını tamâmıyla ortadan kaldırır. İslâm'da muhtelif mezheblere sebebiyyet veren şey', te'vîl ve müteşâbihâtı tefsîrdir. Ta'bîr-i diğerle fikriyyâtın vicdâniyyâta tercîhidir. Muhtelif muhît-i coğrâfyada yaşayan müslümânlar, vicdânlarında 'aynı esâsları yaşadıkları hâlde fikriyyât ve nazariyyât nokta-i nazarından ayrılıyorlar.[51] Hadîs-i şerîf bize gösterdi ki îmânın makbûliyyeti meyelân hâlinde olmasındadır. Ve fi'l-hakîka 'aklın rolü teba'iyyetdir. O, hissiyâtımızda temerküz eden kanâ'atleri yalnız îzâh eder. Biz tertîbâtı bertarâf edip esâsı ele alırsak bütün mezheb mücadelâtının ne kadar tâlî şeyler olduğunu pek güzel anlarız. Kur'ân yolu gerek hars ve gerek vifâk hususlarında sa'âdetimizi te'mîn eder.

Hadîsde Peygamberimizin "O şeyler ki ben onlarla geldim." sözünü şîveye uygun olmak için "benim getirdiklerim" diye tercüme etdik. Bundan maksûd şerî'atdır. İbn Hacer, hadîsin şerhinde bu ciheti beyân ederken zîrâ diyor: "Peygamber hak ile ve sıdk-ı mürselîn ile gelmiştir." Hak, dîn ile tefsîr olunursa îmân ve İslâmı; itâ'at ve istikâmeti şâmil ve bütün umûru câmi' olur. Takvâ ile tefsîr olursa yine bunları mutazammın olur. Müşârun ileyh, sâir şârihler gibi hadîsdeki

[51] Bu sözümüzle yeni 'ilm-i kelâm ve dînî münâkaşalar 'aleyhinde olduğumuz zannolunmamalıdır. Bi'l-'akis tarîk-i Kur'ânı müdâfa'a ve muhtelif mezhebleri vifâka îsâl için fikriyyâtın fâidesi olduğuna kâ'iliz. 'Umûmî ve hak olan bir dîne yaraşan da budur.

îmânı, îmân-ı kâmil ile tefsîr etmişdir. Hevâ ta‘bîrini de şu sûretle îzâh ediyoruz: “Hevâ muhabbet ve meyelân ma‘nâsınadır ve nefsin hoşa giden şeylere meyledip de hoşa gitmeyen şeylerden çekinmesi demek olan şehevât-ı nefsiyyeden ‘ibâretdir. Bununla beraber çok def‘a nefsin selâmeti çekindiği şeylerde, felâketi de hoşuna giden şeylerdedir.” diyor. İbn Hacer’in hevâyı bu sûretle ta‘rîf edişi ve onun selâmetini idrâk edemeyip aldandığını kaydedişi bugünkü rûhiyyât telakkîsine tevâfuk etmekdedir.

Bugünkü telakkîye göre menşe’ini harekât ve intibâ‘âtdan alan suver-i mahsûsanın sâha-‘i ihtimâl ki uzun veya kısa bir mücâhede ve tezkiyeye lüzûm görülmeden emr-i dînde rusûh ve itmi’nâna, tahakkuka çıkmasına sebeb olan kuvvete “şevk” denir. Şevkin zamân zamân değişen ve bedenî olan nev‘ine “şehvet” denildiği gibi ma‘nevî olan ve elem verici ihtisâslardan kaçıp lezzet veren ihtisâsâtı elde etmek isteyen nev‘ine de “hevâ” veya “meyelân” denir. Bu fıtrî bir isti‘dâddır. Ekseriyâ sevk-i tabî‘îye benzedilir. Fakat sevk-i tabî‘î kat‘îdir ve gâyesinde aldanmaz. Hevâ ise gâyeye erişmek için istikmâl ve sâ’il himmetini ‘akla ve icrâsını da irâdeye bırakır ve bu sebeble aldanır. Meyelânların aksâmı vardır. Hadîsde mevzû‘-ı bahs olan meyelân, ‘âlî meyelânlardandır.

Sevgi ve ‘aşk ile başlayan bu meyelân, “hevâ-yı dînî” nâmıyla en yüksek derecesine varır. Şârihler hadîsi şerh ederken ictimâ‘î ve ‘âlî meyelânları nazar-ı dikkate almakdan ziyâde şahsî meyelânlar etrâfında dolaşmışlardır. Çünkü zamânlarında tetebbu‘ât bu dereceye varmamışdı. Lâkin hadîs-i şerîf en yüksek bir kudretle bütün bu incelikleri ihtivâ etmişdir.

İctimâ‘î

Şarkcılık ve Garbcılık

Son zamânlarda şarkcı ve garbcı diye ortaya konan zemîn-i münâkaşa, mütezâyid bir ittisâ‘la devâm edip gidiyor. Fakat şarkcı ve garbcı olmak iddi‘âsında bulunanlar arasında vukû‘ bulan mübâhaselerden şimdiye kadar müstakar bir fikir istihsâl edemedik. Meydânda müsbet olarak milletin

efrâdı arasında beliren ve günden güne derinleşmekde olan mühim bir ihtilâfdan başka bir şey göremiyor ve bunun sebebini iki tarafın da henüz fikir ve müdde‘âlarını tesbît ve teksîf ederek bast ve temhîd etmemiş olmalarında buluyoruz. Vâkı‘â bu münâkaşalar her gün bir vesîle ile temâdî edip duruyor. Ve bu gidişle mes’elenin esâsına temâs edilmedikce hîçbir netîceye varmaksızın haylî zamânlar uzayıp gideceğe de benziyor. Çünkü bu münâkaşaları telhîs edecek olur isek bundan biz bir iddi‘âya göre “Garb medeniyyetini iyilikleriyle fenâlıklarıyla ‘aynen iktibâs ile memleketimize nakl ve tatbîk edelim.” nazariyyesinin ifrât veya i‘tidâlkâr şekliyle mülzem olduğunu, diğerlerinin ifâdelerine nazaran, “Şarkın garb medeniyyetine ihtiyâcı yokdur, orada gördüğümüz yalnız terakkiyyât-ı mâddiyyeden istifâde edelim fakat onların mütefessih usûl ve tarz-ı ma‘îşetlerinden, ahlâk ve ‘âdetlerinden uzak kalalım.” fikrinin revâcda bulunduğunu istihrâc ediyoruz. Evvelâ bu ihtisâs sâhibleri içinde garb tarafdârı olanlar bize garb medeniyyetinin ne olduğunu henüz îzâh etmedikleri gibi şark lehdârı olanlar da terakkiyyât-ı mâddiyyeden maksadlarının ne olduğunu muvazzah bir şekilde anlatmadılar. Hâlbuki mes’ele bünye-i ictimâ‘înin esâsâtıyla ‘alâkadâr olduğu için kendilerinden bunu basît bir şekle ircâ‘ ile rûh-ı mes’eleyi vecîz ifâdelerle açık ve muvazzah bir sûretde anlatmalarını ve efrâd-ı milleti tenvîr eylemelerini istemek hepimizin hakkıdır.

Bugün garba tevcîh-i nazar etdiğimizde orada hakîkaten göz kamaşdıracak terakkiyyât müşâhede ediyoruz. Ve bu terakkiyyât da ba‘zılarımızın zehâbı gibi yalnız mâddiyyâta inhisâr etmiyor. Mükemmel yollar, şimendiferler, her türlü esbâb-ı istirâhatı mü’emmen bin türlü ihtirâ‘ât yanında koca dârü’l-fünûnlar, kütübhâneler, laboratuvarlarına senelerce kapanıp beşeri, ma‘rûz kaldığı âfetlerden tahlîse çâre-sâz olacak bir ‘ilâc keşfine uğraşan dâhîler, benî nev‘inin ızdırâbât ve âlâmına yardım için vücûda gelmiş nice diğergâm mü’esseseler ve sâ’ire de var. Bütün bunları “mâddî” kelimesinin ihtivâ etdiği dayyık bir ma‘nâ içine sıkışdırmak muhik olmasa gerek. İnsân bunları gördükce takdîr ve incizâbdan kendini alıkoyamıyor. Diğer tarafdan bu terakkiyât-ı mâddîyye ve ma‘nevîyye ile başbaşa mütevâzî giden öyle sefâhet düşkünlükleri, öyle hodgâmlıklar, o kadar ahlâksızlıklar göze çarpıyor ki insân tiksiniyor. Ve bu tedennîye karşı nefret ve istikrâh besliyor. Evet Avrupa veya ta‘bîr-i şumûliyle garb, insânın alacağı vaz‘iyyetin nokta-i ru’yetine göre yekdiğerine zıd ve külliyyen mütebâyin iki ufuk ve sâha inkişâf etdiriyor. Fakat bizce bunun ne biri ve ne diğeri garb

medeniyyetinin hâssa-i mümtâzesi değildir. Ne kadar geriye doğru ircâ‘-ı nazar etsek târîh-i beşer velev ibtidâ’î şeklinde de olsa bizlere bunların izlerini irâ’e ediyor. Mısır’da yollar yok muydu? Ehrâmlar vücûda getirilmedi mi? Yunanistan’da Aristo, Bokrat [Hipokrat] ve sâire gibi e‘âzim yetişmedi mi? Roma bugünkü kânûnların esâslarını koymadı mı? Son zamânlarda şarkda medreseler, kütübhâneler, ‘imârethâneler mi yapılmadı? Tıbba mı çalışılmadı yoksa fen mi ihmâl edildi?

Buna dâ’ir cildler dolusu yazı yazmak mümkün olan şu bir iki kelimenin bahse şöylece işâret etmesini mûcib-i kelâl olmak korkusuyla kâfî gördüğümüz için diyoruz ki: Biz bu cihetlerden Avrupa’da yeni bir şey bulamıyoruz. Olsa olsa bu husûsdaki sa‘yleri kendilerine tekaddüm eden ve elden ele geçerek kendilerine intikâl eyleyen medeniyyeti tekâmül etdirmekden ve yeni keşif ve îcâdlarla tevsî‘ eylemiş olmakdan ‘ibâret kalıyor. Şimdi ‘acabâ garbcılar, hîç değilse biraz da kendilerinin mâlı olan bir metâ‘ı, mütekâmil şekliyle iktitâfdan şarkcıların imtinâ‘ etdiklerini mi zannediyorlar? Bunlar, “Şarkda dârü’l-fünûnlar yapılmasın, yollar vücûda gelmesin, fabrikalar, limanlar binâ edilmesin, mütefenninler, ‘âlimler yetişmesin.” mi diyorlar? Bunlara ta‘assub isnâd edecek olsak da yine bunu kabûl etmeye imkân yokdur. Çünkü ıslâh ve terakkî etdirilmiş olsa da insân kendi mâlına hasım olamaz. Tedenniyyât ve ahlâksızlığa gelince burada da şarkcılara tevcîh-i kelâm

Yeni Tarz

NİLÜFER

Ovaya ilkbahâr çiçek serperken,
Her yıl, tâzelenen, taşan bir keder,
Üzgün Nilüfer’in derinlerinden,
Bir titrek, hüzünlü sesle inilder.

Ne için bu güzel mevsimde Keşiş
Dalgındır ve sular neden ürpermiş?
O zamân ırmakdan gelen inleyiş,
“Koynumda sarışın bir yâr gizli” der.

Mâzînin yâdıyla artıp hüznü,
Ne zaman kaplarsa suyun yüzünü,
Nilüfer, bir insan üzüntüsünü,
Bir çiçek hâlinde suya mezc eder.
(1339)

Ahmed Kudsî

Eski Tarz

GAZEL

Ey Fuzûlî, seni andım da uyandım bu gece
O elâ gözlü güzel ‘aşkına yandım bu gece

Görmedim ben gibi ‘âlemde felekden dilşâd
Ki cefâ zehrine bir kerede kandım bu gece

Bahtımın tahtını yâkût ile tezyîn etdim
Kanlı yaşlarla, hakîkatde, boyandım bu gece

Gönül iklîmini fetheyleyen âfet, el çek
Bana sihrin yetemez, Hakk’a dayandım bu gece

Hilmî’ye verdiğin altın kalemin fahriyle
Ey Fuzûlî, yüreğimden seni andım bu gece
(15 Teşrîn-i Evvel 339)

Hilmî Ziyâ

etmek ıztırârındayım. Ahlâksızlık denilen husûsât garbdan gelmese de memleketde îcâd ve ihdâs edilecekdir. Ve buna “Getirmeyelim, gelmesin!” gibi kuru sözlerle karşı koymaya teşebbüs etmekle beyhûde yere uğraşmış ve olsa olsa bu hâlden müştekî olanlar ‘indinde nefsimiz için reklam yapmış oluruz. Mâddiyyâtda olduğu gibi ma‘neviyyâtda da ‘ilel ve esbâbın hâdisât ve vekâyi’ üzerinde ‘âmil bir kânûn-ı tabî‘î olduğunu unutmayalım. Tehyi’e edeceğimiz esbâb ve vesâile nazaran iktitâf-ı semere olunur. Ma‘nevî zannetdiğimiz ahvâlin sâik-i evvelinin bir hâdise-i mâddiyye ve ekseriyâ bir hâdise-i iktisâdiyye olduğu hâtırdan çıkarılmamak lâzımdır. Ahlâksızlığa ekseriyâ -ister yoksuzlukdan ister varlıkdan olsun- işsizlerde tesâdüf ediliyor.

Buraya kadar biz, garbcı ve şarkcı arasında mûcib-i ihtilâf olacak bir cihet bulamadık. Binâ’en ‘aleyh garbın kendine hâs olan sıfat-ı mümtâzesini bulup ortaya koymak ve bu esâsın şarka naklinden fâ’ide veya mazarrat olup olmadığını araşdırmak lâzım. Biz Avrupa’da yeniden vücûd bulmuş bir cihet görüyoruz ki o da bugünkü ma‘nâsıyla kapitalizm şeklidir. Bankaların te’sîsiyle vücûd bulan bu usûl dizginsiz kaldığı için alabildiğince ittisâ‘ peydâ etdi ve cem‘iyyet içinde mezâhim ve metâ‘ib altında inleyen ile her türlü kuyûddan âzâde ve her nev‘ iştigâlâta bîgâne bulunan iki sınıfın teşekkülüne sebeb oldu. İşte Avrupa ya‘ni garb medeniyyetine hâs olan

nokta-i mümtâze budur. Çokdan beri kendi ‘âlimleri ve ictimâ‘iyyâtcıları bu usûlden tahassul edecek ‘avâkıbın netâyic-i muzırrasını keşfetmişler ve vukû‘undan evvel te’sîrât-ı muharribesinin hîç değilse tahfîfine çâre taharrîsine koyulmuşlardı. Mesâ‘îlerinin netîcesine varmadan harb-i ‘umûmî patladı ve nihâyeti ta‘cîl ederek ‘aks-i te’sîrini Rusya’da Bolşevizm tarzında vücûda getirdi. Bolşevizmin nazariyyeleri ihtiyâcât-ı hâzırayı hîç de te’mîn edemediği ve ‘amelî olmakdan pek uzak bulunduğu için faşistlik zuhûra geldi. Bunun da ne dereceye kadar fâ’ide-mend olacağı cây-ı mülâhazadır. İşte Avrupa bugün kendi îcâdı olan bir balyanın altında kıvranıp duruyor ve ne yapacağını şaşırmış, her çareye başvurup duruyor. Kendi mudakkikleri de artık i‘tirâfa başladılar ve “Garb son sözünü söyledi.” diyorlar. Bunlardan çoğu garbdan ümîdi kesmiş, şarkdan çâre-i necât ve felâh arıyor. Şimdi “Garbcı olalım.” diyenlerden soruyoruz: “Kapitalist usûlü bugünkü şekliyle kabûl edelim.” mi demek istiyorlar? Yoksa maksadları sırf yukarıda bahsettiğimiz terakkiyyâtı iktitâf edelim ve bunları kendimize hâs birtakım usûl ve esâsât dâ’iresinde tatbîk eyleyelim iddi‘âsında mı bulunuyorlar? İkinci şıkka nazaran şarkcı ve garbcı diye bir tefrikaya mahal kalmıyor. Yok eğer birinci fikri tervîc ediyorlar ise bugün garbı kemiren ızdırâbâta hazırlanalım. Çünkü her zaman ‘aynı fi‘l ‘aynı hâdisât ve netâyici tevlîd ettiğine göre bizim de ‘aynı ‘âkıbete ma‘rûz kalacağımıza şüphe etmeyelim. Şarkcı ictimâ‘iyyâtcılarımızla ‘ulemâmızdan da bir istîzâhda bulunuyoruz: Siz Avrupa’nın bugünkü kapitalist te’sîsâtının te’sîrât-ı muzırrasından korkuyor ve bu ‘illetin cem‘iyyet-i ictimâ‘iyyemizi sarsmasından tehâşî ile bunun önüne sed çekmek mi istiyorsunuz? Öyle ise hîç fevt edilecek zaman yok. Çünkü devrân-ı zamân durmayıp yürüyor ve önüne rast geleni -kendini koruyamaz ise- yerlerde yuvarlayarak çarpa çarpa sürükleyip götürüyor. Mahvolmamak için düşmana karşı cebhe almak ve ‘aynı silahla mukâbele etmek lâzım. Binâ’en ‘aleyh hemen teşmîd-i sâk edip himmeti bâzûya vererek işe koyulmalı ve bize yeni, ihtiyâcât-ı zamâneye uygun bir meslek-i iktisâdî hazırlamalı. Dîn-i mübînimiz zekâtı vaz‘ etmekle bize bu hususda kıblemizi irâ’e etmiş bulunduğu için iş pek kolaylaşmış olur. Husûsâ ki zamânlarının ihtiyâclarına tekâbül edecek vakıf usûlünü bütün teferrru‘âtıyla tedvîn eden selefler de bize bu bâbda ta‘kîb edilecek yolu göstermiş bulunuyorlar.

Netîce-‘i kelâm, cem‘iyyet-i beşeriyyeyi dîn-i Ahmedî esâsâtı üzerine mü’esses ve ihtiyâcât-ı hâzırayı tatmîn eden bir meslek-i iktisâdîyle cihâzlandırmadıkca dünyânın ızdırâbı bu hâlde devâm edip gidecek ve kapitalistlik ile bunun ‘aks-i te’sîrlerinin ifrât ve tefrîti arasında beşeriyyet ızdırâbâtdan kurtulmayacakdır. Yoksa beyhûde vâveylâya hâcet yok. Ahlâksızlık dediğiniz şeylerin yalnız va‘z ve nasîhat ve kuru sözle buraya da sirâyetine mâni‘ olamazsınız. Sirâyetine mâni‘ olsanız da her hâlde içimizden tenebbütüne karşı gelemezsiniz.

‘Abdülhak Hâdî

Felsefî

Hazımsızlık Devri

Hîç olmazsa bir ‘asır var ki garbın ‘ilmî ve felsefî eserleriyle karşı karşıya bulunuyoruz. O vakitden beri ecnebî lisânını bilen, ‘ilmî ve felsefî kitapları okuyan haylî mütetebbi‘ yetişdi. Buna rağmen garblıların anladığı ma‘nâda iştigâl eylediği ‘ilmi hazmetmiş, felsefî mesâ’ili hakîkî mâhiyetiyle görebilecek kâbiliyyeti iktisâb eylemiş ‘âlimlerimiz çoğalmadı. Eskiden bizde ‘âlim, sâdece bilen ma‘nâsına idi. Bir kimse birçok mes’eleleri bilir ve onlarla uğraşırsa ona ‘âlim denirdi. Hâlen daha ‘âlimi bu ma‘nâda anlayanlar var. Hâlbuki ‘asrımızda ancak mu‘ayyen mevzû‘un tedkîki usûlüne vâkıf olan, bu tedkîki yapabilen kimselere ‘âlim denebilir. Bizde de yetişmeyen budur. Yoksa şurada burada herhangi bir mevzû‘ hakkında birçok ma‘lûmâtı olanlara tesâdüf edebilirsiniz. Fakat bunlar size birkaç perîşân kitaptan yâhut bir lügat veya ansiklopediden öğrenebileceğiniz ma‘lûmâtı verirler. Bir usûl tahtında, bir hedef-i mu‘ayyene doğru tertîb olunmadığı için bu ma‘lûmâtdan ne kendileri bir netîce çıkarabilirler, ne size istifâde etdirebilirler.

Garbın ‘ilmî eserlerine temâs edeli haylî zamân olduğu hâlde niye bizde hakîkî ma‘nâsında ‘âlimler yetişemiyor? Bu su’âle cevâb aramak çok lâzımdır zannederim. Çünkü önümüze dikilen ma‘nîleri keşfedersek izâlesi çâresini de arayabiliriz. Bu mevâni‘in bir kısmı

vardır ki hâricîdir: Memleketin sükûndan, iktisâdî refâhdan mahrûm olması, ‘ilme ve tetebbu‘a müsâ‘id muhît vücûda gelmemesi gibi… Fakat bu esbâb-ı hâriciyye yanında asıl bâtınî, ma‘nevî sebebler var. Bunlar garbın telakkî eylediği ma‘nâda ‘ilmi anlamamaya ‘âdetâ bizi mahkûm ediyor. Bu esbâbı bulabilmek için garb âsârının kimler vâsıtasıyla ve nasıl memleketimize nakledildiğini düşünmek lâzımdır. ‘Ulûm-ı müsbeteye dâ’ir eserler memleketimizde tanılmazdan evvel bizde de bu nev‘ ‘ilim mevcûddu, onun bir tarz-ı tahsîli vardı. Garbın âsârını memlekete nakledenler, o eski tarz-ı tahsîl ile zihinleri yoğrulmuş olanlardı. Bunlar ‘ulûm-ı müsbetenin bulduğu hakâyıkı nakleylediler. Fakat o hakîkatlerin hangi usûl ile, nasıl bir tarîk ile çıkdığını araşdırmadılar, ‘âlimlerin ne gibi mebde’lerden hareket etdiğini, şarkda ‘ilim nâmı verilen müdevvenâtın kabûl etdiği tarîk ve mebde’lerden nasıl ayrıldıklarını tedkîk etmediler. Garb âsâr-ı ‘ilmiyyesini de parça parça zannetdiler, öyle okudular. Mâhiyetine, sûret-i tekâmülüne nüfûz etmek yolunu bulamadılar. Bu hâl tabi‘î idi: Zihin uzun müddet bir nev‘ tahsîl usûlüne alışdıkdan sonra hemen onu terk edemezdi. Bu yüzden müsbet ‘ilimlere yüksekden bakmak, felsefî cihetlerini araşdırmak ihtiyâcı duyulmadı, garb ‘ilmine vukûf, ‘âlimlerin çıkardığı netîceleri bellemek zannedildi.

Bu telakkînin her tarafda izini görebiliriz. Meselâ riyâziyye, diğer ‘ilimlerden daha fazla memleketimizde çalışılmış, öğrenilmişdir. Buna rağmen “Bizde riyâziyye ‘âlimi yetişmişdir.” diyebilir miyiz? Vâkı‘â bizde de müsellesât, mihanik, hendese-i tahlîliyye bilenler var, bunlar mu‘âdele hallediyorlar, düstûrlardan ma‘nâ çıkarıyorlar. Fakat riyâziyyenin târîhi, isti‘mâl eyledikleri mebâdînin kıymet-i felsefiyyesi üzerinde düşünmüşler midir? Riyâziyyenin ne için ‘ulûm-ı sâireye tatbîk edilebildiğini araşdırmışlar mıdır? Garbın riyâziyye ‘âlimlerini hemen yetmiş seksen seneden beri mütemâdiyen düşündüren mes’eleler üzerinde meselâ Oklidis [Öklid] hendesesinin kıymeti, mekanik, eb‘âd-ı selâsenin mâhiyeti, riyâzî müte‘ârifelerin menşe’i ilh. hakkında eserler yazmışlar mıdır?[52] Bu bahislere dâ’ir tedrîsâtımızda bir yer ayrılmış mı? Hîç olmazsa Dârü’l-fünûn’da riyâziyyenin bu felsefî kısmına bir mevki‘ verilmiş midir? Benim tahkîkâtım bu su’allere menfî cevâb verebilecek mâhiyetdedir. Hâlbuki bu yüksek bahislere

[52] Sâlih Zekî Bey merhûmun himmetlerini istisnâ eylemek lâzımdır. Ne yazık ki onun sırf bu gâyeye hâdim eserleri, Hendese Konferansları gibi, yarım kalmışdır.

çıkılmadıkca riyâziyye kavranamaz; mâhiyeti, hedefi anlaşılamaz. Bunlarla iştigâl etmeyen, etmek ihtiyâcını duymayan riyâziyye ‘âlimi olamaz. ‘Ulûm-ı tabî‘iyye için de ‘aynı şey’i söyleyebiliriz.

Bu hâl gösteriyor ki biz ‘ulûmun, garb eserlerinin netîcelerini öğrenmekle iktifâ eyliyoruz. Böyle olduğu için ‘âlimi de “o netîceleri bilen” zannediyoruz. Hâlbuki bir ‘ilmin istinâd eylediği mebâdînin menşe’i hakkında bir kanâ‘at-ı felsefiyye sâhibi olmadıkca, târîhi ve usûlü bilinmedikce o ‘ilmin ‘âlimi olmaya imkân yokdur.

‘İlme böyle yukarıdan bakamamanın ikinci büyük mahzûru da faraziyye ile müsbet olan hakîkatleri, netîce ile mes’eleyi karışdırmayı îcâb ediyor. Hoşumuza giden fikirlerin istinâd eylediği mebde’ler ve esâsı olan tecrübeler üzerinde düşünmeye ve düşündürmeye lüzûm görmüyoruz. Bunun en bâriz eseri ictimâ‘î ve felsefî ‘ilimler hakkında yapılan telakkîlerde göze çarpar.

Mekteblerimizde hîç olmazsa kırk seneden beri iktisâd tedrîs ediliyor. Bu müddet az bir zamân değildir. Fakat yakın zamânlara kadar iktisâd nâmı altında yalnız bir meslek erbâbının efkârı öğretilir, bi’l-hâssa o mesleğin istinâd eylediği mebde’ hakkında hîç düşündürülmediği için o fikirler ‘akîde gibi zihinlere yerleşdirilmeye çalışdırılıyordu. Mekteblerimizde iktisâd öğrenenler “Âmentü” gibi “Devlet iktisâd hayâtına karışmamalı, himâye muhakkak muzırdır.” ilh. düsturları bellerlerdi. Hâlbuki bu mesleğin istinâd eylediği mebde’ şudur: Ferdin menfa‘at-i iktisâdiyyesiyle cem‘iyyetin, nihâyet insâniyyetin iktisâdî menâfi‘i arasında âhenk mevcûddur. Serbestî mesleği bu âhengi evvel emirde kabûl etdiği için hayât-ı iktisâdiyyede meşhûr “Laissez faire, laissez passer” [Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.] düstûrunu kabûl eder. Diğer cihetden iktisâdî kânûnlar ararken yalnız menfa‘at-i iktisâdiyyesiyle hareket eden ferdi, ferd-i iktisâdîyi nazara alır. Târîhin, verâsetin izlerini ve te’sîrini hâ’iz olan ferd-i hakîkîyi bir tarafa bırakır. Serbestî mesleğinin istinâd eylediği bu mebde’lerin kıymeti üzerinde talebe düşündürülmezse bırakınız iktisâdı, iktisâdda serbestî mesleği bile lâyıkıyla kavranamaz. Ve nihâyet birtakım faraziyyeler ‘akîde, mutlak hakîkat gibi öğrenilir, bir mesleğin faraziyyesini mutlak hakîkat ‘addeder, tecrübe ile te’yîde muhtâc görmezsek vekâyi‘a bakabilir, hâdisâtın cereyânına ehemmiyet verir miyiz? el-Hâsıl bu yolda gidilince ‘ilmin istediği bir kâbiliyyet-i zihniyye iktisâb edilebilir mi? Yeni öğrenilmeye başlanılan ictimâ‘iyyâtda da şimdi ‘aynı yolu ta‘kîb eyliyoruz. Herhangi bir ictimâ‘î meslekde kabûl

edilen mebde'in kıymet-i hakîkiyyesi üzerinde düşündürmeye lüzûm görmeksizin çıkarılan netîceleri bir 'akîde gibi ta'ammüm eylemek istiyoruz. Vâkı'â bu telkînât, genç zihinler için câzib görünür. Çünkü zihin, bi'l-hâssa terbiye-i felsefiyye görmemiş dimâğlar "sa'y-i ekall" kânûnuna tâbi'dir. Uzun uzadıya tecrübe zemîni üzerinde dolaşarak, 'ilmin mebâdîsi hakkında düşünerek netîce istihsâlinden ziyâde bulunan düstûrları bellemeye mütemâyildir.

Fakat nasıl 'âlimin henüz tecrübe ile te'yîde muhtâc mes'eleleri az çok kat'î hakîkatden, müsbet netîcelerle faraziyyeyi yekdiğerinden ayırması lâzım ise telkînlerinde de faraziyyeyi faraziyye olarak anlatmaya mecbûrdur. Tâ ki herkes vekâyi' ve tecrübenin o faraziyyeyi te'yîd edip etmediğine bakabilsin. Zihin, hâdisât karşısında kör bir hâle gelmesin.

Bu i'tirâza karşı belki denebilir ki: Tavsiye etdiğin yol, bir nev' hisbânîlik(septisizm)dir, şübhe içinde kalmakdır. Hâlbuki 'amel şüpheyi götürmez, a'mâl için kat'î düstûr kabûl etmeye ve ona inanmaya mecbûruz. Hayır, benim tavsiye etdiğim bu tarîk şübhe yolu değil hakîkî 'ilim yoludur. 'İlmin, felsefenin birinci vasfı, hakîkat ile faraziyyeyi ayırmakdır. 'Âlim dâ'imâ kendisinin mahsûlü de olsa faraziyyeye faraziyye diye bakar. Çünkü bilir ki ancak bu sâyede tecrübeleri toplayabilir, sa'y-i 'ilmî yoluna girebilir. Evet, pek a'lâ biliyorum ki a'mâl, kat'î düstûr ister. Siyâset yapacağınız; bir cem'iyyeti, bir milleti herhangi bir noktaya sevk eylemek isteyeceğiniz vakit faraziyye bile olsa ta'kîb etdiğiniz yolun ve hedefin kat'î bir tarîk olduğuna îmân etmeniz lâzım. Ancak 'ilim ile 'amel hayâtını ayırmak mecbûriyetindeyiz. 'İlimde usûle tevfîk şartıyla gâyet cesûrâne nazariyye ve faraziyye vaz' edebilirsiniz. Ve onu te'yîd için tecrübeler toplayabilirsiniz fakat henüz 'ilim, bir mevzû'a dâ'ir müsbet hakâyık vücûda getirmemiş ve buna müstenid bir san'at (art) hâsıl olmamış ise hemen hayâta tatbîke kalkmamalıdır.

Târîhe bakınız, hakîkî 'âlim ve feylesoflar 'ilm ve felsefede ne kadar inkılâbcı iseler 'amelî hayâtda da o kadar ihtiyâtkâr olmuşlardır. Dekart [Descartes], 'ilim ve felsefeyi büsbütün yeni esâslara istinâd etdirmek istiyordu. Bu husûsda mâzî bile tanımıyordu. "Benden evvel feylesof var mıydı? Bilmiyorum." diyecek derecede ileriye gitdi. Buna rağmen 'amelî hayâtda ne kadar ihtiyâtkâr idi. Felsefesinin bir nazariyye-i ahlâkiyyeye müncer olmasına intizâran a'mâli hakkında

yeni faraziyye vaz‘ından bile çekindi. Kant ne kadar hürriyyet ve demokrasi ‘âşığı idi! Fakat ‘amelî hayâtda ihtiyâtkâr olmayı elden bırakmadı. Bunlar eğer memleketlerinde fi‘lî bir siyâseti idâre etselerdi yine bu ihtiyâtı bırakmayacaklardı. Fransız inkılâb-ı kebîrinin hele en kanlı safhasında idâre-i hükûmet edenler Russo’nun felsefesi te’sîri altında idiler. Fakat bizzât Russo inkılâb zamânında yaşamış olsaydı bu inkılâbcıların harekâtından en büyük müştekî kendi olacağına şüphe yokdu. Fa‘âl siyâset ta‘kîb edenlerin ‘âlimlerden olması elbette temennî edilir. Fakat bu temennînin sebebi, ‘âlimin vekâyi‘a bakabilmeye kâdir olmasından, tecrübelerden istifâde eyleyebilecek zekâya sâhip bulunmasından mütevelliddir. Bir ‘akîdeye saplanıp kalan, etrâfında cereyân eden vekâyi‘dan gözünü yuman ‘âlim olamayacağı gibi bir cem‘iyyeti ilerletebilecek fa‘âl bir siyâseti de müsmir bir sûretde idâre eyleyemez.

Birçok def‘a mâzîmize ‘â’id âsârın tedkîk edilmediğinden, ortaya konmadığından şikâyet eyleriz. Bence bunun sebebi de ‘ilim hakkındaki bu yanlış telakkîden ileri geliyor. Biz ‘ilmin usûlüne vâkıf olmakdan ziyâde netâyice ehemmiyet verdiğimiz ve o netîceleri ‘akîde gibi bildiğimiz için mâzîdeki eserlerin hakîkî kıymetini takdîr edemiyoruz. Onlara hangi cihetden ehemmiyet ‘atf eylemek lâzım geleceğini bilemiyoruz. Zannediyoruz ki mâzîmize ‘âid olan bu eserlerin kıymeti münhasıran fikirlerin bugünkü telakkîye muvâfık olup olmamasıyla ölçülür. Hâlbuki o kanâ‘atler bir zamân mü’essir olmuşdur, bugünkü hayâtımızı, tahassüsâtımızı vücûda getirmişlerdir. O mâzîyi öğrenmek bugünkü hâlimizi anlamak için lâzımdır. Şarkın mâzîden müdevver âsâr-ı felsefiyyesinde ba‘zılarına göre öyle gizli hazîneler var ki bizi garb eserlerinden istiğnâ etdirebilir. Ba ‘zı zevâta göre ise şark felsefesinden bugün için istifâde edilebilecek hîçbir şey yokdur. Bu iki mütâla‘a da doğru değildir. Şark felsefesini münhasıran eski bir mâzînin düşünüşü olmak bu tarz tefekkürün bugünkü hayâtımıza mü’essir olan cihetlerini bulmak için mütâla‘a etmeliyiz. Bu eserlerin kıymeti de bu te’sîrlerindedir. Yoksa bugünkü hakâyıka tetâbuk edip etmemesinde değildir. Ancak o âsâra böyle kıymet vermek bu esâs dâiresinde ve bi’l-hâssa o eserleri tedkîk eyleyebilmek için bugünkü ‘ilim usûllerini bilmek ve felsefî düşünüşe, felsefî görüşe sâhip olmak lâzımdır.

Hülâsa bizde ‘âlim yetişmemesinin, ‘ilim nâmı altında yanlış telakkîlerin yayılmasının bâtınî sebebini bugünkü ‘ilmi kavrayabilecek bir kâbiliyyet-i zihniyye iktisâb edememizde buluyorum. Onun için “‘İlmi hazmedemiyoruz.” diyorum.

Bizi bu hazımsızlık devrinden kurtaracak en mühim ‘âmil, terbiye-i felsefiyye olacakdır. Ne vakit ‘ilimle iştigâl edecekler, bir terbiye-i felsefiyye iktisâb eylemeye lüzûm görürler, ne vakit intisâb eylediği ‘ilmin felsefî cihetlerine bakabilecek melekeyi iktisâb eylerlerse o zaman ‘âlim olmak isti‘dâdına sâhip olurlar. Bunun içindir ki felsefe tedrîsâtına ehemmiyet veriyorum. Çünkü felsefe dersleri birtakım ma‘lûmât vermekle kalmaz; zihin için bir terbiye vâsıtası olur, ‘ilimleri kavrayacak bir isti‘dâd uyandırır, mes’eleleri netîcelerden, müsbet olanları faraziyyelerden tefrîk eyleyecek kâbiliyyet tevlîd eder; zihni, hâdisâtı görebilecek, onlardan ma‘nâ çıkarabilecek kudretlere sâhip kılar.

Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Mu‘allimi

Mehmed Emîn

Tıbbî

İslâm’da Nüfûs ve Çocuk

İslâm neslin tezyîdini emreder. Gâyet siyâsî olan bu emirde iktisâd dahi mündemic, siyâseten ve iktisâden yükselen bir milletin de refâha doğru yol alacağı tabi‘îdir. ‘Âdetâ denebilir ki o zamân verilmiş olan bu emir, bugünkü Türkiye’nin ve belki de bütün ‘âlem-i İslâm’ın vaz‘iyyet-i hâzırası nazar-ı dikkate alınarak bugünün emri ve îcâbâtı gibi telakkî olunabilir.

Hakîkaten her tarafdan hücûma ma‘rûz kalan, bütün kavîlerin i‘dâma mahkûm etdiği İslâm, ‘asırlardan beri başı ezilmek üzere çalışılan ve a‘zâsı az çok bağlanmış, esîr edilmiş olan İslâm, bugün o bağlarını koparmak üzere uyanmaya ve ölmeyeceğini, ma‘dûm bir hâle gelmeyeceğini sekene-i arza göstermeye başladı. O sûretle ki ‘ademini hazırlayanlar onun hakk-ı hayâtını her tarafda tasdîke başladılar. İslâm’ın kendisine mahsûs bir medeniyyeti, ölmesini bilmek ya‘nî îcâbında hayâtı istihkâr edebilmek hasleti ve birçok nüvelerinin istiklâl tadını tatmış olması, efendice yaşamasını bilmesi gibi hâssaları vardır.

İşte bu hasletler, İslâm'ı yeniden hesâba katmak mecbûriyyetini dünyâya isbât etdi ve etmekdedir. Lâkin İslâm hasletleriyle başladığı işde muvaffakıyyet-i nihâ'iyyeye vâsıl olmak için daha pek çok çalışmaya mecbûrdur.

Çalışmak kafa ve kol 'adediyle mebsûten mütenâsib mahsûl verir. Herhangi uyanık bir millet, bir kitle-i halk fazla mahsûl-i sa'y verirse dünyâdaki sesi daha güzel işidilir, işte bunun içindir ki tevlîd emrolunmuştur. O hâlde "Nesil derece-i kifâyede yetişiyor mu? Ve İslâm nüfûsu ziyâdeleşiyor mu?" mes'elesini düşünmeli.

'Ale'l-'umûm İslâm memleketlerinin nüfûsu istatistikleri ciddî olarak ma'lûm olmadığından hey'et-i 'umûmiyyesi hakkında bir re'y vermek, bir fikr-i icmâlî bile beyân etmek kâbil olamayacak. Yalnız bizim memleketimiz, Türk memleketi hakkında fikir verebilecek ve onu da ma'a't-teessüf kâfî ma'lûmât-ı ihsâ'iyye üzerine değil, ber-mu'tâd Anadolu'da seyâhat eden mütefekkirînimizin edinebildikleri kanâ'atler üzerine binâ ederek diyeceğim ki: Hayır, Türkiye'de nüfûs ziyâdeleşmiyor, bi'l-'akis belki biraz azalıyor, çünkü eskiden mevcûd köylerin 'adedi şimdi azalmışdır, ya'nî birçok köyler 'âdetâ erimiş, ortadan kalkmışdır. Ve birçok kalabalık köyler de şimdi tenhâ, insânı pek az köy hâline gelmiş bir tarzdadır. Diğer tarafdan şehirler buna mukâbil olarak insanlarla dolmamış bi'l-'akis eski nüfûs 'adedini az çok muhâfaza etmekdedir.

Demek ki nüfûs ziyâdeleşmiyor. Hâlbuki toprak çok büyük ve bunu doldurmak pek lâzım, çünkü gerek âsâyiş gerek tahsîl gerek iktisâdı yükseltmek için bu arâzînin çalışdırılması, kuvvetlinin sesi dâ'imâ yüksek ötdüğünden dolayı bu kitlenin sükûn ve sulh içinde kendisine hürmet etdirerek mes'ûd yaşayabilmesi, nüfûs 'adedinin artmasına merbût bulunuyor. Binâ'en 'aleyh bu 'adem-i tezâyüdün sebebini arayıp çâresini bulmak mütefekkirlerin vazîfesidir.

Uzun zamânların tetebbu'larına istinâden edindiğim kanâ'atlerimi söylemek isterim: Bizde çocuk 'adedi kâfî doğmakda lâkin hakkıyla bakılamayarak ziyân olmakdadır. O sûretle ki "Çocuğun mezârı, beşiğinin pek yakınındadır." diyen mü'ellifler bunu bi'l-hâssa bizim memleketimiz için söylemiş olsalar gerekdir, diyebilirim. Bunun da sebebini araşdırırsak daha elîm bir noktaya geliriz ki o da çocuğu ba'zan sever hattâ fazla sever ve sevgimizle fenâsını hazırlarız. Birçoklarımız da bi'l-'akis çocukları kâfî derecede sevmesini bilmeyiz, daha doğrusu iyiliğimizi teşkîl eden

hasletlerimizden en mühimi olan dînimizin ba‘zı noktalarını yanlış tefsîr ederek bu ‘arz etdiğim hatâya düşeriz ya‘nî çocuğumuz hasta olduğu veyâhut öldüğü zamân bunları Allâh’dan telakkî ederek sabûr ve mütevekkil, bu felâkete katlanırız. Hattâ daha ileri giderek “Hasta bir kuş gönderdik, bir melek gönderdik.” gibi tesellîler bile buluruz. Tevekkülün birçokları iyi olabilir; bunlara da nitekim olması mecbûrî olan şu vekâyi‘ı şu tevekkülle tesellî bulabilmek büyük bir sa‘âdet olabilir. Lâkin neslin azalmasından ‘ibâret bir netîce veren şu zihniyyetin izâlesi, cem‘iyyet için daha büyük bir sa‘âdet teşkîl edeceği tabî‘îdir. Esbâb-ı vefât arasında vâlide sütünden mahrûmiyyet birinci derecede görülür ise bizim memleketdeki bu noktayı o kadar hâ’iz-i ehemmiyyet bulmuyorum.

Bizde fi’l-hakîka annelerin çoğu çocuklarına memelerini verirler. Ya‘nî çocuk vefeyâtının en büyük ‘adedini teşkîl eden memesizlik bizde nisbeten azdır, kendi tutduğum istatistiklere istinâden söyleyebilirim ki bizde çocukların yüzde yetmiş beşi annesinin memesini hîç olmazsa altı aya kadar emerler. Ve geride kalanların beşde bir kısmı da sütnineye emdirirler. Yalnız yüzde yirmi çocuk inek sütü içmek ve onun kazâlarına ma‘rûz kalmak felâketindedirler. Bu rakam Avrupalı ‘âilelerinkilere nisbetle pek parlakdır. Lâkin …

Bu lâkin edâtını biraz nazar-ı dikkati celbe vâsıta olmak üzere orada bırakarak yeni bir satıra geçdiğime sebeb, şehremânetinin İstanbul’daki istatistikleridir. Bu istatistikler diyorlar ki: İstanbul’da kadın ve erkek vefeyâtı her yaşda ve her milletde birbirine müsâvîdir, ya‘nî Rûm, Ermenî, Yahûdî, ecnebî arasında herhangi yaşda olursa olsun kaç kadın vefât ederse o kadar da erkek vefât eder. Müslümânlarda dahi bir yaşından onbeş yaşına ve 30 yaşından 80 yaşına kadar her sindeki vefeyât, kadın ve erkekde müsâvî ise de on yaşından otuz yaşına kadarki sâhada müslümân kadını, müslümân erkeğinden iki def‘a fazla vefeyât verir. Bu fark gayr-i müslimlerde yokdur.

Ya‘nî on beş yaşından otuz yaşına kadar olan zamân ise genç kızın evlenip çocuk doğurduğu ve çocuğuna meme verdiği en fa‘âl zamânıdır. Lâkin işte o fa‘âliyyete müslümân kadınının vücûdu tahammül edemiyor ve kendinde mevcûd olan veremi nemâlandırıyor. “Mevcûd olan” diyorum, hakîkaten verem zannetdiğimizden pek fazla olarak vücûdları istîlâ ederse de

mukâvemet-i bedeniyye onu ekseriyyetle boğar. “Mukâvemet-i bedeniyye” diyorum, ya yoksa yâhut azalırsa işte o vakit bizim müslümân kadınları gibi mağlûb olur.

Neden mağlûb oluyor? Onu bizim ‘âdât ve ‘an‘anâtımızda genç kıza yâhut genç kadına yapdığımız mu‘âmelelerde aramalıyız. Onu başka bir zamân mütâla‘a ederiz. Yalnız burada şâyân-ı ehemmiyyet olan nokta yüzde yetmiş beşinin meme emdiklerini söylediğim çocukların birçokları da işte bu zavallı anneciklerin memelerini emiyorlar. Ya‘nî elimize geçdikce hemen kesdirmeye uğraştığımız memeler. Demek ki oradaki kârlı zannetdiğimiz mes’ele bile ziyân mes’elesi oluyor.

Ondan sonra gelen devrede ya‘nî bu sûretle annesinin hastalığını yakalamayıp mi‘de ve bağırsak hastalıkları devrini de aşıran çocuklarda emrâz-ı sâriyye veyâhut ‘âdiyye ölüm sebeblerini teşkîl ederler. Farazâ kızıl, kızamık, difteri gibi hastalıklarda cehil münâsebetiyle vikâyesizlikler, hastalanmış ise çocuğu Allâh’a emânet edişler hattâ bir doktora mürâca‘at edecek yerde komşu kadının yâhut kurşun dökücünün mahâretlerine mürâca‘atlar ‘an‘ane îcâbâtı, cehil mahsûlü olmakla berâber çocuğa da zımnen ‘adem-i muhabbete delâlet etmez mi? Yâhut fazla tevekkül ma‘nâsı verilmez mi? Bu lâkaydîye de ‘an‘ane desek bile haksız bir ‘an‘ane olduğu muhakkakdır.

Zâten çocuk muhabbeti bir dereceye kadar ‘an‘ane hikâyesi olduğu gibi bir dereceye kadar ta‘allüm hikâyesidir. Fikren yükselen kitleler çocuklarına daha ziyâde merbûtiyyet gösterirler. Hâlbuki köylü, büyümüş çocuğunu sever. Lâkin küçük iken cennet kuşu telakkî etmekden ‘an‘ane îcâbı kendini alamaz.

Ve ebeveynin bu lâkaydîsi hükûmetleri de lâkayd olmaya sevk eden ‘âmillerden olmuşdur; çünkü hâlâ memleketimizde süt mes’elesi bir inzibât, bir kânûn ile takyîd edilerek halka ucuz ve sağlam süt verilmesi taht-ı te’mîne alınamamışdır. Hâlâ ebeveynin lâkaydîsine zamîme olan çocukların felâketlerinin bir mühim ‘unsuru olan ve resmen mütetabbib olduğu hâlde hîç o sûretle hükûmetden mu‘âmele görmeyen dalakcı, kırbacı, gelincikci, kurşuncu ve’l-hâsıl okuyucu san‘atıyla şifâ satan gürûhun fa‘âliyetine sed çekilmemiş, bi’l-‘akis resmen çıkıkcı i‘lânları gözlerimiz önünde dizilmekde değil midir?

Bütün bu muzır ‘an‘aneleri ne ile izâle edebiliriz? Buna verilecek cevâb bir tek kelimedir:

Mekteb ve tahsîl. Ma‘amâfîh onun netîcelerine intizâren köylüyü ve halkın safdil gürûhunda kanâ‘atler husûle getirebilecek bir vâsıta da köylere giden vâ‘iz hocalardır ki cem‘iyyet ve hükûmet onları güzelce îkâz ve terbiye ederse köylüde yeni birtakım hisler uyandırtabilir.

Doktor Müderris Kadrî Râşid

Târihî

Musul’da Selçûkî Vâlîleri

1

Gürboğa

Türkmenler, Orta Asya’dan çıkıp garb taraflarına bi’l-hâssa Îrân’a, ‘Irâk’a, Kafkasya ve Anadolu’ya muhâceret etdikleri esnâda el-Cezîre ve Musul havâlîsini de işgâl etmişlerdi. Türkmen muhâceretine istinâd ederek devlet te’sîs eden Selçûkî ‘âilesi pek cüz’î bir zamân zarfında bütün Asya’ya hâkim olmuşdu. Sultân Melikşâh, Çîn’den ‘Aden’e ve İstanbul Boğazı’na kadar olan memâlik-i vâsi‘asını on iki vilâyete taksîm eylemişdi. Her biri büyük birer krallığı andıran bu vilâyetlere ya hânedân-ı Âl-i Selçûk’dan bir şehzâde vâlî gönderilir yâhut da büyük ulus ve boy beylerinden olup da hâkân-ı a‘zamın i‘timâdını kazanmış olan bir zât ta‘yîn olunurdu. İşte Musul (el-Cezîre) denilen bir vilâyetin merkezi bulunuyor ve o zamân her biri birer büyük şehir olan Cezîre bin ‘Ömer, Nusaybin, Erbil şehirleri bu merkeze tâbi‘ oluyordu. Bundan ma‘âdâ Şehrezûr, Hakkârî ve Rıhbe havâlîsi de bu vilâyete mülhak bulunmakda idiler. Her vilâyete taraf-ı hâkânîden vâlîler gönderilmek mu‘tâd iken el-Cezîre vilâyeti kemâ fi’s-sâbık ‘Ukayl hânedânı yedinde îkâ kılınmıştır.

Sultân-ı A‘zam Melikşâh vefât etdiği vakit bu tarafdan onun oğulları, diğer tarafdan sultân veya melik ‘ünvânıyla birer vilâyet vâlîsi olan diğer Selçûkî prensleri, sultân-ı a‘zam olabilmek ve dârü’l-hilâfede nâmlarına hutbe okutabilmek üzere mücâdeleye girişiyorlardı.

Bu sebeble hükümdâr-ı meşrû‘ olan Sultân Berkyaruk’a karşı ‘isyân ediyorlardı. Ezcümle Âzerbaycan vâlî ve hükümdârı olan Melik İsmâ‘îl bin Yâkûtî es-Selçûkî, Horasan hükümdârı Arslan Argun bin Alparslan ve Şâm hükümdârı Sultân Tutuş bin Alparslan da‘vâ-yı saltanatla hurûc etmişlerdi.

Sultân Tutuş, Dımaşk’dan hareket ederek Haleb’e geldi. Haleb emîri Aksungur, Urfa emîri Bozan, Antakya emîri Yağısıyan ve diğer emîrler müşârun ileyhin ma‘iyyetine iltihâk etdiler. Tutuş, o zamân Musul hükümdârı bulunan İbrâhîm bin Kureyş ‘Ukaylî’ye haber göndererek Sultân Berkyaruk’un hutbesini kat‘ ve kendi nâmına kırâ’at etdirmesini emretdi. İbrâhîm bu emre itâ‘at etmediğinden Tutuş onun üzerine yürüdü ve İbrâhîm’i meydân-ı harbde mağlûb ve i‘dâm ederek zabt eyledi. Tutuş ba‘dehû Sultân Berkyaruk üzerine yürüdüyse de erkân-ı ma‘iyyetinden Aksungur ile Bozan kendisinden ayrılarak Berkyaruk’a iltihâk etdiler.

Tutuş, bi’z-zarûre münhezimen Şâm’a ‘avdet etdi. Aksungur ile Bozan onu ta‘kîben Haleb’e geldiler. 487 târihinde Sultân Tutuş ikinci def‘a Dımaşk’dan hareket ederek Haleb’e doğru yürüdü. Sultân Berkyaruk bunu işidince peder-i mu‘zzamının ma‘iyyetinde bulunarak şecâ‘at ve besâletiyle iştihâr etmiş ve birçok harblere iştirâk ederek büyük emîrler ‘idâdına girmiş olan Gürboğa’yı Haleb vâlîsine imdâda gönderdi. Gürboğa, Aksungur, Bozan her üçü birlikde müdâfa‘aya hazırlandılarsa da mağlûb oldular. Aksungur esîr olarak Tutuş’un emriyle katledildi. Gürboğa ile Bozan, Haleb’te tehassun etdilerse de Tutuş, şehri muhâsara ederek zabt etdikden sonra Bozan’ı i‘dâm ve Gürboğa’yı habseyledi.

Tutuş bu muzafferiyyetden sonra Diyâr-ı Bekr’i ve ba‘dehû Âzerbaycan’ı istîlâ ve Isfahan’a duhûl ederek bütün ‘Irâk-ı ‘Acem’i zabt edip dârü’l-hilâfe olan Bağdâd’da nâmına hutbe okutdurmaya muvaffak olduysa da bi’l-âhare Sultân Berkyaruk’la etdiği muhârebede maktûl olduğundan saltanat-ı ‘uzmâ yine Berkyaruk ‘uhdesinde kaldı.

Sultân Berkyaruk, Tutuş’un yerine Şâm hükümdârı olan Rıdvân bin Tutuş’un vâlîliğini tasdîk ederek pederinin evvelce esîr ve hapsetmiş olduğu Gürboğa ile kardeşi Altuntaş’ın tahliyesini emreyledi. Berkyaruk ‘aynı zamânda el-Cezîre vâlîliğini Gürboğa’ya

vermiş ve Musul'a gitmesini iş'âr eylemişdi. Emîr-i müşârun ileyhin ma'iyyetine birçok 'asker alarak birâderiyle berâber Musul'a yürüdü. Esnâ-yı râhda Harran, Nusaybin şehirlerini zabt ve Nusaybin emîri Muhammed bin Müslim el-'Ukaylî'yi esîr etdikden sonra öldürdü. Ba'dehû Musul önüne vararak 'Alî bin Müslim el-'Ukaylî'ye şehrin teslîmini teklîf etdiyse de mûmâ ileyh bunu reddetdiğinden harben zabt etmeye karâr verdi. Birâderi Altuntaş'ı şehrin şarkında bırakarak Baclaka karyesinde karârgâhını kurdu ve şehri muhâsaraya başladı. Musul meliki 'Alî bin Müslim, Cezîre bin 'Ömer mutasarrıfı bulunan ümerâ-yı Selçûkiyye'den Cigermiş Bey'e haber göndererek istimdâd etdi. Cigermiş imdâda hazırlandı ve muhâsarayı ref' edebilmek üzere makarr-ı imâretinden hareket ederek Musul önlerine kadar geldi. Fakat Altuntaş'a mağlûb olarak ric'atdan başka çâre bulamadı; Cezîre'ye 'avdet etdiği vakit hatâsının büyüklüğünü anlayarak isti'fâ-yı kusûr eyledi ve sultân-ı a'zam'ın vâlîsine itâ'at etmeyi bir vecîbe 'addetdiğini Gürboğa'ya bildirdi ve fi'l-hakîka bundan sonra bütün kuvvetiyle muhâsırîne yardım etmeye başladı. Muhâsırlar, birkaç def'a şehre hücûm etdilerse de mahsûrînin müdâfa'a-i şedîdelerinden dolayı muvaffakıyyet kazanamadıklarından onları açlıkla teslîme mecbûr etmek üzere muhâsarayı temdîde karâr verdiler. Musul meliki 'Alî, şehrin behemehâl sukût edeceğini anlayarak geceleyin bir kayığa bindi ve Dicle tarîkiyle firâr etdi. Ahâlî şehri teslîm etdiler. Musul muhâsarası dokuz ay devâm etmiş ve 489 Zi'l-ka'desinde zabt olunmuşdu.

Gürboğa şehre girdikden [sonra] Dârü'l-İmâre'ye gelerek Musul mülûkünün hazîneleri ve metrûkâtını zabt etdi. Bu sırada Gürboğa ile Altuntaş, şehir ahâlîsine karşı ta'kîb edecekleri hatt-ı hareket husûsunda hâl-i ihtilâfda bulunuyorlardı. Altuntaş mukâvemet gösterdiklerinden dolayı onları te'dîb ve mallarını yağmâ etmek arzû ediyor, diğeri ise 'afv-ı 'umûmî i'lân etmeyi tasavvur ediyordu. Altuntaş a'yân ve eşrâf-ı memleketi hapis ve mallarını müsâdere etdikden ma'âdâ şehri yağmâ etdirmeye başladı.

Gürboğa birâderine birkaç def'a ihtâr etdiyse de o, bunu işgâ etmeyerek evvelki hareketinde devâm etdi. Onun maksadı, 'askerleri emvâl-i ahâlî ile ıtmâ' ederek kendine celb eylemek ve birâderini tard ederek şehre münferiden hâkim olmakdı. Bunu hisseden Gürboğa, şehrin

zabtından üç gün sonra Altuntaş'ı i'dâm eyledi ve müstakillen hâkim oldu. Şehir ahâlîsine 'afv-ı 'umûmî i'lân ederek herkese hürriyyeti bahş eyledi.

Gürboğa, şecî' olduğu kadar halûk, munsif ve 'âdil bir zât olduğundan az zamânda bütün ahâlînin hürmet ve muhabbetini celb eyledi. Emîr-i müşârun ileyh ordusunun mühim bir kısmını Musul'a yerleşdirdi ve bu seneden i'tibâren burası bir Türk beldesi hâlini aldı. Bi'l-âhare şehr-i mezkûrda Türk kesâfeti gitdikce artdı ve pek az sonra hâlis muhlis bir Türk medînesi oldu.

Gürboğa bir ay sonra Rıhbe'ye giderek şehrin teslîmini taleb etdiyse de reddetdiklerinden bi'l-muhâsara zabt ve 'Ukayl hânedânına mensûb olan emîrini tard ederek yerine bir Türk kâ'immakâm ikâme eyledikden sonra makarr-ı eyâletine 'avdet eyledi.

Gürboğa ba'dehû bütün el-Cezîre vilâyeti mülhikânına kendi adamlarını emîr ta'yîn etdi. Emîr Kıfcak'ı Şehrezûr'a, Emîr Arslantaş'ı Sincar'a, Cigermiş'i Cezîre'ye, Türkmen Mûsâ'yı Keyf'e ta'yîn etdiği gibi Nusaybin, Mardin, Erbil ve diğer memleketlere de birer emîr irsâl eyledi.

Gürboğa bütün bu vilâyetin hâkim-i müstakbeli olup yirmiyi mütecâviz emîrin mâ-fevki idi. Kendisi de doğrudan doğruya sultân-ı a'zama tâbi' bulunuyordu.

Gürboğa, bu işlerle meşgûl iken Avrupa'da ehl-i salîb orduları teşekkül ediyor, arz-ı mukaddesi kurtarmak ve Anadolu'dan Türkleri kovmak üzere bütün Avrupa silâha sarılıyordu. O zamân Anadolu hükümdârı Sultân Kılıçarslan-ı Evvel idi.

Salîblilerin ilk fırkası Anadolu'ya girdikden biraz sonra tamâmıyla mahvolmuşdu. 490 senesinde yarım milyonu mütecâviz muhâribden terekküb eden ve yirmi otuz prensin kumandasında bulunan büyük hristiyân ordusu Anadolu'ya girmiş idi. Sultân-ı A'zam Berkyaruk, memâlik-i vâsi'asındaki mülûk ve ümerâsına emirler vererek bunlara karşı hareket etmelerini tenbîh eylemiş ve Anadolu, Sûriye sultânlarıyla Musul melikini müdâfa'aya me'mûr eylemişdi. Salîbîler Kılıçarslan'la birçok mücâdelelerde bulunmuşlar ve nihâyet Anadolu'yu geçmeye muvaffak olarak Antakya ovasına muvâsalat etmişler ve şehr-i mezkûru muhâsara altına almışlardı. Sultân Berkyaruk, Gürboğa'yı Antakya'nın imdâdına gönderdi. Müşârun ileyh, 'Irâk ve el-Cezîre'de bulunan bütün ümerâyı ma'iyyeti altında topladıkdan sonra cesîm bir ordu ile Musul'dan hareket etdi. Şehrezûr, Sincar,

Cezîre bin ‘Ömer, Hısn-ı Keyf emîrleri taht-ı emrinde idiler. Esnâ-yı râhda Samsat emîri Baldak, Harran emîri Karaca, Suruç emîri Belek, Diyâr-ı Bekr emîri Sökmen bin Artuk, Birecik emîri Polad ve diğer emîrler kendisine iltihâk etdiler. Bu Türk ordusu o zamân Frankların yedine geçmiş bulunan Urfa arâzîsini karârgâh ittihâz ve bu şehri muhâsara etdi. Gürboğa burayı üç hafta kadar tazyîk etdikden sonra zabt etmekden ferâgat ve Antakya’ya hareket eyledi. Merc-i Dâbık’a geldiği zamân dokuz aydan beri Salîbîler tarafından tazyîk olunan Antakya’nın sukûtunu haber aldı. Mezkûr ovada bir müddet bekledi. Bu esnâda Şâm kıt‘asında icrâ-yı hükûmet eden mülûk ve ümerâ, ordularıyla birlikde gelerek ma‘iyyetine iltihâk etdiler. Dımaşk meliki Dukak bin Tutuş, atabey Tuğtekin, Humus emîri Cenâhü’d-Devle Hüseyin bu meyânda idiler. Türk ordusunun mikdârı üç yüz bini tecâvüz ediyordu. Biraz sonra Sultân Kılıçarslan da bir mikdâr ‘askerle imdâda geldi. Türk ordusu daha fazla kuvvetlendi. Kumandanlar, meclis-i harb ‘akdederek Antakya’yı bi’l-muhâsara istirdâd etmeye karâr verdiler. Gürboğa, sultân-ı a‘zam tarafından başkumandan ta‘yîn edilmiş olduğu cihetle ordudaki selâtîn ve mülûk, onun emrine tâbi‘ bulunuyorlardı.

Bu büyük ordu Antakya önüne gelerek şehri muhâsara altına aldı. Hücûmlar başladı, muvaffakıyyet Türklere teveccüh ediyordu. Hristiyân prenslerden ba‘zıları korkarak şehirden kaçdılar. Diğerleri her türlü felâketi göze aldırarak müdâfa‘ada devâm etdiler. Mahsûrîn arasında kıtlık baş gösterdi. Hristiyânlar, Piyer Lermit’i Gürboğa’nın nezdine göndererek emân taleb etdiler. Fakat müşârun ileyh bu talebi reddederek bilâ-kayd u şart teslîm olmalarını teklîf etdi. Hristiyânlar ‘umûmî bir ye’s ve nevmîdî içinde iken Sen Bartelmi adlı râhibin, Hazret-i ‘Îsâ’nın vücûduna değmiş bir mızrâk demirini keşfetmesi, kendilerine yeniden kuvvet verdi. Ehl-i salîb rü’esâsı hurûc hareketi yapmaya hazırlandılar.

Gürboğa, bahâdır ve şecî‘ olmakla berâber müte‘azzım ve mütekebbir bir kimse idi. Mahzâ Hristiyânlara karşı cihâd etmek için gelmiş ve sultân-ı a‘zamın emrine imtisâl etmiş olmak için kendisinin kumandası altına girmiş olan mülûk ve ümerâya tahakküm etmeye başlamışdı. Antakya’yı zabt eder etmez bütün Şâm kıt‘asının vâlî-i ‘umûmîliğinin kendisine tevcîhi,

Sultân Berkyaruk'un mevâ'idinden olduğunu söylemişdi. Bu sözden Şâm mülûk ve ümerâsı tevahhuş ederek ilk fırsatda kendi memleketlerine gitmeye hâzırlandılar.

Haleb hükümdârı Melik Rıdvân, Dımaşk hükümdârı Dukak'ın büyük birâderi ve rakîbi idi. Dukak iki sene evvel Dımaşk'ı onun yedinden zabt ederek hâkim olmuşdu. Rıdvân burayı istirdâd etmek emelinde idi, bunun için Gürboğa'ya kâsıdlar irsâl ederek muhârebeyi bitirir bitirmez müttefikan Dımaşk'a yürümeyi teklîf ediyordu. Melik Rıdvân'ın mektûbunun me'âline kesb-i vukûf eden Dukak, biraz sonra kendisini hükûmetinden mahrûm etmeye hâzırlanan Gürboğa'nın muvaffakıyyetini istememeye başladı.

İslâm ordusu arasında bu kabîl tefrikalar baş göstermekde iken Hristiyânlar bi'l-'akis müttehiden hareket ediyorlardı. Salîbler şehirden çıkmaya ve çarpışmaya karâr verdiler. Evvelâ Fransızlar şehirden çıkdılar. Ba'dehû diğer milletlere mensûb olan fırkalar birer birer sûrun dışına çıkdılar ve muntazam bir hâlde olarak Türk ordusunun merkezini işgâl eden Gürboğa'nın fırkası üzerine yürüdüler. Muhârebe şiddet kesb etdiği bir sırada Tuğtekin ile Dukak ve diğer ümerâ ma'iyyetleriyle birlikde firâra başladılar. Bu hâl 'umûmî inhizâma bâ'is oldu. Pusuya girmiş olan Sökmen bin Artuk ile Hüseyin bin Aytekin, Hristiyânların üzerine atıldılar. Gürboğa sell-i seyf ederek bizzât harbe başladıysa da salîblerin cenâhlardan geçerek merkezde kendisini ihâtaya teşebbüs etdiklerini gördü ve karârgâhını olduğu gibi bırakarak firâra başladı. Bu esnâda Sultân Kılıçarslan Antakya ile deniz tarafında ahz-ı mevki' etmiş bulunuyordu.

Başkumandan karârgâhındaki karışıklığı görür görmez taht-ı emrinde bulunan Anadolu 'askerleriyle hücûm etdi. Kılıçarslan gâyet çok mikdârda ok atdırdıkdan sonra kılıç ve gürz ile mukâbilinde bulunan Boemon'a ve Normanlara ta'arruz etdi. Boemon bu hücûmun şiddetine dayanamayarak firâr etdiyse de Godfrey ile Tancred, onun imdâdına koşarak ordusunu takviye etdiler. Anadolu ordusu müdhiş bir fâ'ikiyyet-i 'askeriyye karşısında kaldığından ric'ata mecbûr oldu.

Gürboğa'nın idâresizliği yüzünden bu muhârebe gâ'ib olmuş ve bu mağlûbiyyet iki 'asır Sûriye'yi Hristiyânların işgâline bırakmışdı.

Gürboğa, Sultân-ı A‘zam Berkyaruk nazarında i‘tibârını gâ’ib etmişdi. Bütün erkân-ı devlet, bu mağlûbiyyetin mes’ûliyyetini ona ‘atfetmişlerdi. Musul hükümdârı, sultânın kendisini ‘azl ve tecziye edeceğini anladı ve sergüzeşt arkasından koşmaya başladı, 492’de Sultân Berkyaruk’un birâderi Gıyâseddin Muhammed Tayyâr -ki Âzerbaycan ve Îrân hükümdârı idi- erkân-ı ma‘iyyetinin teşvîkiyle ‘isyân ederek i‘lân-ı saltanat eyledi. Berkyaruk’un hışmından korkmakda olan Gürboğa, ma‘iyyetindeki emîrlerden Cigermiş ile birlikde ona ‘arz-ı tâbi‘iyyet etdi. Fakat ertesi sene Sultân Berkyaruk’un ‘afvına uğrayarak tekrâr onun emri altına girdi. Gürboğa, iki kardeş arasında tahaddüs eden muhârebelerin ekserîsinde bulundu. 493’de Hemedân’da Sepîdrûz önündeki muhârebede Sultân Berkyaruk’un sol cenâh kumandanı idi. Bu vak‘ada Gürboğa’nın hezîmeti yüzünden Berkyaruk mağlûb olmuşdu. 494’de Berkyaruk, Hemedân’da Muhammed’i mağlûb etdi, bütün ‘Irâk-ı ‘Acem’i zabt etdi. Rey şehrine vâsıl olduğu vakit öteye beriye dağılmış ümerâ ve ‘asâkir, müşârun ileyhin ma‘iyyetine toplanmaya başladılar. Gürboğa da bu meyânda idi. 495’de Sultân, Gürboğa’yı Âzerbaycan’da hükümdâr bulunan Melik Mevdûd Selçûkî’yi te’dîbe gönderdi.

Gürboğa, Âzerbaycan’a girerek Melik Mevdûd’u münhezim etdi ve hıtta-i mezkûrenin ekserîsini zabt eyledi. Hoy kasabasına muvâsalat etdiği zamân hastalandı. Ve birkaç gün sonra hastalığı ağırlaşdı. Ma‘iyyetinde bulunan Türk beylerini ve ezcümle Humâr Tekin oğlu Sabâve ile Sungurca’yı nezdine celb ederek vasiyetlerde bulundu ve yerine Sungurca’yı tevkîl etdiğini bildirdi. ‘Askerlerine de ona itâ‘at etmelerini emrederek onlardan söz aldı. Pek az sonra kendisi vefât etdi. Hastalığı on üç gün sürmüş idi. Hoy beldesine dört fersâh mesâfede vefât etmiş ve kefen bulunamadığı için cesedi bir hırkaya sarılarak kasabaya getirilip toprağa gömülmüşdü. ‘Askeri ve ümerâsı, müşârun ileyh için mâtem icrâ etmişler ve sultân-ı a‘zama ihbâr-ı keyfiyyet etmişlerdi. Sungurca, şahsının makâmına kâ’im olarak ordunun kumandasını der‘uhde eyledi. Musul’a teveccüh ederek şehre dâhil oldu. Ve Gürboğa’nın vazîfesiyle muvazzaf olarak Sultân’dan menşûr taleb eyledi. Gürboğa, Sultân Melikşâh ümerâsından olup şecâ‘at ve besâletiyle temeyyüz eylemiş ve birçok imâretlerde istihdâm edilerek hüsn-i hidmeti görüldükden sonra kendisine “kavvâmu’d-devle”

lakabı verilmişdi. Sultân Berkyaruk, pederinin pek ziyâde sevdiği bu emîre daha büyük mevki‘ler ve rütbeler tevcîh etdi. En ma‘mûr vilâyetlerden biri olan el-Cezîre’yi ona verdiği gibi beylerbeyliği de ondan başkasına lâyık görmedi. Hattâ bütün selâtîn ve mülûk ve ümerâyı ehl-i salîb harbine me’mûr etdiği zamân müşârun ileyhi hepsine âmir ve başkumandan nasb etdi. Antakya’da inhizâmından sonra beylerbeylik kendisinden alınarak başkasına verildi fakat yine Musul vâlîliği üzerinde ibkâ edildi.

Müşarun ileyh, Melikşâh’ın esfâr-ı ‘azîmesine iştirâk eylemiş, birçok büyük harblerde muvaffakıyyet göstermiş ve fevka’l-‘âde şöhret kazanmışdı. Antakya hezimeti, onun bu şöhretini unutdurdu. Musul’da vâlîliği esnâsında şehrin ta‘mîrine himmet eylemiş, âhâlînin celb-i kulûbuna çalışmış, ‘adâlet ve merhametle hürmet-i ‘umûmiyyeyi kazanmışdı.

(Me’hazlar: İbnü’l-Esîr: *el-Kâmil*, Cild 10, *Târîh-i Atabegân-ı Musul*. İbn Şeddâd: *Târîh-i Haleb*. Emîr Baybars: *Zübdetü’l-Fikre*. Mişo: *Ehl-i Salîb Târîhi*)

Elbistânlı Mükrimîn Halîl

Felsefe

İslâm Feylesofları

1

‘Âlem-i İslâm’da zuhûr eden felsefî cereyânlar, Me’mûn devrinden başlayarak bi’l-hâssa beşinci ve altıncı ‘asırda iktisâb-ı kemâl etmişdi. Bunlardan -eğer tasavvufî ve kelâmî sistemleri hâric ‘addedersek- başlıca iki büyük cereyânın, Meşşâ’iyye ve İşrâkiyye sistemlerinin karşı karşıya ahz-ı mevki‘ etdiklerini görürüz.

Meşşâ’iyye (peripatetisyen) felsefesi, Aristo mekteb-i felsefiyyesinin doğrudan doğruya temâdîsinden ‘ibâretdir. Şu kadar ki bu temâdî, şarkın düşünceleriyle süslü, İslâm kisvesi altında, İslâm çeşnisi ve şark harâreti ile tarâvetini artdıran şarklı bir temâdîdir. Bu meslekde Aristo felsefesinde bulunmayan ‘ukûl ve eflâk nazariyyeleri gibi ba‘zı cihetler ‘ilâve

edilmiş olmasına rağmen yine Aristo'nun mantığı, metodu ve Aristo'nun prensipleri esâs ittihâz edilmişdir. Ve bu prensiplerledir ki Meşşâ'iyye feylesofları kendilerini müstakil bir zümre 'addetmişlerdir. Bu feylesoflar bir tarafdan meselâ, "'Âlem kadîmdir; vâhidden ancak vâhid sâdır olur; 'illetin bulunduğu yerde ma'lûlun tahkîki zarûrîdir; eflâk hark ve iltiyâm kabûl etmez." gibi birtakım mebde'ler ile kelâmiyye mesleğine karşı ahz-ı mevki' etdikleri gibi diğer tarafdan "'Âlem-i 'anâsırda mutasarrıf 'akıl 'âşirdir; hakâyık-ı eşyâ 'akıl ve nazar ile bilinir; cismin mâhiyeti mâdde-i ûlâ ile sûret-i cismiyyeden 'ibâretdir; bu 'âlemin fevkinde 'âlem-i nûr veya 'âlem-i misâl iddi'âsı bâtıldır." ilh. gibi birtakım esâslarla da İşrâkiyye sisteminden ayrılırlar.

el-Kindî ile başlayan bu meslek-i felsefî Fârâbî ve İbn Sînâ ile en yüksek derecesine vâsıl olmuş ve İbn Rüşd ile Avrupa'ya taşınmışdır.

Bunlara mukâbil olan İşrâkiyye (illuminizm) felsefesi mebde'ini keşif ve ilhâmdan, hades ve vicdândan alarak 'âlemi nûrdan 'ibâret görmeye ve hakâyık-ı eşyâyı nûr ile, misâl ile îzâh etmeye çalışırlar.

Bunlar felsefe nokta-i nazarından birçok cihetde Meşşâ'iyye ile birleşerek kelâmiyyeye karşı bir cebhe teşkîl etdikleri hâlde ve mantık ve metod i'tibâriyle büsbütün Meşşâ'iyye'den ayrılırlar. Meşşâ'iyye'den ayrıldıkları noktalarda mutasavvıfe ile birleşdikleri hâlde mutasavvıfeden ayrıldıkları noktalarda Meşşâ'iyye ile birleşirler. Bu meslek, Aristo'dan ziyâde Eflâtun'un meslek-i felsefiyyesine yakınlaşdığı gibi zuhûr, rucû' ve tecellî nazariyyelerinde menâbi'ini İskenderâniyye (neo-Platonism) medresesinden alır, nûr ve zulmet, hayır ve şer mes'elelerinde Zerdüşt'ün te'sîri altındadır. Bütün bunlarla berâber bu meslek müntesibleri, sistemlerine husûsî bir kaftân, İslâmî bir tâc giydirmişler ve seyr-i felsefiyyelerine muhîtin câzibesini, iklîmin harâretini tamâmıyla 'aksetdirmişlerdir.

Bunlar, Meşşâ'iyye feylesofları gibi meslek içinde kendi şahsiyyetlerini gâyib etmiş değil bi'l-'akis her biri bedî'î (orijinal) husûsiyyetini her noktada muhâfaza etmişlerdir. Bunun içindir ki bu feylesoflar İşrâkiyye nâmıyla bir zümre 'addedildikleri hâlde bunların kimlerden 'ibâret oldukları mevzû'-i bahs olunca mesleklerindeki husûsiyyet dolayısıyla ta'yîn-i esâmî müşkilleşmişdir. Bedreddîn Simâvî'nin bu zümreden 'addedilip edilmemesindeki ihtilâf-ı nazar bu noktadan mütevelliddir.

Muhyiddîn-i ‘Arabî’yi bunlardan ‘addetmekdeki hatânın menba‘ı da yine bu noktadır. Bu iki hatânın daha büyüğü de Mevlânâ’yı bu zümreden ‘addetmekdir.

Bu felsefenin ‘âlem-i İslâm’da yegâne mümessili ve ilk müceddidi Şeyh Sühreverdî ve en ziyâde ‘alâka göstereni Şemseddîn Şehrezûrî’dir. ‘Allâme Kutb-ı Şîrâzî, Muhakkık Celâleddîn Devvânî ve nihâyet Monlâ Fenârî bu zümreye mensûbdurlar. Endülüs’de yetişen İbn Seb‘în ile İbn Tufeyl’in âsârında İşrâkiyye’ye doğru derîn bir temâyül görülmekdedir.

Son zamânlarda bizde İslâm felsefesine doğru samîmî bir meyil uyandı. Birçok zevât-ı muhtereme büyük bir ‘azim, yüksek bir ‘aşk ile bu hazâ’in-i felsefeye daldılar. Ve bize çok fâ’ide-bahş cevâhir-i ‘ilmiyye çıkardılar. Mütekellimîn hakkında müstakillen uğraşanlar, Meşşâ’iyye feylesoflarını birer birer tedkîk edenler, tasavvufa ve ba‘zı mutasavvıfeye da’ir eser yazanlar görüldü. (Bi’l-hâssa üstâdımız İzmirli İsmâ‘il Hakkı ve Şemseddîn beyler çok nâfi‘ makâleler ve eserler neşretdiler.) Fakat yalnız İşrâkiyye felsefesine temâs edenler görülmedi. Hâlbuki bu felsefe diğerlerinden daha câzibedâr, daha kıymetli ve tamâmıyla orijinaldir. Çünkü bu bir bakışda coşkun bir mutasavvıf rûhunu andırıyor, bir bakışda da derin bir feylesof zihniyyeti ‘aksetdiriyor. İnsânı gâh nûrdan ‘âlemlere yükseltir ve sermest-i huzûz kendi varlığından bir neş’e-i diğer hissetdiriyor, lâhûtî ve nûrânûr bir hayâta mazhar eder, gâh bî-pâyân felsefe enginlerine indirir ve yine bir ‘aşk ve neşve köpüren nazariyyât ile sa‘âdetler yaşatır ve kudsî ışıklarla hayr-ı a‘lâya erişdirir. Bu câzibe ve bu neş’esiyle bu meslek, erbâb-ı tedkîki çok ‘alâkadâr eder. Şu hâlde hazîne-i işrâkın tılsımlı yüzünden duvağını açmak lâzımdır. İşte bu sütûnlarda bu boşluğu bir dereceye kadar telâfî etmeye çalışacağız.

Fakat i‘tirâf edelim ki bu işdeki müşkülâtı istisgâr edenlerden değiliz. Felsefe-i İşrâkiyye’yi tamâmıyla ihâta edip de bir bütün hâlinde mütâla‘a için mebde’lerinden başlayarak felsefî seyrini, tekevvünî tekâmülünü ve vâsıl olduğu netîceleri tâm bir sistem hâlinde ve bütün husûsiyyetlerini çizerek tersîm etmek ve bir feylesof hissiyâtı gibi ele avuca sığacak sûretde ortaya atmak için kâfî terbiye-i felsefiyyeye mâlik değiliz. Bununla berâber şimdiye kadar tedkîk ve tahrîr edilen meslekler daha sâde ve daha ‘aklî oldukları hâlde yine şöyle bir bütün hâlinde meydâna konulmadı, Meşşâ’iyye’nin birçok feylesofları yazıldı fakat feylesofun nereden

başlayıp nasıl bir yol ta‘kîb etdiği husûsu, fikirleri ve nereye vardığı kezâ hangi esâslardan başladığı ve bütün nazariyyelerin o esâslardan nasıl hareket ve nasıl karâr kıldığı derli toplu bir sistem hâlinde gösterilmedi, hülâsa usûl dâ’iresinde ve ‘ilmî bir tedkîk mahsûlü olmak arzûsuyla yazılan yazılarda birçok nâfi‘ ma‘lûmât bulunmasına rağmen feylesofu bulmak mümkün olmadı. Hele tasavvufa ve meselâ Muhyiddîn-i ‘Arabî’ye dâ’ir yazılan yazılar ma‘a’l-esef büsbütün meslekî terbiye hâricinde kaldı ve gülünç bir vaz‘iyyete düştü. Reklam mâhiyetinde olan şu sonuncuları ber-tarâf edelim. ‘İlmî bir gâye ile yazılanlarda dahi tamâmiyyet ve mükemmeliyyet görünmüyorsa bizden bunun fazlası bi’t-tab‘ taleb edilmeyecek ve mevzû‘umuzun garâbet ve muğlakiyyeti de nazar-ı dikkate alınacakdır. İşte felsefe-i İşrâkiyye’yi tedkîk etmek için bize cesâret-bahş olan noktalar bunlardır.

Biz felsefe-i İşrâkiyye tedkîkine Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî’yi tedkîk ile başlayacağız. Çünkü bir meslek-i felsefiyyeyi tedkîk ancak onun mümessillerini birer birer mütâla‘a ile mümkündür. Şimdiye kadar doğrudan doğruya meslekler hakkında yapılan tedkîklerin muvaffakiyyetsizliği, bu cihetin ihmâl edilmiş olmasından neş’et etmekdedir. Gerçi İslâm ‘âleminde yetişen ‘ulemânın çoğu kendi şahsiyyetini mesleğine fedâ etmişdir lâkin ahlâf bunları birer birer araşdırmak vazîfesi ile mükellefdir. Bu mevzû‘ etrâfında çalışmak arzûsunda olanların şu müşkül yolda ‘azm ile yürümesi lâzımdır. İleride usûlî bir *Felâsife-i İslâmiyye Târîhi* yazmak imkânı bu sûretle hazırlanmış olacakdır.

Kâri’în-i kirâma şu ciheti de ‘arz edelim ki bu sütûnlarda dâ’imâ orijinal mevzû‘lara temâs edeceğiz. Felsefe-i İşrâkiyye’yi temsîl eden büyük feylesof Sühreverdî ve ‘âlem-i İslâm’da te’lîf etdiği ahlâk kitâbı ile şark felsefesinde yeni bir çığır açan Nasîr-i Tûsî ve İşrâkiyye’den olmak i‘tibâriyle *Ahlâk-ı Celâlî* sâhibi Muhakkik Devvânî ve hattâ mümkün olursa Şemseddîn Şehrezûrî ve İbn Seb‘în bu cümledendirler. Bunların şahsiyyeti ve felsefesi yazılırken kâri’lerimizi daha ziyâde ‘alâkadâr etmek için zamânlarının ictimâ‘iyyâtı, terbiyevî ve siyâsî fikirleri mümkün olduğu kadar gösterilecek ve her birinin hayâtı ayrıca tedkîk edilecekdir.

Sühreverdî[53]

Şeyh Sühreverdî târîhde Şeyh-i Maktûl veya Şehâbeddîn-i Maktûl nâmlarıyla ma‘rûfdur. İsmi ve künyesi Yahyâ bin Habeş bin Emîrek’dir. Lakabı da Ebu’l-Fütûh Şehâbeddîn’dir.

‘Allâme Kutb-ı Şirâzî, Şeyh Sühreverdî’nin *Hikmetü’l-İşrâk* nâmındaki eser-i kıymetdârını şerh ederken kitâbın baş tarafında Şeyh’in ismini ‘Ömer bin Muhammed olmak üzere kaydetmişdir.

Şemseddîn Şehrezûrî, *Târîh-i Felsefe*sinde (Fâtih Kütübhânesi, numara 4516) şöyle diyor: “El-hakîmür-rabbâniyyü’l-mu‘azzam ve’l-feylesofü’l-mükerrem eş-şeyhür-rabbânî ve’l-müte’ellihü’r-rûhâniyyü’l-‘âlimü’l-‘âmilü’l-fâzılü’l-kâmil şehâbü’l-milleti ve’l-hakki ve’d-dîn el-matla‘u ‘alâ esrâru’l-ilâhiyyü’r-râkî ile’l-‘avâlimi’n-nûriyye Ebu’l-Fütûh Yahyâ bin Emîrekân es-Sühreverdî ravvaha’llâhu remsehû ve kaddese nefsehû, vahîdü’l-a‘sâr ve ferîdü’d-dühûr ilh.”

İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*’da “Ebu’l-Fütûh Yahyâ bin Habeş bin Emîrek el-mukalleb bi-Şehâbeddîn Sühreverdî el-hakîmü’l-maktûl” dedikden sonra “Ba‘zıları da ‘Şeyhin ismi Ahmed’ ba‘zıları da ‘Ebu’l-Fütûh’dur.’ dediler. el-‘Abbâs Ahmed bin Ebî Usaybi‘a el-Hazrecî, *Tabakâtü’l-Etibbâ*’da isminin ‘Ömer olduğunu kaydediyor fakat doğrusu benim ilk zikrettiğimdir.” diyor.

Ve fi’l-hakîka İbn Hallikân haklıdır. Selçûk târîhlerinde müşârün ileyhin nâmı dâ’imâ Yahyâ bin Habeş diye geçdiği gibi birçok âsârda kendisine Yahyâ bin Habeş diye hitâb edilmişdir. *Nefehât* ve *Târîh-i Yâfi‘î* gibi âsâr da bunu te’yîd etmekdedir. Yalnız ‘Allâme’ye biraz gücenmeye hakkımız var. ‘Âlem-i İslâm’da nakdü’r-ricâl, tabakât ve terâcim-i ahvâl ‘ilimlerine çok ehemmiyyet verildiği hâlde o, tedkîk etdiği bir mü’ellif hakkında bu derece lâkayd kalmamalı idi. Şehrezûrî de perestiş etdiği efendisinin ismini güzelce öğrenmeli değil mi idi? İbn Ebî Usaybi‘a’ya gelince, onun kıymetdâr eserinin ehemmiyyet-i târîhiyyesi üzerinde bu hatâ hakîkaten bir siyâh nokta teşkîl eder. Bâ-husûs İbn Ebî Usaybi‘a, şeyhinin birçok talebesi ile görüşdüğünü ve birçok vekâyi‘ı talebesi ağzından nakletdiğini kaydediyor.

Müşârün ileyhin târîh-i velâdetini âsârından çıkarmak mecbûriyyetindeyiz. Zîrâ menâbi‘-i târîhiyye o kadar muhtelifdir ki burada muhâkeme edilmesi cân sıkacakdır. Şeyh, *Hikmetü’l-İşrâk*’ını 582 târîhinde te’lîf etdiğini kitâbın sonunda kaydediyor. Mutârahât nâmındaki eserin baş

[53] Bu kelimeyi Sühreverdî sûretinde okumalıdır.

tarafında eserin *Hikmetü'l-İşrâk*'dan sonra te'lîf edildiği yazıldığı hâlde sonunda da "Sinnim otuza yaklaşıyor…" diyor. *Mutârahât* gibi mu'azzam bir şâheserin bir sene zarfında yazılmasına imkân yok ise de notlarını evvelden hâzırlamış olması ihtimâline binâ'en bunu kabûl edelim. Şu hâlde *Hikmetü'l-İşrâk*'ı ikmâl etdiği zamân 29 yaşına yaklaşmış olur ve bu takdîrde târîh-i tevlîdinin şübheden âzâde olarak 553 olduğu görülür.

Müşârun ileyh, ileride tahkîk edileceği vechile 586'da katledildiğinden 'ömrünün 33 sene olduğunda hîç şübhe yokdur. Buna rağmen hemen bütün müverrihler Şeyh'in 36 yaşında katledildiğini kaydederler. Bir ikisi 38 ve bir ikisi daha yaşlı olduğunu söylemekdedirler ki bunlar Sühreverdî'nin dehâsını ve elliden fazla âsârını bu küçük yaşa sığdıramamakdan mütevelliddir. Hattâ Şehrezûrî için Şeyh'in 33 yaşında vefâtı rivâyeti tedkîk etmeyip de alay ile zikredişi cidden ma'nâsızdır. Hele Şemseddîn Sâmî Bey'in "Sühreverdî 549'da doğmuşdur." demesi büsbütün 'indî bir hesâbdır.

Şeyh, Sühreverd'de dünyâya gelmişdir. Bu şehir, Âzerbaycan hudûdu dâhilinde bir beldedir. el-Yevm Sultâniyye nâmıyla ma'rûf şehrin yanında bir nâhiye hâlindedir.[54] Evvelce bu şehir ahâlîsinin çoğu Kürdlerden 'ibâret idi.[55] İlk istîlâ devrinde 'Arablardan ba'zı 'âileler de bu şehirde kalmışlardır. Ondan sonra muhtelif Türk hükûmetlerinin idâresine geçmişdir. Şeyh Sühreverdî'nin Âzerî Türklerinden olması en kavî bir ihtimâl olmak üzere mevzû-ı bahs olabilir. Çünkü 'Arab ve Kürd olmadığına âsârında karîneler vardır. Fârisîler ise o mıntıkada nâdir idiler. 'Arablardan bu şehirde ikâmet edenler içinde Ebûbekir es-Sıddîk sülâlesinde Şeyhü'l-İslâm Ebû'n-Necîb 'Abdu'l-Kâhir bin 'Abdu'llâh bin Muhammed ile birâder-zâdesi Şehâbeddîn Ebû Hafs 'Ömer bin Muhammed es-Sühreverdî ecille-i 'ulemâdan ve rüesâ-yı mutasavvıfedendirler.

[54] Bu ma'lûmâtı bize *Cihânnümâ* veriyor. Sultân 'İmâdü'd-dîn'in *Takvîmü'l-Büldân*'ı, İbn Havkal ve *Lübâb*, 'aynı mütâla'adır. Bunlar Sühreverd'i Zencân yanında ve Zencân'ı Âzerbaycan dâhilinde gösterirler. *Evdahu'l-Mesâlik*, Zencân Cebel'in, 'Irâk-ı 'Acem'in şimâlinde olduğunu ve Sühreverd'in Cebel'de bir küçük kasaba olduğunu kaydediyor. 'Irâk-ı 'Acem ta'bîrinin yanlış ve muhdes olduğunu, doğrusu Cebel olduğunu Yâkût-ı Hamevî ihtâr etmekde ve bu kıt'anın 'Irâk ile hîç münâsebeti olmadığını kaydetmekdedir.

[55] *Evdahu'l-Mesâlik fî Ma'rifeti'l-Memâlik*, Kürdlerin çok olduğunu, *Mu'cemü'l-Büldân* ise oralarda Türklerin birçok cevelânlar yapdığını kaydetmekdedirler.

Sene: **1** **1** Kânûn-ı Evvel **1339** Sayı: **2**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Mehmed Emîn	Musâhabe	Terakkî Etrâfında Birleşemez miyiz?
‘Abdülhak Hâdî	İctimâ‘î	Şarkcılara ve Garbcılara
Yusuf Ziyâ	Târîhî	Ebû Süfyân ile Herakliyus’un Mülâkâtı
Doktor Kadrî Râşid	Tıbbî	Çocuğa Muhabbet ve ‘Âile Yuvasında Refâh
Müderris Cevdet	Kelâmî	Tavzîh-i Müteşâbihât
Yusuf Ziyâ	Felsefî	Şehâbeddîn-i Maktûl Sühreverdî
Mehmed Şeref	Coğrâfî	Bursa Şehri
Necîb Fâzıl	Manzûme	Son Akşam
Ahmed Kudsî	Manzûme	***
Fahreddîn ‘Osmân	Manzûme	Gurûbdan Doğan Hisler
Hilmi Ziyâ	Manzûme	Geldim

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1339 - 1923

Musâhabe

Terakkî Etrâfında Birleşemez miyiz?

Diyorlar ki İstiklâl Harbi mu‘azzam zaferiyle bitince eski vahdet efkârı kalmadı, fikirlerde perîşânlık başladı. Hâlbuki memleketin bütün kudretini toplamak sâyesinde yapılacak i‘mâr işi var; efkârda bu perîşânlık, kurtardığımız istiklâlden hakkıyla istifâde edememekliğimiz, hattâ silâhla kurtardığımız vatanı yaşatamamaklığımıza sebeb olacak.

Ben hadd-i zâtında memleketde tek bir fikrin, tek bir kanâ‘atin hüküm sürebileceğine kâni‘ değilim. Bütün vicdânlarda bir kanâ‘atin hüküm sürmesi ancak pek ibtidâ’î cem‘iyyetlerde kâbildir. Tabî‘atın güzelliği renklerin ihtilâfına istinâd ediyorsa bir cem‘iyyetin tekâmülü de muhtelif kanâ‘atlerin belirmiş olmasıyla kâ’imdir. Yalnız şurayı bilmeli ki bu ictihâd ve kanâ‘at ihtilâfları semere vermek için mütemâdiyen çarpışıp durmamalı, birbirini ta‘dîl, yekdiğerini itmâm eylemeli. Karşı karşıya gelen iki cereyân-ı ictimâ‘î, iki kanâ‘at-i fikriyye birbirine nüfûz etmeksizin çarpışıp durursa bundan tekâmül değil kargaşalık ve anarşi doğar. İki fikir cereyânındaki hakîkat noktalarını birleşdirip istifâde eyleyebilecek dimâğlar yetişmeli ki memleketde mütezâd fikirlerin mevcûdiyyeti bir ni‘met olsun.

Memleket dâhilinde her samîmî kanâ‘atde bir hak noktası vardır, her ictimâ‘î cereyân duyulan az çok bir ihtiyâcı ifâde eder. Memleket ahvâline ‘ilim gözüyle bakanlar şu veya bu zât tarafından temsîl edilen fikirlerin istinâd etdiği o ihtiyâca bakarlar, her kanâ‘atdeki hakîkat noktalarını araşdırırlar. Ve kâbil olduğu kadar bunları birleşdirerek mümkün mertebe geniş bir kitlenin etrâfında toplanabileceği bir mefkûre, bir emel gösterirler.

‘Acabâ şimdi tebârüz eden muhtelif cereyânları, muhtelif kanâ‘atleri toplayacak geniş bir fikir bulunamaz mı?

Bunu araşdırmazdan evvel memleketde tebârüz eden iki kanâ‘atin muhâfazakâr ve liberal yâhud

şarkcı, garbcı denilen iki zümrenin istinâd etdiği ihtiyâclar nedir? Her ikisinde mevcûd bulunan hakîkat nüveleri nerelerdedir? Bunu bulmak lâzımdır.

Muhâfazakârlığın hissî veya fikrî ‘avâmili olabilir. Ba‘zı rûhlar esâsen tebeddül ve tahavvülden hoşlanmazlar, her yeni şey onlara ezâ verir. Fakat hakîkî muhâfazakâr olanlar böyle yalnız duyguya değil bir fikre, bir kanâ‘ate istinâd etmek mecbûriyyetindedir. Bizdeki muhâfazakârların istinâd etdiği kanâ‘at şöyle olabilir: Bir cem‘iyyetin mü’essesâtı, mâzîsinden koparılmış bir hâlde mülâhaza edilemez. Bir memleketdeki mü’essesenin kıymet ve fâidesini vücûda getiren mâzîdir. Siz eğer milletin herhangi bir mü’essesesini, herhangi bir ‘âdet ve i‘tikâdını beğenmeyerek onu yıkmaya kalkarsanız bir kere herkesin rûhunda bir ‘azâb, bir sıkıntı uyandırırsınız. Sonra yenisini nereden bulacaksınız? Ben ‘aklen en fâ’ideli olanını düşünerek yeni mü’essese meselâ yeni bir şekil halk ederim, diyemezsiniz. Çünkü bir ictimâ‘î mü’essesenin iyilik ve kötülüğünü takdîr eden, onlara kıymet veren kuvvet ‘akıl değil ‘âmmenin his ve vicdânıdır. Hem neden emîn olalım ki sizin halka teklîf etdiğiniz şekl-i mü’essese fâ’idelidir? Diyebilirsiniz ki başka memleketlerde bâriz semereleri görülmüşdür. Fakat bir ictimâ‘î mü’esseseyi semereli bir şekle sokan mâzîsi ve milletin ona verdiği kıymet, hisseylediği merbûtiyyetdir. Sizin taklîd ile nakledeceğiniz ‘âdetler ve mü’esseseler hemen bu evsâfı hâ’iz oluverir mi? Hem ne için bugünkü ictimâ‘î mü’esseselerimizi istihdâf etdiğimiz gâyeye sevk ederek terakkî etmek yolu dururken onları yıkıp nasıl inkişâf edeceği belli olmayanları yerine ikâme edelim? Bâhusûs ki bu yıkmak için sarf edeceğimiz cehd, yeni îcâd etdiğiniz şekle istînâs etmek için herkesin tabî‘atıyla hissedeceği ‘azâb ve sıkıntı bu teceddüdden istihsâl edilecek fâ’ideye değer mi? ilh. İşte samîmî muhâfazakârlık bu nev‘ hükümlere müstenid olmak lâzımdır.

Liberalliğe gelince onun hedefi kısa bir müddetde memleketi mükemmel ‘addedilen şekle, medeniyyete sokuvermeyi istihdâf eder. Mâdem ki mükemmel olan şekli, mü’esseseyi ‘aklen buluyoruz, yâhud mükemmel dediğimiz cem‘iyyetlerde görüyoruz. Artık şu veya bu mâni‘i hesâb etmeye ne lüzûm var? Kuvvetli bir el onları te’sîs eder ve mâzîden müntakil, gayr-ı ma‘kûl, şekl-i hâzır-ı medeniyyete gayr-ı mutâbık fikir ve i‘tikâdları atıveririz. İnkılâblar kuvvetli bir ‘azmin mahsûlüdür. Memleket

böyle serî‘ inkılâbla, mâzîdeki ‘an‘anelerin te’sîrinden kurtulmakla canlanır. Terakkî böyle muhâfaza ile değil yıkmak ve yenisini yapmakla ya‘nî inkılâb ve ihtilâllerle mümkündür.

Benim bu tavsîf etdiğim muhâfazakârlık ve liberallik, samîmî ve ‘ilmî görüş sâhibi olanların meslekleridir. Yoksa kafasını bir kanâ‘ate kapdıran, zihninin ‘atâleti dolayısıyla kanâ‘atleri üzerinde düşünemeyen, muhâfazakâr kılığında dar zihinli insânları kasdetmiyorum. Kezâlik münevver görünmek ihtiyâcıyla memleketde her mukaddes tanılan şey’i bilerek bilmeyerek inkâr eden, her mü’esseseyi yıkmaya çalışan ancak kargaşalık ve ihtilâl devirlerinde ya‘nî suların bulandığı zamânlarda kendine mevki‘ te’mîn edebileceğini düşünen züppeleri de liberaller meyânında ‘addetmiyorum. Bu gibiler hadd-i zâtında çok câhildirler, nefislerinden ma‘âdâ bir şey’i düşünmezler, elhâsıl rûhları hastadır.

Bu zümreyi bir tarafa atdıkdan sonra samîmî muhâfazakâr olanların, liberallerin istinâd etdikleri hakîkat noktalarını taharrî edebiliriz. Muhâfazakârların, her mü’essesenin mâzîsine merbût olduğu, binâen ‘aleyh bunların hakîkî terakkîsi ancak mâzî ile olan irtibâtının devâm ve tekâmülünde aranabileceği hakkındaki iddi‘âları doğru değil midir? Bâhusûs milletlerin bir mü’esseseyi kökünden kazıyıp yerine diğerini ikâme etmek için sarf etdiği cehd ve ihtilâllerin verdiği semereler hîç de parlak değildir. İhtilâllerin en büyüklerinden, en şâmil olanlarından biri Fransız İhtilâl-i Kebîri’dir. Bu ihtilâli ‘ilim gözüyle tedkîk eden mü’ellifler ekseriyyetle müttefikdirler ki sarf edilen kudretle, Fransa’nın çekdiği ezâ ile 1815’de elde edilen netîce hîç de mütenâsib değildir. Fransa İhtilâl-i Kebîri’nden bir ‘asırdan fazla zamân geçmişdir. O zamânki ihtilâlcilerin pek ma‘kûl gördükleri mü’esseseler hâlen onların tevehhüm etdikleri tarzda vücûda gelememişdir. Onun içindir ki ihtilâlin ‘akabinde Fransa’da yetişen mütefekkirler hürriyyet yerine mâzîden kalma velâyet ve nüfûzu medhetmeye başlamışlar, ihtilâl yerine tekâmül-i târîhîyi tercîh eylemişlerdir. O sıralarda yetişen Josef Domayster gibi târîhî nüfûz ve velâyete istinâd eden mütefekkirleri bir tarafa bırakıyorum, Ogüst Komt [Auguste Comte] bile bir cihetden muhâfazakâr olmuşdur. Onun için muhâfazakârların mâzîden müntakil mü’esseselerimizi ânî tebdîl etdirilmemesini taleb etmekde haklıdırlar. Ancak muhâfazakârlar bu noktada kalmazlar, esâsen vekâyi‘ın ilcââtıyla değişmiş, bir emr-i vâki‘ hâlini almış, bir şekl-i mahsûs iktisâb etmiş bir mü’esseseyi

tutup mâzîye ircâ‘ etmek, mâzîyi tekrâr vücûda getirmek isterlerse o vakit irticâ‘î bir meslek tutdurmuş olurlar. Nasıl her mü’esseseyi yıkarak yenisini hemen yapmak isteyenler ihtilâlci iseler gerilemek, mâzîyi tekrâr ihyâ eylemek arzû edenler de yine ihtilâlcilerdir. Hâlbuki muhâfazakârlık rûhuyla birleşmemesi lâzım gelen bir şey var ise o da ihtilâlcilikdir. Hakîkî muhâfazakâr ister ilerleme şeklinde ister ric‘î hâlde olsun her nev‘ serî‘ tebeddülün ‘aleyhinde bulunmak lâzımdır. Şu hâlde muhâfazakârlık rûhunda olan, o kanâ‘atleri taşıyanlar şu mebde’i kabûl etmelidirler:

Biz hâlen yaşayan i‘tikâd ve ictimâ‘î mü’esseselerimizi serî‘ tebdîlden âzâde bulundurmak, tabî‘î tekâmülüne bırakmak lâzımdır. Artık mâzî olan herhangi bir ‘âdeti, bir şekli de yeniden cânlandırmaya kalkmamalıdır.

Şimdi liberallerin iddi‘âlarındaki hakîkat noktalarını bulalım. Liberallerin mümkün mertebe sür‘atle memleketi mütemeddin bir seviyeye çıkarmak husûsundaki kanâ‘atleri elbette doğrudur. Bu hedefe vâsıl olmak için engeller var ise onlar da kaldırılmalıdır. Ancak ‘acabâ bu medenî seviyeye varmak için yol gâyet sür‘atli tebdîller ve inkılâblar mıdır? Hayır, serî‘ sûretde bir mü’esseseyi yıkarsanız kalblerde o mü’esseseyi tutan hisleri imhâ edemeyeceğiniz için her zamân irticâ‘a, eski mü’essesenin yeniden doğmasına imkân bırakırsınız, yeni vücûda getirdiğiniz mü’esseseyi sağlam olarak yerleşdirebilmek için fazla kuvvet sarfına mecbûr olursunuz. Liberaller bu ihtilâl ve inkılâb yoluna girmeksizin, bugünkü mü’esseselerin mâzî ile ‘alâkalarını kat‘ etmeksizin pek a‘lâ hedeflerine vâsıl olabilirler. Nasıl? Her ictimâ‘î mü’essesenin mesnedi, kalblerdeki hislerdir. Bu hisler sâbit ve lâ-yetegayyer değildir. Bi’l-‘akis dâ’imâ tebeddül ve tahavvül içindedir. Fakat bu tebeddül bir hâlin büsbütün başka bir hâle intikâl etmesi tarzında değil mâzînin istitâlesi şeklinde olur. O sûretle ki rûhlarda husûle gelen bu tebdîli dikkatli bir tabassur kudreti olmayınca bilemeyiz. Daha açıkçası bu hisler yeni şekil aldığı vakit bile mâzîsini taşır. Hislerin bu inkişâfını tahsîl ile terbiye ile teshîl ederseniz, eski ‘âdetleri ve i‘tikâdları tutan hisler yerine farkında olmaksızın yenileri kâ’im olur, o vakit o ictimâ‘î ‘âdet ve mü’essese yeni şekil iktisâb eder. O hâlde hislerin, fikirlerin medenî terakkîyi tevlîd edecek vechile inkişâfına müsâ‘id bir muhît hâzırlayınca gâyeniz hâsıl olur.

O hâlde liberaller de doğrudan doğruya ‘âdetleri, mü’esseseleri değişdirmek için mücâhedeyi bırakmalı, fikir ve hisleri inkişâf etdirecek muhît ihzâr eylemelidir.

Muhâfazakârlık, liberallik şu ta‘rîf etdiğim tarzda anlaşılınca memleketimizin şimdiki hâlinde bu iki zümreyi bir gâyeye birleşdirebilecek bir emel, bir mefkûre bulunabilir. Muhâfazakârlar, ictimâ‘î mü’essese ve ‘âdetlerimizi ânî tebdîlden korumak istiyorlardı değil mi? Liberaller bunu kabûl etmeli, çünkü hakîkî terakkî, serî‘ tahavvüllerde değil mâzînin tekâmülü ve inkişâfındadır. Buna mukâbil muhâfazakârlar da fikir ve hislerin inkişâfını men‘ etmeye kalkmamalıdır. Çünkü bu yolda ‘akîde ve mü’esseseler muhâfaza edilmez, ‘âdetâ çürür ve kıymetini gâ’ib eder. Şurayı unutmamalıdır ki inkişâf etmeyen fikir, his, ‘akîde muhâfaza edilemez. Çünkü zamânla kıymetini gâ’ib eder. Her zîhayât mevcûdu yaşatmak istiyorsak serbestce inkişâf etdirmeliyiz. Muhâfazakârlar da bir hissi, bir ‘âdeti, bir ‘akîdeyi yaşatmak istiyorlarsa onun inkişâf-ı tabî‘îsine engel olmamalı, tabi‘î seyir ve terakkîsine bırakmalıdır. Önüne konulmayan her ictimâ‘î mü’essese ve ‘âdât, tabî‘î inkişâfa uğrar. Terakkî de budur.

Demek ki liberallerin istediği terakkî; vicdânlarda, hislerde sıkıntı ve ‘azâb uyandırmaksızın, ictimâ‘î mü’esseseleri yıkıp yakmaksızın kâbildir. Diğer cihetde irticâ‘a gitmemek şartıyla muhâfazakârlık rûhunun îcâb etdiği tarzda mâzîmizi inkişâf etdirmek de mümkündür. Böyle olacak tabî‘î inkişâf da terakkîyi te’mîn için kâfîdir.

Şu îzâhât, zannediyorum ki gerek muhâfazakârları gerek liberalleri birleşdirecek bir emel bulmaya yarar. Bu emel, bu mefkûre her nev‘ serî‘ inkılâblardan, gerek ilerleme gerek mâzîye ric‘at tarzında olsun ihtilâllerden sakınmak sûretiyle tabi‘î terakkîyi istemek olabilir. Muhâfazakârlar böyle tabî‘î terakkî ‘aleyhinde bulunamayacağı gibi liberallerin de hedeflerine muhakkak yıkarak, yakarak vâsıl olmak istemelerinde ma‘nâ yokdur.

Bu makâlede çizdiğim esâsları müsbet olarak ma‘ârif ıslâhâtı, medrese tedrîsâtı ve mehâkim-i şer‘iyye mes’elelerine tatbîk eyleyeceğim. Bu üç mes’elede bizdeki muhâfazakârlarla liberallerin terakkî gâyesi etrâfında nasıl birleşebileceklerini irâ’e edeceğim.

Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Mu‘allimi

Mehmed Emîn

Şarkcılara ve Garbcılara

Şarkcı ve garbcı nazariyyelerinin ihtilâfâtında alınacak vaz‘iyyetin nokta-i ru’yetine göre her iki tarafı hem haklı hem haksız görmek mümkün. Dîn-i İslâm, ne bir meslek-i felsefî ve ne de bir mezheb-i i‘tikâdîdir. Belki beşerin ferdî ve ictimâ‘î ihtiyâcâtının i‘tikâdât ve mu‘âmelâtına ‘âmm ve şâmil kavâ‘id ve esâsâtı tesbît eden bir şerî‘atdır. Şu hâlde bir şerî‘at tedkîk edildiği vakit bunun mevzû‘-ı bahsetdiği mesâ’ilden biri alınıp onu diğer nazariyyelerin esâsâtından mülhem fikr-i ibtidâ’iyyeye kıyâsen tenkîd etmek doğru olmasa gerek. Bir şerî‘at tenkîd edildiği zamân tedkîkâtın başlıca üç noktaya tevcîh edilmesi lâzımdır. Evvelâ, mevzû‘-ı bahsolan şerî‘atın mu‘ayyen bir gâyesi var mı? Var ise bu gâye nedir? Sâniyen, bu gâyeye vâsıl olmak için vaz‘ etdiği kavâ‘id, matlûb olan netîceyi istihsâle müsâ‘id midir? Ve bunlar arasında tevâfuk ve âheng-i tâm mevcûd mudur? Sâlisen, eğer böyle ise o hâlde bu kavâ‘idi takrîr etmek ve bunları mutâ‘ kılmak için mürâca‘at eylediği kuvve-i te’yîdiyyeler ta‘alluk etdiği ef‘âlin cins ve nev‘ine göre bir tevâzun ve irtibâtı hâ‘iz midir, değil midir? Fikrimizi bir misâl ile îzâh edelim: Hey’et-i ictimâ‘iyyeden ziyâde ferd-i ictimâ‘înin sa‘âdet ve refâhını gâye ittihâz eden anarşist meslek-i nazariyyesinin esâsâtından biri olan “her ferdden iktidârına ve her ferde ihtiyâcına göre iş istemek ve menfa‘at te’mîn etmek” kâ‘idesini kıstâs olarak kabûl edip de hey’et-i ictimâ‘iyyeyi ferde tercîh eden şerî‘atlerden birinin ‘ale’l-ıtlâk herhangi mes’elesini hâdde-i tedkîkden geçirecek olur isek o kânûnları gayr-ı mantıkî ve te’mîn-i matlaba gayr-ı kâfî göreceğimiz tabî‘îdir. Ferdcilik esâs ittihâz edildiği takdîrde mîrâs nedir? Neden genç, sağlam, her türlü sa‘ye müsta‘id bir âdem yanıbaşında ‘alîl ve her türlü ihtimâm ve ihtiyâclara müftekir diğer biri mevcûd iken hiçbir sa‘y ve külfeti sebak etmediği hâlde bin türlü in‘âm ve eltâfa nâ’il oluyor gibi ta‘addüd etdirebilecek binlerce su’âle müskit bir cevâb vermek kâbil midir? Değil böyle esâsât-ı evveliyyede ihtilâf eden hattâ ‘aynı nazariyyenin mu‘akkibi olup da ancak mesâ’il-i tâliyesinde ayrılan iki manzûme-i teşrî‘aya kânûnlarını bile îzâh etmek kâbil olabilir mi? Müsâvâtı ‘umde-i mutlak ittihâz eden Fransız kânûnlarının zihniyyetiyle meşbû‘ olur isek İngiliz kânûnlarının arâzî mîrâsını evlâd-ı ekbere tahsîs etmesindeki sır ve hikmetini nasıl anlayabiliriz? Bu usûl

tenkîd kabûl edildiği takdîrde bihakkın i‘tirâz ve tenkîd edilmeyecek hîçbir kânûn tasavvur olunamaz. İnsân, bu şekilde kendi kendini cerh etmeksizin istediği zamân bir nazariyyeye ilticâ ile bir kânûnu batırır ve sonra dönüp diğer nazariyyeye temessük ile muhâlifini ibtâl edebilir.

Beyânât-ı sâbıkaya nazaran garb tarafdârlarının milel-i garbiyye ve husûsan Fransız nazariyyelerinin kıstâslarıyla şerî‘at-ı İslâmiyye’nin mesâ’ilini tenkîd etmeleri ve bu şekilde münâkaşaya girişmeleri muvâfık-ı insâf olmasa gerek. Çünkü cem‘iyyet-i beşeriyyenin tekâfül-i sa‘âdeti için her birinin kâni‘ olduğu esâslar başka başkadır. Bugün garbda Fransız ihtilâl-i Kebîri’nin vücûda getirdiği müsâvât, hürriyyet ve ‘adâlet ‘umdelerinin terkîbinden mütehassıl bir mebde-i evvele göre tanzîm-i kavânîne hasr-ı mesâ‘î edilmekde bulunmuşdur. Hâlbuki şerî‘at-ı İslâmiyye mebde-i aslî olarak mükellefiyyeti kabûl etmiş ve kâffe-i ahkâmını bu esâsa istinâd etdirmişdir. Binâ’en ‘aleyh garb kânûnlarını tedkîk etdiğimiz zamân bunların hürriyyet, müsâvât ve ‘adâlet düstûrlarına tetâbuk edip etmediğini ve bunların bir istintâc-ı mantıkîsi olup olmadığını araşdırmaklığımız lâzım geldiği gibi şerî‘at-ı İslâmiyyeyi de tetebbu‘ eylediğimizde kânûnlarının mükellefiyyet-i ferdiyye esâsıyla hem-âheng-i vifâk olup olmadığını taharrî etmekliğimiz îcâb eder. Yoksa bunların hangisinin cem‘iyyetin kavvâm ve bekâsında ve te’mîn-i sa‘âdetinde hâ’iz-i rüchân olduğu münâkaşa edilecekse bu münâkaşa ancak onu ikinci derecedeki teferru‘âtda değil belki mebde-i evvelinde ya‘nî müsâvât, ‘adâlet ve hürriyyet mefhûm-ı mutlaklarının memzûc şeklinden mütehassıl ‘umde ile mükellefiyyet-i ferdiyye ‘umde-i asliyyesinde yapıldığı takdîrde müsmir ve müsbet bir netîceye mevsıl olur. Binâ’en ‘aleyh bu cihet halledilmeden teferru‘âta geçip de meselâ hürriyyet-i nisvândan bahsetmek ve kadınların serbestî-i mutlak iktisâbıyla hayâta atılmalarını müdâfa‘a eylemekle ‘aksî re’yde bulunanların iknâ‘ edilebilmesine imkân yokdur. Çünkü bunlarca bu, tâlîdir. Cem‘iyyet-i beşeriyye efrâdı arasındaki münâsebâtda hürriyyet-i ferdiyyenin te’mîn edilemeyeceğini ve ‘âlem-i kevnde hürriyyet-i mutlaka esâsen mevcûd olmadığını, bunun şimdiye kadar da tatbîk edilebildiğini görmediğini iddi‘â eden bir kimseye hürriyyet-i nisvândan bahsetmek ve serbestî-i mutlak iktisâb etmelerini müdâfa‘a eylemek ‘umûmiyyeti terk edip fer‘a geçmek değil midir?

Binâ’en ‘aleyh garbcılardan şunu ricâ etmek ıztırârındayız ki evvelâ garbda Anglosakson, Latin ve Cermen gibi muhtelif esâslardan müstahrec manzûme-i teşrî‘iyyelerdeki ‘umdelerden hangilerine

istinâd etdiklerini bildirsinler ve sâniyen de istinâd etdikleri bu ‘umdenin bize şerî‘at-ı İslâmiyyenin ‘umdesi olan mükellefiyyet-i ferdiyyeden daha ziyâde mu‘âmelât-ı beşeriyyeyi tevzîn ve sa‘âdet-i ‘umûmîyi tekâfül edeceğini isbât etsinler. Bu nokta hakkındaki münâkaşa halledildikden ve bir netîceye rabtolundukdan sonra diğer fer‘î mesâ’ilin münâkaşasına lüzûm bile kalmaz. Çünkü hürriyyet-i ferdiyyenin imkânına ve cem‘iyyet-i beşeriyyenin mâ-bihi’l-kavâmî olması lâzım geldiğine kâ’il olan bir kimsenin hürriyyet ve serbestî-i nisvânı kabûl etmemesi kendi kendini nakzetmesi demek olur. Nitekim ‘aynıyla mükellefiyyet-i ferdiyyeyi esâs olarak kabûl eden ve cem‘iyyetin sa‘âdetinin melzûmu olduğuna kâni‘ bulunan bir kimsenin de iş nisvâna ta‘alluk edince bu fikrinden ferâgat ederek ‘aksini istilzâm etmesi tezâd teşkîl eder. İşte bu noktada ya‘nî ‘umde-i esâsîler hakkında münâkaşa yapılıp bu cihet halledilmeden fer‘î mesâ’ilin leh ve ‘aleyhinde idâre-i kelâm etmek münâkaşât-ı yevmiyye-i siyâsiyye vâdîsini geçemeyeceğinden bunu bu şekilde ‘ilmî sâhaya nakletmekde garbcıları haksız görüyoruz. Fakat, evet, büyük bir fakat…

SON AKŞAM

Ufukda pas tutdu birdenbire yaz
Bu yıl geçim gizli oldu, tez oldu
Karşı yollardan toz kaldırdı poyraz
Kopan yol uçları eklenmez oldu.

Akşam, sanki boşluk içime dolar
Dağların cilâsı gitdikçe solar
Rüzgârda bir kadın saçını yolar
Artık bu yollar da beklenmez oldu.
(12 Eylül 1339)

Necîb Fâzıl

Bir ‘asırdan beri umûr-ı teşrî‘iyyenin mu‘âmelât kısmı ba‘zı keşfiyyât ve ihtirâ‘ât-ı cedîde sâ’ikasıyla girift ve mu‘dıl bir şekil aldı. Hayât-ı iktisâdiyye eski zamânlara nazaran külliyyen tebeddül etdi. Dünyâ küçüldü. Evvelden iki hem-civâr memleket arasındaki te’sîrler mahdûd ve birinde vukû‘ bulan mu‘azzam hâdisât ve tahavvülât öbüründe gayr-ı mahsûs geçerken bugün Amerika’da tahaddüs eden ufak bir tebeddülün derhâl ‘aks-i te’sîrleri Avrupa ve Asya’da hissolunmaya başladı. Amerika buğdayının nedret veya ziyâdeliği, bir fabrikanın iflâsı, bir bankanın diğer biriyle ittihâdı ve’l-hâsıl dünyânın herhangi bir tarafında vukû‘ bulan en ufak bir hâdise-i siyâsiyye ve iktisâdiyyenin ‘aks-i sadâsı her tarafda tannân sadâlar peydâ edici bir şekl-i ‘umûmî aldı. Vapur, şimendifer, telgraf ve’l-hâsıl binlerce ihtirâ‘ mesâfeleri kısaltdı, zamânları uzatdı. Bütün ‘âlem bu vaz‘iyyet-i

MANZÛME

Dal bir gün dedi ki tomurcuğuna:
Tenimde bir yara işler gibisin,
Titrerim rüzgârlar keder vermesin.

Anneler beşikden der çocuğuna:
Acını görmesin gözüm ‘âlemde,
Tesellî demeksin bana son demde.

Bütün ümîdleri yel alır gider,
Tomurcuk açılır sel alır gider,
Anneler büyütür el alır gider.

Ahmed Kudsî

cedîdeye göre te’sîsât ve teşkîlâtını uydurmaya mecbûr oldu. Şu beyne’l-milelî cereyân karşısında çığ gibi mütezâyid bir sür‘at ve vüs‘atle bizi tazyîk eden kuvvet önünde ellerimizi kollarımızı bağlayarak ‘âtıl duramazdık. İki şıkdan birini tercîh etmek mecbûriyyeti vardır: Ya bizim mebâdî-i teşrî‘iyyemizle hem-âhenk birtakım te’sîsât ve kavânîn vücûda getirmek veyâhud önünü ardını düşünmeyerek başkalarının te’sîsâtını ‘aynen kabûl etmek. Esbâb-ı müte‘addide ile ‘ulemâ-yı dîn buna hâzırlanmamışdı. Binâ’en ‘aleyh vazîfesini yapamadı. Zamân, intizâra müsâ‘id olmadığı için o zamânın siyâsîleri, ister istemez ikinci şıkkı tercîh etdiler. Bunun netîcesi olarak da memleketde iki zıd asıldan müştak, menâbi‘ ve gâyeleri muhtelif iki cereyân ve nizâm hâsıl oldu. Bugün dahi hâlâ ‘aynı vaz‘iyyetde bulunuyoruz.

Tabî‘atıyla bir vâzı‘-ı kânûnun husûsan mu‘âmelât kısmında mevcûd veya vücûd bulacak olan en hurda teferru‘âta kadar her şey’i nizâm ve kâ‘ideye rabtetmesi ne mümkün ve ne matlûbdur. Elverir ki bir şerî‘atın zinde ve pâyidâr olabilmesi için kavâ‘id-i asliyyesi, her türlü ahvâl ve tagayyürâta göre ahkâm istinbâtına ve te’sîsât teşkîline müsâ‘id esâsât-ı metîne ve ceyyideyi muhtevî olsun. Bunun ceyyidât ve salâbetini muhâfaza etmek ise bu şerî‘atın mütemessik ve tâbi‘înine ‘âid ve râci‘dir. Tevekkeli mi[56] اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ buyurulmuşdur. Bir mîrâsyedinin mevki‘ine düşmemek ve bunların ma‘rûz oldukları levm ve ‘itâba müstehak olmamak îcâb etmez mi?

Dünyâda bir şeyi tasavvur edemiyoruz ki mahz nef‘ veya mahz zarar olsun. Hüner en az zararlı olanı tercîh etmek ve birtakım kuyûd ve şurût ile bu zararları mümkün mertebe izâle etmekdir.

Bugün sanâyi‘-i cesîme ve büyük sermâyeler dünyânın nizâm-ı ictimâ‘îsini herc ü merce sürüklemek isti‘dâdını gösteriyor. Bu böyle olmakla berâber refâh-ı beşerin te’mînine fâ’ideleri dokunmadığı da

[56] ‘Âlimler peygamberlerin vârisleridir. (Hadîs-i Şerîf)

iddi‘â edilemez. Biz bu noktalara iltifât etmediğimiz için bunlara karşı mağlûb oluyoruz. Mahvolmamak için mücâdele etmek lâzım. Şu hâlde techîzâtımızı nasıl vücûda getirmeli? Garbın te’sîsâtını ‘aynen alır isek sa‘âdet-i beşeriyyeyi zâmin olduğuna kanâ‘at etdiğimiz esâsât-ı teşrî‘iyyemizle tehâlüf eden cihetler mevcûd olduğu için hey’et-i mecmû‘a-i teşrî‘iyyemizde bir âhenksizlik ve irtibâtsızlık tevlîd edeceği tabî‘î olmakla bünye-i ictimâ‘înin selâmetine münâfî olacağı bedîhî. Meselâ bankaların, anonim şirketlerin ekseriyyetin zararına olarak tufeylî bir ekalliyetin menâfi‘ine hâdim olduğunu gördüğümüz için banka ve anonim şirketleri teşkîl etmeyelim, deyip geçebilir miyiz? O hâlde pek büyük sermâyelere ihtiyâc gösteren umûr-ı mu‘azzamayı nasıl başaracağız? Bunun için bize bir yol gösterin, diye bir su’âl karşısında kalmaz mıyız?

Şerî‘at-ı İslâmiyyenin sâkit olduğu bu gibi husûsâtdan başka bir de nâtık olduğu cihetler var ki bunun ma‘nâsının muhît ve şumûlü hakkında da tenvîrâtda bulunmak lâzım değil mi? Meselâ ‘öşr-i şer‘î var. Bin türlü esbâb dolayısıyla bunun usûl-i ma‘rûfesi vechile alınması dâ’imî müşkülât olduğu gibi ‘aynı zamânda hem mükellefi ve hem de beytü’l-mâli mutazarrır ediyor. Şimdi bu ‘öşr-i şer‘îden maksad şâri‘ her mükellefin beytü’l-mâle bir hisse-i temettü‘ ifrâz etmesi vücûbu ve fakat bu hissenin de hâsılâtın yüzde onunu tecâvüz etmemesiyle takyîdi midir? Yoksa usûl-i câriyyeye tebe‘an behemehâl mikdâr-ı mezkûrun ‘aynen cibâyeti midir? Bunu hâsılâtın ‘öşrünü tecâvüz etmeyecek ve buna tekâbül edecek bir şekilde arâzînin mikdârı üzerine tarh ve tevzî‘ edebilir miyiz? Eğer bunu yapabilir isek niçin yapabiliriz? Bu hissenin ‘öşür mikdârını tecâvüz etmemesi neden lâzım? ‘Aynen cibâyeti iktizâsında bir sebeb var ise bunun fevâ’idi nedir? Bunları ‘ilmî bir sûretle tedkîk etmek ve hayât-ı tatbîkiyyenin tanzîmiyle mükellef olanlara bir malzeme-i teşrî‘iyye ihzârıyla irâ’e-i tarîk etmek iktizâ etmez mi? Ve’l-hâsıl hacmimizin ‘adem-i müsâ‘adesi hasebiyle ifâdâtımızı tekâsüf etdirmeye mecbûr olduğumuz şu mes’eleler hakkında hem sâkin ve sâkit kalmak hem de ‘aynı zamânda garbcıları şerî‘at-ı İslâmiyyeye mugâyir muktebesâtda bulunmakla ithâm eylemek husûsunda da şarkcıları haksız buluyoruz.

‘Abdülhak Hâdî

Târîhî Vesîkalar

Ebû Süfyân ile Herakliyus'un Mülâkâtı

'İlmî tedkîklere ve yeni fikirlere öteden beri alışmış olan ve onlara husûsî kıymetler veren genç dimâğlar, bugünün intibâh-ı fikriyyesi ile artık şarkın sâf ve nezîh ufkuna tevcîh-i nazar etmek ihtiyâcındadırlar. Şark menâbi'i, bizim için samîmî ve ilâhî bir sâhadır. Bu sâhaya girdiğimiz zamân rûhlarımızda asîl hisler kaynaşır ve kendimizi duymaya başlarız. Bu ihtiyâcı hissetdiğindendir ki münevver 'ulemâmız şark hakkında tetebbû'nâmeler yazmaya başladılar.

Rûhî olan bu ihtiyâc bugün tamâmıyla tebellür etmişdir. Ve ancak bunu tatmîn etmek mes'elesi mevzû'-ı bahisdir. Bu sebeble güneş iklîminin hazâin-i 'irfânından, selef devrinin mes'ûd hayâtlarını tersîm eden târîhî manzaralardan ba'zı tablolar ve vesîkalar 'arz etmek bir vazîfe hâlini aldı.

Bunlardan biri olmak üzere Mekke eşrâfından ve Câhiliyye devri ümerâsından Ebû Süfyân ile Bizans imparatorunun Kudüs ma'bedindeki mülâkâtını tasvîr eden bir hadîs tercüme ediyorum. Hazret-i Peygamber'in evsâf ve mezâyâsına ve o devir müslümânlarının hissiyâtına, 'aynı zamânda imparator Herakl'in düşüncelerine ta'alluk eden bu hadîs bizi -bi'l-hâssa bir muhâsım lisânından olduğu için- çok 'alâkadâr eder. Bu vesîka-i târîhiyyeyi, bizim birinci derecede mevsûk menâbi'-i târîhiyyemizden olan Buhârî-i Şerîf'den 'aynen tercüme ediyorum:

Buhârî diyor ki: Hadîsin râvîsi olan Zührî, "Bana 'Abdullâh bin 'Abdillâh bin 'Utbe haber verdi. Ona da 'Abdullah bin 'Abbâs, ona da Ebû Süfyân bin Harb haber verdi." dedikden sonra hadîsi şu sûretle naklediyor.[57]

Herakl, Ebû Süfyân'a ve Kureyş'den bir tüccâr kâfilesine da'vetci gönderdi -bu sırada

[57] Bu hadîs, *Sahîh-i Buhârî*'nin baş tarafında altıncı hadîsi teşkîl eder. Bunu, İmâm Buhârî, Ebû'l-Yemân el-Hakem bin Nâfi''den, o da Şu'ayb'dan, o da Zührî'den rivâyet ediyor. Şârih Bedreddîn 'Aynî "Bu hadîs Buhârî'de on dört yerde mezkûrdur. Bundan başka *Kütüb-i Sitte-i Sahîha*'dan *Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâ'î* dahi bu hadîsi rivâyet etmişlerdir. Bu beş kitâbda bu hadîsden başka Ebû Süfyân'dan rivâyet edilmiş hadîs yokdur ve ondan yalnız İbn 'Abbâs hadîs rivâyet etmişdir." diyor. Ashâb-ı Kirâm'ın en büyük 'âlim ve müctehidi olan İbn 'Abbâs'ın bu hadîsi rivâyet edişi, hadîsin kıymet-i mevsûkiyyetini bir kat daha artdırır. Şunu da 'arz edeyim ki Hazret-i Peygamber zamânına 'â'id vekâyi' ve rivâyât, gerek Peygamber'e ve gerek ashâba 'â'id olsun hepsine hadîs denir. Hadîs, yalnız kavl veya fi'l-i Nebî'ye münhasır değildir. Bu mülâkâta hadîs denilmesinin sebebi de budur.

Ebû Süfyân ve gayr-ı mü'min Kureyşîler, Hazret-i Peygamber ile Hudeybiye'de 'akdetdikleri sulh müddeti içinde, Şâm'da tüccâr idiler- da'vete icâbet etdiler. Herakl, bendegânı ile berâber İliyâ'da idiler. Yanındaki ricâl ile 'akdetdikleri bir meclisde iken onları da'vet etdi, biraz sonra nezdine kabûl etdi, tercümânını da çağırdı.

Tercümân sordu: Hanginiz peygamberlik iddi'â eden o zâta neseb cihetinden daha yakınsınız? Ebû Süfyân diyor ki: "Neseb cihetinden bunlardan en ziyâde yakın olan benim." dedim. Herakl, "Bu adamı bana yaklaşdırın, ashâbını da yakın getirin ve bunun arkasına dizin." emrini verdikden sonra tercümâna tevcîh-i hitâb ile "Sen bunlara tenbîh et! Ben bu adama peygamber hakkında su'aller soracağım, eğer bana yalan söylerse onlar hemen bunu tekzîb etsinler!"

Ebû Süfyân diyor ki: "Vallâhi, eğer arkadaşlarımın beni yalancılıkla ithâm edeceklerinden utanmasa idim peygambere 'adâvetimden dolayı yalan söyleyecekdim.

Sonra Herakl, benden ilk su'âl olarak şunu sordu: Hazret-i Muhammed'in aranızda nesebi nasıldır? Cevâb verdim:

-Aramızda onun asîl ve mu'azzam bir nesebi vardır. Ve devâm etdi:

-Ondan evvel sizlerden biri böyle bir iddi'âda bulundu mu?

-Hayır.

-Eşrâf-ı nâs mı ona ittibâ' ediyordu yoksa zu'afâ mı?

-Za'îfler ittibâ' ediyor.

-Bunlar artıyor mu yoksa azalıyor mu?

-Artıyorlar.

-Bunlar içinde bu dîne girdikden sonra hoşnûd olmayıp irtidâd eden kimse var mı?

-Yokdur.

-Siz onu, şu iddi'âları ortaya atmadan evvel kizb ile ittihâm etdiniz mi idi?

-Hayır.

-Gadrediyor mu?

-Etmiyor fakat biz onunla musâlahadayız, bu müddetde ne yapacağını bilmiyoruz." Ebû Süfyân

“Herakl’a söylediğim sözlerde işte bu sözden başka bir isnâd sokuşdurmak benim için mümkün olamadı.” diyor.

-Siz onunla muhârebe etdiniz mi?

-Evet.

-Muhârebe nasıl geçdi?

-Aramızdaki muhârebe münâvebe ile netîcelendi. O bize muzaffer oldu, biz ona muzaffer olduk.[58]

-O size ne emrediyor?

-“Yalnız Allâh’a ‘ibâdet ediniz! Ona hiçbir şeyi şerîk ittihâz etmeyiniz, babalarınızın dediklerini terk ediniz.” diyor ve bize namâz, sıdk ve ‘iffet ve sıla-i rahim emrediyor.

Herakl, tercümânına: Buna söyle, “Ben sana peygamberin nesebinden sordum ve sen onun, sizde şerîf bir neseb sâhibi olduğunu söyledin. Fi’l-hakîka peygamberler böyledir, kavminin asîl ve nesîb olanlarından meb‘ûs olurlar. Ve sana, içinizden biri böyle bir iddi‘âda bulundu mu dedim, sen de hayır dedin! Eğer ondan evvel biri, böyle bir iddi‘âda bulunsa idi onun da evvelce mevcûd böyle bir iddi‘âya tevfîk-i hareket etmesi vârid-i hâtır olurdu. Âbâ’ ve ecdâdında pâdişâh var mı diye sordum ve sen yok dedin, fi’l-hakîka eğer sülâlesinde bir pâdişâh olsa idi bu, ceddinin mülkünü elde etmek isteyen bir adamdır diyecekdim. Onu iddi‘â-yı nübüvvetinden evvel kizb ile hîç ittihâm ediyor mu idiniz dedim. Ve sen hayır cevâbını verdin! Bundan da anladım ki o, insânlara karşı kizb söylemediği hâlde Allâh’ına kizb söyleyecek değildir. Eşrâf mı yoksa zu‘afâ mı ona ittibâ‘ ederler diye sordum. Sen de zu‘afânın ittibâ‘ etdiklerini söyledin! Fi’l-hakîka peygambere tâbi‘ olanlar eşrâf olmayanlardır. Sonra artıyorlar mı azalıyorlar mı sordum ve sen artıyorlar cevâbını verdin! Şübhesiz emr-i îmân, tamâm oluncaya kadar böyledir. Îmân etdikden sonra -râzî olmayarak- irtidâd eden var mı su’âline karşı yok cevâbını verdin! Bu da gösteriyor ki îmânın beşâşeti artık kalblere nüfûz etmişdir. Îmân kalblere karışınca dâ’imâ böyle olur. Gadreder mi dedim ve sen hayır cevâbını verdin! Bu da böyle… Peygamberler,

[58] Ebû Süfyân’ın bu sözünden evvel üç muhârebe olmuşdu. Bunlar Bedir, Uhud, Hendek muhârebeleridir. Demek ki Ebû Süfyân, Hudeybiye Musâlahası’nı kendi için muzafferiyyet ‘addetmişdir. Hâlbuki az zamân sonra ‘aksi tahakkuk etdi.

gadretmezler. Size ne emrediyor diye sordum, Allâh'a 'ibâdet etmeyi ve ona hîçbir şeyi iştirâk etmemeyi emretdiğini ve sizi bunlara 'ibâdetden nehiy ile namâz, sadâkat ve 'iffetden bahsetdiğini söyledin. Eğer bu söylediklerin doğru ise o, yakın zamanda şu iki ayağımın basdığı yere mâlik olacakdır. Fi'l-hakîka, ben, onun zuhûr edeceğini biliyordum. Fakat sizden geleceğini zannetmiyordum. Eğer vâsıl olabileceğimi bilsem, ona kavuşmak için külfet ve meşakkat ihtiyâr ederdim, nezdinde olsa idim, ayaklarını yıkardım, dedi. Sonra Herakl, Hazret-i Peygamberin Dihye ile Azîm-i Basrî'ye gönderip de Basrâ emîri tarafından kendisine îsâl edilen mektûbu getirtdi[59] ve okudu.

Mektûbda şu satırlar yazılı idi:

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد عبدالله و رسوله الى هرقل عظيم الروم. سلام على من اتبع الهدى .اما بعد فانى ادعوك بدعاية الاسلام اسلم تسلم يؤتك الله اجرك مرتين فان توليت فان عليك اثم ليريسين ويا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا و بينكم ان لا نعبد الا الله ولا نشرك به شئا ولا يتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون الله فان تولوا فقولوا اشهدوا بأنا مسلمون

Tercümesi: Allâh'ın kulu ve resûlü Muhammed'den, Rûmların büyüğü Herakl'e! Hidâyete ittibâ' eden kimseye selâm! Ben seni İslâm'a da'vet ediyorum. İslâm ol, selâmet bulursun; Allâh sana ecrini iki def'a verir. Eğer yüz çevirirsen teb'anın günâhı da senindir. Ey ehl-i kitâb, sizinle bizim aramızda müsâvî olan kelimeye yükseliniz! O kelime, yalnız bir Allâh'a 'ibâdet etmemiz, ona bir şey'i işrâk etmememiz ve bir kısmımızın Allâh'dan başkalarını, insânları rab ittihâz etmemeleridir. Yüz çevirenlere, "Şâhid olun, biz müslümânız." deyin!

Ebû Süfyân diyor ki: Herakl sözlerini söyleyip de mektûbu okumakdan fârig olunca nezdinde gürültü çoğaldı, sesler yükseldi ve bizi oradan çıkardılar. Dışarıya çıkarıldığımız

[59] Dihye, 'Arab beylerinden gâyet yakışıklı bir zât idi. Kabîlesi ile berâber İslâm olmuşdu. Herakl'e yazılan mektûbu bu zât Herakl'in Basrâ'daki vâlîsine getirmişdi. Basrâ, Havrân denilen şehirdir ki Hicâz ile Şâm arasında olup 'Arabların Bizanslılardan ilk fethetdikleri yerdir.

zamân ben arkadaşlarıma "İbn Ebî Kebşe'nin[60] işi büyüdü, ondan Benî Asfar (Rûm) meliki bile korkuyor." dedim; zâten ben, Allâh beni İslâmiyyet'e nâ'il edinceye kadar, Muhammed'in her hâlde ve yakında muzaffer olacağını yakînen biliyordum. Herakl'in ve İliyâ'nın emîri olup Şâm Hristiyânlarına eskaf ta'yîn edilen İbn Nâtûr anlatıyor ki Herakl, İliyâ'ya geldiği zamân bir sabâh pek fenâ ve perîşân-hâtır bir hâlde idi. Ona patrikler[61] "Senin bu hâl ve tavrını fenâ görüyoruz." dedilerdi. İbn Nâtûr 'ilâve ederek "Herakl حزاء (nücûma bakan) idi ve onlara, bu su'âli sordukları zamân şu sözleri söyledi." diyor: "Ben bu gece nücûma baktığım zamân melik-i hitânın zuhûr ve muzaffer olduğunu gördüm, bu ümmetde hitânlı olanlar kimlerdir?" dedi. Patrikler, "Hitân olanlar yalnız Yahûdîlerdir, onların işi seni kasâvetlendirmesin, medînelere birer mektûb yazınız! Oralardaki Yahûdîleri katlederler." cevâbını verdiler.

Tâm onlar bu müzâkerede iken Herakl'e Melik-i Gassân'ın gönderdiği bir adamın Resûlullâh'dan bahsetdiği ihbâr edildi. Bunu istihbâr eden Herakl, "Gidiniz, tahkîk ediniz! O adam hitânlı mıdır?" diye emir verdi. Gitdiler, tahkîk etdiler ve Herakl'e hitânlı olduğunu söylediler. Nihâyet Herakl, o adamdan 'Arab'ın da hitânlı olup olmadığını tahkîk etdi ve hitânlı oldukları cevâbını aldı. Bunun üzerine "İşte o, bu ümmetin meliki(sâhibi)dir. Zuhûr etmiş ve muzaffer olmuşdur." dedi.

Bunu müte'âkib Herakl, Rûmiyye'de bulunan ve ma'lûmât i'tibâriyle kendisinin nazîri olan dostuna[62] bir mektûb yazdı ve Humus'a gitdi. Mektûbun cevâbını alıncaya kadar orada

[60] Ebî Kebşe, Peygamberimizin sütbabası Hâris bin 'Abdül'uzzâ'nın künyesidir. Ma'amâfîh ecdâdından birinin künyesi olmak ihtimâli mevcûd olduğu gibi Huzâ'a kabîlesinden Kureyşîler gibi putlara tapmayan Ebî Kebşe nâmındaki bir zâta teşbîh tarîkiyle muhâlifler tarafından Peygambere verilen bir künye olmak ihtimâli de vardır. Şârihler bunlardan ma'âdâ diğer za'îf ihtimâller de dermeyân ediyorlar.

[61] Eskaf, piskopos kelimesinden mu'arrebdir. Çünkü p 'Arabcada ف sûretinde telaffuz olunur. Şârihlerin beyânâtından 'Arablarca o zamân, ruhbânın 'ünvân derecâtı râhib, kıssîs, eskaf, matrân sûretinde olduğu anlaşılıyor, ma'amâfîh şârihler kâmûsa bakarak eskaf kelimesini re'îs-i dînî ma'nâsına gelen bir asıldan iştikâk etdirmişler, patrik de kumandan ma'nâsında tefsîr etmişlerdir. Eğer patrik, râhib ma'nâsına alınırsa piskopos dûnunda ve kıssîs fevkinde bir derece olarak alınmak îcâb eder.

[62] Rûmiyye'den maksad İtalya'daki Roma şehridir. Herakl'ın oradaki dostu, şârihlerin beyânına nazaran Sangâtır nâmında bir piskopos idi. Humus, Şâm dâhilinde bir şehirdir. Şâm denilince bugünkü Şâm şehrini anlamamalıdır. 'Arab lisânında Şâm şehrine Dımaşk denir. Şâm ise el-'Arîş'den Fırat'a, Cebel-i Tay'dan Antakya'ya kadar olan vâsi' kıt'adır ki hadîsin baş tarafından anlaşıldığı vechile Kudüs, bu kıt'a dâhilindedir.

kaldı. Nihâyet Herakl'in re'yine muvâfık olarak Nebî sallallâhu 'aleyhi ve sellemin hurûc ve hak peygamber olduğuna da'ir dostunun mektûbu geldi; bunun üzerine Herakl, Humus'daki köşkünde Rûm ricâlinin nezdine girmelerine izin verdi ve vermiş olduğu emir üzerine kapılar kapandı. Sonra yüksek bir yere çıkdı ve "Ey ma'şer-i Rûm! Siz felâh ve rüşd istiyor ve melikinizin kalmasını temennî ediyor musunuz? Öyle ise bu peygambere bey'at ediniz!" Bu sözü işiten ricâl, himâr-ı vahşî gibi bağrışarak kapıya atıldılar; hâlbuki kapılar kapalı idi, çıkamadılar. Herakl onların bu nefretini görünce îmândan me'yûs oldu ve "Onları nezdime getiriniz." emrini verdi. "Ben deminki sözlerimi sizin dîninize şiddet-i merbûtiyyetinizi imtihân etmek, anlamak için söyledim ve anladım." dedi. Bu sözü işiten ricâl, hemen Herakl'e hürmeten yere kapandılar ve memnûn oldular, Herakl'in son işi bu idi. Bunu Sâlih bin Keysân ve Yûnus ve Ma'mer, Zührî'den rivâyet etdiler.

21 Teşrîn-i Sânî 39 **Sahn Medresesi Felsefe ve İctimâ'iyyât Müderrisi Yûsuf Ziyâ**

Tashîh: Geçen nüshadaki hadîs musâhabesinin altıncı sahîfesinde sekizinci satır kâmilen oradan kaldırılarak ikinci sahîfenin birinci satırı olmak üzere yazılacakdır.

Çocuğa Muhabbet ve 'Âile Yuvasında Refâh Mes'eleleri

Dünyaya gelen yavru tamâmıyla müdâfa'asız, yegâne silâhı ağlamakdan 'ibâret ve bütün ma'nâsıyla muhtâc-ı himâye bir mahlûkdur. Hattâ denebilir ki dünyâ yüzündeki hayâta başlayan mahlûkât yavrularının en muhtâc-ı himâye olanı ve en uzun zamân muhtâc-ı himâye kalanı insân yavrusudur.

Tabî'at bu ihtiyâcı annenin hayâtına fıtraten koyduğu muhabbetle, merbûtiyyetle tatmîn etmiş ve yavru ne kadar zamân muhtâc-ı himâye kalırsa o yavrunun anasına da o nisbetde devâmlı muhabbet hissi vermiş. Bütün zevi'l-hayâtın hayavânî kısmına teşmîl etdiğini gördüğümüz bu hiss-i

muhabbeti kadına da vermiş ise de terbiye görenin ve ihtiyâc ve mecbûriyyetler karşısında kalan ve sâhib-i zekâ ve muhâkeme olan insânlar bu husûsdaki hissiyyâtı kısmen ta‘dîlâta uğratmışlardır.

Burada babanın evlâdına karşı olan muhabbetinden bahsetmiyorum. Çünkü çok münâkaşa edilmiş bir mebhas olup bizi nokta-i nazarımızca bugünkü makâlede ‘alâkadâr etmiyor. Esâs olarak fıtraten pek tabî‘î olan ananın evlâda karşı muhabbetini nazar-ı dikkate alıyorum.

Bu muhabbet mütebeddildir demişdim; hakîkaten ba‘zan bu muhabbet mütezeyyid olur; farazâ refâhı yerinde bulunan ve birbirine karşı i‘timâd cârî olan ‘âilelerde evlâdla temâs ve evlâdın ebeveyne ihtiyâcı temâdî etdikce muhabbet de tezâyüd ederek gider. Farazâ büyüdüğü hâlde zekâsı, derece-i tufûliyyeti tecâvüz edemeyen ba‘zı basît zekâlı çocuklara karşı ebeveyn daha ziyâde muhabbetli olurlar; fazla emek verdikleri, hastalıklarından dolayı fazla üzüldükleri çocuklarına daha merbût olurlar. Ba‘zan da bu muhabbet bil‘akis tenâkus eder: Eğer çocuk iki tarafdan birinin sebeb-i ziyânı olursa çocuğa olan muhabbbet gitdikce azalır. Şurada ‘arz edeyim ki annelerin terbiye ve tahsîlleri ve binâ’en ‘aleyh muhâkemeleri ne kadar basît olursa evlâdına karşı olan muhabbet hisleri de o nisbetde çabuk mütezelzil olur. Ya‘ni terbiye ve tahsîl ile mütenâsiben tezâyüd eden diğerperverî hissi evlâd muhabbetinde de cârîdir ve şahsiyyet hisleri ile meşbû‘ olan câhilce bir anne kendi hayâtına, istikbâline engel teşkîl edebilecek olan evlâdından pek kolay fedâkârlık eder.

Pek elîm olan şu vekâyi‘ genç annelerin, zevcinden ayrıldığı vakit çocuğunun, babasına i‘âdesi tarzında gözükür; ta‘bîr-i mahsûsiyle serbest kalabilmek için, başka bir kısmet bulabilmek için çocuğu babasına atarlar. İşte istikbâl kaygısı karşısında çocukdan fedâkârlık mes’elesi.

Diğer bir mes’ele de ocağın muhâfazası uğrunda çocuğun fedâ edilmesi mes’elesi. Genç kadın, kocasının kendisine merbûtiyyetini gençliği ve güzelliği ile te’mîn etdiğine kâni‘ bulunduğundan güzelliğinin inkırâzına mâni‘ olmak üzere çocukdan fedâkârlık etmesi lüzûmunu vâlidesinden öğrenir. Çünkü büyükanne torununu sever ise de kızını daha ziyâde himâyeye mecbûr olduğunu düşünerek bütün bilgilerini bu husûsda tatbîk eder ve kızına nasihat eder:

“Vücûdunu hırpalama. Çocuğa meme vermekle zayıflarsın, vücûdun tarâvetini gaybeder, erkeğe inân olmaz, binâ’en ‘aleyh çocuğa emzik ver, memeden kes.”

Za‘îf rûhlu, az tahsîlli genç anneler nezdinde yapılan bu teşvîkler ekseriyyetle muvaffak olur. Ya‘nî çocuğun memeden mahrûmiyyetiyle netîcelenir ki bu hâl, tâm bir muvaffakiyyet değildir. Çünkü yaz mevsiminde inek sütü emmeye mahkûm kalan çocukların çok def‘a sebeb-i mevti olur. Mes’ele bu kadarla da kalmaz; çünkü görülüyor ki bütün bunlar kadının erkeğine karşı ‘adem-i i‘timâdı mahsûlüdür. İhtiyâr vâlide bilir ki kızı za‘îfler, tarâvetini gaybederse erkek kendisinde bulunan ta‘addüd-i zevcât hakkından bi’l-istifâde bir diğer kadını alabilir. Lâkin bu esnâda çocuk fedâ olunacakmış; ihtiyâr vâlide için kendi çocuğu daha kıymetdârdır. Genç vâlide ise kendi çocuğunu himâye etmeyi düşünecek kadar salâbet-i rûhiyyeye mâlik değildir, vaz‘iyyete râzı olur.

İşte böylece devâm eden ve yuvanın iki ‘unsur-ı mühimmi arasında teşkîl edilmiş olan rekâbet fa‘âliyyeti erkeği bu gibi düşüncelerden uzak bulundurmanın diğer çârelerini de taharrî etdirir: Erkeğini dâimî bir ihtiyâc-ı mâddî ile karşılaşdırmak. Çünkü mâddî olarak hâl-i refâha vâsıl olan bir erkeğin başka bir kadına imrenmek cesâretini hâ’iz olabileceğini düşünen ihtiyâr vâlideler buna mâni‘ olmaya uğraşırlar. Ve ta‘bîr-i mahsûsiyle “çanak iki ise birini kırmalı” tarzında yuvayı idâre eden adamı dâ’imî bir ihtiyâc-ı mâddî ile karşılaşdırmaya gayret ederler.

Şimdi ‘âilelerinin içyüzünün hulâsâsını görebiliriz: Sâkin ve muhabbetle mâlî gibi görünen yuvada şu ‘an‘aneler îcâbı olarak iki mühim ‘unsurun bâhusûs yuvanın nâzımı, sâhibi olan zevcenin, zevce karşı ‘adem-i i‘timâdı ve dâ’imî bir teyakkuz hâlinde bulunması, servetin terâkümüne mâni‘ oluşlar, çocukların unutulması ve ba‘zan da fedâ edilişi gibi netîceler. Tabî‘î ‘avâkıb i‘tibâriyle de her gün gördüğümüz manzara; ya‘nî İslâm ‘âilelerinin servetinden, refâhından mahrûmiyyeti.

Bütün şu ahvâlin sebebi bir kelimede icmâl edilebilir zannediyorum: talâkın ve ta‘addüd-i zevcâtın kolaylığı.

Fi’l-hakîka şerî‘at-ı İslâmiyye ta‘addüd-i zevcât için birçok ağır şerâit koymuş;

lâkin erkekler elinde tedvîr edilen bu mevâdd-ı kânûniyyeyi erkeklerin kendi lehlerinde tedvîre uğraşmadıklarını biz ne kadar iddi‘â etsek kadını yine iknâ‘ edemeyiz. Zannedersem ta‘addüd-i zevcât hakkı ve kolayca tatlîk hakkı bâkî kaldıkca ve herhangi bir kadının tatlîk edildiği veya üzerine bir ortak geldiği hikâyesini diğer bir şehirdeki kadın hikâye olarak işidebildikce kadın bu kanâ‘atinde, bu ‘adem-i i‘timâdında ve binâ’en ‘aleyh yuvanın refâh-ı mâddiyyesine ve kendi yavrusuna kısmen düşman gibi bakmakda devâm edecek ve birçok ‘âilelerin felâketlerine şâhid olan sâhib-i muhâkeme ve iz‘ân insânlar da kadında ‘an‘anevî olarak yerleşmiş olan bu hâlet-i rûhiyyeyi haklı bulmakda devâm edeceklerdir.

Müderris Doktor

Kadrî Râşid

Tavzîh-i Müteşâbihât

Âyât ve ehâdîs-i müteşâbihe ‘âleminde, nâfiz ve samîmî bir nazarla cevelân edecek olursak me‘ânî-i müteşâbihe ve ona delâlet eden elfâzı, şübhesiz birkaç kısma münkasim olacağız.

Birinci Kısım

Cenâb-ı Hakk’ın, ‘ilmini kendine ayırdığı ve başkasını etrâfında dolaşdırmadığı birtakım ahvâl-i uhreviyyeyi nâtık olan âyât-ı Kur’âniyyedir ki şu ma‘nâca müteşâbihâtın Kur’ân’da vürûdu, bir emr-i zarûrîdir. Dînin erkân-ı müsbetesi, makâsıd-ı raziyyesi cümlesinden biri de nasb ile me’mûr olan insânlara karşı ahvâl-i ‘âlem-i âhirete dâ’ir beyânâtda bulunmakdır. Binâ’en ‘aleyh bu gibi müteşâbihâtın Kur’ân’da vürûduna başka bir sebeb ve hikmet taharrîsinde ihtiyâr-ı külfete lüzûm yokdur. Çünkü bunlarla asıl vazîfe-i teblîğ îfâ edilmiş bulunur. Bu gibi müteşâbihâtdır ki onların te’vîl-i hakîkîsini, Allâh’dan başka râsih ve gayr-ı râsih hiçbir ferd-i âferîdenin bilemeyeceğinde halef ve selef müttefikdirler. Evet, râsihînin hıtta-i ‘ilmi ne kadar geniş olursa behemehâl his ve ‘aklın hükmü dâ’iresinden dışarı çıkamazlar. Onun içindir ki beyânât-ı ilâhiyyenin, his ve ‘akıl hâricinde devrân etdiğini görünce derhâl o meydânda kendileri için cevelângâh bulunmadığını i‘tirâfen آمنا به كل من عند ربنا [Rabbimizin katından olanların hepsine îmân etdik] diyerek semt-i

teslîm ve tefvîze koşarlar. Şu hâlde lafz-ı celâl üzerine vakfın lüzûmunda şübhe ve muhâlefet yokdur. Yalnız şuracıkda mûcib-i istîzâh bir nokta kalır. كل من عند ربنا [Rabbimizin katından olanların hepsi] ile teslîmiyyet husûsunda bütün müslümânların müşterek bulunmaları lüzûmu derkâr iken râsihînin bu husûsdaki imtiyâzları neden ileri gelir? Ona da cevâben deriz ki evet, his ve ‘akıllarının nereye kadar uzanabileceği ve nereden dönmek lâzım geleceğini bilenler ancak râsihûndur. Onlardan başkaları bunu bilemediklerinden his ve ‘uzuv hâricinde de at oynatmaya kalkışıp düşmeleri vârid-i hâtırdır.

Lâkin râsihûn böyle mi yâ? Onlar müdrikât-ı hissiyye ve ‘akliyyeyi fark ve temyîz ve mâverâ-yı his tanıdıklarından ileri gitmezler, sukût tehlikesinden vâreste kalırlar. Meselâ cennet, cehennem, sevâb ve ‘ikâb, bunların keyfiyyeti, ten‘îm ve ta‘zîbin şekl-i uhrevîsi ve derecesini, haşir ve neşrin ve zamân-ı sülletin îcâd ve i‘dâm gibi his ve ‘aklın barınamayacağı ve uzanamayacağı noktalara gelince mu‘terif-i ‘acz olmakda gecikmezler. ‘Avâmın bulunduğu tehlikeden yakayı kurtarırlar. Daha bundan büyük imtiyâz mı ararsın?

İkinci Kısım

Ahvâl-i âhirete münhasır olmayıp Allâh’ın ve enbiyânın kendileriyle ittisâf etmeyeceğine ‘akıl ve sem‘in şehâdet eylediği ba‘zı sıfâtın Cenâb-ı Hakk’a ve enbiyâya isbâtına dâll olan âyât-ı celîledir. Meselâ و كلمته القيها الى مريم […Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir… *Nisâ Sûresi, 171. âyet*] , يد الله فوق ايديهم […Allah’ın eli onların elleri üzerindedir… *Fetih Sûresi, 10. âyet*] gibi âyât, bu gibi müteşâbihât cümlesindendir. Selef ve haleflerin cevelângâh-ı münâza‘ası olan müteşâbihât, işte bunlar ve emsâli müteşâbihlerdir. “Müteşâbihâtın me‘ânîsini başkası bilmez.” fikrine zâhib olanlar, kavl-i teslîmlerle râsihîne tahsîsinde derler ki onlar râsihîn muhkem ile müteşâbih arasını temyîze muktedir olduklarından muhkemden ihâle-i fikre müteşâbihde tefvîze şitâbân olurlar. Lâkin onların idrâk-i temeyyüzîsine hem-âhenk olamayanlar muhkem ile müteşâbihi birbirine katarlar. Müteşâbihde de ihâle-i fikre kalkışmaları ihtimâli derkâr olmakla hasr-ı sâbıkın vechi pek âşikârdır. “Müteşâbihâtın me‘ânîsini râsihîn bilir.” fikrine kâ’il olanlar “Tahsîs-i mezbûr, rusûh-ı ‘ilmiyyesi olmayanların râsihîni taklîden vâdi-i te’vîle dalmalarını men‘ ve zecir hikmetine mübtenîdir.” derler. Müteşâbihâtın şu kısmı -‘âlem-i gayba hâs olamayan noktalarda bulunduğu gibi kendilerinin Kur’ân’da vürûdu üzerine-

mülâhide tarafından yukarıda dermeyân olunan i‘tirâzlar vârid olur. Cevâbları için Fevâid-i Müteşâbihât bahsine mürâca‘at külfetine katlanmak lâzımdır.

Üçüncü Kısım

Birtakım müteşâbihâtdır ki onların ma‘rifet-i hakîkatine ancak râsihînin ba‘zısı vâsıl ve nâ’il olabilir, kâffesi değil. ‘Abdullâh bin ‘Abbâs’ın mazhar olduğu “اللهم فقه في الدين و علمه التأويل” [Allâh’ım! Onu dinde fakîh kıl ve ona te’vîli öğret.] du‘â-yı peygamberîsi, bu gibi müteşâbihâta vusûlün ba‘zı râsihîn için mümkün olduğunu gösterir. Şimdi bu aksâm gereği gibi tezâhür edince ve zihinlerde adamakıllı yerleşince lafz-ı Celâl üzerinde hem vakıf hem de ‘atfın câ’iz olduğuna şübhe olmadığı gibi selef ve halef arasındaki münâza‘a da bertarâf olur zannındayız.

Tarîk-i selef selâmeti müstelzim, cidâl ve husûmete münâfî olduğu gibi ümmetin ve milletin hayırlılarının vicdânları gibi zamânları da zamân-ı teslîm ve muhâlefet olmakla meslek-i selefin o vakte göre yürütülmesi hayyiz-i imkân ve suhûletde idi.

İşte Gazzâlî merhûmun kendine mahsûs bir üslûb-ı belîğle tercîh ve intihâb ve ‘umûma tavsiyede şitâb eylediği şu meslek-i selef, koca Gazzâlî’nin müntehâ-yı kemâlâtı olması lâzım gelen evâhir-i hâline doğru sânih olmuş bir meslek-i sânevîsidir.

Yoksa Gazzâlî, evâ’il-i ahvâlinde müte’ahhirîn tarafından bulunduğu, bahis ve münâzaranın tarafdâr-ı câzibedârı olduğu pek kıymetdâr âsârıyla sâbitdir ki kâffesi merhûmun evâ’il-i ahvâli ve gençlik kuvvetinin hüceyrât-ı dimâğiyyesinde uyandırdığı iştigâl te’sîrâtıyla zünnâr-ı basîretinden fırlamış şerârelerin mahsûlüdür.

Meslek-i selefi iltizâm ve tavsiyede sebât ve o husûsda ileri varanların hilaf-gîrânına gâyet ‘âlimâne, vâkıfâne darbeler indirenlerin kahramân-ı yegânesi Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’dir.

Müşârun ileyhin hemen her ‘ilimde müsellem olan tûl-i bâ‘ına inzimâm eden hıfz-ı şerî‘at ve himâye-i nevâmîsi diyâtındaki şiddet ve hiddeti, kendini bütün eşâ‘ireye karşı bîpervâ i‘lân-ı harbe kadar sevk eylemiş ve Gazzâlî, Fahr-ı Râzî, Ebûbekir Bâkıllânî ve sâ’ire gibi nice nice e‘âzıma ve sûfiyyenin hemen hemen alayına birden, bâhusûs Muhyiddîn, İbn Fârız, İbn Seb‘în

haklarında son derece şiddet-i lisân isti‘mâlinde bulunmuşdur. Şeyhü’l-İslâm’ın ruesâ-yı eşâ‘ire ve esâtîn bahis ve münâzaradan Fahr-ı Râzî, nesre kanâ‘at etmeyerek nazmen yapdığı hicviyyelerden birisi Râzî’nin *Muhassal* nâm eseri ‘aleyhinde yazdığı şu manzûmedir:[63]

محصل فى اصول الدين حاصله
من بعد تحصيله علم بلادين
رأس الضلالة فى الإفك المبين
فما فيه فاكثره وحى الشياطين

Medrese-i Süleymâniyye Tefsîr Müderrislerinden
Cevdet

Felsefî

Sühreverdî
-Geçen Nüshadan Mâ-ba’d-

Şehâbeddîn Ebû Hafs Sühreverdî, Şeyh-i Maktûl’ün mu‘âsırıdır. Şeyh’den 14 sene evvel doğmuş ve 46 sene sonra 93 yaşında vefât etmişdir. Bağdâd’da kazandığı şöhret-i ‘ilmiyyeye binâ’en Medrese-i Nizâmiyye’ye müderris olan ve ashâbı tarafından nâmına tekye inşâ edilen, Sühreverdiyye tarîkatını te’sîs eden, halîfe Nâsır tarafından Muhammed Harzemşâhî’ye sefâretle gönderilerek muvaffakıyyet kazanan Şehâbeddîn Sühreverdî işte budur. Şeyh-i Maktûl’ün de bunun da târîhdeki şöhretlerinin Şehâbeddîn Sühreverdî olması ‘Allâme Kutb’u aldatdığı gibi daha birçok yanlışlıklara sebebiyyet vermişdir. Ez-cümle *Dergâh Mecmû‘ası*’nda (c. 2, s. 77) Profesör Babinger’in *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddîn* ‘ünvânlı makâlesindeki “İsmine izâfetle Sühreverdiyye, İşrâkiyye veya Nûrbahşiyye tesmiye edilen tarîkatın mü’essisi Sühreverdî’nin *Hikmetü’l-İşrâk* ‘ünvânlı eserinde… ilh” diye yazdığı şu sözler kâmilen bu iki zâtı birbirine karışdırmakdan mütevellid hatâlarla doludur. Sühreverdiyye tarîkatı, *‘Avârifü’l-Ma‘ârif* mübdi‘inin Bağdâd’da te’sîs etdiği

[63] Ya‘nî: *Kitâb-ı Usûl-i Dîn* hakkında yazılmış ve *Muhassal* nâmını almış bir eserdir ki onu tahsîlden sonra hâsıl olan semere, dînsiz bir ‘ilimdir. ‘Akâ’id-i dîniyyede açıkdan açığa iftirâyı muhtevî olan bu kitâb, re’s-i dalâl ve muhteviyâtının çoğu da ilhâmât-ı şeytâniyyedir.

tarîkatdır ki elyevm Bağdâd'da ve Hind'de bu tarîkatın müntesibleri vardır.[64] Şeyh-i Maktûl, İşrâkiyyûn nâmıyla da bir tarîkat yokdur. Bu, bir meslek-i felsefîdir ki birkaç mütefekkire münhasırdır. Nûrbahşiyye tarîkatı ise Buhâra'da Muhammed Nûrbahş nâmındaki bir zât tarafından kendi nâmına te'sîs olunan bir tarîkatdır ki (Fâtih Kütübhânesi'nde 433 yeni numarada mukayyed *Kitabü'l-Beyân ve't-Tebyîn*, s. 205) Sühreverdî'den tâm üç 'asır müte'ahhirdir. Şeyh Sühreverdî, âsârında sık sık halk adamı değil havâssa hitâb eden bir feylesofdur. Kendisi ileride hayâtı tedkîk edilirken görüleceği vechile bir münzevî olmakdan ziyâde hayât adamıdır. Seyâhat etdiği yerlerde sarâylara girmiş, vüzerâ ile münâsebet peydâ etmişdi. Onun riyâzât ve tezkiye usûlü, tasavvufî değil felsefîdir. Nûrdan bahsetmesi bu yanlışlığa sebebiyyet vermişdir. Bundan başka mösyö Babinger şu hâşiyesi ile acınacak bir vaz'iyyete düşüyor ve "el-Maktûl ekseriyâ diğer Sühreverdî ile karışdırılmakdadır ki bu sonuncu da sûfî ve muharrir ve ehl-i kerâmât olarak ma'rûfdur." diyor ki bu sözleriyle zavallı 'âdetâ kendi kendisiyle alay etmiş oluyor.

Ben Avrupalıların şark 'âlemine 'â'id ma'lûmâtda böyle hatâlarını bir dereceye kadar ma'zûr görürüm. Fakat meselâ *Ser-Âmedân-ı Sühân*'da Şeyh Sa'dî'nin terceme-i hâli yazılırken (s. 378) "Sa'dî Bağdâd'da bulunduğu zamân meşâhîr-i mutasavvıfînden Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'ye intisâb ve ondan epeyce ahz-ı kemâlât etmişdir." denildikden sonra bir hâşiye 'ilâve ediliyor ve "Müşârun ileyh 1234 sene-i mîlâdîsinde hapis ve açlık te'sîriyle vefât etmişdir." deniliyor ki Avrupalılardan tercüme edildiği vâzıhan görülen ve hîç lüzûmu yok iken mahzâ ma'lûmâtfurûşluk için yazılan böyle hatâları hîç ma'zûr görmem. "Sa'dî'nin hocası, mutasavvıfînden Şehâbeddîn Sühreverdî'dir." denildiği yerde ona Şehâbeddîn-i Maktûl diye bir hâşiye yazmak, doğrusu bu, 'ilim nâmına 'affolunamaz bir 'ayıbdır. Şeyh-i Maktûl bu dünyâya vedâ' ederken Şeyh

[64] Sühreverdiyye tarîkatının mü'essisi Ebû Hafs 'Ömer Sühreverdî olduğunda bütün müverrihler müttefikdir ve şimdiye kadar bu tarîkatı *Hikmetü'l-İşrâk* mü'ellifi Şeyh Sühreverdî'ye isnâd eden görülmemişdir. Bu sebeble bu iddi'âyı isbât için menâbi' zikretmedim. Ma'amâfîh Şeyh 'Attâr'ın *Tezkire*'sinde, Câmî'nin *Nefehât*'ında, Yâfi'î'nin *Târîh*'inde ve bi'l-hâssa Fâtih Kütübhânesi'ndeki *Beyân ve't-Tebyîn*'de (numara 431) tafsîlât vardır. Gerek Sühreverdiyye ve gerek Nûrbahşiyye tarîklerinin şecereleri de mezkûr eserde mündericdir ve bu iki tarîkat arasında münâsebet de yokdur. Fi'l-hakîka Sühreverdiyye tarîkatının mü'essisi olmak üzere yanlış olarak Şeyhü'l-İslâm Ebû'n-Necîb 'Abdülkâhir Sühreverdî'nin gösterildiğini bir eserde görmüşdüm, bu o kadar gülünç değildi. Fakat *Hikmetü'l-İşrâk* mü'ellifi Şeyh Sühreverdî için böyle bir şey' hiçbir şarklının hâtırından geçmemişdir.

Sa‘dî dünyâya gelmemişdi bile. Babinger, mezkûr hâşiyede Şeyh’in otuz sekiz yaşında iken cellâda teslîm edildiğini ve felsefe-i İşrâkiyye’de mevcûd imâmet fikrini hakîkate kalb için uğraşdığını da kaydediyor ki bunlar da ma‘alesef bi’l-âhare tamâmıyla îzâh edileceği vechile tedkîk edilmeden yazılmış ve aktâb nazariyyesini yanlış anlamakdan ileri gelmiş boş sözlerdir.

Köprülü Kütübhânesi’nde Devvânî’nin *Heyâkilü’n-Nûr* şerhi kenârında “Hazret-i Şeyh Şehâbeddîn Ebû’l-Fütûh Yahyâ es-Sühreverdî Hâherzâde-i Şeyh ‘Ömer Sühreverdî…” diye bir ‘ibâre var. Bu söze başka bir eserde tesâdüf edilemedi fakat sıhhatine mâni‘ yokdur ve mühimdir. Şeyh’in evvelâ yüksek bir ‘âileye mensûb olduğunu, sâniyen kadîm bir ‘âile-i ‘ilmiyye içinde perverde olduğunu gösterir. Zâten daha pek genç iken felsefî eserler yazmak kudretini gösteren bir adamın sırr-ı muvaffakiyyetini îzâh için böyle bir esâs bulmak mecbûriyyeti var.

Sühreverd’de yetişen bu üç zâtın sûfiyye ve İşrâkiyye tarzına meyletmelerindeki esbâbı îzâh için muhît-i ‘ilmî ve coğrafyayı nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Geylân’da Sultânü’l-Evliyâ ‘Abdülkâdir, Merâğa’da Fahr-ı Râzî’nin hocası Şeyh Mecdü’d-Dîn, Isfahân’da Şeyh Zahîrü’l-Fârisî ve nihâyet bu mıntıkaların ortasında Şeyhu’l-İslâm Ebû’n-Necîb Sühreverdî tedkîke muhtâc birer safhadır. Ma‘amâfîh biz mevzû‘umuzu pek de dağıtmak fikrinde olmadığımız için yalnız Şeyh’in hayâtı tedkîk edilirken îcâb etdikce bu cihete temâs edecek ve bu ‘asırda tasavvuf cereyânının inkişâfı esbâbını göstermeye çalışacağız.

3 Teşrîn-i Evvel 339

Sahn Medresesi Felsefe ve İctimâ‘iyyât Müderrisi

Yusuf Ziyâ

GELDİM

Bir âhû vurarak kaya başından
Gönlümü açmaya, çeşmeye geldim
Kirpiği okuyla kemân kaşından
Âhû beni vurdu, düşmeye geldim

Testini dolduram ver Türkmen kızı
Fesine incidir göğün yıldızı
Gönlümü yakıyor bir tatlı sızı
Ayrılık dâğını aşmaya geldim

Bir tarak olup da saçın tarayım
Kemer olayım da belin sarayım
Bu derdin ‘ilâcın nerden arayım
Deli kaynak gibi taşmaya geldim

Hey çoban! Kavalı bırak bir yana
Saklama kaygını dön yana yana
Gönlümün âhûsu, söyleyim sana
Ayağın tozuna düşmeye geldim
20 Kânûn-ı Sânî 337

Hilmî Ziyâ

Bir Îzâh:

İslâm Feylesofları nâmı altında yazılan bu sahîfeler, geçen nüshada ‘arz edilen sebebden dolayı İşrâk feylesoflarını tanıtmak arzûsundadır. Şeyh Sühreverdî’nin temsîl etdiği bu hareket-i fikriyyeyi anlamak için Meşşâ’iyye ile İşrâkiyye’nin, İşrâkiyye ile mutasavvıfenin hudûdlarını göstermek ve her birinin hutût-ı esâsiyyesini çizmek lâzım idi. Çünkü ‘ibâre arasında bu ta‘bîrler dâ’imâ kullanılacakdır. Esâs farkları göstermek için yazdığımız satırlar i‘tirâza hedef oldu. Bir zât-ı muhterem bunların gâyet mübhem olduğunu ve meselâ “Vâhidden ancak vâhid sâdır olur.” sözünden bir şey’ anlaşılmadığını söyledi. Fî’l-hakîka bu i‘tirâz doğrudur. Fakat bizim maksadımız bu mesleklerin esâslarını göstererek aralarındaki farklara işâret etmek idi. Bu esâsların her birinin îzâhı ise ayrı bir mes’eledir. Bunlar her biri bir makâlede îzâh edilemeyecek kadar vâsi‘dir ve böyle bir harekete kalkdığımız takdîrde gâyeden uzaklaşmış olurduk.

İkinci bir i‘tirâz olmak üzere de İşrâkiyye ile mutasavvıfe arasında eskiden mu‘teber olan farkın nazar-ı dikkate alınmadığı söylendi. Bu da doğrudur. Fakat eskiden bu iki meslek arasındaki farklar eşkâl-i hâriciyyeye, netîcelere ve ‘alâkalara nazaran ta‘yîn edilmişdi. Bu ise çok mahzûrludur.

GURÛBDAN DOĞAN HİSLER

Ufuklar kan kırmızı,
Gül, ey akşam yıldızı:
Koyu neftî sularda!

Yok ondan da bir eser,
Hüzün, mâcerâ eser:
Kalpteki arzularda…

Gönlümle yapyalnızım,
İçimden sızım sızım
Eriyen mum gibiyim.

Yazık, ruhuma sızan
Bir damla gözyaşından
Bile mahrûm gibiyim…

Fahreddîn ‘Osmân

Eşkâl-i hâriciyyeye göre tefrîk edenlerce İşrâkiyye, hâl ile kâli cem‘ edenlerdir. Mutasavvıfe ise erbâb-ı hâl olup kâli reddedenlerdir. “Ya‘nî birincileri tasavvuf esâslarını felsefî bir sûretde îzâh edenlerdir. İkincileri felsefî îzâhlara ehemmiyyet vermeyerek esâsât-ı sûfiyyeyi fi‘len yaşayanlardır.” diyorlardı. İşte bu farkı kabûl edenler Şeyh Muhyiddîn-i ‘Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şeyh Bedreddîn-i Simâvi gibi zevât hakkında yanlış hükümler vermek mecbûriyyetinde kalıyorlardı.

Netîcelere göre fark edenler; “İşrâkiyye, riyâzât ve mükâşefât esâslarından hareket etmekle berâber meselâ haşri ve umûr-ı âhireti, ma‘nevî ve rûhî bir tarzda îzâh edenlerdir. Mutasavvıfe ise ‘aynı esâslardan başlayarak haşr-i ecsâdı ve umûr-ı âhiretin maddî lezâ’iz ve âlâmını kabûl edenlerdir.” diyorlardı. Bunlara göre de müfrit-i mutasavvıfe, İşrâkiyye’den ‘addedilmek lâzım gelirdi. Bu noktadan hareket edenler meselâ Bedreddîn-i Simâvî’yi tasavvuf sâhasından hâric tutmak isteyenlerdir.

Bu iki mesleğin arasındaki fark hakkında üçüncü bir görüş daha vardır. Bunlar, "İşrâkiyye bir dîne mensûb olmayıp kendi kendine riyâzât ve mükâşefât tarîkiyle sûfî olanlara; mutasavvıfe ise bir dîn ile mukayyed ve bi'l-hâssa İslâm olanlara denir." diyorlardı. Bu mütâla'a harc-ı 'âmdır. Hâlbuki buna göre Şeyh Sühreverdî'yi İşrâkiyye'den 'addetmemek lâzım gelir ki şübhesiz yanlışdır. Ve bu nokta mühimdir. Zîrâ İşrâkiyye nâmını alan ilk feylesoflar, İskenderâniyye medresesinde yetişen feylesoflardır. Bunlar Hz. Mûsâ dînini felsefe ile mezc, dînî bir felsefe te'sîs ve kendilerine göre bir teslîs ve bir fenâ fî'llâh tarîki ihdâs edenlerdir. Ya'nî İşrâkiyye, dînin hâricinde değil onun dâhilinde bir felsefedir. Mısır'da ve Beyrut'da tab' edilen yeni eserlerde Eflatun'un akademisini İşrâkiyye ile tercüme edenler bence yanlış hareket ediyorlar. Gerçi İslâm 'âlemindeki müdevvenât-ı 'ilmiyyede İşrâkiyye'nin babası olmak üzere Eflatun gösterilmekde ve hattâ Pisagoras ve Empedokles kaydedilmekdedir. Lâkin bu İslâm tarz-ı tefekkürünün her feylesofu bir zümreye idhâl etmek meyl-i 'umûmîsinden münbe'is bir hâldir. Bu gibi yerlerde âsâr-ı İslâmiyyede "tağlîb"e ri'âyet ederler. Şübhesiz akademi ile Neo-Platonizm birbirine çok müşâbih ve ayrı ayrı mesleklerdir. Fakat Aristo'nun Meşşâ'iyyesi mevzû'-i bahis olduğu yerde bunlar müttehid bir cebhe 'arz ederler. İşte İslâm 'âleminde bu iki mektebi İşrâkiyye nâmı altında yâd etmenin sebebi budur. Fakat bugün, bu gibi mesleklerin hakîkî ve 'ilmî hudûdunu ta'yîn etmek zamânı gelmişdir. Bunun için de böyle mahzûrlu yollardan değil esâslardan hareket etmek lâzımdır. İşte bizim geçen nüshada bunlardan bahsetmeyip de yalnız esâsları göstermekde ta'kîb etdiğimiz gâye buydu.

Y. Z.

Coğrâfî

Bursa Şehri

Bursa şehrinin târîhi: Bursa'nın te'sîsi hakkında Istırabon [Strabon], Etyen dö Bizans ma'lûmât vermekdedir. Fakat müverrihler arasında en müvessik olanı (كنج پلين)'in rivâyetidir. Buna göre Bursa, mîlâddan 200-250 sene evvel, meşhûr Kartacalı kumandan Anibal'ın [Hannibal] nezdinde misâfir bulunduğu Bitinya kralına verdiği plan üzerine inşâ edilmişdir.

Şu hâlde takrîben yirmi iki 'asırlık bir medîne demekdir. Asıl şehrin, bugün Hisâr denilen istinâd ve vesâ'it-i tehaffuziyye ve müdâfa'ası kolay bir tepe üzerinde te'sîs edilmiş olması muhtemeldir.[65] Roma imparatoru Trajan zamânında Bursa'da vâlî bulunan (كنج)

[65] Bursa'nın kal'ası Hisâr, şehre hâkim, sarp, metîn bir kaya üzerinde olup etrâfı mazgallar ve kal'alarla tahkîm kılınmış idi. Bursa'nın iç kal'asını teşkîl edip Hisâr, Pınarbaşı mahallâtını ihtivâ eyleyen mahallere girmek için başlıca üç kapı vardı. Şimâl cihetinde Tabak Kapı, şark tarafındaki Yer Kapı, garb cihetine düşene de Kaplıca Kapısı derler. Bu üç kapıdan başka Zindân Kapısı, Su Kapısı nâmıyla iki kapı daha vardır ki Nisâ Tevkîfhânesi Zindânkapı'da bulunur. (Bursa'dan Konya'ya Seyâhat: Mehmed Ziyâ, s. 322.)

(پلین) büyük binâlar, nâfi‘ mü’esseselerle (hamâmlar) şehri i‘mâr etmişdi. Roma İmparatorluğu’nun mukâsemesi üzerine Bizans hükûmeti elinde kalan Bursa kaplıcaları, letâfet-i mevkî‘iyyesinden dolayı büyük şöhret ve rağbet kazandı. Burası ‘âdetâ istirâhat ve şa‘şa‘a şehri ‘addolunuyordu.

Bursa, Selçûk Türklerinin eline geçmemişdir. Domaniç ve Söğüd’de yerleşen Kayı Türklerinin şimâle doğru fütûhâtından Karacahisar’ı zabt etmeleri (h. 690-m. 1290) göçebeliği medeniyyete tahvîl etmekde ilk hatveyi teşkîl etmiş oldu. Yenişehir’in i‘mâr ve ihyâsı ise tamâmen bedâveti, hadârat ve medeniyyete tebdîl etdi.[66] Fakat o zamâna kadar Türklerin elinde, mâzîsine nazaran inkişâfa müste‘id bir şehir yokdu. Henüz İznik ve İzmit teshîr olunamamışdı. Binâ’en ‘aleyh Bursa’nın fethi, ‘Osmân Gâzî’nin emel-i hâssı olduğundan, Bizans tekfurlarının Keşiş eteğindeki bu mühim ve kal‘alı şehrini on seneden beri muhâsara ediyordu. Nihâyet teslîm oldu (726). Şehrin zabt haberi ölüm döşeğinde bulunan ‘Osmân Gâzî’ye tebşîr edildiği zamân derhâl Bursa’nın yeni hükûmete makarr-ı idâre ittihâz edilmesini ve kendisinin şehr-i mezkûra defnini vasiyyet etdi. Bu hâl, bidâyeten Türkler tarafından Bursa’ya verilen kıymet ve ehemmiyyeti tamâmen izhâr eder.

Ferrot, Bursa’nın Türklerin eline geçmesinden bahsederken “Bursa’nın zabtıyla Türkler, kuvvetlerini hissetdiler. Kabîle millete, re’îs imparatorluk mevkî‘ine su‘ûd etdi.” diyor.[67]

Bursa yeni Türk hükûmetine pây-i taht ittihâz edildi (1327-1453).

‘Osmân Gâzî ve halefleri Bursa’da Îrân, ‘Arab üslûblarıyla karışık zarîf ve san‘atkârâne câmi‘ler, muhteşem türbeler, medreseler, sarây, kervânsarây, çeşmeler inşâ etdirerek Türklerin kudsî, millî medîneleri hâline ifrâğ etdiler. Bursa’nın bu eski medreselerinden pek çok benâm ‘âlimler yetişmişdir. Rûmeli’de Edirne’nin zabtı üzerine ancak siyâsî

[66] ‘Osmanlı Târîhi: Târîh-i ‘Osmânî Encümeni, Cild 1, s. 596
[67] Yeni ‘Umûmî Coğrafya: Elize Reklü, Cild 7, s. 589

ve ‘askerî lüzûma binâ’en pây-i taht nakledildi. Fakat Bursa yine eski revnak ve şerefini gaybetmedi.

Mevkî‘i: Bursa şehri Keşiş Dağı’nın dik yamaçlı şimâl eteğindeki mümehhedler üzerinde (contrefort) üzerinde te’sîs edilmişdir. Bu sûretle Keşiş Dağı Bursası (Prusa ad Olympia) da derler. Bu mümehhedler, dağın sath-ı mâ’ilinden inen sularla (Cilimboz, Gökdere) ayrılmış üç yayla teşkîl ederler. Binâ’en ‘aleyh şehir, oldukca mürtefi‘ seddi üzerinden ufuklara kadar açılan Bursa Ovası’na tamâmen nâzır, hâkim bir vaz‘iyyetdedir.

Görünüşü: Ovanın ufuklarından şehrin manzarası pek lâtîf, şâ‘irânedir. Sâldîde çınarlarla muhât, kesîf yeşilliklerle tezâd teşkîl eden kırmızı kiremidli evler, ak mermerden masnû‘ câmi‘ minâreleri -hey’et-i ‘umûmîsiyle- dâhî bir ressâmın rengîn fırçasından doğmuş, pür-ihtişâm bir levha-i hayâl nazarlarda tersîm eder. Keşiş’in mehâbeti, tabî‘atın bedâyi‘i, câmi‘lerin kudsiyyet, ‘uluvviyyetiyle rûhperver bir sûretde imtizâc etmişdir. Bi’l-‘akis meselâ Murâdiyye cihetinden, bâğ, dut, şeftâli, kavak …ilh ağaçlarıyla müzeyyen ovanın zümürüdîn manzarasına bakılınca semîz otlaklar, ortasında Nilüfer Çayı’nın nâzân süzüldüğü görülür.

Asya’nın en güzel beldelerinden biri olan yeşil Bursa, ‘aynı zamânda bir bâğçe, bir parkdır.[68] Kadîm burc ve bârûsu, iki yüz elli sekiz câmi‘, mescid, türbeleriyle Bursa zâ’irlerinde âsâr-ı târîhiyyesiyle mâzîye, terakkî i‘mâlâthâneleriyle müstakbele, kır hayâtına mükemmel bir enmûzec teşkîl eden ovasıyla tabî‘ata ‘â’id bir şehir intibâ‘ını bırakır.

Sokak ve câddeler: Takrîben yarım ‘asır evvel Bursa’nın hâricî letâfeti ne kadar şâyân-ı medh ise dâhilde, sokaklarının karışıklığı, havâ cereyânına mâni‘ olacak derecede darlığı hüsn-i hâricîsiyle tezâd hâlinde idi. Zemînin ‘ârızalı olması manzarasını güzelleşdirecek yerde sâbit ‘umûmî bir plana tevfîkan sokaklar, yeknesak tarzda evler inşâ edilmesi yüzünden ekser şehirlerimiz gibi nisbet, intizâm-ı hendesîyi hâ’iz değildi. Fakat Vefîk Paşa’nın vâlîliği

[68] Şarkî tûl 47°, şimâli ‘arz 42°.

zamânında (1290) bu husûsda başladığı mü'essir 'umrânperverâneye devâm edildiğinden vilâyetin merkez-i idâresi kaldırımlı, geniş, düzgün câddelere mâlik oldu.

İslâm mahalleleri: İstanbul'dakilerin daha taşralı bir şeklidir. Hristiyan 'unsurlarının sâkin olduğu semtler intizâm, temizlik i'tibâriyle ma'a'l-esef burada da ikilik 'arz etmekde idi. Ermeni mahallesi Bursa'nın en kibâr mahallesidir.

Şehrin üzerinde kurulduğu yaylaların her biri, İstanbul'un yedi tepesi gibi mevzû'u i'tibâriyle şâyân-ı dikkatdir. Garbda birinci yayla Murâdiyye Câmi'i, türbeleri Murâdiyye mahallelerini; orta yayla 'Osmân, Orhân gâzîlerin medfenlerini -eski kal'ada hisâr bu satıh üzerindedir- en nihâyet şarkda, Keşiş'den seyelân eden Göksu'nun sezâvâr-ı temâşâ uçurumu üzerine atılmış, iki yaylanın ittisâl ve münâkalesine hidmet eden köprüsüyle Sedbaşı, Ulu Câmi', daha ileride Yeşil, Çelebi Mehmed câmi'lerini ihtivâ eder. Uzakda Yıldırım Bâyezîd Câmi'i görülür.

Dînî Mü'esseseler (câmi', türbe): Bursa'yı ilk Türk hâkânları pây-i taht ittihâz etdikleri târîhden i'tibâren câmi', medreselerle tezyîn etdikleri gibi kendilerine zarîf türbeler de inşâ etdirmişlerdi. Türklerin kudsî, târîhî bir şehri olan Bursa 'aynı zamânda nefîs, millî bir sanâ'at beldesidir. Ebdâ'î inşâları, nârîn şekilleriyle herkesin nazar-ı takdîr ve hayretle temâşâ etdikleri, Türk mi'mârî, fen ve sanâ'atının en muhalled numûnelerindendir. Bu binâların esâsı i'tibâriyle 'Arab, 'Acem, Bizans üslûb-ı mi'mârîsinin latîf bir imtizâcı olmakla berâber birçok noktalarda (inşâ, malzeme, tarz-ı tezyîn) tabî'at, zevk, karîhamızın mahsûlüdür.[69] Bunlar meyânında bi'l-hâssa mi'mârî bedî'alarımızın şâheserlerinden İlyâs Velî'nin zâde-i dehâsı, şark yaylasının yamacı üzerinde kâ'in Yeşil Câmi'i Şerîfi'dir (1420 mîlâd). Diğer mebânî-i dîniyyeden yirmi kubbeli Ulu Câmi' (h. 897) Orhân, Hamza Bey, Emîr Sultân câmi'leri şâyân-ı zikirdir.

Murâdiyye Câmi'i Şerîfi, Sultân Cem ve Şehzâde Mustafâ'nın türbeleri tezyînât ve sâ'ir husûsâtda şark sanâ'atının nefîs ve kıymetdâr birer eserleridir. Bursa'daki bu târîhî binâlar

[69] Resmî Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi. (1324) s. 350. Mi'mâri-i İslâm makâlesi: Mi'mâr Kemâl.

1800 senesinde vukû‘ bulan büyük hareket-i ‘arzda şehirle berâber büyük hasârâta uğramışdır. Bu tezelzülât, zemînde birçok şarap mahzenlerini çatlatacak derecede şedîd oldu.

Nüfûsu: Ormanlarla muhât, sa‘bü’l-mürûr bir silsile teşkîl eden Keşiş Dağları ıssızdır. Ancak şurasında burasında köylere tesâdüf edilir. Şimâlinde uzanan Bursa Ovası bi’l-‘akis pek kesîf bir sûretde meskûndur. Burada toprağın terkîbi, arâzînin düz olması, suyun müsâ‘id bir tarzda tevzi‘i, iklîm en muvâfık şartları cem‘ etdiğinden birçok köylerin teşekkülüne sebebiyyet vermişdir. Bu vâsi‘ ovayı ihâta eden sâhil dağlarıyla şark-garb havâlîsi hemen ‘aynı derecede kesîf iskân sâhasıdır.[70] Şark ya‘nî Ertuğrul sancağı beher kilometre murabba‘ına nazaran (%27,3); Bursa (%27,1) kesâfet-i nüfûsu ihtivâ etmekde idi. Hâlbuki Hüdâvendigâr vilâyetinin 82 bin kilometre murabba‘ı misâha-i sathiyyesine nazaran nüfûs kesâfeti Bursa, Ertuğrul havâlîsindeki kesâfetin takrîben nısfına tenenzzül etmekdedir. Otuz sekiz sene zarfında nüfûsun seyir ve tezâyüdü ber-vech-i zîrdedir:

Sene-i Hicriyye	Müslim	Hristiyân	Yekûn	Yüzde
1287	811,086	190,800	1,007,876	%12,5
1325	1,430,198	260,629	1,698,270	%30,6

Şu mukâyeseye nazaran, nüfûs-ı müslimînin tezâyüd-i seneviyyesi takrîben binde 11, gayr-i müslimlerin tezâyüdü binde 6, ya‘nî yarı derecededir. Bununla berâber bu tezâyüd, tevellüdâtın vefayâta fâ’ik olmasından veya hükûmetin hüsn-i idâresinden mütevellid huzûr, refâhdan neş’et etmeyip mütemâdiyen hâricden hicretle iskân edilegelmekde olan Balkan Müslümân akvâmının dahî te’sîr-i küllîsi vardır.

(Mâba‘dı var.)

Mehmed Şeref

70

	Misâha-i Sathiyye (km)	Nüfûs	Kesâfet-i Nüfûsu
Bursa	2625	136899	% 52
Karacabey	2372	35200	% 13,8
Mudanya	232	24233	104
Yenişehir	1300	45300	34

Resmî Vilâyet Sâlnâmesi, s. 325

Avrupa Mecmû‘aları

The Journal of The Royal Asiatic Societz: 1923 Kânûn-ı Sânî ve Teşrîn-i Evvel. Krezvel [Creswell] Mısır’daki el-Hakîm Câmi‘i’nin Makrîzî’ye nazaran 380 senesi Ramazân’ında halîfe el-‘Azîz tarafından esâsı vaz‘ olunduğunu ve 381’de bitmeden evvel ‘ibâdete açıldığını, el-Hakîm tarafından 393’de tekrâr inşââta mübâşeret ve 403’de itmâm edildiğini söylüyor. Muharrir ba‘dehû câmi‘in şâyân-ı dikkat ve diğer câmi‘lerde bulunmayan evsâfından bahsetmekdedir.

Sekizinci ‘asırdaki bir halı hakkında nota: ‘Arab ve ‘Acem târîhnüvîsleri şu’ûnâtında bir rivâyetden bahsedilmekdedir. Isfahân’ı zabt eden Sa‘d’ın ordusu 637’de ‘Acem şâhının sarâyında ‘azîm vüs‘atde bir halı bulmuşdur ki bunun hikâyesi Binbir Gece’den alınmışdır.

‘Acemler bu halıya Hüsrev’in Bahârı ve ‘Arablar el-Hatîf (halı) nâmını vermişlerdi. Zemîni altın ile işlenmiş ve ortasında sarây ve etrâfında bâğçeler nakşedilmişdir. Üzerinde girânbahâ taşlarla donatılmış olan bu halı üç bin metre murabba‘ı vüs‘atinde imiş. Kışın kasvetli günlerinde ‘Acem şâhı bunun üzerinde oturup şarâb içer ve keyfedermiş. ‘Arabların zabtına geçince halîfe ‘Ömer tarafından birçok parçalara ifrâz edilmişdir. ‘Arablar tarafından yapılmış bir halıda, Mekke’de Ka‘be-i Mu‘azzama ortada görülmekdedir. Bunda ancak siyâh ile beyâz renkler biraz da kırmızı görülür. Bu halı üzerinde görülen Ka‘be, İslâmiyyet’den evvel inşâ edilmişdir. Şekl-i hâzırı, târîh-i hicretin üçüncü ‘asrında Rûmlar tarafından yapılmışdır. Yangından sonra ‘Osmânlılar şeklini tağyîr etmişlerdir.

Ba‘dehû Ka‘be ile sâ’ir ziyâret mahallerini tasvîr etmekdedir.

Edgar Bloşe [Edgar Blochet]

Dîvân-ı Kays bin el-Hâtim: Hazret-i Muhammed’in Medîne’ye hicretinden evvel yazılmış ve zamânın muhârebelerinden ve ahvâlinden bâhis dîvândır. Almanca 1914’de basılmışdır.

Şemseddîn Muhammed bin Ahmed ez-Zehebî, *Kitâbü’d-Düveli’l-İslâm:* Haydarâbâd’da 1337 senesinde tab‘ edilmişdir. Mü’ellifin eseri gâyet büyük olduğundan bu kere muhtasar bir nüshası basılmışdır.

Eski Herat lisânıyla Ensârî’nin *Tabakât*’ı: Herat’ın büyük sûfî velîsi ‘Abdullâh Ensârî’nin (1088 sene-i mîlâdîsinde vefât etmişdir) sûfîliğin evveliyâtından bahseden kitâbı gâ’ib olduğuna i‘tikâd edilmişdi. Ensârî’nin eseri hakkında ma‘lûm olan ancak Câmî’nin *Nefehâtü’l-Üns* kitâbında verilen ta‘rîfâtdan ‘ibâretdir. Yeni bulunmuş olan Câmî’nin bu el yazısı nüshası hakkında tafsîlât veriyor. ‘Abdullâh el-Ensârî’nin lisânı Herat’ın o zamânki en edebî Fârisî lisânı olduğu hattâ bu lisânın en münevverler tarafından bile kullanılmamış olduğunu söylüyor.

Muharrir burada sırf kitâbın edebî cihetinden tedkîkâtda bulunuyor ve muhtelif zamânlar lehcelerinde mukâyeseler yapıyor.

İvanof [İvanov]

Buhârâ Bâbürnâmesi: Hakkında Annette Beveridge tarafından *Buhârâ Bâbürnâmesi*'yle Bâbür'e 'atfolunan pedere 'âid nesâyihden bâhis Bupal el yazıları (târîh 1922 mîlâdî) bu *Bâbürnâme* 1725'den 1903'e kadar Avrupa'da tevâtür bulan *Bâbürnâme* değildir. Diğer bir mü'ellifin eseridir.

'Arabistân'ın Kalbi, müellifi: Filbi (Philby): Harb-i 'Umûmî'de 'Arabistân'da mütemekkin, 'Arab akvâmını Türklere karşı ittihâda da'vet için Sahrâ-yı Kebîr'de siyâsî seyâhatler icrâ etmiş olan Filbi, Necid emîri İbn Su'ûd ile Mekke şerîfi ve Hicâz hâkimi arasında ittihâd husûle getirip Türklere müteveccih bulunan Hail reîsi 'aleyhine yürütmek istedi. Basra Körfezi üzerinde Bahreyn'de başlayıp el-Hadd ve er-Riyâd'dan geçerek Necid'in pây-i tahtı Tâ'if ve nihâyet Bahr-i Ahmer üzerinde Cidde'ye kadar geçdi. Filbi yalnız idi. Maksadında muvaffak olamadı. İbn Su'ûd, şerîf-i Mekke'yi kıskandığı gibi kendisine 'Arabistân Kralı 'ünvânını veren şerîf de İbn Su'ûd'a karşı 'aynı hissiyâtı taşıdığından İbn Su'ûd'a teklîfâtda bulunmak değil hattâ bir İngiliz teb'asının 'aynı tarîkden 'avdetini men' etdiğinden Filbi, Cidde tarîkiyle 'Irâk'a 'avdet etdi. Bu seyâhatden maksad Vehhâbî arâzîsinden silâh ve mühimmâtın Türklerin dostu olan İbn Reşîd'e geçirilmesine mâni' olmakdı. Bunda az çok muvaffak olmuşdu, bundan ma'âdâ İbn Su'ûd'u nihâyet Türklerin 'aleyhine harekete iknâ' etdi. Filbi'nin siyâsî muvaffakiyyetinden ziyâde fennî netâyici büyük oldu. Bize yalnız 'Arabistân'ın merkezi olan Riyâd hakkında şâyân-ı dikkat tasvîrâtdan değil hayât-ı ictimâ'iyyelerinden, Vehhâbî 'ibâdâtından, dâ'imî namâza da'vetinden ve diğer edyâna karşı olan 'adâvetlerinden, 'Arab rü'esâsının meşhûr nezâket ve misâfirperverliğinden ve bunların hayâtlarının eski patriyarkal hayâtdan farksız bulunduğundan birkaç bin sene güzerânının bunların üzerinde hîç te'sîr etmediğinden bahsediyor. Coğrafya fenni kendisinin cenûba doğru Vâdi-i Devâsîr'e olan seyâhati ki şimdiye kadar hiçbir seyyâh tarafından geçilmemiş bu seyâhat Riyâd'a ikinci gidişinde ihtiyâr edilmişdi. Diğer seyyâhlar için bir sâha açmış oluyor.

Binbaşı Lorimer tarafından Bahtiyârî, Bedehşânî, Madaglaştî şimdiki 'Acemistân'ın bu lehcelerinin fonolojisi. Afgan sarâyında müsta'mel şekl-i Fârisî'ye müşâbih lehcelerde Bahtiyârîlerin memleketi gâyet dağlık ve şedâ'id-i hevâiyyeye ma'rûz olduğundan ahâlîsi haşîn ve cem'iyyet hayâtına uzakdırlar. Tâ eski zamânlardan beri zirâ'at, çobanlık ile iştigâl etdiklerinden ancak büyük Îrân şehirlerine giden hânları Farisî konuşurlar. Fakat şimdi birçok hânzâdeler Avrupa'da tahsîl etmekde iseler de anneler henüz topraklarından ayrılmadıklarından daha bir hayli müddet Bahtiyârî lisânı bekâretini muhâfaza edecekdir.

Müdîr-i Mes'ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **15** Kânûn-ı Evvel **1339** Sayı: **3**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Mehmed Emîn	Musâhabe	Felsefe Neşriyyâtında Bir Terakkî Hatvesi
Şerefeddîn	Târîhî	İbn Teymiyye
Yusuf Ziyâ	Felsefî	Şehâbeddîn Sühreverdî
Hilmî Ziyâ	Edebî	Yıldızlara Kadar
Şerefeddîn	Kelâmî	Mesel-i A‘lâ
Rıf‘at	Etnografî	Kırgız ve Kazaklar
Mehmed Şeref	Coğrâfî	Bursa Şehri
İbn Tufeyl	Roman	Hayy b. Yakzân
Mehmed Sıdkî	Şi‘r	Gazel
Hasan ‘Âlî	Şi‘r	Sırça Sarây
‘Âbir	Şi‘r	Geldim
İsmâ‘îl Nâmî	Şi‘r	Mâzî

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1339 - 1923

Musâhabe

Felsefe Neşriyyâtında Bir Terakkî Hatvesi

Felsefe sâhasında son zamânlarda iki mühim eser intişâr etdi. Biri Hamdî Efendî'nin Pol Jane [Paul Janet] ve Seay'dan [Seailles] tercüme etdiği ve *Metâlib ve Mezâhib* 'ünvânını verdiği kitâbın dîbâcesiyle mukaddimesi, diğeri Şekîb Bey arkadaşımızın tercüme eylediği Bergson'un *Konfor İnsânları*'dır. Son on sene içinde felsefeye dâ'ir yazılan kitâblar içinde bi'l-hâssa sonuncusu kadar kıymetlisini tanımıyorum. Hamdî Efendî'nin kitâbı hakkında mütâla'asını diğer bir makâlede söyleyeceğim. Şimdi kâri'lerle berâber Şekîb Bey'in eserinde tevakkuf eylemek istiyorum.

Şekîb Bey, Bergson'un *Konfor İnsânları*'nı tesâdüfen almış, tercüme etmiş değildir. Hadd-i zâtında bu büyük Fransız feylesofunun felsefesine meftûn olmuş, onu benimsemişdir. Muharrir, Bergson'u nasıl ve ne için sevdiğini bize şöyle anlatıyor: "Götürüldüğüm yol hep 'akıl ve mantık usûlleriyle açılmış birtakım sun'î câddelerdi. Felsefenin gâyesi kâ'inâtın, rûh ve hayâtın hakîkî seciyyesini, tabî'î irâdelerini bulmak ve hîç olmazsa telkîn etmek olacak iken dinlediğim, okuduğum tefelsüflerin ekseriyyetle irâdeyi kıran ve zekâyı çok yüksek fakat mevhûm bir mücerred i'tilâya çıkartdıkdan sonra bütün 'âlemi tek ve mücerred düstûrdan bir hendese da'vâsı gibi isbât ve istihrâc etmek isteyen bir zihniyyetleri vardı. Beni sevk-i tabî'îlerimden, his ve heyecânlarımdan, ihtirâs ve irâdelerimden uzaklaşdırarak teleskopları münhasıran 'akıl ve zekâdan yapılmış bir rasadhâneye bırakan ve burada da gözüme yalnız tefekkür-i sırfe veya mihânikiyyet 'adesesini dayayarak temâşâya da'vet eden bir felsefe ile bir türlü kaynaşamamışdım." Bu rahatsızlığı ben de hissetdim. Onun için muharririn işâret eylediği 'azâbı pek iyi anlıyorum. Ben de Harb-i 'Umûmî senelerinde yayılan fikirler arasında tesellî menba'ını Vilyam Ceymis'de [William James], sonra Bergson'da buldum. Bir aralık öyle fikirler yayılmışdı ki her vak'a,

her hâdise-i rûhiyye, cem‘iyyetde vücûda gelen tahavvülün eseri ‘addediliyordu. Her şey, bir hükûmet adamının ferdî ihtirâsı, cehâleti netîcesi olarak yapdığı hatâ bile mukarrarât-ı ictimâ‘iyye gibi mütâla‘a olunmaya başlanmışdı. Dehâ, öyle bir mekanizma ile îzâh olunuyordu ki Kondiyak’ın [Condillac] tasavvur etdiği ferd nasıl bir heykele renk, tad… ilh ihsâslar vermekle hâsıl oluyorsa dâhîyi de mü’essirât-ı ictimâ‘iyye ile öyle doğurtuluyordu. Dâhî, cem‘iyyetin öyle bir mahsûlü idi ki harekâtında ferdî ihtirâsı ve sevk-i tabî‘îleri hîç hesâba katılmıyordu. ‘Âdetâ Revâkiyyûnların (Stoicienne) hakîm dedikleri ferd-i mevhûm ne ise dâhî de böyle idi. Mihânikiyyet tefekkürâtda o kadar hâkim idi ki ictimâ‘î mü’esseselerin mukâyeseli ‘ilmini yapıp tavsîf etmek vazîfe-i esâsiyyesi bile bir tarafa bırakılmış, istikbâlin planları kat‘iyyetle çizilmeye kalkılmışdı. Ortalıkda müsbet ictimâ‘iyyâtdan ziyâde Hegel’in “Her hakîkî olan mefkûrevîdir.” düstûru kabataslak bir şekilde yapılıyor, hükûmet mümessilleri ‘âdetâ ulûhîleşdiriliyordu. Ben de bu îzâhâtdan sıkılıyor, ben de ‘azâb içinde kalıyordum. Vilyam Ceymis’in [William James] *Dînî Tecrübeler* ismindeki eseri o zamân benim için bir menba‘-ı tesellî oldu. Bu büyük Amerikalı feylesofun irşâdâtı Bergson’u ciddî sûretde meşgûl etdi. Ben de sevdim. Bugünkü gençler belki bizim hissetdiğimiz bu ‘azâbı duymazlar. Fakat yakın bir mâzîde memleketde yayılan kanâ‘atler mukâyese edilince Bergson felsefesinin bizim için ehemmiyyeti artar.

Şekîb Bey, Bergson’a o kadar meftûn ki ondan evvelki feylesofları bir çırpıda bir zümreye idhâl ediveriyor: “Kurûn-ı vustânın kâ’inâtı îzâh için kullandığı nusûsperestlik ile Dekart’dan Bergson’a gelinceye kadar hâkim olan zekâperestlik arasında bir cinsden olmasa da yine dar ve muta‘assıb bir usûl ta‘kîbi gibi bir müşâbehet vardı. İşte bütün şe’niyyetleri zekâda, zekâyı da şe’niyyetlerde bulan bu felsefe, fizik ‘ilimler için ne kadar nâfi‘ olursa olsun hayâta, rûha yine kâfî gelmezdi.” Bana öyle geliyor ki zekânın hükmünü kırmak, darlaşdırmak bütün on dokuzuncu ‘asır felsefesinin ‘umdesidir. Bu yolun vâzı‘ı muhakkak aranmak lâzım gelirse Rosso’ya [Rousseau] çıkmak îcâb eder. Mihânikiyyete karşı ‘isyân da on dokuzuncu ‘asır Romantizm felsefesinin temelidir. Bergson’un dehâsı bana öyle geliyor ki

ne ihtisâsa yer vermesinde ne mihânikiyyete karşı ta‘arruzundadır. Belki hayât-ı rûhiyyenin tarz-ı tekâmülünü göstermesindedir. Vilyam Ceymis’de [William James] cehd (efjort), Bergson’da hamle mefhûmları, hayât-ı rûhiyyeyi tanımakda bize yeni bir ufuk açmışdır.

İ‘tirâf edeyim ki benim tefekkürâtım Vilyam Ceymis’in [William James] durduğu noktada kaldı, ya‘nî bir nev‘ mutlakı bildirecek hadesin (intuition) başlı başına bir menba‘-ı ma‘rifet olabileceğine kâni‘ olamadım. Fakat ‘âlemi yalnız mâddî ve mihânikî gören felsefe sistemlerine karşı en derin darbeyi indirerek Plüralizm da‘vâsını dâhiyâne îzâh eden, rûhun hürriyyetine yer bırakan bu büyük Fransız feylesofu tahayyüllerdeki kudretiyle hîç şübhe yok ki ‘âlemi dar bir sûretde görmenin ebediyyen önünü almış olsa gerekdir.

Tercümedeki üslûba ve nisbeten az sahîfede Bergson felsefesini anlatmakdaki derece-i muvaffakiyyete gelince onun için bir şey söylemek bana düşmez. Her kitâbı okuyan, Şekîb Bey’in bu husûsda günden güne artan kudretine benim gibi derin bir hürmet ve takdîr hissiyle mütehassıs olacakdır. Emînim ki zamân geçdikce bu kıymetli arkadaşımızın mesâ‘îsi herkesce daha iyi duyulacak, çok daha iyi anlaşılabilecekdir.

Mukaddimesi, felsefe meraklılarına garbın en büyük bir feylesofunu pek iyi bir sûretde tanıtdıracağı gibi uzun uzadıya tatlı bir sûretde düşünecekleri mevzû‘ları da bulacaklardır. Bu mevzû‘lar, ‘asrın felsefesinin en esâslı cihetidir. Benim kitâb hakkında muhakkak tavsiyem lâzım gelseydi yalnız “Yalnız çok dikkatle okuyunuz.” diyebilirdim.

Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Mu‘allimi

Mehmed Emîn

Târîhî

Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye

Şahsiyyeti etrâfında birçok muvâfık ve muhâlif re’yler toplanmış olanlardan biri ve hattâ şahsiyyeti pek şiddetli gürültülere sebeb olanların en birincisi Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’dir. Sebebi de zamânındaki dîn nâmına yapılan bid‘ ve merâsim ve ba‘zı rüsûm-ı ‘ilmiyyeye şiddetle hücûm etmiş

olmasıdır ki bizce her hâlde samîmî olan İbn Teymiyye, bu hareketleriyle me'cûr olduğu gibi muhâliflerinden de kendisi gibi samîmî bulunanlar ma'zûr idiler. Hayâtı pek dağdağalı geçmiş ve zindândan zindâna sürüklenmiş idi. Lehdârlarından kendisini zamânından üç yüz sene evvelden beri emsâli zuhûr etmeyen e'imme-i dîn ve müctehidînden 'addedenler bulunduğu gibi[71] 'aleyhdârlarından da tamâmıyla bunun 'aksini iddi'â edenler vardır.

İsmi Takiyyüddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmed olup 'Abdülhalîm - 'Abdülhakîm Şehâbeddîn nâmında ekâbir-i Hanbeliyye'den ma'dûd bir zâtın sulbünden; şark târîh-i kadîminin en meşhûr merâkiz-i 'ilmiyye ve dîniyyesinden biri olan Harran'da 661 târîh-i hicriyyesinde dünyâya gelmişdir. İbn Teymiyye nâmı kendisinin ismi olmayıp mensûb olduğu 'âile-i 'ilmiyyesinin nâmı idi. Yedinci ve sekizinci batna kadar âbâ' ve ecdâdı ve hattâ vâlideleri ve halaları dahî dâhil olmak üzere 'ulemâ ve fudalâdan idiler. Kendisinden evvel ceddinin pederinin birâderzâdesi hatîb ve vâ'iz-i meşhûr Ebû 'Abdillâh Muhammed nâmındaki dahi İbn Teymiyye nâmıyla meşhûr idi. Bugün ise bu 'ünvân ile tanılan yalnız sâhib-i tercümedir. Bu zâtdaki fevka'l-'âdeliğin sebebini mensûb olduğu bu mühim 'âile-i 'ilmiyye'de aramak lâzım olduğu gibi Moğol istîlâsıyla 'âlem-i İslâm'ın tezebzübât içinde bulunduğu bir zamânda dünyâya gelmiş olduğunu da hesâba katmak lâzımdır. Altı yaşında iken Moğol korkusundan kaçan 'â'ilesiyle berâber türlü türlü korkular içerisinde bir gece en mühim eşyâları olan kitâblarıyla Dımaşk şehrine ilticâ etdiler. Burada tahsîle başlayıp İbn 'Abdi'd-Dâ'im Kâsım Ebû Belâ, Müslim bin 'Allân ve sâ'ire gibi iki yüzden ziyâde esâtizeden 'ilm-i hadîs tahsîl eyledi. İbn Teymiyye bir tarafdan 'ilm-i hadîs okuyor ve bir tarafdan dahi kendi eliyle Sünen-i Ebî Dâvûd ve sâ'ir eczâ-yı hadîseyi istinsâh ediyor idi. 'İlm-i hadîsin fürû'undan olan ricâl-i hadîsin terâcim-i ahvâlini ve diğer aksâmını öğrendi. Ve Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz ile fıkıh ve nahiv okudu. Ve çocuk iken nahivde tâm bir ihâtaya mâlik oldu. Ve bundan sonra kendini tamâmıyla tefsîre verip bu 'ilimde mertebe-i kusvâya vâsıl oldu ki İbn Teymiyye bu târîhde henüz on ve onbeş yaşlarında bulunuyor idi. Bu sinde iken mehâfil-i 'ilmiyyedeki mübâhasâta iştirâk ediyor ve 'ilim ile benâm olan kibâr-ı 'ulemânın nazar-ı takdîr

[71] Dımaşk'ın Hanefî kâdîsi Şemseddîn İbnü'l-Harîrî, İbn Teymiyye hakkında tertîb etmiş olduğu mahzarında kendisini bu sûretle senâ etmiş idi.

ve hayretlerini celb ediyor idi. On yedi yaşında fetvâ vermeye ve âsâr cem‘ ve te’lîf etmeye başlamış idi. Pederinin vefâtında yirmi bir yaşında bulunan İbn Teymiyye, bu târîhden sonra vazîfe-i tedrîse ibtidâr eyledi.

Ve Cum‘a günleri kürsîde yalnız mahfûzâtına istinâden *Kitâb-ı ‘Azîz*’i tefsîre başladı ki esnâ-yı takrîr ve ifâdede hîç tevakkuf etmiyor ve sözlerinde hîçbir pürüz bulunmuyor idi. Me’hazımız olan *ed-Dürerü’l-Kâmine*’sinde İbn Hacer şöyle söylüyor: “Sür‘at-i istihzâr ve kuvve-i hayâl ve menkûl ve ma‘kûlde tevessü‘de ve selef ve halef mezheblerine ittılâ‘da şâyân-ı hayret bir râddede idi.”

‘İlim ve dîn ‘âilesinden zuhûr etmiş olan İbn Teymiyye, ebeveynlerinden pek kuvvetli bir terbiye almış idi. Binâberîn her hâl ve kârında hak ve istikâmetden inhirâf etmiyor ve çocukluğunda en mükemmel bir terbiye-i dîniyyeye hüsn-i misâl teşkîl ediyor idi. 691’de hacdan ‘avdet etdiği târîhde bilâ-münâzi‘ ‘ilim ve dînin imâmı olmuş idi. İbn Teymiyye’nin bu imâmet ve riyâsetini çekemeyenler var idi. Binâ’en ‘aleyh 698’de *‘Akîde-i Hameviyye*’si münâsebetiyle fukahâdan bir zümre, ‘aleyhine harekete başladılar. Şâfi‘iyye kâdîsinin nâ’ibi İmâmü’d-dîn el-Kazvînî ve birâderi Celâlü’d-dîn bu hareketin önünü almak ve ba‘demâ dahi vukû‘ bulacak diğer bir harekete mâni‘ olmak için İbn Teymiyye’nin ‘aleyhinde bulunanları ta‘zîr edeceklerini i‘lân etdiler. Fakat ‘aleyhdârlarının hareketini tevkîfe bu i‘lân kâfî gelmedi. Ma‘amâfîh lehdârları dahi bunlara karşı mukâvemetden geri durmadılar ve hattâ ta‘arruzî hareketlere geçdiler. İbn Teymiyye’nin şahsiyyeti etrâfındaki muvâfık ve muhâlif hareketlerin âsâyiş-i memleket üzerinde te’sîri görülmeye başladı. Ve Şâfi‘iyye kâdîsi Necmü’d-dîn bin Sasrî, kendi kendisini ‘azle mecbûr oldu. Vâlî, âsâyişi te’mîn maksadıyla mesâ’il-i dîniyye hakkında münâzarayı sûret-i ‘umûmiyyede men‘ etdi. Ve nihâyet vâlî de ‘âciz olup keyfiyyeti merkez-i hükûmet olan Kâhire’ye bildirmeye mecbûr oldu. Kâdî Necme’d-dîn bin Sasrî ve İbn Teymiyye, merkez-i hükûmete istenildi. Ve ilk def‘a 698’de vukû‘-ı ihtilâfın sûret-i cereyânı soruldu.

Baybars el-Çâşnigîr ve Mâlikiyye kâdîsi Zeynüddîn bin Mahlûf, İbn Teymiyye ‘aleyhine kazanılmış idiler. Kâhire’de bulunan Nasr el-Menbecî nâmındaki bir zâta Muhyiddîn ibn

‘Arabî hazretlerinin tarafdârı olmasından dolayı İbn Teymiyye evvelce ‘itâb-âmiz bir mektûb yazmış idi ki Baybars’ın hürmet etdiği bu zât, Baybars’ı İbn Teymiyye ‘aleyhine tahrîk etmiş idi.

Kâhire’nin Hanbeliyye kâdîsi bulunan Şerâfüddîn el-Harâbî ise kudret-i ‘ilmiyyeden mahrûm olduğundan İbn Teymiyye ‘aleyhine ihzâr edilmiş olan harekete ittibâ‘a mecbûr olmuş idi.

Dımaşk’ın Şâfi‘iyye kâdîsi İbn Teymiyye cemâ‘atinden birçok kimseler ile berâber Kâhire’ye geldiler. Kâhire’nin Mâlikiyye kâdîsi mezkûr Zeynüddîn bin Mahlûf, İbn Teymiyye’ye bir su’âl tevcîh etmeden derhâl kendisini Kâhire kal‘asının bir burcuna hapsettirdi. Fakat İbn Teymiyye’yi ziyâretciler eksik olmuyor idi. Bunun için kal‘a burcundan mahzene nakletdiler. Dımaşk kâdîsi Necmü’d-dîn ibn Sasrî, Dımaşk’a döndü ve İbn Teymiyye tarafdârlığı yapanların şedîden tecziye edileceğini i‘lân eyledi.

Baybars’ın hilâfına olarak Salâr, İbn Teymiyye’yi ilzâm ediyor idi. Bunun için Şâfi‘î’den Mâlikî kâdîlerinin re’ylerini alıp İbn Teymiyye’nin hapisden çıkarılmasını düşündü. Kâdîler, ba‘zı mesâ’ilde İbn Teymiyye’nin fikren rücû‘unu şart koşdular. Kendisine bi’d-defe‘ât haber gönderildi. Fakat İbn Teymiyye aslâ rûy-ı kabûl göstermedi. Salâr’ın te’sîriyle olmalıdır ki kal‘a mahzeninden tekrâr burca nakledildi. Bir müddet sonra hürriyyeti i‘âde edildi ve Kâhire’de ikâmete başladı. *Hikem* sâhibi meşhûr Tâcüddîn İbn ‘Atâ’nın etrâfına toplanmış olan meşâyih-i turuk, İbn Teymiyye’nin bunlara tevcîh etmiş olduğu intikâdâtdan müte’essir olarak kendisinden şikâyete başladılar.[72] Bundan dolayı posta tatarlarıyla idâreten Dımaşk’a gönderilmiş ise de Mâlikiyye kâdîsi mezkûr Zeyne’l-‘Âbidîn bin Mahlûf, ölüm derecesinde hasta olmasına rağmen bir da‘vâ bahânesiyle İbn Teymiyye’yi Belbîs’den geri çevirtdi. Ve Düleym mahallesi hapishânesinde hapsetdirdi. Ve 709’a kadar bu hapishânede kaldı. Ve 709’da tekrâr nâ’il-i saltanat olmuş olan Nâsır, Kâhire’ye gelip kendisiyle bütün muhâliflerini barışdırdı ve bi’l-âhare Nâsır ile berâber gazâ niyyetiyle Şâm’a teveccüh etdi. Senelerden beri kendisinden ayrılmış olan talebe, hemşehrîleri kendisini pek büyük ihtifâlât

[72] İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne* nâm kitâbının dördüncü cildinin yüz ellinci sahîfesinde yazdığı vecih üzere bu meşâyih içerisinden ba‘zıları, İbn Teymiyye’nin sözleriyle tarîkatlerinden rücû‘ etmişler idi.

ile karşıladılar. İbn Teymiyye, hayâtda bulunan vâlidesine ve talebesine kavuşdu. 719'da yine bir mes'ele-i 'ilmiyyeden dolayı fetvâdan men' olunup Dımaşk kal'asına hapsedildi. Ve 721'de çıkarılıp 726'da yine diğer bir mes'ele-i 'ilmiyyeden dolayı tekrâr hapsedildi. İki sene sonra ya'nî 728'de mahbesde terk-i hayât eyledi.

Mâdihleri arasında Kemâlü'd-dîn Zemlekânî ve Ebû Hayyân'ı görebiliriz. Ebû Hayyân, İbn Teymiyye'yi Kâhire'de ilk gördüğü zamân kendisine meftûn olmuş, "Gözlerim bunun gibisini görmedi." diye hakkında güzel bir kasîde-i medhiyye yazmış idi. Fakat bu iki zâtın ikisi de esnâ-yı mübâhasâtda İbn Teymiyye kendilerini şiddetle mağlûb etmiş olduğundan bi'l-âhare 'aleyhine dönmüşlerdi.

İmâm Zehebî diyor ki: Herhangi bir mes'eleyi muhâkeme etmeye başlayınca muhâkemesinin kuvvetine ve ma'lûmâtının vüs'atine hayret etmemek kâbil değil idi. Şerâ'it-i ictihâdın kendisinde bulunmasına nazaran ictihâda hakkı var idi. Kendisi kadar âyât-ı lâzimeyi sür'atle istihzâr ile mes'eleyi tenvîr eden diğer bir kimse görmedim. Sünnet gözlerinin önünde ve dilinin ucunda idi. Tefsîrde hâriku'l-'âde idi. Levm-i lâ'imden aslâ hazer etmeyerek her zamânda ve mekânda hak ve hakîkati söyler idi. Kendisini tanıyanlar, kendi hakkındaki bu sözlerimi az görürler. Tanımayan veyâhud tanımak istemeyenler ifrât etmiş olduğumu söylerler. Beni lehdârlarını da 'aleyhdârlarını da görenlerdenim.

Yine İmâm Zehebî'den, İbn Teymiyye'nin eşkâlini dahî öğreniyoruz: "Ak yüzlü, siyâh saçlı ve siyâh sakallı idi. Saçları, kulaklarının memelerine kadar iner idi. Gözleri, kelimesiz konuşan iki lisân idi. Omuzlarının arası geniş ve sesi gür idi. Boyu orta idi. Kırâ'ati serî' idi.

Kendisine hiddet târî olur ise de hiddetine galebe eder idi. Esnâ-yı mübâhasede hasmına şiddetle söz söylediğinden hakkında celb-i 'adâvet eder idi. Eğer husûmete biraz lutfetmek tarîkini iltizâm ede idi cümleyi kendisine rabtedebilir idi. Çünkü kibâr-ı 'ulemânın hepsi fazîletini mu'terif idiler.

Dîn ile telâ'ub etmez ve infirâd etdiği mesâ'ilde lâ'in-i 'ilm hareket eylemez idi. Keyfe-me'ttefak

ıtlâk-ı lisân etmeyip her sözünde Kur'an veya hadîs veya kıyâsı ile ihticâc eyler idi. Diğer e'imme-i müctehidîn gibi hatâ etmiş ise bir ecir ve isâbet eylemiş ise ecre nâ'il olması merâhim-i ilâhiyyeden me'mûldür. Vefâtında Dımaşk Câmi'inde namâzı kılındı. Cenâzesinde bulunanlar en aşağı elli bin kişi idi."

Vefâtında birçok şu'arâ ve 'ulemâ tarafından hakkında mersiyyeler ve kasîdeler yazılmışdır. Âtîdeki şi'r, hakkında söylenilmiş olan bir kasîdedir:

SIRÇA SARÂY

Gece… Göklerde puslu bir mehtâb,
Ediyor tâ harîm-i kalbe hitâb!

Dinledim boşluğun derin sesini,
Yolluyor mâverâya bestesini.

Âh unuttum o anda duygum ne?
Sanki uçdum bulutların içine!

Ölü bir hisle göz süzerken ay,
Çökdü birdenbire bu sırça sarây!

Hasan 'Âlî

ماذا يقول الواصفون له وصفاته جلت عن الحصر
هو حجة لله قاهرة هو مبتنى اعجوبة العصر
هو آية فى الخلق ظاهرة انوارها اربت على الفجر

"Onu vasfedenler ne diyebilirler? Evsâfı ve mehâmidi had ve ihsâdan bîrûndur. O, Cenâb-ı Hakk'ın bir hüccet-i kâhiresidir. 'Asrın en şâyân-ı ta'accüb bir mübtenâsıdır. O, halk arasında bir âyet-i zâhiredir ki envârı, envâr-ı fecre galebe etmişdir."

Âsârı pek çok olup ba'zıları ahîren Mısır'da tab' edilmişdir.

Dârü'l-Hilâfe Medresesi Sahn Kısmı müderrislerinden
Mehmed Şerefeddîn

Felsefî

Şeyh Sühreverdî'nin Hayâtı

Asîl bir 'âile içinde, yüksek bir muhît-i 'ilmîde dünyâya gelen Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî, çocukluğunu mütefekkir ve 'âlim zevât arasında riyâzât ve mükâşefâta sâlik olanların terbiyesi altında geçirmiş ve tahsîl-i ibtidâ'iyyesini 'âilesi nezdinde ikmâl etmişdi.[73]

Şeyh'in daha genç yaşında en yüksek ma'lûmât-ı felsefiyye ile mücehhez ve derin bir 'aşk-ı istiğrâk, coşkun ve 'âsî bir heyecân-ı sûfiyâne ile mümtâz olarak sahneye çıkmasını ilk devirde aldığı bu terbiye-i rûhiyye ve isti'dâd-ı felsefiyye ile îzâh etmek mümkündür. Bu terbiye sevkiyledir ki Şeyh, ihtisâs için seyâhate çıkdığı zamân kendi mesleğini inkişâf etdirecek yolları ta'kîb etmiş ve tasavvuf ile kelâmiyyât arasında ve hattâ felsefiyyât ile nakliyyât arasında mâbeyinci rolünü îfâ eden zevâtın muhît-i 'irfânına doğrulmuşdu. Fi'l-hakîka o zamânlarda Âzerbaycan'ın merkez-i 'ilmiyyesi olan Merâga'da büyük bir mektebin başında bulunan İmâm Fahreddîn Râzî'nin hocası Şeyh Mecdüddîn Cîlî'nin şöhret-i 'ilmiyyesi âfâkı tutmuşdu. 'Aynı zamânda Cebel'in ('Irâk-ı 'Acem'in) 'ilmî ve felsefî merkezi Isfahân'da Şeyh Zahîrüddîn Fârisî'nin felsefî ve tasavvufî tedrîsâtı, 'ulemâ meclislerinde dalgalanıyordu.

Sühreverdî, kendinde derinleşmek ihtiyâcını hissetdiği zamân seyâhat edeceği mıntıkayı ta'yînde müşkülât çekmedi, evvelâ Merâga'nın yolunu tutdu. Ve Şeyh Mecdüddîn'in dâire-i tedrîsâtına girdi. Burada muhtelif şu'ubât-ı 'ulûma ve husûsiyle hikmet ve usûl-i fıkha sarf-ı mesâ'î etdi.[74] Ve bu iki 'ilimde akrânına fâ'ik olacak bir derecede yükseldi.

---

[73] Eski kitâblarda geçen tahsîl-i ibtidâ'î ta'birinden, o zamânlar tedrîsi meşrût olan bütün dersleri ikmâl edip icâzetnâme alıncaya kadar olan müddet-i tahsîli anlamak îcâb eder. O zamânın usûlünce talebe bir hocaya intisâb eder ve onda ikmâl-i nesh eder, sonra hadîs ve tefsîr yâhud felsefe ihtisâsı için seyâhate çıkılır ve mütehassıs 'ulemâ aranır yâhud büyük şehirlerde meşhûr 'ulemânın derslerine devâm edilir, ma'amâfîh o zamânın ihtisâsı da bugün bizim kullandığımız ma'nâda değildir, tahsîl-i ibtidâ'î ta'bîri bugünkü ma'nâda olmadığı gibi.

[74] Hikmet burada felsefe demekdir. Ma'amâfîh felsefe o zamânın telakkîsine göre hikmet-i tabî'iyye, hikmet-i mâba'da't-tabî'iyye diye iki kısma ayrılır ve mâba'da't-tabî'iyye ta'bîri ilâhiyyâta hasredilirdi. Mâhiyet-i ecsâm, mâdde ve sûret, 'araz ve cevher bahisleri tabî'iyyâtda tedkîk edilirdi. 'İlm-i tıb, 'ilm-i nebâtât ve hayvânât ve sâ'ire tabî'iyyât aksâmından 'addedildiği cihetle hem doktorlara hem feylesoflara hakîm nâmı verilirdi. O zamân feylesoflarının doktor, doktorlarının feylesof olması, bu iki silsile-i 'ulûmun bir 'ilm 'addedilerek berâber tahsîl edilmesinden münba'isdir.

O zamânlar ‘ulemânın husûsî ictimâ‘lar ‘akd ve ‘ilmî mes’eleleri münâkaşa etmeleri ‘âdet idi. Sühreverdî bu meclislerde muzaffer oluyor ve kudret-i ‘ilmiyyesini isbât ediyordu. Şeyh’in bi’l-âhare Haleb’de, Şâm’da o memleket ‘ulemâ ve fukahâsına karşı hattâ ümerâ huzûrunda bi’l-iltizâm kurulmuş imtihân meclislerinde fıkhî mes’eleler münâkaşasında kazanacağı kâhir muvaffakiyyetler, Merâga’daki bu tahsîline medyûndur. Şübhesiz Şeyh, usûl-i fıkha dâ’ir yazdığı eser-i meşhûrunu bu esnâda Merâga’da yazmıştır. Çünkü Merâga’dan sonra Şeyh, usûl-i fıkıh ile iştigâl edecek bir vakit bulamamış ve dâ’imâ felsefe ve riyâzât ile iştigâl etmişdir. Bundan sonra Şeyh’in Isfahân’a Zahîrüddîn el-Fârisî nezdine gitdiğini görüyoruz. Orada Zahîrü’l-Fârisî’den İbn Sehlân Sâvî’nin *Besâ’ir*’ini okudu.[75] Nitekim Şeyh’in birçok âsârında *Besâ’ir* üzerinde haylî tefekkür etdiğini gösterecek çok emâreler vardır.

İşte Sühreverdî, felsefî ve işrâkî terbiyesini buradan i‘tibâren mükemmelleşdirmiş ve Şehrezûrî’nin ta‘bîrince fikrî istiklâl ve infirâd melekesini kazanmış ve buradan i‘tibâren bir feylesof olarak sahneye çıkmışdır. Bu devrede ve bunu müte‘âkib zamânlarda Şeyh, gerek Âzerbaycan şehirlerinde ve gerek ‘Acem beldelerinde haylî cevelânlar yapmışdır. Sûfiyyeden ma‘rûf zevât ile musâhabet etmek arzûsuyla

[75] *Besâ’ir*, felsefe ve mantıka ‘â’id gâyet güzel bir kitâbdır. Bunun mantık kısmı buralarda münteşir olan mantık kitâbları gibi kuru ve cânsız değildir. Bu ciheti gören merhûm Şeyh Muhammed ‘Abduh, bu eseri Mısır’da tab‘ etdirmiş ve tercîhen Ezher’de tedrîs etmişdir. Hâtırımda kaldığına göre bu kitâbın baş tarafına Şeyh Muhammed ‘Abduh bir mukaddime yazmış, eser ve mü’ellifi hakkında kâfî ma‘lûmât olmadığını söylemişdir. Hâlbuki *Sıvânü’l-Hikme* ve hattâ Şehrezûrî’nin *Târîh-i Hükemâ*’sında İbn Sehlân Sâvî hakkında tafsîlât ve eser hakkında îzâhât vardır. Şeyh’in bu eseri okuduğunu gösteren menba‘, Şehrezûrî’nin *Târîh-i Hükemâ*’sıdır. Bu ciheti gösteren satırları ‘aynen tercüme ediyorum: “Şeyh Sühreverdî, Isfahân’da benim istihbârıma nazaran, Allâh bilir ammâ, İbn Sehlân Sâvî’nin *Besâ’ir*’ini Zahîrü’l-Fârisî’den okudu.” Bu nokta gösteriyor ki Şeyh, Isfahân’da uzun müddet kalmışdır. Şeyh’in Merâga’da uzun müddet kaldığını gösteren noktayı ise Taşköprîzâde, *Miftâhu’s-Sa‘âde*’de kaydetmişdir: “Şeyh, Merâga’da hikmet ve usûl-i fıkıh ‘ilimlerinde akrânına fâ’ik oluncaya kadar tahsîle devâm etdi.” diyor ki bu, Şeyh’in orada asgarî iki sene kaldığını tahmîn etdirir. Şeyh’in gerek Isfahân’da ve gerek Merâga’da kaldığı zamânların tedkîkindeki fâ’ide, bunu ta‘kîb eden hâşiyede görülecekdir.

bu seferler ta‘addüd etdi. Ve kibâr-ı mutasavvıfe ile görüşmek fırsatını elde etdi ve onlardan haylî istifâdeler etdi. ‘Aynı zamânda halk ile temâs eder ve onların rûhiyyâtını tedkîk ederdi.[76] Bütün bu tedkîkâtından ve seyâhatinden aldığı dersler netîcesinde Şeyh, kendinde yeni bir ufkun mübeşşiri olmak kudretini görmeye başladı, riyâzâta daldı, halvete çekildi ve tefekkürâta koyuldu.

İşte Şeyh’de mükâşefe kudreti bu andan i‘tibâren başlar ve Şeyh artık başka bir ufkun adamıdır.

[76] Şeyh’in Âzerbaycan’da ve Cebel taraflarında seyâhat etdiği yerleri kayda lüzûm görmedim. Şeyh’i tetebbu‘ edenler ve bi’l-hâssa onun en samîmî perestişkârı olan Şemseddîn Şehrezûrî de bunları kaydetmemişlerdir. Ma‘amâfîh âsârının birçok yerinde ez-cümle *Hikmetü’l-İşrâk* nâmındaki şâheserinde “Bir gün Âzerbaycan’ın şehrinde idim. Halk ile görüşüyordum, Pazar mahallinde idim. O sıralarda halk, gökyüzüne bakmaya başladılar. Herkes ile berâber ben de bakdım. ‘Âlem-i misâlin açıldığını ve o ‘ulvî ‘âlemin muhtelif safahâtını seyretdik. Ve bu bir sâ‘at kadar devâm etdi.” diyor. Kezâ, yine *Hikmetü’l-İşrâk*’ın ‘âlem-i misâl bahsinde “‘Acem bilâdından … şehrinde iken bana bir hâl geldi. Orada ‘âlem-i misâli temâşâya başladım ve yanımdakilere gösterdim. Onlar da vâzıhan görmüşlerdi.” diyor. Erdistân’da muhtelif yerlerde dolaşdığını ve Meyyâ şehrinin pazar mahallinde yine bu tarzda hâdiseler vukû‘a geldiğini ve ilh. kaydediyor. Görüyoruz ki bunlar bize Şeyh’in Anadolu’ya geçmeden ya‘nî Fırât Nehri’ni geçmeden evvel uzun müddet oralarda kaldığını gösterir. Şu hâlde Selçûk târîhlerinin Sultân Kılıçarslan’ın hayât-ı husûsiyyesini tedkîk ederken sultân-ı müşârun ileyhin fesâd-ı ahlâk ile ve dînî mübâlâtsızlıkla ithâm edilmesinde Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî’nin te’sîri olduğunu îmâ edecek bir tarzda davranmaları doğru değildir. Çünkü Şeyh, yukarıda tedkîk edildiği vechile 553 târîhinde doğmuşdu. İlk devre-i tahsîliyyesini 15 yaşında ikmâl etmiş olsun, iki sene de Merâga’da çalışıyor, on yedi yaşında akrânına fâ’ik oluyor. Isfahân’daki tahsîli ve ‘arz etdiğim seyâhatler de dâhil-i hesâb olursa hattâ müverrihlerin iddi‘âsı vechile târîh-i velâdetini 550 olarak kabûl etsek bile 570’den evvel Anadolu’ya geçmek ihtimâli yokdur. Hâlbuki Nûreddîn Atabek Zengî’nin sefîr-i mahsûs ile Sultân Kılıçarslan’a gönderdiği ma‘hûd mektûb 568 târîhinde yazılmışdır. Bu mektûbda Nûreddîn, Kılıçarslan’a “Sefîrimin huzûrunda tevbekâr olmalısın. Dîne ve ahlâka ri‘âyetsizlikde bulunmayacağına yemîn etmelisin.” demişdi. Demek ki Kılıçarslan’ın sarâyında felsefî fikirler 568 târîhinden evvel başlamış ve şuyû‘ bulmuşdu. Bu târîhde ise Şeyh Sühreverdî henüz on beş yaşında idi. 18 yaşında kabûl etsek bile az bir zamân içinde bir gencin sarâylara girip felsefî te’sîrler yapabileceğini kabûl etmek mümkün değildir. Evet, şu cihet doğrudur ki Şeyh Sühreverdî Konya’ya geldiği zamân hüsn-i kabûl görmüş ve sarâyda büyük bir hürmet kazanmışdır. Sultân Kılıçarslan ve on iki oğlu bi’l-hâssa Şehzâde Berkyarukşâh ve vezîr-i nâmdâr Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, felsefî terbiye ile meşbû‘ idiler. Lüzûmî derecede fikren hâzırlanmışdılar ve Sühreverdî bunlar üzerinde icrâ-yı te’sîr etmişdir. Bundan ise ithâmât-ı mezkûreye Sühreverdî’nin sebebiyyet verdiğini istihrâc etmek doğru olamaz.

Şimdi Şeyh'i bu mâhiyeti ile tedkîk etmek ve efkâr-ı harekâtını bu kıymeti ile ölçmek ve netîcelerini göstermek lâzımdır. Lâkin bundan evvel bahsi tamâmlamış olmak için Şehrezûrî'nin mütâla'asını nakledelim: Şeyh Sühreverdî, feylesofların makâmlarının gâyetlerine ve evliyânın mükâşefelerinin nihâyetlerine vâsıl olmuşdur. Felsefe-i 'ameliyyesi husûsunda sâbikîn-i evvelîndendir. Mesîhiyyü'ş-şekl, kalenderiyyü's-sıfatdır.[77] Onun öyle riyâzâtı var idi ki zamânın yetişdirdiği insânlar o sûretle riyâzâtdan 'âcizdirler. Her hafta bir def'a iftâr ediyordu ve ta'âmı elli dirhemi geçmezdi. Feylesofların bütün tabakâtı aransa bundan zaha zâhid ve daha efdal kimse bulunmaz. Dünyâya iltifât etmezi. Ona ihtimâmı azdı. Giyeceğine ve yiyeceğine mübâlât etmiyordu, şeref-i riyâsete kulak asmazdı. Ba'zı zamânlar ceket giyinir ve başlığı kırmızı, uzun olurdu. Ba'zan da başına yamalı bir hırka parçası örterdi, sûfî kıyâfetine girdiği zamânlarda olurdu, 'ibâdeti ekseriyâ açlık, sabâhlamak, ilâhî 'âlemleri düşünmekden 'ibâret idi. Halkın ri'âyetine az iltifât eder, sükûtu iltizâm, nefsi ile iştigâl ediyordu. Âhengi, cünbüşü, simâ'-ı nağamât-ı mûsikîyi severdi. Sâhib-i kerâmât ve âyât idi.

Sahn Medresesi Felsefe ve İctimâ'iyyât Müderrisi

Yûsuf Ziyâ

[77] Sâbikîn-i evvelîn kaydından kadîm Yunan feylesoflarını Fisagorat [Pisagor], Empedokles ve Eflâtun'u kasdediyor zannederim. Ma'amâfîh sâbikîn-i evvelînden olmak üzere Hürmüz ve Îranîlerden Büzürcmihr ve sâ'ire de gösterildiği vardır. Mesîhiyyü'ş-şekl kaydı ise sûfiyyenin anlayacağı bir şeydir, sâlik ba'zan hâl-i istiğrâkda kendinden geçer ve kendinin 'Îsâ ile müttehid olduğunu hisseder. Ve bu hâlinde o, 'Îsâ gibi hastayı iyi eder. Ve nefesiyle hayât verir. Mesîhiyyü'ş-şekl olanlar kalender meşreb ve hazımkâr olurlar, sabûr ve mütehammil ve için için coşkun bir hâldedirler ve meselâ Mûseviyyü'ş-şekl olanlar gazûb ve 'azimkâr, daha mâddî ve ciddî olurlar. Ve şübhesiz bu ta'rîfler lafzî ve zâhirîdir.

Edebî

Yıldızlara Kadar

-1-

Gazellerimden bir kadeh yapdım, ve sevgiliye bu kadehle şi‘rlerimin şarâbını sundum. Hayâllerimden bir tül ördüm, ve siyâh, gölgeli gözlere kadar inen kumral saçların kâküllerini bu ince ve titrek tüllerle ördüm.

Hıçkırıklarımdan bir şarkı besteledim ve bu elem nağmesinin dalgalarıyla sevgilinin hırçın gönlünü okşadım.

Gözyaşlarımdan parlak ‘akisli bir göl birikdirdim ve bu gölün kenârında altın teşbîhlerden bir tarakla sevgilinin billûr omuzlarına dökülen kumral saçlarını taradım. Ve nihâyet mersiyyelerimden bir kefen yapdım ve zavallı, kırık vücûdumu bu kefene bürüyerek ızdırâblarımdan bir mezâra girdim.

-2-

Dün akşam uzaklarda bir alev parlıyordu. Bu dondurucu kış gecesi göğünün soğuk ve siyâh göğsünde milyonlarca kalbden akan bir kan deresi kızıllığıyla âteşler yayılıyor; karanlık, esrârlı dağların yamaçlarını sarıyordu.

Uzaklarda bir yangın vardı; batan güneş gibi, çırpınarak sönen kalbim gibi son çırpıntıları, son titrek ve ölgün nefesleriyle bir yangın vardı.

Kalın paltoma bürünerek, bastonuma dayanarak cehennemin bu yeni fışkıran deliğini, bu yakıcı, öldürücü pençeyi -varlığıma o kadar çok yakın olduğu için- görmeye gitdim.

Dışarıda siyâh ölüm gecesi gazabla haykırarak, kudurarak âteşden ve alevden ağzıyla, korkunç rüzgârı üflüyordu. Karanlık yolda ilerlerken, kulaklarımda yorgun iniltiler uğuldadı. Yaprakları dökülmüş kuru, çıplak ağaçlar, uzun serviler rüzgârın acı nefesiyle çıtırdayarak iniledikce mezârlarından çıkmış iskeletlerin esrârlı feryâdını hâtırlatdılar. Ve ben bu nihâyetsiz ölüm denizinde biricik hayât, son titreyen ve soluyan ışık, uzaklarda alevlerle çırpınan kalbimi görmeye gitdim.

Şu dağınık satırları karalarken ‘aklım gibi vücûdum da perîşân… Kollarım yorgun, alnım âteşle yanıyor.

Zavallı defter! Biliyorum ki sen hîç bir şey’sin. Sarı benizli kağıdlarının ‘ömrü belki benden daha kısadır. Belki bir gün seni şu ocakda yanan âteşe atarım; gözlerimin önünde gaybolursun. Yâhud olabilir ki benden fazla yaşarsın ve şâyed sana, beni sorarlarsa “Bir insânın kalbiyim.” dersin. “Seven, ızdırâb çeken ve ölen bir insânın kalbiyim.” Ne zarar var, ister okunsun ister paçavralar gibi yere atılsın. Eğer seni yalnız bunun için yaşatmış olsaydım şimdi hîç düşünmeden şu ocağa atıverirdim. Fakat ümîd ediyorum; korkuyla, cesâretsizlikle belki diyorum… Ben ebedî karanlıklara daldıkdan sonra hayâli hâtıramdan gaybolmayan ince, beyâz parmaklar, senin solgun yapraklarını çevirirler. Belki diyorum, gönlümü ebedî mâteme sokan elâ gözler satırlarında bir sâniye olsun dolaşırlar. O zamân sen gücün yetdiği kadar feryâd et, bağır. Söyle ki bu dağınık, perîşân satırlar; perîşân bir kalbin ‘akisleridir. Ve o zavallı kalb, bütün hislerini, bütün duygularını dökdü.

O dağınık, âvâre hisleri kâfiyelerin, mısra‘ların arasına sıkışdırarak sana süslü bir demet

vermek istememişdi. Zâten isteyemezdi de… Zavallı solgun yapraklar! Feryâd ederek söyleyin o insâfsız rûha: Peykârlarını tükenmez bir yangından alan gönlümün, satırlarınızdaki ‘aksi şâyed kâfî derecede harâretli değilse yalvararak, yemîn ederek söyleyin o insâfsız rûha ki bu kabâhat, harlerin ve kelimelerindir. Bu kabâhat onlarındır. Çünkü gönlümden yerleri ve gmkleri tutuşduracak kadar taşarak dökülen hislerim, kelimelerin dondurucu yüzüne düşdükce soğudu ve sıcaklığını gâ’ib etdi.

Fakat hayır, inanmam ben buna. Sakın böyle bir şey’ söylemeyin, ey perîşân ve dağınık satırlar! Çünkü yalan söylemiş olursunuz. Çünkü gönlümün yerleri ve gökleri tutuşduracak kadar taşarak dökülen hisleri, emîn olun ki kelimeleri de tutuşdururdu, onları da kızıl alevine boyardı, o alevler ebediyyete kadar sönmeyecekdir. O alevler, ebediyyeti tutuşduracakdır.

Hilmî Ziyâ

Mesel-i A‘lâ

Kur’ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerîfeden istihrâc olunup dîn-i celîlemizin esâsâtını teşkîl etmekde olan, “mü’menün bih” nâmıyla yâd etdiğimiz (Âmentü bi’llâhi ilh.) altı mâdde, cümlenin ma‘lûmu olduğu vecih üzere şi‘âr-ı İslâm’dır ki dînî, dünyevî ne kadar fezâ’il-i İslâmiyye varsa cümlesi bu altı mâddenin semerâtıdır.

Bu ümmehât-ı i‘tikâdiyyemizin en güzel delîlleri bi’z-zât Kur’ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerîfede mevcûd olduğundan e’imme-i dîn, bu iki menba‘-ı asliyyemizden hîçbir sûretle hârice çıkmaya lüzûm hissetmeyerek yalnız bu delîlleri beyân ile iktifâ etmişler ve pek makbûl ve ‘aynı zamânda gâyet ma‘kûl bir hareketde bulunmuşlardır. Her türlü hatâ ve kusûrlarına rağmen İslâm’ın vahdet-i fikriyyesini muhâfaza etmiş olan Emevîlerden sonra ‘Irâk’da te’essüs eden hükûmet-i ‘Abbâsiyye zamânında zâten bozulmaya başlamış olan vahdet-i İslâmiyye bütün bütün târumâr olmuş ve ortaya türlü türlü mezhebler çıkmış idi. Bu sırada kelâmiyyûnun ser-defteri olan Ebû’l-Hasen el-Eş‘arî Hazretleri zuhûr edip ehl-i sünnetin akvâlini müdâfa‘aya hasr-ı mesâ‘î ile meydân almış olan gûnâgûn mezhebleri tevfîke ve ba‘zılarını dahî ehl-i sünnet akvâliyle tevfîke muvaffak olmuş idi.

Kendilerinden sonra İbn Mücâhid ve sâ’ire gibi tilmîzleri, üstâzlarının eserini ta‘kîb etmişler ve üstâzlarının tarafdârlarını teksîr eylemişler idi. Ebû’l-Hasen el-Eş‘arî Hazretlerinin telâmizesinden ahz-ı ‘ilm edenler içinde pek meşhûr Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllânî, ikinci Ebû’l-Hasen el-Eş‘arî olmuş ve tarîkat-ı Eş‘ariyye’nin imâmet makâmını işgâl etmiş idi.

Bu zât, ‘akâ’id-i dîniyyeyi isbât sadedinde ‘arzın ‘arz ile ‘adem-i kıyâmı ve yine ‘arzın iki zamânda ‘adem-i bekâsı ve sâ’ire gibi mukaddemâtı esâs tutup bunların üzerine delîllerini binâ etmiş delîllerine esâs olan bu mukaddemâtın butlânıyla medlûllerin dahî butlânını kabûl eylemiş olduğundan bu mukaddemâta ‘akâ’id-i îmâniyye derecesinde ‘atf-ı ehemmiyyet etmiş ve bunları cerh etmeyi, ‘akâ’id-i îmâniyyeyi cerh etmek gibi telakkî eylemiş idi. Bu zâtın mesâ‘îsiyle tarîkat-ı Eş‘ariyye zirve-i kemâline vâsıl olmuş idiyse de şunu unutmamak lâzımdır ki o târîhlerde felsefe ile berâber ta‘lîm edilen mantık, ‘ulûm-ı felsefiyyenin az çok ‘akâid-i dîniyyeye mübâyeneti dolayısıyla kelâmiyyûnca hoş görülmemekle kelâmiyyûn mantıka karşı lâkayd kaldıklarından ba‘zan kıyâsâtın şekil ve sûretlerini Ebûbekir el-Bâkıllânî Hazretleri dahî kitâblarında gayr-ı sınâ‘î sûretde îrâd ediyor idi.

Bu zâtın mu‘akkibleri içinde en mühim bir sîmâ olmak üzere Gazzâlî’nin üstâzı İmâmü’l-Haremeyn’i görüyoruz. Bunun *Kitâbü’ş-Şâmil* ve bu eserin telhîsi olan *Kitâbü’l-İrşâd*’ı, tarîkat-ı Eş‘ariyye’nin yegâne kitâbı olmuş idi.

Bunlardan sonra mantık intişârıyla herkes tarafından okunmaya başlamış ve vazîfe-i mantıkın tertîb-i fikrinin hak ve hakîkati istihdâf edip etmediğinin ta‘yîni olduğu anlaşılıp yalnız felsefeye değil bi’l-‘umûm ‘ulûma hâdim olduğu bilinmiş idi. bu ikinci devrede yetişen kelâmiyyûn İmâmü’l-Haremeyn ve İmâmü’l-Haremeyn’den evvelki ‘ulemânın tevhîd etmiş oldukları mukaddemâtı tedkîk ile bunların birçoklarına muhâlefet etmiş oldukları gibi Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllâni’nin kabûl etmiş olduğu “menâhic ve edillenin butlânıyla medlûlün butlânı lâzım gelmesini” dahi reddetmişler idi. Gazzâlî ile başlayan bu ikinci harekete Tarîkatü’l-Müte’ahhirîn tesmiye olunmuşdur. Gazzâlî’yi ta‘kîb edenler içinde en yâda şâyân-ı zikir olan İmâm Fahreddîn er-Râzî Hazretleridir. Birinci batnı nasıl Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllâni ikmâl etmiş ise ikinci batnı da İmâm Fahreddîn er-Râzî Hazretleri ikmâl ve istikmâl eylemiş idi. Gazzâlî ile başlayan Tarîkatü’l-Müte’ahhirîn’in dahi en esâs kâ‘ideleri şu idi: “Zevâhir-i nakliyye ile kavâti‘-ı ‘akliyye, edille-i sem‘iyye ile edille-i ‘akliyye hulâsa ‘akıl ve nakil çarpışacak olursa ‘akıl takdîm olunup nakil te’vîl veya tefvîz edilir.”

Diyorlar ki: “‘Akıl ve nakil ta‘âruz ederse şu iki ihtimâl vardır:

1. Ya ‘adeddeki zevciyyet ve ferdiyyet gibi ta‘âruz-ı nâkızeyn ile ta‘âruz ederler ki ne ictimâ‘ları ve ne de irtifâ‘ları

‘aklen mümkün olmamakla ‘akıl takdîm ve nakil te’hîr olunmak zarûreti vardır. Bi’l-‘akis nakli takdîm ile ‘aklı te’hîr eder isek naklin aslını te’hîr etmiş olduğumuzda netîceten ‘aklı ve hem nakli te’hîr etmiş oluruz. Zîrâ bir şey’in aslını te’hîr, o şey’i dahî te’hîr demekdir.

2. Sarı ve yeşilin ta‘âruzu gibi aralarında bir hadd-i sâlis olarak ta‘âruz-ı zıddeyn ile ta‘âruz etmeleri takdîrinde ictimâ‘larına imkân-ı ‘aklî yok ise de irtifâ‘ları mümkündür.”

Bu kâ‘idenin en şiddetli tarafdârı olan İmâm Fahreddîn er-Râzî’den evvel Gazzâlî bunu Kâdî Ebûbekir İbnü’l-‘Arabî’nin kendisinden sormuş olduğu mesâ’ile esâs tutmuş idi. Kâdî Ebûbekir el-‘Arabî ise Gazzâlî’nin vermiş olduğu cevâbların çoğuna muhâlefet etmiş ve kendisi de İmâmü’l-Haremeyn ve Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllânî tarîkati üzere diğer esâslar ittihâz eylemiş idi.

GAZEL

Sanma günler, geceler demleri ta‘dâd eyler
Her geçen sâniye bir hâ’ile inşâd eyler
Güldüğün her demi bir ‘asır sürûr bil ki zamân:
Şimdi mes‘ûd olanı sonra da nâşâd eyler
İşte gün, bitdi… Başladı bir leyl-i siyâh
Bilmiyorsun ki yarınlar neler îcâd eyler?
Ben ne zevk ile sevindim ne gamdan yıldım
Bu cihân ki üzüp, üzmeyi mu‘tâd eyler
Kutu kendi içinden alabildinse güven
Yoksa el dostluğu ancak seni bir yâd eyler
Dem gelir hâlini rûhun bile etmez takdîr
Dost, bilmem ki nasıl derdine imdâd eyler
Öyle taşmış ki içim Sıdkî alev fışkıracak
Bir kırık ney sesi lâkin beni münkâd eyler…
(Kânûn-ı Sânî 338)

Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî

Bu tarihçeyi yapmakdan maksadımı her zümrenin tutmuş oldukları ayrı ayrı usûl ve menâhic olduğunu ve bi’t-tab‘ bu usûl-i muhtelifeye göre tarz-ı telakkîlerin değişeceğini ifâdedir ki meselâ usûl-i müttehidesine nazaran kaderi inkâr eden fırka bu bâbdaki nusûsu müşkül bularak te’vîle kalkar. Hâlbuki diğer bir fırkaya göre bu nusûs muhkem olup hîçbir te’vîle muhtâc değildir. Cebri esâs tutanlarca da va‘d ve va‘îde dâ’ir olan nusûs müşkül ‘addolunduğu hâlde bu bâbdaki nusûs bunlara muhâlif ahvâl ittihâz etmiş olanlara göre aslâ müşkül ve müteşâbih değildir. Her zümre-i ‘ilmiyyenin ayrı ayrı usûl tutmuş

olmalarına binâ'en bu ihtilâfât-ı mezhebiyye o kadar çokdur ki senelerce 'ilm-i kelâm ile iştigâl edilmiş olmasına rağmen bununla tashîh-i 'akâ'id etmek hîçbir kimse için mümkün değildir.

Yalnız kelâma en evvel İmâm Gazzâlî tarafından idhâl edilmiş ve bi'l-âhare mu'akkibleri tarafından tevsî' ve ikmâl kılınmış olan felâsifeyi redde 'âid mebâhisin pek müfîd ve mühim olduğunu i'tirâf etmek lâzımdır.

İslâmî olan hadsiz ve hesâbsız mezâhib-i kelâmiyyeye karşı şu 'asırda yapılacak yegâne çâre -yukarıda söylediğimiz vecih üzere- bunların yekdiğerine muhâlif olan usûl ve menâhicin tevlîd etmiş olduğu ihtilâfât-ı gûnâgûnu bırakıp Kur'ân-ı Kerîm'in mantık-ı husûsîsinden ayrılmamış olan selef mesleğine gitmekdir. Çünkü nukûl-i sahîha-i İslâmiyye, 'ukûl-i sarîha-i insâniyyeye tamâmen muvâfıkdır. Nusûs-ı dîniyyemizde 'akıl ile naklin esâsen ihtilâfı yokdur. İhtilâf nusûsda değil nusûsu isbât sadedinde ittihâz olunan usûldedir. Kur'ân-ı Kerîm'in 'akâ'id-i dîniyye hakkındaki edille-i husûsiyyesi naklî olmakla berâber 'aynı zamânda da aklîdir. Hâricden usûl ittihâzına aslâ lüzûm yokdur. Nusûs-ı Kur'âniyye hem nass-ı 'aklî ve hem asl-ı 'aklîdir. E'imme-i dîn, mesâ'il-i tevhîd ve sıfât ve isbât-ı me'âdda; asıl ve fer'in müsâvâtını (kıyâs-ı temsîl) veyâhud efrâdın 'ale's-seviyye tesâvîsini (kıyâs-ı şumûl) îcâb etdiğinden metâlib-i ilâhiyyede tekâfü'ü veya fesâd-ı edilleyi intâc ile hayret ve ızdırâbât tevlîd eden kıyâs-ı temsîl ve kıyâs-ı şumûl isti'mâl etmeyip ümmehât-ı i'tikâdiyyeyi isbât husûsunda Kur'ân, bâhirü'l-burhândır ki kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a'lâları isti'mâl ederler idi.

Şöyle ki Kur'ân-ı Kerîm 'umûma hitâb etdiğinden hâssaten ümmehât-ı i'tikâdiyye ve bi'l-'umûm şu'ûn-ı hayâtiyye hakkında birçok emsâl darb etmişdir (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ [*Kehf Sûresi, 54. âyet*]) ki bunlar en güzel edille-i 'akliyye olmakla berâber kıyâs-ı şumûl ve kıyâs-ı temsîl derecesinde kalmayıp dâ'imâ kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a'lâ zirvesine yükselmekdedir. İşte Allâh Te'âlâ'nın و لله المثل الاعلى "Allâh için mesel-i a'lâ vardır." [*Nahl Sûresi, 60. âyet*] kelâm-ı ilâhiyyesi, meslek-i Kur'âniyyeyi iş'âr etmekle berâber 'aynı zamânda da bize kıyâs-ı evlâ tarîkiyle hareketi emreder.

Bu sebebledir ki metâlib-i dîniyyede Kur'ân-ı Kerîm'in isti'mâl buyurmakda olduğu kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a'lâları tedkîk etmek mecbûriyyetindeyiz. Bu yolda en kuvvetli adımlarla yürüyen İbn Teymiyye olduğu için onun ta'kîb etdiği îzâh tarzlarından istifâde ederek yürüyeceğiz.

Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi Sahn Kısmı Müderrislerinden
Mehmed Şerefeddîn

Kavmî

Kırgız - Kazaklar

Kazaklar, on beşinci ‘asırda, şimdiki Akmola vilâyetinde zuhûr ederek Balkaş Gölü ile Issık Göl arasında bulunan sahrâda yerleşmişlerdi. Bu vâsi‘ arâzî bunlardan evvel Cengiz Hân’ın torunu Orda İçyin’in zîr-i idâresinde bulunuyor ve Ak Orda Hânlığı nâmını taşıyordu. Eskiden beri Kırgız, Nayman, Kanlı, Kapçak, Karluk, Mirgit, Dolat nâmlarını taşıyan kabîlelerle daha küçük kabîleler, bu hânlığın zîr-i idâresindeki arâzîde oturuyorlardı.

Bu kabîleler dâ’imâ kırlarda cevelân edip yaşamakda ve süvârî olarak gezmekde olduklarından hepsine birden Kırgız Kazak[78] nâmı verildi ve aralarında ne infirâd ne de teferrüd hisleri bulunmadığından büyük bir kitle ve başlıca bir kavim olarak birleşdiler ve Balkaş Gölü’nden şimâl-i garbîye doğru uzanarak tevessü‘ ve Ural şehrine kadar imtidâd eden arâzîyi taht-ı idârelerine almışlar ve büyük bir hânlık vücûda getirmişlerdi.

On sekizinci ‘asra kadar devâm eden bu vaz‘iyyet yavaş yavaş gevşemeye ve nihâyet Kırgızların Uluğ Yüz, Orta Yüz, Keçi Yüz isimleriyle üç şu‘beye ayrılmasına sebeb olmuşdu. Bunlar ayrı ayrı idâreler te’sîs ederek Simi, Yedisu vilâyetleri Uluğ Yüz’e, Akmola Orta Yüz’e, Sirideryâ, Hazar, Turgay vilâyetleri Keçi Yüz’e kalmışdı. Ural, Volga ve Bahr-i Hazar etrâfında sâkin Kırgız Kazaklara da İç Orda yâhud Hân Ordası nâmı verilirdi.

Keçi Yüzü’nün son hânı Ebû’l-Hayr Hân, 1730 senesinde kendi ihtiyârıyla Rusya hükûmetine tâbi‘ olduğu gibi Orta Yüz 1787’de Ablay Hân zamânında, Uluğ Yüz ise 1819’da Sultân Seyuk Hân zamânında Rusya’nın zîr-i idâresine girmek mecbûriyyetinde kaldılar.

Kırgız Kazaklar şimdiye kadar milliyyetini, an‘anelerini kemâl-i i‘tinâ ve ihtimâmla muhâfaza etdiler. Lisânları hâlis ve gâyet zengin Türkcedir. İfâde-i merâm husûsunda aslâ güçlük çekmezler. En muğlak fikirleri ifâde edebilecek mücerred kelimelere mâlikdirler. Bir de çok orijinal

[78] Ruslar, süvârî ‘askerlerine Kazak nâmını, bunların biniciliklerinden isti‘âre etmişler ve bu nâm ta‘ammüm etmişdir.

olarak kaydedelim kibunların sözleri ‘ale’l-ekser seci‘ ve kâfiye ile müzeyyendir. Şi‘re fevka’l-‘âde isti‘dâdları ve hevesleri vardır. Hikâyeler, efsâneler, masallar, bilmeceler ekseriyyetle manzûmdur.

Aralarında ülekçi (şâ‘ir), cırucı (meddâh), baksılar (kâhin) büyük bir nüfûza mâlikdirler. Bunlar, tıpkı ecdâdımız gibi ev ta‘bîr etdikleri keçeden çadırlarda otururlar. Başlıca süt ve yoğurt, kımız ve et ile te‘ayyüş ederler. Gâyet kanâ‘atkâr, cesûr, mütehammil ve gâyet misâfirperverdirler.

‘İlme ve ‘ulemâya fevka’l-‘âde hürmetkârdırlar. Bir hoca, mu‘allim veya talebe kendilerine misâfir geldiği zamân “Ben misâfir edeceğim.” diye mücâdele ederler. Ba‘zan bir mu‘allimi paylaşmak mes’elesinde iki kabîle arasında uzun ihtilâflar ve münâza‘alar tahaddüs eder. Buna rağmen el’ân yüzde doksan beşi ümmîdir. Okur yazanlar içinde oldukca ‘âlim pek azdır. Bununla berâber oralarda dolaşan sürülerle misyonerlere karşı metânetlerini muhâfaza etmişler ve misyonerlerin fa‘âliyyetini semeresiz bırakmışlardır. Eski çar hükûmeti intişâr-ı ma‘ârife mâni‘ olduğu gibi ayrıca bu sâf Türk kitlesini Ruslaşdırmaya çalışıyordu ve hattâ Rus çarı resmen bunların Müslüman olmayıp Şamanî olduklarını i‘lân etmiş ve yine semeresiz kalmışdı. Bunların bütün bu hücûmlara mukâvemet etmelerinin sırrı seciyyelerinde ve metânetlerindedir. Bugün altı milyona karîb tahmîn edilen bu Türkler yine tamâmıyla hayât-ı ‘irfândan mahrûm ve birçok mehâlike ma‘rûzdurlar.

Türkistânlı Rif‘at

Coğrâfî

Bursa Şehri

Hâlen memleketimizin yeni tahrîr-i nüfûsu yapılmadığından Bursa’nın hakîkî mikdâr-ı nüfûsu ma‘lûm değildir. son yıllarda istîlâ, istihlâs gibi birçok inkılâb ve vekâyi‘a sahne oldu. Müsbet, menfî muhâceretlerle nüfûs, med ve cezir gibi dalgalandı. Fakat son def‘a Hristiyân ‘anâsır, Yunan ordusuyla berâber kaçdıklarından ekserîsi Fransız olmak üzere cüz’î ecnebîden ma‘âdâ şehirde 55-65 bin kişi tahmîn etmek mübâlağa olmaz.

Havâlî Türklerinin az bir kısmı göçebe ya‘nî çoban hayâtı geçirmekdedir. Bunların en ma‘rûfu Ertuğrul sancağı dâhilinde çadırda yaşayan Kara Keçili ‘aşîretidir. Kara

Keçili necîb, hâs bir Türk ‘aşîretidir. İbtidâ’î safvet ve kadîm ‘âdetlerini terk etmemişlerdir. Bir kısım neslen Kara Koyunlulardan inen Türkmenler de vardır. Bunlar vaktiyle pây-i tahtları Konya’da Sultân-ı Rûm nâmı altında hükûmet kuran Selçûkî şehzâdelerinin çıkdığı ‘aşîretdir. Kara Keçili efrâdı Eskişehir, Söğüd, Kütahya, Eskişehir taraflarında otuz iki köy işgâl edecek kadar çokdur.

Hayât-ı İctimâ‘iyye: Bursalılar, Türklerin ‘umûmiyyetle hâ’iz oldukları zekâ, çalışkanlık, sabır, mahâretperverlik, cesâret gibi evsâf-ı ahlâkiyye ve mezâyâ-yı husûsiyyeyi tamâmen gösterir. Memleketin yerli ahâlîsi ecdâda, millî ‘an‘anelere fazla hürmetkâr olduklarından hayât-ı husûsiyye ve ictimâ‘iyyelerinde muhâfazakârdırlar. “Ahâlînin sîmâsında sâdegî, safvet leme‘ân ediyor. Nâsiyyelerinde bekâret-i rûhiyyeleri okunuyor. Zamânın te’sîrât-ı seyyi’esinden bu muhîtin âzâde yâhud hafîf sûretde musâb olduğu pek âşikâr bir sûretde görünüyor. Hâl-i ibtidâ’iyyesinde tabî‘at ne verirse az çok rızâ gösterilir. Fazla şey beklenilmiyor. Ahâlî babalarından aldıkları terbiye ve usûlü ‘aynen evlâdına telkîn etmekden başka bir vazîfe düşünmüyor.”[79] Bir eserde Bursa ahâlîsi hakkında şöyle deniliyor:

Osmânlı İmparatorluğu’nda hîçbir şehrin ahâlîsi Bursalılar kadar halîm, çalışkan, sevimli değildir. Husûsuyla Müslümânlar safvet-i kalbiyyeleri, ecnebîlere hüsn-i kabûl ve ikrâm göstermekle temâyüz eder. Bu da Bursalılar hakkında unutulmaz hâtırâlara vesîle olur.

Ma‘ârif - ‘İlmî Mü’esseseler: Bursa, Türkiye merâkiz-i ‘ilmiyyesinden biri ‘addolunabilir. Öteden beri sunûf-ı ibtidâ’iyye ve tâliyesiyle, sultânî, dârü’l-mu‘allimîn, ‘askerî i‘dâdîsi, sanâyi‘, zirâ‘at gibi meslek mekteblerini ihtivâ etmekde idi, ‘ilmî, nazarî ipekcilik san‘atı için yegâne Dârü’l-Harîr’de 1204 târîhinde Bursa’da te’sîs olunmuşdur.[80] Bursa’yı ipekcilik hâline koymakda bu mü’essesenin fevka’l-‘âde hidmeti olmuşdur. İhsâ’iyyât bunu mükemmelen isbât ediyor.

Şehirde müte‘addid ibtidâ’î, rüşdî derecede mektebler vardır. Usûl-i tedrîs i‘tibârıyla muhtâc-ı ıslâhdırlar. Takrîben yarım ‘asra yakın Refîk Paşa’nın Bursa valiliği esnâsında merhûmun

[79] Anadolu’da Tanîn, Ahmed Şerîf, s. 3, tarihi: 1325
[80] Loguide bleus crisa Constantinopsle, s. 368

Molyer ve Şekspir'den tercüme etdiği kıymetli eserlerinin ilk def'a Bursa'da yaptırdığı tiyatroda vaz'-ı sahne edildiğini tahattur etmek lâzımdır.

San'at: Bursa, Türkiye'nin ipek san'at ve ticâreti husûsunda en büyük merâkiz-i sınâ'iyyesinden biridir. Mahallî, mühim san'at ipekcilik olduğundan tamâmen Fransa'nın Lyon şehriyle kâbil-i mukâyesedir. Bursa, târîhen pek eski zamânlardan beri mühim ipek istihsâl merkezlerinden biri olarak gözüküyor. İpekcilik târîhini tedkîk eden Lyonlu Pariset "Bursa'da ipekciliğin inkişâfı Justinyen zamânına ve daha sonra fütûhâtı İslâmiyyenin ilk 'asırlarına müsâdifdir." diyor. Kadîmden beri Bursa, Avrupa piyasalarına hâm ipek ihrâc etdiği hâlde mahall-i istihsâli bilinmiyordu. Bu ancak 1858'de ma'lûm olabilmişdir. Bu târîhden i'tibâren Bursa, Timurtaş ipekleri Londra, Lyon piyasalarında rağbet, şöhret kazanmışdır. Bursa'da ilk harîr fabrikası küşâdı 1261'e (1815) tesâdüf eder. Terakkiyât pek serî' hatvelerle ilerliyor. 1268'de diğer büyük bir fabrika açıldı. 1272 (1856) seksen beş büyük fabrika işliyordu. Nescedilen kumaşlar çiçek, nakış ve sâ'ire i'tibârıyla birtakım husûsî isimler alırlar: Selîmiye ve sâ'ire. Bursa'da ipek böceğinin yetişmesi mâdde-i gıdâ'iyyesini teşkîl eden dut ağaçlarının mebzûl olmasındandır. İpekciliğin büyük bir servet menba'ı olduğunu bilen halk, sâ'ir mahsûlâta 'âid arâzîyi dutluk hâline ifrâğ ve bu ağaçların gars ve inkişâfına fevka'l-'âde ihtimâm etmekdedir.

Tercîhen dalları çok, yaprakları daha mugaddî olan Mullicaub cinsi dikilir. Fakat 1869'da Süveyş Kanalı tarîk-i bahriyyesinin küşâdı Çin ve Japon ipeklerini Avrupa piyasasına yaklaşdırdı. Gerek bu rekâbet ve gerek ipek böceklerine 'ârız olan müstevlî hastalıkları (kara taban, baygınlık, pebrin flaşiri) 1273-1278'de ipekciliği mahvetdi. 0,6 milyon kilo ipek istihsâli 0,2 kiloya düşdü. Fakat Lui Pastör'ün ipek istihsâli için kendine mahsûs keşfetdiği fennî bir usûlü (1283) sâyesinde hastalıkdan 'ârî tohum istihsâline muvaffakiyyet hâsıl oldu. 1292'de hârice ipek sevk edildi.

1881-1888 seneleri arasında devâm eden uzun tecrübelerden sonra Bursa'da, Harîr Dârü't-Ta'lîmi açıldı. Hükûmet gûnâgûn müsâbakalarla bu san'atın terakkîye inkişâfına yardım etdi. Hülâsa Bursa, Türkiye'nin ipekcilik merkezi olduğundan bu san'atın tevessü' ve 'asrîleşdirilmesi iktisâden pek büyük fâ'ideler te'mîn edecekdir. Diğer tarafdan

pamuk mensûcât da i‘mâl edilebilir. Bu takdîrde Bursa, Türkiye’nin sâde Lyon’u değil aynı zamânda Manchester’ı da olmasında hîç müşkülât yokdur. Bursa’da harîr ve mensûcât san‘atından başka gitdikce tekâmül eden halıcılık gelir. ‘Araba i‘mâl san‘atı da pek müterakkîdir. Değirmencilik ve dibâğat da nisbeten ileridedir.

Kaplıcalar: Bursa’nın kükürdlü, demirli (çelik) sıcak suları bütün şarkda hâ’iz-i şöhret olduğu herkesce ma‘lûmdur. Romalılar kaplıcalara ehemmiyyet vermemişlerdir. Hâlbuki Bizanslılar bir iki kaplıca te’sîs etdiler. Bu cümleden olmak üzere Bursa’nın garb cihetine tesâdüf eden sırtlar üzerinde küçük bir köy te’sîs etdiler. Burası şimdiki Çekirge’dir (Pytia). Buradaki sıcak su menba‘ları hasebiyle İstanbul’dan birçok zâ’irler gelir.

Bizans imparatorları tenezzüh ve istihmâm için Bursa’ya gelirlerdi. Hattâ Jüstinyen’in zevcesi imparatoriçe Theodora, dört bin ma‘iyyetiyle Bursa’ya giderek kaplıcada ‘âlemler yapmışdı (m. 525). Rûm târîhlerinin tafsîlâtına nazaran Karlsbad gibi tenezzüh ve zevk mahalleri vardı. O vakit kaplıcanın zemîni duvar, kubbeleri mozaik ve çinilerle müzeyyen ve müveşşah olduğu gibi havuzun etrâfında Kurtuba’daki el-Hamrâ Sarayı’nın arslanlarını taklîden ağızlarından su fışkıran heykeller bulunurmuş. Bu hamâmların Osmânlılar zamânında da büyük bir mevki‘ ve ikbâle olduğunu Evliyâ Çelebi’den öğreniyoruz. “…Yüzü mütecâviz na‘leyn, … ve nice mahbûb dellâkları havuzun üzerinde yüz zirâ‘ kaddinde altı yüz kadar câm billûr ile müzeyyen bir kubbe-i nilgûnî ve sonbahâr zamânı ‘âşıkân-ı sâf daha çok olup hele şeb-i yeldâda kaplıcaları şem‘-i kâfûrîler ile çerâğân edip herkes yârânıyla havuza girer, kimi tavus kimi kebûter taklası atıp gavvâslık, gûnâgûn lu‘bdebâzlık ederler.” Bursa’da mevcûd kaplıcalar otuzu mütecâvizdir. Fakat menba‘ i‘tibârıyla dörtdür:

1. Yeni kaplıca ve kaynarca
2. Büyük ve küçük kükürdlü

} Kibritli sıcak sular

3. Eski kaplıca ve Çekirge hamâmlarını besleyen kaynak
4. Kara Mustafâ

} Müteferrik demirli ve sâ’ire

Yeni kaplıcanın binâsı eskidir. Rüstem Paşa tarafından tecdîden inşâ ve tevsî‘ edilmişdir. Büyük, küçük kaplıcalar da pek eski zamândan beri mevcûddur. Ma‘amâfîh birincisinin müştemilâtı

Murâd-ı Evvel ma‘rifetiyle inşâ, ikincisi Yıldırım Bâyezîd tarafından ta‘mîr ve ihyâ edilmişdir. Bunların içinde büyük, derin, sıcak su havuzları vardır.

Kara Mustafâ kaplıcasının suyu gâyet berrâk olmak hasebiyle gümüş suyu nâmı verilmişdir. Hâmiz kibriti hâvî değildir. Çekirge de bûyu güzel, serv-i nâz, hüsnü güzel, … bu sudandır. Sıcak suların havâss-ı tıbbiyye ve şifâ’iyyesi mücerrebdir. Kükürdlü sular cild, mafsal hastalıklarına, Kara Mustafâ iltihâb-ı rahim, sinir ve kansız ihtiyârlara nâfi‘dir.

Ticâret, Yollar ve Demiryolları: Bursa havâlîsi küçük Asya yarımadasının garb-ı şimâlîsine düşer. Mevki‘an büyük istihsâl veya istihlâk, transit merkezleri arasında ve ‘umûmî âmed şüd ve şebeke hatları üzerinde değildir. Arkası cesîm dağ ‘ârızasıyla kapalıdır. Münâkalât uzun ve güçdür. Bursa, Marmara havzasına cenûb sâhilinin ya‘nî Mudanya’nın iç havâlîsi (hinterlandı) nazarıyla bakabiliriz. Toprak ve hayvân ve hâsılâtının ba‘zı kısımlarına (üzüm, kestâne, zeytin, peynir) ‘âid ticârî münâsebât İstanbul’un müstehlik ahâlîsiyledir. Bununla berâber havâlîsinin birçok mahsûlâtı Bursa pazarları ve Bursa pazarları vâsıtâsıyla satıldığından mühim mikdârda ticâretde bulunur.

Bu ticâretin ehemmiyyetine binâ’en teshîl-i münâkalât için hükûmet 1290-1291’de bir metre ‘arzında dar hatlı bir şimendifer inşâsına başlamışsa da birçok seneler işledilememişdir. Nihâyet 199 sene imtiyâz Jorj [George] Nagelmakers isminde bir adama verildiğinden merkûm güzergâhında ba‘zı ta‘dîlâtla 1892’de resm-i küşâdına icrâ etmişdir. Mudanya mevki‘i, sath-ı bahirden 2,40 m yüksek olduğundan tren Bursa ovasına dâhil olabilmek için Marmara’ya karşı ufak sedler hâlinde sıralanan tepelerden mürekkeb sâhil silsilesini aşmak mecbûriyyetindedir. Binâ’en ‘aleyh hat Yörüklü mevki‘ine kadar (10,417) mütemâdiyen yükselerek en mürtefi‘ noktası olan bu mevki‘de 12,17’ye vâsıl olur. Murâdiye mevki‘ine kadar 22,436 km tedrîcen inerek 68,22 m tenezzül eder. Bu oracıkda bir müddet ufkî bir istikâmet ta‘kîb ederek 31’inci kilometrede 136,30 m irtifâ‘ına vâsıl olur. ‘Acemler mevki‘inde 100,40 m, Bursa mevki‘inde 38,48 km 120,75 hattın müntehâsı 41 km’de 112,75 m, Bursa mevki‘inde 152 m irtifâ‘ındadır.

Cem‘an 6 metredir.

Yol üzerinde ikisi büyük olmak üzere müte‘addid ma‘denî köprüler vardır.

Yollar: Bursa muntazam bir şose ile Mudanya’ya merbûtdur.

Diğer cihetden Keşiş Dağı’nın önündeki geniş ovadan geçmek üzere uzun bir şose vardır. Bu şose üzerinde Bursa yarı mesâfeyi teşkîl eder. Ya‘nî sağında Yenişehir-Bilecik vâsıtasıyla Bağdâd demiryolu hattına, solda Karacabey (Mihalıç)-Bandırma ile Marmara’ya mahsûlâtını sevk ve ‘aynı vecihle idhâlâtını alabilir. Gemiler evzâ‘ına bir de turuk-ı husûsiyyeye mâlikdir.

MÂZÎ

Mâzîye dalarak düşündüm yine,
Hicrân yaşlarının seyli bitmiyor.
Bu sevdâ başımdan niçin gitmiyor?
İçinden yanıyor bu hasta sîne.

Gurbetde bir hayâl gibi dolaşdım,
Dağları rûzgârla berâber aşdım,
Dem oldu, sandım ki yâre ulaşdım,
Anladım nihâyet, vuslat: efsâne.

Gönül harâb oldu, gitdikce harâb,
Bugün ondan kalan bir avuç türâb.
Ey Nâmî, o seni aldatan serâb,
Sönüyor uzakda kendi kendine.

İsmâ‘îl Nâmî

1. Mudanya Bursa’ya-Yenişehir-Bilecik hatt-ı ‘umûmî 128 km
2. Bursa-Karacabey-Bandırma 98 km
3. Mudanya-Bursa 31 km

Mehmed Şeref

Felsefî Roman

ZÜLEYHÂ

Tatlı gölgesinde tüy yelpâzenin
Câriyelerle sen köşkünden in de
Şarkısını dinle bin bir tâzenin
Nîl'in o sevimli, şen sâhilinde.

Mısr'ın ufukları ne kadar temiz
Bahâr hâzırlıyor gül çelengini
Billûr bakışınla gel sularda çiz
Yûsuf'un zindânda solan rengini.

Zannetme o hırsın yırtdığı etek
Zamânın koynunda bir vakit çürür
Kadının sevdâsı kolay geçmez pek
Seyl gibi 'asırdan 'asra yürür.

Sanma bir genci hapsetdi kader
Târîh-i kadîmin ey melîkesi!
Çok Yûsuf'u dâm-ı 'aşka bend eder
Şimdi de binlerce Züleyhâ sesi.

Kafkasyalı 'Âbir

Roman Tefrikamız

Hay bin Yakzân

İbn Tufeyl[81]

Beşinci 'asr-ı hicrîde Endülüs'ün Vâdîyâş nâmındaki küçük kasabasında tevellüd etmiş olan büyük feylesoflarımızdan Ebû Ca'fer bin Tufeyl'in âsâr-ı felsefiyyesinden ahlâfa yâdigâr kalan eseri, Hay bin Yakzân nâmındaki romanıdır. Bu eser, Mısır'da tab' edilmişdir. Nüsuh-ı asliyyesi Avrupa kütübhânelerine taşınmış olduğundan bizde nâdiren bulunur. Bu roman her lisâna tercüme edilmişdir.

Fransızca, Almanca, İngilizce tercümeleri mevcûd olduğu gibi Flemekce, Latince ve hattâ 'İbrânîce tercümeleri dahî vardır. Bu romana mü'ellif güzel bir mukaddime 'ilâve etmiş ve kendi felsefesini bu mukaddimede îzâh etmişdir. Bu îzâhâta nazaran kendisini felsefe-i İşrâkiyye'den 'addetmek lâzımdır. Felsefe-i İşrâkiyye için bizde şarkda Şehâbeddîn Sühreverdî'nin bırakdığı metinlerden başka esâslı metin olmak üzere Endülüs'de İbn Tufeyl'in bu eseri vardır. İbn Tufeyl, bu romanı yazarken İbn Sînâ'dan mülhem olduğunu ve Gazâlî'nin doğru yol göstermekdeki

[81] Bu roman tefrika edildikden sonra hem İbn Tufeyl'in felsefesi hakkında bir hülâsa hem de müşârün ileyhin hayât-ı husûsiyye ve siyâsiyyesini yazacağız. Bu zât Endülüs'de muvahhidîn sülâlesinden Melik Ebû Ya'kûb Yûsuf'un zamânında makâm-ı vezârete irtifâ etmişdi. Endülüs târîhlerinde bunun hakkında kâfî îzâhât bulunduğu hâlde târîh kitâblarının çoğu bu zâtdan bahsetmemişlerdir. İbn Hallikân, müşârün ileyhi bir kelime ile geçmiş, İbn Ebî Usaybi'a hiç bahsetmemiş, Sivânü'l-Hikme Zeylleri ve Şehrezûrî Târîh-i Felâsife'si de meskût geçmişlerdir. Kâmûs-ı A'lâm ve Dâ'iretü'l-Ma'ârif de müşârün ileyhden bahsetmemişlerdir. Türkce matbû' bir küçük târîh-i felsefe kitâbında bunun ismi ve künyesi Ebûbekir Muhammed bin 'Abdülmelik İbn Tufeyl el-Keysî diye yazılmışdır. Hâlbuki öteden beri kütüb-i 'Arabiyyede bu zâtın künyesi Ebû Ca'fer bin Tufeyl diye yazılıdır. Ma'amâfîh eser-i mezkûrda Gırnata müverrih-i meşhûru İbnü'l-Hatîb'den naklen İbn Tufeyl'in Gırnata'da bir müddet tabâbetle iştigâl etdiği ve bu fenne dâ'ir iki kitâb yazdığı ve feylesofun ba'zı şi'rleri de olduğu öylenildiği gibi Fâs müverrihlerinden 'Abdülvâhid'in dahî İbn Tufeyl ile Melik Yûsuf arasındaki münâsebetden bahsetdiğini ve felsefeye dâ'ir yazdığı ba'zı âsârı ve bi'l-hâssa hatt-ı destiyle muharrer bir mebhas-ı rûh kitâbını gözüyle gördüğünü kaydetmekdedir. İbn Tufeyl sarâya intisâb etdikden sonra 'ulemâyı etrâfına toplamış ve İbn Rüşd'e

mahâretinden müstefîd olduğunu söyler ve bu roman kendisine, şimdiye kadar muttali‘ olmadığı birçok esrâr-ı gaybiyyeyi keşfe sebeb olduğunu ve roman dikkatle ta‘kîb ve mütâla‘a edildiği takdîrde kâri’ler üzerinde de ‘aynı inkişâfâta sebeb olacağını kaydeder ve diyor ki: “Sizin taklîd derecesinde kalmanıza kalbim râzı değildir. Sizi zirve-i îkâna ve ‘âlem-i nazar ve istidlâlden ‘âlem-i şuhûda îsâl etmek ve ta‘kîb etdiğim yolu size ta‘kîb etdirmek isterim. Bu sûretle vâsi‘ denizler aşmaya mecbûr olacak ve birçok hakîkatler müşâhedesine vesîle elde etmiş olacağız. Eski bilgilerden kurtulmak bu sûretle mümkün olacakdır.”

Romanın mevzû‘u kısaca şudur: Hind’de bir ada tasavvur olunur. Orada hilâf-ı ‘âde bir çocuk doğmuş, bunun safahât-ı hayâtiyyesi tasvîr ediliyor. Ve bu çocuk kuvve-i müfekkire sâyesinde tedrîcî bir tekemmül ile hakâyık-ı ‘âliyyeye muttali‘ olabilecek bir seviyeye yükseliyor. ‘İlmin başlangıcı ve kemâle ermesi hakkındaki bu telakkî, çok orijinaldir. Nihâyet cevher ve ‘araz mefhûmları, mâdde ve sûret fikirleri, vahdet ve kesret nazariyyeleri mevzû‘-ı bahis olmaya başlar.

Bir gün Hay bin Yakzân adada dolaşırken dîn tarîkiyle bu hakâyıka muttali‘ olan ve adaya tezkiye-i nefis için gelen bir adama rast gelir. Bununla berâber halkı irşâda karar verirler ve bu noktada halkın, hakâyık-ı ‘âliyyeye karşı vaz‘iyyeti tasvîr olunur ve sergüzeştin tatlı ciheti buradan başlar.

Aristo’nun kitâblarını şerh etmeyi tavsiye etmişdir. İbn Tufeyl, Melik Yûsuf’un oğlu Ya‘kûb el-Mansûr tahta cülûs etdikden bir sene sonra vefât etmişdir.

Bu roman, pek de cân sıkacak derece uzun değildir. Ancak felsefî bir metin olduğundan ‘aynen tercümeye mecbûruz. Bu nokta-i nazardan kâri’lerin alışdığı sâ’ir romanlar kadar ihtimâl ki neş’eli olmayacakdır fakat bu erbâb-ı ‘ilim ve tetebbu‘ için diğerlerinden ziyâde zevk-âverdir.

Şu ma‘rûzâtdan sonra romanı ‘aynen tercümeye başlıyoruz.

Ebû Ca‘fer bin Tufeyl, hamd ü senâ ve salât ü selâmdan sonra şu sûretle idâre-i kelâm ediyor:

Kardeşim! İslâm feylesoflarının re’îsi olan Ebû ‘Alî bin Sînâ’nın Hikmet-i Meşrikıyye’sinde neşretdiği esrârın îzâhı benden -gücümün yetdiği kadar- istiyorsun. A‘lâ, eşyâyı olduğu gibi anlamak isteyenler için o gibi esrârı keşfe uğraşmak pek lüzûmludur.

Ma‘amâfîh bu teklîf, bende şimdiye kadar hiç müşâhede etmediğim bir hâli müşâhedeye ve ta‘rîf ve tavsîfi kelimât ile ifâde edebilmekden çok yüksek bir makâma vâsıl olmaklığıma sebebiyyet veren tatlı bir hâtıra uyandırdı. Zîrâ o hâl, o makâm bu ‘âlemden hâric bir ‘âlemdedir ve ‘akl-ı beşer, künhünü idrâkden ‘âcizdir. Bununla berâber öyle lezîz ve sürûrlu bir bahr-i ‘irfâna insânı gark eder ki o hâli kendisinde yaşayanlar tamamıyla ketm-i esrâra tahammül edemezler; zevk ve neşâtları, hâllerini ifşâya mecbûr eder. Ma‘amâfîh bu gibi zevât içinde ‘ilimde tamâmıyla kökleşmeyenler haddini tecâvüz ederler, zâhir-i ‘akla uymayan ve şerî‘atla te’lîfi kâbil olmayan iddi‘âlarda bulunurlar.

İşe bu sebebden nâşî kimisi “سبحانی ما اعظم شانی” ve kimisi “انا الحق” ve kimisi “لیس فی توبی الا الله” gibi sözlerde, ta‘bîr-i mahsûsîyle şatahâtda bulunmuşlardır.

Gazâlî, ‘ulûm ve fünûndaki mahâreti sâyesinde bu mertebeyi bulunca, bu gibi sözlerden nefsini muhâfazaya kâdir olduğu hâlde âtîdeki beyti inşâd ederek hâlini bildirmekden kendisini men‘ edememişdir. (Beytin Türkcesi: Söyleyemeyeceğim şeyler vâki‘ oldu. O işlerin hayır olduklarını hüsn-i zanla telakkî et, nefsü’l-emirde nasıl ve ne sûret ve keyfiyyetle zuhûr etdiğini sorma.) İttisâl ta‘bîrini, ‘ilm-i kelâmdaki yed-i tûlâsı vâsıtasıyla hakkı bulabilen, Ebûbekir bin Sâ’iğ şerh ve îzâh ederken diyor ki: Bir ‘ilim veya fenni tahsîl etmekde olan kimse, o ‘ilimde te’lîf olunan bir kitâbdan maksûd-ı ma‘nâyı olduğu gibi anladığı zamân bilginin bir mertebede ve kendisinin o zamâna kadar bulunduğu diğer bir mertebede bulunması mümkün olmadığı anlaşılır. Bilgisinin

derecesi ile o bilgi yüzünden elde etdiği rütbe ‘aynı olur. O ‘ilim onda kökleşdikce heyûlâ ve mâddeden ve hayât-ı tabî‘iyyeye intisâbdan pâk ve nezîh ve ahvâl-i ilâhiyye denmeye lâyık birtakım i‘tikâdât-ı ‘ulviyye de kendisinde kökleşir. Ancak o türlü i‘tikâdlar, Cenâb-ı Hakk’ın, kullarından intihâb buyurduğu tek tük bahtiyârlara nasîb olur.

İbnü’s-Sâ’iğ’ın işâret eylediği bu mertebe, fikir ve nazar vâsıtasıyla elde edilir ve kendisinin o mertebeye kadar yükseldiğinde şübhe ve tereddüdümüz yokdur fakat ondan yukarı çıkamamışdır.

Bizim işâret etdiğimiz mertebe ise Ebûbekir’in çıkabildiği rütbenin çok üstündedir. İkisinde de bilgi birdir fakat gözle görmek başka evrâk-ı havâdisden haber almak başka…

دانهٔ فلفل سیاه خال محبوبان سیاه Kara biber dânesi siyâh, mahbûbe beni de siyâh
هر دو جان سوزند اما این کجلو آن کجا Her ikisi cân yakıcıdır lâkin bu nerede o nerede?

O hâl ve mertebe müşâhede olunur ammâ ne ile? O hâli görmeye mahsûs bir âlet vardır.

O âlete kuvvet nâmını verirsek ancak mecâz tarîkiyle onu bildirmiş oluruz.

Tâ’ife-i sûfiyyeye mahsûs elfâz ve ıstılâhâtdan onu anlatmak için hakîkî bir ta‘bîre rast gelinmiyor. İşte, senin teklîf-i vâki‘in üzerine bende husûle gelen bu hâl, İbn Sînâ’nın Hikmet-i Meşrikıyye’de işâret eylediği hâllerden birini teşkîl eder.

İbn Sînâ diyor ki: Riyâzet, insânı terbiye ve ahlâkını tezkiye ede ede bir hadde vardırır ki uzakdan görünen ziyâ gibi gâh parlar gâh söner. Nûr-ı hakîkatden ara sıra azacık aydınlık gözüne ilişir ve o aydınlığı görmekden zevk ve lezzet alır. Nefsi kötü ahlâkdan temizlemekde devâm etdikce aydınlıklar çoğalır, büyür. Gözü ona alışır ve nazarında ‘âdet hükmünü alır. Riyâzetde olmadığı zamânlarda bile o hâller, o aydınlıklar gözünde tecellî eder.

Ve her görünüşde cânib-i Hakk’a doğru bir basamak yükselir ve her yükselişinde kendi hâline ‘â’id gizli noktalara işâret etmekden kendisini alamaz.

Bir dereceye varır ki her göz açışında, her zerrede Hakk’ı görür. Ondan sonra sevgilisiyle sâbit bir ma‘ârife karârgîr olur, hayreti sükûnete mübeddel olur. En nihâye cilâlanmış âyine gibi Hak karşısında ahz-ı mevki‘ eyler ve matlûbuna nâ’il olur. Cenâb-ı Hakk’a tecellîgâh olduğu için nefsiyle ferahlanır. İşbu mertebede henüz bütün bütün tereddüd-i âsârından kurtulmuş olmaz. Gâh nefsiyle gâh Cenâb-ı Hak’la meşgûl olur. Bu mertebeyi geçdi mi artık nefsini de gâ’ib eder, ancak Cenâb-ı Hakk’ı görür.

Şâyed nefsini mülâhaza edecek olursa ancak nefsinin Cenâb-ı Hakk'a mazhar olduğu cihetden mülâhaza edebilir. İşte bu mertebede hakîkî vuslat tahakkuk eder.

Ebû 'Alî'nin söylediği işbu hâllerden Hakk'ı arayanlar için zevk ve vicdânı, tabî'at derecesini bulan hâlleri kasd ve irâde eylemişdir. Yoksa İbn Sâ'iğ'in dediği gibi kıyâslarla, tertîb-i mukaddemâtla elde edilen idrâk-ı nazarî sisteminde olan hâlâtı kasdetmemişdir.

Ehl-i zevkin bilgileriyle ehl-i nazarın bilgileri arasındaki ayrılığı bir misâlle anlamak istersen 'aklı, zekâsı, bilgi makineleri sağlam ancak iki gözden mahrûm, anneden doğma bir körü göz önüne getir, o kör doğduğu şehrin bütün evlerini, câmi'lerini, hânlarını, sokaklarını, insânlarını kâmilen öğrenip tanıdıkdan sonra birdenbire gözleri açılıyor. Nice şehirde bulunan insân ve eşyâyı, gözsüzlük zamânında duyduğu ve işitdiği ta'rîflere, 'alâmetlere tamâmı tamâmına muvâfık buldu. Eski i'tikâdına muhâlif hîçbir şey gözüne ilişmedi, hepsini tanıdı ve bildi. Lâkin o hâlde kendisinde biri diğerine tâbi' iki şey duyar. Birisi, bu ikinci bilgi evvelkinden daha açık olması; diğeri, o bilgi dolayısıyla büyük bir lezzet ve zevk almasıdır.

İşte derece-i velâyeti bulmayan ehl-i nazar ve istidlâlin hâli, anneden doğma o a'mânın körlüğü zamânındaki hâline benzer ve tavsîf ve 'alâmetlerle bellediği eşyâ, İbnü's-Sâ'iğ'in hayât-ı tabî'iyyeden takdîs ve tenzîh eylediği ve Cenâb-ı Hakk'ın ancak sevdiği kullarına ihsân buyuracağı ve ahvâl-i ilâhiyye adını vermeye lâyık gördüğü şeylere misâl olur.

Mertebe-i velâyeti bulan ve Cenâb-ı Hakk tarafından kendilerine, ancak mecâz tarîkiyle kuvvet denilebilen bu şey ihsân olunan zevâtın hâli, a'mânın gözü açıldıkdan sonraki hâline benzer. İşbu ikinci hâl ba'zan çalışmaksızın ancak mevhibe-i ilâhiyye olarak fıtrat-ı halkiyyede ba'zı kimselere bahş ve ihsân olunur. (Nübüvvet, işbu kabîl ahvâldendir.)

Aralarını fark ve temyîze kalkışdığımız ehl-i nazar ve istidlâlin idrâkiyle sûfiyyenin idrâkinden birincisinin 'âlem-i tabî'ata, ikincisinin mâ ba'de't-tabî'ata 'â'id idrâkler kasdolunmamışdır. Zîrâ işbu iki bilgi arasındaki fark vâzıhdır, aralarında iştibâh yokdur. Her iki idrâkden maksad, mâ ba'de't-tabî'ata ve her ikisinin 'aynı mes'eleye ta'alluk eden bilgileridir.

Ehl-i nazar ve istidlâlin mâ ba‘de’t-tabî‘ata ‘â’id olup fikr-i sahîh ve delîl-i kat‘iyyeden istintâc olunan idrâkleri ile ehl-i keşfin ‘aynı mes’eleye ‘âid idrâklerinin ikisi de hak ve doğru olmak cihetinden aralarında iştibâh hâsıl olmakla yekdiğerinden fark ve temyîze ihtiyâc vardır.

Tabî‘îdir ki ikinci idrâk daha açık ve daha ziyâde ferah-bahşâ olduğundan evvelkine tefevvuk eder.

Ebûbekir, işbu zevki zikir ve beyân eylediklerinden dolayı sûfiyyeyi ta‘yîb ve işbu lezzetin kuvve-i hayâliyyeye ‘â’id olduğunu iddi‘â, mes‘ûd ve bahtiyâr olanların hâlini açık bir ‘ibâre ile beyân edeceğini va‘d eylemiş iken ma‘a’t-te’essüf ya kendisinin söylediği gibi kesret-i meşâgilinden nâşî vakit bulamadığından veyâhud va‘dine vefâ etmeye teşebbüs etdiği takdîrde dünyâyı cem‘ ve tahsîlde îcâb eden desîse ve hîleleri kullanmaya insânları tergîb ve teşvîk etmesine münâfî birtakım şeyleri beyân etmeye mecbûr kalacağından binâ’en ‘aleyh kendisini tekzîb ve sîretini herkese i‘lân etmek istemediğinden bu va‘dini îfâ edememişdir.

Zarûret-i dâ‘iyesiyle biraz saded hâricine çıkdım, şimdi maksadımıza rücû‘ edelim.

Kardeşim! Yukarıda mâ ba‘de’t-tabî‘iyyeye ‘â’id iki türlü bilginin var olduğunu ve ‘âlem-i tabî‘atdan her birinin misâli ve hangi yoldan ona kavuşmak mümkün olabileceğini sana anlatdım. Senin istediğin şey de bu iki şeyden birisi olmalı. Eğer zevk ve müşâhede erbâbından olup mertebe-i huzûra kavuşmuş velâyet sisteminden olan zevâtın idrâk eylediği hâli anlamak istersen git gör, yoksa o hakîkati olduğu gibi defterde kaydetmek imkân yok. Eğer yazı ile ‘ibâre ile izhârına kalkışılırsa hakîkat değişir, ehl-i nazar ve istidlâlin ta‘kîb etdikleri yola gidilmiş olur. Zîrâ o gibi me‘ânî, harf ve savt libâsına büründü ve ‘âlem-i şehâdete yakınlaşdı mı artık olduğu gibi kalmaz, hâllikden çıkar. Ona dâ’ir olan ‘ibâreler arasında birçok değişikler vâki‘ olur. O yüzden kimsenin ayağı doğru yoldan sürçer. Doğru yolda sâbit-kadem olanlar hakkında birçok sû-i zanlarda bulunulur. Çünkü onun sâhası gâyet genişdir ve her şey’e muhîtdir, onu ihâta etmek imkânı yokdur. Bu, öyle dolaşıklı ve çıkılmaz yoldur ki onu herkes ancak anlayabildiği kadar anlatabilir.

Eğer erbâb-ı nazarın girdiği yoldan îzâhını ister isen işte o vakit kitâblara derc ve ‘ibâre ile şerh ve îzâh imkân dâ’iresine gider. O da kesîr-i a‘zamdan daha sertdir ve öyle bir garâbeti vardır ki onun pek azına, az kimseler zafer bulabilmişdir. Zafer bulanlar da ancak remiz ve işâre ile iktifâ etmişlerdir. Zîrâ şerî‘at-ı Muhammediyye, izhârından men‘ eylemişdir. Aristo, Fârâbî ve İbn Sînâ’nın kitâbları vâsıtasıyla bize gelen felsefenin işbu gâye ve maksad için kâfî geldiği ve ‘umûm feylesofların bu bâbda sadra şifâ-bahş bir şey yazdıkları zannolunmasın. Endülüs muhîtinde mantıkla felsefe şuyû‘ bulmazdan evvel oranın fıtrat-ı fâ’ika erbâbı bütün ‘ömürlerini ancak fünûn-ı riyâziyyede tüketmişler ve o fenlerde hadd-i kemâle yükselmeye muvaffak olabilmişler, ondan fazla bir şey yapamamışlardı.

Halefleri ise ‘ilm-i mantıkdan biraz ‘ilâve etdilerse de onunla hakîkat-i kemâle vâkıf olabilecek kadar yükselmemişler. Hattâ ba‘zıları

برح بی آن علوم الوری اثنان ما فیهما من مزید
حقیقة یعجز تحصیلها وباطل تحصیله ما یفید

(Tercümesi: Halkın iştigâl etmekde olduğu ‘ilimlerin ikiye münhasır kalması; birisinin, öğrenmesinden herkesin izhâr-ı ‘acz etdiği hakîkat ve ötekinin, öğrenmesi hîçbir fâ’ide te’mîn edemediği bir bâtıl olmasındandır.) beyitleriyle ‘aczini izhâra mecbûr kalmışdır.

Bunlara halef olanlar seleflerine nisbetle felsefeden bir dereceye kadar zevk alarak hakîkate biraz yakınlaşmışlarsa da içlerinde İbnü’s-Sâ’iğ’den daha sağlam fikirli yok idi. Ma‘a’l-esef o, ölünceye kadar dünyâya olan meylinden dolayı sînesinde saklı kalan hazâ’in-i ‘ilmi kendisiyle berâber toprak altına götürmüşdür. Ortada mevcûd olan kitâblarından birkaç risâle müstesnâ olmak şartıyla nefse, tevhîde, mantıka, tabî‘ata ‘â’id olanları kâmilen nâ-tamâm kalmışdır. Kendisi de bunu mu‘terifdir. Bununla berâber, İttisâl risâlesinden ma‘nâ çıkarmak güç ve ba‘zı mevâki‘de ‘ibâresinin tertîb ve intizâmında bozukluk

mevcûd olduğunu i‘tirâf ve vakti müsâ‘id olduğu takdîrde tebdîlini va‘d eylemiş ise va‘dine vefâ edememişdir. Bu adamın kendisine yetişmedim, bana naklolunan tercüme-i hâli şundan ‘ibâretdir.

Ve onun derecesine yükselmeyen mu‘âsırlarının hîçbirinin bir eserini görmedim. Onlardan sonra gelen bizim mu‘âsırlarımızın kimisi henüz yol yürümekdedir, daha menzil-i kemâle ermemişlerdir. Kimisi de yürümekden yılmış ve yolun yarısında kalmış, kimisinin ne mâhiyetde olduğu henüz bize vâsıl olmamışdır. Fârâbî’nin bize vâsıl olan kitâbları ise ekserîsi mantıka ‘â’iddir. Felsefeye ‘â’id olanları hadsiz pâyânsız tereddüdler içinde boğulmuşdur.

Feylesof-ı müşârun ileyh, el-Milletü’l-Fâzıla nâm kitâbında, nüfûs-ı şerîrenin ba‘de’l-mevt pâyânsız elemler içinde ile’l-ebed yuvarlanacağını isbât eylemiş iken Siyâsetü’l-Medîne nâm kitâbında ‘ademe inhilâl edeceğini ve ancak nüfûs-ı kâmilenin pâyidâr olduğunu tasrîh eylemişdir.

Ahlâk kitâbında sa‘âdet-i insâniyyenin, ancak bu dâr-ı dünyâya mahsûs olduğunu beyân eylemişdir. Bunlardan ma‘âdâ söylediği laflar hep hezeyân hep hurâfâtdan ‘ibâretdir.

Ezcümle bütün mahlûkları Allâh’ın rahmetinden me’yûs kılmış, iyi ve kötünün sonu ‘adem olduğunu söylemişdir. Mûmâ ileyhin işbu hatâsı, ‘afvı kâbil olamayacak kadar bir hatâ-yı ‘azîmdir. Bununla berâber nübüvvet hakkında sû-i i‘tikâdını ve nübüvvetin ancak kuvve-i hayâliyyeye mahsûs bir emir olduğunu ve felsefenin nübüvvetden efdal olduğunu ve burada tafsîle lüzûm olmayan bunlara söylemişdir.

Mütercimi: Babanzâde Süleymâniyeli Reşîd

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **1** Kânûn-ı Sânî **1340** Sayı: **4**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Hüseyin Şem‘î	Musâhabe	Yaşamak İçin
Yusuf Ziyâ	Terbiyevî	Kınalızâde ‘Alî Efendi’nin Terbiye Telakkîsi
Şerefeddîn	Kelâmî	Mesel-i A‘lâ
Mehmed Sıdkî	Edebî	Bir Damla
Hüseyin Şem‘î	Tasavvufî	‘Âlem-i Ma‘nevî ve ‘Âlem-i Uhrevî
Hilmî Ziyâ	Târîhî	Kırgızlar
Yûsuf Ziyâ	Felsefî	Şehâbeddîn Sühreverdî
Reşîd	Roman	Hayy b. Yakzân
Hasan ‘Âlî	Şi‘r	Bugünden Düne
Kadriye Hüseyin	Şi‘r	Gönül Yuvası
Fahreddîn ‘Osmân	Şi‘r	Çamlıca’da Bülbül
Şeref Kâzım	Şi‘r	Teşrîn Mısra‘ları
Necîb Fâzıl	Şi‘r	Avcı
Necdet Rüşdî	Şi‘r	Mini Minime
Mehmed Sıdkî	Şi‘r	Gazel

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1339 - 1923

Musâhabe

Yaşamak İçin

Vekâyi‘-ı mâziyye ve hâzıramızı tedkîk ve tahlîl edecek olur isek ilk vâsıl olacağımız netîce, hey’et-i ictimâ‘iyyemizin gerek ferden ve gerek ictimâ‘an hîçbir zamân lâzım ve lâyık olduğu mertebede tezkiye-i nefis ve tehzîb-i ahlâka nâ’il olamadığı ve dîn-i mübînimizin ahkâm-ı celîlesini tamâmen icrâ edemediği hakîkatdir. “...قد افلح من زكيها” [Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. *Şems Sûresi, 9. âyet*] âyet-i kerîmesi muktezâsınca nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye eden her müslümânın nâ’il-i necât ve bi’l-‘akis nefsini tağşîş ve ifsâd eyleyen kimsenin dûçâr-ı haybet ve hüsrân olacağı meczûmumuz iken bu hakîkat-i Kur’âniyyeye hîç ehemmiyyet vermemişiz ve günden güne hüsrân-ı dünyevî ve uhrevîye uğrayagelmişiz. Tezkiye-i nefis ve tasfiye-i derûnun, her zî-tefekkür ve zî-şu‘ûr insânın, kalbini ve vicdânını dinleyerek hutûr eden vâridât ve temâyülât-ı nefsâniyyenin iyilerini ayırıp ibkâ ve fenâlarını huzûr-ı kalbden tard ve ifnâdan ‘ibâret olduğuna göre ‘acabâ böyle bir muhâsebe-i nefsiyyeyi hangimiz kemâ yenbağî îfâ ediyoruz, emrâz-ı nefsâniyyemizin tedâvîsine hangimiz ehemmiyyet veriyoruz? Hâlbuki bu tasfiye ve tezkiye-i nefsiyyeye yalnız uhrevî ve ma‘nevî husûsâtda değil dünyevî ve mâddî umûrda dahî muhtâcız. Bu nokta-i esâsiyye, ıslâhât-ı ictimâ‘iyye ve idâriyyemiz için ehemmiyyetle telakkîye sezâdır. Çünkü fesâd ve hüsrân-ı ictimâ‘iyyemizin mebde’i ve en cânlı merkezidir.

“...وما آتكم الرسول فخذوه وما نهيكم عنه فانتهوا” [Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının... *Haşr Sûresi, 7. âyet*] Haşâyet-i celîlesi îcâbınca seyyidü’l-vücûd Resûlü’llâh ‘aleyhi’s-selâm Efendimizin, taraf-ı ilâhiyyeden teblîğ etdiği emirlere imtisâl, menhîlerden ictinâb etmekle mükellef olduğumuz hâlde bu teklîfleri tamâmen yerine getirdik mi? Tamâmen yerine getirmek şöyle dursun kısmen bile îfâ edememişiz. İşte memâlik-i İslâmiyye’nin inhitât ve inkırâza yüz tutması bu noktadan başlamışdır.

Emr-i ilâhî îcâbınca emâneti, vezâ'ifi ehline, erbâbına tefvîz ile mükellef idik. Hâlbuki mübtelâ olduğumuz derd-i ihtirâs ve hubb-ı riyâset, bizi buna îfâdan men‘ ediyordu. İşe adam değil adama iş bulmak mu‘tâdımızdı. İcrâ-yı ‘adâlet, terfîh-i ‘ibâd, mahlûkât-ı ilâhiyyeye şefkat, mülk ve devletin bünyâdı ve terakkînin esâsı iken zulmün envâ‘ı icrâ edilirdi. Diyânet-i İslâmiyye'nin en mühim rüknü olan i‘mâr-ı bilâda ise hîç ehemmiyyet verilmez olmuşdu. Îmânın en zayıf şu‘besi olan "اماطة الاذى عن الطريق" ki halkın yollarını tesviye ve tanzîm etmekden ‘ibâretdir, icrâ edemedik. Bu hadîs-i şerîf ile işâret olunan şoseleri, şimendifer yollarını, limanları ve sâ'ire inşâât-ı nâfi‘ayı yapamadık. Ve'l-hâsıl ‘adem-i terakkîmizin esbâbı, hep bizim kendi kusûrumuz ve cehlimizdedir. Yoksa dîn-i mübîn-i İslâm'ın ahkâmına temessük etmiş olsa idik bu hâle girmez idik.

Şerî‘at-ı beyzâ-yı İslâmiyye'nin tamâmî-i ahkâmına değil bir hükmüne muhâlefet bile büyük bir vahâmeti tevlîd ettiği irâ'e olunabilir. Ezcümle teb‘a-i ecnebiyyenin memâlik-i İslâmiyye'de bir seneden ziyâde kalması şer‘an memnû‘ ve ‘akd-i zimmet ya‘nî birtakım imtiyâzât ve istisnâ'âta tâbi‘ olmayarak kavânîn-i mahalliyyeyi kabûle mütevakkıf olup etmediği hâlde dâr-ı harbe i‘âde ve teb‘îdi lâzımeden iken her nasılsa bir vakitden beri bu emr-i hatîre ri‘âyet olunamadı ve memâlik-i İslâmiyyenin her tarafına birçok teb‘a-i ecnebiyye duhûl ederek emlâk ve ‘akâr edinmişler ve devlet-i metbû‘aları, teb‘alarının himâyelerini vesîle ederek devletimizin umûr-ı dâhiliyyesine müdâhale ile tedvîr-i dolâb-ı mekâ'id ve takrîr-i beyân-ı mefâside yol bulmuşlar ve millet-i necîbe-i İslâmiyyeyi envâ‘-ı musîbetlere uğratmışlardır.

Millî hükûmet-i cedîdemiz bile kapitülasyon nâm-ı Frengîsi tahtındaki şu belâ-yı mübremi def‘ ve milletimizi tahlîs husûsunda ne kadar zahmetler ve meşakkatler iktihâm etmek mecbûriyyetinde kaldı. فاعتبروا يا اولى الابصار [O hâlde ibret alın, ey akıl sahipleri! *Haşr Sûresi, 2. âyet*]

Demek ki millet-i İslâmiyyenin son ‘asırlarda terakkî ve inkişâf edememesinin ‘illeti, Müslümânlığın bu gibi ince ve nâzik noktalarından inhirâf edilmesindendir. Yoksa ba‘zı İslâm düşmanlarının veya münevver geçinen ba‘zı kimselerin zannetdirmek istedikleri vechile ‘adem-i terakkîmizin sebebi İslâmiyyet değildir. Binâ'en ‘aleyh şâ‘iriyle hem-zebân olarak

اسلام بذات خود هيچ عيبى ندارك

هر عيبى كه هست از مسلمانئ ماست

[İslâm'ın kendisinde herhangi bir kusur yoktur, var olan her ayıp da bizim müslümânlığımızdadır.] demekde tereddüd etmeyiz.

GAZEL

Ben ne münkir ne zühde meddâhım
Başka bir nüktedir bu îzâhım
Ağlayan bir rebâb olaydım eğer
Şübhemi bestelerdi iflâhım
Bu hatarlı, dikenli çöllerde
Susamış bir ilâhî seyyâhım
Geçdiğim yollar hep karanlıkdı
Anladım pek uzakdır esbâhım
Geçdim artık zekâ kutuplarını
Arıyor başka bir şey ilhâhım
Bulduğum hep hazîneler mesdûd
Kırılıp kaldı elde miftâhım
Sönecek bir alev isem ben de
Kırpmasın göz önümde misbâhım
Dolaşır serde bir dalâlet-i fikr
Yine müşkül değildir ıslâhım
'Âkıbet mey döküldü mastabaya
Dest-i sâkîde kaldı akdâhım
(Beşiktaş-338)

Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî

O hâlde biz me'âşir-i müslimîn ne vakit ve nasıl dünyâ ve âhiretimizi kurtararak terakkî ve tefeyyüz edeceğiz?

"القناعة كنز لا يفنى" [Kanaat tükenmez bir hazinedir. *Hadîs-i Şerîf*] sözünden anlaşıldığı vechile ne vakit kaba ve biçimsiz olsa da kendi ma'mûlat-ı dâhiliyye-i İslâmiyyemizi kullanmaya rağbet ve kanâ'at ve servet ve sâmânımızın bu sûretle ecânib eline geçmesine mümâna'at edebilirsek, ne vakit Bulgarlar kadar olsun çalışmanın, kazanmanın, şayak dokuyup giymenin yolunu bilirsek, ne zamân ölülerimiz için lâzım olan kefenleri, Kur'ân-ı Kerîm'in tab'ı için îcâb eden kağıdları, makineleri kendimiz i'mâl edersek o vakit kurtulacağız. Evet, ne vakit melbûsâtımızı, kadınlarımızın zînetlerini kendimiz yapabilirsek, ne vakit içkiyi, kumarı, zinâyı ve sâ'ir fuhşiyyâtı men' edebilirsek, ne zamân yalancılığı, dolandırıcılığı izâle edip yekdiğerimize mütekâbil bir i'timâd ile hürmet etmeyi ve şirket teşkîl ederek iktisâdî işlere girişmeyi göze alırsak o zamân halâs olacağız. Biz eğer sâha-i felâha girmek ister isek me'mûriyyet zihniyyetini, başkasının sırtından yaşamak sevdâsını içimizden kovmalıyız. Mâlik olduğumuz toprakların, taşların, her türlü mülkümüzün hayât ve ma'îşetimiz için ihsân olunmuş ni'am-ı Rabbâniyye olduğunu takdîr etmeliyiz. Çalışıp çabalamanın zirâ'at, sınâ'at ve ticâretin yolunu keşfetmeliyiz. Başka türlü bizim için imkân-ı kıyâm ve ihtimâl-i devâm yokdur. Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyârdan gitmeli, denilmesinin hikmeti de budur.

Hüseyin Şem'î

Terbiyevî Bir Tedkîk

İstanbul'da Yetişen İlk Feylesoflarımızdan Kınalızâde 'Alî Efendi'nin Terbiye Hakkındaki Efkâr ve Telakkiyâtına Bir Nazar[82]

Kınalızâde, terbiye nazariyyâtına 'inâyet-i ezeliyye kânûnu ile başlar.[83] Ona göre nizâm-ı 'âlemi, silsile-i beşerin devâmını te'mîn eden hayvânâtın münâsebet-i cinsiyye, tevellüd ve tekâsürüne sebeb olan bu kânûndur.[84]

İnsânlar, ihtimâl muktezâ-yı 'akıl ile tenâsülü arzû etmezler fakat 'inâyet-i ezeliyye kânûnu münâsebet-i cinsiyyeyi onlara yerleşdirmiş, teksîr-i efrâd ve bekâ-yı nev'i te'mîn etmişdir.

[82] Kınalızâde 'Alî Çelebi hakkında, muhterem Ferîd Beyefendi üstâdımızın *Edebiyyât Fakültesi Mecmû'âsı*'nın dört numaralı sayısında müfîd bir tedkîki vardır. Ferîd Bey, Kınalızâde'nin hayât-ı husûsiyyesini yazdıkdan sonra hayât-ı felsefiyyesinden de kısaca bahseder ve şu sözleri söyler: Kınalızâde hakîkî bir feylesof, mükemmel bir üstâd idi. 'Ulûm-ı 'akliyye ve nakliyyede pek yüksek bir mevki' işgâl eden bu hakîm-i kâmilin vücûduyla bi-hakkın iftihâr edebiliriz. (Tevellüdü 916, vefâtı 979'dadır.)

[83] *Ahlâk-ı 'Alâ'î*, İkinci Kitâb, Bâb-ı Hâmis (Bulak basımı, s. 18)

[84] Kınalızâde 'Alî Efendi'nin 'inâyet-i ezeliyye nâmını verdiği kânûn hakkındaki fikri, muhtâc-ı îzâhdır. Bu kânûn, İslâm feylesofları arasında öteden beri ma'rûfdur. Feylesoflar fi'lin sudûrunda îcâb kabûl etdikleri için irâde-i ilâhiyyeye 'inâyet-i ezeliyye derler. Fakat mütekellimîn, 'inâyet-i ezeliyye ta'bîri yerine 'ilm-i ezelî ve yerine göre irâde-i ezelî nâmını verirler. Kınalızâde ise ta'bîri feylesoflardan aldığı hâlde tefsîri mütekellimînden alıyor ve 'inâyet-i ezeliyyeyi şöyle tefsîr ediyor: 'İnâyet-i ezeliyye; mebde-i evvelin, 'âlemi îcâd ve hâdisâtı var etmek husûsundaki kasdından 'ibâretdir, diğer bir yerde mebde-i feyyâzın, mahsûsât-ı 'âlemin bekâsına ve nizâmın devâmına iltifâtıdır, diyor. İkinci tefsîr feylesoflara, birincisi de mütekellimîne yakınlaşmakdadır. Bu iki farkı nazar-ı dikkate almakla berâber 'inâyet-i ezeliyyeyi garb felsefesinde okazyonistlerin dahî kullandıklarını görüyoruz. Bunlar, 'inâyet-i ezeliyye kânûnunu rûh ile cisim arasındaki nüfûz ve te'sîri, cevherlerin yekdiğeriyle olan münâsebetini îzâh için kabûl etmişlerdir ki bi'l-âhare Leibniz bunun yerine âheng-i ezelî kânûnunu vaz' ederek Allâh'ın her işe müdâhale ve her fi'le mü'essir olması yerine bunları ezelde kurup bi'l-âhare müdâhalesine lüzûm olmayan bir âhenk sûretinde îzâh etmişdir. Laypnic'in [Leibniz] nazariyyesi bir dereceye kadar Mu'tezile'nin telakkîsine benzediği hâlde Malebranş'ın [Malebranche] telakkîsi mütekellimîne benzer.
Binâ'en 'aleyh 'inâyet-i ezeliyye, irâde-i ezeliyye, âheng-i ezelî gibi ta'bîrleri birbirine karışdırmamalıdır.

Bu sûretle nesiller ve çocuklar vücûda gelirler. Ve bundan sonra kânûn daha mühim semereler vermek üzere yeni bir safhaya dâhil olur. Çünkü yeni nesilleri muhâfaza, terbiye ve takviye etmek lâzımdır. 'İnâyet-i ezeliyye kânûnu; analara, babalara şefkat ve muhabbet hislerini yerleşdirmekle bu ciheti emniyyet altına almışdır.

Yeni nesil yetişir ve ana babaya ihtiyâc azalırsa şefkat ve muhabbet hisleri azalmaya başlar ve hattâ ba'zı kuşlar yavrularını yetişdirdikden sonra yuvalarından tard ederler. Lâkin insânlar "Allâh'ın ahlâkıyla mütehallık olunuz." emriyle mükellef oldukları için hayvânât derecesine düşmek şöyle dursun birtakım mebâdî-i 'âliyye mertebelerine yükselmeye ve iktisâb-ı kemâl etmeye me'mûrdurlar.

'Âlî mebde'lere yükselmek ve tekâmül etmek, şübhesiz esâslı bir terbiye ile elde edilecekdir. Kınalızâde, bu noktayı esâslı sûretde tedkîk için terbiyeyi; velâdetden evvel, velâdet esnâsında, velâdetden sonra olmak üzere küçük bir tasnîfe tâbi' tutar.[85] Ona göre çocuk rahm-i mâderde iken asîl bir kadının kanıyla beslenmelidir. Bu sözü ile Kınalızâde, asâletin ma'nevî meziyyetlerini nazar-ı dikkate almakda ve bir dereceye kadar verâsetin te'sîrâtını kabûl etmekdedir. Ve diyor ki: "Hür ve asîl bir kadından doğan çocuk, hayâtında ta'n ve levm edilmekden kurtulur. Ve bu tarz-ı hareket peder için bir vazîfedir ve düşkün ve 'âdî bir kadınla izdivâc etmekden ihtirâz etmelidir."

Çocuğa, doğduğu zamân iyi bir isim takmanın da terbiyevî te'sîri vardır. Çocuk bu isimle iyi tedâ'îlere sâhib olacak, kabîh isimle müte'ellim olmayacak ve bi'l-âhare ismini değişdirmeye lüzûm hissetmeyecekdir.

Bu da tevellüd esnâsındaki pederin vazîfelerinden biridir. Bundan sonra daha mühim olmak üzere süt emme zamânı gelir. Bunun ehemmiyyeti çocuğun gıdâsını teşkîl eden süt ile berâber süt veren kadının ahlâk ve 'âdâtının çocuğa sirâyet etmesindedir. Kınalızâde, gıdânın teşekkülât-ı bedeniyye üzerindeki te'sîrâtına ve bi'l-hâssa ahlâk ve ma'neviyyât i'tibârıyla birçok tebeddülâta sebebiyyet vereceğine kuvvetle kâni'dir. Diyor ki: "Mâvi gözlü bir çocuğu Habeşî bir kadın emzirdiği zamân çocuğun gözleri kara olur ve bunun mâddeye bu kadar te'sîri olursa

[85] Mezkûr kitâb, Bâb-ı Usûl-i Terbiye-i Etfâl (Bulak Matba'ası, s. 30 ve müte'âkib sahîfeler)

ma‘nevî te’sîrâtının daha ziyâde olacağına şübhe edilemez. Binâ’en ‘aleyh süt emzirme müddetinin rahm-i mâder kadar ehemmiyyeti var. Bu sebebledir ki hükemâ rıdâ‘ı, velâdet-i sâniye ‘addetmişlerdir.

Kınalızâde’ye göre bu âna kadar olan terbiye, tabî‘î terbiyedir. Bundan anne ve peder mes’ûl değildir. Tıbkı dünyâya kız evlâd veya erkek evlâd gelmesinde tarafeynin ihtiyârı olmadığı gibi ve bu noktada ebeveynden birinin diğerini mu’âhazeye hakkı yokdur.

Tabî‘î terbiyede bizim hoşumuza gitmeyen birçok cihetler olabilir fakat bidâyetde bizim hoşumuza gitmeyen şeylerin bi’l-âhare bizim için daha hayırlı olduğu vâki’dir. Onun içindir ki kız çocuk uğurlu olmak ve ebeveyne tâli‘ getirmek tefsîrâta zemîn olmakdadır.

Bu devirden sonra Kınalızâde’ye göre hakîkî terbiye devri başlar ve bu, telkîn devridir. Bu müddetde çocuğa ef‘âl-i hasene ve makbûle telkîn edilir çünkü çocukların levh-i idrâki sâfdır, her yola sevk edilebilir ve ekseriyâ tabî‘at-ı behîmiyyesi iktizâsınca fenâlığa mâ’ildir. Lâkin iyi telkînler çocuğun levh-i sâfında kökleşir. Çocukda ‘âr ve ‘ayıb olacak bir şey’i görüldükce ona “Hey sakın ‘ayıbdır, bir dahî bunu eyleme!” denilir.

Ve mümkün ise çocuğun kabahatini görmemekden gelmelidir. Çünkü “Sen şöyle yapmışsın.” denilirse çocuğun perdesi yırtılır. Binâ’en ‘aleyh çocuğa sarîh bir sûretde serzeniş etmemeli, “Bu işde sehvettiniz.” demeli yâhud “Diğer bir çocuk böyle bir şey’i yapmış ve şöyle bir ‘âkıbete uğramış.” diyerek onda kötülüğe karşı hiss-i nefret uyandırmalıdır. İyi hisler uyandırmak için de güzîdelerin menâkıbından bahsetmek lâzımdır. İyi adamlar medhedilir ve fenâlar takbîh edilir. Çocuğun harekâtına bu sûretle ma‘kûl müdâhaleler yapılmazsa ve çocuğun her arzûsu yerine getirilirse çocuk şımarır. Bu sebeble kibârzâdeler ekseriyâ sefîh ve ‘akılsız olurlar. Çünkü bunların mürebbîleri çocuğun bütün ihtirâslarına “Peki” der ve çocuğa mâddî ve ma‘nevî zecir yapmaz. es-Sefîh Çelebi diye alay edilen zavâllı kibarzâdeler bunlardır.

Kınalızâde tabî‘î ve telkînî terbiyeleri bu sûretle îzâh etdikden sonra irâdî terbiyeye geçer. Ve diyor ki irâdî terbiye mürebbî tarafından yapılır. Mürebbî; selîmü’l-halk, sahîhü’l-‘akıl, perhîzkâr, dîndâr, sâlih, terbiye usûlüne vâkıf, gazab ve hilim i‘tibârıyla mu‘tedil olmalıdır. Gâyet halîm olan mu‘allim terbiyeden ‘âciz olduğu gibi mütehevvir olan da çocuğu me’yûs eder. Ve tahsîl

ve terbiyeden nefret etmesine sebeb olur. Müşârun ileyh, mürebbînin evsâfını daha cânlı tasvîr etmek için Nûşîrevân'ın hocasının hikâyesini anladıyor: Hocası, Nûşîrevân'ı ba'zan haksız yere dövermiş, bir de yaz kış elinde buz tutdururmuş. Nihâyet Nûşîrevân hükümdâr olunca hoca tegayyüb etmiş fakat Nûşîrevân, "Benim hocama hürmetim var, kendisine hîçbir şey yapmam." diye i'lân edince hoca gelmiş ve Nûşîrevân ona terbiye zamânında niçin zulmetdiğini sormuş, mu'allim "Haksız yere cezâ vermenin ne kadar acı olduğunu nefsinde tecrübe edesin diye öyle yapdım. Duymadığın bir acının derece-i şumûlünü takdîr etmek mümkün değildir." cevâbını vermiş. "Peki buz niye tutdururdun?" deyince "Bunun sebebini de ileride anlarsın." demiş. Fi'l-hakîka bir kış günü Nûşîrevân, ordusu ile harbe gitmiş ve soğuğun şiddetinden 'asker, oklarını tanzîm etmekden 'âciz kalmışlar. Nûşîrevân, kışın buz tutmaya alışkın olduğu için 'askerin oklarını tanzîm etmiş ve muzafferiyyeti te'mîn etmiş.

Mürebbînin ta'kîb edeceği yola gelince bu husûsda Kınalızâde, ilk düstûr olarak tabî'atın fi'line tevfîk-i hareket etmeli, hikmetini kaydediyor fakat bundan maksad Russo'nun [Rousseau] veya Tolstoy'un tabî'î terbiyesi değildir. Kınalızâde'ye göre tabî'at, çocuğun hangi kuvvâsını inkişâf etdirirse mürebbî de o kuvvâya 'atf-ı dikkat edecekdir. Çocukda ilk inkişâf eden kuvvet hayâ olduğu için mürebbî buna ihtimâm edecekdir. Bunu ta'kîben inkişâf edecek olan kâbiliyyetler sırasıyla nazar-ı dikkate alınır. Mürebbî, çocuğun harekâtına bu sûretle müdâhale ederken onu dövemez. Dövmek mecbûriyyeti hâsıl olursa az vurmalı ve çocuğun feryâd ve figân etmesini men' etmeli ve bu hareket, zu'afânın mürâca'at etdikleri fenâ bir şey'dir, demelidir. Mürebbî, terbiye esnâsında çocuğun tabî'at ve isti'dâdını ve seviyesini nazar-ı dikkate almaya mecbûrdur. Mürebbî bunu teferrüs etmeli ve çocuğun hangi fenne kâbiliyyeti ve isti'dâdı varsa onunla iştigâl etdirmelidir. Herkes, mebde-i fıtratında bir sınâ'ata ve bir fenne müsta'iddir. Nizâm-ı 'âlem, tekâmül-i beşer ve terakkiyât-ı medeniyye insânların fıtratında meknûz olan bu sırr-ı hafîye, bu hikmet-i gâmizaya müsteniddir. Çünkü cem'iyyetde her sınâ'ata ihtiyâc vardır, onlarsız yaşanamaz. Böyle olmasaydı mütenevvi' san'atlar ve mühim 'ilimler zâyi' olacakdı ve cem'iyyet mu'attal bir hâle gelecekdi. Bu isti'dâd iledir ki insân, müsta'id olduğu sınâ'ati az zamânda elde eder ve zamândan çok mikdârda tasarruf eder. Müsta'id olmadığı bir şey'i tahsîlde çocuk hem çok zamân gayb

eder hem de yükselemez. Mürebbînin vazîfesinden en mühimi bu husûsdaki ferâsetindedir. Bunu ta‘yîn etdikden sonra o ‘ilm veya o sınâ‘at etrâfında çocuğu derinleşdirmeli ve ihtisâs için lâzım gelen bütün teferru‘ât ve etrâfı tahsîl etdirmelidir. Bütün bunlar genç yaşında olabilir. Sokrat “Tâze fidanı doğrultmak kâbildir. Kartladıkdan sonra müşküldür.” diyordu ve ona, dâ’imâ genc çocuklarla düşüp kalkdığı için vâki‘ olan iftirâ doğru değildir. Çünkü terbiyenin rûhuna vâkıf idi ve işe gençlerden başlamışdı.

Kınalızâde, terbiye-i bedeniyyeye de ‘atf-ı ehemmiyyet etmekdedir. Diyor ki: Çocuğu dâ’imâ nefîs yemeklere alışdırmamalıdır. Ba‘zan kuru ekmek yemekle iktifâ etdirmeli ve bu sûretle çocuk istikbâlde her türlü ihtiyâca karşı mücehhez olabilmelidir. Çocuk, sabah kahvaltısını çok mikdârda almamalıdır. Zîrâ bu, tenbelliği ve hamâkati tevlîd eder. Verilecek ta‘âmın nev‘ine ve hazmının suhûlet ve batâ’etine dikkat etmek lâzımdır. Yazın meyve yemekden men‘ etmeli, kışın kürk ve ağır elbise giydirmemeli, çocuğu da piyâde yürümeye sevk etmeli, süvârîliğe de alışdırmalıdır. Yunânîlerin çocuklarına husûsî terbiye-i bedeniyye yapdırmalarının sebebleri bunlardır. Mısır Çerâkisesinin evlâdlarını

BUGÜNDEN DÜNE

Perîşân gönlümün yokdur karârı
Nîçün mu‘tâd edinmiş âh u zârı

Arar her gözde bir reng-i fazîlet
Bulur ‘umkunda zıd, leyl ü nehârı

Bugün isr-i Nebî’ye muktefîyiz
Vatan baştan başa hicret diyârı

Gönül tahtından indirdin nihâyet
Sedîri hâk olan bir şehriyârı

Bekâ iklîmine göçmek gözükdü
Dilin, kalb-i tabî‘atdır mezârı

Şehîd-i Hak olan bir rûhun eyvâh
Yazık nisyân olursa türbedârı

Serâser bir dem olmuşdur bu devrân
‘Adem vasl eylemiş ye’s ü mesârı

Solan güller, susan bülbüllerin âh
Hazanlardan hazîn oldu bahârı

Taparken gönlümüz mihr-i Hüdâ’ya
Gönül mihrâk edindi nûr u nârı

Olur bir lokma nânın cân esîri
Çıkar bir nefhadır son yâdigârı

Cihân bir lâne, bizler hasta, bîtâb
Örülmüşdür dikenlerle civârı

Yeter ‘Âlî bu vîrân bezm-i gamda
Nîçün tanzîr edersin sen hezârı

Hasan ‘Âlî

MİNİ MİNİME

Yaşatıyor bende, yüzün,
İlkbaharda, bir gündüzün
Tatlı, ılık neş'esini.

Benzetirim bülbüllerin
Yüreğinden kopan derin
Bestesine ben sesini.

Sen ki cennet toprağında
Güzelliğin kucağında
Açan, beyaz bir çiçeksin.

Ben ki seni sevdiğimi
Söyleyemem… Bu sevgimi
Bilmem nasıl bileceksin.
(Kânûn-ı Evvel-1339-Kadıköy)

Necdet Rüşdî

Çerkesistân'a gönderip orada çeriliği ve süvârîliği ta'lîm etdikden sonra orduya kayıd ile mertebe mertebe yükseltmelerindeki hikmet de budur.

Bu münâsebetle Kınalızâde, muhîtin terbiyevî kıymetini de kaydeder. Mısır'da yetişen gencler tahannüs üzere olup câhil kalırlardı. Bu sebeble Mısır'da hükûmet sürenler, çocuklarını başka muhîtlerde terbiye ediyorlardı. Çocuğa ilk terbiye muhîtden gelir, 'âdî ve yaramaz çocuklarla konuşursa onların ahlâkını alır, çünkü tabî'at sârikdir, bâ-husûs sabâvet zamânında… Yüksek ve asîl kimseler arasında, 'ulemâ yanında büyüyen çocuklar, o terbiyeyi iktisâb ederler. Kınalızâde, terbiye hakkındaki hutût-ı esâsiyyeyi ve telakkîsini bu sûretle beyân etdikden sonra terbiyede cinsiyyet farkını da nazar-ı dikkate alır. Bu tarz-ı terbiyede kızlar dahî müşârikdirler fakat kızların husûsiyyet-i hâli vardır, diyor ve bi'l-hâssa bu ciheti 'â'ile teşkîl etmek ve hâne idâre etmek mes'elelerinde tedkîk eder. Fakat bu ayrı bir bahis teşkîl ve terbiyeden ziyâde 'â'ile mes'elesine ta'alluk etdiği cihetle burada îzâha lüzûm görülmemişdir.

Sahn Medresesi Felsefe ve İctimâ'iyyât Müderrisi
Yûsuf Ziyâ

Kelâmî

Mesel-i A‘lâ

2

ليس كمثله شيئ و هو السميع البصير

“Onun zâtı gibi hîçbir şey olmadı, ve o hem işidici ve hem görücüdür.” (*Sûretü’ş-Şûrâ*)

Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’nin *Muvâfakatü Sarîhi’l-Ma‘kûl li-Sahîhi’l-Menkûl* nâm eserinden:

Geçen nüshadaki Mesel-i A‘lâ ‘ünvânlı birinci makâlemizde Gazzâlî’den i‘tibâren müte’ahhirîn-i kelâmiyyûnun kabûl etmiş oldukları kâ‘ide-i esâsiyyenin “Zevâhir-i nakliyye ile kavâtı‘-ı ‘akliyye, edille-i sem‘iyye ile edille-i ‘akliyye, hülâsa nakil ile ‘akıl çarpışacak olursa ‘akıl takdîm olunup nakil te’vîl veyâ tefvîz edilir.” olduğunu söylemiş ve bunun sebeblerini îzâh etmiş idik.

Bu kâ‘idenin tevlîd edeceği mahzûrât-ı dîniyyeyi takdîr edemeyen zevâtın yazılarında bunun -gûyâ dînimizin yegâne ‘umde-i müdâfa‘ası imiş gibi- dâ’imâ tekrâr edilmekde olduğunu görürüz.

Hâlbuki evvel emirde bir def‘a ‘akıl ile naklin te‘âruz edip etmeyeceğini tahlîl etmek lâzım olduğu gibi te’vîlden dahi ne kasdedildiği anlaşılmak lâzımdır.

‘Akıl ile naklin te‘âruz edip etmeyeceği şıkkını şimdilik bırakalım. Te’vîli tahlîl edelim.

Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’ân-ı Kerîm’in Mücâhid ve emsâli gibi ilk müfessirleri ıstılâhında bu kelime ma‘nâ-yı hakîkîsinde kullanılmakdadır. Ya‘nî bu ıstılâhda te’vîlin ma‘nâsı bir kelimeyi asıl ma‘nâsına ircâ‘dır. Birçok kimseler ise bunu yukarıki ıstılâhda olduğu gibi mütekellimin murâdını îzâh ve tefsîre medâr olacak olan asıl ma‘nâya ircâ‘da kullanmayıp def‘-i mu‘âraza zımnında herhangi bir ihtimâl ma‘nâsında kullanmakdadırlar ki bu sûretle te’vîl eylemiş oldukları kelimeyi türlü türlü mecâz ve isti‘âreler ile mevârid-i isti‘mâlden çıkarmış oldukları da vâki‘dir. Hâlbuki kendi re’y ve mezhebini müdâfa‘a için def‘-i mu‘âraza zımnında bir kelimeye herhangi

münâsib bir ma‘nâ vermek demek hakîkî ma‘nâ sâhibinin nazarında yalan söylemiş olmakdan hîç de farklı değildir. Bunun içindir ki ekser-i ‘ulemâ cezmen te’vîl cihetine gitmeyi terk etmişlerdir. Edille-i ‘akliyyenin sırf ‘akliyyeti hasebiyle edille-i nakliyyeye takdîm ve tercîh olunmasına gelince: Bunda en evvel edille-i nakliyyeye karşı mu‘âraza-i ‘akliyyenin kabûl edilmiş olduğu nazar-ı dikkati celb etmeye sezâdır. Çünkü herhangi bir lafzı zâhirinden sarfa ihtiyâcı olacak ma‘nâda te’vîle muhtâc bırakmak belâğ-ı mübîn ile teblîğe me’mûr olup Allâh’ın kullarını zulümâtdan nûra çıkarmış olan zât-ı risâletin mansıb ve vazîfesiyle kâbil-i tevfîk değildir. Şübhe yokdur ki zât-ı risâlet bir başka hitâbıyla bu lafızla ne murâd edilmiş olduğunu bildirmişdir.

Bundan başka bu kâ‘ideye ber-vech-i âtî iki sûretle i‘tirâz edilebilir.

a. Te‘âruzları kabûl olunan ‘akıl ve naklin her ikisinin de kat‘î veya bi’l-‘akis her ikisinin de zannî veyâhud her ikisinden birinin kat‘î, diğerinin zannî olması sûretiyle dört türlü ihtimâl tasavvur olunabilir.

Birinci ihtimâl ya‘nî her ikisinin de kat‘î olmalarıyla berâber te‘âruzları aslâ müsellem değildir. İkincisinde dahî ‘akliyyet ve nakliyyet nazar-ı i‘tibâra alınmaksızın mutlakâ mukaddemin tercîh olunması lâzımdır. Üçüncü ve dördüncü ihtimâller vukû‘unda dahi yine mutlakâ tercîh olunması lâzım olan kat‘î olanıdır.

Bu kâ‘ide tarafdârları geçenki makâlemizde söylediğimiz vecih üzere “Nakil takdîm olunup ‘akıl te’hîr olunacak olursa naklin aslını ya‘nî aklı te’hîr etmiş olduğumuzdan netîce hem ‘aklı ve hem nakli te’hîr etmiş oluruz.” diyorlar idi.

Bundan dolayı bu kâ‘ideye ikinci bir i‘tirâz olmak üzere şöyle söylenebilir:

b. Bu tarz-ı îzâh dahi gayr-i müsellemdir. ‘Akıl, naklin aslıdır, demekle ya naklin nefsü’l-emirde ‘akıl ile sübût bulduğunu kasdetmek vardır. Veyâhud sıhhat-i nakli bilmemizde ‘aklın bizim için bir asıl olduğunu irâde etmek vardır.

‘Adem-i ‘ilim, ‘ademe ‘ilim demek olmadığından nefsü’l-emirlere bizim ‘aklımız ta‘alluk etsin etmesin, hakâyıkın ‘adem-i sübûtu lâzım gelmeyeceğinden hîçbir sâhib-i iz‘ân olan kimse evvelki ma‘nâyı kasdetmez. Binâ’en ‘aleyh, Sâdık ve Masdûk (sallâ’llâhu ‘aleyhi ve sellem) Efendimizin haber vermiş oldukları

hakâyık-ı dîniyye nefsü'l-emirde sâbit ve mütehakkıkdır. Biz onların sıdk ve tahakkuklarını ister bilelim ister bilmeyelim. İkinci ma'nâya gelince ya'nî 'aklın, sıhhat-i nakli bilmekde bizim için bir asıl olması ma'nâsı irâde edilince ki bu kâ'ide tarafdârlarının da maksadları budur. Burada da 'aklı tahlîl etmek ihtiyâcını duyarız. 'Akıl ile mebde-i 'ulûm olan garîze-i tabî'iyye veyâhud bu mebde' vâsıtasıyla istihsâl olunan ma'lûmât irâde edilmek vardır. Garîze-i tabî'iyye, nakle mu'âraza kâbiliyyetinde olmadığından şübhesiz ki maksûd bu değildir. Bu garîze-i tabî'iyye ister 'aklî ve ister sem'î olsun hayât gibi her 'ilmin şart-ı esâsı ve zarûrîsidir. Eğer naklin aslı olmak üzere kabûl olunan 'akıldan maksad 'akıl ile istihsâl edilen ma'lûmât ise bunun dahi ta'yîni lâzımdır. Çünkü ma'lûmat ve ma'ârif-i 'akliyye bî-pâyândır. Hâlbuki naklin sıhhatini bize bildirecek olan ma'lûmât-ı 'akliyye yalnız Resûl-i Zîşân'ın sıdk-ı nübüvvetini bilmemiz için lâzım olan kısmıdır. Şu hâlde ma'lûmât-ı 'akliyyenin, ma'kûlâtın cümlesi naklin aslı değildir. Binâ'en 'aleyh sem'in takdîminden aslı olan 'aklın ve bi'n-netîce sem' ve naklin te'hîri lâzım gelmez.

İhtâr: Bu kâ'ide tarafdârânı görüldüğü vecih üzere 'aklı tahlîl etmemiş olduklarından 'akliyyâtın kâffesini sıhhat ve fesâdda mütemâsil bir nev' olarak ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki birinci i'tirâzda geçdiği üzere 'akliyyâtın da kat'î ve zannî olanları vardır ki bunların ba'zıları hak ve ba'zıları nâhakdır. Binâ'en 'aleyh sûret-i 'umûmiyyede nakliyyât ile 'akliyyât arasında tenâfî kabûlü esâsen doğru olamaz. Yalnız 'akıl nakil bir mâdde-i husûsiyyede te'âruz edecek olurlarsa o noktada nakil ile tevâfuk edecek daha kuvvetli diğer bir delîl-i 'aklî olduğu şübhesizdir.

Gelecek nüshada bu kâ'ideye mukâbil Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye'nin vaz' etmiş olduğu kâ'ideyi îzâh edeceğiz (inşâ'allâh).

Sahn Müderrislerinden

Mehmed Şerefeddîn

Kelâmî Bir Tedkîk

‘Âlem-i Ma‘nevî – ‘Âlem-i Uhrevî

Hakîm Senâ’î’nin,

آسما نهاست در ولایت جان
کار فرمای آسمان جهان
دررہ روح پست و بلا هاست
کوههای بلند و صحرا هاست

[Gökler, dünya semâlarının efendisinin mülkündedir.
Nefsin yolunda iniş ve çıkışlar, yüksek dağlar ve denizler vardır.]

ebyât-ı ‘âliyesiyle keşif ve beyân buyurduğu gibi şu müşâhede etmekde olduğumuz ‘âlem-i ‘anâsır ve tebâyi‘dan başka hakîkaten bir ‘âlem-i emir ve melekût vardır ki o, bir vilâyet-i cân ve iklîm-i gaybdır. O ‘âlem-i ekberin gökleri, âsmân-ı cihâna hüküm-fermâdır. O sâha-i ma‘nevîdeki rûhun güzergâhında alçak vâdîler, yüce tepeler, yüksek dağlar ve düz ovalar bulunur. Ve çeşm-i bâtını, jeng-i âlâyiş-i dünyevîden temizlenmiş olan ashâb-ı safâya görünür. Evet, o ‘âlem-i gayb ve ma‘nevînin başka bir ebruvânı, başka bir âsmân ve âfitâbı muhakkakdır, lâkin bunu ancak erbâb ve ashâbı bilir. Diğerleri bu halk-ı nûrânîden bîhaberdir. Muhbir-i Sâdık ‘aleyhi’s-salavâtü ve’s-selâm Efendimizin delâ’il-i sem‘iyye ile ihbâr buyurdukları umûr-ı uhreviyye dahi bu umûr-ı gaybiyye ve ma‘neviyyedendir. Melek, ahvâl-i ‘âlem-i berzah, sırât, mîzân, su’âl ve hesâb, havâss, cennet ve cehennem gibi hakîkatlerine i‘tikâd etdiğimiz ve keyfiyyetlerini fehim ve idrâk eyleyemediğimiz müstahberât-ı Kur’âniyye ve mu‘akkadât-ı İslâmiyye’nin mâhiyet ve hakâyıkı dahi o ‘âlem-i fesîh-i ma‘nevînin ‘acâ’ib şu’ûnât ve hâdisâtındandır. Bu hakâyıkın keyfiyyâtını biz insânlar, şu isti‘dâd ve kâbiliyyet-i hâzıramız ile, şimdiki terbiye ve keyfiyyet-i ‘ilmiyyemiz ile idrâk istiknâh edemeyiz. İdrâk-i me‘âlî bu küçük ‘aklımıza gerekmez ve terâzû-yı ‘ukûlümüz bu kadar sikleti tartmaz ve bu derece kısa olan mikyâs-ı idrâkimiz o kadar derin mesâ’ili ölçmez. Fakat o müstahberât-ı gaybiyye hak ve sâdıkdır. İnsânların bütün ta‘akkulât ve idrâkâtı, tedkîkât ve muhâkemâtı, muhât bulundukları ‘unsuriyyât ve mâddiyyâtın, meşhûdât ve mahsûsâtın münkâd ve mahkûmudur. Beşerin dimâğını teşkîl eden, te’sîrine râm eden şu ahvâl ve havâss-ı ‘unsuriyye ve kavânîn-i tabî‘iyye değişince şu ecsâm-ı tabî‘iyye-i mer’iyye ve eşyâ-yı mahsûsanın mâhiyet, tertîbât ve terkîbâtı ve’l-hâsıl bütün teşkîlâtı tebeddül ve tağyîr edince, “… يوم تبدل الارض ”استعيذ بالله [O gün yeryüzü bir başka yere çevrilecektir… *İbrâhîm Sûresi, 48. âyet*] nizâm-ı celîli müfâdı üzere, ‘âlem-i ‘unsuriyyât ve tebâyi‘ evvelki tertîbât ve teşkîlâtın zıddına olarak tahavvül

eylediği vakit şübhesizdir ki öyle bir muhîtin te'sîrât ve îcâbâtına göre beşerin eşyâ ve ahvâl hakkındaki şu'ûr ve muhâkemâtı, telakkiyât ve netâ'ici tedkîkâtı değişir, eşkâl ve muhît-i cedîde göre idrâkât ve telakkiyât edinir. Hazret-i İbrâhîm Halîlu'llâh'a nârın nûr olması ve bütün enbiyâ-yı 'izâm hazerâtının ve husûsâ Nebiyy-i A'zam sallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem Efendimizin havârık-nümâ olan mu'cîzât-ı bâhireleri ve evliyâ-i kirâmın kerâmât-ı 'aliyyesi hep o 'âlem-i ma'nevîden birer parlak nişâne ve kavânîn-i tabî'iyyeyi îcâd ve idâre eden Hallâk-ı bî-misâlin, istediği zamân o kavânîn ve havâss-ı tabî'iyyeyi tahvîl edebileceğine birer açık numûnedir. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâhi'l-'aliyyi'l-'azîm.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî kaddese sırrahu's-sâmî hazretlerinin buyurduğu gibi 'âlem-i 'ukbâ hakkındaki sem'iyyât ve menkûlât-ı şer'iyyeyi eğer 'aklın idrâk edemiyorsa bu 'acz ve kusûru ne o beyânât-ı ilâhiyyede ne de umûr-ı uhreviyyede değil senin 'akıl ve irfânının medâr-ı istinâd ve istiknâhı olan havâss ve kuvvânın 'adem-i kifâyesinde aramalısın. Hakîkaten bizim beşerî olan mi'yâr-ı idrâk ve mikyâs-ı 'irfânımıza uymayan hakâyık-ı dîniyyeyi hemân öyle ceffe'l-kalem inkâr etmek pek ihtiyâtsız ve pek câhilâne bir hareket olur. Çünkü bugünün metafiziği, yarının fiziği olabilir. Nasıl ki şimdiki telakkiyât ve idrâkâtımıza ya'nî dimâğımızın teşkîlât-ı hâzırasına göre ecsâmda bu'd-ı râbi' tasavvur edemiyoruz; ba'zı hayvânât dahi dimâğının teşkîlâtı îcâbâtından olarak yalnız bir veya iki bu'd üzerine hareket edebilir. Eğer dimâğımızda mevcûd olan kuvvâ ve havâss-ı hamseden başka bir kuvve-i hâssa daha inkişâf etse idrâkimizin çenberi genişler ve 'irfânın nüfûzu derinleşir ve müdrikâtımızın mâhiyeti daha ziyâde tenevvür eder. Bu mebhasda Eflâtun'un kehf kinâyesini zikredeceğiz. Tâ ki hakîkatin tavazzuhuna biraz yardım etsin.

Bir mağara derûnunda çocukluklarından beri zincîr-bend birtakım esîrler farz ediniz: Bir sûretde ki bunlar birtakım ravâbıt-ı mâddiyye ile mağaranın nihâyetini teşkîl eden duvardan başka bir yeri görmeye muvaffak olamasınlar. Bunların arka taraflarında ve uzakda büyük bir âteş yakılmış olsun ve bu âteş ile üserâ meyânında bir siper ile tefrîk edilmiş bir yoldan yekdiğeriyle konuşan ve başlarında tahta veya taşdan ma'mûl insân ve hayvân heykellerini taşıyan birtakım adamlar mütemâdiyen gelip geçsin. Bir vecih ile ki siperin üzerinden bu adamların yalnız başlarında taşıdıkları şeyler görülsün. Bu esîrler yalnız mağaranın nihâyetindeki duvar üzerinde bu şeylerin müteharrik birtakım gölgelerini görürler. Fakat arka tarafdan geçen insânların seslerinin

‘akislerini de işidirler. Binâ’en ‘aleyh zill ile ‘aks-i sûretin fevkinde bir mâhiyet-i hakîkiyye olmadığını tahayyül ederler. Eğer bunlardan biri tahlîs edilerek âteşin ziyâsına doğru yürüyecek olsa bu bîçârenin evvelâ gözleri kamaşır ve ‘âdetâ şimşek ziyâsına mütehammil olamayacak derecede gözleri körleşir. Şimdi bu esîr ‘âlem-i hakîkatde icrâ eylediği şu seyâhatden sonra rüfekâsı yanına gelerek onlara gördüğü hakîkatleri hikâye edecek olsa şübhesiz arkadaşları bunun sözlerine gülecekler ve hikâyesiyle de eğleneceklerdir.

İşte şu ‘âlem-i esfel-i mâddiyyâtda zincîr-bend-i tabî‘at olanların hâli de ‘aynen böyledir. ‘Âlem-i rûhâniyyet ve ma‘neviyyet seyyâhlarının ihbâr etdikleri ‘âlem-i fesîh-i nûrânîye ve oradaki ezvâk ve eşvâka inanmazlar çünkü onlar ancak vücûd-ı zıllîyi görürler, vücûd-ı hakîkîyi müşâhede lütfundan mahrûm kalmışlardır.

Yuvâkit nâm kitâbda beyân olunduğuna göre cennetde hüküm, dünyâdakinin ‘aksine olarak ervâhındır. Ehl-i cennetin ecsâmı ervâhında münderic ve mestûr bulunacak ve ervâh, ecsâma zarf olacakdır. Zuhûr ve hüküm ervâhındır. Bunun için melâ’ike ve ‘âlem-i ervâhın istedikleri sûrete girebildikleri gibi cennetde ehl-i cennet dahî diledikleri sûrete tahavvül ederler. Müte’ellihînin i‘tikâdına göre bütün hâdisât, kudret-i ilâhiyyeye müsteniddir. Kudret-i ilâhiyye ise her mümküne ta‘alluk edebilir. Feylesof geçinenler bu gibi ma‘neviyyât ve rûhâniyyâta karşı münâfî-i tabî‘atdır, diyerek omuz silkerler.

Fakat tabî‘at nedir?

Tabî‘at, Buffon’a göre Hâlık-ı Te‘âlâ Hazretleri tarafından eşyânın vücûd bulması ve eşhâsın tevâlî eylemesi için te’sîs buyurulmuş olan “manzûme-i kavânîn”dir. Tabî‘at bir şey değildir, çünkü bu hâlde o şey, her şey olur idi. Tabî‘at bir şahıs da değildir, zîrâ bu şahıs hâşâ Allâh olmak lâzım gelirdi. Fakat tabî‘at ‘azîm bir zinde kuvveti gibi tasavvur olunabilir ki kudret-i fâtıraya tâbi‘ olarak her şey’i ihâta ve tahrîk eder. Onun emriyle icrâ-yı te’sîre başladığı gibi el-ân ve dâ’imâ da yine onun muvâfakat ve rızâsıyla icrâ-yı te’sîr eyler. İşte bu kuvvet, kudret-i ilâhiyyenin tecellî eden bir cüz’üdür. Masnû‘âtı, âsâr-ı câmideden başka bir şey’i olmayan san‘at-ı beşerden büsbütün farklı olan tabî‘at, bi’z-zât kudret-i fâtıranın

ebediyyü'l-hayât bir eseri, dâ'imâ fa'âl bir hâdimidir ki her şey'i kullanır ve dâ'imâ efnâ-yı sermâye etmeksizin çalışır. Zamân, mekân ve mâdde, tabî'atın vesâ'it-i icrâ'iyyesi, kâ'inât da mevzû'u, hareket ile hayât ise hedef ve gâyesidirler. Eğer tabî'at dedikleri bu manzûme-i kavânîn ise bunun da bir kâdir ve kayyûmun bende-i fermân-beri ve bir tâbi'-i münkâdı olduğu cihetle kudret-i ilâhiyyeye mu'ârız olarak bir şey'i kabûl veya red etmek salâhiyyeti hâ'iz olmadığı tahakkuk eder.

Dâru'l-Hilâfe Medresesi Kelâm Müderrislerinden
Hüseyin Şem'î

ÇAMLICA'DA BÜLBÜL

Bülbül, ne güzel uydu sesin bendeki âha,
Benzetdi gurûb ufkumu bir hasta nigâha,
Gözyaşlı bulutlar da bürünmüştü siyâha:
Ey bağrı yanık kuş, ötüşün kalbe sitemdir…

Saplandı gülün kalbine aşkındaki hançer,
Bestenle hayâlim ebediyyetleri ölçer,
Bir türbeye dönmüşdü yeşil örtülü meşcer,
Sandım ki semânın bizi cezb etdiği demdir.

Fahreddîn Osmân

Edebî

Bir Damla

Dârü'l-fünûn Rûhiyyât Müderrisi Şekîb Bey Efendi'ye…

On iki yıl oluyor bahtıma yâr olan gençliğimin sunduğu ilâhî bir damlanın sarhoşuyum. Bana her gün başka bir 'âlemin ufuklarını seyretdiren sarhoşluk, herkesin 'aklını alırken bana şu'ûr verdi.

Ve ben ayılmakdan kaçan bir sarhoşum…

Ne iskolastik edebiyyâtın meyi ve Fârs'ın âb-ı engûru gibi muğfel, ne garbın alkolü kadar müskir. O, fağfûrlardan kıymetli ve meyden tatlı… Câzib ve sahhâr bir şey…

İçdikden sonra sızmadım. O, bana sezmek imtiyâzı verdi. Onun -pek çok safhalar ve sırlar saklayan- humârı içinde neler neler gördüm…

GÖNÜL YUVASI

Binbir hayâl ortasında
Yâseminler arasında
Hoş bir havuz kenârında
Küçücük köşküm var benim

Issızlığın sînesinde
Hurmalıklar gölgesinde
Kumruların bahçesinde
Bekleyen yârim var benim

Bütün cihân uzağında
Ümîd emel bucağında
Zümrüt dallar kucağında
Şu'le-i zevkim var benim

Lâne-i 'aşk derûnunda
'Ahd u peymân huzûrunda
Handelerin hudûdunda
Sevdiğim cânım var benim

Kadriye Hüseyin

Henüz mekteb sıralarında idim. Programların önüme yaydığı kitâblardan toplayıp kafama sıkışdırmaya yetişemediğim birçok çetin mes'eleler, mu'âdeleler, temrînler ve vazîfeler arasında kendini gâ'ib etmiş bir çocukdum.

Verilen çelik leblebiyi çiğnemeye uğraşıyordum.

Zamân oldu ki terkîbler ve kaziyyeler ezberledim ve kerrât cedvelinin hâneleri karşısında sayıkladım.

Fakat kafam, hendesenin karışık çenberleri arasında kasıldı ve hâl edemediğim mu'âdelelerle çarpışarak mağlûb oldum.

Döndüm, mâzînin karanlık yollarında -geçmiş zamânlardaki sayılı pâdişâhların ve fettân sarây câriyelerinin fendi ve fitnesi uğrunda- fevc fevc kana boyanan ecdâd ve serdârların mezârını aradım. Onların çelik kemikleri hırs, tegallüb ve fâsıla-i saltanat için kan döken sorguçlu sultânların türbelerine temel ve enkâz olduğunu söyleyen târîhi kapadım…

O zamân felsefe, 'ilmin en korkunç karanlıkları idi. Ben o tehlikeli uçurumlara da uğramakdan kendimi kurtaramadım, memnû' ve dikenli derinlikler kenârında anamı arıyordum. Cirmime bakanların, benim bu cür'etimi cürüm telakkî etmek istediklerinin farkına vardım.

Şu'ûr dehlizlerinden kaçıp şi're sığındım. Orada 'aşkın sırrıyla kavuşdum ve kendimi buldum.

Felsefenin mükevvenât dediği varlığın derûnî, me'âlî ve ma'nevî ifâdeleri gibi hayâtda görüş ve sezişler var. Bu müşâhedât ve ferâset mertebesine ermiş mürşidler bezminin eşiğinde reşîd olduğumu tahmîn eden bahtım bana o damlayı sunmuşdu. O zamândan beridir ben ayılmakdan kaçan bir sarhoşum…

‘Aşk ve heyecân veren sarhoşlukla coşkun gönüllerden ilhâm alarak şâ‘ir oldum, mûcîzeler yaratdım. Ba‘zan bir erganûn gibi besteler terennüm etdim.

Ben ayılmakdan kaçan bir sarhoşum. Noktalar çizdim ve nükteler hal etdim. Hayâtın nice ızdırâblarını o humârın zevkiyle yendim. Kederlerle mücâdele etdim, kahkahalarla eğlendim. Tesâdüf etdiğim mahrûmiyyetleri kalbimin zenginliğiyle karşıladım.

Yoracak yollar yürüdüm ve üzecek yıllar yaşadım. Fakat -ben ayılmak istemeyen bir sarhoşum- ne yorulduğumu duydum ne üzüldüğümü anladım. Önüme çıkan mâni‘aları birer gölge farz etdim, tereddüdsüz ve korkusuz yürüdüm, fütûr ve endîşeler gerildi, ben ilerledim.

Nihâyet dikdiğim fidânlara kavuşdum ve yetişdirdiğim goncaları kokladım.

Beşiktaş - Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî

Târîhî Bir Tedkîk

Kırgızlar

Çîn sülâleleri târîhcileri tarafından Kiye-Sû, Kiyâ-Kiye-Sû, Kî-lî-kî-sî ve Hakas isimleriyle kayıd ve tezkîr olunan Kırgızların, dokuzuncu ‘asr-ı mîlâdî ortalarında Vustâ Asya’nın hâkim-i mutlakı olduklarını bundan evvelki mebhasda söylemişdik.

Biz şimdi Kırgız dediğimiz vakit Ural ve Yayık havâlîsinden İrtiş’in sağ sâhillerine kadar sâhada mütemekkin Kazak-Kırgız kabâ’ili hâtırımıza gelir.

Hâlbuki bugün Kara Kırgız ve Burut tesmiye olunan hakîkî Kırgızlar, şimâlî Sibirya’da Yenisey, İbyus, Abakan ve Ob (O-Po) Nehri kenârlarını işgâl ederler. Ve bu sebebden Sayansk ve Küçük Altay Dağları’nın şimâl mâ’ilesi kenârlarında, İrtiş’in sol sâhillerinde Calin-Ubu harâbeleri veya Kalbazin Kalesi’nden ta Sarasu Nehri ve Türkistân şehrine, Aral Gölü’nden Yemba mevki‘ine kadar imtidâd eden sâhada istikân ederler.

1606’da bunlar ve komşuları Baraba (Barabinçi) Türkleri, Rusya’ya ‘arz-ı mutâva‘at etdiler. Ve o zamân Rus idâre-i ‘askeriyyesi tarafından Çungar eyâletine rabtedildiler.

1632'de Behtene isminde bir hân intihâb etdiler. Bu hükümdâr, bütün kavmi idâresi altına alarak Çungar'ı zabt ve tahrîb etdi. O vakit Rusların şark siyâseti için tehlikeli olmaya başlamışlardı. Ma'amâfîh Rusya 1673'deki harblerini müte'âkib bunları tekrâr taht-ı mutâva'ata aldı. Zamânımızda Burut tesmiye olunan bu asıl Kırgızların, asıl ve teşe'ubâtları, Türk târîhinin en meşkûk nukâtındandır.

Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân'ın kaydına nazaran Oğuz'un torunlarından Kırgız adlı birisinin ahfâd ve ensâli bu kavmi meydana getirmiştir. Bu kayıd, hîç şübhesiz bir hakîkat-i târîhiyye değildir. Fakat Kırgızların aslen Türk olduklarını ta'yîn için mürâca'at edilen 'umûmî bir vâsıtadır. Ma'ahâzâ bu kavim, akvâm-ı Tûrâniyye'nin en uzak bir mâzîye mâlik olanlarındandır.

Büyük Türkler hâkânı Dizabul (Mukan) nezdine, mîlâdın 569'uncu senesinde i'zâm edilen ve bu sûretle Orta Asya sâhasından hemen ilk def'a olarak ma'lûmât alan Zamarak, esnâ-yı 'avdetinde bir Kerhiz (Kerkhiz) yâhud Kırgız (Kirghiz) esîrini hediyye olarak aldığını kaydediyor. Kırgız hakkında kayûdâta Orhun Stelelerinde tesâdüf olunur: Büyük bir yuğ (mâtem) merâsimine riyâset etmek üzere Kırgız kağanı balbal nasbolundu. Tang sülâlesi 907 (618) târîhinde Ha-Kiya-Tsou (Kha-Kia-Tsou) 'ünvânıyla mukayyeddirler. Matoan-Lîn, Hakasları Huey-He veya Huey-Hularla (Uygur) 'aynı asıldan ve 'aynı lisânı mütekellim olarak kaydetmekdedir.

İleride sâha-i intişâra 'arz edeceğimiz ba'zı Uygur mahlûkâtında Kırgızlardan müte'addid def'alar bahsedilmiş, Uygurların olduğu gibi Kırgızların aslı Hiyung-Nulara ircâ' edilmekdedir. Hân sülâlesi esnâsında ya'nî mîlâddan iki 'asır sonraya kadar geçen müddet zarfında Kırgızlar Kiyan-Kuin tesmiye olunuyorlardı.

Klaprot'un [Klaproth] kaydına göre Hakas 'ünvânıyla tanıdıkları 'âdât ve tabâyi'ları bugünkünden daha yüksekdi.

O zamân husûsî bir yazıları mevcûd olduğu gibi 'Arablar, Buhârîler ve diğer akvâm-ı garbiyye, bi'l-hâssa Volga ve Don nehirleri üzerinde sâkin olarak Bizans İmparatorluğu'nun hâl-i mu'âhededе bulunan Hazarlarla (Deni'ye [Deny] göre Huzar) dâ'imî sûretde ticârî münâsebetde bulunuyordu.

Mûmâ ileyh husûsî hatlarının menşe'ini şu sûretde îzâh ediyoruz: Hazarlar, Kiril ismiyle de meşhûr olan Tesalonyalı Konstantin'den, Yunan ve İslavok hurûfundan müterekkib yeni bir elifbâ aldılar. Bu hurûfât bir müddet sonra Kırgızlara da intikâl etdi.

Bu sûretle bir vakitler Kırgızlar tarafından işgâl edilmiş bulunan Sibirya'daki taş üzerine muharrer mahlûkâtın da mahall-i neb'ânını îzâh etmiş oluyordu.

Bu isnâd, Orhun mahlûkâtında mevcûd ba'zı hurûfun Latin ve İslavok elifbâsına müşâbih olmasından neş'et ediyor.

Hâlbuki bugün bu eski ve târîhî elifbânın Ârâmî aslından me'hûz husûsî bir şekil olduğu meydân-ı 'aleniyyete çıkmışdır.

Mösyö E. Şavan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* 'ünvânlı eserinde Taoizm zümre-i medeniyyesinde büyük bir mevki' işgâl eden bu takvimin mebde-i zuhûrunun akvâm-ı Türkiyye'den Kırgızlar olduğunu isbât etmekdedir.

Gazan Hân nâmına 1302 mîlâd senesinde tahrîr etdiği *Câmi'u't-Tevârîh*'inde Reşîdüddîn Fazlullâh, Kırgızları akvâm-ı Türkiyye meyânında ve Çîn mü'ellifîni ile müttehiden Moğolistan'da Us (Yenisey) demek olan Kem Suyu kenârında olarak kaydediyor. Ve:

Kabîleleri 'an-asıl az mikdârda idi, lâkin memleketlerini terk ederek Kırgızlar nezdine gelen muhtelif Moğol kabîleleri o nâmı kabûl etmişlerdir.

Ma'ahâzâ, bu kavmin asıl ve teşe''ubâtı tamâmıyla ta'yîn edilemez, diyor. Bu sonuncu mes'eleyi bize lisânları gösteriyor. Moğolcadan ne kadar uzak olduğu anlaşılıyor.[86] *Câmi'u't-Tevârîh*'de mevcûd Kırgızlara 'â'id faslı buraya naklediyoruz:

Kavm-i Kırgız

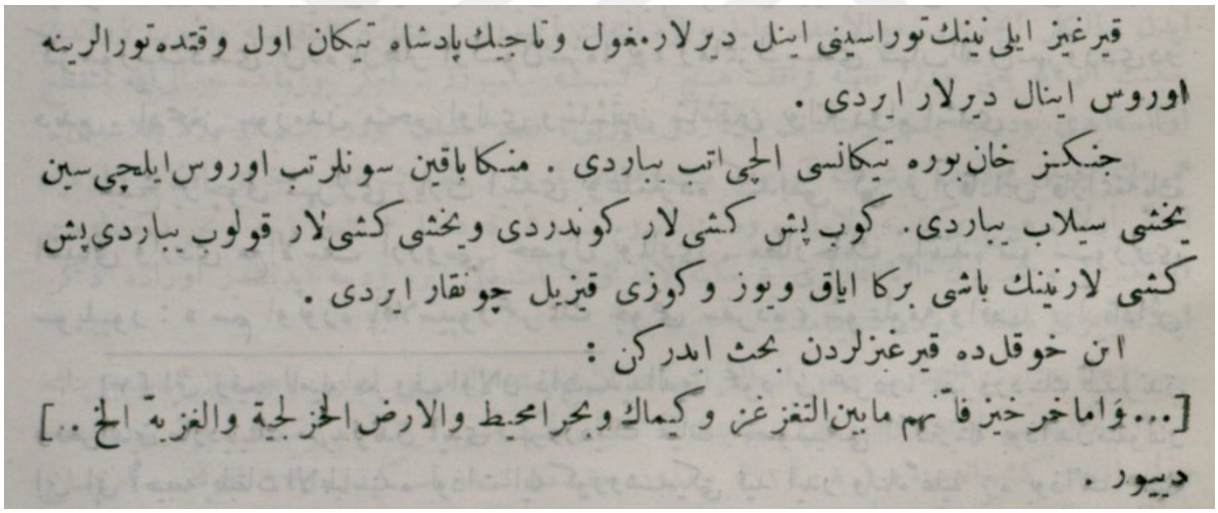
Kırgız ile Kemkemcut iki vilâyetdir. Birbiriyle mütenâsib her biri müstakil bir memleketdir. Kemkemcut ma'mûrdur. Bir tarafını Moğolistan tutar, bir tarafı Selenga Nehri'dir ki Tayciyut akvâmı orada oturuyorlardı. Bir ciheti de İnkara Muran denilen (ابرسير) vilâyeti

[86] Kırgız lisânı ve lügati ayrıca tedkîk edildiğinden intişârı kâbil olursa ayrıca enzâr-ı mütâla'aya 'arz olunacakdır.

hudûdundaki büyük vilâyete gider. Bir tarafı dağlarla muhât olup Nayman akvâmı oturur. (قوردبرغو) kavimleriyle (بابلون) kavimleri Moğol akvâmındandır. Bunlar (برقوچين توكرم) mevzî‘inde olup büyük vilâyete yakındır. Bu vilâyetde şehirler, köyler ve sahrâlar çokdur. Bunların pâdişâhlarının lakabı İnal’dır. Gerçi başka ismi varsa da o vilâyetde mu‘teber olan lakabı olup vilâyetin ismi (پيدى)dir. Diğer vilâyet de (پيدى اوزن) nâmını taşır. Ve pâdişâhları Urus İnal nâmındadır. Cengiz Hân harkus senesinde -altı yüz otuz târîhine tevâfuk eder- Alban ve Tokra nâmında iki elçi ile bu iki pâdişâh ile münâsebetde bulundu.

(بابلى) denilen üç emirler ki nâmları (اوراق انجو) ve (آليك مخور) ve (انقراق)’dır. Bunlarla ve (شونغور) Beyâz Göz (هولجاميش) ile de münâsebetleri vardı ve (بابلى) gelince on bir sene sonra bars yılında (چون يك نومات) ve (برقوچين توكرم) ve (ايلوك) ile oturdular. Bunlar Kırgız’a yakın olduklarından bâğî oldular ve onları teshîr etmek için ‘asker istemişlerdi. Cengiz Hân kendi evlâdı Cuci’yi bir mikdâr ‘asker ile erenler tarafına gönderdi. Onlardan önünde (بويلومه) gitdi ve mukaddemede Buka gitdi ve Kırgız’ı öldürdüler ve (ورودخانه) kaçdı, Cuci yetişince (رودخانه) Kemkemcut’da tutuldu ve başını kesdiler ve ötekiler mutî‘ oldular.

Ebu’l-Gâzî Bahâdır Hân’da şu cümleler mevcûddur:

قيرغيز ايلى نينك توراسيني اينل ديرلار مغول وتاجيك پادشاه تيكان اول وقتده تورالرينه
اوروس اينال ديرلار ايردى .
جنكز خان بوره تيكانسى الچى اتب يباردى . منكا باقين سونلرتب اوروس ايلچي سين
يخشى سيلاب يباردى . كوب پش كشى لار كوندردى ويخشى كشى لار قولوب يباردى پش
كشى لارنينك باشى بركا اياق ويوز وكوزى قيزيل چونقار ايردى .
ان خوقلده قيرغيزلردن بحث ابدركن :
[... وَاما خرخيز فانهم مابين التغزغز وكيماك وبحر المحيط والارض الخزلجية والغزية الخ ..]
ديبور .

Kırgızlar hakkında ma‘lûmât-ı ‘umûmiyye Necîb ‘Âsım Bey’in ‘Osmanlı Târîhi medhalinde mevcûddur. Bu sebeble fazla îzâhâtdan sarf-ı nazar olundu.

Felsefî

Sühreverdî'nin Hayâtı

(Geçen nüshadan mâba'd)

'Avâm 'ulemâsının ve hakîkî 'ilimlerden hazzı olmayanlardan işitdim: O, simyâ bilir derlerdi. Ba'zıları da onun hîlekâr, göz boyayıcı olduğunu zannediyorlardı. Fakat bunların hepsi hurâfâtdır. İhvân-ı tecrîdin makâmâtını bilmemekdir. Hâlbuki Şeyh, onların makâmâtının gâyâtına vâsıl olmuşdur. İhvân-ı tecrîdin bir makâmı vardır ki orada onlar hangi sûreti isterlerse îcâda muktedirdirler. Ebû Yezîd Bistâmî ve Hüseyin bin Mansûr el-Hallâc ve diğer ihvân-ı tecrîdin vâsıl olduğu makâm budur. Ben bir zamân bu makâma zâten inanırdım. Nihâyet Hakk Te'âlâ bana yakîn-i tâm ihsân etmek sûretiyle imdâd etdi. Eğer bu, saklaması vâcib olan esrârdan olmasa idi Şeyh'in hâlinden bir nebze size beyân ederdim. Allâh rûhunu takdîs etsin, Şeyh şehirleri ziyâret etmek husûsunda kesîrü'l-cevelân idi. Elbiseye iltifât etmez, umûr-ı dünyâya rağbet etmezdi. İbn Refî'a naklediyor:[87] Bir gün Şeyh'le Meyya pazarında (fî Câmi'-i Meyya) yekdiğerimizden ayrı yürüyorduk. O, mavi boyalı, kısa bir cübbe giymişdi. Başında bükülmüş bir futa, ayaklarında zerbûl var idi. O sırada beni bir ahbâbım gördü ve yanıma geldi. Şu 'âdî adamla ne geziyorsun, dedi. Ben de yazıklar olsun size! Bu, zamânımızın seyyidi Şehâbeddîn Sühreverdî'dir, dedim. Adamcağız sözümden mütehayyir oldu ve şaşkın şaşkın yoluna devâm etdi.

Şeyh birçok şehirler ziyâret etdi. Bu 'ilimlerde kendisi gibi bir arkadaş kazanmaya pek iştiyâkı vardı. Ma'alesef arzusu husûl bulmadı. *Mutârahât*'ın nihâyetinde şu sözleri söylüyor: "Sinnim otuza yaklaşıyor, 'ömrümün çoğu seferde, şu 'ulûma vâkıf bir arkadaş

[87] İbn Refî'a nâmıyla ma'rûf olan zât, Sedîdüddîn Mahmûd bin 'Ömer'dir. Sühreverdî'nin tilmîzlerinden ve Fahreddîn Mardînî'nin mürîdlerinden idi. Sühreverdî'nin hayât-ı husûsiyyesi ekseriyyetle bu zâtdan menkûldür. İbn Ebî Usaybi'a, *Tabakâtü'l-Etibbâ*'sında bu zât ile görüşdüğünü kaydeder ve binâ'en 'aleyh bize bu zâtın himmetiyle Şeyh hakkında çok sahîh ma'lûmât verilmekdedir. İbn Ebî Usaybi'a bu vak'ayı 'aynen Sedîdüddîn'in ağzıyla nakletdiği gibi aşağıda gösterileceği vechile kıymet-i mahsûsayı hâ'iz daha bir iki vak'ada yine ondan nakletmekdedir.

aramakla geçdi. Lâkin bunlardan haberdâr, bunlara îmânı sağlam bir kimseyi bulamadım."[88] Şu söze bakınız. Kendisi de bu husûsda ne derece hayretdedir? Müşârun ileyh tecrîd husûsunda gâyede, dünyâyı atmak husûsunda derece-i nihâyede idi. Diyârbekir taraflarında, ba'zı vakitler Şâm'da ve ba'zan da Rum taraflarında oturmayı severdi.

Burada Şehrezûrî'nin 'aynen tercüme ve nakletdiğim sözlerini keserek bir iki nokta üzerinde tevakkuf etmek isterim. Deniliyor ki Şeyh haftada bir def'a ta'âm ederdi ve ta'âmı elli dirhemi geçmezdi. Riyâzetin bu derecesine inanabilecek miyiz? Hâlbuki bütün müverrihler bu noktada müttefikdirler. Hele Monla Câmî ve İmâm Yâfi'î gibi sûfî meşreb tezkireciler bu husûslarda âteşîn beyânâtda bulunurlar ve ısrâr ederler.

Şeyh Ebu'l-Hasan[89] *Tetimme-i Sıvânu'l-Hikme Zeyli*'nde Şeyh'e mu'âsır olduğunu kayd ile zamânımız feylesoflarından bundan zâhid hîç kimse yokdur. Onun kendine mahsûs öyle riyâzâtı vardır ki

[88] Şehrezûrî, Mutârahât'ın nihâyetinden aldığı sözleri pek muhtasar geçiyor. Bu sözler pek mühimdir. Orada Şeyh Sühreverdî, lezâ'iz-i ma'neviyyeyi îzâh eder. Buna husûsî bir bahis tahsîs etmiş ve en ince rûhî hâdisâtı tahlîl etmişdir. Bu tahlîlden sonra İşrâkî felsefenin mezâyâsını ta'dâd etmeye başlar ve harîm-i rûhundan kopan samîmî nasîhatleriyle mütefekkirîni bu tarîke meyletdirmeye çalışır ve "Geliniz! Ey mütefekkirler, hakîkat buradadır." meâlindeki da'vetden sonra şu sözleri söylüyor, 'aynen tercüme ediyorum: Su üzerinde yürümek, havaya uçup semâya kavuşmak, tayy-i arz etmek, bunlar nûr-ı işrâk ile tezeyyün eden sâlikler içindir. Ma'alesef 'ulemâ bunlara iltifât etmiyorlar. Meşşâ'iyye felsefesine mensûb zevâtdan hikmet-i ilâhiyyeye ya'nî nûrlar fıkhına vâkıf hîçbir kimse bilmiyoruz. Eğer bu zamânda seyr-i ilâ'llâh munkatı' olmasa idi bu derece mağmûm ve müte'essif olmazdık. Yazık, fakat hakîkat budur. Sinnim otuza yaklaşdı. 'Ömrümün çoğu yollarda bir şerîk arayıp sormakda geçdi. 'Ulûm-ı şerîfeden haberi olan ve onlara îmânı olan hîçbir kimse bulamadım. Vasiyyet ederim size ey kardaşlar! Allâh'a teveccüh ve tecrîde müdâvemet ediniz! Bu şeylerin anahtarları *Hikmetü'l-İşrâk* nâmındaki esere vedî'a edilmişdir. Orada zikretdiklerimizi başka bir yerde söylemedik.

[89] *Meşâribu't-Tecârib ve Gavâribu'l-Garâ'ib* târîh-i kıymetdârın mü'ellifi olup Ebû Süleymân Muhammed Sincizî'nin *Sıvânu'l-Hikme*'sini ihtisâr ve Zahîrüddîn Beyhakî'nin *Tetimme-i Sıvânu'l-Hikme*'sini zeylen itmâm etmişdir. Bu eser Çarşanba'da Murâd Efendi Kütübhânesi'nde 1408 numarada mukayyeddir. Nüsha eskidir, 631 târîhinde istinsâh edilmişdir. Kitâbda mü'ellifin ismi yazılı olmadığı için erbâb-ı merâk çok aramışlar ve kitâbın başına yanlış yanlış mütâla'alar yazmışlar. Bir eser tesâdüf olarak eserin derûnunda mü'ellifin Meşâribü't-Tecârib nâmındaki târîhinden bahsetdiğine muttali' oldum ve hakîkat anlaşıldı.

TEŞRÎN MISRA‘LARI

Sevdânın çizdiği hicrân yolunda
Gençliğim, yarınım hep harâb oldu…
Sevdâ yollarında, cânân yolunda
Gönlüme bin ‘asrın hüsrânı doldu…

Bîçâre gönlümün hıçkırıkları
Bilmem ki bir ra‘şe verir mi size
Benzim soluk… Hergün dünkünden sarı
Rab önünde gibi gelirken dize!..

Sizsiniz, bütün gün, gece düşüncem
Sizinle geçiyor gündüzüm, gecem:
Sizin o vefâkâr hayâlinizle…

Gezerim derbeder, bir soluk izle
Dökülürken kansız dudaklarımdan
Perîşân mısra‘lar: hüsrân ve hicrân…

Şeref Kâzım

zamân mislini getirmekden ‘âcizdir. Her hafta bir def‘a iftâr ediyor ve ta‘âmı 50 dirhemden ziyâde olmuyordu, diyor. İbn Hallikân ve İbn Ebî Usaybi‘a ‘aynı fikirdedirler. Şu hâlde bu söze inanmak mecbûriyyetindeyiz.

Dikkat edilecek ikinci nokta da şudur: Şeyh âhengi, cünbüşü, nagamât-ı mûsikiyyeyi severdi, sâhib-i kerâmât ve âyât idi, deniliyor. Hem de bu sözü *Şecere-i İlâhiyye* mübdi‘i, *Envâr-ı Lâhûtiyye* sâhibi olan Şehrezûrî söylüyor. Demek ki bizim bugünkü telakkîlerimizle o zamânın telakkîleri arasında çok fark vardır. Bu sözün başka sûretle îzâhına lüzûm yok. Sonra Şehrezûri eğer bu şeyler saklaması vâcib olan esrârdan olmasa idi size bir nebze bahsederdim, diyor. Bu söz şübhesiz nâ-ehil elinde sû-i tefehhüme düşmek ihtimâline binâ’en söylenmişdir. Fi’l-hakîka ihvân-ı tecrîdin hangi sûreti isterlerse îcâda muktedir olduklarını anlamak ve anlatmak müşküldür. Bu esrârı ele veren Hallâc-ı Mansûr, ihvân-ı tecrîdden gösterildiği hâlde cezâ görmüşdür. Binâ’en ‘aleyh Şehrezûrî de bu esrârı izhâr edemezdi. Ancak bu sözden kendisinin de zımnen bu cümleden olduğunu söylemek istediği anlaşılmakdadır. Ve şu hâlde Şehrezûrî, bî-tarâf değildir. Ve sözleri yakını ve meslek i‘tibârıyla samîmî olduğu hâlde târîh i‘tibârıyla ‘aynı mâhiyetde değildir. Bu cihetledir ki Şeyh Sühreverdî’ye isnâd edilen simyâgerliği Şehrezûrî’nin reddedişini biz târîhen ayrıca tedkîk etmek mecbûriyyetindeyiz.

Ancak bu bahsi tedkîke başlamazdan evvel Şeyh’in ikinci devre-i hayâtına ‘atf-ı nazar etmeliyiz.

AVCI

Gece ufuklardan bir av boşandı
Şeytân kanat gerdi ayın üstüne
Bu ilk genç avcının düştüğü andı
Alnında yazılı payın üstüne

İlk avcıyı çekdi, durdu peşinden
Ayırdı her ikiz şeyi eşinden
Su içdiği gölün kalp âteşinden
Bir yanık kuş kondu nâyın üstüne.

Bir sola çevrildi, bir sağa düşdü
Göğse yerleşirken uzağa düşdü
İlk avcı kurduğu tuzağa düşdü
Son ok çekilince yayın üstüne…

Necîb Fâzıl

Şeyh'in hayât-ı husûsiyyesinin en merâklı ve en câzibedâr kısmı, bu ikinci safha-i hayâtiyyesidir. Bu safha, Şeyh'in, Fırât Nehri'ni beri tarafa geçdiği günden başlar. Yukarıda nakletdiğim 'ibârede Şehrezûrî, Şeyh'in Diyârbekir taraflarında, Şam'da ve Rum taraflarında oturmayı sevdiğini kaydediyordu. 'Acabâ bunun esbâbı nedir, niçin Sühreverdî bu tarafda bulunmayı tercîh ediyordu? Fırât Nehri'ni beri tarafa geçdiği zamân "Ben bu toprakda kalacağım." demiş. Bunu Haleb'de şehîd edileceğini evvelce ihbâr etmesine 'atfederler. Lâkin bu sözden buralara, 'avdet etmemek niyyetiyle geldiği de anlaşılmakdadır. Demek ki Şeyh'de bu muhît için evvelî bir hiss-i merbûtiyyet varmış! Bunun te'sîri 'Irâk'da olabilir. Evvelce buna dâ'ir kuvvetli bir zan mevcûd olduğunu gösterdim idi fakat burada en bâriz hâtıra gelen şey', Türklerin seciyyelerini sevmiş olması, onların misâfirperverliğinden, 'ulemâya hürmetlerinden emîn olmasıdır. Ve çünkü Şeyh 'âdetâ kendine bir tâli' arar vaz'iyyetdedir. O, kimbilir 'Irâk'a ve Anadol'a geçerken ne hislerle mütehassısdı. Kendine birçok bendeler bulacak idi, sarâylara girecek, hükümdârlara te'sîr edecekdi. Bunlar, bi'l-âhare hep tahakkuk etmek yolunu tutmuşdu. İleride görüleceği vechile Şeyh'e, Hâliku'l-Berâyâ nâmı verilecek ve hattâ Şehrezûrî'den istişhâd edeceğimiz vechile kendisine peygamber de denilir bulunacak ve hattâ katlinden sonra "O, ölmemiştir, su'ûd etmiştir." şâyi'aları çıkacak ve Haleb kal'asından lâşesi çıkarılarak teşhîr edilmek sûretiyle muhtemel 'isyânın önü alınacakdır. Bütün bu şübhe ve endîşeler 'acabâ ma'nâsız mıdır?

Ve fi'l-hakîka Şeyh Fırât'ı geçdikden sonra ilk istikâmet olmak üzere peygamberler vatanına

Kudüs ve Şam taraflarına teveccüh etdi. Orada hayli mürîdler peydâ etdi.[90] Şam etrâfında ba‘zan bunlarla berâber seyâhat ederdi. Ve refîklerini sâ‘atlerce zevk ve neşve içinde, başka bir ‘âlemde çalgılar, rakkâseler arasında yaşatırdı. Arkadaşları ayrıldıkları ve kendine geldikleri zamân bu hazzı unutamazlardı. İleride İbn Ebî Usaybi‘a’dan naklen feylesof İbrâhîm bin Ebî el-Fazl’ın “Ben o hâl içinde o kadar mes‘ûd idim ki…” dediğini göreceğiz. Şam, Dımaşk taraflarında uzun müddet kaldığı anlaşılan Şeyh, bi’l-âhare Diyârbekir’e ve oradan Harput’a geçiyor. Harput hükümdârı ‘İmâdüddîn Ebûbekir bin Karaarslan nâmına *Elvâh-ı ‘İmâdiyye* nâmındaki felsefî eserini te’lîf ediyor, demek ki orada da hayli müddet kalıyor. Şübhesiz Şeyh Dımaşk’a giderken Musul’dan ve Şehrezûr’dan geçmişdir. Bunlardan sonra Şeyh’in Mardin’e dahi gittiğini bi’l-cümle müverrihlerin müttefikan beyânâtından ve bi’l-hâssa İbn Ebî Usaybi‘a’nın Şeyh Sedîdüddîn Mahmûd bin ‘Ömer’den nakletdiği şu vak‘adan anlaşılıyor:

Şeyh Sedîdüddîn İbn Refî‘a diyor ki: Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî, şeyhimiz Fahrüddîn Mardînî’ye gelmişdi. Zâten ara sıra gelirdi, aralarında muhabbet ve meveddet var idi. Şeyh Fahrüddîn bize “Bu gencin zekâsı, fesâhati şâyân-ı hayretdir, zamânımızda bunun emsâli yokdur, korkarım ki ziyâde mütehevvir olması ve aşırı söz söylemesi ve taşkınlıkları hasebiyle hakkında söylenilen sözlere kulak asmaması ve az korunması, onun sebeb-i helâki olacakdır.” demişdi. Vaktâ ki Şehâbeddîn şarkdan ayrıldı ve bize vedâ‘ etdi, Şam’a müteveccihen hareket etdi. Giderek Haleb’e vâsıl oldu… Şehâbeddîn’in haber-i katli Fahrüddîn Mardînî’ye vâsıl olunca “Ben zâten bunu evvelce size söylemiş ve bu gencin hâlinden ve cesâretinden korkuyorum, demişdim.” diyerek pek müte’essir olmuşdu. Lâkin Şeyh’in bu Anadol seyâhatinden sonra tekrâr Şam taraflarına gitmek üzere yola çıkması ne gibi esbâba mebnîdir. Kendisi Anadol’da çok rağbete mazhar olmuşdu. Her tarafdan hürmet görüyordu; sarâylara, vüzerâ konaklarına giriyordu. Mübâhase, müşâ‘arede bulunuyordu. Hükümdârlara varınca kendini hırz-ı cân etdilerdi, bununla berâber niçin Şam’daki mürîdlerini hâtırladı! Bu nokta mühim değil midir?

24 Kânûn-ı Evvel 39 **Yûsuf Ziyâ**

[90] Başka ta‘bîr bulamadığım için mürîdler diyorum. Bundan Şeyh’in bir tarîkat te’sîs etmek fikri olduğu istihrâc edilmemelidir. Bu ciheti Mösyö Babinger’in hatâsını gösterirken îzâh etmişdim. Çünkü Sühreverdî halkdan ziyâde havâssa, hisden ziyâde fikre hitâb ederdi. İnzivâ adamı değildi. Fikirleri bulandıran bir seyyâh idi, ihtimâl samîmî idi. kendisine meftûn olanlar ‘ilim ve fazîletine ‘âşık idiler.

Felsefî Roman

Roman Tefrikamız

Hayy bin Yakzân

2

Hülâsa Fârâbî bunlara mümâsil daha birçok hatâlara düşmüşdür ki burada tafsîle lüzûm yokdur. İbn Sînâ'ya gelince o, Aristo'nun kitâblarında münderic mesâ'ilin beyânını der'uhde ederek onun mezhebine göre söz söylemiş ve *Şifâ* nâmındaki eser-i 'azîmini onun meslek-i felsefesi üzere tahrîr etmişdir. Bu ciheti müşârun ileyh, *Şifâ*'nın Mantık kısmında birinci makâle, birinci fasılda tasrîh etdiği gibi kendi meslek-i zâtiyyesinin ona muhâlif olduğunu da orada beyân ve hakkı arayanlar için felsefe-i İşrâkiyyeye 'â'id te'lîf eylediği kitâba mürâca'atın lüzûmunu tavsiye etmişdir.[91]

Aristo kitâblarıyla *Şifâ* kitâbının mütâla'asına ehemmiyyet veren zevât, Aristo'dan bize nakil ve rivâyet olunmayan birtakım şeyler, *Şifâ* kitâbında mevcûd olmakla berâber ekser yerlerde tevâfuk etdikleri(ni) beyân ederler. Gerek Aristo kitâblarının gerek *Şifâ*'nın ihtivâ etdikleri hakâyıka dikkat edilmez ve ancak zâhirlerine bakılacak olursa hîçbirisinden istifâde olunmaz ve matlûb olan kemâl bulunamaz. İbn Sînâ bizzat, kitâb-ı mezkûrun baş tarafında bu hakîkati ketmedememişdir. İmâm Gazzâlî;

[91] İbn Tufeyl'in beyân etdiği bu nokta çok mühimdir. Şimdiye kadar İbn Sînâ, Meşşâ'iyye mesleğinde 'addedildiği gibi hatta Meşşâ'iyye'nin en ileri gelen mümessili olmak üzere tasvîr edilmekde idi. ve bizim muttali' olduğumuz müte'addid eski eserlerde de İbn Sînâ, Meşşâ'iyye'den 'addedilmişdir. Mes'elenin ehemmiyyeti şuradadır: 'Acabâ niçin İbn Tufeyl'in bu fikrini sâ'ir mü'ellifler nazar-ı dikkate almamışlardır? İbn Tufeyl'in bu eserini okumadılar mı? Ve İbn Sînâ'nın Mantık kısmında söylediği o sözü görmediler mi? Fi'l-hakîka ben bir zamân *Şifâ*'nın Mantık kısmını tercüme ederken İbn Sînâ'nın bu sözüne muttali' oldum ya'nî İbn Tufeyl'in bu iddi'ası doğrudur. Şu hâlde halledilmesi lâzım olan cihet şudur: Niçin İbn Sînâ, Meşşâ'iyye'den 'addedilmişdir? Bu cihete erbâb-ı tedkîkin nazar-ı dikkatini celb ederim.

kitâblarıyla cumhûra hitâb kasdetdiği için mevki‘ine göre düğümler ve mevki‘ine göre çözer. Ba‘zı şeyleri, küfrü mûcib kılar, sonra mübâh kılar.

Tehâfütü’l-Felâsife kitâbında felâsifeyi, haşr-i cismânîyi inkâr ve sevâb ve ‘ukbâyı ancak nüfûsa hasretdikleri için tekfîr etdiği hâlde *Mîzân* kitâbının baş tarafında felâsifenin işbu husûsdaki i‘tikâdlarına sûfiyyenin i‘tikâdları dahi muvâfık olduğu ve *el-Munkiz mine’d-dalâl* kitâbında kendisinin i‘tikâdı dahi sûfiyye meşâyihının i‘tikâdlarıyla tevâfuk etdiğini ve ancak uzun mübâhaseden sonra işbu hakîkate vukûf peydâ etdiğini söyler. Gazzâlî’nin âsârını tetebbu‘ ve mündericâtını hakkıyla gözden geçirenler, sözlerinde bu gibi mübâyenetlere tesâdüf ederler. Müşârun ileyh, *Mîzânü’l-‘amel* nâmındaki eserinde bu tarz-ı hareketinden dolayı şu sûretle beyân-ı i‘tizâr etmekdedir: Ârâ ve efkâr üçe münkasımdır: 1. Cumhûrun bulundukları i‘tikâda iştirâk etmek, 2. Sâ’ile, müsterşide göre beyân-ı fikir etmek, 3. Mütefekkirin kendi kanâ‘at-i vicdâniyyesine göre beyân-ı mütâla‘ada bulunmak. İşbu üçüncü re’yi ancak i‘tikâdca kendisine şerîk olanlar anlarlar. Gazzâlî, re’yin işbu envâ‘ını etdikden sonra diyor ki ma‘nâca birbiriyle tezâd teşkîl eden işbu elfâzın hîçbir fâ’idesi olmasa bile muhâtabı dedelerinden taklîd tarîkiyle aldığı i‘tikâdı mevrûsunda şek ve şübheye düşürmek gibi bir fâ’idesi vardır. İşbu fâ’ide insânı doğru yola ve hakîkate doğru sevk etmek için kâfîdir. Zîrâ tereddüdü olmayan kimse nazar etmez. Nazar etmeyen göremez. Görmeyen, kör ve şaşkın kalır. Ve sonra şu beyti söyler:

خذ ما تراه و دع شيئا سمعت به فى طلعة الشمس ما يغنيك عن زحل

(Görünen şey’i kabûl et, mesmû‘âtını bırakıver, çünkü Güneş’i görmekde, Zuhal’i görmekden seni müstağnî kılacak aydınlık vardır. Ya‘nî Zuhal’in ziyâsıyla aldanıp da Güneş’in ziyâsını elden kaçırma!)

İşte Gazzâlî’nin tarîk-i ta‘lîmi şu sûretle ekserîsi remiz ve işâretdir. Onun sözlerini anlamak için ya kendisinden işitmek veya kalb gözüyle ona vâkıf olmak veyâhud küçük bir işâretle anlayacak kadar fıtraten zekî olmak lâzımdır. *Cevâhir* nâmındaki eserinde, ba‘zı kitâblarının ehil omayanlardan esirgendiğini ve hâlbuki o kitâblarda hakkın tasrîh edildiğini beyân etmekdedir. Ben bunlardan hîçbirinin Endülüs’e geldiğini bilmiyorum, ba‘zılarının

geldiği zannolunuyorsa da doğru değildir. Vâsıl olan kitâblar *Ma'ârif-i 'Akliyye*, *Nefh ve Tesviye* kitâblarıyla diğer birtakım mesâ'il mecmû'âlarından 'ibâretdir. Gerçi bunlarda dahi birtakım telmîhler ve işâretler vardır fakat âsâr-ı meşhûresinde dağınık bir sûretde mevcûd olan îzâhâtdan fazla bir şey' ifâde etmiyor.

Maksadü'l-esnâ nâm kitâbında maznûn bihâ zannolunan kitâblarındaki ma'ânîden daha derin şeyler olduğu hâlde o kitâbın maznûn bih olmadığnı kendisi tasrîh eylemişdir. Bundan anlaşılıyor ki bize vâsıl olan kitâblarının hîçbirisi, ehli olmayanlardan esirgediği kitâblardan değildir. Gazzâlî, *Kitâbü'l-Mişkât*'ın âhirinde ilâhî nûrlar ile mahcûb olanların sınıflarını beyân ve Hakk'a vâsıl olanları îzâh eder ve sonra onların, vahdâniyyet-i mahzâya münâfî bir sıfatla muttasıf bir mevcûd-ı 'azîme vâkıf olduklarını söylüyor. Gazzâlî'nin işbu fikrinden dolayı ba'zı 'ulemâ, onun içinden çıkılmaz derin bir çukura düşmesine sebebiyyet vermiş olduğunu tevehhüm etmekdedirler. Ve bu tevehhümleriyle Gazzâlî'yi, Zât-ı Bârî hakkında kesrete mu'tekid olmakla ithâm etmek istiyorlar. Hâlbuki Gazzâlî, sa'âdetin en yüksek derecesine nâ'il, şerîf ve mukaddes mertebelere vâsıl olmuşdur ve bunda şübhe yokdur. Lâkin 'ilm-i mükâşefeyi müştemil olan maznûn bihâ kitâbları bize vâsıl olmamış ve serhaddinde durduğumuz hak, bizim için tamâmıyla tavazzuh etmemişdir. Elde edebildiğimiz 'ilim, Gazzâlî'yle İbn Sînâ'nın kelâmlarını tetebbu' ve birbiriyle mukâyese ve îzâh ve ona zamânımızda meydana çıkan re'yleri 'ilâve etmekle müyesser olan mikdârdan 'ibâretdir. Bu sûretle önce nazar vâsıtasıyla işimiz yoluna girdikden sonra şimdilik müşâhede tarîkiyle azıcık zevk bulabildik ve bu bâbda bizden naklolunmaya lâyık söz söylemeye kendimizde ehliyyet ve kâbiliyyet gördük.

Kardeşim, bana karşı beslediğin samîmiyyete istinâden muttali' olduğum hakâyıkı ancak size ifşâ edeceğim. Lâkin evvelâ esâsdan başlamak ve sonra tedrîcen gâye-i maksûda yürümek lâzımdır. Yoksa ilk hamlede son perdeden sana söz açacak olursam bana hüsn-i zannın olduğu takdîrde sana mukallid olmakdan başka bir fâ'ide te'mîn etmez. Hâlbuki sizin taklîd mertebesinde kalmanıza vicdânım râzı değildir. burada kalmak, insânı a'lâ-yı merâtibe çıkarmak değil mehâlikden kurtulmasına bile kâfî gelmez. Sizi daha yüksek merâtibe hakîkî taklîdden zirve-i îkâna ve 'âlem-i

nazar ve istidlâlden ‘âlem-i şuhûda îsâl etmek ve ta‘kîb etdiğim yolu size ta‘kîb etdirmek ve sizi, geçdiğim denizden geçirmek ve müşâhede etdiğim şeyleri size müşâhede etdirmek ve bilginizi, bilgimize merbût olmakdan kurtarmak isterim.

Bu mertebeyi bulmak için çok zamân sarf etmek lâzımdır ve başka işlerden güçlerden kat‘-ı ‘alâka ederek bütün himmeti buna hasreylemek îcâb eder. Eğer paçalarını sıvayıp bütün sa‘y ve gayretinle bu emelin peşine koşacak olursan, maksadına nâ’il olunca çekdiğin zahmet ve meşakkatine senâ-hân olursun! Çalışdığın yolun bereketini, fevâ’id-i ‘azîmesini elde edersin! Ve Rabbini râzı etmiş olursun, Rabbin dahi seni memnûn eder ve her nereye teveccüh edersen ve himmetinle neye göz dikersen merâmını, emelini hâsıl eder. ümîd ederim ki seni en doğru ve âfâtdan en emniyyetli yola getireceğim.

Yola girmek için biraz tergîb ve teşvîke işâret eden ve erbâb-ı ‘akıl ve zekâya ‘ibret-bahş olan İbn Sînâ’nın hikâye eylediği Hayy bin Yakzân ile Absâl ve Salamân’ın meselini size naklediyorum:

Eslâfımız rivâyet ediyorlar; Hind adalarından hatt-ı istivâ altında bir ada vardır ki orada anasız, babasız insânlar vücûda geliyor. Mes‘ûdî’nin söylediğine göre orada meyvesi vakvak denilen câriyelerden ‘ibâret bir nev‘ ağaç vardır.

Adada böyle hilâf-ı ‘âdet insânın doğumunda ‘âmil olan esbâb, o cezîrenin havaca arzın en mu‘tedil ve envâr-ı ‘ulviyyeyi kabûle en müsta‘id noktası olmasıdır. Bütün feylesoflara ve büyük tabîblere göre iklîm-i râbi‘anın en mu‘tedil mevki‘ ‘addolunması hatt-ı istivânın; mevâki‘-i arziyyeden dolayı ‘imâretden boş olması nokta-i nazardan doğru ise de ekserînin tasrîh etdiği gibi çok sıcak olmasından dolayı bu fikirde bulunmaları doğru olamaz; zîrâ harâretin esbâb-ı tekevvünü ya hareket ya ecsâm-ı câriyeye temâs veyâhud ziyâdır. Güneşin zâtında harâret mevcûd değildir, ziyâyı kabûl etmek isti‘dâdı ancak cilâlı ve cilâsız ecsâm-ı keşîfede mevcûd olduğu ve kendisinde hîçbir türlü keşâfet olmadığı için mâverâsını ru’yetden men‘ etmeyen ecsâm-ı şefâfenin de ziyâyı kabûl etmediği ‘ulûm-ı tabî‘iyyede mübrehendir ancak dördüncü mukaddime üzerine yalnız Ebû ‘Alî Sînâ tarafından ikâme-i burhân edilmişdir. Selefleri bunu beyân

etmemişlerdir. Ve görülüyor ki arzın harâreti güneşden değildir çünkü güneşin kendisinde harâret olmayınca başkasının harâretine nasıl sebebiyyet verir?

Arzın hareketinden de değildir zîrâ arz sâkindir. Bir de eğer arz müteharrik farz olunsa bile harâretinde hareketin te'sîri yokdur. Yoksa geceleyin soğuk, gündüzün sıcak ve ekâlîm arasında soğukluk ve sıcaklıkda ihtilâf olmazdı. Ve güneş vâsıtasıyla havanın ısındığından da değildir ve böyle olmanın da imkânı yokdur. Zîrâ arza yakın ve güneşden uzak olan havanın sıcak ve 'aksinin soğuk olduğunu müşâhede ediyoruz. Anlaşılıyor ki arzın sıcaklığı ancak güneşin ziyâsına ma'rûz kaldığı ve harâretin ziyâya tâbi' olduğu içindir. Güneşin ziyâsını bir nokta veya küçük bir dâ'irede toplayan 'adesî bir câm (ve hatta yüz) parçasının bir hadd-i ma'înde muhâzî olduğu şey'i yakması işbu da'vâyı isbâta kâfîdir.

Fünûn-ı riyâziyyede güneşle arzın birer küre oldukları ve güneşin yüzlerce arzın emsâli olduğu ve arzın güneşden ziyâ alan kısmı dâ'imâ nısfından daha çok olduğu ve o kısmın en sıcak kısmı, gölgeden en uzak düşen ve ziyânın en çok müterâkim orta noktası olduğu berâhîn-i kâtı'a ile isbât olunmuşdur. Yeryüzünün kısm-ı a'zamını kaplayan ziyâ dâ'ire-i sathiyyesinin en hâr kısmı, en ziyâlı olan kısmıdır ve o dâ'irenin merkezinden tebâ'ud ve muhîtine kurbiyyet peydâ edildikce ziyâ ve o nisbetde harâret tenâkus eder. Ziyânın merkezi ise sekenesinin semtü'r-ra'slerine güneşin müsâmete etdiği ya'nî 'amûden nâzil olduğu mevki'dir. Hatt-ı istivâ sâkinlerinin biri ra'sü'l-hamelde diğeri ra'sü'l-mîzânda olmak üzere senede iki def'a güneş semtü'r-ra'slerine müvâzî ve müsâmit olur. Ondan başka altı ay güneşin burûc-ı[92] şimâliyyede bulunduğu müddetce şimâl cihetlerinde ve altı ay güneşin burûc-ı[93] cenûbiyyede bulunduğu müddetce cenûb cihetlerinde tulû' ve gurûb eder. İnkılâb-ı sayfî denilen ra's-i hamel ile inkılâb-ı şitevî denilen ra's-i cedî noktaları altında bulunan mevâki'-i sekenesinin ancak senede birer def'a semtü'r-ra'slerine şems müsâmete eder ve o iki nokta arasındaki mevâki' ise senede iki def'a güneş semtü'r-ra'slerine müsâmete ederse de şimâl (ve) cenûblarında güneşin mikdâr-ı tevakkufu bir nisbetde olmadığı için harâretin derecesinde tamâmıyla i'tidâl hâsıl olmaz ve o iki noktanın şimâl

[92] Hamel, sevr, cevzâ, seretân, esed, sünbüle burclarıdır.
[93] Mîzân, 'akreb, kavs, cedî, delv, hût burclarıdır.

ve cenûbunda vâki‘ olan mevâki‘in sekenesi güneşin hîçbir zamân semtü’r-ra’slerine uğramadığı için harâret ve berûdet dereceleri arasında asla müvâzenet hâsıl olmaz ve gitdikce berûdet tezâyüd ve harâret tenâkus eder. Bir dereceye varır ki soğuğun şiddetinden dolayı kâbil-i iskân olamaz.

İşbu îzâhâtdan anlaşılıyor ki ancak hatt-ı istivâda harâret ve berûdet tevâzün eder. Ve bu sebeble ahvâl-i havâ’iyye kesb-i i‘tidâl eder ve o buk‘ada annesiz babasız olarak tevellüd isti‘dâdı hâsıl olur. Bu da‘vânın sübûtu, beyân etdiğimizden daha fazla îzâhâta muhtâc ise de bu kadarı, o ekâlîmde annesiz babasız olarak insânın vücûda gelmek cevâzını isbâta kâfî görülmekle fazla îzâhâta lüzûm hissedilmedi. İşte bu cevâza binâ’en Hayy bin Yakzân’ın o buk‘ada kendi kendine vücûd bulduğu kat‘î sûretde birtakım felâsifeler tarafından iddi‘â olunmuşdur.

Başkaları da tenâsül bi-nefsihînin muhâl olduğunu iddi‘â ve Hayy bin Yakzân’ın keyfiyyet-i neş’etinde âtîdeki hikâyeyi nakil ve beyân eylemiş ve demişlerdir ki: Hayy bin Yakzân’ın neş’et etdiği cezîre karşısında gâyet geniş ve zengin ve insânlarla meskûn, ma‘mûr, büyük bir cezîre vardır. O cezîrede gâyet mütekebbir ve gayûr bir adam hüküm sürüyor idi ve gâyet güzel bir hemşîresi var idi. Hemşîresine hîçbir kimseyi küfüv görmediği için tezvîcinden imtinâ‘ ederdi. Bu kız akrabâsından Yakzân nâmında birisi tarafından o zamânlarda ma‘mûlun bih olan mezheblerine muvâfık bir sûretle taht-ı nikâha alındı ve ondan Hayy nâmında bir çocuk dünyâya geldi. Kardeşinden, bu sırrının meydana çıkmasından korkarak çocuğu güzelce emzirdikden sonra bir sandık içine koydu ve içine su girmemek için aralıklarını iyice kapadı. Çocuğuna olan fart-ı şefkatinden nâşî kalbi tutuşarak ve helâkinden korkarak geceleyin, i‘timâd ettiği hizmetcileriyle berâber deniz sâhiline kadar geldi. Ve Rabbine: Ey benim Rabbim! Sen bu çocuğu yokdan yaratdın! Rahim karanlığında rızkını verdin! Ve hilkati hadd-i kemâle erişinceye kadar tekâmül-i tedrîciyyesine tekeffül eyledin! Şimdilik o zâlim ve cabbâr pâdişâhın zulüm ve te‘addîsinden korkarak…

-Bitmedi-

Dersi‘âm Müderrislerden

Babanzâde Süleymâniyyeli Reşîd

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **15** Kânûn-ı Sânî **1340** Sayı: **5**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Mehmed Emîn	Musâhabe	Medrese
Yusuf Ziyâ	Terbiyevî	Nasîr-i Tûsî'nin Terbiye Telakkîsi
Na‘îm Hâzım	Şi‘r	Ma‘bedimin Huzûrunda
Şerefüddîn	Kelâmî	Mesel-i A‘lâ
Mehmed Sıdkî	Edebî	Zaferin Sırrı
Şeref Kâzım	Şi‘r	Sevgiye, Sevdâya Dâ'ir Kıt‘alar
Yûsuf Ziyâ	Felsefî	Şehâbeddîn Maktûl Sühreverdî
Kadriye Hüseyin	Şi‘r	Acılar
Hasan ‘Âlî	Gazel	Tahmîs
Jean Brunhes	Târîhî	Dönmeler
Reşîd	Felsefî	Hayy bin Yakzân

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1340 - 1924

Musâhabe

Medrese[94]

2

Eskiden belli başlı ‘irfân mü’essesemiz medreselerdi. Eğer medresede tedrîsde bulunanlar on altıncı ‘asırdan beri ‘ilimden anlaşılan ma‘nâyı kavramış olsalar, dünyâda vücûda gelen intibâhdan haberleri bulunsaydı, mekteblerimizin îfâ eyledikleri hizmeti çokdan görebilirlerdi. Hâlbuki böyle olmadı. Medrese; ‘ilmi, hocanın talebeye ba‘zı kitâbları öğretmek şeklinde telakkî eylemekde devâm ve ısrâr etdi. Tam iskolastik şekilden çıkamadı. Bu yüzden her gün bir parça daha gerileyerek son zamânlardaki hâlini aldı.

Ne için böyle oldu? Bu cihetin tedkîkini bırakıyoruz. Bugün nasıl olmalı? Onu araşdırmak istiyoruz.

Bir mü’essese memlekette bir hizmet îfâ edebiliyor, ‘aynı zamânda hareket ve tekâmül eyliyorsa hakk-ı vücûdu vardır, bu şerâ’iti hâ’iz bulunmayan mü’essese kendiliğinden ölüme mahkûmdur. Medreseler de bu şerâ’iti hâ’iz olursa nâfi‘ olabilir ve yaşayabilir.

Binâ’en ‘aleyh medreseler kendilerine bir sâha-i ihtisâs ayırması, o sâhada ‘asrın anlayabileceği bir sûretle çalışması lâzımdır. Bu sâha, sâdece ‘âlî veya bir tâlî tahsîli vermek olamaz. Çünkü memleketde bu nev‘ tedrîsâtda bulunan mekteblerimiz vardır. Onun hâricinde ayrı bir mü’esseseye lüzûm yokdur. İslâmiyyetde ruhbânlık olmadığı için bir sınıf-ı dînî vücûda getirmeye hâdim bir mü’esseseye de ihtiyâc gösterilemez. Kâdî ve hâkim yetişdirmek de hukûk medresesinin vazîfesidir. Eğer Dârü’l-fünûn verâset, vesâyet gibi hayâtî mesâ’ilde

[94] İlk makâle 2 numaralı nüshadadır.

hâkim yetişdiremiyorsa bu noksân orada itmâm edilmelidir. Onun için ayrı bir mü'esseseye lüzûm yokdur.

O hâlde medreselerimiz için bir sâha vardır: Âsâr-ı mâziyyemizi ve dîniyyemizi tedkîk eyleyebilecek bir zümre yetişdirmek. Bütün tedrîsât bu gâyeyi istihdâf etmelidir. Bunun için evvelemirde 'ale'l-'âde bir tâlî tahsîli lâzımdır. Bu tahsîli diğer mektebler nasıl ve ne yolda veriyorsa medresenin o kısmı da 'aynen o sûretle vermelidir. Bunun hâricindedir ki asıl medresenin vazîfesi başlar. Bu vazîfe lâyıkıyla îfâ edilebilmek için iki şart lâzımdır. Biri talebenin âsâr-ı dîniyye ve mâziyyemizi tedkîk edecek vâsıtaya mâlik olması; diğeri, bunları bugün garbın anladığı ma'nâda tedkîk eyleyebilecek usûllerle techîz edilmesidir. Birincisi için esâslı bir tâlî ma'lûmâta müterâfık Arabca, Fârisî ve ecnebî lisânı öğretmelidir. İkincisi için garbın 'ilimde, bi'l-hâssa 'ulûm-ı ma'neviyyede, âsâr-ı mâziyyenin tedkîkinde ta'kîb etdiği usûle vukûf îcâb eder.

Medreselerin bugünkü hâli benim tedkîkime nazaran bu ikisini de te'mîn edecek mâhiyetde değildir. Bunun sebebi medrese ıslâhâtında ta'kîb eylediğimiz usûldedir. Mûsâ Kâzım Efendi merhûmun Meşrûtiyyet ibtidâsında ba'zı fer'î ıslâhât teşebbüslerini bir tarafa bırakırsak medreselerin teşkîlât-ı hâzırası Hayrî Efendi merhûmun meşîhatı zamânında başlamışdır. Fakat bu ıslâhât medrese tedrîsâtının rûhuna geçmemiş, şekilde kalmış, sâdece ba'zı derslerin 'ilâvesiyle teceddüd hâsıl olacağı zehâbına düşülmüşdür. Hâlbuki medreseler müfîd tedrîsât mahalli olabilmek için esâslı inkılâba muhtâcdırlar.

Bu inkılâbın temeli evvelen sırf 'ilmî ve ictihâdi âsârda serbestî-i tedkîk, sâniyen bir vak'a, bir eser hakkında vereceğimiz hükümlerle onun kıymetine ta'alluk eden hükmü tefrîkdir. Birincisinin husûlü için medreseler öteden beri ta'kîb edilen tedrîs tarzını bırakmalıdır. Şimdiye kadar tedrîs tarzı, ba'zı büyük 'âlimlerimizin eserlerini talebeye bildirmek şeklinde idi. Medrese tedrîsâtında anlamak ve anlatmak yokdur. Çünkü anlamak için yalnız rivâyete, nakle değil, bizzât serbestî-i tefekküre ihtiyâc vardır, muhtelif fikirlerin ne gibi muhîtî ve şahsî 'avâmille inkişâf etdiğini tedkîk îcâb eder. Bütün bunlar medreselerin tedrîs tarzına girmemişdir.

İkinci şartın tahakkuku için “Her eser, her fikir nasıl ve ne gibi ‘avâmille vücûda gelmişdir?” su’âliyle, “Ne kıymeti vardır?” su’âlini ayırmalıdır. Eserin kıymet hükmüyle sûret ve sebeb-i vücûduna dâ’ir verilecek hüküm karışınca ‘ilmî tedkîkâta imkân hâsıl olmaz. Hâlbuki medreselerde kıymet verilen şeylerin menşe’ini tedkîke lüzûm görülmemekdedir. Kezâlik vicdânımızda yeri olmayan şeylerin sûret-i vücûdunu aramak da ‘abes ‘addedilmekdedir.

Hülâsa medreseler yaşayacaksa behemehâl tedrîsâtında bir inkılâb lâzımdır. Bu inkılâb vücûda gelmedikce hakk-ı hayâtı olmayan mü’esseseleri yaşatmak da kimsenin elinde değildir. Bunun için medrese başlarına ‘ilim usûllerinde vücûda gelen bu inkılâbları, bi’l-hâssa bunun rûh ve mâhiyetini bilen adamlar geçmelidir. Başka türlü bu mü’esseseler devâm edemez.

Bu mülâhazât benim medreseler hakkında kanâ‘atimi hülâsa edebilir. Ben ne birtakım liberaller gibi medresenin hemen kaldırılmasına tarafdârım ne muhâfazakârlar tarzında şimdiki hâlinde devâmını isteyebilirim. Zâten bu hâlde devâmını istemek de bi’n-netîce zamânla kalkmasını talebden başka bir netîceye varamaz. Ben diyorum ki medrese, rûhunda ba‘zı eski iyi terbiye ve ‘an‘anelerimizi muhâfaza etmesi i‘tibâriyle kıymetlidir. Âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk edeceği için fâidelidir. Elverir ki şeklen değil rûhen bir inkılâb ve tahavvüle uğrasınlar. Bunun için medrese müderrisleri içinde bunu anlamış olanları bir arada toplayınız, kifâyet etmezse diğer ‘âlî mekteblerin hocalarından istifâde eyleyiniz. Usûlde, tedrîs tarzında vahdet te’mîn eyleyiniz. Şimdiki gibi talebenin zihnine birbiriyle barışmasına ihtimâl olmayan muhtelif fikirleri sokacak olursanız îmân ve kanâ‘at sâhibleri yetişdirmek şöyle dursun, buhrân içinde kalmış, yâhud ‘asrın ma‘nâsını kat‘iyyen anlamamış birtakım dimâğlar vücûda getirirsiniz. Bu tahavvül ve inkılâb, medresenin dışından değil, içinden gelmelidir. Eğer bugün medrese müderrisleri bu tasfiyeyi içlerinden yapmayacak olurlarsa yarın için bu nev‘ mü’esseselerin ortadan kalkacağına şübhe edilemez.

Dârü’l-fünûn Felsefe Mu‘allimi
Mehmed Emîn

Terbiyevî

Nasîr-i Tûsî'nin Terbiye Hakkındaki Fikri[95]

Çocuk Terbiyesi

Muhakkik Tûsî'nin terbiyeye dâ'ir olan fikri, *Ahlâk-ı Nâsirî*'nin ikinci kısmında *Tedbîr ve Siyâset-i Evlâd* nâmı altındaki dördüncü fasılda mündericdir. Bu metin, târîh-i terbiye ve felsefe ile iştigâl edenlere mühim bir vesîka teşkîl etdiği için hîçbir mütâla'a yürüdülmeden 'aynen tercüme edilmişdir. Tûsî, çocuk terbiyesini, dünyâya geldiği andan i'tibâren ta'kîb ve her yaşda terbiye tarzını sırasıyla göstererek diyor ki:

Çocuk dünyâya geldiği zamân, ibtidâ ona iyi bir isim vermek lâzımdır. Eğer nâ-muvâfık bir isim verilirse müddet-i hayâtında kalbi ondan nâhoş olur. Sonra ahmak ve hastalıklı

[95] Nasîr-i Tûsî nâmıyla ma'rûf olan Muhammed bin Hasen Tûsî, yedinci 'asrın en mümtâz sîmâlarından biridir. İmâm Fahreddîn er-Râzî 606'da vefât etdiği sıralarda Nasîr-i Tûsî on yaşında idi ve Râzî'nin âfâkı saran şöhretine daha küçük yaşında meclûb olmuşdu. Tûsî bütün hayâtında Râzî'ye erişmek ve onu tenkîd etmek hissiyle çalışdı. İbn Sînâ'nın *İşârât*'ını şerh ederken kâmilen Râzî'yi reddetdiği gibi Râzî'nin 'ilm-i kelâmda en mu'teber eseri olan *Muhassal*'ı da başdan başa tenkîd etmişdir. Âsâr-ı felsefiyyede Şârih-i İşârât ve Nâkid-i Muhassal 'ünvanları ile anılmasının sebebi de budur. Tûsî'nin âsâr-ı meşhûresinden bir de *Tecrîd* nâmında ma'rûf ve münakkah kelâmî bir metni vardır ki -Fâtih devri 'ulemâsından Ali Kuşcu bu metin üzerine lâ-yemût bir eser yazmışdır- kıymet-i 'ilmiyyesinin yüksekliği kelâm kitâblarında müşârun ileyhin Sâhib-i Tecrîd nâmıyla yâd edilmesine sebeb olmuşdur. Bu eserde müşârun ileyh imâmet bahsiyle hayli iştigâl etmiş olduğundan şî'a olduğu hakkında mevcûd olan zan kuvvetlenmişdir. Fi'l-vâki' Tûsî'nin eş'ârında ve kelâmî müdâfa'alarında Şi'îlik kokusu hissediliyorsa da kendisinin müstakillü'l-fikr bir feylesof olduğuna ve Şî'a mukallidi olmakdan çok yüksek bir seviyede bulunduğuna kuvvetli delîller vardır. Hülâgû'nun vezîr-i müşâviri olduğu zamânlarda Bağdâd'ın zabt ve sünnî olan hilâfet-i 'Abbâsiyyeye nihâyet verilmesi Tûsî'nin teşvîki ile olduğu zannına mukâbil Hülâgû'nun Kahistân'ı zabtetmesinden evvel İsmâ'iliyyeden 'Alâ'eddîn Muhammed'in zamânında mahbûs olduğu zikredilebilir. Müşârun ileyhin pek çok âsâr-ı nâfi'a ve mühimmesi vardır. Ezcümle Merâga'da büyük bir rasadhâne ve kütübhâne te'sîs ve 'ilm-i hey'ete 'â'id olan *Ezyâc-ı İlhâniyye*'yi vücûda getirmişdir ki Londra'da neşrolunan *Tûl ve Arz Cedvelleri* bu eserden alınmışdır. Tûsî'nin husûsiyyetlerinden biri de o zamâna kadar misli yazılmayan *Ahlâk-ı Nasîrî*'sinde siyâset, iktisâd ve ahlâk kısımlarını bast ve temhîd etmesidir ki bu cihet şark felsefesi nokta-i nazarından ehemmiyyet-i mahsûsayı hâ'izdir. Vefâtı 672'dedir.

olmayan bir sütanne tercîh etmelidir. Zîrâ fenâ ‘âdetler ve birçok ‘illetler, süt ile kadından çocuğa sirâyet eder.

زنهار که از برای فرزند، معلول و لئیم دایه پسند

خوئ که بشیر دربدن رفت، آن دم برود که جان زتن رفت

(Ya‘nî çocuk için ma‘lûl ve düşkün sütanne intihâb etmekden sakınmalıdır. Zîrâ süt vâsıtasıyla bedene giren bir huy ancak cân tenden çıkdıkdan sonra gider.)

Çocuğun emzirmesi tamâm olunca müsta‘id olduğu çürük ahlâk yerleşmeden evvel te’dîb ve tezkiye-i ahlâkî ile meşgûl olmalıdır. Zîrâ o, tabî‘atının ihtiyâc ve noksânı dolayısıyla ahlâk-ı zemîmeye daha ziyâde meyleder. Sonra ahlâkî tehzîb husûsunda tabî‘ata iktifâ etmelidir, ya‘nî çocuğun bünyesinde ilk evvel husûle gelen kuvvet hangi kuvvet ise önce onu mükemmellendirmelidir. Kuvve-i temyîz âsârından çocukda zuhûra gelen ilk şey’ hayâdır. Şu hâlde dikkat etmeli, çocuk eğer hayâsı gâlib ve çok zamânlar başını önünde tutuyor ve hayâsızlık göstermiyorsa bu, necâbetine delîldir. Artık, vicdânı kötüden muhteriz ve iyiye mâ’il oluyor ki bu terbiyeye isti‘dâd hâsıl olduğuna ‘alâmetdir. Bu böyle olunca terbiyesine daha ziyâde ihtimâm, te’dîbine ‘inâyet etmek lâzımdır, ihmâl ve terk etmeye ruhsat yokdur.

Terbiye husûsunda yapılacak ilk şey’ çocuğu, tabî‘atını ifsâd edecek olan kimselerle oturmakdan ve o kimselerle oynamakdan muhâfaza etmekdir. Zîrâ çocuğun vicdânı sâfdır, iyi ve kötü evsâfı kendi akrânından daha çabuk alır. Ve ona iyileri (kerâmeti-fezâ’ili) sevmesini, mâl ile neseb ile ‘alâkadâr olanları değil bi’l-hâssa ‘akıl ve temeyyüz ile diyânet ile elde edilen fazîletleri sevmesini tenbîh etmelidir ve sonra dînî ‘âdetleri ve vazîfeleri öğretmeli ve bunlara devâm etmeye tergîb ve bunlardan imtinâ‘ edince te’dîb etmelidir. Çocuğun yanında büyükleri, fazîletkâr olanları (ahyârı) medih ve kötüleri (eşrârı) zemmetmeli ve ondan iyi bir hareket sâdır olursa takdîr etmeli ve küçük bir fenâlık sudûr ederse takbîh ile korkutmalı. Yemeyi içmeyi, iyi libâs giymeyi onun nazarında hakîr göstermeli ve vicdânından yiyecek ve içeceklere ve sâ’ir lezzâta karşı olan hırsı kaldırmalı ve bu gibi şeyleri başkalarına vermeyi gönüllerine hoş göstermeli, renkli ve nakışlı elbiseler

kadınlara lâyıkdır. Şeref ve asâlet sâhibi olanlar elbiseye iltifât etmezler, demelidir. Çocuk buna alışıncaya ve kulağı doluncaya kadar bu sözlere devâm ve ‘âdet edinceye kadar çok tekrâr etmeli ve hatırlatmalıdır. Bu fikirlerin zıddını söyleyenlerden ve husûsiyle akrân ve hempâlarından onu uzak tutmalı ve onu fenâ ‘âdetlerden men‘ etmelidir. Zîrâ çocuk ibtidâ-yı neşvünemâsında birçok fenâ hareketler işler, ekser ahvâlde kizb, hased, sirkat, nemîme ve ‘inâd eder, gurûrlanır, hîle yapar, kendini ve diğerlerini zararlandırmak ister. Sonra terbiye edildikce, yaşı ilerledikce ve tecrübeleri artdıkca bunlardan rücû‘ eder. Şu hâlde mürebbî, onu çocukluğunda bunlardan dolayı mu’âhaze etmeli, okutmaya başlamalı, güzel hikâyeler, âdâb-ı makbûle ifâde eden şi’rler ona ezberletmeli ve bu sûretle öğrendikleri fikirler çocukda yerleşmelidir. Çocuğa ilk önce recezden şi‘rler verilir ve tedrîcen kasîdeye geçilir.[96] İmrü’l-Kays’ın ve Ebû Nüvâs’ın şi‘rleri gibi gazel, ‘aşk ve şarâb üzerine söylenen eş‘âr-ı sahîfeden onu ihtirâz etdirmeli ve bu gibi şi‘rleri ezber etmeyi zarâfet ‘addedenlere ve onların “Bu şi‘rler ile hassasiyet (rikkat-i tab‘) iktisâb olunur.” demelerine iltifât etmemelidirler. Zîrâ bu şi‘rler, gençleri ifsâd eder.[97] Çocukdan sudûr eden her iyi huy için ona takdîr-âmiz sözler söylemeli ve ikrâm etmeli, kötü huy için de tevbîh etmelidirler fakat kötülükde ikdâm gösteriyor diye sarîh serzenişler göstermemeli[98] ve tegâfüle ‘atfetmelidirler ki çocuk ikdâm etmeye ictisâr edemesin. Eğer çocuk, kendiliğinden kabâhatini örterse onlar da örtülmüş ‘addetmelidirler. Fakat gizlice o kabâhati tekrâr ederse bu sefer tevbîh ve bu hareketin fenâlığını göstermekde mübâlağa ve tekrâr işlemesinden tahzîr etmelidirler. Ancak tevbîhi ‘âdet edinmekden ve çocuğun ‘aybını meydana çıkarmakdan ihtirâz etmek lâzımdır. Zîrâ bu,

[96] Recez, vezni üç def‘a müstef‘ilün’den ‘ibâret ufak bir nev‘ şi‘rdir. Gazel burada kadın, şâbb-ı emred ve hüsün hakkında söylenilen şi‘rler ma‘nâsındadır. Gazelin asıl ma‘nâsı, altıdan dokuza kadar beyitleri ihtivâ eden şi‘rlerdir ki fazla olunca kasîde nâmını alır. Burada kasîdeden maksad da evsâf ve medâyiha ‘â’id olan eş‘ârdır.

[97] Bu nokta-i nazar bugün de mevcûddur. Ba‘zı terbiyeciler, ‘aşk ve sefâhate dâ’ir olan romanların muzır olduklarına kâ’ildirler. Çokları da bu gibi hikâye ve şi‘rlerin hassâsiyeti, zekâyı tezyîd edeceğine ve çocukları iyi müşâhedeye ve dikkate alışdıracağına kâni‘dirler.

[98] Elimdeki nüshada ve diğer Hind basmasında ‘ibâreyi فرانمايند sûretinde buldum, فراننمايند olacak.

hayâsızlığı mûcib olduğu gibi onu tekrâr işlemesine de hırslandırır. İnsân men‘ olunduğu şey’e harîsdir. Bu tecâsür yüzünden levm ve tahkîr işitmekle hayâsız olur ve kötülükleri işlemekden zevk alır. Şu hâlde mürebbîler bu husûsda letâ’if-i hiyel isti‘mâl etmelidirler.

Evvelâ kuvve-i şeheviyyenin terbiyesine başlanılacağı cihetle çocuğa bahs-i mahsûsunda beyân edileceği vechile yemek âdâbını öğretmelidir. Ve ona yemekden maksad, lezzet değil sıhhat olduğunu anlatmalıdır. Zîrâ gıdâ, mâdde-i hayât ve sıhhatdır. Ve açlık, susuzluk hastalıklarını tedâvî eden edviye menzilesindedir. Nasıl ki ‘ilâc lezzet için ve arzu ile yenmiyorsa ta‘âm dahi tıpkı böyle olmalıdır ve çocuğun nazarında ta‘âmın kadir ve kıymeti hakîr; oburlar, şikemperest olanlar ve ta‘âma harîs olanlar kabîh gösterilmelidir. Ve o, mütenevvi‘ yemeklere teşvîk edilmemeli, bir türlü yemeğe iktisâr etmeye alışdırılmalı ve iştihâsı zabtedilmelidir. Az yemeye râzı olmaya ve daha lezzetli ta‘âma arzu göstermeye başlayıncaya kadar böylece devâm etmelidir. Ve zamân zamân kuru ekmek yemeyi ‘âdet etmelidir. Bu edebler gerçi fukarâ hakkında iyidir fakat bi’l-hâssa zenginler için daha iyidir. Çocuğa akşam yemeğinde kahvaltıdan daha fazla vermelidir. Zîrâ kahvaltıyı ziyâde yiyecek olursa tenbel olur, uykuya düşer ve zekâsı te‘affün eder. Eğer ona daha az et verilirse müteyakkız, serî‘ü’l-hareke olmak, hamâkatin azalıp dâ’imâ hafîf ve neşâtlı bulunmak husûsunda fâ’idesi olur. Tatlı ve reçel yemekden de çocuğu men‘ etmelidir. Zîrâ bunlar çabuk hazmolur.[99]

Yemek arasında su, şıra ve müskir içkiler çocuğa aslâ verilmemelidir, gençlik yaşına vâsıl olmadıkca çocuğun bedenine bunlar muzır olduğu gibi onu gazab ve tehevvüre, ısrâra, hayâsızlığa ve taşkınlığa sevk eder. Hattâ şarâb içenler meclisinde çocuğu bulundurmamalıdır. Eğer erbâb-ı meclis fudalâ ve üdebâ iseler ve onlarla oturmakda menfa‘at varsa bulunmasında mahzûr yokdur. Çirkin sözler dinlemekden, maskaralık, oyun ve eğlenceden çocuğu men‘ etmeli ve vazîfelerini ikmâl etmeden, yorgunluğu tamâm olmadan yemek vermemelidir. Bir şey’i

[99] Çabuk hazmolur “استحال پذیربود” demesinin hikmetini bugünkü hayâtın ma‘nâsınca anlamak müşküldür. Anlaşılan çabuk hazmolunca çocuk yine isteyecek ve ihtimâl arsız olacak veya mi‘desinin intizâmı bozulacakdır. Çabuk hazmolan bir şey’in memnû‘iyyeti başka sûretle anlaşılamaz.

yapdığı zamân onu gizlemesine meydan vermemeli, zîrâ gizlemek istemesinden kabâhati olduğu anlaşılır ve önü alınmazsa gizli kötülükler yapmak cesâretini iktisâb eder.

Çok uyku uyumakdan da onu men‘ etmelidir. Zîrâ uyku zihni katılaşdırır, zekâyı öldürür ve a‘zâya fütûr verir. Gündüz uykusuna da müsâ‘ade etmemelidirler. Yumuşak elbiseden, esbâb-ı istirâhatden men‘ etmelidirler. Ve bu sûretle çocuğu sâde ve katı hayâta ünsiyet etdirmeli, yazın geniş elbise ve serin mahalden, kışın körükden ve mangaldan men‘ etmeli, yürümek, hareket etmek, binicilik ve riyâzât ‘âdet hâline gelmeli ve bunların ezdâdından men‘ edilmelidir. Hareket ve sükûn, oturmak ve kalkmak ve söz söylemek âdâbını ona mebhas-i mahsûsunda îzâh edildiği vechile öğretmeli, saçlarını tanzîm ve kadın elbiseleriyle çocuğu tezyîn etmemelidir. Vakt-i hâcet gelmedikce ona yüzük takmamalı ve akrân arasında ecdâdı ile, mâl ve mülk ile, yiyecek içecek ile tefâhürden men‘ etmeli ve herkese karşı tevâzu‘ göstermeyi, akrânına ikrâm etmeyi öğretmelidir. Kendinden aşağı olanlara tecâvüz ve akrânına tama‘ ve ta‘assub göstermesine müsâ‘ade etmemeli, yalan söylemekden muhâfaza etmeli, doğruya veyâhud yalana yemîn etmeye bırakmamalıdır, zîrâ yemîn herkes için fenâdır.

MA‘BEDİMİN HUZÛRUNDA

Bugün pek mahzûnum, rûhum bir semâ,
Tesellî sezdiren bir semâ arar.
Açıl, sen, ey ma’bed, sende rûhuma
Serinlikler serpen bir sükûnet var.

Mukaddes koynuna atıldım mı ben,
Ferahlanır kalbim, bilmem nedendir?
Duydu mu bir darlık, her yüksek kubben
Sıkılmış gönlüme genişlik verir.

Ey mu‘allâ ma‘bed, senin her vicdân
Duyar huzûrunda ma‘nevî bir haz.
En donuk kalblere ufuklarından
Doğar bir îmân ki pek ‘ulvî, feyyâz.

Karşımda harîm-i ulûhiyyete
Kurulmuş bir kapı şu ‘âlî mihrâb.
Bulur kalbim kudsî bir nûr o yerde
Duyulmaz bir zevkle olur neşveyâb.

Yükselir gönlümde lâhûtî bir his,
Eğildikce alnım önünde, gûyâ
Meşhûd olur bana Zât-ı Kibriyâ,
Düşer, secdelerle eylerim takdîs.

Bugün pek me’yûsum, geldim ben sana,
Tesellî isterim ey ibâdetgâh,
Atıldım ben yine işte koynuna,
Genişlik ver bana, ey mes‘ûd penâh!

(Konya: 333)

Na‘îm Hâzım

SEVGİYE, SEVDÂYA DÂ'İR KIT'ALAR

Kalbim şerha şerha, gözlerimde nem,
Yine günler var ki mecnûn gibiyim.
Bu garîb hâlime sebeb ne bilmem
Beni saçlarıyla esîr eden kim?

Anılırken hangi yâd elde adım
Ezelden 'azâba müştâk dediler
Yâre varmak için câna susadım,
Sevdâ yollarına düşüp derbeder!

Ey gönül! Sevdâ ki o bir ayrı dîn:
Bir çift elâ gözlü nebîsi var.
Kitâbı bambaşka: elemli, derin
'Âşık gönüllerden kopma mısra'lar!
(İlk Teşrîn-339)

Şeref Kâzım

Gerçi büyük adamların yemîne ba'zan ihtiyâcı olur. Fakat çocukların hîçbir zamân yemîne ihtiyâcı yokdur. Çocuk dâ'imâ sükûtu ihtiyâr etmelidir. Söylediği zamân da yalnız cevâb olmak üzere söylemelidir. Büyükler önünde dinlemekle meşgûl olmak, fenâ sözden, la'net kelimesini isti'mâlden, ma'nâsız sözden sakınmak, iyi ve güzel ve zarîf sözü 'âdet edinmek husûsları onun nazarında şîrîn gösterilmelidir. Çocuğu kendine, mu'allimine, sinnen kendinden büyük olanlara hizmet etmeye teşvîk etmelidir. Bi'l-hâssa büyük çocuklar bu âdâba daha ziyâde muhtâcdırlar.

Mu'allime gelince, çocuk mu'alliminin 'âkil, dindâr olması ve riyâzet [ve] ahlâka, çocukları idâreye vâkıf, tatlı sözlülükle; vakar ve heybet, mürüvvet ve nezâfet ile meşhûr bulunması, pâdişâhların 'âdetlerine ve onlarla oturmanın ve konuşmanın âdâbına, her tabakadan insânlarla muhâvereye âşinâ olması, 'âdî ve süflî olanların ahlâkından muhteriz bulunması lâzımdır.

Çocuklar mektebde iyi terbiye ve güzel 'âdetlerle mütehallî kişizâdelerle oturmalıdırlar. Bu sûretle cânları sıkılmayacağı gibi onlardan âdâb dahi öğrebirler ve zîrâ diğer şâkirdânı görünce okumaya gıbta ederler, iftihâr ederler ve çalışmaya harîs olurlar.

Mu'allim eğer terbiye esnâsında darb edecek olursa çocuğu feryâddan ve şefâ'at istemekden tahzîr etmelidir. Zîrâ bu, kölelerin ve zayıfların işidir. İlk def'a çocuk dövüldüğü zamân az vurmalı ve tatlı acıtmalıdır. Bu sûretle mütenebbih olur ve bir daha yapmaya cesâret edemez. Hem de çocuğu diğerleriyle alay etmekden men' etmelidir. Fakat alay, bir fenâlıkdan dolayı ise edeblendirmek için yapılabilir. 'Aynı zamânda çocuğu, diğer çocuklara dâ'imâ iyi mu'âmele etmeye ve onlara güzel mükâfât vermesine alışdırmalıdır. Bu sûretle çocuk

kendi ebnâ-yı cinsine müfîd olmayı kendine ‘âdet edinir. Altın ve gümüşü onun nazarında fenâ göstermelidir. Zîrâ altın ve gümüş belâsı, yılanların zehirlerinin belâsından daha fazladır.

Çocuklara her zamân oyun oynamaya her zamân izin vermelidir. Lâkin bunlar yorgunluğu, elemi ziyâde müştemil olmayan güzel oyunlar olmalı, bu sûretle ders ve terbiye yorgunluğundan çocuk âsûde olur ve zekâsı çürümez. Peder ve vâlidesine, mu‘allimine itâ‘at ve onlara büyük nazarıyla bakmayı ‘âdet etdirmelidir. Bu sûretle onlardan korkar ve bu terbiye her adam için iyidir, gençler için ise daha iyidir. Zîrâ bu kânûn dâ’iresindeki terbiye, fezâ’ile muhabbeti ve rezâ’ilden ihtirâzı mûcibdir.

Çocukların nefsini arzularından ve lezzetlerden ve onlara fikrini sarf etmekten zabtetmelidir. Bu sûretle çocuk, me‘âliyyâta yükselir ve hüsn-i hâl, iyi hayât ve senâ-yı cemîl ile zamânın ‘ulemâsından ve ileri gelenlerinden birçok dostlarla yaşar ve düşmânları azalır.

Çocukluk mertebesinden geçip de adamların gâyelerini anlayınca ona servetden, mülkün zînetlerinden, kölelerden, hizmetcilerden, atlardan, kaba döşeklerden maksad bedene râhat vermek ve sıhhati muhâfaza etmek olduğu anlatılmalıdır ki mu‘tedil mizâclı olsunlar ve emrâz ve âfâta düşmesinler ve bu sûretle dâr-ı bekâ hazırlığı ve isti‘dâdı hâsıl eylesinler. Ve ona bedenî lezzetlerin âlâmdan halâs ile ve yorgunlukdan râhat bulmakla husûle geldiğini, bu kâ‘ide kendilerinde kökleşinceye kadar anlatmakda devâm etmelidir.

Eğer çocuk ‘ilme intisâb edecek ise ona mebhas-ı mahsûsunda îzâh etdiğimiz vechile tedrîcen ‘ilimleri ta‘lîm etmeli ve evvelâ ‘ilm-i ahlâka ve sonra hikmet-i nazarîye başlamalıdır. Bu sûretle mebde’de giriftâr olduğu taklîd kendisine burhân ile yakînî olmuş olur.

İbtidâ-yı nemâsında kendisine ihtiyâr edilmesi nasîb olan sa‘âdete şükretmeli ve memnûniyyet göstermelidir. En iyisi çocuğun tabî‘at ve isti‘dâdına bakmalıdır ve onun ahvâlini ferâset ve kiyâset ile tedkîk etmelidirler. Bu sûretle çocuğun isti‘dâd ve ehliyyeti hangi ‘ilim veya sınâ‘ata meftûr ise onun iktisâbıyla meşgûl etdirmelidirler. Zîrâ herkes her san‘ata müsta‘id olamaz. Eğer olsa idi bütün insânlar en makbûl olan sınâ‘at ile meşgûl olurlardı. İnsânların tabî‘atlarına tevdî‘ edilen bu tefâvüt ve tebâyünün altında mühim bir sır ve latîf bir tedbîr vardır ki nizâm-ı ‘âlem ve kavvâm-ı benî Âdem buna menût olmakdadır, ذلك تقدير العزيز العليم [Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir. *Yâsîn Sûresi, 38. âyet*].

Şu hâlde çocuk hangi sınâ‘ata müsta‘id ise onu o san‘ata sevk etmelidirler. Bu sûretde san‘atın semeresi daha erkenden husûle gelir ve hüneri daha çabuk öğrenir. ‘Aksi takdîrde zamânı zâyi‘ ve ‘ömrünü boşa geçirtmiş olurlar ve onu âdâb ve ‘ulûmdan intisâb etdiği sınâ‘ata müte‘allik her fenni öğrenmeye tahrîs etmelidir. Meselâ çocuğa kitâbet sınâ‘atını öğretmek için ona hüsn-i hat, güzel söz söylemek, risâleler, nutuklar, emsâl ve eş‘âr, zarîf hikâye ve muhâvere ve münâkaleler, nevâdir, defter tutmak usûlü ve diğer birçok edebî ‘ilimler öğretmek lâzımdır. Ba‘zılarını öğretip diğerlerinden sarf-ı nazar etmeye aslâ râzı olmamalıdır. Zîrâ iktisâb-ı hüner husûsunda himmetde kusûr etmek, hasletlerin en şenî‘ ve en ‘ârlısıdır. Eğer çocuğun tabî‘atı bir sınâ‘atı elde etmeye müsâ‘id değil ise ve ona âlât ve edevâtı elverişli değil ise o husûsda musırran teklîfde bulunmamalıdır.

Zîrâ fünûn u sınâ‘at genişdir. Bir sâhadan diğerine intikâl edilebilir. Ancak şu şart ile ki önce başladığı işde mülâzemet ve sebât etdirmeli, inkılâb ve ızdırâb göstermemeli ve öğrenilmeyen bir hünerden diğerine intikâl etdirmemelidirler. Her fenni öğrenirken hareket-i garîzîyi tahrîk, hıfz-ı sıhhat, hamâkati ve tenbelliği red, hiddet-i zekâ ve tezyîd-i neşâtı müstelzim olacak sûretde idmânı ‘âdet etdirmelidirler. Bir san‘atı öğrendi mi artık çocuğu onunla, kendi kâr-ı kesbi ile ta‘ayyüş etdirmeli, bu sûretle kazancın dâdı onu müntehâ-yı gâyesine erişdirir ve san‘atın inceliklerini zabtetmek için fazla dikkat sarf eder, hem de taleb-i ma‘îşet ve kendi umûrunu tekeffül etmek husûsunda kâdir ve mâhir olur. Zenginlerin çocukları ekseriyâ servete mağrûr olurlar ve âdâb ve sınâ‘atdan mahrûm kalırlar. Sonra zamânın inkılâbı üzerine zillete ve dervişliğe düşerler, dost veya düşmanların merhamet veya şiddetine ma‘rûz kalırlar.

Çocuk bir sınâ‘atı öğrendi mi artık onu evlendirmeli ve evini barkını ayırmalıdır. ‘Acem pâdişâhlarının ‘âdeti, çocuklarını debdebe ve hademe arasında terbiye etmeyip i‘timâd etdikleri kimselerle bir tarafa gönderirlerdi. Bu sûretle hayâtın katılığını, yiyecek ve giyeceklerin sertliğini gösterirler, nazlandırmakdan, tena‘um ve tecemmülden sakındırırlardı. Bu bâbdaki hikâyeler meşhûrdur. İslâm ‘âleminde Düleym rü’esâsının ‘âdetleri de böyle idi.

Şu îzâh etdiğimiz fikirlerin hilâfında büyütülmüş olan kimsenin terbiye kabûl etmesi müşkül olur. Bi’l-hâssa yaşı ilerlemiş olursa vaz‘iyyet fenâlaşır. Meğer ki ahlâkının kötülüğünü

‘ârif ve kötü ‘âdetleri atmak husûsuna vâkıf olur, ona ‘azim ve cehd ve büyüklerin sohbetine meylederse tashîh-i ahlâk edebilir. Feylesof Sokrat’a “Sen niçin dâ’imâ gençlerle oturuyorsun?” diye sordukları zamân şöyle cevâb verdi: Çünkü tâze ve nâzik olan dallar doğrulur, tarâveti gitmiş ve katı kabuk bağlamış olan otlar doğrulmazlar.

İşte çocuklar hakkındaki siyâset budur.

Kızlara gelince onlara da bu tarzda… Fakat onlara lâyık ve muvâfık olanları isti‘mâl etmek lâzımdır. Bundan başka kızlara mülâzemet-i hâne, hicâb, vakar ve ‘iffet, hayâ ve kadınlara mahsûs olan bahisde ta‘dâd etdiğimiz hısâl öğretilmeli ve onları okuyup yazmakdan men‘ etmelidir. Kızlara, kadınlarca makbûl olan hünerleri öğretmeli ve sinn-i bülûğa vâsıl olunca akrânı ile evlendirmelidir.

Tûsî’nin ‘aynen tercüme edilen *Terbiye-i Evlâd* bahsi burada nihâyet buluyor. Bundan sonra Tûsî, “İşte evlâd terbiyesinin keyfiyyeti budur. Fakat bu bahsi bitirmiş olmak için birtakım edebler daha vardır, söz söylemek âdâbı gibi ki onları da tafsîl etmek lâzımdır.” diyor. Ancak o bahisler evlâd terbiyesinden ziyâde ‘umûmî vesâyâ kabîlinden olduğu için Tûsî’nin çocuk terbiyesi hakkındaki telakkîlerini burada bir küll hâlinde görmüş olmakdan bizi men‘ edecek bir mâhiyetde değildirler.

Sahn Medresesi Felsefe Müderrislerinden
Yûsuf Ziyâ

Mesel-i A‘lâ
3

« ولله المثل الاعلى » Allah Te‘âlâ için sıfat-ı bülend vardır. *(Sûretü’n-Nahl)*

Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’nin *Beyân-ı Muvâfakati Sarîhi’l-Ma‘kûl li-Sahîhi’l-Menkûl* nâm eserinden:

Geçen nüshadaki iki numaralı *Mesel-i A‘lâ* nâmındaki makâlemizin hitâmında, ‘akıl ile nakil çarpışacak olursa ‘akıl, nakle tercîh olunur, sûretiyle hülâsa edilebilen

kâ‘ideye mukâbil Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye’nin vaz‘ ve irâd etmiş olduğu kâ‘ideyi yazacağımızı söylemiş idik.

İbn Teymiyye’nin kâ‘idesini yazmadan evvel bu kâ‘idenin tevlîd edeceği ba‘zı mahzûrlara ircâ‘-ı nazar edelim.

Hîç şübhe yokdur ki ‘aklın muhtelif eşhâsa göre ve hattâ bir şahsın muhtelif zamânlarına göre muhtelif kıymetleri vardır. Ya‘nî bir şahsa nazaran ‘akliyyet-i kat‘iyyeyi hâ‘iz olan bir mâdde diğer şahsın nazarında bu kıymeti hâ’iz olmadığı gibi kendilerine ‘aklı, mebde-i hareket ittihâz etmiş olan insânların da edvâr-ı hayâtiyyelerinde dâ’imâ ‘aynı kanâ‘ati taşımadıkları ma‘lûmdur.

‘Aklî kanâ‘atler, muhtelif eşhâsa göre değişen ve muhtelif eşhâsın muhtelif zamânlarına göre tebeddül eden umûr-ı nisbiyye ve izâfiyyedendir. Şu hâlde bu kâ‘ide her zümreye ve hattâ her şahsa ve ‘ilâve olarak her şahsın her zamânına göre kendi ‘akıllarınca nakle mu‘ârız kalmak hakkını veriyor ki bunun netîceten bi’l-‘umûm menkûlât-ı şer‘iyyenin ‘adem-i sübûtunu istilzâm edeceği meydandadır. Ma‘lûmdur ki gerek hak ve gerek bâtıl olsun insânların ‘akıllarıyla buldukları mevâd pâyânsızdır. Haber-i Resûl’e ‘aklın mu‘ârız olabileceği tecvîz olununca bir gâye ve bir hadd-i tevkîfîsi olmayan mevâdd-ı ‘akliyye dâhilinde yarın, yarın olmazsa yarından sonra nakle mu‘ârız zuhûr edecek bir ‘akıl bulunmak ihtimâli olduğundan hîçbir kimsenin hîçbir haber-i Resûl’e i‘timâd etmemesi îcâb edeceği gibi her zümre ve her şahıs dahi kanâ‘at-i ‘akliyyelerine muhâlif olan nakliyyâta iltifât etmeyeceklerinden nakliyyâtın hîç kıymeti kalmamış olur.

Bu kâ‘ide böyle ‘azîm bir mahzûr-ı dîniyyeyi tevlîd edeceği içindir ki mülâhazanın zuhûruna kadar İslâmî zümrelere mensûb olan hîçbir kimse tarafından (belki de içlerinden bu fikre kâ’il olan birkaç kişi var idiyse de) bu söz söylenmiyor idi.

Şübhesizdir ki birçok mesâ’il-i ‘akliyyede ‘akliyyetin nisbî ve izâfî olması[100], ‘akliyyetin vahdet-i

[100] Hudûs ve kıdem-i ‘âlem mes’elesi gibi ki hükemâdan ba‘zıları husûsuna ve ba‘zıları kıdemine kâ’il olmuşlardır. Bu husûsda tevakkuf edenleri dahi vardır. İbn Teymiyye burada Cemâleddîn bin Vâsıl el-Hamevî’nin en mümtâz talebesinden zekâ ile ma‘rûf bir zâtın şu sözünü naklediyor: Geceleri döşeğe arka üstü yatar ve yorganı yüzüme örter ve şu ve bu tarafın delîllerini yekdiğeriyle mukâyese eylerim. Ve nihâyet hîçbir tarafın delîlini tercîh edemeden sabâh ederim.
Bu zâtın üstâzı olan Cemâleddîn, Hama’nın kadiyyü’l-kudâtı olan fukahâ-yı Şâfi‘iyyeden meşhûr İbn Vâsıl el-Hamevî’dir ki 697 Şevvalinin yirmi sekizinde vefât etmişdir. Mantık ve hendese ve hey’et ve târîhde ‘asrının ferîdi idi. *Müferricu’l-Kürûb fî Ahbâr-i Benî Eyyûb* nâmındaki târîhi meşhûrdur. Mısır hükümdârlarından Melik Zâhir Baybars tarafından sefâretle Şarlman nezdine gitdiği zamân bu imparator nâmına mantıkdan el-Enberûziyye/el-İmparatoriyye nâmında bir eser tahrîr eylemişdir.

zâtiyyesini ihlâl etmiş ve hâlbuki ahvâl-i nâsdan müte'essir olmayan sem'iyyât, bi'l-'umûm efrâd-ı insâniyyeye karşı her zamân ve mekânda birliğini muhâfaza etmişdir.

Binâ'en 'aleyh nâsı, 'akliyyât-ı nisbiyyeye ircâ' gayr-ı kâbil ise de vahdet-i zâtiyyesini muhâfaza eden sem'iyyâta red ve ircâ' kâbildir. Bundan dolayıdır ki Kur'ân-ı Kerîm'de "Eğer bir şeyde tenâzu' ederseniz, onu Allâh ve Resûlüne red ve ircâ' eyleyin." *(Sûretü'n-Nisâ)* buyurulmuşdur. Gerçi riyâziyâtda olduğu gibi sarâhat-i 'akliyyeyi hâ'iz mevâdd-ı 'akliyyede erbâb-ı 'ukûl arasında ihtilâf olmadığı ve binâ'en 'aleyh nakle mu'ârız olan 'akıl, bu gibi 'akliyyât-ı kat'iyyeden olduğu takdîrde 'aklın takdîmi kesb-i zarûret eder, denilirse de o zamân da nakle tahvîl-i kelâm ile deriz ki: Enbiyâ-yı kirâmın kelâmlarında muhâlât-ı 'akliyye değil mehârât-ı 'akliyye vardır. Hîçbir kimse Nebiyy-i Ekrem ve Resûl-i A'zam Efendimizden isnâd-ı sahîh ile kat'iyyet-i 'akliyye ile muhâl 'addedilecek hîçbir kelâm nakil ve rivâyet eylememişdir. Bu cinsden Kur'ân-ı Kerîm'de dahi bir âyet-i kerîme yokdur. Kat'î sûretde muhâlât-ı 'akliyyeyi istilzâm edecek hadîslerin kâffesi mekzûb ve mevzû'dur.[101] Hadîs-i sahîhaya mu'ârız zannolunan ma'kûlatın menşe'i ya lafz-ı hadîsin mücmeliyyeti veyâhud ma'nânın teşâbühüdür ki beyân ve îzâh ile bunlar zâ'il ve arada te'âruz olmadığı zâhir olur.

'Ulemâdan ba'zılarının şu sözlerine mes'elenin bir cihetle halli nazarıyla bakılabilir: 'Akliyyetden bize yalnız sıdk-ı Resûlü iz'ânı te'mîn eden mikdârı kâfîdir. Sıdk-ı Resûlü iz'ân etdikden sonra kelimât-ı nebeviyyenin hakkiyyeti âzâde-i iştibâhdır. Bizi 'atebe-i nübüvvete îsâlden sonra 'aklın vazîfesi tamâm olmuş olur. Nitekim 'avâm-ı nâsdan biri müftînin şahsını bilip bir müsteftîyi müftîye delâlet etdikden sonra bu delâlet eden 'âmmî ile arasında ihtilâf zuhûr etse müsteftî, delâlet eden şahsın kavlini değil müftînin kavlini tercîh ve takdîm eder.

[101] Mevzû'umuz olan kâ'idenin ya'nî 'akıl ile nakil çarpışacak olursa 'akıl tercîh olunur, diyenlerin en mümtâz sîmâsı evvelâ Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin 'ilm-i hadîsde yayanlığını i'tirâf etmiş olduğunu burada hâssaten zikre şâyân buluruz. Ebûbekir bin el-'Arabî, Gazzâlî'nin bu i'tirâfını bize hikâye ediyor ve "انا مزجى البضاعة فى الحديث" dediğini söylüyor.

‘Âmmî her ne kadar müsteftîye “O zâtın müftî olduğunu bilmek husûsunda sana delâlet eden benim. Eğer sen, onun kavlini benim kavlime tercîh edersen asıl ‘ilmine kadhetmiş olursun.” diyecek olsa da müsteftî buna aslâ iltifât etmez. İşte ‘aklın da nakle te‘âruzu bu kabîlden olup nakli takdîmden naklin aslını cerh etmiş olmak lâzım gelmez. Ma‘lûmdur ki ‘akıl ile naklin te‘âruzunu kabûl, ‘akla nakli mukâbil tutmakdan neş’et ediyor. Hâlbuki delîli ‘akıl ve nakle inhisâr etdirerek nakliyyâtı ‘akliyyetden esâsen tecrîd etmek doğru değildir. Çünkü naklî olan edillede dahi ‘akliyyet vardır. Binâberîn delîli bidâyeten şer‘î olarak kabûl ile bunların içinden şer‘in isbâtıyla berâber ‘aklen de ma‘lûm olanlarına delîl-i şer‘iyy-i ‘aklî ve şer‘in isbâtından sonra ‘aklen bilinenlerine delîl-i şer‘iyy-i sem‘î denilmek lâzımdır. Şu hâlde ‘akıl ile sem‘ arasında bir ihtilâf olmadığı tamâmen zâhir olmuş olur. Eğer şer‘îye mukâbil mutlaka bir kelime bulunmak lâzım ise ‘aklî değil bid‘î demek lâzımdır. Çünkü şeri‘ata mukâbil bid‘at vardır.

Sahn Medresesi Müderrislerinden

Mehmed Şerefeddîn

Edebî

Zaferin Sırrı

Unutulmuş Günler…

Solmuş zannedilen çiçekler açdıkdan ve muhâl görünen hayâl tahakkuk etdikden sonra gitdiler. Dâsitânî hârikalarla zaferin en büyük şerefini taşıyan Türk’ün müheyyeb süngüsü önünde tası bırakıp tarağı toplamadan gitdiler.

O geliş ve bu gidiş arasındaki ‘azâb ve ızdırâbın acılarını unutmamak için gitdiklerini temâşâ edenlerin arasına katıldım. 13 Teşrîn-i Sânî 334’de mukarrer olarak gelen bu da‘vetsiz ve müz‘ic misâfirlerin 2 Teşrîn-i Evvel 1339’da gitdiklerini seyredenler “Oh, kurtulduk.” diyordular.

Bugünkü gidenler, Anadolu’da dünkü kaçan mağrûrâne ric‘at kahramânlarının

velîsi oldukları, bu gidişlerin o kaçışa benzeyişinden belli idi. Hazîn bir târîh olan bütün o kara günleri henüz unutmadık. O geliş ne idi, bu gidiş nasıl? Fakat cevâbı uzun ve çok müşkül olan bu su'âli, hâmîlerine mahmîler sorsun!

Dün gelirken onları karşılayan mâ'î, beyâz, ipek bayraklar bugün yırtık ve alkışlayan eller artık kırık kaldı. Milletlere hürriyyet ve şarka 'adâlet getirdiklerini i'lân eden mağrûr işgâlin meş'ûm kuvvetleri İstanbul'a, inhizâm ifâde eden bir marşın kısık besteleri arasında vedâ' ederken yekdiğerine yan bakan generallerin sararmış benzini gördüğüm zamân coşduğumu hissetdim. 'Irkımın mefâhirini ihyâ eden bu mes'ûd hâdiseyi hîç unutamayacağım. Şark ve garbda mütekevvin her hâdise ve vâkı'anın dâ'imâ önünde bulunmaya çalışan Anglo-Sakson ordusunun bu tahliye merâsiminde -bi'l-hâssa- geri kalması, haklarındaki i'tikâdımızı te'yîd etmekle berâber çok gülünç oldu. İyi hâtıralarla ayrıldıklarını -gazetecilere- söyleyen başkumandanlar, me'yûsiyyetlerini ketmedemiyordular. Çünkü 'azâb ve ızdırâb içinde harâb etdikleri güzel İstanbul'a iyi bir hâtıra bırakabildiklerinden emîn değildiler.

Lady Harrington'un elindeki buket, şarkda kazılan Anglo-Sakson siyâsetinin mezârına vaz' için hâzırlanmış bir çelenk mefhûmundan başka hîçbir şey' ifâde edemiyordu.

Hele vedâ' esnâsındaki diplomasi musâfahalarda ben hîçbir heyecân göremedim. Çünkü yekdiğerine ezelî düşman olan iki milletin dostluğunu -kalblerinde- mümessillerin sıkılan siyâsî elleri te'mîn edecekdi. Bu mübârek ülkeye ebediyyen yerleşmek zu'muyla gelenlerin -bir daha gelmemek üzere- gidişlerini seyir için biriken müteheyyic halkın surûr ve vakârı, bana bir dâstân kadar vecîz ve belîğ geldi.

Zamân, zamân… Hâmîleri tarafından sunulan cür'et kâselerinin verdiği sarhoşlukla İstanbul'da fecî'a ve fücûr işleyen günahkâr mahmîlerin telâş ve endîşelerini tedkîk ederken arkadaşım "Sancak merâsimi!" dedi. Bu müheyyeb ve heyecânlı manzara, târîhî bir ân idi.

Büyük bir zafer ve gazâ diyârından gelen şanlı sancak, zaferden zafere koşarak düşmanı denize dökdükden sonra istiklâl ve kurtuluş cidâlinin son safhasını güzel İstanbul'da ikmâl için garbın bütün kuvvetlerini kendinde cem' etdiğini iddi'â eyleyen on düşman

milletin mağrûr orduları ortasında dikilerek satvetini tasdîk etdirdi, kendini selâmlatdı ve sonra onları geldiği yoldan gönderdi.

Ben zaferin sırrını bu müheyyeb manzaradan sonra Arabik vapurunun arkasından giden günahkâr zırhlıların denizde çizdiği izlerde okudum.

2 Teşrîn-i Evvel 1339

Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî

Felsefî

Sühreverdî'nin Hayâtı

(Mâ-ba'd)

Şeyh Sühreverdî'nin Anadolu'daki seyâhati ve seferleri arasında nazar-ı dikkati celb eden cihet, onun hükümdârlara ve hükümdârzâdelere hulûl etmiş olmasıdır. Sultân Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu Melik Zâhir ile aralarında geçen târîhî vak'alar bi'l-âhare Şeyh'in fâci'a-i katli ile netîceleneceği için bu kısmın mütâla'asını te'hîr ediyorum. Lâkin Şeyh, Melik Zâhir'in nezdinde mazhar olduğu rağbet ve mevki' kadar Selçûk sultânları nezdinde de hürmet ve i'tibâr kazanmışdır. Sultân Kılıçarslan'ın oğullarından muhibb-i 'ilim ve fazîlet ve tabî'at-ı şi'riyye ve felsefiyyeye mâlik olan Nasîrüddîn Berkyarukşâh, Koyluhisâr ve Niksâr emîri iken Şeyh Şehâbeddîn'i kendisine enîs ve mu'allim intihâb ediyor. Şeyh, Sultân Berkyarukşâh nezdinde makbûl ve mukarrebînden oluyor. Sultân, Şeyh'i enîs-i halvet ittihâz ediyor ve ona pek mukayyeddir. Mevlânâ Şehâbeddîn, *Pertevnâme*'yi Berkyarukşâh nâm-ı hümâyûnuna te'lîf ediyor.[102] Sultân, bu eseri tederrüs ediyor ve ezberliyor.

[102] Bu ma'lûmât, Selçûk târîhi *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'de mevcûddur. Emîrî Efendi Kütübhânesi'nde Fârisî târîhler defteri, 1 numarada Zikr-i İctimâ'-i Ferzendân Sultân Kılıçarslan be hizmet-i Rükneddîn Süleymân Şâh ve tahrîs-i dâdenâverâ ber kasd-i Sultân Gıyâseddîn bahsindedir. *Pertevnâme*, *Elvâh-ı 'İmâdiyye* ve *Heyâkili'n-Nûr* tarzında, Farsca yazılmış bir eser-i felsefîdir. Diğerlerinden farklı olarak *Pertevnâme*'nin birinci kısmı, ıstılâhât-ı felsefiyyeye tahsîs edilmişdir. Kitâbın mukaddimesinde eserin, sözünden çıkılamayacak bir genç muhibb-i 'irfânın ibrâmı üzerine yazıldığı kaydedildiği gibi *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'nin verdiği bu ma'lûmâtı te'yîd edecek ba'zı telmîhler de vardır. *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'nin en iyi nüshası, Ayasofya Kütübhânesi'ndedir. *Pertevnâme*'nin nüshası da Fâtih Kütübhânesi'nde, Sühreverdî'nin müte'addid Fârisî eserlerini muhtevî, kıymetdâr bir mecmû'adadır. (Numara 5426)

Eserde mevcûd bütün rumûz ve işârâta vâkıf ve felsefede mâhir oluyor. Nefs-i ‘alîli şifâ buluyor. Şeyh, Sultâna felsefenin aksâmını sûret-i külliyyede gösteriyor. Ve Sultân, tahkîk ve ta‘mîk husûslarında meleke kesbediyor.

Şeyh’i bundan sonra Konya’da görüyoruz. Burada Kılıçarslan’ın şöhret-şi‘âr vezîri Emîr Kemâleddîn Kâmyâr’ın, Şeyh Sühreverdî’den ‘ulûm ve felsefe tahsîl etmek üzere telemmüz etmiş olduğu anlaşılıyor.[103] Emîr Kemâleddîn bedenen kavî ve kahramân, rûhen zekî ve feylesofdur. Şi‘r ve edebiyâtdaki kudreti, felsefe-i Yunaniyyedeki rusûhu, belâgat ve cevâhir-i ‘ibâredeki mahâreti fevka’l-‘âde olmakla berâber Şeyh’in kudret-i ‘ilmiyyesi karşısında mebhût kalıyor ve birçok zamânlar Şeyh ile aralarında muhâvere ve müşâ‘areler vukû‘a geliyor. Bunlardan birini buraya nakledelim, o zamânki vezâret hayâtını göstermek i‘tibârıyla da ayrıca ehemmiyyeti vardır:

li’l-Hakîm Şehâbeddîn es-Sühreverdî el-Maktûl

يا صاح أما رايت شهبا ظهرت قد أحرقت القلوب ثم استترت

طرنا طربا لضوءها حين طرت بانت و توالت و أثارت و سرت

[Ey arkadaşım! Ortaya çıktığında kalpleri yakan sonra gizlenen ateşi görmedin mi? Ateş parladığında sevinçten uçtuk. Bir an parlayıp tutuştu sonra sırtını dönüp gitti.]

li’l-Emîr Kemâleddîn Kâmyâr

يا صاح أما ترى بروقا و مضت قد حيرت العقول حين اعترضت

حلت و لحت و لوحت و انقرضت لاحت و تجلت و تخلت ومضت

[Ey arkadaşım! Göründüğünde akılları hayrete düşüren parlak yıldırımları görmedin mi? Dünyaya indi ve yakınlaştı, selâm verdi ve gitti. Parladı, ortaya çıktı sonra bizi terk edip gitti.]

Sühreverdî’nin Konya’da Sultân Kılıçarslan ile çok def‘alar görüşdüğünde şübhe yokdur. Zâten Kılıçarslan ve şehzâdeleri ve etrâfındaki ricâl ve vüzerâ ekseriyyetle felsefeye meyyâl idiler. Onlardaki bu temâyül; Sühreverdî’nin, nazarlarında makbûl olmasını mûcib olmuşdu. Ya‘nî Sühreverdî, Konya sarâylarında felsefe iştiyâkını uyandırmış ve fikirlere felsefî bir cereyân vermiş değil, orada bulmuş olduğu cereyânı inkişâf etdirmişdir. Kılıçarslan’ın felsefeye meyletmesi sebebiyle i‘tikâdında bozukluk hâsıl olması hakkındaki ithâmlar, evvelce tahkîk etdiğimiz vechile Sühreverdî’nin oraya gelmesinden evveldir.

[103] “Emîr Kemâlüddîn Kâmyâr râ ki ez a‘yân-ı büzürgân-ı dehr ve ez ekâbir-i serverân-ı ‘asr bûd; İzed-i Te‘âlâ bedû bestatî der cism ü ‘ilm erzânî dâşte bûd, der-tahsîl-i eczâ-yı hikemiyyât-ı felâsife ez müstefîdân-ı Şehâbüddîn Hakîm Sühreverdî bûd.” (Mezkûr eser) [Zamanın büyüklerinden ve asrın ekâbirinden Emîr Kemâlüddîn Kâmyâr ki Allâh o iki vasıflı kişiyi cismen ve ilmen değerli kılmıştı. Felsefe ilimleri tahsilinde de Sühreverdî’den istifâde edenlerden biriydi.]

Sühreverdî, Rûm Selçûkîleri nezdinde ve Anadolu'da kazanmış olduğu bu yüksek mevki'-i şeref ve ihtirâma bakmayarak kendi gâyesi peşinde seyâhate devâm ediyor, tekrâr Mardin'e vâsıl oluyor, orada yarânına Şam'a gideceğini söylüyor, giderken yolda Haleb'e uğruyor ve Haleb emîri Sultân Zâhir'in fevka'l-'âde hürmet ve muhabbetine nâ'il oluyor. Lâkin Sühreverdî'nin bu safha-i hayâtına geçmeden evvel onun bu seyâhatleri esnâsında izhâr etdiği ba'zı garîbeler vardır ki bunlar halk arasında hayli dedikoduyu mûcib olduğu gibi Şeyh'in bizzât hayâtı ile de 'alâkadârdır. Bu sebeble evvelâ o noktalara 'atf-ı nazar edelim.

Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik[104]

Şeyh Sühreverdî gâlibâ müdhiş bir manyetizmacıdır. Bundan sekiz yüz sene evvel için manyetizmadan bahsetmek belki garîbdir. Lâkin vâki'dir. Asıl garîbi şu ki Şeyh, kendi kendini de manyetize eder. 'Âlem-i misâlde mevcûd olan Câbelkâ ve Hûrkalyâ gibi beldeleri sâ'atlerce müşâhede etmiş ve içindeki insânları ve onların medeniyyetini birer birer tedkîk etmişdir. Ve buna kendisi mu'tekiddir. Telkîn bi-nefsihînin bu derece kudreti olduğuna belki hayret edilir, fakat ileride göreceğiz ki Şeyh ba'zan kendinden geçecek ve o esnâda ba'zı bârikalar işrâk edecek, sözler işidecek ve ilhâmlar alacakdır. Bunlar Şeyh'in felsefesine 'â'id bahislerdir. Burada, hayâtına ta'alluk etdiği cihetle onun, başkaları üzerindeki telkîn kudretinin netâyicinden ve simyâ hâdiselerinden bahsedeceğiz. Ma'amâfîh bu hâdiseler hakkında müverrihlerimizn müşâhedâtı kendilerine göredir. Bir kısmı bunları simya olmak üzere kaydetdiği hâlde diğer bir kısmı kerâmet olmak üzere kaydeder ancak bu hâdiseler mütenevvi'dir ve çoğu kerâmet ile îzâh edilebilecek gibi görünmüyor. Bu sebeble Monla Câmî ve İmâm Yâfi'î mesleğinde olanlar yalnız kerâmete benzeyen hâdiseleri, biraz da benzeterek nakletmişler ve diğerlerini meskût geçmişlerdir.

[104] 'İlm-i simyâ, hokkabazlık demekdir yâhud göz boyayıcılık. İsterseniz bugünkü manyetizmayı fakat daha esrârlı bir şekilde, 'ilm-i simyâ 'addedebiliriz. Ba'zı zevât, simyâ ile el-Kimyâ 'ilimlerini birbirine karışdırıyorlar. Hâlbuki aralarında lafzî bir müşâbehetden başka hîçbir münâsebet yokdur. el-Kimyâ, bugünkü Kimyâ 'ilminin ibtidâ'î şeklidir. Kimyâ, simyâdan değil el-Kimyâ'dan doğmuşdur. Bunlardan başka bir de 'ilm-i simyâ vardır ki 'alâ'im-i vechiyyeden ma'nâ çıkarmak mes'elesinin usturavî şeklidir.

Şemseddîn Şehrezûrî ise, Şeyh'in böyle bir zan altında kalmasına aslâ mütehammil değildir, Şeyh'in simyâ bildiği hakkındaki rivâyet hurâfâtdır, diyor ve bu husûsda şübhe tevlîd edecek hîçbir hâdise nakletmiyor. Gerçi simyâ denilen şey' zâten hurâfâtdır lâkin böyle deyip de geçivermek olmaz. Târîhen tevâtür derecesinde kuvvetle nakledilen bu vekâyi'i îzâh etmek ve ortaya atmak lâzımdır.

Şeyh bizzât kendisi bunlara simyâ demekdedir, Sühreverdî'yi seviyorsak onun kabûl etdiklerini biz reddetmeyelim, şu hâlde Şehrezûrî'nin Şeyh'den sudûr eden vekâyi'i bir nev' kerâmet sûretinde tervîc etmek istemesi, bîtarafâne bir hareket olmuyor. Bi'l-hâssa bize en kıymetdâr ve en mevsûk bir târîh-i felsefe yâdigâr etmiş olan *'Uyûnu'l-Enbâ* sâhibi İbn Ebî Usaybi'a en ziyâde şâyân-ı i'timâd bir müverrrihdir, onun sözlerini ceffe'l-kalem inkâr edemeyiz.

İbn Ebî Usaybi'a, simyâya müte'allik olan hâdiseleri, Şeyh'in mu'âsırlarından, yârânından nakletmekdedir. Ezcümle feylesof İbrâhîm bin Ebî Fazl'ın bizzât bulunduğu bir hâdiseyi yine bizzât müşârun ileyhden naklediyor ki bir hâdisenin sıhhati ve bir rivâyetin makbûliyyeti için bundan emîn bir vâsıta olamaz. İbn Ebî Fazl da zamânında mu'teber 'ulemâdan ve feylesof olmakla ma'rûf bir zâtdır. Şu hâlde simyâya müte'allik olan bu vâkı'aların mühimlerini burada zikretmek îcâb eder.

Bunları İbn Ebî Usaybi'a'nın lisânından dinlemek daha zevkli olacağından sözü İbn Ebî Usaybi'a'ya bırakıyor ve 'aynen tercüme ediyorum: Bana feylesof İbrâhîm bin Ebî Fazl bizzât kendisi nakletdi, bir gün Şeyh Sühreverdî ile Bâb-ı Ferc'in hâricinde büyük meydanlığa doğru gidiyorduk. Berâberimizde birçok talebe ve birçok arkadaşlar vardı. Aramızda simyâ mevzû-ı bahis oldu. Şeyh bu sözleri dinliyor ve bir şey' söylemiyordu. Biraz daha ilerlemişdik. Şeyh, şark tarafını göstererek "Dımaşk'ın buraları ne güzeldir." dedi. Bakdık, hakîkaten o tarafda yüksek binâlar, büyük kemerler, gâyet güzel kadınlar, âhenk, çalgı, raks, güzel sular, köpüklü nehirler, birbirine girmiş ağaçlar, hülâsa o zamâna kadar görmediğimiz şeyler gördük ve mütehayyir kaldık. Bir sâ'at sonra yine eski hâlimize geldik fakat bize o sâ'at hakîkaten öyle bir hayât yaşamışız gibi uzun bir zamân gelmişdi. İbn Ebî Fazl, ben o hâl içinde o kadar mes'ûd idim ki, diyor, kendimi genç yaşda, şu'ûrumun şimdiki hâlinden âzâde ve serbest bulunduğu bir çağda zannetmişdim.

Bu hâdisenin fevka'l-'âdeliği meydanda fakat mes'elenin sırrı da hâdisenin içindedir. Niçin gezmeye çıkdılardı, neden dolayı simyâ mevzû'-ı bahis oldu? Demek ki Şeyh'den bir şey' bekliyorlardı, Şeyh hîçbir şey' söylemiyordu ve söyleyince hâdise husûle geldi. Bu hâdise bize Şeyh'in Şam taraflarında birçok mürîdi olduğunu da göstermekdedir ki şâyân-ı kayıddır.

İbn Ebî Usaybi'a şu vâkı'ayı da naklediyor; Şeyh'in ehass-ı telâmizesinden ve 'Acem fukahâsından bir zât bana nakletdi: Biz Şeyh Şehâbeddîn ile Kâbûn yanında idik, Dımaşk'dan sefere çıkmışdık. Bir Türkmen yanında bir bölük koyun gördük. Şeyh'e, "Mevlânâ, bu koyunlardan bir tanesini yemek arzu ediyoruz." dedik. Şeyh, "Bende on dirhem gümüş para var, bunu alın, kendiniz için bir ra's koyun alırsınız." cevâbını verdi. Türkmen orada idi, bir ra's satın aldık ve yürüdük. Arkadan birisi yetişdi, "Bu koyunu i'âde ediniz, daha küçüğünü vereceğiz, zîrâ bu aldığınız koyun, sizin verdiğiniz paradan ziyâde eder." dedi ve aramızda münâkaşa başladı. Şeyh, gürültüyü işidince bize "Siz koyunu alıp gidin, ben kalır, onu râzı ederim." dedi. Biz gitdik, Şeyh kaldı. Onunla görüşüyordu, Şeyh bizim uzaklaşdığımızı görünce bize doğru yürümeye başladı, Türkmen arkadan bağırarak Şeyh'i ta'kîbe başladı. Şeyh hîç iltifât etmiyor ve hîçbir söz söylemiyordu, bundan hiddetlenen Türkmen "Beni bırakıyor da nereye kaçıyorsun?" diyerek Şeyh'in sol kolundan yakaladı ve çekdi. Bir de Şeyh'in kolu omuzundan kopup da Türkmen'in elinde kalmasın mı? Kanlar akıyor ve Türkmen beht ve hayret içinde… Nihâyet Türkmen kolu atdı ve kaçdı. Şeyh de sağ eliyle yerdekini alıp bize doğru gelmeye devâm etdi. Şeyh yanımıza gelince sağ elinde ancak bir mendil vardı.[105]

Bu hâdise de ru'yete 'â'id bir fevka'l-'âdelik 'arz etmekdedir ve bunlar Şeyh'in Şam taraflarında hayli müddet ikâmet etdiğini de göstermekdedir. Lâkin bu hâdisede gayr-i ahlâkî bir nokta var. Bunda koyunu cebren almak gibi bir şey' hissediliyor ki Şeyh'in hayât-ı husûsiyyesi hakkında elde mevcûd olan ma'lûmât-ı sahîha ile kâbil-i tevfîk değildir. İhtimâl ki bu vak'a şer'a ve ahlâka uydurulabilir. Çünkü çoban bir dereceye kadar haksızdır lâkin zühd ve takvâ adamlarına böyle hâller ne dereceye kadar yakışır, mes'ele buradadır. Târîhin merhametsiz, katı sahîfeleri bize

[105] *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, Râgıb Paşa Kütübhânesi, numara 1033.

bu gibi vesîkaları verdiği zamân meselâ Sühreverdî'nin mazanneden olduğunu düşünmüyor. O, vekâyi'i tesbît eder ve bize Şeyh'in yalnız meslek-i İşrâkiyyesini değil başka bir cebhesini de mütâla'a etmek fırsatını verir. Zîrâ bir cihetle çirkin olan bir hareket diğer bir cihetden hâ'iz-i kıymet ve ehemmiyyet olur. Bu hâdise, Sühreverdî'den zuhûr eden hâdisâtın en meşhûru ve en mütevâtiridir. Bunu İmâm Yâfi'î, *Târîh*'inde ve Monla Câmî *Nefehât*'ında[106] zikretdiği gibi bi'l-cümle müverrihler bunda ittifâk ediyorlar. Şehrezûrî, Şeyh'in simyâ bildiğini inkâr etdiği zamân bu hâdiseden kuşkulanmışdı.

Yûsuf Ziyâ

Târîhî

Dönmeler

Bu aralık ortaya atılan ve cerâ'id-i yevmiyyeye intikâl eden dönmeler mes'elesi hakkında bir fikr-i icmâlî vermek üzere coğrâfyâ ve târîhin müştereken tedkîki ve hâdisât-ı târihiyyenin coğrâfyâ 'avâmiliyle olan münâsebâtı nokta-i nazarından îzâhı için son zamânlarda teşekkül eden mektebin en mühim âsârından bulunan Jan Brun (Jean Brunhes) ile Kamil Vallu (Camillé Vallaux) taraflarından te'lîf kılınmış olan ve 1921 târîhinde intişâr eden *Târîhin Coğrâfyâsı* nâm kitâbın milliyyetlere 'â'id faslının 594üncü sahîfesinden i'tibâren dönmelere 'â'id üç sahîfeyi 'aynen tercümesini naklediyoruz:

"Dönmelerden ya'nî İslâm'a ihtidâ etmiş Selânik yahûdîleri olan bu zümreden biraz daha uzunca bahsetmek îcâb eder. Bu Selânik yahûdî zümresi takrîben on bin kişiden mürekkeb bulunmakda ve Selânik'in mecmû'-ı nüfûsunu teşkîl eden yüz altmış bin kişiye nisbeten mühim bir mikdâr teşkîl etmekdedir.

[106] Çarşanba'daki Murâd Efendi Kütübhânesi'nde *Nefehâtü'l-Üns*'ün gâyet nefîs bir nüshası vardır. Bu eserde Şeyh Sühreverdî'nin tercüme-i hâli Monla Câmî'nin hatt-ı destiyle yazılmışdır. Simyâya müte'allik olan bu vâkı'ayı Monla Câmî ifâde ederken "Bir gün Şam'dan bir grupla bir koyun sürüsüne rastladıklarını anlatırlar." diyor ki bu sûretle vak'a tahrîf edilmiş oluyor. İbn Ebî Usaybi'a bu vak'ayı 'ilmî bir usûl ile ifâde etmiş iken onu Sühreverdî'nin kerâmeti cihetini iltizâm edenler yine usûlî bir sûretde tenkîd etmeli idiler. Hâlbuki hepsi sükût etmiş ve "Bu bir hikâyedir." demişlerdir.

Fi'l-vâki‘ İslâmiyyet'e ihtidâ etmiş olan bu yahûdî zümresi, Moralı bir bakkalın torunu olup pek sıkı bir terbiye-i dîniyye almış bulunan ve kendisini mehdîliğe nâmzed telakkî eden Zevi Sabatay'ın ‘an‘anâtına ittibâ‘ eylemekdedir. Sabatay, Kabal tesmiye kılınan teşkîlâta dâhil olmuş ve günün birinde bir cum‘a ertesi âyini esnâsında kendisini mehdî i‘lân etmişdir. Pek kat‘î ifâdâtda bulunduğu için sinagogdan dışarı atılmış ve hahamlar kendisini yahûdî cemâ‘ati arasından tardetmişlerdir. Bunun üzerine Sabatay, İzmir'de halkı kendi dînine da‘vet ile meşgûl olmuş, ba‘dehû İstanbul'a giderek ve açıkca mehdî olduğunu i‘lân ederek yahûdî ve müslümânlar arasından kendisine tarafdâr kazanmış olduğu gibi şehri o derecede ezbâd etmiş ki hatta Macar hristiyânları arasından bile bu mezhebe iltihâk edenler bulunmuşdur.

Sabatay bir aralık Mısır'a ‘azîmet eder ve burada habse atılır. Sonra yine bu memleketde Hollandalı bir fâhişe ile te'ehhül eder ve nihâyet Karadağ'a düşer ve pek sefâlet içinde terk-i hayât eder. Sabatay o derece mühim bir hareket vücûda getirmişdi ki Mısır'da sefâlete düşdüğü zamân kendisini bu hâlden tahlîs için Cenûbî Fransa yahûdîleri gemiler ihzâr etmişlerdi. Zevi Sabatay bütün mürîdlerinden İslâmiyyet'e zâhirî ve şeklî bir ihtidâ teleb etmiş ve bu keyfiyyet hîçbir vakit gizli bir ihtidâdan başka bir şey olmamışdı. Hazret-i Muhammed (‘aleyhi's-selâm) dînine iltihâk etmek için yahûdî cemâ‘atini terk etmişdi. Mürîdleri de ‘aynı sûretle hareket etdiler. Fakat iltihak ancak zâhirî idi. Dönmeler câmi‘e giderlerse de hakîkî müslümân değillerdir. Müslümânların ef‘âl ve harekâtlarını taklîd ederler ise de bu gösteriş, hakîkatde mahzâ müslümânlara karşı mücâdelelerini te'mîn içindir.

Zevi Sabatay'dan sonra yeğenlerinden Gerido, birinci mehdînin ‘an‘anâtını ele alarak idâme etmek ister ve bir nev‘ i‘tizâl vücûda getirmeğe sebeb olur. Bu sûretle dönme mezhebinden üç zümre vücûda gelir. Üç zümre ki el'ân Selânik'de yaşamakda ve kendi aralarında olduğu gibi hakîkî müslümânlarla yahûdîlerden tamâmen ayrı ve müstakil bir hâlde inkişâf etmekdedirler.

Bu üç zümre, evvelâ İzmirlilerdir. Yegâne peygamber olarak Zevi Sabatay'ı tanımakdadırlar ki bunlara Selânik'de Kapancılar ya‘nî Uncular tesmiye olunmakdadır. Mikdârları takrîben iki bin beş yüz kişidir. Sâniyen Ya‘kûbîler ki re'îs olarak hem Zevi Sabatay'ı hem de Gerido'yu kabûl etmekdedirler. Mikdârları takrîben dört bine bâliğ olup bunlara da Hamdî Beyler tesmiye

TAHMÎS*

Durur mu dil, seviniyorken o meh civârımda
Fedâ-yı cân dahî vardı benim karârımda
‘Azâb-ı firkati çekdimse intizârımda
Sorardı hâlimi elbette ihtizârımda
Biraz mürüvvet olaydı o cân şikârımda

Cânımdan öyle usandım ki iştiyâkıyla
Şifâ bulur mu ne mümkün o bir telâkîyla
Silindi vuslatı yâdımdan iftirâkıyla
Vatancüdâ değilim ben fakat firâkıyla
Muhâcirâne gezer ağlarım diyârımda

Ne söyleyim bilemem ben o yâr-i hunhâre
Cihânı hîçe sayıp da gezerken âvâre
Şihâb-ı sâkibi tanzîr eder o mehpâre
Urunca sîne hicrân okuyla sadpâre
Açıldı lâle misâli ten-i nizârımda

Dilim sadâ-yı şikâyet, tenim ney-i mecrûh
Humâr-ı ‘aşkım ile târumâr bezm-i subûh
Kafes yıkıldı kalır mı hezâr teşne-i rûh
Bu derd ile ben ölürsem ‘aceb gelir de o şûh
Okur mu rûhuma bir fâtihâ mezârımda

Onunla sen buluşursan harîm-i vahdette
Unutma ‘Âlî’yi yâd et o ân-ı vuslatta
O yâr için deme Hüsnî bunu nihâyetinde
Benim hayâtıma kasd eylemezdi elbette
Biraz mürüvvet olaydı o cân şikârımda

337 **Hasan ‘Âlî**

*Tahmîs edilen gazel, Hüsnî isminde çok hassâs bir şâ‘ire ‘â’iddir. Tercüme-i hâline vâkıf değilim. Lisânı, mu‘âsırlarımızdan olduğu kanâ‘atini verecek kadar selîs ve pürüzsüzdür. Merhûm büyükbabamın metrûk kağıdları arasında gördüğüm bu gazeli, verdiği ilhâmı ifâde için kendi lisânına uyarak eski usûlde tahmîs etdim. Muhterem kâri’lerden şâ‘irin hayâtı hakkında ma‘lûmâtı olanlar varsa tenvîr etmelerini ricâ ederim.

edilir. Sâlisen Umususlar ya‘nî Basık Burunlular ki peygamber olarak Zevi Sabatay’la ‘Osmân Baba isminde diğer birini tanırlar. ‘Adedleri üç bin beş yüz kadar olup Karakaşlar nâmıyla yâd edilirler. Bu dönmelerin kâffesi İspanyolcayı unutmuşlar, Türkce konuşurlar. Re’îs-i rûhânîlerini müslümânlar gibi hoca tesmiye ederlerse de bunlar ‘İbrânîce bilirler ve ‘İbrânîce mukaddes kitâblardan okurlar. Bu mezheblerin hepsinde cinslerinin hâricine çıkmayarak kendi aralarında te’ehhül etmek

ACILAR

Kalb-i nâlânın hep darbeleri
Bir terâne-i hüzün kesildi
Feyz-i şebâbın bütün şevkleri
Bârân-ı gumûm ile ezildi.

Bâğ-ı ömrümün bahâr gülleri
Hurşîd-i ye'sin nûruyla soldu
Necm-i hayâtın nûr hüzmeleri
Muzlim semânın kahrı ile doldu.

Bahr-i ümîdin dürr katreleri
Sâm yellerinden kurudu kaldı
Kitâb-ı 'aşkın hâr yaprakları
Okurken elde soğudu kaldı.
331
Kadriye Hüseyin

husûsuna pek sıkı ri'âyet edilmekdedir. Bu zümrelerden ba'zılarında diğerlerine karışmamak için gösterdikleri şiddet-i ta'assub netîcesinde kendilerine hâs ba'zı 'alâ'im-i fârika-i vechiyye husûl bulmuşdur. Pek mahsûs bir sûretde bütün eşkâl-i medeniyyenin girmiş olduğu bu Selânik şehrinde edyân-ı sâ'ire müntesiblerinin girmedikleri ve gizli yollarla merbût ve birbirlerine mülâsık hânelerde dönmeler kendi aralarında yaşamakdadırlar. Ayrı bir mahalle teşkîl eden bu evler içinde ma'bedleri vardır. Doktor Dreyfus, Ya'kûbîlerin ma'bedine girmeye muvaffak olmuşdur. Kendisini beht ve hayrete ilkâ edecek derecede yüksek bir kıymet-i san'atkârâneyi hâ'iz olduğunu beyân etmekdedir.

Dönmelere esrâr-ı mezhebiyye ancak te'ehhül etdikleri zamân telkîn edilmekdedir. Katil, zinâ ve yalan yere şehâdet etmekden müctenib bulunmaları lâzımdır. Gerek erkek bir dönmenin bir müslümân hâtunuyla veya dönme bir kadının bir müslümân erkeğiyle izdivâcı kat'iyyen memnû'dur. Buna sadaka i'tâsı, mezâmîr kırâ'ati, Zevi Sabatay'ın kitâblarına itâ'ati 'ilâve ederler. Câmi'e gitmek, âbdest almak gibi evâmir-i zâhire-i İslâmiyyeye ittibâ' eylemeleri de vâcibdir.

Yahûdîler gibi, doğdukları vakit değil, müslümânlar gibi yedi sekiz yaşına girdikleri zamân çocukları sünnet ederler. Bir sene zarfında on iki büyük bayramları vardır ki bunlar meyânında Zevi Sabatay'ın velâdeti günü de dâhildir. Bunlar meyânında hâricle ihtilât memnû'iyyetine en ziyâde Ya'kûbîler ri'âyet etdiklerinden nâşî başlı başına bir kavim teşkîl etmişlerdir. Bu yahûdîler sokakda yürürlerken müteredddî bir yahûdîyi andıran meşy ve hareketlerinden tanınmakdadırlar.

Bi'l-'akis Kapancılar, Selânik şehrinin akvâm ve ensâl-i beşeriyyesi içinde en zekîleridirler. İttihâd komitasına büyük mikyâsda intisâb etmişlerdir. Hulâsa-i kelâm olarak; genc Türk inkılâbının kısm-ı 'azîmini idâre eylemişlerdir. Bu inkılâb, esâs i'tibârıyla dönmeler ya'nî hâricen İslâmiyyet'e

iltihâk etmiş fakat hakîkatde İslâmiyyet'le mücâdele eden ve İslâm'la münâsebetleri ancak ef'âl-i zâhiriyyeye inhisâr eden yahûdîler tarafından yapılmışdır.

'An kasdin hakîkî Türk kisve-i riyâkârânesine bürünmüş olan ve aslen yahûdî olup Türklük iddi'âsında bulunan bu kimselerin, Türklerin bugünkü mukadderâtlarının vücûda gelmesinde büyük mikyâsda dahil ve te'sîrleri olmuşdur."

Felsefî Roman

Roman Tefrikamız

Hayy bin Yakzân

3

…onu senin yed-i emânetine teslîm ediyorum. Fazlına nâ'il etmenizi ricâ ve niyâz eylerim. Lutfeyle ve o zâlimin eline teslîm eyleme, diye yalvararak çocuğun bulunduğu sandığı denize salıverdi ve çocuğa vedâ' etdi. Çocuğun denize atılması, denizin med zamânına tesâdüf etmişdi. Hemen o gecede dalgalar tabutu sürükleye sürükleye öbür cezîrenin sâhiline kadar götürdü. Denizin meddi, cezîrenin sâhil-i bahirden pek uzak bir mahalline kadar vâsıl olurdu ve bu, senede ancak bir def'a olurdu.

Dalgalar tabutu rüzgârdan, yağmurdan, güneşden mahfûz, toprağı yumuşak, ağaçları birbirine girmiş dil-nişîn bir bîşeye atdı. Sonra deniz yavaş yavaş cezre başladı ve su, tabutun bulunduğu mahalden çekildi ve rüzgâr vâsıtasıyla bîşenin medhali önüne kumlar yığıldı ve med zamânlarında su hücûmundan mahfûz kaldı. Tabutun tahtaları, çivileri dalgalarla şiddet-i müsâdemeden gevşemiş, yerlerinden oynamış, sökülecek bir râddeye gelmiş idi ve çocuk artık acıkmış idi. Tabutun içinde açlıkdan ağlamaya, tepinmeye başladı. Sesi, yavrusu ölmüş bir ceylânın kulağına girdi. Ceylân, sesin olduğu cihete doğru gitdi. Sesin tabutdan geldiğini hissedince ayağıyla, tırnaklarıyla tabutun tahtalarıyla uğraşdı. Nasılsa bir tahta yerinden söküldü. İçindeki çocuğu kendi yavrusu olduğu zannıyla memesini

ağzına koydu ve onu güzel sütünden doyurdu. Büyüyünceye kadar onun emzirmesine ve terbiyesine devâm eyledi. Bi-nefsihî tenâsülü inkâr edenlerin nazariyyelerine göre Hayy bin Yakzân'ın keyfiyyet-i velâdeti ve mebde-i neş'eti, yukarıda beyân olunan vechile vâki‘ olmuşdur. Ondan sonra nasıl bir terbiye gördüğünü ve nâ'il olduğu mertebe-i ‘âliyyeye ne sûretle vâsıl olduğunu, anasız, babasız olarak iklîminin tabî‘atı iktizâ etdiği vechile tevellüdünü tecvîz edenlerin nazariyyelerini tesbît etdikden sonra şerh ve îzâh edeceğiz.

Hayy bin Yakzân'ın sırf toprakdan tevellüdünü i‘tikâd edenler diyorlar ki: O adanın bir tabakasında mürûr-ı zamânla bir mikdâr çamur, ekşimiş hamur hâlinde öyle bir dereceye gelmiş ki sıcak kısmı soğuk kısmına, kurusu yaşına karışmış ve iyice birbiriyle mezcolmuş. Harâret, burûdet, rutûbet, yübûset beyninde i‘tidâl ve kuvvâ-yı erba‘a beyninde tevâzün ve tekâfü' husûle gelmiş ve sonra tehammür eden çamur şübhesiz büyük imiş ki i‘tidâl-i mizâcın ve ahlât-ı erba‘anın husûl bulması için kesb-i kâbiliyyet ve isti‘dâd husûslarında aksâm ve eczâsı arasında fark ve tefâvüt vâki‘ olmuş ve bu hamur aksâmının en mu‘tedili ve insân mizâcına en ziyâde benzeyişlisi orta kısmı imiş, o zamân bu hamur gebe olmuş gibi şişmeye ve kabarmaya başlamış ve gâyet özlülenmiş olduğu cihetle onda birçok kabarcıklar peydâ olmuş ve tam ortasında ikiye bölünmüş ve aralarında ince ve latîf bir hicâb husûle gelmiş ve içi ona lâyık ve son derece mu‘tedil bir cism-i hevâ'î dolu küçük bir kabarcık peydâ olmuş. Bu isti‘dâd ve kâbiliyyet onda vücûd buldukdan sonra Allâh'a ta‘alluk ve ihtisâsı dolayısıyla emrâh denilen rûh, orta kabarcığı dolduran cism-i latîfe hulûl eyledi. Bir sûretdeki ne hissen ne ‘aklen ondan ayrılması kâbil olamaz. Çünkü felsefe-i ilâhiyyede delîl-i kat‘iyle sâbit olmuşdur ki emr-i ilâhîden işbu rûh, güneşin ziyâsı gibi isti‘dâd ve kâbiliyyete göre bütün ‘âleme dâ'imî sûretde feyezân eder. Güneş tulû‘ etdiği zamân her cisim isti‘dâdına göre onun ziyâsından hisse alacağı gibi her mevcûda dahi evâmir-i ilâhîden bir hisse nasîb olur. Meselâ ecsâmdan şeffâf ve hîçbir vecihle mâverâsını ru'yetden men‘ etmeyen sâf hevâ, kabûl-i ziyâya kâbiliyyeti olmadığından ziyâ-yı şems ona nüfûz eder, gözle görünmez. Cilâsız olan ecsâm-ı kesîfe, eşkâl ve elvânına göre ziyâyı kabûl eder, gözle görülür. Ve âyine gibi cilâlı olan ecsâm, cilâsı nisbetinde ziyâlanır ve eğer o âyine muka‘‘ar ve ‘adesiyyü'ş-şekl olursa şemsden aldığı

müfrit ziyâ vâsıtasıyla mesâfe-i mahsûsada karşısına geleni yakacak derecede bir âteş tahaddüs eder. Ziyâ-yı şemsi kabûl etmek husûsunda ecsâmın isti‘dâd ve kâbiliyyeti muhtelif olduğu gibi emr-i ilâhî olan rûhu kabûl etmek husûsunda mevcûdâtın dahi isti‘dâd ve kâbiliyyeti değişir. Cemâdât gibi rûhu kabûl eylemeye müsta‘id olmayan ecsâmda emr-i ilâhînin te’sîri zâhir olmaz. İşbu ecsâm, câmda ziyâ-yı şemsin feyezânına ma‘rûz kalan hevâ-yı şeffâfa benzer.

Nebâtât gibi kabûl-i rûha az isti‘dâdı olan ecsâm, Allâh’dan ancak nemâ edecek kadar hisse alır. İşbu ecsâm-ı nâmiye, nûr-ı şemsden görünecek kadar hisse alan cilâsız ecsâma benzer. Hayvânât gibi kabûl-i rûha isti‘dâd-ı tâmmı olan ecsâmda emr-i ilâhî kesretle zâhir olur ve işbu nev‘ ecsâm, misâl-i mezkûrda beyân olunan cilâlı cisimler hükmündedir.

Cilâlı cisimler meyânında ziyâyı kabûl etmek isti‘dâdı gâlib olduğundan şemsin sûret ve misâlini irâse eden ecsâm mevcûd olduğu gibi envâ‘-ı hayvânât arasında dahi rûhu şiddet-i kabulden fazla olarak rûhun sûret ve misâlini temsîl eden insân nev‘i vardır. Nitekim Cenâb-ı Peygamber’den rivâyet olunan “Cenâb-ı Hakk, Hazret-i Âdem’i kendi sûretinde halk buyurmuşdur.” meâlindeki hadîs-i şerîfde, insândaki kâbiliyyet ve isti‘dâda işâret buyurulmuşdur. Eğer insânda tecellî eden rûh-ı ilâhî, nefs-i insânîde muntabi‘ olmak şe’ninden olan sâ’ir sûretleri imhâ edecek kadar kuvvet iktisâb ederse -ki ancak enbiyâ-yı ‘izâm hakkında kâbil olabilir- şu‘â‘ı cem‘ ve kabûlde ifrât derecesine varan, karşısına geleni yakan ‘adesiyyü’ş-şekl âyine mesâbesinde olur. İşbu mebhaslar, mevâzi‘-i mahsûsunda beyân olunmuşdur. Şimdilik asıl maksadımıza rücû‘ edelim.

Hayy bin Yakzân’ın bi-nefsihî tekevvün etmesine kâ’il olanlar, mütâla‘alarını şu yolda ikmâl eylemişler ve demişler ki, ekşimiş ve kabarmış çamurun tam ortasında husûle gelen kabarcığa rûh-ı ilâhî ta‘alluk edince Allâh’ın emriyle bir insân olmak için lâzım olan kuvvâ-i sâ’ire-i beşeriyye, rûha tevâzu‘ gösterdiler ve hizmetine musahhar oldular. Rûha makarr olan kabarcığa karşı ince hicâblarla birbirinden ayrılmış ve nâfiz yollarla birbiriyle rabtolunmuş üç göze münkasım bir kabarcık daha vücûda geldi ve birinci kabarcığın dolmuş olduğu cism-i hevâiyye ile doldular ve rûha hâdim birtakım kuvvetler o gözlerde yerleşdiler ve muhâfazasına meşgûl oldular. O gözlerde vürûd etmekde olan me‘âni-i dakîka ve celîleyi, ilk kabarcığı mesken ittihâz

eden ruhâ teblîğ etmek vesâtetini icrâya kıyâm eylediler. Ve yine birinci kabarcığın istikâmetinde ve ikinci kabarcığın mukâbil cihetinde evvelkileri dolduran cism-i hevâ'iyyeden biraz koyu cism-i hevâ'iyyeyle dolmuş bir ikinci kabarcık daha vücûda geldi ve onda birtakım kuvvâ-yı hâdime yerleşdiler. Rûhun hıfzına ve tedvîr-i umûruna kıyâm eylediler. İşte işbu üç mesken evvelce tehammür eden büyük çamur yığınından, söylediğimiz tertîb üzere tekevvün eden ilk 'uzuvlardır. Ve işbu üç 'uzvu mesken ve makarr ittihâz eden rûh ve kuvvâ, birbirine muhtâcdırlar. Rûhun kuvvâya ihtiyâcı, re'îsin teb'aya ihtiyâcı ve kuvvânın rûha ihtiyâcı, hâdimin mahdûma ihtiyâcı mesâbesindedir.

Bunlar, sonradan tekevvün edecek a'zâ ve kuvvâya nisbetle riyâset makâmını işgâl eylerler. Lâkin üçüncüye nisbetle ikincinin riyâseti daha mükemmeldir. Ve'l-hâsıl rûh, sûret-i mutlakada re'îsdir. Kuvvâdan birinci takım riyâset-i sâniye ve ikinci takım riyâset-i sâlise makâmlarını işgâl ederler.

Birinci meskeni işgâl eden cism-i hevâ'î, rûhun ona hulûlüyle iştigâl edince çam kozası biçiminde olan bir âteş şekliyle müteşekkil ve onu ihâta eden kabarcık dahi 'aynı şekle müteşekkil katı bir et parçasına munkalib oldu ve rûhu hâmil olan cisme metîn bir mahfaza şeklini aldı. Ve ona kalb tesmiye edildi. Kalbin muhtevî olduğu harâret-i 'azîziyye, rutûbâtı azar azar tahlîl etmekde olduğundan gerek harâret-i 'azîziyyeye gıdâ olmak ve gerek tahallül edecek eczâ yerini doldurmak için dâ'imî bir medde ihtiyâc hâsıl oldu, yoksa bekâsı kâbil olmazdı. Bir rûha meded ve gıdâ olmak üzere cezbi veya def'i lâzım olan mülâyim ve menâfîyi hissetmeye muhtâc oldu. Dimâğ, muhtevî olduğu kuvvetler vâsıtasıyla ihsâs vazîfesini ve ciğer, müştemil olduğu kuvvet vâsıtasıyla cezb-i gıdâ vazîfesini tekeffül eylediler ve işbu iki 'uzuv dahi kalbde mütemekkin olan harâretden ve kendilerine mahsûs olup menşe'i kalb olan kuvvetlerden cereyân almaya muhtâc oldular, bunun için bir tarafdan kalb ile ciğer ve bir tarafdan kalb ile dimâğ beyninde damarlar, şiryânlardan mürekkeb, kimisi dar kimisi geniş yollar, ince şebekeler husûle geldiler.

İşte Hayy bin Yakzân'ın annesiz babasız dünyâya geldiğini iddi'â eden işbu fırka, onun tekevvünü hakkında tabî'iyyûnun ana rahminde hilkat-i cenîn hakkında tavsîf ve beyân eyledikleri vechile hîçbir nokta ihmâl etmeksizin mütâla'alarını yürütmüşlerdir. Bütün bu mütâla'alarında, insân yaradılması için

lâzım olan damar, kemik, deri, daha ve daha şeyler vücûda gelmek isti‘dâd ve kâbiliyyetinin evvelce tehammür eden büyük çamur yığınında husûl bulduğuna istinâd ediyorlar.

Bu sûretle çocuğun hilkati tamâm oldukdan sonra anneden doğar gibi onu ihâta eden meşîme-i tîniyye yarıldı. Üstündeki çamur da güneşin harâretiyle kuruduğu için açıldı, çocuk meydana çıkdı ve mâdde-i gıdâ’iyyesi tükendiği için açlıkdan ağlamaya başladı. O esnâda, yavrusunu zâyi‘ eden bir ceylân, sesini işitdi, onu kendi yavrusu zannetdi, terbiye ve i‘âşesine koyuldu. İşte Hayy bin Yakzân’ın mebde-i hilkatinde hükemâ arasında bu sûretle ihtilâf cereyân etmişdir. Bundan sonraki ahvâli hakkında mütâla‘âtda birleşiyorlar.

Ve diyorlar ki terbiye ve i‘âşesine tekeffül eden (ظبيه) ceylân cezîrenin mer‘ası, meyvesi bol bir mevki‘inde kendisine mesken ve me’vâ intihâb etmiş olduğundan semiz ve sütü çok idi ve güzelce çocuğun gıdâsına ve emzirmesine ri‘âyet ederdi ve ondan ancak otlanmak için ayrılırdı. Çocuk da ona alışdı, şâyed biraz vaktinden gecikse idi alabildiği kadar ağlardı ve ceylân da ağladığını işidir işitmez hemen koşarak yanına gelirdi. Cezîrede de yırtıcı hayvân olmadığı için çocuk emn ve âsâyiş içinde büyüdü. İki yaşını buluncaya kadar ceylânın sütüyle neşvünemâ buldu, yürümeye başladı, dişleri çıkdı, ondan sonra annesiyle berâber çıkardı ve annesi dahi yol yürümekde ona rıfk ve mülâyemet gösterirdi ve kendisini meyvesi bol olan yerlere götürürdü ve tatlı meyvelerden, yemişlerden ona verirdi. Kabuğu sert olanların kabuğunu dişiyle kırar, içini ona verirdi. Süt zamânı geldi mi sütünü emzirirdi, susadığı vakit su başına götürürdü, güneşden soğukdan onu muhâfaza ederdi, geceleri yine asıl mesken ittihâz etdiği yere getirirdi ve koynunda yatırırdı. Kendisiyle ve konulduğu sandıkdaki eşyâ ile onu ısıdırdı, bir başka ceylân yavrusu dahi onlara alışmışdı; yaylalarda, mer‘alarda onlarla berâber bulunurdu, gece dahi onların yanında beytûtet ederdi. Çocuk, ceylânla berâber bulundukca onun savtını taklîd ede ede nağmesi, annesinin nağmesinden fark olunmayacak kadar taklîde muvaffak oldu ve her şey’ öğrenecek kadar isti‘dâd ve kâbiliyyete mâlik olduğu için kuşların, sâ’ir hayvânların her işitdiği savtlarını hikâye ve taklîde dahi muvaffak oldu.

En ziyâde taklîd eylediği ceylânların haykırmaları, çağırmaları, kuğuğu edişleri,

hülâsa hayvânların ahvâl-i mahsûsada kendilerine mahsûs nağmeleriydi. İşte bu sebeble vahşî hayvânlarla ülfet peydâ eyledi, ne o onlardan ürkerdi, ne de onlar ondan ürkerlerdi. Vahşîleri birbirinden fark ve temyîz etdikden sonra nazarından gaybûbet etdiği hayâl ve misâllerini nazar-ı te'emmül ve tedkîkden geçirince nefsinde kimisine muhabbet ve kimisinden nefret hisseyledi. Arada güzerân eden bütün bu müddet zarfında kâh kendisine kâh vahşîlere dikkat ve te'emmül ederdi. Vahşîleri tüylü, kıllı, yüklü, güçlü, koşuşda sür'atli, boynuz, diş, tırnak, pençe gibi tabî'î âlât ve esbâb-ı müdâfa'a ile mücehhez görürdü. Ve kendisini bunların kâffesinden mahrûm görürdü ve onlara nisbetle kendisinde eser-i za'f ve 'aczden başka bir şey görmezdi. Yemişleri tenâvülde hücûmlarına ma'rûz kalırdı. Müdâfa'adan 'âciz idi ve onlardan firâra kâdir değil idi. Ve ceylân yavruları boynuzsuz doğarken bir müddet sonra başlarında ikişer boynuz çıkdığını ve doğdukları zamân koşmaya muktedir değil iken az bir müddet içinde koşmakda kesb-i kuvvet eylediklerini gördüğü hâlde bunların hîçbirisini kendisinde görmezdi ve yine vahşî hayvânların büyük âbdest bozma mahalli kuyrukla küçük âbdest bozma mahalli kılıf, yük ve sâ'ire ile örtülü olduklarını ve kendisinin bi'l-'akis her iki tarafı, mahreci açık olduğunu görürdü ve bundan kendisine fenâlık gelirdi ve o yüzden mahzûn olurdu.

Kendisiyle vahşîler arasında müşâhede eylediği ihtilâf-ı şekil ve cinsiyyet hakkındaki düşüncesi uzadıkca uzadı, sinni de yediye yaklaşmışdı, kendisinde nâkıs veya büsbütün mefkûd olması dolayısıyla zararını çekdiği esbâb ve âlâtın kendinde tekemmül etmemesi ihtimâlinden me'yûs oldu, tesettür için çâre olmak üzere geniş yapraklardan önünü, arkasını örtmek için örtü ve sarmaşıklardan beline bağlayacak kuşak uydurdu. Fakat onlar az bir zamân içinde kuruyup dökülünce başkasını ve daha dayanıklı zannetdiği şeylerle örtünmeye çalışdı, hepsi pek az müddet devâm ederdi. 'Aynı zamânda ağaç dallarından bir 'asâ uydurdu. Uçlarını düzletdi. Onunla zayıf vahşîler hücûm, kavîlerine mukâvemet ederdi. Fikir vâsıtasıyla ellerinin bu gibi şeyleri yapmaya muktedir olduğunu görünce kadri, kıymeti kendisince yükseldi. Ve ellerinin sâ'ir vahşîlerin ellerine nisbetle daha fazîletli ve kıymetli olduğunu anladı. Çünkü elleriyle 'asâ yapabildi. 'Ayıb yerlerini örtmeye muktedir olabildi ve arzu etdiği kuyruk gibi esliha-i tabî'iyyeden müstağni oldu. Bu sıralarda

yaşı yediyi geçmişdi. Her zamân hicâb yerlerini örtmek için yaprakları tecdîd etmekden usandı. Ara sıra, ölmüş hayvânların kuyruğunu koparıp kendisine takmasını düşünürdü. Lâkin vahşîlerin, ölmüş hayvânlardan nefret etdiklerini görünce o fikirden sarf-ı nazar etdi. Günün birinde ölmüş bir kartal buldu. Vahşî hayvânların ondan ürkmediklerini gördü. Onun vâsıtasıyla merâmına nâ'il olacağını hisseyledi. O fırsatı elden kaçırmadı. Kuyruğu, kanadları sağlam olarak olduğu gibi derisini yüzdü. Kanadları, kolları üzerine; kuyruğu, kuyruğun biteceği yere gelmek üzere önünü, arkasını onunla örtdü. O vâsıta ile hem 'avret mahallini setr ve hem kendisini soğukdan, sıcakdan muhâfaza edebildi ve bütün vahşî hayvânlar arasında kesb-i mehâbet eyledi. Ondan sonra vahşîlerden onunla münâza'a eden hîç bulunmadı. Ona süt emziren ceylândan ma'âdâ kendisine yakınlaşan olmadı. Ceylân ihtiyarlayıncaya kadar birbirinden ayrılmazdılar. Ceylân, ihtiyar ve zayıf oldukdan sonra o, ceylânı bol meyveli yerlere götürürdü. Tatlı meyvelerden ona yedirirdi. Gitdikce zayıflık, hastalık ceylânı düşürdü, en-nihâye öldü. Çocuk ceylânın hareketden, eli ayağı oynamakdan mu'attal kaldığını görünce feryâd ve figâna başladı, te'essüründen helâk olacak râddeye geldi. Birbirlerini çağırmak için i'tiyâd etdikleri sadâ ile her ne kadar çağırıp bağırdı ise ondan yine bir hareket görmedi, bir cevâb almadı. Gözlerine, ellerine, ayaklarına, sâ'ir a'zasına bakardı. Hîçbirisinde belli bir âfet, bir hastalık görmezdi. Ma'amâfîh harekâtını ta'tîle uğratan hastalık mahallini bulup da bir çâresini bulmakdan ve eski hâlini i'âdeden me'yûs değildi. Lâkin bütün bu ümîdleri boşa çıkdı. Hîçbir şey yapmaya muvaffak olamadı.

Evvelce kendisine tatbîk etmiş olduğu birtakım tecrübelerden âfetin mahallini taharrî etmek fikri husûle geldi. Düşündü: Gözlerini yumduğu veya önüne bir hâ'il gerildiği zamân bir şey görmediğini, gözlerini açdığı veya hâ'ili kaldırdığı vakit tekrâr gördüğünü, parmaklarını kulaklarının deliğine sokduğu vakit bir şey işitmediğini, parmaklarını çıkarınca eskisi gibi işitdiğini, burnunu tutduğu vakit koku almadığını, bırakdığı zamân yine koku aldığını…

-Bitmedi-

Dersi'âm müderrislerden Babanzâde Reşîd

Müdîr-i Mes'ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **1** Şubat **1340** Sayı: **6**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Medreselerde Eksik Olan Usûl-i Tedrîs midir?	**Mehmed Emîn**
Şark ve Garb	**‘Abdülhak Hâdî**
Mesel-i A‘lâ (Son)	**Mehmed Şerefeddîn**
Seleflerimizi Tanıyalım	**Hüseyin Şem‘î**
Medrese	**Fâruk Sıdkî**
‘Alî Emîrî	**Yûsuf Ziyâ**
Mensûr Nefes	**Kâzım Zâfir**
Kur’ân	**‘Abdülbâkî**
Acılar	**Kadriye Hüseyin**
Gece ve Güneş	**Hilmî Ziyâ**
Acılar Şâ‘iresine	**Şeref Kâzım**
Piyer Loti	**…**

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1340 - 1924

Musâhabe

Medreselerde Eksik Olan Usûl-i Tedrîs midir?

3

Öteden beri işidiriz ki medrese tedrîsâtında eksik olan iki şeydir: Biri tedrîs usûlü, diğeri ‘ulûm-ı ‘Arabiyye denilen dersler yanında hikmet, cebir, kimyâ gibi müsbet ‘ulûmun tedrîs olunmamasıdır. Bir kere tedrîs usûlü ıslâh edilsin, eskiden beri okutulan ma‘lûmât yanında ‘ulûm-ı cedîde denilen birkaç ders de programa idhâl olunsun, artık medreseler menba‘-ı feyz ve kemâl olurlar. Bütün gerilik bu iki noksândadır.

İşte medrese ıslâhâtına pişvâ olanları idâre eden iki fikr-i esâsî… Hâlbuki medresede eksik olan dar ma‘nâsında usûl-i tedrîs değildi ve hâlen değildir. Eğer tedrîs usûlünden mu‘allimin talebeye öğretme tarzını, vetîreleri kasdediyorsak şimdiye kadar medreselerde müte‘âmil usûl, ekser müderrislerimizin ‘ilimden anladığı ma‘nâya tamâmen muvâfıkdır. Çünkü ‘ilim, eslâfımızdan herhangi bir ‘âlimin fikrini bellemek ve belletmek sûretinde telakkî edilince tedrîs usûlü, bir kitâbı açıp kelime kelime okutmakdan başka ne olabilir? Böyle bir ‘ilim telakkîsine en müsâ‘id usûl-i tedrîs, medreselerde müte‘âmil olan tarzdır. Siz herhangi bir müderrisin ‘ilimden anladığı ma‘nâyı değişdirmeksizin bu usûlü nasıl tebdîl edebilirsiniz?

Sonra bir tarafdan bu yolda tedrîsât devâm ederken yanında ‘ulûm-ı müsbete okutdurmakdan ne fâ’ide olabilir? Talebe-i ‘ulûmun kafası, yek-diğerinden ayrı iki parça değildir ki birinde bir nev‘, diğerinde başka nev‘ usûl yerleşsin ve bunlar kat‘iyyen birbirini tekzîb eylemesinler. Medresede okunması lâzım gelen âsâr-ı insâniyyeyi bu ‘asrın anladığı tarzda tedkîk etdirmezseniz ‘ulûm-ı müsbete okunmakla büsbütün talebeyi buhrân-ı hissî ve kalbî içinde bırakırsınız. Eski hayrâtı yıkdıkdan başka yenisini de elde edemezsiniz.

Daha açık bir misâlle söyleyeyim. Meselâ fıkıh okutacaksınız: Eğer fıkıh mu‘allimi vazîfesini e’imme hazerâtının sâdece ictihâdlarını belletmekden ‘ibâret ‘addederse bunun en iyi usûlü satır satır okutmakdan başka bir şey olamaz. Fakat fıkıh müderrisi vazîfesini ‘ibâdetle berâber İslâm hukûk-ı medeniyyesini, onun menâbi‘ini, bu husûsdaki âsârın kıymetini öğretmek sûretinde telakkî ederse o vakit kendiliğinden bu usûlü bırakmaya mecbûr olur. Fakat bu telakkîye sâhib olabilmek için “Hukûk nedir? Hukûk-ı medeniyye nedir? İslâm hukûk-ı medeniyyesinin târîhi ve menşe’i nedir?” su’âlleri üzerinde düşünmesi îcâb eder. Fıkhı bu sûretde anlayan bir müderris ancak Hamdî Efendi gibi “…bir müddet fıkh-ı şerîf tedrîs ederken garbın esâsât-ı hukûkiyyesini tanımak ve şerî‘at-ı İslâmiyye’nin kıymet-i insâniyye ve ictimâ‘iyyesiyle hukûk-ı garbın mukâyese-i ‘ilmiyye ve mukâbele-i medeniyyesine dâ’ir bir fikir edinebilmek”[107] lüzûmunu idrâk eder ve o vakit fıkhın mâhiyetini kavrayabilir, tedrîs tarzını ıslâh eyleyebilir. Medrese müderrislerinden bir zât-ı muhterem bana dedi ki: Hukuk fakültesinden çıkan efendiler nisbeten az bir müddet fıkıh okudukları hâlde medrese-i mütehassısînde mütemâdiyen üç sene fıkıh okuyan talebe-i ‘ulûm derecesinde hatta daha fazla ma‘lûmât sâhibi olduklarını Şer’iyye Vekâleti bi’t-tecrübe anlamış ve hayret edilmiş. Bunun böyle olması gâyet basîtdir. Hukuk fakültesi talebesine fikr-i hukûkî veriliyor, “Hukûk-ı medeniyye nedir? Menşe’i nedir?” düşündürülüyor. Hâlbuki medrese-i mütehassısînde mütemâdiyen kitâbdan mes’ele belletiliyor. Bi’t-tab‘ bu ikinci tarzda ders gören talebe için hukûk-ı medeniyyeyi, hatta fıkhı bugünkü ma‘nâsıyla anlamaya imkân yokdur. Meğer ki mesâ‘i-i şahsiyyesiyle bu ma‘lûmâtı edinmiş ola. Böyle iken “*Hidâye* şerhinden beş sahîfe yerine yüz elli sahîfe okunacak.” demekden ne çıkar? Eğer müderris fıkhın mu‘âmelât kısmını bir hukûk-ı medeniyye dersi gibi okutmayacak olursa, ‘ale’l-ıtlâk hukûk hakkında bir fikri olmazsa bu nev‘ tedrîsâtdan bir fâ’ide beklemek beyhûde bir intizâr olur. Düşününüz ki sırf fıkıh öğrenmeye hâs olan bir medresede hukûk fikri verecek tek bir ders yokdur. Bir şey’i anlamak, mukâyese etmekle hudûdunu görmekle kâ’imdir. Fıkhı anlamak için esâsını, menşe’ini bildikden sonra onun husûsiyyetine vâkıf olmak,

[107] *Metâlib ve Mezâhib*, sahîfe 10.

ya‘nî garb hukûk-ı medeniyyesiyle mukâyese etmek îcâb eder. O vakit fıkh-ı şerîfin mu‘âmelâta ‘â’id kısmı anlaşılır. Hâlbuki bu telakkî, medreselere girmemişdir.

Hulâsa medreselerde eksik olan tedrîs usûlü değildir, ‘ilim telakkîsidir. Âsâr-ı insâniyyenin nasıl tedkîk edileceği, ekser müderrislerce ma‘lûm değildir. Bu tarz-ı hareket böyle devâm etdikce medrese tedrîsâtı hîçbir semere vermeyen, dâ’imâ kendi üzerinde dönüp giden bir çarh hâlinde çabalayıp duracakdır.

Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Mu‘allimi
Mehmed Emîn

İctimâ‘î

Şark ve Garb

Bundan evvelki makâlemizde, bir şerî‘at tenkîd edildiği zamân tedkîkâtın başlıca üç noktaya tevcîh edilmesi lâzımdır. Evvelâ mevzû‘-ı bahis olan şerî‘atın mu‘ayyen bir gâyesi var mı? Var ise bu gâye nedir? Sâniyen bu gâyeye vâsıl olmak için vaz‘ etdiği kavâ‘id, matlûb olan netîceyi istihsâle müsâ‘id midir? Ve bunlar arasında tevâfuk ve âheng-i tâm mevcûd mudur? Sâlisen eğer böyle ise o hâlde bu kavâ‘idi takdîr etmek ve bunları mutâ‘ kılmak için mürâca‘at eylediği kuvve-i te’yîdiyyeler, ta‘alluk etdiği ef‘âlin cins ve nev‘ine göre bir tevâzun ve irtibâtı hâ’iz midir, değil midir? demişdik.

Şu hâlde bu esâsâtdan ayrılmayarak ve ‘aynı teselsülü ta‘kîb ederek her birini ayrı ayrı tetebbu‘ edecek olur isek iki hars arasındaki tehâlüf-i aslî, menşe-i evvelinde tebârüz eder ve bu sûretle bunların maksad ve hedeflerinin salâbetini araşdırmak ve insânın ihtiyâcâtına tekâbül edip etmediğini keşfeylemek husûsunda iki ‘akîde arasında yapılacak mukâyese netîcesinin tezâhürü kolaylaşmış olur. Binâ’en ‘aleyh evvelâ garbı ele alarak tedkîkâtımıza başlayalım:

Muhtelif garb devletlerinin manzûme-i teşrî‘iyyelerinde görülen azıcık tefâvütlerden dolayı vuzûhu muhâfaza etmek için bunlardan birini tercîhen hem son ‘asra hâkim olan fikirlerin masdarı olması ve hem de garbın bugünkü harsının sevâ’ik ve ‘âmilinin çarpışdığı yerlerin mahall-i

telâkîsi bulunması hasebiyle Fransa'yı ihtiyâr edelim. Husûsan bu sûretle mü'essesât-ı teşrî'iyyelerinden en ziyâde iktibâsâtda bulunduğumuz, hepsinden fazla tanıdığımız ve istînâs etdiğimiz bir kısmını seçmiş olmak gibi bir fâ'ide de te'mîn eylemiş oluruz.

Bugün Fransa nazariyyât-ı teşrî'iyyesinin, on sekizinci 'asır feylesoflarıyla ansiklopedistlerinin vaz' etdikleri ve kablî (apriori) hukûk-ı tabî'iyyeden 'addetdikleri hürriyyet-i ferdiyye esâsından mülhem bir demokrasiye istinâd etdiğini görüyoruz. Demek oluyor ki garb demokrasisinin gâyesi, bu mefhûm-ı mücerredi tesallüb etdirerek bir manzûme-i hukûkî vücûda getirmek ve bununla inkişâf-ı ferdîyi te'mîn etmekdir. Hâlbuki bir kere neden hürriyyet-i ferdiyye da'vâsı müte'ârife şeklinde olarak hukûk-ı tabî'iyyeden 'addediliyor? Zannediyoruz ki bu da'vâ iki kere iki dört eder gibi zihnin bilâ-isbât doğruluğunu kabûl etdiği ve başka türlü olmasını tasavvur edemediği husûsâtdan değildir. Binâ'en 'aleyh bütün o meşhûr feylesof ve ansiklopedistlerin 'afvlerine mağrûran bu kaziyyeyi bilâ-münâkaşa kabûl etmekde ma'zûruz. Çünkü tabî'ata nazar etdiğimiz zamân vekâyi'ın, bunun lehinden ziyâde 'aleyhinde olduğunu görüyoruz. Benî Âdem'in bu dünyâya gelmesinde ne fi'len ve hatta ne de irâdeten zâtî bir te'sîri olduğu müşâhede edilmiyor. Nasıl olur da hîçbir dahil ve sun'u olmadığı, sâhib-i kuvvet bir irâdeye râm olmakdan başka bir 'alâkası bulunmadığı bir işde iddi'â-yı hakka salâhiyyeti bulunabilir? Hürriyyet, bi't-tab' müsemmâsı havâss-ı hamse ile mahsûs, mücessemât ifâde eden lafızlardan değildir. O, her mefhûm-ı mücerred gibi ancak zıddı ile idrâk edilen kelimâtdan bulunduğu cihetle dimâğ-ı beşer ona bir ihâta ve mevcûdiyyet ta'yîn edebilmek için zihinde vazîfe mefhûmunu tasavvur etmek mecbûriyyetindedir. Binâ'en 'aleyh vazîfenin lâhik olmadığı bir yerde ise hakkın vücûdu nasıl tasavvur olunabilir? İnsânlar hukûk-ı tabî'iyye iddi'â ededursunlar -onların ta'bîrlerini kullanalım- tabî'at kendi gâyesini ta'yîn etmiş ve kavânîn-i muntazama ve sâbitesiyle bütün irâde ve arzulara rağmen hedefine doğru müdrik ve gayr-i müdrik kâffe-i mevcûdâtı sürükleyip götürüyor. Ve mâdem ki hatta ekmel-i mevcûdât olan benî beşerin bile bu kavâ'idi tağyîr ve ihlâle kudreti yokdur. Ve mâdem ki o da diğerleri gibi bunların müfâd ve zebûnudur. O hâlde hürriyyet-i ferdiyye nereden istihrâc kılınır? Ve işte bu mülâhaza ve mütâla'alara binâ'en şu destûr-ı felsefîyi 'indî bir farziyye telakkî etmekde kendimizi

haklı görüyoruz. Biz burada gerek hürriyyeti ve gerek kavânîn-i tabî‘iyyeyi şâmil ma‘nâsında ya‘nî mâddî ve ma‘nevî mefhûmunda telakkî ediyoruz. Çünkü bizce bütün ma‘nevî dediğimiz husûsât dahi ‘aynıyla mâddiyyât gibi kavânîn-i tabî‘iyye ve mukarrereye tâbi‘dir.

‘İndî bir telakkîden ‘ibâret olarak kabûl etdiğimiz bu gâye ‘acabâ fi‘liyyâtda mahall-i tatbîk bulabilmiş ve matlûb netîce mevzû‘ kavânîn ile istihsâl edilebilmiş midir? Ma‘at-te’essüf bir nefes almak, hareket edebilmek gibi yine tabî‘atın bilâ-mezâhim herkese tehyi’e etdiği husûsâtdan gayrisinde ferdin herhangi sunûf-ı ictimâ‘iyyeye mensûb olur ise olsun ne ef‘âlinde ve hatta ne de düşüncelerinde hürriyyetini irâ’e edecek bir delîl ve emâreye tesâdüf edemiyoruz. Vâkı‘â bugün bir ‘amele, fabrikasını; bir me’mûr, yazıhânesini; bir çiftci, tarlasını terk etmekde lafzen ve kânûnen muhtârdır. Eski zamân üserâsı gibi kendisini ta‘kîb ile sâhibinin sopasına teslîm eden bir kânûn ve kuvvet yokdur. Lâkin kendisini bağlayan daha girift bağ ve kayıdlar, bu ihtiyârını selbetmiyor mu? Kendisinde bu bağ ve tazyîkleri kırıp atabilmek iktidârı mevcûd mu? Böyle bir şey’e teşebbüs etdiği vakit onu bekleyen felâket ve ızdırâblar, sopa altında inlemekden daha mı hafîfdir? Yoksa bugünkü garb iktisâdı mekanizmasının ve onu müdâfa‘a eden garb kânûnlarının tazyîkâtı ve pençelerinin şiddeti, eski toprak sâhiblerinin kuvvetinden daha mı az mü’essirdir? Herhâlde bugünkü sanâyi‘-i cesîme sâhibleriyle büyük sermâyedârların, binlerce esîr kullanan eski arâzî sâhiblerinden daha rahîm ve şefîk oldukları iddi‘â edilemez zannederim. Avrupa’da hürriyyet-i hakîkiyyeye dâ’ir bir şey’e tesâdüf etdiğimiz yok. Göze görünen yalnız hodbîn, insâfsız, zâlim bir mücâdele-i ma‘îşet var ki bütün fezâ’il-i beşeriyyeyi silip süpürüyor. Kuvve-i muharrikesi benlikden alınan bir rekâbet sâ’ikasıyla ferdler olsun, sunûf olsun herkes ve cümleten birbirlerini ezerek ve yıkarak mümkün olduğu kadar az çalışıp çok mütena‘im olmaya çabalamakda… Veyl, bu didişmede mağlûb olanlara! Çünkü tapınılan yalnız bir ma‘bûd var ki o da muvaffakiyyet. Bunun ne bahâsına ve herhangi vâsıta ile istihsâl edilmiş olduğunu sorup araşdıran görülmüyor. Tafsîlâta girerek mevzû‘umuzun hudûdunu tecâvüz eylemekden çekinmesek garbda her gün tevâlî eden cinâyât-ı ictimâ‘iyyenin bir günlük vukû‘ât-ı hayâtiyyesi üzerinden yaldızlı nikâbı kaldırarak ortadaki nice müstekrih şerhaları gösterir; zayıfların ve husûsan kadınların iniltilerini dinletdirirdik. Fakat ne hâcet, bu homurdananların boğuk sadâları zâten kulaklarımızda uğuldamıyor mu?

Evet; inkılâb-ı kebîr ‘âmilleri de bütün parlak ve mutantan sözlere rağmen şu pek câzib ve felsefî nazariyyeleriyle dünyâya yeni bir cereyân veremediler. Bunlar, mu‘akkibleri olan bütün müteşerri‘lerin cildlerle kânûnlarına, ictimâ‘iyyâtcılarının tomar tomar yazılarına rağmen -biz hürriyyet-i ferdiyyeden vazgeçtik- haysiyyet-i ferdiyyeyi bile te’mîn edemediler. Bu gâyenin istihsâl edilememiş olmasına göre hîç olmaz ise yapdıkları kavânîn ve nizâmât bu esâsa müteveccih olsa ve aralarında bir âhenk ve irtibât bulunsa… Biz bunu da görmüyoruz. Bir tarafdan hukûk-ı ferdiyye bir hakk-ı tabî‘îdir, deniyor ve bu bir müte‘ârife şeklinde kabûl edilip isbâtına bile ihtiyâc görülmüyor. Diğer tarafdan müfrit bir devletci olan Roma kânûnları temâdî etdiriliyor. Ve ancak, bunlarda bir insicâm-ı mantıkî bırakmayacak kadar aralarına nazariyyât-ı ferdiyyeyi takviye eden mevâd serpişdiriliyor.

Tezâd. Evet tezâd, fakat… Vehle-i ûlâda pek garîb görünen şu tezâd, garbın târîh-i tekâmülü tedkîk edildiği zamân pek tabî‘î ve mantıkî olduğu tezâhür eder.

Sahâ’if-i târîhiyyenin ana hatlarına bir ‘atf-ı nazar edelim, edvâr-ı târîhiyyenin beş kısmını ayrı ayrı gözden geçirelim:

Birinci devir: Kable’l-mîlâd 58 târîhinde Gol kıt‘asının Jul Sezar tarafından fethine tekaddüm eden Gallik (Gallique) veya Seltik (Celtiqus) devridir ki bu devir, ma‘lûmât-ı târîhiyye cihetinden büyük bir boşluk göstermekdedir.

Fetih esnâsında Gol kıt‘asının üç kısma münkasım olduğu, ikisinin esâsen idâre veya ‘âdet ve tabâyi‘ i‘tibârıyla Roma’nın taht-ı te’sîrinde bulunduğu, üçüncüsü ise şimâlde Belj (Belges), Gal (Galls) veya Kyrmisler, cenûbda Akitanlar (Aquitaines) ve vasatda Seltler (Celtes) tarafından meskûn olduğu ve bunlara İber (Ybéres) ve Likur (Liqures) nâmıyla iki kavmin tekaddüm etmiş olduğu görülüyor.

Târîh; İberlerin, ahâlî-i asliyyeden olup Pirene civârında iskân etmiş ve bi’l-âhare İspanya’yı istîlâ etmiş bulunduklarını ve bunlarda hâkimiyyet-i siyâsiyye ve ictimâ‘iyyenin kadınlarda bulunup erkek evlâdlara tercîhen kızların, pederin mîrâsını tesâhüb etdiklerini, ancak erkek kardeşlerinin vaz‘iyyet ve mevki‘lerinin tanzîmiyle mükellef bulunduklarını, zevcin zevceye drahoma verdiğini, büyük kız mîrâsa nâ’il olduğu zamân çocuklarının kendi nâmlarını aldıklarını ve hatta zevcin

bile bu isimle tehallüs etdiğini, Likurlara gelince ‘aynıyla İberlerin ‘âdâtıyla me’lûf olduklarını ve ancak bunların ahâlî-i asliyyeden veyâhud Asya’dan hicret etmiş Ariyânî akvâmdan olmaları husûsunun muhtelefün fîh bulunduğunu kaydediyor.

Ma‘a-hâzâ bütün Gol kıt‘ası ahâlîsi, herhangi nâm ile yâd edilir ise edilsin cümlesinin istiklâl-i tâmma ve yekdiğerinden ayrı usûl-i idâreler mâlik muhtelif kabâ’ilden müteşekkil bulunmakda idiler. Jul Sezar bunları Çivitates (Civitates) nâmıyla bir teşkîlâta rabtetmişdi. Bu akvâm arasında re’îs-i hükûmet intihâbı için üç şekil mevcûddu. Birinci şekle göre îfâ-yı vazîfe hâlinde bulunan re’îs, halefi ‘â’ilesi tarafından ta‘yîn ederdi. İkinci şekilde ise re’îs, senato tarafından intihâb edilirdi. Üçüncü şekilde ise hem senato hem re’îs doğrudan doğruya ahâlî tarafından intihâb kılınırdı. Re’îslerin müddeti bir sene idi. Re’îs intihâbı herhangi şekilde olursa olsun ve müddet-i hizmetlerinde kendilerine verilen salâhiyyet neden ‘ibâret bulunur ise bulunsun her hâlde bütün kabâ’ilin birer senatosu vardı. Ma‘a-t-te’essüf bunların vazâ’if ve salâhiyyetlerinin teferru‘âtının neden ‘ibâret bulunduğu, mechûlümüz bulunmakdadır. Şu kadar ki ma‘lûm olan ve bir nebze bâlâda ta‘dâd kılınan husûsâtdan bu akvâmın teşkîlât-ı ictimâ‘iyyelerinde hukûk-ı ferdiyyenin gâlib bir mevki‘de bulunduğu âşikâr bir sûretde nümâyân olmakdadır. Eğer bu târîhî boşluk olmasa idi her hâlde bugünkü parlementolarla daha iyi bir mukâyese yapmaklığımıza imkân elverirdi. Şimdiki hâlde bunlara bir mîm yapışdırarak ikinci ya‘nî Gal-Roman (Galls-Romaine) devrine geçelim:

Bu devrin bütün vukû‘ât-ı târîhiyyesi Jul Sezar tarafından feth-i ‘askerî sûretinde başlayıp hürriyyet-i ferdiyyeden ziyâde itâ‘at-ı ferdiyyeyi matmah-ı nazar edinmiş ve hâkimiyyet-i mutlaka-i devlet sûretinde tecellî eylemiş olan Roma kânûnlarının rûh-ı esâsâtını bu kıt‘aya teşmîl için yapılan mücâdelelerden ‘ibâret bulunmakdadır. Ogüst tarafından ibtidâr kılınan şu temessül-i ictimâ‘î ve hukûkunun istihsâli zımnında mürâca‘at edilen usûllerle vücûda getirilen idârî teşkîlâtın îcâbât-ı ahvâl ve zamâna göre ne sûretle ve ne maksadla tebdîl ve tağyîr edildiğinin ve ne gibi sevâ’ik ve te’sîrât tahtında bu devrin ilk kısmında ya‘nî Diyoklisyen’e gelinceye kadar ahrârâne hareket olunup ondan sonra tazyîk ve şiddet ibrâzına mecbûriyyet görüldüğünün ‘ilel ve esbâbını şerh ve tafsîl keyfiyyeti mevzû‘umuza doğrudan doğruya temâs etmediği gibi

bizi gâyemizden uzaklaşdıracağı cihetle ancak maksadımızı te'yîd eden noktaları muhtasaran kayd ile iktifâ eyleyeceğiz:

İlk zamânlarda Çivitatesler üç kısma ayrılmışdı:

1. Tâbi‘ Çivitatesler (Civites sujettes). Bunların ahvâlini pek bâriz olarak telhîs eden ‘allâme Ciro'nun (Giraud) bu bâbdaki sözlerini ‘aynen naklediyoruz. Mûmâ ileyh diyor ki: Bu nev‘ idâre-i mahalliyyelerde tatbîk edilen usûl ve kavânîn, memleketin ne eski kavânîn-i şahsiyyesinden, teşkîlât-ı ‘adliyyesinden, istiklâlinden ve hatta ne de mülkiyyet-i arâzîden hîçbir şey bırakmamışdı. Hukûk-ı tasarrufiyye mevkit ve kâbil-i istirdâd bir hakk-ı intifâ‘ şekline ifrâğ olunmuş, ferdler nâmütenâhî mükellefiyyetlere tâbi‘ tutulmuş ve arâzî, keyfî vergilere bağlanmış, ve'l-hâsıl bu akvâm-ı mağlûbe Roma hükûmetinin keyif ve irâdesine münkâd tutulmuşdu. Bunların Roma menfa‘atinden başka bir te'mînâtları ve lütufkârlığından başka bir ümîdleri kalmamışdı.

KUR'ÂN

Kelâm-ı Hak'sın ey Kur'ân-ı zîşân
Sen öğretdin bize şer‘-i metîni.
Muhammed yükselip aldı semâdan
Seni ey göklerin nûr-ı mübîni!
Beşer bir zulmet-i hîçîde pûyân
İken nûrunla doldurdun zemîni.
Tabi‘atdır lisân-ı hoş-beyânın
Tabi‘î sendeki âvâz-ı dînî.
Seni cânımda pinhân eylerim ben
Rebâb-ı kalbimin sensin enîni.

Yenikapı Mevlevîhânesi

‘Abdülbâkî

2. Mümtâz Çivitatesler (Civitates privilégieés) ki bunlar idârî ba‘zı istiklâllere, muhtâr idâre-i belediyyelere nâ'il idiler. Bunlar iki sınıfdı: Evvelâ Romalı veya Latin veyâhud da barbar ya‘nî ecnebî olup da hükûmet tarafından bir maksad ve gâye tahtında Gol'a yerleşdirilmiş kolonlar. Sâniyen Roma zihniyyet ve esâsât-ı ictimâ‘iyyesiyle bir dereceye kadar istînâs etmiş akvâm-ı asliyyeden olan şehirlerle cemâ‘atler.

3. Serbest ve dost Çivitatesler (Civitates libres et allieés) ki bunlar istiklâl-i dâhilîlerini, hükûmetlerini, teşri‘lerini, hâkimlerini muhâfaza etmişler ve Roma vâlîlerine hîçbir sûretle merbût bulunmamışlardı. Ve hatta bu vâlîler, bu kabîl memleketlerden geçdikleri zamân rütbe mevki‘lerinin kendilerine bahşeylediği ‘alâmât ve imtiyâzâtdan tecerrüd etmek mecbûriyyetinde bulunurlardı. Bunlar ancak Roma'nın muvâfakati istihsâl edilmeksizin i‘lân-ı harb ve ‘akd-i sulh edememek ve ittifâklar vücûda getirememek gibi husûsât ile mukayyeddiler.

Hukûk-ı ferdiyye ve istiklâl-i şahsî esâsından mülhem Seltik ‘örf ve ‘âdâtı yerine devlet

ACILAR

2

Kederler benimdir… İştirâk sevmem
Hüznümü ‘âlemde bilen olmasın!
Yalnız benimçün halk edildi elem
Onunla kimsenin kalbi dolmasın!

Bir mu‘ammâyım ki hâlim müşküldür
Yüzüme her bakan sanır handânım.
O gülen, şâd olan rûhum değildir
Her an derdliyim ben rûhen giryânım.

Fikrimi cihânda yokdur bir bilen
Zihnimden ne geçer, gönlüm kimindir?
Bu hâllerimle bir mechûlüm ki ben
Kalbimden anlayan cihânda nâdir!

Kadriye Hüseyin

hâkimiyyeti esâsına istinâd eden hukûk ve kavânînin ikâmesi ve bu sûretle ‘umûmî politikalarıyla mütevâzin gidebilecek yeknesak ve müttehid bir teşkîlât vücûda getirilmesi husûsunda girişilen şu mübârezelerin Seltik akvâmın ‘âdât-ı teşrî‘iyyeleri üzerinde ne dereceye kadar mü’essir olabildiğini ve ne izler bırakdığını müte‘âkib üç devrede ta‘kîb edelim. Fakat daha şimdiden bu bâbda kat‘î bir netîce istihsâl edilemediğini ve ancak yekdiğerine zıd esâsâta müstenid bir melez şeklin vücûd bulmasına sebebiyyet verildiğini söyleyebiliriz. Çünkü tâ 477 senesine kadar devâm eden bu hâlin son evânında bile Gol’un şimâl-i garbiyyesinde bu ‘örf ve ‘âdâtın muhkem ve mer‘î bulunmakda olduğunu görüyoruz.

Hristiyânlık fikir ve hislerinin intibâ‘âtından müte’essir olan bu iki fikir, o târîhden i‘tibâren tâ zamânımıza kadar devâm edegelen mücâdelât-ı siyâsiyye ve ictimâ‘iyye üzerinde nâfiz olmuş ve her vakit birinin diğerine galebesini te’mîn sûretinde tecellî eylemiş bulunduğunu göreceğiz. Bu cihete işâret etmeden üçüncü ya‘nî Gallo Frank (Gallo Franque) devrine geçmek istemedik.

‘Abdülhak Hâdî

Mesel-i A‘lâ

4

« ولله المثل الاعلى » Allâh Te‘âlâ için sıfat-ı bülend vardır. (*Sûretü’n-Nahl*)

Şeyhu’l-İslâm İbn Teymiyye’nin *Beyân-ı Muvâfakati Sarîhi’l-Ma‘kûl li-Sahîhi’l-Menkûl* nâm eserinden:

Mesel-i A‘lâ ‘ünvânlı makâlâtımızın birincisinin sonunda “Kur’ân-ı Kerîm, ‘umûma hitâb etdiğinden hâssaten ümmehât-ı i‘tikâdiyye ve bi’l-‘umûm şu’ûn-ı hayâtiyye hakkında birçok emsâl darbetmişdir ki bunlar en güzel edille-i ‘akliyye olmakla berâber kıyâs-ı şumûl ve kıyâs-ı temsîl derecesinde kalmayıp dâ’imâ kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a‘lâ zirvesine yükselmekdedirler. Bu sebebledir ki metâlib-i dîniyyede Kur’ân-ı Kerîm’in isti‘mâl buyurmakda olduğu kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a‘lâları tedkîk mecbûriyyetindeyiz ve bu husûsda İbn Teymiyye’yi ta‘kîb edeceğiz.” demiş idik.

Bu makâlede yazmış olduğumuz vechile Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllânî, ‘arzın iki zamânda ‘adem-i bekâsı gibi esâsları, mesâ’il-i dîniyyeyi isbât sadedinde mebde-i hareket ittihâz eylemiş ve bunlara ‘akâ’id-i dîniyye derecesinde ‘atf-ı ehemmiyyet eylemiş idi. Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllânî bu hareketiyle, mukâbilinde bulunan müte‘addid cebhelere ‘aynı silâhla hücûm etmek emelini ta‘kîb ediyor idi. Çünkü kendisinden evvel bulunan fırak-ı kelâmiyyenin ekserîsi kendilerini bu cereyâna kapdırmış ve felsefe-i meşşâ’iyye esâsâtını usûl ittihâz etmişler idi. Kelâmu’llâhın mahlûk olup olmaması, ru’yetu’llâhın cevâz ve ‘adem-i cevâzı ve sâ’ire gibi ihtilâfât hep bu usûlü kabûlden tevellüd ediyor idi. Mu‘tezilîler, cisim ya şart-ı te'lîf ile cüz-i vâhidden veyâhud eczâ-i müte‘addideden mürekkeb olsun, kendisinde terkîb bulunacağından Allâh Te‘âlâ’ya cisim ıtlâk etmedikleri gibi sıfât dahi cisim ile kâ’im olacağından sıfât-ı ilâhiyyeyi nefyetmişler ve bu nefiylerine de Allâh Te‘âlâ’nın cisim olmadığını esâs tutmuşlar ve nihâyet kelâm sıfat-ı ilâhiyyesinin de zât-ı ilâhî ile kâ’im olmadığını söyleyerek kelâmu’llâhın mahlûkunu kabûl etmişler idi. Ru’yetu’llâhı dahi inkârda esâsları, mer’înin

cism-i mütehayyiz olması lüzûmu idi. Hattâ bunların içinde tutdukları usûlün ittirâdını te'mîn için Cehm gibi cennet ve cehennemin fenâsını iltizâm edenler ve Ebû'l-Huzeyl gibi ehl-i cennetin inkıtâ'-ı harekâtını kabûl eyleyenler vardır.[108]

Kelâmcılardan böyle birçok zümreler, kendilerine esâsât-ı felsefiyyeyi mebde' tutarak i'tikâdâtı, emvâc içinde boğacaklarına Kitâb ve sünneti mebde-i hareket ittihâz ederek herkese fezâ-yı îmânda bol bol nefes aldırmalı idiler.

Nitekim İmâm Ahmed bin Hanbel rahimehu'llâh Hazretlerine, Cehmiyye'nin en büyük kelâmcısı Ebû 'Îsâ Muhammed bin 'Îsâ bin Gavs, "Eğer sen Kelâmu'llâh'a gayr-i mahlûk dersen Allâh'ın cisim olmasını iltizâm etmiş olursun." dediği zamân İmâm-ı müşârun ileyh hazretleri "Cisim lafzından türlü türlü ma'nâlar çıkabilir. Ve hîçbir kimse bu ma'nâlardan birine 'umûm-ı nâsı cem' edemez. Ben ne cisim ve ne de gayr-i cisim derim. Ne cisim olması ve ne de cisim olmaması, hücec-i şer'iyyeden değildir. Diyeceğim bir şey' varsa o da هو احد صمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد (O birdir, Samed'dir, doğmadı, doğurmadı, kimse ona eş olmadı.)dir." dedi.

Evvelce söylemiş olduğumuz vechile yine söylüyoruz ki makâsıd-ı dîniyyeyi îzâh ve isbât için Kitâb ve sünnetin 'anâsır-ı hâriciyyeden isti'âneye ihtiyâcı yokdur. Nitekim و لا يأتونك بمثل الا

[108] Sıfât-ı ilâhiyyeyi nefyedenlerin birincisi, Hâlid bin 'Abdi'llâh el-Kasrî'nin bir kurbân bayramı sabâhı Vâsıt'da katletmiş olduğu Ca'd bin Dirhem'dir. Bundan sonra Cehm bin Safvân zuhûr ile bu mezhebi ta'kîb eyledi. Mu'tezilîler dahi bu fikri kabûl ve iltizâm eylediler. Cehmiyye'nin imâmı olan Cehm bin Safvân ve Mu'tezilîlerin pîşvâsı bulunan Ebu'l-Huzeyl el-'Allâf'ın hudûs-ı 'âlemi isbât için tutmuş oldukları "Ecsâm, a'râz-ı hâdiseden hâlî değildir. Ve a'râz-ı hâdiseden hâlî olmayan hem de havâdisi sebk etmemiş olan -hâdisât arasında nâmütenâhî bir tevâlî mümteni' olmakla- hâdisdir. Binâberîn ecsâm hâdisdir." sûretiyle olan hudûs-ı ecsâm tarîkine " Mâzîdeki 'adem, tevâlî-i hâdisâta mukâbil müstakbelde dahi 'adem-i tevâlî lâzım gelir." diye edilen mu'ârazaya karşı mecbûren bunlardan Cehm, cennet ve cehennemin fenâsını iltizâm etdi. Ve Ebu'l-Huzeyl dahi "Delîl yalnız hâdisâtın inkıtâ'ına delâlet etmekdedir." diye "Cennet ve cehennemin bekâsı câ'iz ise de harekât-ı münkati' olarak cennet ve cehennem ehli bilâ-hareket kalacaklardır." dedi. Birincinin fikri ان هذا لرزقنا ما له من نفاد ve اكلها دائم و ظلها ve sâ'ire âyât-ı kerîmeye muhâlif olmakla e'imme, kendisini bihakkın levmetmişlerdir. İkinci dahi kendi eliyle basdığı dalı kesmişdir. Çünkü mebde-i hareketi ecsâmın a'râz ve havâdisden 'adem-i infikâkı idi. Hâlbuki bu sözüyle a'râz ve havâdis cümlesinden olan, harekâtdan hâlî ecsâm olduğunu i'tirâf ediyor demekdir.

جئناك بالحق و احسن تفسيرا (Senin nübüvvetini inkâr için her ne vakit onlar ehemmiyyetde mesel ‘addine şâyân su’aller îrâd eyleseler biz sana onları ibtâl edecek ve senin hikmet-i bi‘setini tefsîr ve îzâh eyleyecek cevâblar i‘tâ ederiz. *Sûretü’l-Furkân*) buyurularak metâlib-i dîniyyenin edillesi için yine Kur’ân’a mürâca‘at lüzûmu bildirilmişdir.

Bir insân ister bizzât kendi tedkîkâtında ve ister âharı da‘vet için olan beyânâtında Kitâb ve sünnete i‘tisâm ile Kur’ân ve hadîsi esâs tutarak âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfenin göstermiş olduğu emsâl-i madrûbe ve akîse-i ‘akliyyeyi okumalı ve söylemelidir. Kitâb ve sünnet ve selef-i ümmetin tarîki budur. Kitâb-ı hakîmde birçok emsâl darbolunmuş ve berâhîn-i ‘akliyye ile tevhîd ve sıdk-ı nübüvvet ve sâ’ire gibi usûl-i dîniyye beyân edilmişdir. Resûl-i Ekrem dahi muhâtabâtında bu sûretle hareket buyururlar idi. Ya‘nî hîçbir delîl-i husûs îrâdına lüzûm görmeyerek herkesin gördüğü ve bildiği sûretle îzâh-ı keyfiyyet buyururlar idi. ما منكم من احد الا سيخلو به ربه الحديث (İçinizden hîçbir kimse yokdur ki mehtâblı gecede kamer ile hâlî kaldığı gibi Rabbi dahi onunla hâlî kalmasın.) buyurarak Allâh Te‘âlâ’nın vâhid olmasıyla berâber karşısındaki bahtiyâr muhâtablarının kesretini te’lîf eylemişler ve bu bâbda gâyet kısa ve mûcez bir misâl ile îzâh-ı keyfiyyet buyurmuşlardır. İbn ‘Abbâs radıyallâhu ‘anhümâ Hazretleri de kendisine لا تدركه الابصار (Ebsâr onu idrâk etmez.) âyet-i celîlesiyle ru’yetu’llâhın vukû‘u hakkında mu‘ârazaya kıyâm eden kimseye şöyle cevâb vermişdir:

-Semâyı görüyor musun?

-Evet.

-Hepsini görüyor musun?

-Hayır.

-Öyle ise nefy-i idrâk, nefy-i ru’yeti iktizâ etmez.

Türlü türlü akvâl-i muhtelife ile dîniyyâtı çıkmazlara sokmak, dîne hâricden kuvvet aramakdan ve Cenâb-ı Hakk’ı ve sıfât-ı kerîmesini mahlûkâta kıyâs etmekden neş’et ediyor. Zât ve sıfât-ı ilâhiyyenin mahlûkâta mübâyin ve masnû‘âta gayr-i müşâbih olduğunu ya‘nî en mûcez bir ifâde ile muhâlefetün li’l-havâdis sıfatıyla mevsûf bulunduğunu düşünüp ‘ilmü’r-rubûbiyyenin ilk kâ‘idesi olarak و لالله المثل الاعلى âyet-i celîlesini yazmak, gülünç veyâhud şâyân-ı merhamet vaz‘iyyetlere düşme[me]nin en mühim zımânıdır. Metâlib-i dîniyyede şek ve irtibâb ve hayret ve ızdırâba ve ba‘zan da ‘akıl ve mantıka vedâ‘ edecek kadar aykırı vaz‘iyyetlere düşmek, esâsât-ı dîniyyeyi bırakıp gâyât-ı dîniyyeye başka yollardan, herhangi bir felsefe esâsâtından vâsıl olmak istemenin netîcesidir. Çünkü her ‘ilmin ayrı usûlü olduğu gibi ‘ilmü’t-tevhîdin dahi kendine mahsûs ayrı usûl ve menâhici vardır.

Makâsıd-ı dîniyyede Kitâb ve sünnet esâsı tutulmayıp mesâlik-i felsefiyyeye başvurulacak olursa her meslek-i felsefî etrâfında bir mezheb-i dînî te'sîs etmek lâzım gelir. Nitekim öyle de olmuşdur. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm و ان هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل (İşte bu beyânât-ı Kur'âniyye benim doğrudan doğruya yolumdur. Şu hâlde ona tâbi' olun. Ve türlü türlü sokaklara tâbi' olmayın. *Sûretü'l-En'âm*) buyurmakdadır. Şimdi bizim öğreneceğimiz bir nokta kalmış ise o da Kur'ân-ı Kerîm'in makâsıd-ı dîniyyeye hangi tarîkler ile vâsıl olmuş olduğudur. Birinci makâlemizin sonunda söylemiş olduğumuz vechile yine derhâl söyleyelim ki kıyâs-ı evlâ ve mesel-i a'lâ tarîkleriyle vâsıl olmuş ve olmakda bulunmuşdur.

Kur'ân-ı Kerîm, ister kıyâs-ı temsîl ve ister kıyâs-ı şumûl tarîki ile olsun herhangi bir matlab-ı ilâhîdeki beyânâtında bunlarda kalmayıp ولله المثل الاعلی (Allâh için sıfat-ı bülend vardır.) düstûr-ı ilâhîsi mûcibince dâ'imâ kıyâs-ı evlâya yükselmekdedir.

Meselâ mümkünât ve muhdesât için hîçbir vecihle noksânı kalmamak sûretiyle sübût kemâl 'adem 'ademi müstelzim olan kemâldir. 'Ademi istilzâm şâ'ibesinden kurtulmamış olan kemâl, tam değildir. İşte münkünâtdan bu nokta-i kemâle vâsıl olmuş olan mevcûdların efrâdı bu noktada yekdiğerine müsâvîdir. Vâcib-i kadîmi dahi kemâl-i tâmmı i'tibârıyla alırsak mevcûd kâmiller ile müsâvî olmuş olur. Buradan yükselmek lâzımdır. Çünkü hîçbir vecihle noksânı olmayarak mahlûk ve merbûb için sâbit olan nev'-i kemâle bir menba' lâzımdır. Mahlûk ve merbûb, o kemâl-i tâmmı hâlık ve rabbinden istifâde etmişdir. Şu hâlde menba'-ı kemâl olan hâlık, kemâle mahlûk ve merbûblardan evlâdır. İşte kıyâs-ı evlâ dediğimiz de budur.[109]

Bi'l-mukâbele bu kemâl-i tâmmın selbini tazammun eden kâffe-i 'uyûb ve nekâ'is, kendisinden müntefî olan mahlûkât ve mümkünâtdan bir şey varsa o 'uyûb ve nekâ'isin Rab Te'âlâ ve Tebârek'den intifâsı, kıyâs-ı evlâ muktazayâtındandır. Çünkü Zât-ı Bârî, her mevcûddan ziyâde umûr-ı vücûdiyyeye ehakk ve evlâdır. Ve bi'l-'akis umûr-ı 'ademiyye dahi mümkün ve muhdes olan mahlûkâta lâyıkdır.

[109] Laypnic'in [Leibniz] delîl-i kemâl dediği tarz-ı istidlâl ile İbn Teymiyye'nin bu ifâdesi arasındaki müşâbehet, çok şâyân-ı dikkatdir. İbn Teymiyye'nin vefâtından hemen üç 'asır sonra dünyâya gelmiş olan Dekart'ın dahi "Çünkü bilmek, şek etmekden ziyâde büyük bir kemâl olduğunu âşikâre görüyordum. Benden mükemmel bir şey'in vücûdunu düşünmeyi nereden öğrendiğimi aramaya sarf-ı dikkat etdiğimde bunun fi'l-hakîka daha mükemmel bir mâhiyetden olmak lâzım geleceğini bi'l-bedâhe idrâk eyledim." diye yürütmüş olduğu tarz-ı muhâkeme 'aynı cinsdendir.

Metâlib-i dîniyyeden olan tevhîd ve sıfât-ı ilâhiyye ve me‘âd gibi mesâ’ilde Kur’ân-ı Kerîm’in isti‘mâl buyurmakda olduğu delâ’il, ‘umûmen kıyâs-ı evlâ tarîkiyledir. Meselâ me‘âd hakkındaki kıyâs-ı evlâyı hâvî olan ba‘zı âyât-ı kerîmeyi zikredelim: Me‘âd vukû‘ bulup ecsâdın haşrolunacağını Kur’ân-ı Kerîm haber veriyor. Bunu bilmek, imkân-ı vukû‘iyyesini bilmeye müteveffikdir. Çünkü mümteni‘ vâki‘ olamaz ve de bilinemez. Binâ’en ‘aleyh Kur’ân-ı Kerîm evvelâ bunun imkân-ı vukû‘unu güzelce beyân ediyor ve Rabbin kudreti inzımâm etmeksizin yalnız vukû‘un imkânını bilmek de vukû‘a kâfî gelmeyeceğinden buna kudret-i Rabbi dahi zamm ile ber-vech-i âtî itmâm-ı beyân buyuruyor: اولم يروا ان الله الذى خلق السماوات والارض قادر على ان يخلق مثلهم (Bilmiyorlar mı ki gökleri ve yeri yaratan Allâh onların gibilerini yaratmaya kâdirdir. *Sûretü’l-İsrâ*)

اوليس الذى خلق السماوات والارض بقادر على ان يخلق مثلهم بلى وهو الخلاق العليم (Arzı ve semâvâtı yaratan, onlar gibilerini yaratmaya kâdir değil midir? Evet, kâdirdir. Ve o derece-i kemâlde hâlık ve derece-i kemâlde bilicidir. *Sûretü Yâsîn*)

اولم يروا ان الله الذى خلق السماوات والارض ولم يعي بخلقهن بقادر على ان يحي الموتى بلى انه على كل شئ قدير (Görmezler mi ki Allâh, gökleri ve yeri yaratdı ve hîçbir ta‘b çekmedi de ölüleri diriltmeye mi kâdir olmayacak? Evet, kâdir olur. Ve o her şeye kemâl derecede kâdirdir. *Suretü’l-Ahkâf*)

الخلق السماوات والارض اكبر من خلق الناس (Gökleri ve yeri yaratmak, nâsı yaratmakdan daha çok büyükdür. *Sûretü’l-Mü’min*)

افعيينا بالخلق الاول بل هم فى لبس من خلق جديد (İlk def‘a yaratmakda ‘âciz olduk mu ki… *Sûretü Kâf*)

Bedâheten ma‘lûmdur ki semâvât ve arzı yaratan kudret, ebnâ-i âdemi bi’l-evleviyye yaratabilir. Ve husûsuyla en son âyet-i kerîme ne kadar kuvvetlidir. Bir def‘a yaratan kudretin ikinci def‘a yaratabileceği kıyâs-ı evlâdan daha kuvvetlidir. İşte görülmekdedir ki bu âyetlerde hep kıyâs-ı evlâ vardır. Bu neş’et-i ûlâ ile neş’et-i sâniye yine kıyâs-ı evlâ ile istidlâl eden diğer birkaç âyet-i kerîme daha vardır.

يا ايها الناس ان كنتم فى ريب من البعث فانا خلقناكم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم من مضغة مخلقة وغير مخلقة لنبين لكم (Ey nâs! Eğer sizin ba‘sin imkânında

bir şübheniz varsa ibtidâ-i hilkatinize bakarak bu şübhenizi def‘ edebilirsiniz. Biz sizi toprakdan sonra nutfe, sonra câmid bir kan parçası, sonra tamâm ve nâtamâm bir et parçasından yaratdık. Tâ ki bu tedrîc ile size kudret ve hikmetimizi beyân edelim. *Sûretü’l-Hac*) Bu edvâr-ı muhtelifeyi geçerek bizi toprakdan zâten her ân yaratmakda olan kudret-i rabbâniyyenin bizce mechûl olan herhangi bir sûretle neş’et-i uhrâda bi’l-evleviyye yaratacağına bu beyân-ı ilâhînin ma‘a-fazla kâfî olduğunu söylemeden geçmeyelim.

قال من يحى العظام وهى رميم قل يحييها الذى انشأها اول مرة (Kemikleri kim diriltir? Hâlbuki onlar çürümüşdür. İlk def‘a onları inşâ eden diriltir de! *Sûretü Yâsîn*)

İşte kâffe-i metâlib-i dîniyyede Kur’ân-ı Kerîm’in ve hikmet-i nebeviyyenin usûlü bu misâllerde îzâh olunduğu vecih üzeredir. “‘Akıl evvel, nakil mü’evveldir.” sözüne hîç ihtiyâc yokdur. Nukûl-i sahîha ile ‘ukûl-i sarîhanın ta‘âruzu vâki‘ değildir. Usûl-i dîniyyeyi bırakıp onların yerlerine esâsât-ı felsefiyyeyi koymak, dîni ‘akliyyetden mahrûm etmekdir. Hâlbuki usûl-i dîniyye emsâl sûretinde en güzel akîse-i ‘akliyye ve berâhin-i kat‘iyyedir. Mesâlik ve akvâl-i felsefiyyenin etrâfında dolaşan mücâdelât-ı kelâmiyye, i‘tikâdâtı mahrûm-ı feyz etmişdir. İskolastik felsefe ile ‘ulûm ve fünûn nasıl bir çıkmaza girmiş ise dîniyyât dahi el’ân ‘aynı çıkmaz, ‘aynı çenberler içindedir. Tecrübe ve müşâhede sâhasından çıkılıp hakâ’ik-i hâriciyye Aristo mantığıyla değil her ‘ilim kendine mahsûs usûl ve menhecler ile mütâla‘a edilmiş ve bugünkü nâfi‘ semereler husûle gelmiş ise metâlib-i dîniyye dahi bugün felsefe-i meşşâ’iyye esâsâtından ve Aristo mantığının dar çenberinden çıkarılıp Kur’ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerîfenin usûlü dâhilinde tedkîk edilmelidir.

بهل تاجر كويد قصهٔ خيش

كه تا بارى بينى قصه خوانى[110]

سبحانك لا احصى ثناءً عليك انت كما ثنيت على نفسك

Sahn Medresesi Mantık Müderrisi İstanbullu

Mehmed Şerefeddîn

[110] Bırak! Kendi kıssasını deniz kendisi söylesin. Ki bir def‘a olsun kıssahânlık nasıl olur göresin. (Mevlâ’l-‘Ârifîn Celâleddîn Rûmî)

Edebî

Mensûr Nefes

Vecd sükûnda, ‘arş vahdetde, sa‘âdet îmândadır. Ey rüzgârlara yoldaş, ucu bucağı boş göklere serseri baş vuran arkadaş! Devrân dönderdi, yıllar dolaşdırdı, ‘asırlar toz etdi, yokluğa karışdırdı. Ne kaynağından haberin var ve ne de uğrağına cân gözünü tutdun. Arkandakine yıl, önündekine yol diyorsun. Güneş tepende parladı, ışık dedin; ‘alevi seni yakdı, adını âteş koydun. Biri iki yapdın, her şeyi bildim, gördüm ve öğrendim sandın; ne ikiyi birlerinden ayırabildin ne o gölgenin sırrına erebildin. Ey şaşkın yolcu! Dîn kulağına haykırdı, sanki Rabbin sesi kulaklarını tıkadı. Hakk’ın nûru gözlerini kapadı. Ne istediğini anladın ne gördüğünü bildin. Gûyâ rûhun paslı bir fânûs içinde. ‘Ârif kendini bilen, etrâfını gören, îmân-ı berrâkıyla ‘arşın esrârına ‘urûc edendir. Bilgisiz îmân, susuz şadırvan gibidir.

Ey altmış bin ulunun peşine takıp dolaşdırdığı kul! Hayret kıvılcımı yenini tutuşdurdu. Göz meş‘alesiyle etrâfını seçdin. Zihin deste deste bir araya topladı, gönül işledi, îmân derinleşdirdi. ‘Ârifler bu engin ma‘nâya âhenk verdiler. Esrâr perdesini yırtan erenler bezmi doldurdu. ‘Âşıklar seslendiler. San‘at doğdu. Veyl o hâm cânlara ki bu meydandan uzak kaldılar. Ne mihrâb coşdurdu ne istiğrâk devrânında baş eğdiler. Ne zühdden nasîb aldılar ve ne de toprak kokan özlerine muhabbbet ipinden hil‘at dokudular.

Veyl o kimselere ki şarâba kan katdılar, ‘aşka zehir karışdırdılar, ‘aşk âyininde yalnız dudak emdiler, yanak ısırdılar, kıvrandılar, inlediler, sonra hepsinin gözleri yumuldu. Bu dünyâ karanlığında gâ’ib olup gitdiler.

Ey kalbi çamur, mayası nûr olan şâheser!

Üstünde fâniyyet çadır kurdu, altında ebediyyet post serdi. Gaflet, gönül aynasını bulandırdı. Çadır yıkıldı, harâb oldu. Harâb olan sen, harâb eden yine sensin. Arkadaş! Anladın mı yine sen? Çamuru toz yapan rüzgâr senin bahçenden geçdi. Balçığı taş yapan devrân senin oluğundan akdı. Daha anlamadın mı arkadaş? Sır dediğin bu serâbdan yolu terk et. Kendine gel arkadaş! Gözlerinden geçen ışık tâ ki gönlünden de geçsin.

Kâzım Zâfir

Târîhî

Seleflerimizi Tanıyalım

1

Son zamânlarda târîhimizde en çok ihmâl ve nisyâna uğrayan şu‘be-i şu’ûn, medreselerimiz ve vakıflarımız gibi mü’essesât-ı hayriyyemizin hayât ve hidemât-ı mâziyyeleridir. Memâlik-i İslâmiyye ile Türkiye’nin aksâm-ı sâ’iresindeki mü’essesât-ı ecdâd şöyle dursun, İstanbul’umuzun bile ma‘mûr veya gayr-i ma‘mûr, meşhûr veya gayr-i meşhûr medreselerinin mü’essesleri kimlerdir, hizmetleri nelerdir, bilmiyoruz. Yetişdirdikleri ‘ulemâ, hükemâ ve üdebânın hayât-ı husûsiyye ve şahsiyyet-i ‘ilmiyyelerine bile âgâh değiliz. Vâkı‘â Şakâyık-ı Nu‘mâniyye, Mevzû‘âtü’l-‘Ulûm gibi ba‘zı terâcim-i ahvâl kitâbları, ‘ulemâ-yı mütekaddimînin menâkıb ve hayât-ı ‘ilmiyyelerine dâ’ir ma‘lûmât veriyorlar. Bursalı Tâhir Bey’in ‘Osmanlı Mü’ellifleri nâm eser-i güzîni dahi son ‘asra kadar zuhûr eden ‘Osmanlı mü’elliflerinden bahsediyor. Lâkin bunlar hem muhtasar ve nâ-tamâmdır, hem de mevzû‘-ı bahis etdikleri ‘ulemâ ve fudalânın şahsiyyet-i ‘ilmiyyelerini tamâmen gösterebilecek bir usûl-i tedkîk ve tetebbu‘ ittihâz etmemişlerdir. Fakat ne yazıkdır ki son ‘asırlarda te’essüs eden medreselerin ne bânî ve mü’essisleri ne de oralardan yetişen ‘ulemânın tercüme-i hâlleri, menâkıb-ı ‘ilmiyyeleri hakkında bir menba‘-ı ma‘lûmâta mâlik bulunmuyoruz. Hâlbuki dînine ve devletine hizmet etmiş olan erbâb-ı fazîlet ve meziyyetin hâl ve şânları bu kadar hufre-i nisyân a‘mâkına gömülmemeli idi. Böyle bir şu‘be-i ‘ilim ve hayra hizmet etmiş olan büyük adamları unutmamak, kadirşinâslık îcâbâtındandır.

Meselâ son ‘asrın ricâl-i ‘ilmiyyesinden; ‘ilim, hikmet ve felsefede yed-i tûlâ sâhibi Palabıyık Mehmed Efendi vardır ki icâzetnâmelerdeki silsile-i ‘ilmiyyede ve esâtize meyânında mezkûrdur. Hayât-ı ‘ilmiyyesi hakkında ma‘lûmâtımız mefkûddur. Logaritmadaki fevka’l-‘âde vukûfu ve ‘ulûm-ı ‘akliyye ve nakliyyedeki mahâret ve iktidârı ile temeyyüz eden mü’ellefât-ı kesîre sâhibi olan İsmâ‘îl Gelenbevî’nin tercüme-i hâlini hangimiz biliyoruz? İşte bunlar gibi kuvvetli bir fikr-i mantıkî ile temâyüz etmiş ve Monla Hüsrev’in *Mir’ât*’ı üzerine takrîrnâmedeki hâşiyeyi yazan Vidinli merhûm, kezâlik zühd, takvâlarıyla tedkîkât ve neşriyyât-ı ‘ilmiyyeleriyle zamânlarında kesb-i iştihâr eden Hâfız Gâlib ve Hâfız Seyyid Efendiler vardır.

Bunlardan başka fikr-i tahkîk ve nazar-ı dakîk erbâbından bulunan İstanbullu merhûm Şevket Efendi, metânet-i hâfızası ve vüs‘at-i mazbûtâtı ile ma‘rûf Hâfız Şâkir Efendi, edîb-i mudakkik Nevrekoblu Mahmûd Efendi, Hakîm-i Şehîr İngiliz Kerîm Efendi, mudakkik Elbasanlı Kerîm Efendi, Taşköprülü, ‘Urfalı, Ahaveyn nâmlarıyla meşhûr esâtize, Muhakkik-i Şehîr Cum‘âlî Mustafâ Efendi, belâğat-ı ifâdesi ve mü’ellefât-ı ‘adîdesiyle nesl-i hâzırın hars-ı dîniyyesinde kuvvetli bir te’sîr yapan Manastırlı merhûm İsmâ‘îl Efendi, zekâsı, sür‘at-i intikâli ve kuvvet-i hâfızasıyla şöhret bulmuş olan Tikveşli Yûsuf Efendi, şiddet-i zekâ ve vüs‘at-i isti‘dâdı ile temeyyüz eden Ödemişli Mustafâ Efendi, mü’ellefât-ı ‘adîde sâhibi Eğinli Rahmî Efendi merhûmlar gibi esâtize hâtıra geliyor. Sonra meşâhir-i üdebâ ve ‘ulemâdan Adanalı Hoca Hayret Efendi merhûmu da unutmamak îcâb eder. Edebiyyât-ı ‘Arabiyyede bir bahr-i zâhir olan Şirvanlı merhûm Hâlis Efendi, belâgat-ı ‘Arabiyye tedrîs ederken kasru’s-sıfati ‘ale’l-mevsûf ve kasru’l-mevsûfi ‘ale’s-sıfata misâl olarak “لا شاعر الا حيرت ولا حيرت الا شاعر” [Hiçbir şair yoktur ki bu konu onu hayrete düşürmesin. Bu konu ancak şairleri hayrete düşürmüştür.] terkîblerini îrâd ederdi. Hayret ki

Şîr ile şeker imtizâc etmiş
Hüsn ile ‘aşk izdivâc etmiş
Hayret buradan zuhûra gelmiş
Gûyâ ki kelîm Tûr’a gelmiş
Hîç bende çoluk çocuk mu yokdur
Erbâb-ı sühân çoluk çocukdur.

fahriyyesinin kâ’ilidir, tedkîke değer bir şahsiyyet-i edebiyyedir. İşte bu gibi zevât kimi kendi servet-i zâtiyyesiyle kimi de milletin sîne-i şefkatinden kopan mu‘âvenet ile “Etmişiz gayret-i dîniyye ile ‘ilmi taleb” mısrâ‘ı mefâdınca gayret-i dîniyye ve hamiyyet-i milliyye sâ’ikasına tebe‘an ‘ulûm-ı İslâmiyyeyi tahsîl etmişler, millete memlekete meşkûr hizmetlerde bulunmuşlardır. Bugünkü genç nesil üzerinde bunların hakk-ı ta‘lîm ve terbiyesi çokdur. Bunların menâkıb-ı ‘ilmiyyelerini, tercüme-i hâllerini yazmak, toplamak, bilmek ve neşretmek lâzımdır. Bir millet, bir meslek erbâbı eslâfını bilmek, takdîr etmek ve sevmekle milletine, mesleğine daha ziyâde merbût olur. Bunların tercüme-i hâllerini toplamalıyız. Ve her vesîle zuhûrunda nâmlarını hürmet ve tebcîl ile yâd ve rûhlarını şâd etmeliyiz ki kıymetşinâs

olduğumuzu isbât etmiş ve hürmet borçlarımızı ödemiş olalım. Zamânın müsâ'adesizliğinden ve sâ'ireden bahsederek kendi gevşekliğimizi örtmeye kalkışmayalım, çalışalım. Mesleğimize şeref ve hayât verelim. Bir şâ'ir şöyle diyor:

نعيب زماننا والعيب فينا
وما لزماننا عيب سوانا
لقد تهجو الزمان بغير جرم
ولو نطق الزمان به هجانا

[Biz zamanımızı ayıplıyoruz, aslında ayıp bizdedir. Zamanımızın bizden başka bir kusuru yoktur.]

Bunlar 'ulemâ sınıfının büyüklerinden idiler. Zamânlarında sâkin ve mütehammil çalışdılar, muhîtlerinden bir kelime-i takdîr bile beklemediler. Vâkı'â bunların beklediği şey' ücret ve şöhret değil idi. Uhrevî mükâfât bekliyorlardı. Bununla berâber müntesibîn-i 'ilim ve ma'rifet, bunların âsârı ve hayâtı hakkında ma'lûmât toplamak ve ahlâfa yâdigâr bırakmak ile muvazzaf değil midirler?

Evet, geçmiş 'âlimlerin ahvâl ve âsârından bahsedilmesinden maksad, ni'met-i istifâzanın hakkını mehmâemken edâ ve tuhfe-i rahmetle yâd edilmeleridir. Fakat en mühim ve müsmir gâye, ahlâfın fezâ'il-i eslâfa muhabbet ve merbûtiyyetini te'mîn eylemesi, milliyyet ve ondan ayrılmaması îcâb eden dîn ve meslek 'alâkadarlığını, milliyyet hissini dâ'imâ zinde ve kuvvetli olarak muhâfaza etmesidir.

Bir sınıf-ı mahsûs erbâbı, eğer mesleğinin târîhini ra'nâ olarak bilirse ona şevk ve muhabbeti, samîmiyyet ve hizmeti artar ve meslek mensûbiyyeti kuvvetlenir. Yekdiğerine hissen ve kalben merbût mütesânid olurlar. Bu merbûtiyyetden hiss-i uhuvvet ve te'âvün doğar. 'Aynı hiss-i hürmet ve uhuvveti muhît ve ahlâfa neşir ve telkîn ederler. Bundan dahi millet istifâde eder. Çünkü millet, fikir ve meslek zümrelerinden müterekkibdir. Bu zümreler ne kadar şu'urlu ve münevver ve halûk olurlarsa îfâ etdikleri vezâ'if i'tibârıyla hepsinin mevcûdiyyetine ve hizmetine 'arz-ı ihtiyâc eden bünye-i millet o kadar sağlam olur.

Medrese mensûbîni eslâfın ahvâl ve mezeyâtını tanıyıp takdîr etmeli ve hâtırâlarına karşı hürmet ve muhabbet beslemelidir. Eslâfın hâtırâlarını muhtelif vesîleler ile tecdîd ve ihyâ etmeyen ahlâf, irtibâtsız kalır, inhilâle uğrar. Bu irtibâtı halelden muhâfaza etmek, memleket ve meslek nâmına ve menfa'atine çok lâzımdır. Mensûbîn-i 'ilmiyyeden her sâhib-i kalem, medreselerin târîhine kaydedilen meşâhîrin hayât-ı

tedrîsiyyelerine, meşhûr ve güzel sözlerine dâ'ir muttali‘ olduğu şeyleri yazarak medrese târîhine yâdigâr bıraksaydı ne iyi olurdu. ‘İlmiyyenin en fenâ kusûrlarından biri de yüzlerce senelik bir târîh-i husûsîye mâlik olması lâzım gelen medreselere dâ'ir, câmi‘ ve müteselsil bir medrese târîhçesi vücûda getirmeye himmet etmemeleridir. Böyle topluca bir eserimiz olsaydı bugün başka türlü bir intibâh-ı ‘ilmî ve meslekîye mâlik olurduk. Bu memleketde muhâfazakârlık rûhunun kuvvetli olmasından şikâyet edenlerin ‘aklına şaşıyorum. Kâşkî öyle olsaydı, o vakit bugün harâb ve türâb olan medreselerimiz, vakıflarımız pâ-ber-câ-yı sebât olur veyâhud hîç olmazsa onların hâtıraları, târîhi mazbût bir şekilde mahfûzumuz bulunurdu, hayât-ı ahlâkiyye ve ‘an‘anât-ı fâzılamız mahfûz kalır ve vatanımızın mes‘ûd hayât-ı mâziyyesi cânlı cânlı dururdu.

Fakat heyhât, bugün kemâl-i esefle ma‘lûmdur ki ‘âlem-i İslâm başdan başa harâbdır. Vaktiyle Ebû Hâmid Gazzâlî gibi ‘ulemâ ve hükemâ-yı İslâmiyyenin neşr-i ‘ulûm etdiği ve birçok İslâm ‘ulemâ ve hükemâsının feyiz ve nûr aldığı Medrese-i Nizâmiyyeler ya birer yahûdî mahallesine inkılâb etmiş veyâhud birer harâbe-zâra dönmüşdür. Vaktiyle İngiltere'yi gezmiş ve görmüş olan bir dostumdan işitmişdim. İngilizlerin meşhûr Kembric [Cambridge] dârü'l-fünûnu esâsen kurûn-ı vustâdan kalma bir medrese-i ‘ilmiyye imiş. Bu medrese, ‘asr-ı hâzırın îcâbâtı olan her türlü tekemmülât ve terakkiyât-ı ‘asriyyeyi hâ'iz olmakla berâber eski ve târîhî binâlarını âsâr-ı ‘atîka olmak üzere şekl-i sâbık ve vaz‘iyyet-i mâziyyesiyle muhâfaza ediyormuş. O binâların içine levâzım-ı medeniyye sığdırılmış, birer elektrik ışığıyla tenvîr olunmuşdur. Hattâ medrese ‘imâretinin bile üzerlerinde vâkıflarının isimleri, şerâ'it-i vakfiyyeleri mahkûk bulunan bakır evânîsi, şekl-i kadîmleri ile muhâfaza edilmişdir. Öyle ise muhâfazakârlığı ve milliyyete merbûtiyyeti ben işte bu şekilde anlarım. Bizde tekyelerde biraz zabıt ve rabıt kalmışdır. Diğer mü'essesât-ı dîniyye, teselsüllerini, ‘an‘anelerini hattâ ta‘bîrât ve ıstılâhât-ı mahsûsalarını ma‘a't-te'essüf gâyib etmek üzeredir. Hulâsa-i kelâm milletperverlik, milletini sevmekdir, milletini sevmek ise ‘an‘anât-ı fâzılasını ve hayât-ı mâziyyesini bilmekle olur.

Türk milletinin ‘an‘anât-ı fâzılasından biri de dîn-i İslâm'dan nebe‘ân eden fezâ'il-i ahlâkiyyedir. Binâ'en ‘aleyh hakîkî milletperver olmak, müslümânlığı sevmeye, hakîkî ve samîmî müslümân olmaya müteveffikdir. Müslümânlığa ve Türklüğe hizmet edenleri bilmek, sevmek ve sevdirmek için onların

tercüme-i hâllerini, meziyyetlerini, eserlerini bilmek lâzımdır. Mâzîmizi ne kadar bilirsek istikbâlimiz o kadar emîn olur. Bir millet, bütün mâzîsiyle, o mâzîdeki ‘ilmi, ‘irfânı, hüneri, sanâyi‘i ile tamâm-ı millet hâlinde ‘arz-ı vücûd eder. Şu hâlde biz kendimizi bilmek için eslafımızı bilelim ve erbâb-ı kalem bu vazîfeyi îfâya şitâb etmelidir.

Bu sûretle hizmete bir başlangıç olmak üzere bundan otuz sekiz sene mukaddem vefât eden münevver dersi‘âmlardan Nevrekoblu Mahmûd Efendi’nin muttali‘ olabildiğim kadar tecüme-i hâlini[111] mevzû‘-ı bahis edeceğim.

Hüseyin Şem‘î

Medrese

Memleketimizde mevcûd muhâfazakâr ve teceddüdperver yâhud şarkcı ve garbcı denilen cereyânların müsmir olmaları için bunların birbirini ta‘dîl ve yekdiğerini itmâm etmeleri ve geniş bir emel ve bir mefkûre etrâfında toplanmış bulunmaları, bu sûretle mütezâd fikirlerin mevcûdiyyeti memleket için bir ni‘met olacağı hakkında Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Mu‘allimi Mehmed Emîn Beyefendinin gâyet vâkıfâne yazılmış kıymetdâr bir makâle-i ‘ilmiyyeleri[112] intişâr etdi. Emîn Bey’in felsefe ve ictimâ‘iyyât sâhasındaki tetebbu‘âtının yeni bir semeresi olan bu makâle bugün bütün mütefekkirlerimizi ‘alâkadâr edecek derece mühim ve şümûllüdür.

Emîn Bey, makâlesinde çizdiği esâsları müsbet olarak ma‘ârif ıslâhâtı, medrese tedrîsâtı ve mehâkim-i şer‘iyye mes’elelerine tatbîk ve bu üç mes’elede bizdeki muhâfazakârlarla liberallerin terakkî gâyesi etrâfında nasıl birleşebileceklerini irâ’e ediyor. Ve fikirlerini ilk olarak medrese tedrîsâtına tatbîk ediyor.

Esâs i‘tibârıyla muhikk olan bu fikirler medreseye tatbîk edilirken başka bir istikâmet alıyor. Bu cihetle, medreseyi içinden tanıdığım için ba‘zı noktalara nazar-ı dikkati celbetmek isterim.

[111] Nevrekoblu Mahmûd Efendi’nin tercüme-i hâli gelecek nüshaya kalmışdır.
[112] Bu makâle, mecmu‘amızın iki numaralı nüshasındadır. (Mihrâb)

Evvelâ Emîn Bey'in birinci makâlede mevzû'-ı bahis etdiği esâsları görelim. Müşârun ileyhin silsile-i tefekkürâtında istinâd etdiği bu esâsları şu sûretle hulâsa edebiliriz:

"Bir memleketde tek bir kanâ'at hüküm süremez, cem'iyyetin tekâmülü muhtelif kanâ'atlerin belirmiş olmasıyla kâ'imdir. Fakat muhtelif kanâ'atlerin mevcûdiyyeti memlekete müfîd olabilmek için bunları birleşdirip istifâde edebilecek dimâğlar yetişmelidir. 'Acabâ memleketde muhâfazakâr ve liberal şeklinde tebârüz eden iki kanâ'ati birleşdirecek bir fikir bulamaz mıyız? Muhâfazakârlar, mâzîden müntakil mü'esseselerimizin ânî olarak tebdîl etdirilmemesini taleb ediyorlar. Bunda haklıdırlar, zîrâ bir mü'essesenin kıymet ve fâ'idesini vücûda getiren mâzîdir. Ve hîçbir mü'essese mâzîsinden koparılmış bir hâlde mülâhaza edilemez. Bunların hakîkî terakkîsi ancak mâzî ile olan irtibâtının devâm ve tekâmülündedir. Liberaller, mümkün mertebe sür'atle memleketi mütemeddin bir seviyeye çıkarmak kanâ'atindedirler. Bu da doğrudur. Fakat bu gâye serî' tebdîller, inkılâb ve ihtilâllerle değil hislerin, fikirlerin medenî terakkîyi tevlîd edecek sûretde inkişâfına müsâ'id bir muhît hâzırlamakla hâsıl olur.

Şu hâlde muhâfazakârlar fikir ve hislerin inkişâfını men' etmeye kalkmamalı ve irticâ'a düşmemelidirler.

Liberaller de fikir ve hislerin tekâmül ve inkişâfına hürmet etmeli ve inkılâba kalkmamalıdırlar. İrticâ' ve inkılâb, ikisi de ihtilâldir, parlak semereler vermez. Görülüyor ki muhâfazakârlarla liberalleri birleşdirecek bir emel vardır: İhtilâllerden sakınmak, hisleri ve fikirleri inkişâf etdirmek sûretiyle tabî'î terakkîyi istemek."

İşte Mehmed Emîn Bey'in vaz' etdiği esâslar bunlardır. Eğer bunların seyr-i mantıkîsiyle hareket edilecek olursa medrese hakkında şu fikre varılır:

Medrese, hayât-ı 'ilmiyyemizin kadîm mü'esseseleridir. Mü'essesât-ı 'ilmiyyemizin kıymet ve fâ'idesini vücûda getiren mâzîdir. Bunları mâzîden koparılmış bir hâlde mülâhaza edemeyiz. Terakkiyât-ı 'ilmiyyemiz mâzî ile olan irtibâtın tekâmülündedir. Binâ'en 'aleyh medreseler ihmâl edilmemeli, hisler ve fikirler inkişâf etmeli ve nihâyet medenî bir terakkîye mazhar olmalıdırlar.

Eğer Mehmed Emîn Beyefendi kendi esâslarından hareket ile fikirlerini medreseye bu sûretle tatbîk etse idi istinâd edebilecek birçok delîller de bulacak idi. Ezcümle Türklerde hareket-i fikriyyenin ilk mümessili olan Nizâmiyye Medresesi'nden veyâhud Fâtih devrinden başlar.

Ve hayât-ı ‘ilmiyyemizin seyr-i târîhîsinden netîceleri alarak bugünkü vaz‘iyyeti ve bundan sonraki istikâmeti gösterebilirdi.

Kezâ medresenin yetişdirdiği e‘âzımın ne sûretle yetişdirildiklerini ve bunların ‘ulûm ve ma‘ârifimize hidemâtını gösterebilirdi. Medreseden yetişen siyâsîler, erkân-ı harbler, mühendisler ve hezarfenler devri, mevzû‘-ı bahis olurdu ve o mâzînin yarınki istikbâli için hâlin ehemmiyyeti ve medreselerin vaz‘iyyeti îzâh edilebilirdi.

Bunlardan ziyâde Emîn Bey’den beklediğimiz cihet, Avrupa’daki mü’essesât-ı ‘ilmiyyenin tekâmülü ile bizim ‘ilmî mü’esseselerimizin seyrini mukâyese etmesi idi. İngilizler niçin diğer milletlerden mümtâz bir salâbet-i kavmiyyeye mâlikdirler, onların bugünkü dârü’l-fünûnları, dünkü medreseleri değil midir? Onlar mâzîdeki ‘ilmî mü’esseselerini inkâr etmediler ve onu inkişâf etdirdiler. Ve bu, Emîn Bey’in tutduğu esâsı medreseye tatbîk etmek için en cânlı bir misâl olurdu. Ve bunun için garbdan birçok misâller gösterilebilirdi.

Mehmed Emîn Beyefendiden bunları bekliyorduk. Çünkü o, bu mes’elede salâhiyyetdârdır. Dârü’l-fünûn’un Târîh-i Felsefe kürsüsünü bihakkın işgâl eden bir zâtın çıkıp da “Ben medresenin kaldırılmasına tarafdâr değilim, şimdiki hâlinde kalmasını da istemem ancak rûhen bir tahavvüle uğraması lâzımdır. Bununla berâber medrese, rûhunda ba‘zı eski terbiye ve ‘an‘anelerimizi muhâfaza etmesi i‘tibârıyla kıymetlidir. Ve âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk edeceği için de fâ’idelidir.” demesi cidden şâyân-ı imtisâl ve takdîr bir hareketdir. Ben kendisine kemâl-i hürmetle teşekkür ederim.

Bununla berâber Emîn Beyefendi bu fikirlerini usûlî ve târîhî bir tarzda îzâh ederek birinci makâlesinde vaz‘ etdiği esâsâtı tamâmıyla medreseye tatbîk etmedi. Bi’l-‘akis medreselerin kendilerine bir sâha-i ihtisâs ayırması fikrini ileri sürdü. Bu sâha da âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk eyleyecek bir zümre yetişdirmekdir.

Hâlbuki Emîn Bey’in fikrine göre bugünkü tekâmülümüz, mâzîmizin bir istitâlesi şeklinde olacakdı. Medrese, âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk eyleyecek bir sâhaya tahsîs edilirse bu sâha hâricinde o, bugünkü ihtiyâclara tekâbül edecek bir mükemmeliyyetden mahrûm olacak demekdir ve bu nokta, müşârun ileyhin esâs fikriyle tezâd teşkîl eder. Gerçi âsâr-ı mâziyye

ve dîniyyemizi tedkîk etmek cümlesi, şümûllü bir sözdür fakat bunu tam şümûlü ile anlamaya makâle müsâ'id değildir. Çünkü Emîn Bey, *Medrese* makâlesinde eğer diyor, Dârü'l-fünûn; verâset, vesâyet gibi hayâtî mesâ'ilde hâkim yetişdirmiyorsa bu noksân, orada itmâm edilmelidir. Sadece 'âlî veya tâlî tahsîli vermek için de memleketde mekteblerimiz vardır. Bunlar hâricinde mü'esseselere lüzûm yokdur.

Bu ifâde Darü'l-fünûn'un çalışdığı sâhada medreseye, medresenin çalışdığı sâhada Darü'l-fünûn'a lüzûm olmadığını gösterir. Şu hâlde Darü'l-fünûn'un âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk etmesi ihtiyâcının kabûl edilmesini anlamak cidden müşküldür.

Nitekim medresenin 'ulûm-ı târîhiyye ve ictimâ'iyyeye vâkıf olmadan âsâr-ı mâziyye ve dîniyyemizi tedkîk edebilmesini kabûl etmek de müşküldür. Bu satırlardan bizim kanâ'atimiz anlaşılır: Medrese her sâhada çalışmalı ve en mütekâmil usûllerle mücehhez olmalı, ihmâl edilmediği zamânlar mâzîmizde ne ise istikbâlimiz için de öyle ve hattâ daha mütekâmil ve daha kıymetli olmalıdır. Ancak her sâhada çalışmalı dediğimiz zamân bundan kimyâger veya mühendis dahi yetişdirmeli ma'nâsı çıkarılamaz. Nitekim Darü'l-fünûn'da şu veya bu noksân itmâm edilmelidir, denildiği zamân oradan erkân-ı harb, mühendis veya kaptan yetişdirilmesi taleb edilmemekdedir.

GECE VE GÜNEŞ

Gece ihtirasla ufukda emdi
Bayılan gündüzün al dudağını
Cihânın vuslata erdiği demde
Benden esirgedin sen kucağını

Sen varken en gamlı bir günde bile
Mümkün mü ölümden şifa aramak
Ecelle yaptığım düğünde bile
Dönerim hayata kalmışken ramak

Dünyayı unutur, kendinden geçer
Ala gözlerine dalan gözlerim
Bin hayâl içinde bir güneş seçer
Süslenir, bezenir bu boş sözlerim

Ufukta boğduğun büyük âteşle
Ey gece! Korkutmaz dehşetin senin
Yırtıldı rûhumda doğan güneşle
'Âlemi kuşatan siyah kefenin.

Hilmî Ziyâ

Şu ciheti 'arz edelim ki bu mütâla'ât, Emîn Bey'in birinci makâlede gösterdiği esâsların ikinci makâleye tatbîki nokta-i nazarından yürüdülmüşdür. Eğer bu makâleleri birbirinden ayrı telakkî

ACILAR ŞÂ‘İRESİNE*

Şi‘riniz hicrânın bir şâheseri…
Bir gizli hıçkırık, bir damla yaşdır…
Şâ‘ir kalbinizin terâneleri
Her hisli gönülü içden ağlatır
Ve gezer dillerde efsâne gibi…
Tâ içimde duydum o derdli kalbi:
Acılar ne derîn… Rabbim! Ne derîn…
Ağlatdı gönülden, ağlatdı cândan!
Âşinâsı oldum derdlerinizin:
Bir siz değilsiniz şimdi ağlayan.
(İkinci Kânûn: 340)

Şeref Kâzım

*Acılar: Kadriye Hüseyin Hanımefendi’nin beşinci sayıda münteşir manzûmeleridir.

edersek Emîn Bey’in hakkını derhâl teslîm etmek îcâb eder. Çünkü birinci makâlede hakîkaten ‘ilmî bir sûretde isbât edilmişdir ki biz medreseleri inkâr edemeyiz. Bizim mevcûdiyyetimiz de ve târîhimiz de medreselerde mündericdir ve onlar da bize lâzımdır. İkinci makâlede ise medreseler nasıl tekâmül eder, bu cihet araşdırılmışdır. Fi’l-hakîka bir mü’essese için evvelâ bir gâye mevcûd olmalıdır. Bugünkü medrese, şe’niyyet hâlinde tedkîk edilecek olursa medrese gâyesinin âsâr-ı mâziyye ve dîniyyeyi tedkîkden ‘ibâret bir hedefe doğru yürümekden ‘ibâret olduğu görülür. Ve bunu isbât etmek kolaydır, meselâ fıkıh medresesinde mukâyeseli hukûka mukâbil hilâfiyyât, *Mecelle*’ye mukâbil *Hidâye*, hukûk-ı düvel yerine mezâhib-i erba‘a okunmakdadır, ya‘nî bugünkü ictimâ‘î hayâtın ihtiyâclarına bugün şe’niyyet hâlinde yaşayan kânûnlara karşı altı yüz sene evvelki ihtiyâcların mevlûdu olan eserler okunmakdadır ve bunlar şübhesiz çok lüzûmlu ‘ilimlerdir. Çünkü bunları bilmeden bugünün mukâyeseli hukûkunu veya *Mecelle*’sini hakkıyla bilmeye imkân yokdur. Fakat bunlar, Emîn Bey’in müşâhede etdiği istikâmeti ya‘nî âsâr-ı mâziyyeyi tedkîk gâyesini gösterir.

Şu hâlde bu gâyeyi mütekâmil bir sûretde tahakkuk etdirmek için Emîn Bey’in tavsiye etdiği iki şartı kabûl etmek lâzımdır. Bu iki şartı bir kelimede birleşdirerek usûl demek ve buna bir de idâre şartını da ‘ilâve etmek daha muvâfıkdır. Ankara’daki medrese zemmâmdârânı, bunları tamâmıyla idrâk etmişlerdir. Ve bunun için ta‘lîmâtnâmeler, emirnâmeler ısdâr etdiler. İhtisâs medresesinden evvelki sınıflara terbiye, usûl-i tedrîs ve ictimâ‘iyyât, felsefe ve rûhiyyât derslerini ‘ilâve etdiler ve medreseleri rûhundan bir inkılâba mazhar etmek için en yüksek medreseden bugünkü ‘ilmî ihtiyâcları, gâyeyi kavrayamayacak olanları tekâ‘üde sevk etdiler.

Ve a‘zamî mikyâsda gençlere kıymet verdiler. Medreselerin birbiriyle terbiye ve tedrîs usûllerinde anlaşmaları ve îcâbında idâreyi tenkîd edebilmeleri için her medresede meclis-i müderrisîn muntazaman in‘ikâd eder. Talebe ile medreselerin irtibâtı te’mîn edilmiş ve bu gibi birçok tekayyüdâtda bulunmuş ve sultânî program ve ta‘lîmâtı a‘zamî sûretde tatbîk edilmişdir. Burada maksad medreseleri müdâfa‘a olmadığı için fazla îzâhâta ve vekâyi‘ göstermeye lüzûm hissetmiyorum. Ancak Mehmed Emîn Bey’in medreseler hakkında öteden beri icrâ etdiği tedkîkâtdan elde etdiği netîcelerle medreseliler tarafından daha evvel sezilen hakîkatlerin tevâfuk etdiğini göstermek istiyorum. Çünkü Emîn Bey, “Tâlî tahsîli diğer mektebler nasıl ve ne yolda veriyorsa medreselerin o kısmı da ‘aynen o sûretle vermelidir.” diyor. Zâten bu, böyledir. Sultânî programı ve ta‘lîmâtı ile medresenin müfredât programını ve ta‘lîmâtnâmesini karşılaşdırınız. Bu hakîkat derhâl tezâhür eder. Evet, şu var ki medrese meslekî bir zümre olduğu için meselâ ‘ulûm-ı dîniyye, ‘Arabca bir kitâbdan okunur. Meselâ hey’et okunurken kozmografya ile berâber irtifâ‘ almak usûlü de gösterilir. Kezâ ta‘lîmâtnâmede meslekî ba‘zı tekayyüdât var, lâkin bunlar bir ayrılık ‘arz etmezler.

Demek ki medresenin bugünkü vaz‘iyyeti, bugünkü hedefi ile Emîn Bey’in müşâhede ve tedkîki birleşiyor. Ancak kendini idrâk eden, bütün mâzîsini kendi varlığında yaşayan milletler gibi bir varlığa mâlik olmak isteyen millet, Emîn Bey’in birinci makâlesinde gösterdiği hakîkate istinâd eder ve medreseleri daha mütekâmil ve daha şâmil bir vaz‘iyyete yükseltmeye ve ona hakîkî mevki‘ini vermeye çalışır. İkinci makâledeki fikir ise medreselerin bugünkü şe’niyyetini mefkûre hâlinde göstermekden ‘ibâret gibi bir şeydir. Hâlbuki bizim için matlûb, böyle mahdûd bir sâha değildir. Bir tarafdan Dârü’l-fünûn çalışsın, bir tarafdan medrese. Niçin şerefli bir târîhe ve kadîmden beri yâdigâr kalan muhtelif sermâyeye, binâlara, evkâfa, teşkîlâta mâlik olan bir mü’essese heder olsun, niçin elde mevcûd hâzır mü’esseseler ikbâle değil de idbâra, yâhud mes’eleyi hakkıyla kavrayamayan bir cereyâna uymak için ihmâle ma‘rûz olsun. Hüner, elde mevcûd olan bir şeyden a‘zamî istifâde etmekdedir.

Fi'l-hakîka Emîn Bey bu istifâdenin yolunu araşdırıyor ve 'aleyhdâr cereyâna uymuyor. İşte en nazar-ı karîb cesâret-i medeniyye ve mes'elenin şâyân-ı şükrân ciheti buradadır.

Gâye hakkındaki bu ihtilâf-ı nazardan sonra Emîn Beyefendi'nin gösterdiği iki şartı, anlamak ve anlatmak hakkındaki mütâla'asını teslîm etmek vazîfedir. Yükselmek isteyen bir mü'essese, samîmî tenkîdâtı ve vesâyâyı hüsn-i telakkî eder ve bununla noksânlarını ikmâl eder.

Bir galat ru'yete esîr olarak tenkîdâta hiddet etmek, vaz'iyyeti idrâk etmemekdir, bâdî-i nedâmet olur. Medreseliler! Samîmî olalım, 'asrın ihtiyâclarını idrâk edelim, ona göre mücehhez olalım, hakk-ı hayâtımızı ancak bu sûretle te'mîn edebiliriz ve bizim için mev'ûd olan terakkînin yolu buradadır.

Fâtih

Fârûk Sıdkî

Vefeyâtü'l-A'yân

'Alî Emîrî

انا لله و انا اليه راجعون

Memleketimizin hayât-ı 'ilmiyyesine lâyemût hizmetler îfâ eden zevâtdan biri, 'Alî Emîrî Efendi, 23 Kânûn-ı Sânî 340 Çehârşenbe günü öğleye doğru hastahânede rahmet-i Rahmân'a kavuşmuşdur. 'Alî Emîrî ismini edebiyyât ve 'ulûm ile âsâr ve kütüb-i nefîse ile 'alâkadâr olan her ferd tanır ve ona karşı derin bir hiss-i hürmetperverde etmekdedir. Müşârun ileyhin ziyâ'ı ile bi'l-'umûm muhibb-i 'ilim ve 'irfân bugün yetîm 'addedilebilir.

Müşârun ileyh 'an-asıl Diyârbekîrlidir. Daha genç yaşda edebiyyâta heves etmişdi. Âvân-ı şebâbında -ki bizde o zamânlar 'ilmî tedkîk usûlü esâslı sûretde kavranılmış değildi- mu'âsırlarına fâ'ik bir hiss-i tetebbu' ile tedkîkâta başladı ve 18 yaşında *Mir'ât-ı Fevâ'id* nâmında bir eser yazdı. Kendisi, *Tezkire-i Âmid* nâmındaki matbû' eserinin baş tarafında, şu ifâde-i mahsûsada bulunmakdadır:

"Îcâb eden kitâbları tetebbu' eyledikden başka eyyâm-ı münâsibede bir seneden ziyâde şehrin mezârlıklarını dolaşmak ve memleketin seksen, doksan yaşındaki ihtiyârlarına mürâca'at eylemek ve gece gündüz üç sene çalışmak sûretiyle bin beş yüz sahîfeyi mütecâviz *Mir'ât-ı Fevâ'id* ismiyle bir eser meydana getirdim."

On sekiz yaşında başlayıp yirmi yaşında ikmâl etdiği bu eser 1296 târîh-i hicrîsinde hitâma ermişdir. Eseri ikmâl etdikden sonra ‘Âbidîn Paşa’nın me’mûr olduğu Hey’et-i Islâhiyye’ye umûr-ı tahrîriyye müsevvidi olmuş ve bu münâsebetle Ma‘mûretü’l-‘Azîz, Sivas, Ergani Ma‘deni, Harput aralarında seyâhat etmiş ve nihâyet ‘Âbidîn Paşa Selânik vâliliğine ta‘yîn edildiğinden ‘Alî Emîrî Efendi, hâtır ve hayâle gelmemiş iken otuz seneyi mütecâviz bir devre-i seyâhat yaşamışdır.

Bütün seyâhat hayâtında Emîrî Efendi, âsâr-ı edebiyye ve ‘ilmiyye tedkîkâtına devâm etmiş ve bi’l-hâssa kitâb toplamak hevesine düşmüşdür. Müşârun ileyh, kütüb-i nâdireyi elde etmek için hîçbir fedâkârlıkdan geri kalmazdı. Elde edemediği kitâbı istinsâh ediyor veya etdiriyordu ve günlerce yollara gitmeyi göze alırdı.

‘Alî Emîrî Efendi’de kitâb merâkı daha 7-8 yaşında iken başlamışdır. ‘Amcası Şa‘bân Kâmî Efendi kendisine kitâb toplamanın fâ’idelerini anlatdıkca Emîrî’de derin bir heves uyanmış ve bi’l-âhare Diyârbekir’de edebiyyât, târîh ve sâ’ireye ‘â’id birçok eserler görünce bu merâk bir ibtilâ hâlini almışdı. Bu ibtilâ son nefesine kadar devâm etmişdir. Nerede bulunsa kitâb satın almak ‘âdet-i müstemirresi idi. İstanbul’da bulunduğu zamânlar bedestân ve hakkâklardaki kita1bcılardan ayrılmadığı gibi Erzurum’da, Arnavudluk’da, Haleb’de, Yemen’de dahi bu ‘âdet-i müstahsenesinde devâm ederek kütüb-i nefîse toplamışdı.

Birgün kendisinden işitdim, Yemen’de kabâ’il rü’esâsından biri nezdinde Yemen kabâ’iline dâ’ir bir târîh mevcûd olduğunu işitmiş. Kabâ’il, hâl-i ‘isyânda ve yollar tehlikeli olduğu hâlde kitâbın bulunduğu yere gitmek için birçok teşebbüsâtda bulunmuş ve kumandanın müzâheretine nâ’il olarak bir müfreze çıkartmış ve re’îsin yanına birçok fedâkârlıkla vâsıl olabilmiş ve re’îs, târîhi kimseye göstermediğinden bunun için de ayrıca çârelere tevessül ederek nihâyet birçok altın bahâsına kitâbı istinsâh etdirmiş.

Bu gibi vekâyi‘, müşârun ileyhin hayâtında çokdur, lâkin isimler ve târîhleri hâtırımda kalmadığı için yalnız fedâkârlığını ve kitâb cem‘ etmek ibtilâsının derecesini göstermek için bu misâli yazdım.

Müşârun ileyh İstanbul’da da ‘aynı tarzda çalışmışdır. Bir zamân *Dîvân-ı Lügâti’t-Türk* nâmıyla meşhûr kitâbı Ma‘ârif almak istiyordu, ‘Alî Emîrî Efendi geceleri uyku uyumadı, onu aldı ve kendisi basdırdı.

Dîvân-ı Lügâti't-Türk'ün baş tarafında şu satırlar yazılıdır:

"Bu yegâne kitâb, Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'nin takdîriyle Haleb defterdâr-ı sâbıkı, Diyârbekirli 'Alî Emîrî Efendi'nin kütübhânesinden isti'âre edilerek tab' ve temsîl olunmuşdur."

İstanbul'da her ne zamân bir kitâb müzâyedesi olsa merhûm iştirâk eder ve fazla para vererek alırdı. Kitâbcılar nevâdirden olarak ele geçirdikleri kitâbları evvelâ müşârun ileyhe getirirlerdi.

Târîhimizde Emîrî merhûm gibi vüzerâ, 'ulemâ ve hükümdârlar çokdur. Görülen kütübhâneler işbu merâkın muhalled eserleridir. Râgıb Paşa, 'Âşir Efendi, Es'ad Efendi ve sâ'ir kütübhâneler ve sonra son zamânlarda Kütübhâne-i 'Umûmî'de Hâlis Efendi, Süleymâniyye'de İzmirli İsmâ'îl Hakkı Efendi, 'askerî ve mülkî müzelerde müte'addid nâmlarla kütübhânelerimiz vardır ki bunlar kitâb merâkının şâheserleridir.

Emîrî Efendi'nin kitâbları içinde ekserîsi mü'elliflerinin hatt-ı desti ile olamk üzere gâyet nâdir kitâblar vardır. 20 bin kadar kitâbı vardır. târîh, edebiyyât, eski kütüb-i tıbbiyye, lisâniyyât, terâcim ve inşâya dâ'ir olanlarla müzeyyen ve minyatürlü kitâbları pek çokdur. Âsâr-ı nefîseden ma'dûd birçok yazılar, levhalar ve tablolar ve kadîm tasvîrler mevcûddur. Evvelce elimizde olan memleketlerde basılmış veya yazılmış kitâblardan birer nüsha olsun her hâlde kütübhânesinde bulundururdu. Avusturya ve Macaristan taraflarında, Tımışvar'da, eski adalarımızda basılmış veya yazılmış kitâbları vardı.

'Alî Emîrî Kütübhânesi'nin kıymetini hakkı ile ifâde edebilmek için onu birçok kısımlara ayırmak îcâb eder. Yalnız tezkire-i şu'arâya dâ'ir âsâr, Türkce, Fârisî, 'Arabî olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Meselâ târîhler hakkında yazma târîhler, basma târîhler, kadîm târîhler, 'Arabca, Farsca târîhler ve ilh ayrılabilir.

Bir makâle ile ifâdesi mümkün olmayan bu kütübhâne, şâyân-ı kayd ve şükrân bir eser-i hamiyyet olmak üzere Millet Kütübhânesi nâmı altında millete hediyye edilmiş ve Evkâf tarafından tescîl edilmişdir. Bu kütübhâne el-yevm Fâtih tramvayı tevakkuf mahallinde heveskârân-ı tetebbu'un inzâr-ı istifâdesine vaz' edilmişdir.

Şeyhu'l-İslâm-ı esbak Hayrî Efendi merhûmun zamânından başlayarak Fâtih'de Feyzullâh

Efendi Kütübhânesi'ne peyderpey idhâl edilen ve bundan beş ay mukaddem Evkâf Kadılığı'nda bir hey'et huzûruyla Millet Kütübhânesi nâmıyla tevsîm ve vakıf ve tescîl etdirilen kütüb-i nefîse-i nâdirenin kıymeti, bugünkü râyice nazaran asgarî otuz bin, a'zamî kırk bin lira kıymetinde olduğu gibi mezkûr kütübhânede müşârun ileyhin hazîne-i kütüb nâmıyla ayrıca te'sîsine muvaffak olduğu kısım derûnunda mevcûd ve el yazısı ile muharrer gâyet kıymetdâr fünûn-ı mütenevvi'aya 'â'id müzehhib, musanna' âsâr-ı nefîse vardır ki zâ'irlere ve erbâb-ı mütâla'anın nazar-ı hayret ve 'ibretine teşhîr edilmekdedir. On üç 'aded mustatîl defter şeklinde fihristi olan bu kitâblar üç takım yazılarak bir takımı mahkeme-i evkâfda, berâ-yı muhâfaza kalmış ve bir kısmı da mebânî-i hayriyyeye ve diğeri tescîl mu'âmelesi ikmâl edilmek üzere kuyûd-ı vakfiyyeye tevdî' edilmişdir. Kitâbların kısm-ı a'zamı meşâhîr-i hattâtînin el yazısıyla yazılmış olduğundan kıymeti bî-pâyândır. Merhûm müşârun ileyh müddet-i 'ömründe eline geçirdiği serveti, nafaka ve libâsından kat'ederek bu uğra sarfetmişdir. Gâyet sahî ve diğerkâm bir zât idi. Görünüşde mûnis değil gibi idi fakat yakından tanıyınca pek mûnis ve sevimli olduğu anlaşılırdı.

Uzun boylu, geniş gövdeli bir adamdı. Mütemâdî mesâ'îsi, mu'annid meşâgili kendisini vaktinden evvel çökdürmüş olacak ki, ben onu tanıdığım günden beri öne doğru mütehannî kâmetiyle tanıyorum, yolda sâkin ve ağır yürürdü. Yürürken adımları kısa, kolları hareketsiz, gözleri düşüncede idi; mütevekkil bir vaz'iyyeti vardı. Kendisiyle konuşduğunuz zamân kumanda eder gibi söylemesini beklerdiniz ve sonra bir kadın rûhundan şefîk, mütevâzı', ince bir ses işidir ve iltifâtlara mazhar olurdunuz. Son zamânlarda dâ'imâ hiddetli görünürdü. Ve bütün hiddeti kitâblardan neş'et ederdi. "Filân yerde bir kitâb varmış, onu bir Avrupalı almış veyâhud gâ'ib olmuş." denildi mi artık Emîrî Efendi kalbinden mecrûh ve pür-gazabdır. Karşısına çıkan tâli'ine râzı olmalıdır.

Müşârun ileyh 'azimkâr ve sâbit fikirli bir zât idi. Bir şey'e karâr verip de ondan nükûl etdiği vâki' değil gibidir.

Eserleri: Selâtîn-i 'Osmâniyyenin mebde'inden şimdiye kadar yazı yazanların manzûmelerinden ele geçenlerin tahmîsâtını muhtevî *Cevâhiru'l-Mülûk*, Sultân Hamîd'in icraâtı hakkında *Levâmi'u'l-Hamîdiyye*, Diyârbekir (Âmid) şehrinde evvel ve âhir zuhûra gelen birçok şâ'ir ve hünerverlerin esâmî ve ahvâline

dâ'ir *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, bundan başka *Âmid Risâle-i Mevkûtesi*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'in mufassalı olup ilk yazdığı *Mir'âtü'l-Fevâ'id* eserleriyle târîhe 'â'id olan *Mardin Mülûk-i Artukiyyesi* ve cümle-i hikemiyyeden 'ibâret olan *Ezhâr-ı Hakîkat*, *Yanya ve İşkodra Vilâyetlerinde Yetişen Şu'arânın Tercüme-i Hâlleri* ve sâ'iredir. Yavuz Sultân Selîm Hân Hazretlerinin eş'âr-ı Türkiyyelerini de ayrıca tahmîs etdiği gibi *'Osmânlı Târîh ve Edebiyyât Mecmû'âsı* ve *Târîh ve Edebiyyât Mecmû'âsı* nâmıyla ayrıca neşriyyâtda dahi bulunmuşdur.

Bunlardan başka 'Alî Emîrî Efendi'nin âsâr-ı eslâfdan tab' sûretiyle ihyâ etdikleri de vardır. Meselâ *Âsafnâme*, *Câm-ı Cem-Âyîn* bu cümledendir.

Müşârun ileyhin ensâb ve terâcim hakkında birçok ma'lûmâtı, efkâr-ı mahsûsa ve tedkîkât-ı 'amîkası vardı. Ma'alesef bunlar takdîr edilmediğinden yazılmamış ve bu gavâmız kendisiyle berâber gayb olup gitmişdir. Kendisine resmi olup olmadığı sorulduğu zamân "İnsân odur ki dünyâda nâm ve nişân kalmaya." cevâbını vermiş ve "Benim resmim kütübhânemdir." demişdir.

68 yaşında vefât etdiği söyleniyorsa da 1296 sene-i hicriyyesinde yirmi bir yaşında olduğunu *Âmid Şâ'irleri* nâm eserinin baş tarafında söylemesine nazaran 66 veya 67 yaşlarında vefât etdiği anlaşılır. Geçen Perşembe günü havanın şiddetine rağmen kadirşinâs bir kalabalıkla cenâzesi kaldırılmış ve Fâtih makberesine tevdî' edilmişdir. رحمة الله عليه و رحمة واسعة

Yûsuf Ziyâ

Piyer Loti

Mâddî ve menfa'atperest Avrupa'da son zamânda bembeyaz bir çiçek gibi yetişen Loti, bir yıl var ki hayâtın dağdağasından uzaklaşmış bulunuyor. Türkler, senelerinin bir gününe bu büyük dostun ismini verdiler, o gün her Türk müşterek bir hisle Piyer Loti'yi tahattur ediyor. Fakat bütün senede bir ân bile Türk vicdânının bu 'azîz tahatturdan hâlî kaldığını düşünmek kâbil mi?

Gıllügışdan âzâde Türk rûhunun en necîb tecellîlerinden biri de kadirşinâslıkdır. Nitekim zamân geçdikce bu hâtıra daha çok kuvvet buluyor.

Çünkü en felâketli günlerimizde feryâdlarımıza semâvî bir ‘aks-i sadâ gibi karşı gelen, bu milletin hakkını tanıtmak için yükselen onun sesiydi. Kederlerimizle muzdarib, sevinclerimizle mes‘ûd oldu. Dünyâda vatanından sonra en çok sevdiği memleketimizi Loti, hakîkî bir gözle gördü ve cândan sevdi. Odasının şarkı hâtırlatan dekoru içinde o, her zamân siyâh servili ve beyâz minâreli memleketle onun mazlûm halkını düşündü.

Piyer Loti’nin necîb kalbi hak ve istiklâl için uğraşan Türk mefkûresini hak bildi ve son nefesine kadar -hatta hayâtını istihkâr ederek- ikinci bir Mesîh gibi, bâtıl i‘tikâdlara sâlik olan garbı, îmâna getirmek için uğraşdı, bağırdı, yazdı, ne garîb bir tecellîdir ki hristiyânlığa mu‘tekid olan bütün garblılar, zulme ve haksızlığa ‘isyân eden Mesîh’in yolundan ayrıldılar. Hristiyânlığa mu‘tekid olmadığı hâlde Loti, zulüm ve haksızlığa ‘isyân etdi. Galat-ı ru‘yete mübtelâ bütün bir muhît içinde tek onun nazarı hakîkati gördü. Ve bütün diplomatlardan evvel Türkleri sevmek, Fransız siyâseti îcâbından olduğunu sezdi, Türkleri ve Türkiye’yi sevdi, cânından sevdi. Herhâlde Loti, İzmir’in beyâz hilâlli kırmızı bayrağa kavuşduğu gün, Alsas-Loren’in Fransa’ya döndüğü günden az bahtiyâr değildi.

O ölürken asîl kalbindeki Türk muhabbetini oğluyla Klodfarer’e vasiyyet etdi, Türkler ise onun hâtırâsıyla muhabbetini en mukaddes bir mîrâs olarak nesilden nesle yâdigâr bırakacakdır.

Tashîh: Geçen sayıda Şeref Kâzım Bey’in manzûmesinde “Bir çift elâ gözlü nebiyyesi var” mısrâ‘ındaki nebiyye kelimesi beniyye şeklinde dizildiğinden tashîh olunur.

İ‘tizâr: Kesret-i mündericâtımız hasebiyle Sühreverdî makâlesi ile roman tefrikamız dercedilememişdir.

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **15** Şubat **1340** Sayı: **7**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

İslâm, Edvar Monte	**M. Şekîb**
Seyyid Battâl Gâzî ve Dijenis Akritas Dâstânları	**Câmî**
‘Abdülhak Hâmid Bey’in Gayr-i Münteşir Mektûbları	**Halîl Hâlid**
İspor	**Nüzhet**
Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik	**Yûsuf Ziyâ**
Hayy bin Yakzân	**Reşîd**
Serâb	**Kadriye Hüseyin**
Şarkı	**Melîha Nûrî**
Refâkat	**Rıfkı Melûl**
Köy Mektûblarından - Evrâkcı	**Mehmed Sıdkî**
Hâtırâlar	**Şeref Kâzım**
Son Sefer	**Hilmî Ziyâ**
Kitâbiyyât Metâlib ve Mezâhib, Bergson ve Konferansları, Milliyyet Nazariyyeleri ve Millî Hayât, Dînî Dersler Üçüncü Kitâb, Muvazzah ‘İlm-i Kelâm Dersleri	

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1340 - 1924

İslâm

Mü'ellifi: Cenevre Dârü'l-fünûnu, Elsine-i Şarkiyye Müderrisi
ve Sâbık Emîni: Edvar Monte
Eser 159 sahîfelik – Tâbi'i: Payo

Mü'ellif 1856'da Lyon'da doğmuşdur. Orta tahsîli memleketinde bitirdikden sonra Cenevre, Berlin, Haydelberg ve Paris darü'l-fünûnlarında tahsîlde bulunmuş ve 1883'de ilâhiyyât doktoru pâyesini ihrâz eylemişdir. İki sene sonra Cenevre Dârü'lfünûnu Protestan İlâhiyyât şu'besinde 'İbrânî, Ârâmî lisânlarıyla Tevrat müderrisi olmuşdur. 1894'den beri bu derslere zamîmeten 'Arabca ve İslâm kürsüsünü de der'uhde etmişdir. Sâmî medeniyyet ve bi'l-hâssa İslâm medeniyyeti hakkında garbca 'umûmî bir şöhreti hâ'izdir. İslâmiyyet'e 'â'id eserleri şunlardır:

1. 'Arabca Sarfın Mebâdîsi

2. Marakeş'e Seyâhat

3. İslâm'ın Hâl ve İstikbâli

4. Şimâlî Afrika'da ve Bi'l-hâssa Fas'da Müslümân E'izzelerinin Mezhebleri

5. Tedkîkât-ı Şarkiyye ve Dîniyye

Kitâb, mütâreke esnâsında yazılmış ve 1921'de neşrolunmuşdur. Mü'ellifin gâyesi garb kâri'lerine İslâm'ın dînî, siyâsî, ictimâ'î haysiyyet ve ehemmiyyetini kendi ihtisâsı dâ'iresinde tanıtmakdır. Bunun için kitâbını iki bâba ayırmış, birinci bâbında İslâm'ın mâzîsini, ikincisinde hâl ve istikbâlini mevzû'-ı bahis eylemişdir. Eserini mümkün olduğu kadar mücmel yazmak gâyesini ta'kîb etdiği için İslâm mütehassıslarının fazla ma'lûmât beklememelerini ricâ ediyor.

İslâm'ın mâzîsinde evvelâ İslâmiyyet'in menşe'leriyle inkişâf-ı siyâsîsini, sâniyen inkişâf-ı dînîsini, sâlisen edebî, 'ilmî ve bedî'î inkişâflarını gösteriyor.

Hâl ve istikbâlinde ise İslâm'ın nüfûsuyla yirminci 'asırdaki İslâm dîninin vüs'at ve intişârını, garbın müstemlekesi olmuş veya himâyesine düşmüş İslâmları; Türkiye, 'Arabistân, 'Acem gibi müstakil İslâm memleketlerini, İslâmî ortodoksluk ve liberalliği, Bâbîlik ve Bahâ'îlik ıslâhât-ı ahîresini, İslâm'ın tekâmülünü tedkîk ediyor.

"Hazret-i Muhammed gelmezden evvelki 'Arabistân'ın ahvâl-i 'umûmiyyesi ma'lûm olmadan Peygamberin eserindeki büyüklük ihâta edilemez." sözleriyle başlayan mü'ellif, 'Arabların kable'l-İslâm geçirdikleri hayâta Devr-i Câhiliyyet demelerini pek haksız ve yanlış buluyor ve İmrü'l-Kays ve emsâli Mu'allakât şâ'irlerinin nazariyyesiz eserleri, ecdâda yapılan bu ithâmı tekzîbe kâfîdir, diyor. Çünkü Hazret-i Muhammed geldiği zamân 'Arab lisân ve edebiyyâtı, mükemmel denecek bir revnakı ihrâz etmişdi ki her zamân 'Arab milletinin büyüklüğünü isbât etmiş ve edecek olan bu lisân ve edebiyyâtdır. Yalnız bu devirde lisân ve edebiyyâtın 'azameti yanında fi'l-hakîka çiğlik, terbiyeden mahrûmiyyet, barbarlık gibi nakâ'is eksik değildi.

Mü'ellife göre -ki dâ'imâ onun fikirlerini naklediyoruz- Hazret-i Muhammed'den evvelki 'Arablar huzûzâtperest ve mâddiyyetci imişler. Harb, 'aşk, şarâb, oyun bu zamân a'yânının yegâne meşgalelerinden sayılabilirmiş, asîl ve yüksek şeylerin bunlar nazarında hîçbir câzibesi yokmuş. Bu kusûrların yanında kan gütmeyi mutlak bir vazîfe 'addetmek gibi şövalye hisleri, serbestiyyete muhabbet, onur ve utanmak heyecânları fevka'l-'âde imiş.

Bu fazîletler yanında erkeklerde hudûdsuz bir ta'addüd-i zevcât ve talâk cârî bulunuyor, kadınlar ise her türlü kadir ve kıymetden mahrûm yaşatılıyor ve hatta gazâ ve gâret hayâtında engel oluyor diye diri gömülüyor, şakâvetle gasbedilen emvâl ve hayvânlar meşrû' sayılıyor, katl-i 'âmlar, ihânet ve pusuya düşürmeler mübâh 'addediliyordu. Şövalye fazîletinden ma'âdâ hakîkî hîçbir ahlâk cârî olmuyor, halkın seviye-i ahlâkiyyesi ise pek düşkün bulunuyordu.

Dîn i'tibârıyla kaba ve ibtidâ'î bir putperestlik hâkimdi. Ağaç ve taşlara tapılıyor, bunlar bulunmayan yerlerde deve sütüyle yoğrulmuş kum topaçlarından putlar yapılırdı. Yalnız cenûbî 'Arabistân'da yıldızlara tapmak gibi daha yüksek bir putperestlik görülürdü.

Peygamberin yaklaşdığı zamânlarda gerek putperestlik ve gerek ta'addüd-i ulûhiyyet inhitâta yüz tutmuşdu. 'Âdetlerin kuvveti olmasaydı inhilâl-i dînî tam kıvâmına gelmiş sayılabilirdi. Ba'de'l-mevte 'â'id

i‘tikâdlar pek muzlimdi, hatta hayât-ı uhreviyyeye karşı reybîlik bile vardı. Yalnız mezârları ziyâret etmek ‘âdeti hayâtiyyetini muhâfaza ediyordu. Eski ‘an‘anât-ı dîniyyeyi muhâfaza eden Mekke’deki Hacer-i Esved ve putlar idi. Burası mukaddes bir ziyâretgâh-ı dînî olmak câzibesini muhâfaza ediyordu.

Bu dîn hurâfelerin ifâdesi olan ‘amelî bir kadercilik ile tezâhür ediyor, ya‘nî gayr-ı kâbil-i ictinâb bir kânûn-ı ecel ve a‘lânın dünyâya hâkim olduğuna inanılıyordu.

Bu devirlerde ‘Arabistân’da münteşir bulunan Yahûdîlik ile tek tük serpilmiş manastırlarda bulunan hristiyân râhib ve şarâb satıcıların henüz ‘Arablar üzerinde mahsûs hîçbir te’sîr-i dînîleri yokdu.

Hazret-i Muhammed’in zuhûrunda ‘Arab cem‘iyyeti dînî ve ahlâkî cihetlerden öyle düşkün bir hâlde idi ki büyük bir ıslâhâtcının gelmesine lüzûm vardı.

Hazret-i Muhammed’in bîtaraf bir müşâhide karşı en bâriz seciyye-i dîniyyesi samîmiyyeti idi. Mü’ellife göre Kur’ân-ı Kerîm’in menâbi’-i dîniyyesi üçdür:

1. Yahûdî ve hristiyân menba‘ları olup Hazret-i Muhammed’e şifâhî bir ‘an‘ane ile gelmişdir. Peygamber, Tevrat ve İncil’i aslâ görmemişdir.

2. Kable’l-İslâm menâbi‘dir ki ‘Arabların eski ‘âdât-ı dîniyyelerinden muhâfaza edilenlerdir.

3. Tamâmen yeni bir ‘unsurdur ki Hazret-i Muhammed’den sâdır olmuşdur.

Hazret-i Muhammed irâde-i cüz’iyyeyi kabûl etmekle eski ‘Arabların kaderciliğini kabûl etmemişdir.

Vahdet-i ulûhiyyet hîçbir dînde Kur’ân’daki kudret ve ihtişâmıyla tecellî etmemişdir. Zâten İslâm, Allâh-ı Ehad’in irâdesine teslîmiyyeti ifâde eder. Bu teslîmiyyet fikrinin Kur’ân-ı Kerîm’deki kuvvet ve kudreti Hristiyânlıkda yokdur.

Kur’ân-ı Kerîm eski ‘Arab ‘âdâtından ta‘addüd-i zevcât ile esâreti muhâfaza etmişdir. Yalnız ilkini tahdîd ve ikincisini tahfîf etmek şartıyla. İnsân kurbân etmek, kız çocukları diri diri gömmek, şarâb ve mütehammir müskirât isti‘mâl etmek, tesâdüfe ibtinâ eden oyunları oynamak gibi kökleşmiş ‘âdetleri men‘ ve lağv etdi. Bu ıslâhât ile vücûda gelen terakkiyyâtın hudûd ve şümûlü o kadar bî-pâyândır ki Hazret-i Muhammed, beşeriyyetin en büyük velî-ni‘metlerinden sayılabilir.

Hazret-i Muhammed'in vefâtı müteheyyic ve çalkantılı bir devrin başlangıcı oldu. Peygambere halef olacak zâtın ta'yîni çok münâkaşalara yol açdı. Îmânda vahdeti muhâfaza etmek için tek bir halîfe intihâb etmek ve bunun bütün 'Arabistân tarafından tanınması için de intihâb edilecek zâtın Kureyşîlerden olması lâzımdı. Ebûbekir intihâb olununcaya kadar Peygamberin cenâzesi kaldırılmadı.

Yirmi dokuz sene süren müntehab halîfeler devri büyük fütûhât ve 'Arab hâkimiyyetinin buralarda te'sîsi ile temeyyüz etdi.

İlk fütûhât coğrâfî ve dînî olarak bizzât 'Arabistân'a teveccüh etdi. 'Arab 'ırkıyla berâber İslâmiyyet'in dev adımlarıyla tevessü' etdiği fütûhât devirlerinde halîfeler dâhildeki müdhiş politika sadmelerinin te'sîriyle sarsılmış ve sû-i kasdlar birbirini tevâlî etmişdi. Bi'l-hâssa Hazret-i 'Alî'nin devri en çalkantılı olmuşdu.

Müntehab halîfeler devrindeki büyük fütûhât ile tevessü' eden 'Arab İslâm hâkimiyyeti, Mu'âviye ile imparatorluk rûhunu aldı ve artık hilâfet intihâbı olmayıp irsî bir hâle istihâle etdi. Pâyitaht Şâm-ı Şerîf olmuşdu. Artık bu vâsi' Dâr-ı İslâm'da harbden ziyâde sulha ihtiyâc vardı. Emeviyye Devleti bi'l-hâssa işte bu vazîfeyi yapdı. Bu devlet Emeviyye hânedânının sonlarında inhitâta uğrayarak yerine biri Bağdâd'da, diğeri Kurtuba'da olmak üzere iki yeni devlet-i İslâmiyye teşekkül etdi. Çöl 'Arablarının cesâret ve hayât-ı sâdegî gibi en kuvvetli 'an'anâtı Emevîler zamânında devâm etdi.

Emevîlerin sonuncu halîfesi olan Mervân zamânında Horasan'da kıyâm eden Ebû 'Abbâs muzaffer olarak 'Abbâsiyye hilâfetini te'sîs etdi. Bu hânedân ve devletin en bâriz sıfat-ı fârikası, Emevîlere nisbetle nüfûz ve hâkimiyyetinin azlığı ve 'Acem nüfûzuna pek ziyâde uğraması oldu. Çünkü 'Abbâsîlerin 'isyânı 'Acem topraklarında olduğu için, İslâmiyyet tarafından kaldırılmış olan 'Acem milliyetciliği, bu hareketden bi'l-istifâde uyandı. Bi'n-netîce imparatorluğun yeni efendileri olan 'Abbâs hânedânı, 'Arab ve 'Acem 'ırklarına istinâd etdi. 'Arabların bi'n-nisbe sert 'örf ve 'âdetleri, 'Acem te'sîriyle de burada yumuşadı.

-Mâba'dı var-

Dârü'l-fünûn Rûhiyyât Mu'allimi

M. Şekîb

Emîre-i Muhtereme Kadriye Hüseyin Hanımefendi Hazretlerinin
mücâhede-i İslâmiyyedeki ‘âlî hıdemâtına nâçiz tuhfe-i ihtirâm.

Seyyid Battâl Gâzî

ve

Dijenis Akritas (Digénis Akritas) Dâstânları

Tûrân’dan koparak deşt-i Îrân’ı geçdikden sonra beyne’n-nehreyn arz-ı ‘Irâk’a mansab olan ve 9’uncu, 10’uncu ‘asr-ı mîlâdîde gitdikce kesb-i kuvvet eyleyen Türk fi’elerinin muhâceret cereyânı, Hârûn er-Reşîdler, Me’mûnlar devr-i muhteşeminin ufûlünden sonra artık ‘Abbâsîlere ağır gelmeye, onları korkutmaya başlamışdı. Bizans ve ‘Arab cidâl-i müzmininde İslâm ordularının en güzîde silâhşörlerini teşkîl eden Türk ‘askerî ümerâsının elinde zebûn olmaya başlayan ‘Abbâsiyye halîfeleri, bu sergüzeştcû Orta Asya evlâdını dâ’imî harb ve kavga meydanı olan Rûm serhadlerine sevk ederek tazyîklerinden kurtulmaya çalışdıkları ma‘lûmdur.

Şark-ı karîbde İslâm-Türk hâkimiyyetinin ilk nüveleri böylece husûl buluyordu.

Tarsus cibâlinin hatt-ı bâlâlarını ta‘kîb ederek Fırat havza-i ‘ulyâsından tâ Karadeniz sularına dayanan bu serhadler Suğûr-ı İslâm nâmıyla târîhlerimize kaydolunmuşlardır. Fi’l-hakîka içinde birçok Türk mücâhidlerinin de ahz-ı mevki‘ etdikleri İslâm orduları bu serhadler üzerinde ‘asırlarca kılıç salladılar ve ümmet-i düstûr-ı mübîni sâyesinde muhtelif akvâmı, ‘ulvî bir mefkûre-i ictimâ‘iyye etrâfında toplayan livâ-yı İslâmı, Roma’nın Sezarizm ‘umde-i istibdâd ve tahakküm-i istismâriyyesine vâris olan Bizans kayserliğine karşı müdâfa‘a etdiler.

Fi’l-vâki‘ bir tarafda Roma’nın mertebe-i ulûhiyyete irtikâ etdirmiş olduğu Ogüst’lerine halef olan, ‘aynı hukûk-ı tahakküm ve tecebbürü Hristiyanlık riyâset-i dîniyyesiyle te’lîf ve Bizans kayserlerinin yırtıcı kartal timsâli altında cem‘ eden bedî‘a-i siyâsiyyesi, diğer tarafda kuvvetini her türlü sunûf-ı ictimâ‘iyye tahakkümü ve kavmiyyet tefevvuku esâsâtı fevkinde samedânî bir menba‘dan alarak beyne’l-beşer bir zâbıta-i ‘âliyye ve nâzıma vazîfesini îfâ eden İslâmiyyet nûrunun vücûda getirdiği ümmet câmi‘ası arasında cidâlin ilk günden i‘tibâren başlaması mukadderdi. Bizans’ın rakîb-i kavîsi Îrân saltanatını mağlûb etmeye muvaffak olan Herakliyus’un hâle-i zaferle pîrâyedâr kartalları

bir avuç İslâm mücâhidleri önünde ric‘at ederek Suriye’yi gâ’ib etdiği günden başlayan ve sûr-ı Konstantiniyye’ye kadar dayanan medd-i ‘azîm-i İslâm, hareket-i cezeriyyesini ta‘kîben Toros mâni‘alarına dayanmış, orada tevakkuf etmiş ve telâtum-ı cenk ve cidâl o suğûr-ı İslâm’da ‘asırlarca devâm eylemişdir.

İşte dokuzuncu, onuncu ‘asr-ı mîlâdîde bu serhadler memâlikinin dâ’imî cidâl meydanlarını kanlarıyla sulamış olan muhâsım milletlerin -biri Türkce diğeri Rumca olmak üzere- iki lisânda ahlâfa terk etdikleri iki dâstân-ı mefâhir vardır:

Türklerin Seyyid Battâl Gâzî, Bizanslı Rumların Dijenis Akrites dâstânları…

Seyyid Battâl bu uzun devr-i cidâlin yetişdirdiği İslâm-Türk kahramânıdır. Mu‘âsırları olan ‘Arablardan Battâl ‘unvân-ı mefharetini kazanmaya lâyık olacak kahramânlıklar gösterdiğine şübhe câ’iz olmayan bu mücâhidin *Battâlnâme*’de çok kere tekrâr eden Malatya hâkimi Emîr ‘Ömer’le berâber Fırat serhadlerindeki Türk boy beylerinden, mühim bir seriyye kumandanı olduğu anlaşılıyor. Seyyid Battâl’ın kılıç arkadaşlarından Ahmed, Tûrânî lakabıyla menşe’lerine olan münâsebetlerini ‘aynen göstermekdedir.

‘Asırlardan beri ecdâdımızın rûh-ı hamâsetini takviye eden bu efsânelerle karışmış dâstân-ı mefâhirin bugün yavaş yavaş ilk İslâm fütühâtının hâtırâtıyla berâber mensî ve metrûk kalması, cidden şâyân-ı esefdir. Alman müsteşriklerinden Fleyşer [Fleischer], Battâl Gâzî menâkıbına dâ’ir az çok mütehâlif dört rivâyet-i mektûbiyyeyi cem‘ ederek yekdiğerini tamamlayıcı bir tercüme vücûda getirmişdir. Fleyşer’in [Fleischer] kitâbındaki mukaddimeye nazaran Seyyid Battâl sekizinci ‘asır evâsıtı ile dokuzuncu ‘asr-ı mîlâdî arasında yaşamışdır.

Rumların Dijenis Akritas dâstân-ı mefâhiri de ‘aynı ‘asırlardaki büyük İslâm-Rum musâra‘asının hudûdlardaki mütemâdî cidâli içinde tekevvün etmişdir. Akrit, Bizans Rumlarının hudûd muhâfızlarına verdikleri bir ‘ünvân olduğuna nazaran Dijenis Akritas da hudûd muhâfızı bir şövalye, bir straniyus olması lâzım geliyor.

Her ikisinin de Bizans İmparatorluğu’nun sukûtuyla netîcelenen ve bidâyetde ‘Arab-Rum mücâdelesi hâlinde başlayarak ‘asırlarca devâm etdikden sonra Türk-Rum cidâli hâlinde tamâma eren gûlâne şark ve garb musâra‘asının ilk devirlerinde Fırat boyu, Tarsus

silsile-i cibâli üzerindeki serhad kal‘alarının her gün cenk ve vegâ ile geçen mütelâtım hayâtı içinde yetişmiş, büyümüş sergüzeştcû, mâcerâperest binlerce ra‘nâ mücâhidlerin, parlak şövalyelerin en nâmdârlarından olduklarına hükmedebiliriz.

Dijenis Akritas dâstânlarının mensûr ve manzûm birkaç sûret olmak üzere onuncu ‘asr-ı mîlâdî nihâyetinde cem‘ ve te’lîf edilmiş oldukları muhakkakdır. Üç ‘asır hilâfet-i ‘Arabiyye ordularıyla pençeleşen akritlerin kahramânlıklarını, sergüzeştlerini, muvaffakiyyet ve şöhretlerini Bizanslılar, Dijenis’e mâl etmiş ve onu millî bir kahramân hâlinde yaşatmışdır.

Son zamânlara kadar Anadolu’nun en ücrâ bir köyünün ocağı başında Seyyid Battâl Gâzî’nin menâkıbını dinleyerek ferdî şehâmetin bir timsâlini onun hâtırasında yaşadanlar nasıl Hazret-i Battâl’ın saf-şiken na‘ra-i harbini hâlâ işidirmiş gibi müteheyyic olurlarsa müverrih Rambo’nun kavline nazaran Bahr-i Siyâh sâhili Rum ahâlîsi de na‘ra-i harbi ile müslümân Asya’yı dûçâr-ı hirâs etmek üzere Dijenis’in elinde gürzü, mezârından çıkmasını beklerler.

Seyyid Battâl Dâstânı, en kadîm hurâfelerin, *Şehnâme*lerin devler cidâlinin, *‘Anternâme*lerin hulâsa Îrân ve ‘Arab efsânelerinin te’sîri altında nasıl kalmışsa Dijenis Akritas menâkıbı da Yunan-ı kadîmin ilahlar devrinden onuncu ‘asr-ı mîlâdîye kadar putperestlik ve Hristiyanlık devirlerinin efsâneleriyle öylece karışmışdır.

Seyyid Battâl hikâyelerindeki Rum muhâribleri meyânında Ermeni isimleri câlib-i dikkatdir. Fi’l-hakîka o ‘asırlarda Bizans ordularındaki ecîr ‘askerler arasında Ermeniler mühim bir mevki‘ ihrâz ederler. Bu esâmî meyânında kayser-i Rum’un ordu kumandanı olan bir Akritas’a (Akrite) tesâdüf olunur. Battâlnâme’nin kaydetdiği bu akritin belki de tamâmen efsânevî bir şahsiyyet olan Dijenis’in kendisi olduğunu iddi‘â edemeyiz. Bu Akrit’i, ru’yet-i İslâm’ı müdâfa‘a eden mücâhidlerle çok kereler muvaffakiyyetli sûretde boy ölçüşmüş, akritlerden birçoğunun hasım tarafda bırakdıkları hâtıralardan vücûd bulmuş anonim bir şahsiyyet sûretinde kabûle mecbûruz.

Seyyid Battâl Dâstânı: Masal zemînini teşkîl eden hudûd kal‘aları arasındaki vekâyi‘-ı ‘âşıkâne, hîleler, hud‘alar, şebhûnlar, ra‘nâ ve bâlâ kılıç darbeleriyle dolu olan silahşörlük, cündîlik mâcerâlarından tecrîd olunduğu zamân birçok hakâyık-ı târîhiyyeyi ihtivâ etdiği görülür. Bizans imparatorlarının çok kereler cizye vermeye mecbûr kaldıkları İslâm boy beglerine,

HÂTIRALAR

Her geçen gün için şimdi ağlarım,
Alacak rûhumu Rabbim yakında…
Biricik kâr oldu hâtıralarım,
Hayâta etdiğim şanlı akında…

Hangisini ansam yüreciğim der,
Anma vazgeç! Hepsi bir paslı hançer,
Cân evinden vurur deler de geçer,
Gözyaşın kâr kalır senin yanında!

Şeref Kâzım

emîrlerine, halîfe ordularına karşı sevk etdikleri seksen bin, yüz bin kişilik orduların tecemmu‘ları, yürüyüşleri, müsâdemeleri, ‘asırlarca devâm etmiş olan hâl-i harbin Bizans İmparatorluğu dâhilinde kahtları intâc etmiş, yüzbinlerce gayr-i muhârib zu‘afânın açlıkdan, emrâz-ı sâriyeden helâk olması gibi vekâyi‘-ı müsbete, efsânelerle karışarak hâtıra-i enâma nakşolmuş ve batından batna intikâl etmişdir. Dâstânın masal zemîni, hakâyık-ı târîhiyyeye fâ’ikdir ve bu hakâyıkı boğacak kadar mübâlağalıdır: Yüzbinlerce kişilik dev cüsse orduların teşkîl etdikleri saflar, birkaç münferid şövalyenin muhârebe ve musâra‘asına bir çerçeve, bir dekor teşkîl etdiği görülür, ve ‘ale’l-ekser yalnız Seyyid Battâl’ın bir darbe-i şemşîri, ba‘zı kereler de o meşhûr na‘ra-i cengi ile yalnız başına muhârebeye müdâhalesi büyük orduları perîşân eder, akvâmın mukadderâtını ta‘yîn edecek derecede mühim melhameleri halîfelere kazandırır.

Bir tarafdan bütün şân ve şükûhuyla Bizans’ı, diğer tarafdan medeniyyetde, ‘ilimde, sanâyi‘de, zarâfetde rakîbi olan Bağdâd’ı, kurûn-ı vustânın yekdiğerine hasım bu iki merkez-i medeniyyetini ‘Arablık ve Elenlik, sünnî İslâmlık ve ortodoks Hristiyanlık ‘âlemlerinin iki merkez-i saltanatını muhayyilemizde tekrâr yaşatır, sarâylarının zînet-i ihtişâmlarını, inceliklerini, ikbâl ve servete nâ’il olmak için bu kutublar etrâfında dönen entrikaları, ihtirâsları, gizli ve açık ipekli -ve ba‘zan hançerli- mücâdeleleri göz önüne getirir ve bütün şu müzeyyen ve müzehhib ‘âlemi serhadlerde geçen a‘sâr-dîde cenk ve cidâl hayâtı içinde pûyân boy beylerinin, şövalyeleri dürüşt ve fakat dürüst hayâtlarıyla mukâyese edersek ne büyük tezâd karşısında kalırız.

‘Asırlarca müddet ilerleyerek ve gerileyerek pek az fark ile pâyidâr olan Bizans’ın Şark hudûdlarında, meşhûr Roma imparatorlarının muhârebe etdikleri Fırat ve Dicle hatlarında, Mezopotamya ve Kapadokya serhad vilâyetlerinde, bir tarafda Rumların hudûd straniyusları olduğu

SON SEFER

Boynuma dolayıp gür saçlarını
O elâ gözlere bende eden güzel?
Sana ma‘lûm oldu adıyla sanı
Var mıdır ‘âlemde gönülden güzel?

Sularda açılan nilüfer gibi
Şanlı bakışında yanan fer gibi
Gönül illerine son sefer gibi
Var mıdır ‘âlemde, söyle sen güzel?

-340-

Hilmî Ziyâ

gibi diğer tarafda da İslâmların boy beyleri vardı: Malatya, Urfa, Musul emîrleri sancakları altındaki muhâriblerle hilâfetin hudûdlarını muhâfaza ediyorlardı. Rambo, bu safahât-ı târîhiyyeyi tasvîr ederken “‘Aynı devr-i târîhiyyede Tuna ve Ren nehirleri kenârlarında derebeylik, şato ve hisârları te’sîs etdiği gibi Fırat kenârları da ‘Arab ve Bizans kal‘alarıyla (kalizorya) doluyordu. Karadeniz sâhilinden Suriye sahrâlarına kadar iki sıra düşman karakolu sıralanıyordu. Her cihetde kuleler, mazgallar, müteharrik köprüler, her tarafda zırh-pûş muhâribler, stratejlerin veya emîrlerin harbe sevketdikleri straytotlar, zu‘amâ alayları… Bizans serhad ümerâsı, Alman margradları gibi hükümdârlarının emirlerine körü körüne itâ‘at eder takımdan değildir. Hükûmet-i merkeziyye dûçâr-ı za‘f oldukca kendi keyiflerine göre hareket ederlerdi. Diğer tarafdan da ümerâ, hilâfetin dûçâr-ı vehn ve inkırâz olmasından bi’l-istifâde müstakil hâlde yaşarlar, keyiflerine göre ittifaklar ‘akdederlerdi. Mâdûnları da âmirlerinin itâ‘atsizliklerini taklîd ederlerdi. ‘Umûmî iğtişâş içinde sergüzeştcû Hristiyân veya İslâm rü’esâsı, iki taraf arasında kendilerine küçük, müstakil imâretler te’sîsine muvaffak olmuşlardı… Bütün Asya-yı suğrâ silâh tarâkaları, ferdî kahramânlıkların âvâze-i şöhretiyle tanîn-endâz oluyordu.” diyor.

Dijenis menâkıbında akritlerin hükûmet-i merkeziyyeye, kayserin hâkimiyyet-i mutlakasına derece-i merbûtiyyetleri pek za‘îf olduğu ‘aynen görülür, ve Rambo’nun tasvîr eylediği inhilâlin emâreleri bârizdir. ‘Abbâsiyye hilâfetinin en şevketli devrinde Paflagonya’ya[113] kadar ilerleyen ve orada şehîd düşen bir İslâm kumandanı olduğuna nazaran Battâl’ın yukarıda ta‘rîfi geçen mülûk devrinde yaşamadığı ve o zümreye idhâl olunamayacağı muhakkakdır. Ancak Seyyid

[113] Kastamonu vilâyeti ve civârı havâlîsi.

Battâl menâkıbı bir ‘asra ‘â’id vekâyi‘den terekküb etmediğinden ve Herakliyus’un ilk İslâm mücâhidleri önündeki kahkarî ric‘atinden, onuncu ‘asr-ı mîlâdîde kesb-i vuzûh eden İslâm fetret-i dâhiliyyesine kadar arada geçen birkaç ‘asırlık vekâyi‘de efsânelerle karışık olarak *Battâlnâme*’ye geçmiş olduğundan orada bu kabîl sîmâlara da tesâdüf ediyoruz: “Fi’l-hakîka Malatya hâkimi Emîr ‘Ömer, hilâfet-i ‘Abbâsiyye makâmına sûretâ merbûtiyyetini muhâfaza etdiği hâlde düşmanlarıyla re’sen münâsebetde bulunan müstakil bir emîr hâlinde görülür. Seyyid Battâl Gâzî ise daha ziyâde dâstânda pek de hudûdları ta‘yîn edilemeyen ve üç kıt‘ada Hristiyanlıkla hâl-i temâs ve cidâlde bulunan İslâmiyyet serhadlerinde, ba‘zan düşman memâliki içinde münferiden sergüzeşt peşinde koşan ra‘nâ bir şövalyeye benzer, ve ancak büyük halîfe ordularının safları arasında ahz-ı mevki‘ etdiği zamân Orta Asya’dan tek at ve tek kılıcla gelmiş mütevâzı‘ bir Türk şilâhşörü sîmâsını irâ’e eden bir şahsiyyet-i mümtâze hâlinde nümâyândır.

Battâlların, Dijenislerin yaşamış oldukları, hergün hücûmlar, yağmalar, şebhûnlar, kadın kaçırmak, bir Rum veya ‘Arab dilberinin ‘aşkıyla saf değişdirmek gibi vekâyi‘le mâlâmâl olan bu ‘âlem-i cidâl, hayâlî ve tamâmen efsânevî bir hayât değil hakîkî ve târîhî bir silsile-i mâcerâdır. Kahramânlarımızın içinde yaşadıkları bu memleketler hakîkaten bir tarafda İslâm, Türk ve ‘Arab şilâhşörleri, diğer cihetden Şarl Diyl’in tasvîr etdiği vechile “Akritler, kurûn-ı vustâ dağ haydudları olan apalatlar, büyük kılıc darbeleri, baskınlar, katl-i ‘âmlar, muhârebe ve mu‘âşaka sergüzeştleri memleketi idi. Onuncu ‘asr-ı mîlâdîye ‘â’id küçük bir kitâb, imparator Nikefor Fokas nâmına izâfe olunan *Ta‘biyetü’l-Ceyş* kitâbı, bu hudûd vilâyetlerinde, Toros sınırlarında, Kapadokya serhad mıntıkalarında ‘Arab istilâsı tehlike-i dâ’imesi altında, düşman darbelerine karşı darbeler indirmek, baskınlarına karşı baskın yapmak, akınlarına karşı akın etmek endişe-i mütemâdiyyesi içinde geçirilen müşkül hayâtı, câzib hutût ile tersîm ediyor.”

Fi’l-hakîka Seyyid Battâl menâkıbının ihtivâ eylediği efsânelerle ‘azamet peydâ etmiş mâcerâlar, masal zemînini teşkîl eden vekâyi‘, cesâmet-i tabî‘iyyelerine ircâ‘ edilerek tedkîk olunduğu zamân, imparator Nikefor Fokas’ın *Ta‘biyetü’l-Ceyş*’inde tasvîr olunan serhad muhâfızları hayât-ı cündiyyânesine tamâmen tevâfuk eden ahvâl ve vekâyi‘-i tabî‘iyyeden oldukları görülür. Bu sûretle Battâlnâme

beyne'l-milel mu‘âhedât ile ta‘ayyün etmiş bir hudûdun değil ancak devir devir teceddüd eden mu‘azzam seferler arasında geçen ta‘tîl-i muhâsamet devirlerinde, ‘uhûddan ziyâde boy beylerinin yevmî mücâdelât sâyesinde muhâfaza olunabilen serhadlerin silâhşörlük menâkıbı ile bu mu‘azzam esfâr ve melhameler hâtırâtının yekdiğerine karışmasından terekküb eylemişdir.

Sergüzeştleri ahfâdın muhayyilesinde büyüyerek fevka’t-tabî‘iyye bir cesâmet ve ‘azamet peydâ eden, isimleri batından batna intikâl ederek hâtıra-i enâmda ebedî bir hayâta mazhar olan bu ra‘nâ şövalyelerin içinde yaşamış oldukları bu gîrûdâr, bütün ma‘nâsıyla muhârib milletler zihniyyetinin, ferdî kahramânlık seciyyesinin teşekkül ve tevessü‘üne müsâ‘id bir sâha-i feyyâz idi. O ‘asırlarda Orta Asya’dan bu sahne-i târîhiyyeye koşuşan ve ikbâl ve sa‘âdeti kılıcının bir darbesinden bekleyen silâhşör Türklerin secâyâ-yı cengâverâneleri tenmiye için bundan daha muvâfık bir zemîn olamazdı.

Bu menâkıbın ahfâd üzerindeki te’sîri ise çok büyük olmuşdur.

Seyyid Battâl Gâzî’nin müstesnâ şahsiyyetinde yaşadılan bu kahramânlar, mücâhidler, gâzîler dâstânı, batınlarca sonra günün ibtidâ’î sâdeliği içinde yetişmiş mehmedcikler ‘âleminde kim bilir kaç kahramân rûhu tenmîh etmişdir. Bu menâkıbın sahne-i tekevvünü olan edvâr-ı târîhiyyeden birçok ‘asırlar sonra Tuna boyunda, Macaristan ovalarında ehl-i salîbin son recfât-ı mukâvemetini kuvvetli bâzûları arasında boğanlar içinde kim bilir ne kadar büyük ve mechûl kahramânlar, rûh-ı sabâvetlerini bu şehâmet dâstânları ile yoğurmuşlardır.

Câmî

‘Abdü’l-hak Hâmid Bey’in Gayr-ı Münteşir Mektûbları

Mihrâb için bu ‘âcizden yazılar istenildi. Mebâhis-i ‘irfâniyye ihtivâ eden böyle bir risâleye hizmetin hem sevimli hem de şerefli olacağını müdrikim. Ancak istenilen makâlâtın şekl-i ‘ilmî veya edebîyi hâ’iz olması lâzım geliyor. Hâlbuki bir müddetden beri mukadder olan seyyâr bir hayât ma‘alesef tetebbu‘ât-ı ‘ilmiyyede bulunmak fırsatından beni mahrûm edegelmişdir. Mesâ’il-i edebiyyeye hasr-ı mesâ‘î eylemeye gelince, haylî senelerden beri vatanın hâricinde yaşarken -yine sû-i tâli‘ eseriyle olacak diyeceğim- envâ‘-ı edebiyyâtdan biriyle iştigâle bedel güftügû-yı siyâsiyyât

bâbında sarf-ı vakit ve isti‘mâl-i kalem eyledim. Binâ’en ‘alâ zâlik Mihrâb için ne ‘ilmî ne de edebî, kırâate lâyık bir şey takdîm edemem. Yalnız edîb-i a‘zam ‘Abdülhak Hâmid Bey’in İngiltere’de bulunduğum zamânlar ‘âcizlerine göndermiş olduğu mektûblardan birkaçını takdîm eylemek hâtırıma geldi. Müşârun ileyhin her yazdığı cümlede bir kıymet-i edebiyye bulunacağı ma‘lûmdur. Burada sûretlerini takdîm eylediğim mektûbların -ki birisi manzûmdur- hâvî oldukları nukât, teşrîhe muhtâcdır. Bundan dolayı taraf-ı ‘âcizânemden tavzîh kılıklı birkaç satır ‘ilâvesi, edîb-i a‘zamın kelâmındaki kıymete büyük bir halel getirmez ümîdindeyim!

Halîl Hâlid

Hâmid Beyefendinin 6 Şubat Efrencî Sene 1910 Târîhli Bir Mektûbu

Muhibb-i muhteremim,

Size bir şey söyleyeceğim. Bence mühim ve mü’essir bir hâldir. Geçenlerde o musîbet el-Hamrâ’ya gitmişdim. Bayrağımız diye orada bir balo veriyorlar. İngiltere müstemlekâtını musavver kızlar çıkıyor. Bunların meyânında zavallı Mısır da İngiltere müstemlekâtından olarak gösteriliyor. Pek müte’essir oldum. Ertesi günü hemen sefârethâneye gitdim. Jüliver’e ve müsteşâr vekâleti etmekde olan … Bey’e, hikâye-i hâl ile sefîr paşaya söylemelerini ricâ etdim. Biliyorsunuz ki bu türlü temâşâgâhlar Lord Ceymbırleyn’in [Chamberlain] nezâreti tahtındadır. İstedikleri şey’i men‘ ederler. Sefîr paşa bu vâsıta ile bu rezâleti ortadan kaldırtabilir ve sefîrlerin vazîfeleri bu yolda harekete müsâ‘id olduğu gibi kâtibler de böyle şeyleri sefîrlere ihbâr eylemekle muvazzafdırlar. Lâkin günler geçdiği hâlde bu işi sefîre ihbâr edemediler hattâ “Mısır bizden gitmişdir, Girid de gidecekdir. Ya sefîr mürâca‘at eder de Lord Cimbırleyn işi men‘ etdirmezse ne yapabiliriz?” kabîlinden mütâla‘ât da beyân etdiler. Ben bu sûretle kalkıp buraya geldim. Sizi Pazarertesi akşamı Savoy’da aradımsa da prenslerle berâber çıkmış idiniz. Ben zannediyorum ki kayıdsızlığın, vazîfesizliğin bu derecesi hamiyyetsizlikdir ve emînim ki ben o sefâretde re’îs bulunsam şu rezâleti men‘ etdirirdim. Ma‘lûmunuz olsun diye yazıyorum, cevâbınızı da beklerim. Bâkî uhuvvet ‘azîzim.

Pazar, 6 Şubat Sene 1910

Müştâkınız

‘Abdülhak Hâmid

Hâmid Beyefendi Brüksel'de sefîr iken berâ-yı ziyâret Londra'ya geldiği bir sırada bâlâda münderic mektûbunda zikredilen baloyu görmüş ve mahall-i me'mûriyyetine 'avdetinden bir iki … sonra bana bu mektûbu göndermişdi. Hâmid-i Câmi'u'l-Mehâmid'in öteden beri hissiyâtını incidegelen mevâddan birisi de Mısır'ın İngiliz işgâli altında kalması idi. İngiltere'de beyne'n-nâs emperyalizm zihniyyetini tervîc için kullanılan vesâ'itden birisi de tiyatrolardır. Sahne-i temâşâların en mu'azzam ve müzeyyenlerinden olan el-Hamrâ varyetesinde İngiltere'nin hâkimiyyet-i hâriciyyesinin safahâtı gösterildiği bir devrede hıtta-i Mısriyye de eczâ-yı müstemlekâtdan olarak temsîl edilmiş ve Hâmid Beyefendi bir akşam orada bulunurken bu vecih temsîl, onun nazar-ı te'sîrine çarpmış. el-Hamrâ'ya ve sâ'ir temâşâ mahallerine çok kere birlikde giderdik. Ben Kembric [Cambridge] Dârü'l-fünûnu'nda meşgûl olduğumdan o gece Londra'ya gidip de kendisine refâkat edememiş idim. Bu müştâk-ı nâçizine gönderdiği o mektûbda "Ma'lûmunuz olsun diye yazıyorum." buyurmalarının sebebi, bir vakitler menâfi'-i şarka ta'alluk eden mevâddı iltizâmen İngiliz matbû'âtına yazı yazdığımı bilmelerinden dolayı idi. Gâlibâ benden bu bâbda i'tirâz sadedinde matbû'âta bir şey yazılmasını arzu buyurmuşlar. Nitekim bu 'âcizden o kabîl hizmetler istedikleri, âtiyen neşrolunacak diğer mektûblarından anlaşılıyor.

Büyük Türk şâ'ir-i mütefekkirinin Mısır hakkındaki o şekl-i temsîle karşı iğbirâr hisseylemesi, Mısır'ın mâzîde olduğu gibi memleketimizle bir ittifâk-ı siyâsîsi bulunmasını arzudan ileri gelmemişdir, çünkü Mısır, Mısırlıların olduğu hakîkati kendisince eskiden beri müsellemdir. Onun da cümlemizin de istediğimiz şey, ümmet-i Mısriyyenin hakîkî sûretde istiklâline mâlikiyyeti ve binâ'en 'aleyh Türk milleti ile olan muhabbet-i kadîme-i uhuvvetkârânesini, Efrencin kuyûdât-ı tefrika-cûyânesinden âzâde olarak irâ'e eylemesidir.

H.H

Şâ'ir-i mu'azzezin manzûm bir cevâbı:

Bugün yirmi beşdir veya yirmi altı
Tenâvül ederken biraz kahve altı
Zuhûr etdi bir nâme-i hiddet-efşân
Dil ü cânı kıldı hirâsân ve ra'şân
Biliyorsun ki ben eylemem ketm-i esrâr
Bulursam o esrâr-ı şâyân-ı ikrâr
Kalır dilde olmaz fakat olmaz dilde dâ'ir
Sezâvâr-ı izmâm ehemm-i serâ'ir

Hâmid

Bir edâ-yı latîfi hâ'iz olan bu mektûb-ı manzûmun mefhûmunu tavzîh için şurasını 'arz eylemek isterim ki vaktiyle İngiltere'de yaşadığımız zamânlar Hâmid Beyefendi ile -ta'bîr-i ma'hûdu vechile- haylî düşmüş kalkmış idim. Hâlâ hissen pek genç ve cismen gençce olan edîb-i mu'azzez o zamânlar tabî'î daha genç idi. Londra'da bulunduğum zamânlar kendisine ekseriyâ akşamları mülâkî olurdum. Hoş sohbet ve şîrîn etvâr artistler ile konuşduğumuz zamân kendisi sâf kalblilik ile mükâlemede be's görmezdi. Ben ise bi'l-'akis sathî âşinâlık üzerine beyân-ı hüviyet eylemek istemezdim. Birgün ikimizin de tanıdığı bir artist kadına yalnız rast gelmiş idim. Bir de ne göreyim? Benim kim olduğumu ve İngiltere'nin akademik mü'esseselerinden birisine mensûb olduğumu falan hep öğrenmiş. Bu hâl o zamân bana biraz münâsib görünmediğinden Londra'da oturan Hâmid Beyefendiye Kembric [Cambridge] Dârü'l-fünûnu'ndan bir mektûb yazmış ve benim "tercüme-i hâlimin lüzûmu olmayan yerlerde" neşrinden dolayı te'essürümü beyân eylemiş idim. Ma'alesef serzenişde biraz eser-i huşûnet göstermişim. Müşârun ileyh buna mukâbeleten bir cevâb yazacağı sırada günün târîhini hâtırlayamamış ve bâlâdaki beyitleri cevâb olmak üzere irticâlen tastîr ve posta ile bana göndermiş.

H.H

(Mâba'dı var)

Köy Mektûblarından

1

Orakcı

İlhâmını yalnız kafadan, kuvvetini kulakdan alan iskolastik şâ'irlere gazeller ve kasîdeler söyleden güller solmuş ve bülbüller susmuşdu…

Biten leylakların sararmış yapraklarını seyretdikden sonra yolun kıvrıntılarından geçen yüklü arabaların gıcırdısı arasında yeşil fundalıkların enginlerinden gelen kesik kaval ve uzaklarda öten yanık ishakların sesini dinledim…

Papatyalı yamaçların eteğindeki yosunlu güllerde bağrı yanık kurbağalar, geçmiş yılların türkülerini besteliyordu…

Haziran, sahrâların yeşilliğine bir değişiklik vermişdi… Uçuk benizli başaklar, öksüz çocuklar gibi boynunu bükmüş düşünüyordu… Başakları zamân zamân eğilip ve tekrâr hîç doğrulmayan bir tarlanın kenârında tevakkuf etdim…

Başaklar -hızlı ve keskin bir pençe içinde- hastalılı bir göğsün teneffüsüne benzeyen kısa ve hafîf iniltilerle boğulup yerlere seriliyordu… Her yıkılan başakdan karnımız için bir lokma hâzırlandığını düşündüm. Fakat bu, bir ifnâ mücâdelesi mi, ihyâ ‘ameliyyesi mi?.. Bu mes‘ûd ‘ameliyyenin kahramânı, elinde orak bir köylü, ekinlerin içinden doğrulup dik dik bana bakdı…

Selâm verdim, bereketli olsun diye…

Uğurlar ola hemşehrî.

-Senin işin bereketli olursa benim yolum da uğur olur, dedim… Sözlerimden bir şey anlayamayan orakcı, arkaya sıraladığı ekinleri süzdükden sonra güldü…

-Biçdiğin ekinler ve yığdığın demetler, yarın karnımızı doyurmak için getireceği kileleri düşündükce içimden sevinc nöbetleri geçiyor. Tarlalar, bu mübârek ve cömerd tarlalar velîni‘metimizdir.

Ellerinde ekin biçen şu paslı orak, atlas kumaşlar biçen altun makasdan daha kıymetlidir. Çarıklı ayaklarının basdığı yerler hazînedir dayı…

Bizi besleyen anbarlar cevherini, senin kollarınla çizdiğin bu mübârek evleklerden alır…

Milletin hazînesine vergi, ordusuna ‘asker ve anbarına buğday yetişdiren senin bu mübârek kollarının yorgunluğundan dökülen her damla ter, servetimizi artıran birer incidir dayı…

Yorgun yorgun soluyarak yüzüme bakan orakcı sordu:

-Nereden geliyorsun yolcu, ne tarafa böyle, sen de yorgun musun? Berâber dinlenelim. Demetlerden altıma serdiği şilteye ilişdim ve bakracından sunduğu suyu içdim. Küçük dağarcığından sardığı sigaralarla beni konukladıkdan sonra:

-‘Öşürcü müsün? dedi.

-Hayır, şehirliyim, köye gidiyorum…

Ben şehirlilerle çok yatıp kalkmışlığım var. Fakat bu âna kadar hîç kimseden böyle sözler duymadım…

Allâh bilir, laflarınızdan çok hoşlandım… Gün doğalı üç sâ‘at var, burada orak biçiyorum...

Bana, belki gayret vermek için dökdüğünüz bu diller bütün yorgunluğumu unutdurdu.

Benim bildiğim şehir uşakları köylüleri beğenmez ve rencberleri sevmez… İçini çeken orakcı, kucağında yatan orağa bakarak:

E, dedi. Siz şehirlisiniz, elinizdeki kalem altun bilezikdir. Bu uzun günlerde güneş altında orak sallamak güç iş!..

Rahmetli babam, çok uğraşmışdı. Câhillik, mektebe gitmedim, davar gütdüm!..

Okumuş olsaydım ben de şehirliler gibi kalem ve kafa sâhibi adam olmasam da hîç olmazsa köye imâm olurdum…

Yılın on iki ayı böyle bayırlarda topraklarla ve tarlalarda oraklarla uğraşmazdım!..

Şehir ve şehirlilerin yaşamak için çekdiği ızdırâb ve ma‘nevî hicrânları bilmediği için köy ve köylünün yorucu ve üzücü bir sınıf olduğunu anlatmak isteyen muhâtabım, anladım ki şehri çarşıdan ve şehirlileri kahvehâneden görmüş…

Ve belki köylünün bu görüşü, şehir sarâylardan ve millet saltanatlardan ‘ibâret zannedilen geçmiş zamânlarda vukû‘ bulmuşdu…

Ona anlatmak istedim: Şehir, büyük köyden başka bir şey değildir…

-Şehrin bilgisi, köyün bileğiyle geçer. Sen biçmez ve kazmazsan benim yazmaklığım neye yarar? Bilgi ve bilek, bunların ikisi bir kuvvetdir. Şehir ve köy bir memleketdir dayı…

Senin kalın ellerini nasırladan orak ne ise, benim altun yüzüklü ince parmaklarımdaki kalem de odur.

Kalem ve kılıc, sapan ve orak… Bunlar hepsi memleket için birdir.

Yazan kalem, kesen kılıc, düşünen kafa, bunların hepsi kuvveti senden alır dayı…

Sen orakla ekin biçerken terlersin, ben yazı yazarken -belki- esnerim… Birimiz sandalyeler, diğerimiz topraklar üzerinde… Fakat ikimiz de yurdun bir ‘amelesiyiz… Sen sapan

ve orak, ben kalem ve kafa ‘amelesi… Farkımız nedir dayı?.. İkimizin de gitdiği yol bir yere çıkar… Lokma ve hırka değil mi?..

Ne birisi fazla mu‘teber, ne diğeri haksız ve muhakkardır… Hem bugünkü şehirliler, dünkü devrin eski efendileri değildir.

Topraklar üzerinde doğan ve yerlerde büyüyen dünkü sâf insânlar, ‘adetâ yıldızlarda yaşamak hülyâsıyla söndüler!.. Altun başakların beslediği şâ‘irler de güller peşinde kocaldılar ve güller karşısında sarhoş olarak bülbüllerle berâber susup gitdiler…

Fakat “kendini bulan” ve artık “olan” bugünküler -dinliyor musun dayı?..- bu mübârek ülkenin zümrüd tepelerini çınladacak lokomotif düdükleri ve bağrı yanmış harâb kasabaları şenlendirecek fabrikaların mes‘ûd dumanlarıyla uyanmak istiyor…

Vakit dar, yolum uzak, ver elini sıkayım dayı…

Beni gönülden çıkarma ve unutma ki:

Bu dînin binâsı beş olduğu gibi dünyânın da direği üçdür. Bilgi, bilek ve dilek, ya‘nî kol, kafa ve yürek…

Şişli - Zincirlikuyu - 27 Haziran 339

Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî

Edebî

Serâb

Hayât bir serâbdır. Serâb ise sahrâ-yı ‘ömrün nâmütenâhîliklerinde kat‘-ı mesâfe eden vücûdu yorgun, gönlü baygın, ızdırâb çeken bir yolcunun müştâk nazarlarının karşısında râhat ve sükûn gösteren, bir yalancı safâgâhdır, bir safâgâh-ı mugaffeldir. Mugaffeldir, çünkü boşluk içinde yoklukdur.

Zâhiren mevcûd, fakat hakîkatde mefkûd olan bu göz kamaşdırıcı, gönül açıcı hayret-bahş manzara, ziyâdâr kumların harâretinden, ufkun mübhemiyyetine doğru yükselir.

Zümrüdîn vâhalar, berrâk göller, nârîn adalar ile müzeyyen şu manzarayı seyreden

sâf-derûn ve teşne-i rûh yolcu, hayret ve heyecân içinde koşar, koşar ve bütün sahrâ yolculuğu müddetinde çekdiği elemi, mihneti, o yeşil bâğçelerin serin gölgeliklerinde unutmayı ister. Evet, susuz geçirdiği uzun ve sonsuz günlerinin ‘azâbını o güzel gülün bir cür‘asında unutmayı ister. Zevksiz, lezzetsiz geçirdiği yeknesak hayâtını, o neş’e ve neşât adalarında telâfî eyleyebileceğini umar, o nokta-i sa‘âdete doğru koşar.

Âteşîn kumların nihâyetsizliğinde yürür, yürür ve yorulur. Fakat ızdırâbı artdıkca, teşne kişi ziyâdeleşir, arzusu, hevesi çoğalır, yine o va‘d-âlûd gölgeliğe, o berrâk suların serinliğine lebrîz-i emel şitâb eder ve gül, nazarlarının karşısında parladığı kadar o, durmaksızın yürür, ve nihâyet akşam olur. O zamân güneş gurûb eder, ziyâ ve harâretin in‘ikâsâtından bir eser kalmaz, yeşillikler, gölgelikler, adalar ve sular, göz önünden ufûl eder.

Zavallı yolcu, yorgun argın çölün tenhâlığında oturur ve düşünür. O dilnişîn manzaralar ne idi, güneşin ziyâsından doğan bir hayâl mi? Bir galat-ı ru’yet ve bir hezeyân-ı his mi idi ‘acabâ? Hani o sular, o vâhalar, o adalar nerede?

Yola çıkdığı vakit henüz gençdi, bahâr-ı şebâbı ‘arz-ı terâvet ediyordu. Şimdi yaşından ziyâde gönlü ihtiyâr ve hazân tekarrüb etmekde… Bu kadar cefâya, ezâya, bu beyhûde mihnet ve meşakkate mahal var mıydı, mâdâm ki gurûbla berâber, şu ferahfezâ manzara tamâmıyla nihân olacakdı!..

Demek yegâne ümîd, yegâne hedef, emel bir in‘ikâsdan ‘ibâretdi! Gecesini, gündüzünü kıymetler ve zînetlerle süsleyen gâye, heves, iştiyâk hep bu… Gönlünün bî-sûd arzusu, harîs nazarlarının hayâl-i muhâlinden başka bir şey değil idi!

Yolcu düşünür ve böylece nazlı ‘ömrü geçer. Felek de başka ferdâlar, başka güneşler ihzâr eder. Cilvekâr serâblar, sahte nümâyişler tertîb eyler. Beşeriyyet zevk ve muhabbet, lezzet ve safâ uğruna, bilâ-istisnâ ve bilâ-fâsıla ‘azâb ve hicrâna dûçâr olarak sahrâ-yı hayâtın nâmütenâhîliklerinde muhayyel neş’e ve sevinc adalarının yeşilliklerine doğru, mü’ebbeden iğfâl olunmaya şitâb eder.

1333 **Kadriye Hüseyin**

İspor

Memleketimizde hemen hemen futbola inhisâr eden ispor hayâtı sönük, terakkîsiz bir şekilde duruyor. Birçok yazılara ve dedikodulara rağmen hakîkat bu merkezdedir. İ‘lân-ı hürriyyetden beri bunca parlak istikbâl va‘dlerine ara sıra hükûmetden de gördüğü mu‘âvenetlere rağmen isporda bu hâl-i tevakkuf neden ileri geliyor?

Bunun iki sebebi vardır:

1. İsporun ne olduğu anlaşılmamışdır.

2. Tecrübesiz ellerde kalmışdır.

Evvelâ şunu ‘arz etmek isterim ki makâlelerimi kimseyi tenkîd etmek için yazmıyorum.

İspordan maksad sıhhî bir eğlencedir. Bunda gâye-i aslî ne galebe ne de münferid bir şöhretdir.

İnsân sıhhati için ispor yapar. Şu veya bu oyunda şöhret kazanmak için değil. Kazanılan şöhret, sıhhat için yapdığınız isporun bir netîcesi olabilir, gâyesi değil.

Bizde ma‘a’t-te’essüf görüyorum ki bu tarz-ı telakkî yerine sırf bir hırs-ı iştihâr kâ’im olmakdadır.

Bu ise isporun terakkîsinin en büyük düşmanı bir hâlet-i rûhiyyedir. Bundan kurtulmadıkca bu memleketde ne hakîkî ispor olur ne de bir isportmen çıkar.

İspor tecrübesiz ellerde kalmışdır, dedim. Tekrâr ediyorum. Vaz‘iyyet böyledir. Şehrimizin en ileri gelen kulübleri kimin tarafından idâre olunmakdadır?

İsim tasrîh etmeye hâcet yok. Fakat ispor mensûblarına sorarım. Bizdeki isportmenler, isporla ne derece ‘alâkadâr bulunuyorlar? İspor hakkındaki ma‘lûmât, tecrübe ve görgümüz neden ‘ibâretdir? Bence bu zevât işin şi‘rinde ve kitâbetindedirler. Binâ’en ‘aleyh yapdıkları işden hayır gelmez. Hüsn-i niyyet ve ispora olan muhabbetlerini inkâr edecek değilim. Fakat sâde hüsn-i niyyet ile iş bitmiş olsa idi her şey ne kolay olurdu?

İşte isporun bizde terakkî edememesi, başda olanların ehil olmadıklarından, sistem ve usûl bilmediklerinden ileri gelmekdedir.

‘Acabâ bu vaz‘iyyet karşısında ta‘kîb edilmesi en fâ’ideli hatt-ı hareket ne olabilir? Şübhesiz muhtelif tarz-ı hareketler vardır fakat bunlardan en ‘amelîsi, en kolayı hangisidir?..

Bence en doğrusu bu işlere ‘aklımızın ermediğini, bu husûsda henüz kâfî ma‘lûmâtdâr adamlara mâlik bulunmadığımızı i‘tirâf ederek derhâl harekete gelmek ve Avrupa’ya, Amerika’ya mütehassıs celbi için mürâca‘at etmekdir. Bunun mâlî cihetini burada nazar-ı dikkate almayacağım çünkü arzu olunsa kâbil olacağını yakından biliyorum.

Amerika son zamânlarda öyle adamlar yetişdirmişdir ki değil ispor gibi fâ’ideli bir şey’i bizzât Amerika’nın hayâtî menfa‘atlerini bile göz göre göre yine Amerika milletine inkâr etdirecek derecede propaganda kuvvetini hâ’izdirler. Bunlardan birisi da‘vet olunsa da sırf isporu memleketimizde ahâlîye neşir ve ta‘mîm için kullanılsa yeri vardır. Halk arasına ispor için bir meyil ve muhabbet uyandırmak lüzûmu o derece bârizdir ki bunsuz olmaz. Kâfî derece i‘lân ve propagandasız isporun ‘umûmîleşeceğine ‘aklım ermiyor. Elverir ki ispor hakkında verilecek fikir sâlim olsun.

Mes’elenin fennî ve tıbbî cihetini der‘uhde edecek mütehassıslarımız yokdur. Şimdilik bunları celbden başka çâremiz var mı?

Şimdiye kadar iştirâk etdiğim ve seyretdiğim isporlarda ne intizâmdan bir eser ne de muhtelif isporların muhtelif kâ‘idelerinin sırasıyla tatbîk olunduğunu gördüm. Esâsen bu kavânînin mazbût ve matbû‘ şekilleri olup olmadığına da vâkıf değilim. İsporların mekteblerden başlaması meşrûtdur. Amerika’da muhtelif derecede mekteblerde ispora verilen ehemmiyyet pek büyükdür. Buralardan başlayan ispor hevesi devâm eder. Hâlbuki böyle mekteblerden gayrı mahallerdeki temâyülât za‘îf olur ve ekseriyâ ihmâl yüzünden bir müddet sonra batar.

Ma‘a’t-te’essüf mekteblerimizde terbiye-i bedeniyye nâmı altında gösterilen usûller ile hîçbir netîce elde edilememekdedir. Çünkü bunlar çocukları eğlendirmekden ziyâde sıkar ve pek tabî‘îdir ki insân sıkıldığı bir şey’i sevmez. Fenâ bir başlangıcın fenâ netîce vereceği tecrübe ile sâbit bir hakîkat iken evvelâ mekteblerimizden başlarsak en doğru hareket etmiş oluruz.

Buraları ıslâh ve mütehassıslara havâle ile elde edeceğimiz fâidenin hâricdeki ispor kulüblerinde de te’sîri görülecekdir. Çünkü icrâ edilecek müsâbakada sâlim usûl ve kavâ‘ide tâbi‘ olan mekteb dâ’imâ hâ’iz-i rüchân bir mevki‘de bulunacakdır.

Elyevm ispor bizde hemen hemen futbola münhasır olduğuna nazaran bu husûsda da birkaç söz söylemeyi arzu ediyorum.

Futbol oynayacak gençlerin vücûdları her husûsda kuvvetli ve tâmü's-sıhha olmalıdır. 'Acabâ futbol oynayanlar vücûdlarının derece-i tahammül ve kalblerinin kuvveti hakkında bir fikir sâhibi midirler? Yoksa gelişigüzel, moda diye mi bu isporu tercîh ediyorlar?

Bir buçuk sâ'at mütemâdî koşuşma ve didişmeyi istilzâm eden futbol, haddizâtında küçük çocuklar için muzır olduğu kadar tehlikelidir. Henüz teşkîlâtı tamâm olmayan bir vücûda bu derece zorlu bir ispor pek ağır gelir. Ba'zı genç çocukların da işte bu zorlukdan dolayı ispora merâk edemeyişleri vâki' olur. Ba'zıları ise hasta olurlar.

Bu sebeblerden dolayı futbol oynamak için her hâlde kuvvetli olmak lâzımdır ki bu kuvvet de diğer isporlar sâyesinde elde edilebilir. Gelecek makâlemde mekteb hâricindeki ispor kulüblerinin hangi vâsıtalara mürâca'at ederek terakkî edebileceklerini ve şehremânetinin bu husûsda mu'âvenet ibrâzıyla pek büyük hizmet edebileceğini îzâh edeceğim.

Nüzhet

Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik

(Beşinci Sayıdan Mâba'd)

Müverrihlerimizin Sühreverdî'ye 'atfen nakletdikleri simyâ hâdiseleri bu kadarla kalmıyor. Bunlardan daha câzib ve daha mu'dil vak'alar vardır. Bi'l-hâssa Haleb'de Melik Zâhir ile Şeyh arasında geçen iki vak'ayı zikredebiliriz. Bunlar, Şeyh'in katli hâdiselerini îzâh için ipucu 'addedilebileceği gibi Şeyh'in o zamânda ve oralarda nüfûz ve mevki'i hakkında dedikoduların ne sûretle başladığını gösterecek ve bir dereceye kadar Şeyh'in şahsiyyet-i 'ilmiyyesi ve tarîk-i ittikâ ve zehâdeti hakkında da bir fikir verebilecekdir.

Bu vak'aların birincisini İbn Ebî Usaybi'a naklediyor.[114] Sözü müşârun ileyhe terk ederek

[114] Burada erbâb-ı tedkîk için mühim ve merâklı bir hâdise var. İbn Ebî Usaybi'a'dan nakletdiğim şu uzunca simyâ hâdisesi Râgıb Paşa Kütübhânesi'nde 1033 numarada mukayyed olan *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*'dadır. Bu eserin Fâtih Kütübhânesi'nde ve Çehârşanba'da Murâd Efendi Kütübhânesi'nde pek eskiden yazılmış birer nüshası vardır. Çok şâyân-ı dikkatdir ki Râgıb Paşa'daki nüsha ile berikiler arasında Sühreverdî'nin tercüme-i hâli başka başka yazılmışdır ve şu nakletdiğim simyâ hâdisesi ve buna müteferri' tafsîlât, berikilerinde yokdur. Eğer berikilerin târîh-i istinsâhı kadîm olduğuna bakılırsa bunların doğru olduğu zannolunur. Hâlbuki *Vefeyâtü'l-A'yân* sâhibi İbn Hallikân, Sühreverdî'nin tercüme-i hâli hakkında *'Uyûnü'l-Enbâ*'dan nakletdiği satırlar, tamâmıyla Râgıb Paşa'daki nüshaya tevâfuk etmekdedir. İbn Hallikân târîhen İbn Ebî Usaybi'a'ya yakın olduğu cihetle en doğru bir nüshayı elde etmiş olduğuna şübhe yokdur. Görülüyor ki bu nokta erbâb-ı tetebbu' için hakîkaten nazar-ı dikkati câlibdir. Râgıb Paşa Kütübhânesi'ndeki nüshada Sühreverdî için " هو الامام العالم ابو جعفر عمر بن… " deniliyor ve pederinin ismi yazılmıyor. İbn Hallikân, *'Uyûnü'l-Enbâ*'da Şeyh'in ismi 'Ömer yazılıdır ve pederinin ismi zikredilmemişdir, diyordu. (Mihrâb, s. 31) İşte bu, Râgıb Paşa Kütübhânesi'ndeki nüshanın sıhhatine delîldir. Çünkü diğer kütübhânelerdeki *'Uyûnü'l-Enbâ* nüshalarında Şeyh'in isminden ve künyesinden hîç bahsolmadığı gibi sûret-i vefâtından başka hemen hîçbir îzâhât yokdur. Benim kanâ'atim Râgıb Paşa'daki nüshanın sıhhatindedir. Çünkü Sühreverdî hakkındaki bütün tafsîlât, İbn Ebî Usaybi'a'nın üslûbuyla ve onun rûhuyla yazılmışdır. Verilen ma'lûmât, tarz-ı ifâde ve tefekkür ve beyânâtın sıhhatinde şübhe bırakmıyor.

‘aynen tercüme ediyorum! Bana Şeyh Safiyyüddîn Halîl İbn Ebî Fazl el-Kâtib anlatdı. Ve dedi ki Şeyh Sühreverdî’nin talebesinden olan Şeyh Ziyâüddîn bin Ca‘fer bizzât anlatıyordu: 579’da Şeyh Şehâbeddîn Haleb’e geldi, Halâviyye Medresesi’ne indi. O zamân medrese müderrisi Hanefiyye re’îsi Şerîf İftihârüddîn idi. Sühreverdî, müşârun ileyhin dersinde hâzır oldu. Ve fukahâ ile mübâhaseye girişdi. Şeyh’in mâmeleki, giydiği bir hırka, bir ibrîk, bir de ağaç ‘asâdan ‘ibâretdi. Onu kimse tanımıyordu fakat mübâhasât cereyân edince fukahâ arasında temeyyüz etmeye başladı. İftihârüddîn, Sühreverdî’nin fâzıl bir zât olduğunu anladı. ‘Unnâbî bir sevb, bir mintân, libâs ve gömlek hâzırladı ve çocuğuna “Git bir fakîre şunları ver.” dedi ve bu sözleri söylemesini tenbîh etdi: “Selâm eden ve fakîh bir zâtsın, fukahâ arasında derse hâzır olursun diyen bir kimse bunları, meclisde hâzır olduğun vakit telebbüs etmeniz için gönderdi.” Çocuk, Şeyh Şehâbeddîn’in yanına geldi, ona pederinin tenbîh etdiği sözleri söyledi. Şeyh bir müddet sükût etdi ve sonra “Oğlum! Şunu al.” diyerek ona takrîben yumurta hacminde, Rummânî, güzel bir yüzük taşı verdi, “Benim hâcetimi sen şununla bitir! Çarşıya gidersen bunu mezâda verirsin, kaça çıkarsa

bana haber getirirsin! dedi, taşın renk ve cesâmeti i‘tibârıyla misli görülmüş değildi. Çocuk çarşıya gitdi, dellâlın yanında oturdu, taş müzâyedeye çıkdı ve derhâl kıymeti 25 bin dirheme bâliğ oldu. Dellâl bunu, Haleb sultânı Selâhaddîn’in oğlu Gâzî Melik Zâhir’e getirdi ve yüzük taşının bâliğ olduğu fiâtı söyledi. Melik Zâhir, onun renk ve cesâmetine ve güzelliğine hayret etdi ve 30 bin dirheme çıkardı. Dellâl, Melik Zâhir’e “Gideyim, İftihârüddîn’in oğluna söyleyeyim.” diyerek taşı aldı ve çarşıya indi, çocuğuna “Git, babana danış, şu kıymete çıkdı.” diyerek taşı verdi. Dellâl taşı, İftihârüddîn’in zannediyordu.

Çocuk vaktâ ki Şehâbeddîn’in yanına geldi ve ona mes’eleyi anlatdı, Şeyh gücendi ve kıymetdâr taşı aldı, iki taş arasında parçaladı. İftihârüddîn’in çocuğuna dönerek “Al oğlum, dedi, bu rubaları! Ve pederine git ve tarafımdan elini öp. Eğer biz giyecek istese idik elbise bulmakdan ‘âciz kalamzdık!” dedi.

Çocuk pederine gitdi ve mâcerâyı anlatdı, İftihârüddîn mütehayyir kaldı. Melik Zâhir ise dellâlı çağırtıp yüzük taşını sordu. Dellâl, “Efendimiz, onu sâhibi olan Halâviyye Medresesi müderrisi Şerîf İftihârüddîn’in oğluna teslîm etdim.” cevâbını verdi. Bunun üzerine Sultân Zâhir atına bindi ve medreseye gitdi, medresenin sofasında oturdu. Müderris İftihârüddîn’i çağırtdı ve yüzük taşını sordu, İftihârüddîn “O, buraya inmiş bir fakîr adam var, onundur.” cevâbını verdi. Sultân biraz düşündükden sonra “Yâ İftihârüddîn! Eğer benim kalbime doğan şey’ doğru ise bu fakîr dediğin Şehâbeddîn Sühreverdî olmalıdır.” dedi ve kalkdı, Şehâbeddîn ile buluşdu ve berâberinde kal‘adaki sarâyına aldı. Şehâbeddîn’in şân ve şöhreti buydu. Mezâhib-i muhtelife fukahâsı ile mübâhaseler devâm etdi ve hepsi Sühreverdî’nin huzûrunda ‘âciz kalıyordu! Haleb ahâlîsine keyfiyyet dağıldı, Şeyh’in söz söylemesi de pek parlak idi. ‘Ulemânın en muktedirlerinden daha natûk idi. Bunun üzerine ‘ulemâ ta‘assub etdiler ve katline fetvâ verdiler. Sedîdüddîn diyor ki: “Melik Zâhir ‘ulemânın bu hareketinden çok müte’essir oldu ve hâdise-i katilden sonra Şeyh’in demine fetvâ verenlerden intikâm aldı, bunların birçoğunu hapis ve tazyîk etdi ve mallarını müsâdere etdi.”

Yûsuf Ziyâ

Felsefî Roman

Roman Tefrikamız

Hayy bin Yakzân

4

Evvelce kendisinde tecrübe ettiği için ceylânı da hisden, hareketden men‘ edecek bir sebeb, bir mâni‘ mevcûd olduğunu anladı. O mâni‘ izâle edildiği takdîrde kesb-i ‘âfiyet etmesi kâbil olmak fikrine zâhib oldu. Lâkin ceylâna ‘ârız olan ‘atâlet yalnız ‘uzvuna, bir hâssasına değil tekmîl havâssına, tekmîl ‘uzuvlarına ‘ârız olmuş, hepsi birden ‘amelden sâkıt olmuşdu. Bundan bedeninin içinde, a‘zâdan hîçbirisinin kendisinden müstağnî olmayan ve bütün a‘zâyı işleten, gözden nihân bir ‘uzuv mevcûd olduğunu ve âfetin o ‘uzva geldiğini, o ‘uzvun ıslâhıyla sâ’ir a‘zânın fa‘âliyyeti ‘avdet edebileceğini zanneyledi ve o ‘uzuv, cesedin neresinde saklı olduğunu taharrîye koyuldu. O vakte kadar görmüş olduğu hayvân lâşelerinin kafa, göğüs, karınlarından ma‘âdâ mücevvef ve içi boş bir ‘uzva mâlik olduklarını müşâhede etmediği için merci‘-i küll olan ‘uzvun ancak bu üç ‘uzuvdan birisi içinde bulunduğuna kanâ‘at hâsıl etdi ve öyle kıymetdâr olan ‘uzva makar ve mahfaza olmaya lâyık ancak bu üç ‘uzvun ortasında olabileceğine hükmetdi ve kendine bakdı. Göğsünde böyle bir ‘uzuv bulunduğunu hisseyledi. ‘Aynı zamânda eline, ayağına, kulağına, burnuna, gözüne dikkat ederken onlardan ayrılmasını farz ve takdîr eylemek, onlardan müstağnî olmak imkânını

ŞARKI

Artık yetişir derd ü elem yaşları dinsin
En gamlı kadınlar gibi hülyâlı, derinsin.
Mâtemle geçen günlere bin kahkaha sinsin
En gamlı kadınlar gibi hülyâlı, derinsin.

Çehrende bahârın açılan gülleri solmuş
Aşkın sana bir gizli keder, gizli gam olmuş
Mâtemle yanan kalbine göz yaşları dolmuş
En gamlı kadınlar gibi hülyâlı, derinsin.

Melîha Nûrî

Dîvân-ı Melûl **Çubukcuzâde Sıdkî'ye**

REFÂKAT

Niyâz u nâz ile derler gül ü hezâr öpüşür
Muvakkat olsa da her fasl nevbahâr öpüşür

Niçün benimle öpüşmez o nâz-perver 'aşk
Cihâna şöylece bir baksa âşikâr öpüşür

Görür taraf taraf olmuş mesâr u şevk ile hep
Her âferîde-i bî-hadd ü bî-şumâr öpüşür

Geçende bir gece ser-i meclis-i tarabda o şûh
Göründü dîdeme rakkâs-ı bî-karâr öpüşür

Meyân-ı sofra-i 'işretde şöyle gördüm ki
Leb-i kadehle leb-i yâr işvekâr öpüşür

Humâr ile süzülüp ba'zı karşılaşdıkca
Nigâh-ı mest ile çeşmân hâledâr öpüşür

Melûl o kâfiri insân görünce mest olmuş
Gider bir öyle ki bî-sabr u ihtiyâr öpüşür
(İstanbul-1342)

Rıfkî Melûl

hissederdi. İşbu faraziyyeyi başı hakkında dahi düşündü. Başından dahi müstağnî olmak imkânını zanneyledi. Göğsünde mevcûd olmasını idrâk etdiği şey'e gelince ondan bir dakîka bile imkân bulmuyordu ve vahşî hayvânlarla muhârebe etmekde olduğu zamânlarda onların satvetlerinden, hamlelerinden en ziyâde muhâfazasına ihtimâm etdiği şey göğsü idi. Çünkü içinde olan kıymetdâr şey'e şu'ûru var idi. Bu îzâh olunan emârelerden âfete ma'rûz olan 'uzvun göğsü içinde bulunduğuna kat'î sûretde kanâ'at etdi, o 'uzva zaferyâb olmak ve hastalığını izâle etmek emeliyle göğsünü açmayı 'azim ve tasmîm eyledi. Lâkin sevgili annesinin başına gelen felâketden daha büyük hatâyı irtikâb etmekden, bunun lehinden ziyâde 'aleyhde olacağından korkdu ve ihtiyâtlı davranmayı düşündü. 'Acabâ diğer hayvânlar içinde annesine gelen felâkete dûçâr olup sonradan eski hâlini bulan var mıdır? Böylesine hîç rast gelmediğini görünce artık annesinin de eski hâlini irtikâb etmesi ihtimâlinden me'yûs oldu. Lâkin annesinin o âfetzede 'uzvunu ele geçirdiği takdîrde âfetinin izâlesiyle eski hâlini bulmasına za'îf bir emeli vâr idi. Onun için derhâl göğsünü yarmayı ve içindekini teftîş eylemeyi 'azmeyledi. Sert ve keskin taş, kurumuş kamış parçalarından bıçağa benzer şeyler yapdı, onunla kaburga kemiklerini içine alan perdeye kadar kemiklerin arasındaki

eti yardı. O perdeyi gâyet metîn ve dayanıklı görünce böyle muhkem kılıfın ancak aramakda olduğu ‘uzv-ı şerîfe mahfaza olacağına zann-ı kavî hâsıl eyledi. O kılıfı açdığı takdîrde matlûbuna nâ’il olacağını ümîd eyledi. O vakit kılıfı yarmak ile uğraşdı. Âlât ve edevâtsız olduğu ve elindeki âlâtın taşdan, kamışdan ‘ibâret bulunduğu için açmasında güçlük çekdi. Âlâtını değişdirmeye ve keskinletmeye mecbûr oldu. Kılıfı yarmak için türlü türlü hîleler, tedbîrler kullandı. En nihâye açabildi ve akciğerine tesâdüf eyledi, önce aradığı ‘uzvu bulduğunu zannetdi ise de akciğerinin her tarafını evirdi, çevirdi, âfetzede olan mahalli onda aradı, lâkin ilk evvel rast gelmiş olduğu ‘uzuv ancak akciğerin yardığı tarafda olan nısfı idi, o nısfın bir tarafa meyli olduğunu gördü. Hâlbuki aramakda olduğu ‘uzvun tûlen cesedin ortasında olmasını mu‘tekid olduğu, ‘arzen de ortada olması lâzım geldiğine dahi i‘tikâdı var idi. Onun için taharrîsine devâm eyledi. En nihâye, göğsünün ortasında, son derece kavî bir kılıfla örtülü, son derece metânetde bulunan askılarla bağlı ve yardığı tarafdan akciğerle çevrilmiş olduğu hâlde yüreğini buldu ve kendi kendine “Bu sefer bulabildiğim şu ‘uzuv, öbür tarafdan dahi yardığım tarafdan olduğu gibi mahfazalı ise tâm vasatda vâki‘ olur ve aradığım şey ancak bu olduğu tahakkuk eder.” dedi. “Bâhusûs bunda müşâhede eylediğim vaz‘iyyetin, şeklin güzelliği, toplu ve etinin kavî olması, diğer ‘uzuvlarda mislini görmediğim mahfazalarla örtülü bulunması gibi hâssalar da var!”

Der-‘akab göğsünün yarmış olduğu cihete mukâbil olan öbür tarafında taharriyyâta başladı. O cihetde dahi kalbi, kılıflarla, akciğerle, atkılarla muhâfazalı olduğunu gördü. Onun için kalbin, ‘uzv-ı matlûb olduğuna hükmeyledi. Kılıfını açmaya koyuldu. Birçok zahmet ve meşakkat çekdikden, bütün iktidârını sarf etdikden sonra açabildi. Onu kılıfından çıkardı, tecvîfsiz olduğunu gördü. Onda belli bir hastalık olup olmadığını taharrî eyledi, hîçbir şey görmedi ve eliyle onu kuvvetlice sıkdı ve bundan tecvîfli olduğunu hissetdi ve “İşte aradığım ve bu âna kadar elde edemediğim matlûb, bu ‘uzvun içinde olmalı.” dedi. O vakit kalbini açdı. Birisi sağ tarafda olmak üzere iki göz gördü. Sağ tarafda olan göz donmuş kanla dolu idi. Sol tarafdaki ise içi bomboş idi ve kendi kendine düşündü: “Benim aradığım şey’in meskeni ancak bu iki hücreden birisi olmalı. Lâkin sağ

tarafdaki hücrede donmuş kandan başka bir şey görmüyorum. Hâlbuki bu kan, bütün cesed hâl-i ‘atâlete uğramadıkca donmamışdır. Çünkü bu kan, diğer kanlar gibi kan olmakdan başka bir şey değildir. Diğer kanlar ise cesedden akdıkdan sonra donar, sonra kurur. Bir de görüyorum ki kan yalnız bir ‘uzva mahsûs değildir. Sâ’ir ‘uzuvlarda dahi mevcûddur. Hâlbuki benim aradığım şey’in velev bir ân olsun kendisinden istiğnâ olunamayacak işbu ‘uzva mahsûs olması iktizâ eder ve taharriyyâtım ancak onu elde etmek içindir. Çok def‘a vahşî hayvânlar tarafından yaralandığım zamân benden çok kan akdığı hâlde bana hîç ziyânı olmuyor, hîçbir ‘uzvumu hâl-i fa‘âliyyetden ta‘tîle uğratmıyordu. Şu hâlde aramakda olduğum şey bu hücrede değildir. Sol tarafdaki hücreyi ise bomboş görmüyorum ve bütün bütün fâ’idesiz olduğuna da kanâ‘at getirmiyorum.

Çünkü herhangi bir ‘uzuv olursa olsun mutlakâ kendisine mahsûs bir iş için olduğunu görüyorum. Şimdi nasıl olur da bu boş hücre müşâhede etdiğim bunca şerefiyle berâber bâtıl ve fâ’idesiz olur? Hîç şübhe etmiyorum ki aramakda olduğum şey bu hücre içinde imiş, oradan çıkmış, onu tahliye etmiş, ondan sonra işbu cesede ‘atâlet gelmiş, idrâkden, hareketden düşmüşdür. Artık o, ceylânın cesedi sağlam, parçalanmamış iken kalbin sol tarafındaki gözde sâkin olan şey’in oradan çıkdığını görünce bedenin böyle harâbiyyete dûçâr oldukdan ve parçalandıkdan sonra bir daha oraya ‘avdet etmeyeceğine kanâ‘at hâsıl eyledi. Nezdinde bedenin kıymeti kalmadı. Kıymet ancak bir müddet bedende ihtiyâr-ı ikâmet etdikden sonra orayı terk eden şeyde olduğunu idrâk etdi ve bütün fikrini o şey’e hasreyledi. Şimdi ‘acabâ o nedir? Nasıl bir şeydir? Onu cesede rabteden nedir? ‘Acabâ nereye gitdi? Çıkarken hangi kapıdan çıkdı? İstemeyerek çıkdıysa onu yerinden oynatan ve çıkmasına icbâr eden esbâb nedir? Kendi hâhişi, kendi ihtiyârıyla çıkdıysa onu bedenden istikrâh etdiren, bedenden soğutan nedir? diye kendi kendine türlü türlü su’âller îrâd etmeye başladı, fikri dağıldı, şaşakaldı ve cesedden bütün bütün nefret etdi ve onu atdı. Kendisine acıyan, onu emziren, şefkat kucağına alan, cesed olmadığına ancak cesedi me’vâ, mesken ittihâz edip sonradan terk eden şey olduğuna ve cesedden sudûru zannolunan işlerin kâffesi o şeyden sâdır olduğuna ve cesedin ancak

vahşî hayvânlarla mukâtele için tedârik etdiği ‘asâ gibi o şey için bir âlet hükmünde olduğuna, hülâsa bir âletden başka bir şey’ olmadığına hükmeyledi. Ondan sonra bedenden ‘alâkasını kesdi, bütün himmetini, gayretini bedeni işleyen o şey’e sarf etdi ve onu anlamakdan başka bir şeyde şevki kalmadı. Artık beden de ta‘affün etmeye başlamışdı. Etrâfa fenâ fenâ kokular dağılıyordu. Bu sebeble bedene nefreti ziyâdeleşdi. Hattâ görmemesini bile arzu etmeye başladı. Bu sıralarda iki karganın döğüşmekde oldukları gözüne ilişdi. Bunların biri diğerini öldürdü. Diri kalan, eşine eşine yerde bir çukur kazdı, öldürdüğü arkadaşını içine atdı, üstünü toprakla örtdü. Bunu görünce kendi kendine “O karga öldürdüğü arkadaşını gömmek husûsunda ne güzel bir tedbîr kullandı. Hâlbuki annemi gömmek için böyle bir tedbîr bana daha yakışıklı idi.” dedi. Ve hemen bir çukur kazdı, içine ceylânın lâşesini atdı ve üstünü toprakla örtdü.

Ondan sonra ceylânın cesedini harekete getiren şey’i düşünmeye daldı. Ne olduğunu bir türlü anlayamadı. Şu kadar ki ceylânları teker teker nazar-ı tedkîkden geçiriyordu ve hepsi annesinin şeklinde, sûretinde gördü. Onları harekete getiren şey’in dahi annesini tedbîr tahrîk eyleyen şey gibi bir şey olması zannı hâsıl oldu ve annesine benzedikleri için onları sevmeye başladı, onlarla ülfet peydâ etdi. Bir zamân böyle kaldı. Hayvânların, otların envâ‘ını tedkîk ederdi. Her bir nev‘ hayvânın, her bir nev‘ nebâtın birçok efrâdı olduğu gibi kendisinin de elbette birçok efrâdı müştemil bir nev‘den bir ferd olmak ihtimâline zâhib olarak kendi nev‘inden kendisine benzer birisine tesâdüf etmek emeliyle cezîrenin tekmîl sâhillerini dolaşdı. Bütün emeli boşa çıkdı. Kendisine benzer hîçbir şey bulamadı.

Deniz, her tarafdan cezîreyi ihâta etdiği için dünyâda o cezîreden başka bir yer mevcûd olmadığı i‘tikâdında idi. Günün birinde nasılsa cezîrede bulunan ormanların bir köşesine âteş düşdü, ‘alevinin ‘aks-i ziyâsı gözüne ilişdi, âteşin bulunduğu yere kadar gitdi, yakından âteşi gördü. Müdhiş bir manzara… O vakte kadar görmesini i‘tiyâd etmediği bir mahlûk gördü. Uzun bir müddet âteşden hayret içinde kalarak bulunduğu yerde tevakkuf eyledi, sonra yavaş yavaş âteşe yakınlaşdı. Âteşin parlak ziyâsını, her rast geldiği çöpleri, otları hemen yakıp âteşe kalbetdiğini gördü. Bu husûsdaki hayret ve fart-ı

ta‘accübünden ve Cenâb-ı Hakk’ın kendi hilkat ve tabî‘atında yaratdığı kuvvetden cesâret alarak âteşe elini uzatmak ve ondan bir mikdâr almak istedi. Elini âteşe dokundurunca eli yandı, âteşi avucuna almaya muktedir olamadı. Henüz tutuşmuş lâkin daha bir tarafı yanmamış odun parçalarından birisini almasını ‘akletdi. Tecrübesini yapdı, öyle bir parça odun aldı, mesken ittihâz eylediği yere kadar götürdü, ondan evvel sekeni için bir mağara intihâb etmişdi, orada barınırdı. Âteşi güzel bir şey bildiğinden ve ondan müte‘accib olmasından dolayı gece gündüz odun, yonga yakmaya devâm ederdi ve geceleri ona daha ziyâde ihtimâm ederdi. Çünkü âteş, ziyâ vermek, ısıtmak husûslarında güneş yerine kâ’im olurdu. Ona son derece mübtelâ oldu ve o vakte kadar görmüş olduğu şeylerin en şereflisi olduğuna mu‘tekid oldu. Onun dâ’imâ cihet-i aleve hareket etmekde olduğunu gördüğünden müşâhede eylediği ecrâm-ı semâviyyeden olması zannı hâsıl oldu ve her şey hakkında kuvvetinin derece-i te’sîrini tecrübe ederdi. Rast geldiği her şeyden içine atardı. İçine atdığı şey’in yanmaya kâbiliyyet ve isti‘dâdına göre kimisi tedrîcen yanardı. Âteşe atdığı eşyâ arasında denizin, sâhile atmış olduğu hayvânât-ı bahriyyeden birisi tesâdüf eyledi. Kızarıp yağı akmaya başlayınca yemeye iştihâsı geldi. Birazını yedi ve hoşuna gitdi. Ondan et yemesini ‘âdet edindi, sonra kara ve deniz hayvânlarını avlamak için hîleler, tedbîrler düşündü. Avlamakda kesb-i mahâret eyledi. Yanında âteşin şerefi artdı, zîrâ o vakte kadar eline geçmeyen nefîs yemekleri âteş vâsıtasıyla elde edebildi. Âteşin bu sûretle iyi ve müfîd te’sîrâtını ve her şey’i tahlîl için kuvvet ve iktidârını gördüğünden ifrât denilecek derecede âteşe olan meyil ve muhabbeti kökleşince kendisini büyütüp ve ona annelik yapan ceylânın kalbinden hicret eden şey’in işbu mevcûdun nev‘inden veya cinsinden bir ferd olduğu ‘aklında yerleşdi. Hayvânların bedenleri yaşadıkları müddetce sıcak, öldükden sonra soğuk olmasıyla nazarında bu zihniyyeti kuvvet buldu ve görüyordu ki bütün bu hâller sâbit ve dâ’imî idi, intizâmına hîç halel gelmezdi. Ceylândan yardığı mevzi‘ hizâsında kendisinde de göğsü altında şiddet-i harâreti hissederdi. Gerek ölmüş ve diri hayvânlarda ve gerek kendisinde ıttırâdına halel ‘ârız olmayan şu hâller nefsinde yerleşdikden sonra ‘aklına şu mülâhaza geldi: Eğer diri

bir hayvân tutarsam ve diri olarak kalbini açarsam annemin kalbini açarken gördüğüm hücreyi o hayvânda, hücrede sâkin olan şeyden dolu görür ve âteş cevherinden olup olmadığını ve onda ziyâ ve harâretden eser olup olmadığını tahkîk etmiş olurum, dedi.

Hemen bir hayvân avlamaya çıkdı ve muvaffak oldu. Elde etdiği hayvânın elini, ayağını muhkemce bağladı. Annesinden yardığı yerini yardı, kalbini buldu, sol cihetini açdı. Annesininkinden boş bulduğu hücreyi beyâz sise benzer buhârlı havâ ile dolu gördü. İçine parmağını sokdu, yakacak kadar sıcak buldu ve hayvân derhâl öldü. O vakit o sıcak buhârın şu hayvânı yaşatdığını ve eşhâs-ı hayvânın her birinin kalbinde böyle bir buhâr mevcûd olduğu ve hayvândan o buhâr ayrıldığı zamân öleceğini anladı. Sonra kendisinde hayvânın sâ'ir a'zâlarını, tertîbini, vaz'iyyetlerini, keyfiyyet ve kemmiyyetlerini, ba'zılarının ba'zılarına keyfiyyet-i irtibâtını, hayâtlarını idâme için o sıcak buhârdan nasıl istifâde eylemekde olduklarını ve buhârın devâm etdiği müddetce nasıl bekâ bulduğunu ve niçin tükenmediğini tedkîk ve tahkîk etmek arzusu uyandı. Saydığımız şu şeyleri istikrâ' ve tetbbu'a başladı. Diri, ölü eline geçen hayvânları teşrîh eyledi ve hepsini nazar-ı tedkîk ve im'ânından geçirdi. 'İlm-i teşrîh-i hayvânâtda öyle bir dereceye kadar yükseldi ki kibâr-ı tâbi'iyyûn mertebesini buldu.

Hayvânların her biri birçok a'zâya, türlü türlü his ve harekeye mâlik ise de bunlar, bir menbâ'-ı vâhidden münbe'is olup oradan sâ'ir a'zâya sirâyet için inkısâma uğrayan rûh vâsıtasıyla vâhid 'addolunur. Bütün a'zâ, rûhun ya hâdimidir ya vâsıta-i teblîğidir. Bedeni tedbîr ve tasarruf etmek husûsunda rûhun vaz'iyyeti, türlü türlü esliha vâsıtasıyla düşmanla muhârebe eden veya bi'l-cümle kara ve deniz hayvânları avlamak i'tiyâd eden kimse vaz'iyyetindedir. Muhârebede isti'mâl etdiği silâh ya müdâfa'a için veya tecâvüze geçmek için olur. Sayd âletlerinin dahi bir kısmı deniz hayvânlarını avlamaya, bir kısmı kara hayvânlarını avlamaya elverir. Teşrîh-i hayvânâta mahsûs âletler dahi bir kısmı yarmak, delmek içindir. Beden ise vâhiddir. İşbu âletleri her biri sâlih oldukları şey'e, ondan istenildiği gâye ve maksada göre muhtelif sûretde kullanır ve istediği gibi tahrîk eder.

-Bitmedi-

Babanzâde

Reşîd

Kitâbiyyât

Son günlerde te'lîf ve tercüme neşriyyâtı, şimdiye kadar târîhimizde misli görünmeyen bir sür'at ve vüs'atle tezâyüd etmekdedir. Bir tarafdan Ma'ârif Vekâleti, diğer tarafdan Şer'iyye Vekâleti yekdiğeriyle müsâbaka edercesine âsâr-ı 'ilmiyye ve felsefiyye neşir ve terakkiyâtı 'ilmiyyemiz için şâyân-ı şükrân fedâkârlıklar ihtiyâr ediyorlar.

Hakîkî tekâmülümüz için gençliğin güzergâhında derin boşlukları doldurmaya ma'tûf olan bu kıymetdâr emeklere -kemâl-i şükrân ile görüyoruz- *Sebîlü'r-reşâd, Yeni Kütübhâne, Oğlumun Kütübhânesi* gibi husûsî mü'esseseler de a'zamî yardım etmekde; târîhî, felsefî, fennî, dînî muhtelif eserler vücûda getirmekdedirler.

Bunlardan ma'âdâ bir de bizzât mü'ellifler tarafından neşredilen ba'zı eserler görülmekdedir. Bu neşriyyât, hey'et-i mecmû'âsı ile istikbâl-i 'ilmimiz için emniyyet-bahş ümîdler veriyor.

Âsâr-ı 'ilmiyye neşriyyâtının kemmiyyet i'tibârıyla gösterdiği bu terakkînin yanı başında bi'l-hâssa bu âsârın bir de keyfiyyet ve kıymet i'tibârıyla 'arz etdiği teceddüd ve terakkî görünmekdedir ki bizi bu kıymetli âsârı birkaçı üzerinde tevakkufa mecbûr etdi:

Metâlib ve Mezâhib

Bergson ve Konferansları

Milliyet Nazariyyeleri

Geçenlerde Mehmed Emîn Bey'in *Felsefe Neşriyyâtında Bir Terakkî Hatvesi* nâmı altında neşretdiği makâlede, Medrese-i Süleymâniyye Mantık müderris-i sâbıkı Hamdî Efendi'nin *Metâlib ve Mezâhib* nâmındaki târîh-i felsefe tercümesi ile Darü'l-fünûn Rûhiyyât mu'allimi Şekîb Bey'in Bergson ve kudret-i rûhiyyeye dâ'ir birkaç konferansın tercümesi ve bi'l-hâssa bunların mukaddimelerindeki kudret ve nüfûz-ı felsefî hakkında çok haklı olarak lisân-ı sitâyişle bahsetmişdi. Bu bâbda *Darü'l-fünûn Edebiyyât Medresesi Mecmû'âsı* son nüshasında Hamdî Efendi'nin mezkûr eserine bir makâle tahsîs etdiği gibi mecmû'âmızın 3 numaralı nüshasında Şekîb Bey'in eserine de bir makâle tahsîs etmişdir. 'Aynı sûretle en kıymetdâr âsâr-ı felsefiyyeden biri olan Darü'l-fünûn Ahlâk mu'allimi 'İzzet Bey'in *Milliyet Nazariyyeleri* nâmındaki eserine Şekîb Bey, *Millî Mecmû'â*'da bir makâle tahsîs etmişdir. Bu makâleler mezkûr eserler hakkında bir fikir vermeye kâfîdir. Şu kadar söyleyelim ki Hamdî Efendi, *Metâlib ve Mezâhib* nâmındaki eseri yalnız tercüme ile kalmamış, mesâ'il-i felsefiyyeyi sâdıkâne tercüme etmekle berâber onları İslâm feylesoflarının telakkiyyâtıyla karşılaşdırarak mukâyese etmiş, ma'lûmât-ı fıkhiyyesinden a'zamî istifâde ederek birçok tenkîdât serd etmiş ve bi'l-hâssa kendine hâs efkârını ifâde etmek üzere hakîkaten bedi'î bir mukaddime yazmışdır. Şekîb Bey ise gerek konferansların tercümesinde ve gerek Bergson'un felsefesi hakkındaki

mütâla‘âtına tahsîs etdiği mukaddimede kendine mahsûs selâset ve mahâret, ve kâri’lerini memnûn edecek bir suhûletle üslûbunu idâre etmişdir. En muğlak ve derin bahisleri vâzıhan ifâde etmekde gösterdiği bu mahâret, bugüne kadar felsefe neşriyyâtında görülmüş muvaffakiyyetlerden değildir.

‘İzzet Bey’in eserine gelince bu, büsbütün bambaşka bir şey’dir. Eseri tamâmıyla anlamak, felsefe ve ictimâ‘iyyât ile uzun müddet iştigâle mütevakkıf. Ta‘bîrât ve ıstılâhâtı yerli yerinde kullanmak için aslâ müsâmaha gösterilmemiş, garb felsefe ve ictimâ‘iyyât sistemlerini esâsından kavrayarak yine o sistemler dâ’iresinde garb feylesoflarını tenkîd ve fikirlerini mukâyese etmek kudreti, eserde vasf-ı mümeyyizi teşkîl eder. Bizde garb feylesoflarını taklîd ile müstakil düşünmeye bîgâne kalan, mesâ’il-i ictimâ‘iyye ve felsefeyi husûsî fikirlere göre sevk ve îzâh eden kalemlere bu eserde usûl dâ’iresinde ta‘rîzler edilmiş ve bizde ilk def‘a olarak şahsî düşünce ve muhâkemelerle yeni fikirler ileri sürülmüşdür.

Bu eserlerden ma‘âdâ dînî tedrîsâtda esâslı bir inkılâbın mübeşşiri olan iki eser-i mühim nazar-ı dikkati câlibdir.

Dînî Dersler (Üçüncü Kitâb)

Muvazzah ‘İlm-i Kelâm Dersleri

Bu iki kitâb, şimdiye kadar yazılan muğlak ve müşkül kitâbların tamâmıyla zıddına olan açık ve selîs bir lisânla yazılmış ve herkesin istifâdesini te’mîn etmişdir. Bunlarda İslâmiyyet’in ‘asrî fikirlerle mukâreneti gösterilmiş, dîn-i İslâm’ın ahkâmıyla edyân-ı sâ’irenin ahkâmı arasında mukâyeseler yapılmışdır. Birinci kitâbın mü’ellifi Aksekili Hamdî Efendi, hiss-i dînîyi ferdî rûhiyyât nokta-i nazarından tedkîkîyle ‘aynı mü’essesenin ictimâ‘î rûhiyyât nokta-i nazarından tedkîkini karşılaşdırarak İslâmiyyet’in en yüksek ve ihtiyâcât-ı medeniyye ve ‘asriyyeyi te’mîn eden yegâne dîn olduğunu göstermiş ve İslâmiyyet ile medeniyyet arasındaki münâsebeti esâslı sûretde irâ’e etmişdir. İkinci kitâbın mü’ellifi ‘Ömer Nasûhî Efendi, zamânımızda mevzû‘-ı münâkaşa olan ictimâ‘î, târîhî birtakım mesâ’il-i mühimme hakkında serd-i mütâla‘ât etmiş, taharrî-i hakîkatde bulunan genc fikirleri tenvîre, cem‘iyyet-i beşeriyyenin ihtiyâcât-ı rûhiyyesini tatmîne hizmet edecek bir tarzda vâzıh ma‘lûmât vermişdir. Eserlerin her ikisinin de mesâ’il-i fikriyyeyi, Avrupa felsefelerini münâkaşa ederek yazılmış olduğu görülüyor. Kolayca anlaşılabilecek ve kolaylıkla bellenebilecek gâyet ‘amelî bir usûl dâ’iresinde yazılan bu eserler, bu mevzû‘ etrâfında bu sûretle ilk olarak yazılan eserler olduğunu takdîr ve şükrân kaydederiz.

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **1** Mart **1340** Sayı: **8**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

İslâm, Edvar Monte	**M. Şekîb**
‘Abdülhak Hâmid Bey’in Gayr-i Münteşir Mektûbları	**Halîl Hâlid**
Orta Asya’da Türkmen	**Hilmî Ziyâ**
Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik	**Yûsuf Ziyâ**
İspor	**Nüzhet**
Nevrekoblu Mahmûd Hâmid Efendi	**Hüseyin Şem‘î**
Serâb	**Kadriye Hüseyin**
Köy Mektûblarından - Ekenler ve Yiyenler	**Mehmed Sıdkî**
Saçların	**Melîha Nûrî**
Bize Dâ’ir	**Şeref Kâzım**
Nâmın Anılsa	**Feyzî-i Hindî**
Korkma Anne	**Ahmed Ferîd**
Kış Türküsü	**Zekî Fâ’ik**

Şehzâdebaşı: Evkâf-ı İslâmiyye Matba‘ası

1340 - 1924

İslâm

2

‘Arab Hilâfetinde İdâre

Mü’ellif buraya kadar müslümân cem‘iyyetinin ‘aynı zamânda siyâsî ve dînî teşekkülünü göstermiş oldu. Bundan sonra idârî safhaya geçiyor.

Müslümân medeniyyetinin mebde-i hareketi Kur’ân-ı Kerîm olmuşdur. Bu kitâb-ı mukaddes, bütün İslâmî inkişâfın ez-her cihet esbâbıdır. İslâm idâresi, yabancı medeniyyetlerin te’sîrâtı mahsûs bir hâle gelinceye kadar ağır ağır inkişâf etmişdir.

Müntehâb halîfeler, devr-i İslâm idâresinin ilk merhalesi idi. Halîfe, re’îs-i dînî, re’îs-i siyâsî ve re’îs-i ‘adlî olmak i‘tibârıyla mâddî ve ma‘nevî bir hükümdâr-ı mutlakdı. Taşralardaki rü’esâ-yı idâre, halîfenin vekilleri sayılırdı.

Taşra idâresi ilk inkişâfını Hazret-i ‘Ömer zamânında idrâk etdi. Beyne’n-nehreyn’de irvâ ve iskâ ‘ameliyyelerine başlanarak Fırat ve Dicle’de yapılan su sedleri, müfettişlerin nezâretleri altına konuldu. Suriye ve ‘Irâk’da kadastro te’sîs olunmak sûretiyle arâzî ve emlâk vergileri yeknesak bir esâsa rabtedildi. İnzibât ve âsâyişin te’mîni için de tedâbîr ittihâz olunmak sûretiyle muntazam bir idâre daha Hazret-i ‘Ömer zamânında te’sîs etdi.

Bu devirde hükûmetin vâridâtı bütün müslümânlardan alınan a‘şâr ile ganâ’im-i harbiyyenin beşde biri ve yalnız gayr-i müslim teb‘adan cibâyet olunan tekâlîf-i şahsiyye ve emlâk ve arâzî vergileri idi.

Vâridât-ı hükûmetin idâresi başlı başına halîfenin elinde idi. Bu vâridât, masârif-i harbiyyeye, nâfi‘aya, me’mûrîn ma‘âşâtına, muhtâc-ı mu‘âvenet fakîrlere ve her sene bütün müslümânlara tevzî‘ olunan hisselere sarf olunurdu.

Gayr-i müslimlere tarh edilen tekâlîf-i şahsiyye zenginlere, ortalara, fakîrlere olmak üzere üç nisbet dâ'iresinde yapılırdı. Arâzî ve emlâk vergisi de toprağın cinsi ve bereketine göre tarh olunurdu.

Amvâl-i emîriyyenin tahsîli için husûsî bir dâ'ire teşkîl edilerek teşkîlât ve 'ünvânı 'Acemlerden iktibâs olundu. Dîvân tesmiye olunan bu dâ'irenin me'mûrları 'Acemler, Rumlar ve Kıbtîlerdi.

İcrâ-yı 'adâletde halîfe tâm bir bî-taraflık gösterirdi. Müslümân cem'iyyetindeki bu müsâvâtcılık sıfat-ı fârikası, İslâm'ın daha mebde'lerinde bâriz bir tarzda tezâhür etdi.

İslâm kânûnu altında yaşayan memleketlerde ne imtiyâzâta ne de sınıflara meydân verilmezdi. Çünkü Hazret-i Muhammed nazarında bütün müslümânlar müsâvî idiler.

Emevîler devrinde idâre hem inkişâf ediyor hem de mu'dilleşiyor. Yabancı mü'esseselerin taklîdi çoğalıyor. Civâr hükûmetlerin sarâylarında zînet ve ihtişâm, Şâm'a sirâyet etmeye başlıyor. Emevî hânedânının mü'essisi pâyitahtda sarây yapdırıyor, şeref-müsûllerde tahtda oturuyor. Câmi'de hânedâna ayrı bir yer tahsîs olunuyor.

Halîfenin vilâyetlere ta'yîn etdiği vâlîlere vâsi' nüfûz ve salâhiyyet veriliyor. Emevî hânedânının bidâyetlerinde bu vâlîlerde ne hâkimlik ne de imâmlık vazâ'ifi yokdu. Kâdîlerle imâmlar doğrudan doğruya halîfe tarafından nasbolunurlardı. Bu hâl bi'l-âhare ta'dîl edildi. Vâlîlere verilen bu vâsi' salâhiyyet tehlikesiz olmamışdı. Nitekim bunlar merkez-i hükûmete karşı mütemâdî kıyâmlarıyla idâre-i hükûmeti çok rahnedâr etmişlerdi.

Dîvân-ı hümâyûnu ilk te'sîs eden Mu'âviye oluyor. Artık bütün mu'âmelât-ı hükûmet burada temerküz ve bi'n-netîce kesb-i resmiyyet ediyor. Posta teşkîlâtı da 'Acem ve Bizans imparatorluklarındaki numûnelere göre ilk def'a bu halîfe zamânında yapılıyor.

'Abdülmelik zamânında 'Arabcanın lisân-ı resmî olması karârgîr oluyor. Bu zamâna gelinceye kadar defâtîr-i resmiyye, müdîrân-ı 'Arabın ekseriyyetinin ümmî olmaları hasebiyle Rumlar ve 'Acemler tarafından tutuluyordu. Ve kendi lisânlarında yazılıyordu. Meskûkât da bu halîfe zamânında darb olunuyor. İlk meskûkât, on iki frank kıymetinde olan altun dînâr ile takrîben bir frank kıymetinde gümüş dirhem idi. Emevî hükûmetlerinin bütçeleri hakkında mevsûk ma'lûmât

yokdur. Yalnız Endülüs Emevîlerinden İkinci el-Hakem ile el-Mansûr (961-976) zamânlarında Kurtuba halîfesinin vâridâtı o zamâna nisbetle 300 milyon frank gibi ‘azîm bir meblağa bâliğ olduğu ma‘lûmdur. Bu devir ile ‘Abbâsîlerin Hârûn er-Reşîd ve Me’mûn devirleri ‘Arab târîhinin en parlak, en mes‘ûd ve en güzel devirlerinden sayılabilir.

‘Abbâsîler devrinde ‘Arab idâresi, zirve-i kemâle vâsıl oluyor. ‘Acem nüfûsunun gâlib olduğu Bağdâd’da hilâfet idâresi yeni, yüksek bir nizâm iktisâb ediyor. Burada hükümdârdan sonra ilk makâm mâhiyetinde olan vezîr-i a‘zamlık ya‘nî baş vekâlet te’sîs olunuyor. Artık bu makâmda halîfenin bütün nüfûzu toplanmış gibidir ve hattâ sadra‘zamın ba‘zı zamânlarda halîfe fevkinde zî-nüfûz olduğu görülmüşdür. ‘Abbâs hânedânının inhitâtı, bu makâmın te’essüsüyle başlamış sayılabilirdi.

‘Abbâsî hükümdârlarının ‘ünvânları hem halîfe hem de re’îsü’l-müslimîn idi. Bütün nâzır ve me’mûrları onun vekîli sıfatıyla icrâ-yı hükûmet ederlerdi. Halîfeler vazîfelerini yapmazlarsa bunlara karşı kıyâm meşrû‘ idi. Nâzırlar yalnız halîfeye karşı mes’ûl idiler. Vâlîler de ancak halîfe veya sadra‘zama hesâb vermekle mükellefdiler. Ordudaki paşalar ya halîfe veya vezîr-i a‘zam tarafından ta‘yîn olunurlardı. Bunların çok vâsi‘ salâhiyyetleri vardı. Meselâ sulh mu‘âhedeleri ‘akd, icrâ-yı ‘adâlet ve taksîm-i ganâ’im edebilirler.

Mahkeme-i şer‘iyyelerdeki kâdîlerin verdikleri hükümlerin temyîzi, halîfenin riyâsetindeki bir mahkeme-i temyîzde olurdu.

Evzân ve mikyâsât ile ‘örf ve ‘âdetleri teftîş eden müfettişler vardı. Bunlardan ma‘âdâ üç büyük makâm daha vardı: Şerâfet, imâmet, emîrü’l-hac.

Şerîflik makâmının vazîfesi bir nev‘ asâlet teşkîl eden Hazret-i Peygamber ‘â’ilesinin ahfâdına nezâret etmek ve bunların tevellüd ve vefâtlarını kaydetmekdi. Bunların muhârebeye iştirâk etmeden ganâ’imden bir hisse almak ve vergi mükellefiyyetinden mu‘âf olmak gibi ba‘zı imtiyâzları vardı. Her vilâyetde iki şerîf bulunurdu. Bunlardan biri ‘Alevîlerin, diğeri ‘Abbâsîlerin idi.

‘Abbâsî hükûmetlerinin bütün bütçeleri ma‘lûm olmamakla berâber şu üç devir bütçeleri ma‘lûmdur:

1. 193 sene-i hicriyyesinden 203 sene-i hicriyyesine kadar hazîneye her sene 411 milyon dirhem girmişdir.

2. 237 sene-i hicriyyesinden 254 sene-i hicriyyesine kadar senevî vâridât 371 milyon olmuşdur.

3. 254 sene-i hicriyyesinden 269 sene-i hicrîye kadar bu meblağ senevî 293 milyona tenezzül etmişdir.

İşte ‘Arab hükûmetinin zirve-i kemâl devirleri. Bu hükûmet dâ’imâ halkcılık (?) zihniyyeti taşıyan bir cem‘iyyet üzerinde hükümrân olmuşdur. Hazret-i ‘Alî veya ‘Abbâsî şürefâsına verilen imtiyâzlar, kurûn-ı vustâdaki Avrupa asâleti ile kâbil-i kıyâs değillerdir. İslâm idâresi, halîfe denilen mutlak bir efendi idâresi altında olmakla berâber teb‘a arasında mutlak bir müsâvât cârî idi. Herkes kânûn nazarında birdi. Hattâ köleler bile en yüksek makâmlara irtikâ edebilirlerdi.

Bütün bu güzellik ve büyüklüğüyle berâber bu hükûmet telakkîsinin bir kusûru ya‘nî halîfenin mutlak nüfûzuyla idâre etdiği cem‘iyyetin demokratik seciyyesi arasında çok büyük bir nisbetsizlik vardı. Bu nisbetsizlikden siyâsî ve ictimâ‘î mâhiyetde dâ’imî bir imtizâcsızlık, âhenksizlik tevellüd etdi.

Vâkı‘â halîfeler, hükümdâr-ı mutlak i‘tibârıyla çarçabuk imparatorluklar te’sîsine muvaffak oldularsa da bunların devâmını te’mîn edebilmek husûsunda ‘aynı kuvvete sâhib olamadılar. Başlarında birinci sınıfdan insânlar bulunduğu müddetce hilâfetler dâ’imâ kuvvetli ve devâmlı oldular. Orta veya dûn seviyede halîfeler gelince de inhitât da berâber geldi ve hilâfetler bunlarla birlikde yıkıldı.

Dînî İnkişâf

Büyük bir rûh-ı dînî olan Hazret-i Muhammed, tasavvur edilebilecek en geniş ma‘nâsıyla bir ıslâhâtcı ve teşkîlâtcı idi:

İctimâ‘î ve dînî teşkîlât dehâsının pek yüksek bir derecesine sâhib olduğunu isbât

eden en mühim idâre, ıslâhât-ı dîniyyesini neşretmeye başladığı dakîkadan i‘tibâren kânûn ‘umdesini vaz‘ etmeye muvaffak olması idi.

Hazret-i Muhammed’in müdrikesi, ‘ilm-i kelâm esâslarından ziyâde kânûn ve hukûk fikriyle meşbû‘du. Kur’ân-ı Kerîm, Tevrat’dan daha ziyâde teşrî‘î bir sıfat-ı fârikayı hâ’izdir. Dâ’imâ sayrûret ve tekevvün hâlinde bulunan kavânîn-i hukûkiyyenin bu hayâtiyyetini en güzel idrâk ve bu hayâtiyyete tevâfuku telkîn eden Hazret-i Muhammed olmuşdur.

Gerek ‘ilm-i kelâm ve gerek İslâm hukûku, ıslâhât-ı Muhammed’in bir vesîka-i mektûbesi olan Kur’ân-ı Kerîm’e istinâden teşekkül ve inkişâf etmişdir. Fakat bütün kavânîn-i mektûbe çabuk bir zamânda kifâyetsizliğini hissetdirir ve tekâmül eden bir ümmetin ihtiyâclarına kifâyet etmez olur. Bunun için dînin, ahlâkın, ‘ilm-i kelâmın, hukûkun temeli olan Kur’ân-ı Kerîm’e İslâmlarda büsbütün husûsî bir şekil alan ‘an‘aneyi ‘ilâve etmek lüzûmu hâsıl olmuşdur.

‘An‘anenin İslâmiyyet’deki ma‘nâsı lügatde yol, tarz-ı hayât ma‘nâlarına gelen sünnet-i seniyyedir. Bu sünnetler, Kur’ân-ı Kerîm’in sarâhaten emr ve nehyetdiği şeyler hâricindeki hikâyât ve menâkıb-ı seniyye olup hadîs nâmıyla ma‘rûfdur.

İslâmiyyet’de hukûk ile ‘ilm-i kelâm birbirlerine sıkı sıkıya merbûtdurlar. Hukûk-ı İslâm olan fıkhın tesbîtinde dört mezheb yekdiğeriyle rekâbet etmişlerdir. Halkcılık zihniyyetine istinâd eden Mâlikî (mîlâdî 795); velâyet ‘umdesine istinâd eden mezheb-i Hanefî (mîlâdî 767); bu iki mezheb arasında tevâzun te’mîn etmeyi istihdâf eden mezheb-i Şâfi‘î (mîlâdî 820); en az ehemmiyyeti hâ’iz olan ve ‘an‘aneyi istilzâm eden mezheb-i Hanbelî (mîlâdî 855) hukûk-ı İslâm’ın dört büyük mektebini teşkîl ederler.

İslâm ortodoksluğunda ‘ilm-i kelâm Kur’ân-ı Kerîm’e istinâd eder, müslümân kelâmiyyâtcılarının büyük bir ekseriyyeti Kur’ân-ı Kerîm’i kelimenin en mutlak ma‘nâsıyla ilhâm-ı Rabbânînin bir eseri olarak kabûl etmişlerdir. Ortodoks İslâm ‘akîdesinin esâsları “…آمنت بالله” vecîzesinde mündemicdir.

İşte ‘ilm-i kelâm hep bu آمنت üzerinde çalışmışdır. Kelâmiyyâtcıların kırk bire kadar çıkardıkları sıfât-ı ilâhiyye arasında en son sıfat, imkân sıfatıdır. Binâ’en ‘aleyh Cenâb-ı Hak

için mümkün olan her şey'i yapmak yed-i kâbiliyyetindedir. Burada Allâh fikri nâ-mahdûd bir imkân kudreti ile tev'emdir.

İslâmiyyet'de ortodoks mezhebinin kuruluğuna ve Kur'ân-ı Kerîm'de pek bâriz olan sırrın fikdânına pek şiddetli bir 'aksü'l-'amel oldu. Fakat bu mezhebi kuvvetle rahnedâr edemeyip yanı başında inkişâf etdi.

Mistisizm ya'nî sırrîlik bir mezheb olmayıp bir nev' düşünüş, his ve hareket edişdir. Sûfiyyenin iddi'âsı Cenâb-ı Hakk'ı bilâ-vâsıta keşf ve hissetmek, onunla yekvücûd olmakdır.

Müslümân sırrîliği sûfiyye nâmıyla ma'rûfdur. Bunların prensipleri hülâsa olunabilir: Allâh vardır. Öyle vardır ki her şeydedir ve her şey ondadır. Görünen ve görünmeyen bütün 'avâlim Allâh'dan sâdır olmuş ve bi'l-fi'l ondan ayrı bir mevcûd değildirler. Eşkâl-i dîniyye hep birdir. Çünkü ilâhî şe'niyyetlere götüren yollardan 'ibâretdir. Yalnız İslâmiyyet diğer dînlerden daha muhassenâtlı bir şekl-i dînîdir. Cenâb-ı Hak, bütün ef'âlin hakîkî hâlikı olduğuna göre hayır ve şer arasında şe'nî bir fark yokdur. İnsânın irâdesini ta'yîn eden Cenâb-ı Hakk'dır, binâ'en 'aleyh ma'nevî bir irâdesi yokdur. Rûh, ten kafesinde mahbûsdur, buradan ancak Allâh'a 'avdete imkân veren ölümle kurtulur. Sûfiyyenin bu dünyâdaki vazîfesi Allâh'ın vahdetini te'emmül ve ism-i İlâhiyyeyi tekrâr ve tahattur etmek ve nihâyet fenâ fi'llâha vâsıl olacak derecede hayât-ı dînîyyede tedrîcen ilerlemekdir.

Tasavvuf, İslâmiyyet'in bütün devirlerinde pek ziyâde inkişâf etmişdir. İslâm tasavvufunu en iyi gösterecek sîmâlar muhtelif memleket ve zamânlarda yetişmiş şu üç büyük şahsiyyetdir: İmâm Gazzâlî, Celâleddîn-i Rûmî, Cezâ'irli Şeyh Senûsî'dir. Nâmdâr Gazzâlî, Cenâb-ı Hakk'ı her yerde görüyor. Gerek tabî'at ve gerek hayât-ı rûhiyyelerinde ve bi'l-hâssa burada yalnız Allâh'ı görüyorlar. Rûh-ı beşer, Cenâb-ı Hakk'a müsâvî değilse de şebîhdir, vecdin bu şeklinde bizden hâric görünen şeyler, rûhumuzun bir hâl veya hâssasıdırlar; Allâh ile olan, vahdetine âgâh olan rûh, sa'âdetlerin en yükseğine mezkûr vecdle irtikâ edebilir ki burada her şey 'aşk ve muhabbetde yekvücûd olmuşdur.

Mevlevîliğin bânîsi olan meşhûr Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî'sinde Cenâb-ı Hak'da gâ'ib olmak ve sîne-i İlâhiyyeye kabûl edilmek istenen beşeriyyeti şöyle tersîm ediyor:

"Biri Mahbûb'un (Cenâb-ı Hak) kapısına vardı, içerden bir ses sordu: Kimdir o? O, cevâb verdi: Benim, 'aynı sen, dedi. Bu evde ben ve sen için yer yokdur. Kapı açılmadı, bunun üzerine sâdık adam çöllere gitdi, inzivâda oruç tutdu ve 'ibâdet etdi. Bir sene sonra tekrâr gelerek 'aynı kapıyı bir daha çaldı. O ses yine "Kim o?" dedi. Sâdık adam cevâb verdi: Sen. Bunun üzerine kapı açıldı. İşte buradaki sen sözü, bütün tasavvufu ta'rîf ediyor.

(Mâba'dı var.)

Dârü'l-fünûn Rûhiyyât Mu'allimi
Mustafa Şekîb

'Abdülhak Hâmid Bey'in Gayr-ı Münteşir Mektûblarından

Londra, 3 Mayıs 1906

'Azîzim Hâlid Bey

Dünkü *Tribün*'de *[Tribune]* olan mektûbunuzu görmüş ve pek beğenmişdim. Zâten cenigoların edebsizliklerine karşı sizden her gün böyle bir nümâyiş-i milliyyet bekliyordum. Ancak *Tribün*'ün daha evvelki nüshasında münderic bulunduğunu yazdığınız mektûbu görmedim. Türk gazetesinin lutfen irsâl etdiğiniz nüshasını almışdım. 'Abdullâh Efendi'nin gazetesi gelince yollarım.

Muhârebeye gelince benim fikrim başkadır. Eğer zât-ı şâhâne mukâvemet edecek olursa işte o zamân muhârebe olmayacağı tahakkuk eder diyorum. Gazeteler çokdan i'lân-ı harb etdilerse de hükûmet-i İngiliz i'tidâl gösteriyor. Tahdîd-i hudûd teklîfi öyle şerefli bir hareket değildir. Hattâ dün akşamki *Glob [Globe]* gazetesi bu hareketi takbîh ediyordu. Ben zannederim ki hükûmet-i seniyye Sînâ Şibh-i Cezîresinin nukât-ı sâ'iresinden sarf-ı nazarla yalnız Taba'yı işgâl ile iktifâ edecek olsa İngilizler pek o kadar aldırmayacaklar. Parlementodaki beyânâtdan ya'nî -Devlet-i 'Osmâniyye'nin metâlibi Taba'ya münhasır değildir gibi- sözlerden öyle anlaşılıyor. Allâh verse de sebât etsek ve bu sûretle içinden rezîl olmayarak çıkdığımız bir mes'ele olsa.

İşte böyle ‘azîzim. İslâm’ı ve ‘Osmânlılığı müdâfa‘a edenler içinde sizi bî-hemtâ görmekle iftihâr eyliyorum.”

Hâmid

Bu mektûb, bundan on sekiz sene mukaddem bir buhrân-ı siyâsî ânında ba‘zı matbû‘ât cidâlleri münâsebetiyle taraf-ı ‘âcizîye gönderilmişdi, Hâmid Bey’in tebyîn-i hissiyât-ı şâ‘irânede şarka ‘â’id mesâ’il-i siyâsiyyenin mülâhazasında dahi müstesnâ bir ‘umk-ı nazar gösterebildiğine delîldir. Hâmid Bey’in cenigolar ta‘bîrinden ne demek istediği ihtimâl ki birçok erbâb-ı kırâ’atce mechûldür. Dar fikirli ve fütûhâtcı İngiliz emperyalistlerinin müfritlerinden kinâye olduğunu söylemek, kelimenin mefhûmunu ta‘yîne kâfîdir zannederim.

Nefes:

BİZE DÂ’İR

Yabancıyız dehrin kederlerine
Aynı şehriyârın bendesiyiz biz
Her nefesde Yüce Rabbin yerine
Leylâ deriz, Leylâ diye inleriz!

Yârin gür ve siyah saçları kadar
Bağrımızın sonsuz acıları var
Bize hicrân lazım. Şifâ kim arar
Leylâ’dan konuşur, nefes dinleriz…

Hicrânsız yaşamak bizce ne mümkün!
Kalbimiz hicr ile doluyken bütün:
Şeref! Leylâ diye her gece, her gün
Yine gamsız gezen âzâde seriz.
(237)

Şeref Kâzım

Sultân Hamîd devrinde geçirilen buhrân-ı siyâsîlerin muhâtaralılarından birisi de Türkiye ve Mısır hudûdu hâdisesi idi. Hâdiseyi Mısır’daki İngiliz me’mûrîn-i siyâsiyye ve ‘askeriyyesi vücûda getirmişlerdi. O zamânlar ise cemâ‘at-i ‘Osmâniyyenin rükn-i aslîsi olan Türkler arasında bile körü körüne İngiliz tarafdârlığı edenler bulunurdu. Hattâ bu zihniyyetin mevcûdiyyetinden bi’l-istifâde Royter telgraf acentesinin İstanbul’daki mümessili “Türk münevverânı, İngiltere’nin bu mes’elede haklı olduğunu teslîm ile berâber kendi hükûmetlerinin ittihâz eylediği hatt-ı hareketi takbîh ediyorlar.” yolunda, matbû‘ât-ı Efrence bir teblîğde bulunmuşdu. Ben ne hükümdâr-ı nâmergûb-ı mezkûrun ne de Mısır’da ‘Osmânlı komiseri sıfatıyla oturan merhûm Gâzî Muhtâr Paşa’nın bu hudûd mes’elesini vaz‘-ı meydân-ı cidâl eylediklerine kâni‘ değilim. O zamân İngiltere’de, mevki‘-i iktidârda Liberal Fırkası hükûmeti bulunurdu -ki bunun hâriciyye nâzırı da Harb-i ‘Umûmî musanna‘larından ve en sinsi siyâsiyyûndan ve Gladston [Gladstone] mezheb-i siyâsetine mensûbiyyetinden dolayı en

SAÇLARIN

Bahârdan mu‘attar ipekden ince
Sevdiğim saçların ruhuma aksın
İlhâmlı bir kumral şafaksa bence
Şi‘rime ilâhî bir şu‘le yaksın.

Ne olur: O coşkun o sahhâr akın
Aşkıma tükenmez bir menba‘ olsun
Şu yanan gözlerim bir ân bırakın
Hayâtın füsunkâr zevkiyle dolsun.

Perîşân yayılsın omzuna her tel
Kalbime hülyâlı bir sâye salsın
Olmaz mı sevdiğim esîrî bir el
Gönlümden tükenmez hicrânı alsın.

Melîha Nûrî

tehlikeli Türk düşmanlarından biri bulunan Sör Edvard Grey, el-yevm Lord Grey idi. Mezkûr fırka hükûmetinin başlıca mürevvic efkârı olmak üzere *Tribün [Tribune]* ‘ünvânıyla o sıralarda büyük bir gazete intişâr eylemeye başlamış idi. Hudûd münâza‘ası münâsebetiyle İngiliz matbû‘âtına Royter’in ‘aksetdirdiği, bâlâda mezkûr İstanbul telgrafnâmesini tekzîb için devr-i Sultân Hamîd’in tarz-ı hükûmetine en şiddetli sûretde mu‘ârız olan Türkler bile bu mes’elede onun hükûmetinin tedbîrini tasvîb ederler. “Mes’ele yalnız hudûd-ı millî mes’elesi değil bir de ‘arz-ı mukaddese ta‘alluk eylediği cihetle İslâmiyyet mes’elesidir.” yollu, *Tribün [Tribune]* gazetesine bir mektûb yazmış idim.

Türk ve Mısır hudûduna ‘â’id olan o ihtilâf, Taba Mes’elesi nâmıyla kesb-i ta‘ârüf eylemişdi. Garîbi şudur ki bana cevâb veren İngilizlere bir de vatandaş karışmış ve İngiltere’yi haklı bulmuşdu! Mu‘ârızlarıma karşı mezkûr gazeteye daha şedîdü’l-me’âl mektûblar yazmışdım. Bu bâbda yalnız Hâmid Bey tarafından mazhar-ı takdîr olmuşdum. Hâmid Bey o sırlarda Londra sefâretinde mühim mevki‘e mâlik bir me’mûr-ı resmî ve ben ise hurûc ‘ale’s-sultân edenlere karışmış bir ‘âsî idim. Buna rağmen müşârun ileyh benimle dâ’imâ görüşür veya muhâbere ederdi. Taba sözü ya Mısır ‘â’ile-i hükümdârîsinin mü’essisi Mehmed ‘Alî’nin oğlu meşhûr İbrâhîm Paşa tarafından veya onun tecâvüzât-ı cedîde-i muhtemelesine karşı hükûmet-i sultâniyye tarafından Sînâ Şibh-i Cezîresinin cenûbunda ve ‘Akabe körfezinin şimâl cihetlerinde yapdırılmış tabyadan galatdır, diye ma‘rûfdur.

Hâmid Bey’in mektûbunda Türk gazetesi dediği cerîde, devr-i Hamîdî’de Mısır’da yaşayan ve i‘tidâl-i fikirleriyle gerek vatandaşları ve gerek Mısırlılar arasında birer mevki‘-i mu‘teber kazanan ba‘zı evlâd-ı Etrâk tarafından çıkarılır idi ki haylî ciddî olan bu gazetenin meslek-i hamiyyetde

devâmına Doktor Necmeddîn ‘Ârif ve birâderi muhâmî-i şehîr Celâleddîn ‘Ârif beylerin büyük himmetleri dokunmuşdur.

‘Abdullâh Efendi’nin gazetesi hakkındaki işâret-i edîb dahi şâyân-ı zikirdir. ‘Ubeydullâhın nev‘i şahsına münhasır üstâd-ı ‘ilim ve kalem olduğu ma‘lûmdur. O sıralarda kendi el yazısı ile ve taş basmasıyla bir ufak cerîde-i mevkûte çıkarır ve hâric-i vatanda bulunan Jön Türkler muvâcehesinde ayrı bir vaz‘iyyet alarak nağme-i uhrâ terennümünde müstesnâ bir şevk gösterir.

Bâlâdaki mektûbdan iki hafta sonra Hâmid Bey Efendi’den sutûr-ı âtiyyeyi almış idim:

Evet, *Tribün*’de *[Tribune]* …’in hezeyânnâmesini görmüşdüm, cevâbını da dün gördük. Sührâverdî ve Şeyh ‘Abdülkâdir falan bu mektûbunuzu kemâl-i takdîr ile okuduk. Mister Blant’ın protestosu da hoş. Lâkin ne fâ’ide, yine rezîl olduk. Ben ne yalan söyleyeyim, bu def‘a olsun bir planla hareket ediyorlar ve müstesnâ olarak bir eser-i hayât gösterecekler sanıyordum. “Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık.” Siz mübâhasenin tercümesini Türk ve ‘Arab gazeteleriyle neşretdireceğinizi yazıyordunuz. Bana kalırsa Mısır’da çıkan Türk gazeteleriyle dev tasrîh etmeli ve İstanbul’da matbû‘ât hür olmadığından İngiliz gazetelerinin hakâretlerine bundan dolayı mukâbele edilmemekde olduğu ve yine bundan dolayı İngilizlerin Sultân’a minnetdâr olmaları lâzım geleceğini bu edebsizlere tefhîm eylemeli idiniz. ‘Abdülkâdir, sizin kitâbınızın müsveddelerini görmek ve belki de basdırmak arzûsunda olduğunu söylüyordu. Râtib Paşa’ya olan cevâbınız da parlak. Var ol.

Hâmid

Hâmid Bey Efendi’nin Taba mes’elesi münâsebetiyle yazılan şu son mektûbu bir eser-i ye’s ve keder irâ’e eder. İbtidâ dayanacak gibi görünen hükûmet-i Hamîdiyye bir hafîf İngiliz filosunun Süveyş Kanalı boyunda, büyük bir donanmanın da Çanakkal‘a Boğazı kurbunda tehaşşüdünü işidir işitmez Mısır hudûdu hakkındaki İngiliz nokta-i nazarını, hakîrâne denecek bir sûret-i ‘âcilede kabûl edivermişdi. Bâlâdaki mektûbda işâret olunan Râtib Paşa, Hicâz vâlîliği etmiş olan bahriyeli bir zât olup İngiliz gazetelerinden birinin muhâbiriyle vukû‘ bulan mülâkâtındaki fikre i‘tirâzen harâretli şekilde verdiği cevâb, mîr-i müşârun ileyhi memnûn etmiş. Yine mektûbda isimleri geçen Sührâverdî ve ‘Abdülkâdir, bir zamânlar Londra’da ikâmet eden iki Hindlidir.

Sührâverdî, oradaki Cem‘iyyet-i İslâmiyye’nin kâtibi idi. Hukûkşinâs, ‘âs ü heves-i cidâle ifrâtla mâ’il bir zât idi. Tevzî‘inden sonra başıma onca gâ’ile açan *İngiltere’deki Türk Düşmanlığı Hakkında Tetebbu‘ât* ‘ünvânlı eser-i ‘âcizîyi Cem‘iyyet-i İslâmiyye nâmına neşretdirmiş olan bu cür’etli zât, el-yevm Kalküta şehrinde muhâmîdir, müderrislik de eder. ‘Abdülkâdir, Hindistân münevverânından oldukca servet sâhibi, mesâ’il-i İslâmiyye ile gayûrâne meşgûl olur bir zât idi.

Müsveddelerini görmek istediği ve tab‘ı çâresini arayacağı kitâb da te’lîfinden iki sene sonra ya‘nî 1907 sene-i mîlâdîsinde İngilizce olarak çıkan ve Hilâl ve Salîb mu‘ârazasına dâ’ir olan eser-i ‘âcizîdir. Türkceden ma‘âdâ Şeyh ‘Abdül‘azîz Çâvîş delâletiyle ‘Arabcaya, bir Hindli tarafından da Urdu lisânına nakledilmişdi. Meydânda nüshaları bulunmaz olduğu hâlde ne aslı ne de nüsah-ı mütercimeleri mü’ellifine mûcib-i marazî bir nef‘-i mâddî getirmemişdi. Nâşir ve mütercimleri ne kazandılar, bilemem. Ancak İngilizcesinin, nâşiri ile mücellidi arasında devrolunurken her nüshası iki yüz kırk sahîfeden mürekkeb olan altı yüz elli nüsha gâ’ib olmuş! Rüzgâr neler uçurmaya kâdir değil? Mü’ellifine gelince, o da bu eser yüzünden mebâdî-i meşrûtiyyetde sâhib-i makâm birkaç zât tarafından muta‘assıb olmak üzere damgalanmışdı. Diğer tarafdan dahi yine sâhib-i makâm bulunan dîndâr ba‘zı İngiliz kâri’ler cânibinden müstehakk-ı hiddet ve husûmet sayılmışdır. *Gülistân* sâhib-i hakîminin şu beyti, onun hâlini tasvîr eyler:

بی طالع اکر مسجد آدینه بسازد
یاطاق فرودیزد یا قبله کج آید

[Eğer talihsiz biri Cumâ mescidi yapmaya kalkarsa
ya câminin kubbesi çöker ya da kıble eğri olur.]

Üstâd-ı a‘zamın ikinci mektûbundaki Blond ismi mûcib-i merâk olabilir. İsm-i kâmili Vilfred İskavon Blant olan bu zât cidden müstesnâ evsâfı hâ’iz şahsiyyetlerdendi. Sinni sekseni bulduğu hâlde bundan iki sene mukaddem vefât etdi. Şâ‘ir, edîb, seyyâh, siyâsî olmak üzere tavsîf edilebilen bu şahsiyyet neslen İrlandalı idi. İngiltere’de mevki‘-i iktidâra gelen her fırka hükûmetinin -bi’l-hâssa siyâset-i şarkiyyesinin- bir münekkid-i şedîdi idi. Evvelleri İngilizlerinki gibi Türklerin hâkimiyyetinin de ‘adüvvü imiş, çünkü Türkleri kendilerinden bi’n-nisbe zayıf olan akvâm-ı sâ’ireyi taht-ı hâkimiyyete alan İngilizler gibi telakkî eylediğinden bizleri “şarkın İngilizleri” tesmiye edermiş. Fakat Avrupa düvel-i kebîresinin akvâm-ı şarkiyyeyi

envâ‘-ı vesâ’il ile tamâmen taht-ı tahakküme almak istediklerini göre göre ‘âkıbet Devlet-i ‘Aliyye’nin bekâsına ‘azimli bir tarafdâr kesilmiş, evvelce şiddetle garb imparatorluğu te’essüsüne tarafdâr olan bu zât, devletlerin taksîm-i şark husûsundaki o hırslarını görünce ‘Arabların Türklerden ayrıldıkları zamân istiklâl-i hakîkîden mahrûm kalacaklarını söylerdi. Mısır’da, Sudan’da, Cezîretü’l-‘Arab’da ve Hindistân’da seyâhat etmiş olan Blond, cidden bir müslümân dostu olmuşdu. Mısır’ın 1882’deki ‘isyân-ı millîsini idâre eden A‘râbî Paşa mağlûb olup da İngilizlerin pençesine düşdüğü zamân Mister Blant, hemen Mısır’a gider ve Dîvân-ı Harb-i ‘Örfî’den A‘râbî’nin bilâ-mahkûmiyyet kurtulabilmesi uğrunda evrâkât, muhâkeme ve sâ’ire mesârifi ve neşriyyât ücreti olmak üzere kendi kesesinden sekiz bin İngiliz lirası kadar para sarf eder.

Mister Blant, ‘Arablar gibi atlarının da büyük bir dostu idi. Londra’ya pek de uzak olmayan çiftliğinde hara teşkîl etmiş ve vefâtı zamânına kadar iyi cins ‘Arab atları yetişdirerek erbâb-ı merâka satagelmişdir. Resânet-i cismâniyyesine ‘ârıza gelip de iştigâlât-ı mâddiyyeden çekildiği zamân Londra’nın nisbeten en sâkin ve fakat Hayd Park [Hyde Park] ile Bakingam [Buckingham] Sarâyı arasında bulunduğu için en mu‘teber sokaklarından birindeki hânesinde münzeviyâne yaşardı. Ma‘amâfîh ziyâretcileri onu hîç de yalnız bırakmazlardı. Sahâvetli bir re’îs-i ‘aşîret gibi mükerremdi. Öğle ta‘âmı, öğle üstü çayı gibi da‘vetler, evinde tekerrür eder dururdu. Ziyâretcileri mü’ellif, şâ’ir, müderris, müsteşrik gibi şahsiyyetleri, milel-i muhtelifeye mensûb rüesâ-yı ihtilâl ile şarkdan berâ-yı seyâhat İngiltere’ye gelen ma‘rûf zevâtı ziyâdece ihtivâ eylerdi.

Evinde bir ‘Arab kabîlesi şeyhi gibi ipek entârî ve sırmalı maşlak giyer ve beline şal kuşak bağlardı. Ayağında da kırmızı meşinden yemenî bulunurdu. Uzun ve biçimli boyu, muntazam çehresi, süt beyâz uzun sakallı ve kumral bıyığı ile ba‘zı ressâmların tahayyül-kerdeleri olan enbiyâ-i Benî İsrâ’îl resimlerinden birine benzerdi. Ara sıra hânesine gidip de ihtirâmâtımı kendisine takdîmden büyük bir zevk-i kalbî duyardım.

Mü’ellefât-ı ‘adîde sâhibi olan bu zâtın kendi tarafından yazılmış hâtırâtı, şark-ı karîbe ve sîmâ-yı bilâd-ı ümem-i İslâmiyye’ye müte‘allik gâyet merâklı hikâyât ve hâdisâtı hâvî olduğundan kırâ’ati İngilizce okuyanlara hâssaten tavsiye edilir. İngiltere’de eşhâs-ı ma‘rûfe ve mütemevvilenin vasiyyetnâmeleri

neşrolunmak mu‘tâddır. Londra gazeteleri, Mister Blant’ın vasiyyetnâmesini dercetdikleri sırada müteveffânın kilidli ve mühürlü bir siyâh kutu bırakmış olduğunu ve bu kutunun, vefâtından yirmi sene sonra açılmasını vasiyyet eylediğini yazmışlardı. Gazetenin biri “Bu siyâh kutuda ne bulunabilir?” yollu bir ta‘accüb istifhâmı ‘ilâve eylemişdi. Bunun tahmîni bence mümkündür, zannederim: Müteveffânın hâtırâtının sahâyif-i gayr-i münteşiresini hâvî olsa gerekdir. Bu sahâ’ifde, emperyalizmin hâssaten şarkda vukû‘a gelmiş olan desâ’is ve a‘mâl-i câniyânesini hâvî olmak pek muhtemeldir. Blant’ın, “Hâtırât kabîlinden daha yazacağım şeyler var ama bunlarda mezkûr eşhâs-ı mes’ûlenin bir kısmı henüz ber-hayâtdır. Aradan yirmi sene kadar bir müddet geçerse bilâ-müşkülât-ı kânûniyye bu şeyler hikâye edilebilir.” demiş olduğu hâtırıma geldi.

-Mâba‘dı var-

Halîl Hâlid

Orta Asya’da Türkmen

Orta Asya, pâyânsız bir bozkırdan ‘ibâretdi. Türk kavimleri içerisinde göçebesi en çok olan Türkmenlerdi. Uygurlar Tyan-Şan’ın, Hazarlar Volga’nın, Aral’ın sulak vâdîlerinde eskiden beri şehir kurmuşlarken Türkmen dâ’imâ çadırını yıkar ve nihâyetsiz stepleri beygiriyle kat‘ederdi.

Hâlbuki ne Uygur’un ne Hazar’ın ne de Kırgız’ın devletleri Türkmen kadar dayanmış, idâresi Türkmen kadar müstakar olmuşdur. Bunu Türkmen’in gezip tozduğu yerlerden ziyâde kendi içerisinde, toprağının taşının biçiminden fazla ictimâ‘î teşkîlâtının mâhiyetinde aramak lâzım gelir. Çünkü biliyoruz ki ‘Arab çölde, Cermen ormanlık, dağlık ve suları bol bir memleketde idi. Hâlbuki ‘Arab’la Moğol’u, Cermen’le Türkmen’i ayrı ayrı birer nev‘e koyabiliyoruz. Yine biliyoruz ki ‘Arab ‘aşîretinin ictimâ‘î teşkîlâtı tamâmıyla jens esâsına istinâd ediyordu.

Ve bütün kabîleler arasında şiddetli bir mücâdele ve uzun bir istirkâb vardı. Re’îs, kabîlenin üzerinde yarım ma‘bûd kadar nüfûza sâhibdi. İş bölümünden eser yokdu. Re’îs bütün kuvvetleri şahsında toplayan ve Allâh’ın vekîli olan bir adam demekdi. Re’îsin irâdesi bütün

nizâmları alt üst edebilir. Re'îs her şeyi emrederdi. 'Arab 'aşîretinde kadının hîçbir mevki'i yokdu. Bir 'Arab istediği kadar kadın alabilirdi. Kız çocuklarını utancından diri diri toprağa gömerdi. Câhiliyyetde nikâhın yedi tarzı olduğu gibi kadına da hîçbir mevki' verilmemişdi. Nitekim Îrân'da da kadının mevki'i bu idi. Harem hayâtı 'aynı tazyîk ve nüfûzu yapıyordu. Nitekim Moğollarda da çok kadın almak esâsı vardı. Bir Moğol kabîle re'îsi, bütün kuvvetleri şahsında cem' eden ve Allâh'ın vekîli olan yarım ma'bûddu. Moğol hükümdârı Cengiz, mefkûresini tahdîd etmek isteyen, Moğol sihirbâzı Gökçe'yi katletdirdi. Hıtaylar hânedânları nâmına hükûmet sürüyorlardı. İşte bunu içindir ki 'Arab'ın sırf 'aşîretlere istinâd eden ve Moğol'un zaten başka hîçbir derûnî menba'dan kuvvet almayan istîlâları gâyet kısa bir müddet yaşadıkdan sonra sönüp gitmişdir. İslâmiyyet, biliyoruz ki 'Arabların millet hâline gelmek isteyişi idi. Bu heyecânın devâm etdiği ve bu kudretin yaşadığı mıntıkalarda teşekkül eden 'Arab devletleri, diğer 'aşîretlere istinâd eden 'Arab devletlerinden nisbeten, çok fazla devâm etmişlerdir. Âşikârdır ki Moğol'la 'Arab'ın ve kadîm Îrân'la Roma'nın 'aynı nev' ve fasıl dâhiline girmesine sâ'ik olan taş ve toprak, göçebelik ve yerlilik değildir. Diğer cihetden Tasit'in *Cermen 'Âdetleri*'ni okurken görüyoruz ki bu 'ırk da Moğol gibi soğuk, ormanlık ve vahşî bir memleketde yaşamasına rağmen ona büsbütün zıd mizâclar ve huylara sâhibdir. Monteskiyo [Montesquieu], Cermenlerde kadına verilen müstesnâ mevki'i, ferdî hürriyyeti, plebisit usûllerini Cermâniyânın pâyânsız ormanlıklarında arıyordu. Nasıl ki İngiltere de bir ada olduğu için fikrî ve siyâsî hürriyyete mazhar olmuşdu. Bu kanâ'atde bulunanlara karşı en kısa cevâb Moğolistân'la Korsika ve Sardunya adalarını göstermekdir. Fi'l-hakîka Cermen, kendi kadınlarına yüksek bir mevki' veriyor. Re'y-i 'âm usûlünü kabûl ediyor. Re'îs intihâb ediyor. Vazîfelerini ihmâl eder yâhud tegallübe kalkarsa hal' ediyor. Serveti kabîle efrâdı arasında taksîm ediyordu. Klovis, Paris'i zabtetdiği zamân Franklar şehirde buldukları emvâli aralarında paylaşmışlardı. Re'îs, büyük kilisedeki kıymetdâr bir vazoyu tek olduğu için kendisine alıkoymak istedi. Başbuğlardan biri ilerleyerek kılıncını vazoya vurdu.

Parçalarından birisini ayırarak "Herkes hissesini alsın." dedi. İşte Cermen'le 'Arab arasında gördüğümüz bu esâslı ayrılık ki birincisinin seyyâr (Cité) ikincisinin ise 'aşîretler (Tribut) hâlinde olmasından neş'et eder. Hemen bütün insân cem'iyyetlerinde görülen farkın başlangıcını teşkîl eder. Nitekim Moğol'la Türk'ün ayrılığı da bundan 'ibâretdir. Fi'l-hakîka Moğollarda kurultay denilen, 'aşîrî teşkîlâtın fevkinde olan bir mü'essese görülüyor. Sonra ba'zı Moğol kadınlarının sarâyda nüfûz kazandıkları göze çarpıyor. Bunu 'Arablarda kat'iyyen mevcûd olmayan bir mebde'in 'İbrânî taklîdi olarak İslâmiyyet tarafından yaşatılmasına benzetebiliriz. Nasıl ki İslâmiyyet, nikâhın gayr-ı mu'ayyen ve kâ'idesiz şeklini tahdîd etmiş, kadına cem'iyyetde daha esâslı ve muhterem bir mevki' ayırmış, devlet idâresinin başında millet tarafından intihâb olunan birer adamın bulunması lâzım geldiği kâ'idesini yerleşdirmişdi. Evvelâ, kurultay ismi kurulmakdan; yasa, yasakdan Türkce birer isimdir. Sonra bu bütün Moğol, Tatar kabîleleri arasında değil Türklerle uzun müddet temâsda bulunarak bi'l-hâssa onların Karakurum civârında olan eski pâyitahtlarına, eski devletlerinin merkezine gelip yerleşdikden sonra onlardan pek çok şeyler kazanmış olan Burçinler arasında yaşıyordu. Nitekim Cengiz ilk büyük kurultayını kurduğu zamân ona Moğol kabîlelerinin ufak bir kısmı iştirâk etdi. Timuçin Moğolları Ya'kûb Hân gibi silâh kuvvetiyle, tegallüble, cebren etrâfına topladı. Bi'l-'akis daha ilk zamânlarda Celâyirler, Uyratlar, Konkiratlar, Karayıtlar gibi Türk kabîleleri, kendileriyle harekete başladılar. Cengiz yalnız kurultayı değil Oğuz töresinin pek çok kâ'idelerini ve Türkmen'in birçok efsânelerini taklîd ile benimsemek istemişdi. Hovort'un [Howarth] *Moğol Tarihi Tercümesi* ('Abdülahad Dâvûd Efendi, Matba'a-i 'Âmire) okunacak olursa görülür ki Cengiz bu büyük zaferini, tamâmıyla civârındaki kavimler arasında, o sırada mevcûd olan nifâk ve uyuşuksuzlukdan istifâde ederek yapmışdı. Sâniyen ba'zı kadınların sarâyda mevki' sâhibi olmasına gelince yukarıda söylendiği gibi Moğollar, silâhla galebe çaldıkları Türk'ün 'örfü karşısında mağlûb olmuşlardı. O zamânki Moğol sarâyı, 'an'anevî Türk sarâylarının taklîdi idi. Bununla berâber kadının sarâyda mevki' sâhibi olması, onun mutlaka hürriyyetine delâlet etmez. Nitekim pederşâhî teşkîlâtının en kuvvetli bulunduğu yerlerde bile ba'zı kadın hükümdârlara rast

gelinmişdir. Hâsılı Türkmenlerin çöl üzerinde şehirler yapmadan, vatan hissi uyanmadan ‘asırlarca pâyidâr olan devletler te’sîs edebilmelerine sebeb, onların kelimenin en vâsi‘ ma‘nâsıyla “site” hâlinde göçerilerden ‘ibâret olmalarıdır. İstanislas Jülyen’in *Türkîler Üzerine Vesîkalar* adlı eserinden biliyoruz ki Türkmenler, hâkânlarını plebisit usûlüyle intihâb ediyorlardı. Kağan intihâb olunacak bey, bir pöstekinin üstüne oturuyor. Boy beyleri, pöstekinin kenârından tutarak dokuz def‘a kaldırıp indiriyorlardı. Sonra boynuna ipekden yapılmış bir bağ bağlayarak devletin işlerini kendisine borç bileceği için yemîn etdiriyorlardı. Hâkân, biri şark diğeri garbda olmak üzere iki kağan nasbediyordu. Lâkin bunların da beyler tarafından tasdîk edilmesi lâzımdı. Her bir kağanın ma‘iyyetinde yabgu ve şâd olmak üzere iki derecelik mansıb vardı. Hâkânlığın yurtluk sâhibi ve sipâhî mukâbili olan tarhanlar da dâhil olursa kağan, yabgu, şâd, tarhandan mürekkeb dört derecelik bir me’mûriyyet silsilesi vardı. Bunlar doğrudan doğruya Türkmenlerin teşkîlâtı idi. Bundan başka Türkmen ‘an‘anesine ve Oğuz töresine göre dâ’imî boy beyleriyle Türkmen’in hâricinden olup

KORKMA ANNE!

Kim soldurdu gül yüzünün alını?
Kimler kırdı gonca veren dalını?
Kimdir senin yağma eden malını?
Korkma anne! Ben varım,
Her yaranı sararım.

Davarların otlamıyor ovada,
Kızanların oynamıyor yuvada,
Gözyaşları dökmek kalmış sana da,
Korkma anne! Ben varım,
Her yaranı sararım.

Sevgililer ağlıyor mu yas tutup?
Sapanların sürmüyor mu pas tutup?
Dolduran yok çeşmelere tas tutup,
Korkma anne! Ben varım,
Her yaranı sararım.

Baykuşlara yuva olmuş saçağın,
Duman yüzü görmemekde ocağın,
Issız kalmış kıyıların, bucağın,
Korkma anne! Ben varım,
Her yaranı sararım.

Köyün yeri belli değil silinmiş,
Her yürek hicranlarla delinmiş,
Köyünüzde en ağlayan gelinmiş,
Korkma anne! Ben varım,
Her yaranı sararım.

25 Kânûn-ı Sânî 340, Kadıköy

Ahmed Ferîd

NÂMIN ANILSA…

Nâmın anılsa her ne zaman secdegâhda
Rûhum uçar cihâncüdâ bir şâhrâhda

Yazmış ezel sahîfe-i rûha aşkını
Her anda bî-sebeb mi gönül âh u vâhda

Sen bende, ben sendeyim ey rûh kıblesi!
Hâlâ bu kurbe benliğim bin iştibâhda

Mevcûd ne varsa hepsi sana bir delîldir
Buldum seni neticeten her iktinâhda

Bir başka neşve verdi dile sekr-i ma‘rifet
Ecr-i ‘azîm buldu gönül bir günâhda

1 Kânûn-ı Sânî 340
Feyzî-i Hindî

hâkânlığa siyâseten merbût olan olan diğer Türk kavimlerinin kağanları vardı. Türkmen kağanı, Kırgız ve Karluk kağanı gibi… Hâkânlığın resmî me’mûrlar silsilesi hâricinde bir de dâ’imî kurultayı ya‘nî beyler meclisi vardı. Burada yirmi dört Oğuz boyunun beyleri dâ’imî a‘zâ idiler. Hâkân bu meclise a‘zâ sıfatıyla dâhildi. Yalnız hâkânın intihâbında bir ‘â’ile esâsı kabûl edilirdi. ‘Â’ile değişebilirdi. Lâkin bunun fevka’l‘âde ve mücbir sebeblere ihtiyâcı vardı. Tuğrul Bey’in intihâbı mes’elesi meşhûrdur. Türkmenlerde ferdî cinâyet mes’elelerinde yâhud siyâsî kabâhatlerde intikâm-ı şahsî esâsı kat‘iyyen yokdu. Cânî veya müttehimi cezâlandıracak “budun”du. Bunun için re’y-i ‘âmma mürâca‘at olunurdu. Devlet, biri kurultay ya‘nî beyler meclisine istinâd eden vâsi‘ ‘adem-i merkezî, diğeri dört derecelik re’îsler mekâzîresine istinâd eden merkezî olmak üzere iki mütekâbil idâreden teşekkül ediyordu.

Halk da iki kısım telakkî olunurdu. Birincisi ‘umûmiyyetle Türkmenler ki Ak Budun idi. Diğeri de esîrler, ecnebîler ve diğer Türk kavimlerinden mürekkeb teb‘a ki Kara Budun idi. Türkmen kavminin temel taşı ve bütün ictimâ‘î teşkîlâtının nüvesi olan yirmi dörtlük Oğuz taksîmâtını anlayabilmek için bir parça efsâneye nüfûz etmek îcâb eder. Oğuz, Allâh’ın vahyine nâ’il olmuş en eski Türkmen inkılâbcısıdır. Zâlim, cabbâr ve mütegallib olan babası Kara Hân’ı öldürerek milletine hürriyyet, sükûn ve ‘adâlet bahşeden bu adam, eski Büyük Koyunlu (Hiyung-Nu) Devleti’nin sâbit bir târihî vâkı‘asının efsâneleşmiş şeklinden başka bir şey değildir. Ma‘lûm olduğu üzere Koyunlu Devleti, en eski Türkmen devleti idi. Büyük hâkân Tanrı kutu Mete Hân, Çîn elinde oyuncak olan, babası

zâlim ve sefîh Tuman Hân'ı katlederek bütün Türkmenleri etrâfına toplamış, Asya'yı zabtetmişdi. Nasıl ki efsâneye [göre] Şâh İsmâ'îl gibi meşhûr bir Türkmen re'îsi de babasını öldürdükden sonra şarkî Anadolu'yu Îrân kültürünün tasallutundan kurtarmışdı. Başlangıcında gördüğümüz üzere cem'iyyetin jenslere karşı 'aksü'l-'amellerin en bâriz timsâli birçok milletlerin efsânelerinde müşâhede edilen bu esâslı noktadır.

Oğuz, Türkmenleri büyük ve mukaddes bir maksadın uğrunda harekete getiren dînî bir kahramân olarak yaşıyor. Bu sebebden, nasıl Hazret-i Peygamber, Ebû Süfyân'ın ordusunda bulunan 'amcalarını, Ebû Cehil ve Ebû Leheb'i öldürmekden çekinmiyor ise öylece Oğuz da babasını ve hemen bütün akrabâsını, mukaddes maksadına engel gördüğü için ortadan kaldırıyor. Oğuz'a bu 'azametli fikirleri telkîn eden, onun gönlünde sarsılmak bilmez bir îmân uyandıran Abuşi Hoca isminde bir Türk atası, Türk peygamberi idi. Lâkin bu adam çok fazla ihtiyarlamış olduğu için Oğuz'la görüşmüyor. Oğlu Kara Sülek vâsıtasıyla Oğuz'a düşüncelerini telkîn ediyordu. Oğuz Hân büyük seferlerinin sonunda memleketine dönerek istirâhate başladı. Bir büyük ziyâfet yapdı. Altı oğlunu çağırarak üç büyüğüne bir altın yay, diğer üçüne de üç tane ok verdi. Üç kardeş yayı alarak aralarında bölüşdüler. Bu sûretle üç oğuldan Bozoklar, diğer üç oğuldan Üçoklar türedi. Bunların nesline Oğuz nesli, ve bunlara Türkmen ya'nî büyük Türk denildi. Oğuz çocuklarına birbirlerine bağlı ve mutî' olmalarını, kat'iyyen birbirlerinin sözünden çıkmamalarını ve 'aynı soy ve sopdan geldiklerini unutmamalarını vasiyyet etdi. Sözlerini "Yayı alanlar pâdişâh, oku alanlar vezîr olsun." diye bitirdi. Ölümünden sonra büyük oğlu Gün Hân pâdişâh oldu. Arkıl Ata, Kara Sülek'in Oğuz'a karşı gördüğü vazîfeyi îfâ ediyordu. Arkıl Hoca, Türkler arasında teşkîlât yapdı. Oğuz Hân'ın yürmü dört tane torunu vardı. Bunlar birer boyun kökü, esâsı oluyorlardı.

Her bir toruna mu'ayyen bir me'mûriyyet, kat'î ve 'an'anevî bir vazîfe verildi. Her bir torunun kabîlesine mahsûs bir nişân ve bir ongun tahsîs olundu. Kendilerine yurtluklar verilerek teşrîfât i'tibârıyla olan mevki'leri ta'yîn edildi. Bu kâ'ide, dâ'imî sûretde yaşayacak

ve Oğuz neslinden gelen bütün Türkmenler buna uymaya borçlu olacakdı. Bozoklardan herhangi biri pâdişâh olabilirdi. Lâkin bu kâ‘ideye ve bu töreye uygun olmalı idi. Oğuz ‘an‘anesine göre Türkmen ya‘nî Oğuzların hâricinde on Türk kavmi daha vardı, bunlar da Uygur, Kıpçak, Kalaç, Kanglı, Karluk, Ağaçeri, Çiğil, Argu, Yağma, Tahas… Yukarıda ‘aynı geçen nizâmlar, kâ‘ideler, boy teşkîlâtı bu on kavimde tamâmıyla ayrıdır. Ve Oğuzlar hâssaten ve kuvvetli idârî ve ‘askerî teşkîlâtları sâyesinde diğer Türk kavimlerine dâ’imâ hâkim olmuşlardır. Oğuz’un oğullarından sonra iki hükümdârlık silsilesi de Ebu’l-Gâzî ve Mir Hond da tamâmıyla ve bi’t-tab‘ kasdî olarak yanlış yazılmışdır. Arkıl Ata’dan sonra atalık makâmına sıra ile Hoca Buda, Yataban Hoca ve Korkut Ata geçdiler. Rivâyete göre bu sonuncusu hicret senelerine kadar yaşamış.

Yukarıda söylendiği gibi Türkmenler arasında bir idâre silsilesi ile bir de Oğuz töresine dâhil olan beylerin silsilesi vardı. Türkmen kavminin ictimâ‘î taksîmleri kuvvetli bir bağa dayanıyordu. Bu silsile ‘Arablarda olduğu gibi gayr-i muntazam ve garîzî değil, belki muntazam ve ictimâ‘î bir ‘aded üzerine mürettebdi. Birçok zıd ve muhâsım batınlar yokdu. Belki her kısım birbirinin mütemmimi ve her bir boy büyük zincirin bir halkası idi. Çünkü Oğuz töresi, Türkmen kavminin en cânlı bir iş bölümü idi. Her birinin ayrı bir vazîfesi, ayrı bir işi vardı ki iş bölümünün bu inceliği, boyları birbirine rakîb değil bi’l-‘akis dost ve şefîk yapıyordu. Bu sebebden hânedân ve hükümdâr mes’elelerinden dolayı vukû‘ bulmuş birkaç mücâdele müstesnâ olmak üzere Türkmenler birbiriyle hîç çarpışmamışlardır. İşte nihâyetsiz kavim denizleri üzerinde harbler sebebiyle beygirden inmeye vakit bulamadan, ‘asırlarca süren devletler teşkîline Oğuzlar bundan dolayı muvaffak oluyorlardı. Türkmen re’îsi, ancak mensûb olduğu kavmin bir ulusu, bir idâre edicisi olarak sever ve hürmet ederdi. Türkmen’in, Tanrısına karşı olan sevgisi nasıl “Muhabbetu’llâh” ise re’îsine karşı da öyle idi. Hâlbuki bir ‘Arab, Allâh’ını da re’îsini de korku ile severdi. Onda hâkim olan “Mehâfetu’llâh” hissi idi. Nitekim bir ‘Arab ‘aşîreti, re’îsini kaybetdiği zamân inhilâle mahkûm olur ve dağılırdı. Hâlbuki bir Türkmen boyunun kısa müddetler için re’îssiz kaldığı görülmüşdür.

Büyük ‘â’ilelerden yeni bir re’îsin intihâbı her zamân için kâbil olduğundan bundan dolayı korkulmazdı. Türkmenlerden budunun parçalara ayrılması bir kâ‘ideye göre olup şu silsileye her zamân ri‘âyet edilirdi: Budun, anar, ulus, kabar, boy, oymak, tire, oba, ocak, uşak, urun. Bir misâl göstermek lâzım gelirse: Türk budunu, Türkmen anarı, Kınık ulusu, Varsak boyu, Bozganlı oymağı, Hufan tiresi, Ramazanoğlu ocağı ve sâ’ire… Bu silsileye dâhil olan re’îslerin ‘ünvânları ise sırasıyla hâkân, hân, bey ve ağa idi.

-Bitmedi-

Hilmî Ziyâ

Edebî

Serâb

2

Kâ’inât fânîdir. Fakat fenâ bâkîdir. Çünkü kemâle eren her mahlûk zevâle mahkûm olduğu hâlde söz, mü’ebbeden zindedir. Sözün mükemmeliyyeti, ebdeiyyetini te’mîn eder. Hâlbuki her kemâlin nihâyeti, bir zevâlin bidâyeti demekdir.

Ecsâm-ı mahlûkât fenâya ma‘rûzdur. Lâkin ecsâm, kelâm-ı bekâ ile me’lûfdur. Cihânda bekâ mefkûd olduğu hâlde sözün sudûruyla dâ’imâ mevcûddur. Bekânın ‘adem-i mefkûdiyyeti ise fenâyı tamâmıyla mün‘adim kılar.

‘Âlemde her kuvvet zamânla azalabilir, her te’sîr âheste âheste geçebilir, her nûr müddet-i medîdeden sonra sönebilir, fakat söz her vakit ‘aynı kuvvetle te’sîr ve nûrunu ile’l-ebed muhâfaza eyler.

Sözün hem yüzü hem sesi hem de kokusu vardır. Çehresi, göz ile görünen çehreden daha cânlıdır. Sadâsı, kulakla işidilen sadâlardan daha mü’essirdir. Râyihası, istişmâmı kâbil olan râyihalardan daha keskindir. Her şey zevâle mahkûm olduğu hâlde, derece-i kemâle vâsıl olan söz, hîçbir vakit perîşân olmaz. ‘Asırların müteselsilen mürûru bile ne yüzünü buruşdurabilir ne sesini değişdirebilir ne de kokusunu azaltabilir. O, ne bir

tebeddüle dûçâr ne de bir kazâya giriftâr olur. Her tehlikeden masûndur ve hilkatden beri, bütün ma‘nâsıyla her dem tâzedir. Söz, ‘ademe meydân okur.

İhtimâldir ki zamânla bir gün ehrâmın üstünde bir taş bile kalmaz. O koca âsâr-ı gurûr büsbütün münhedim olur, lâkin ehrâm yine inhidâmıyla cihânda mevcûd olur, çünkü o sözün yegâne telaffuzunda, belki aslından daha mu‘azzam bir ehrâm gözler önünde tecessüm eder.

Şarapnelin hîç açamayacağı bir yarayı söz, sadrıyla hemen açar, en kâtil cebhâneden daha bed-terdir. Ba‘zan vücûda getirdiği bir hüsrânı servet-i ‘âlem telâfî eyleyemez. ‘Aynı zamânda merhemlerin en şifâlısı olduğu gibi âhenklerin de en mest-âveridir. Tekmîl beşeriyyetin i‘lân-ı ‘aşkını câmi‘ olan “Seni seviyorum.” kelimeleri, senelerin mürûruna rağmen ‘aynı sihri ihtivâ ederek mü’ebbeden cânlı kalmış bir vird-i zebân-ı ezeldir.

Kadriye Hüseyin

Felsefî

Şeyh Sühreverdî ve Simyâgerlik

-Geçen Nüshadan Mâba‘d-

Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî’den rivâyet edilen simyâya müte‘allik vak‘aların en garîbini *Tabakâtü’l-Etibbâ*’yı telhîs eden Erbilli tabîb nakletmekdedir.[115] Bu zât, tabîb Hasen bin Ahmed bin Zafer’in rivâyetini sened göstererek Şehâbeddîn’e ‘atfedilen havârıkdan biri olmak üzere şu hayret-bahş muhâvereyi zikrediyor:

Melik Zâhir (Şeyh’e hitâben): ‘İlm-i simyâ hakkındaki fazîletinizle beni neş’eyâb etmenizi arzû ederim.

Şeyh Sühreverdî: Bu ‘ilm, hayâl ve şa‘bezedir, fâ’idesiz bir şeydir. Bu sûretle Şeyh i‘tizâr

[115] Erbilli tabîb, Şâm’da doktorlukla ma‘rûf ve felsefeye heveskâr et-Tabîbü’l-Fâzıl Hasen Erbilli nâmındaki zâtdır. 780 senesinde İbn Ebî Usaybi‘a’nın *‘Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etibbâ* nâmındaki târîh-i felsefesini ihtisâr etmiş ve eserine ba‘zı husûsî fikirler ‘ilâve etmişdir. Burada nakletdiğimiz muhâvere ve bunu müte‘âkib yazacağımız bir iki fikir, bu kabîl ‘ilâvelerdendir. Bunlar ihtimâl o ‘asırda Şâm’da ağızlarda dolaşan vak‘alardan ‘ibâretdir. Çünkü tabîb Hasen bin Zafer, senedi usûl dâ’iresinde teselsül etmemişdir. Bu eser Fâtih Kütübhânesi’nde mü’ellifin hatt-ı destiyle 4484 numarada mukayyeddir.

etmek istedi ise de Melik Zâhir'in ısrârı üzerine "Şu hâlde bir sâ'at kadar uyuyup istirâhat buyurunuz. Ben de sizi iyice eğlendirmek için bir şey'i düşüneyim." dedi. Bunun üzerine Melik Zâhir döşeğe uzandı ve uyumaya başladı.

Tâm uykuya daldığı sırada müdhiş bir gürültü işiderek kemâl-i ızdırâb ile uyandı. Bir de ne baksın, bütün insânlar kal'aya doğru koşuşuyorlar. Herkesde bir telâş ve endîşe var. Melik Zâhir şu koşup giden insânlara sordu: "Ne haber var?" Ve "Kürdler, Türkmenler, Harezmîler ve Türklerin 'askerleri, sayısız halk, şehri sardılar!" cevâbını aldı, derhâl hayret ve telâş içinde kal'aya çıkdı. Ve fecî' bir manzara karşısında kaldı: Her taraf 'askerlerle dolu idi, bunları def' etmek için kudret mefkûd, 'asker de mevcûd değil, hâzırlık yok, halk etrâfdan şehre ilticâ ediyor. Bütün bunlardan mütehayyir kalan Melik Zâhir, "'Acabâ bunlar hakîkat midir, yoksa Şeyh'in yapdığı bir şey' olmasın." düşüncesiyle Şeyh'in yanına gider ve sorar:

-Bunlardan haberiniz var mı?

-Hayır, hîçbirinden haberim yok. Düşmanlardan hîçbirinin sana karşı bir kasdı olduğunu da bilmiyorum.

-Hele bir kal'aya çık da ahâlînin hareketini, bizi ihâta eden düşmanın 'askerini gör!

Şeyh kal'aya çıkar, felâketin şümûlünü, şehrin her tarafdan insânlarla muhât olduğunu, 'askerin etrâfı sardığını, mancınıklar kurarak şehre âteş ve taş atdığını görür ve Melik Zâhir ile aralarında şu muhâvere cereyân eder:

Melik Zâhir: Helâk ve zevâl-i mülk mukarrerdir.

Şeyh: Korkma, her ne kadar düşman kavî ise de 'inâyet-i Hak ile ben onları def' ederim.

Tabîb Hasen diyor ki: Melik Zâhir arkasına bakdığı zamân şehrin ve kal'anın şimâl tarafından büyük bir seyl, müdhiş su dalgaları geldiğini hayretle gördü, kuvvetli şimşekler çakıyor, yıldırımlar yağıyordu, semâyı muzlim ve korkunç bulutlar sarmışdı, oluk hâlinde şiddetli yağmurlar dökülüyordu. Yağan yağmurlardan husûle gelen seylâb, 'azîm bir halk kitlesini garkediyor ve muhâsara ordusu mahvoluyordu. Kaçanlar ve cânlarını kurtarmak için mâllarını terk edip uğraşanlar, elîm ve fakat Melik Zâhir için sevinç ile dolu bir manzara teşkîl ediyordu. Lâkin bu sevinç çok sürmedi, yeni bir korku baş gösterdi ve şehri

tehdîd etmeye başladı: Gitdikce artan seylâb, etrâfı ve etrâfdaki şehirleri istîlâ etdiği gibi Haleb Kal‘ası’nı da basmaya başladı. Su, sur boyunca yükselmiş ve Haleb su ile dolmuşdu. Şehir ahâlîsi gark oluyor ve sultânın sarâyı da fecî‘ bir âkıbet karşısında idi. Evlâd ve emvâl tehlikede ve Melik Zâhir heyecân içinde:

-Amân yâ Şeyh, helâk oluyoruz, düşmandan halâsın fâ’idesi kalmadı.

-Harem dâ’iresine giriniz! Oraya su girmez.

Melik Zâhir harem dâ’iresine girmek için sür‘atle koşdu fakat karşısına öküzden daha büyük bir cüsseye mâlik, gözleri yalaza gibi parıldayan bir arslan dikildi. Kadınlar, câriyeler, çocuklar parçalanmış idi. Birinin başı şurada, diğerinin kolu orada. Kiminin bacağı, kiminin kaburgaları birer kenârda görünüyordu. Bu manzara karşısında Melik Zâhir büsbütün tâkatsiz kalarak kaçmaya ve arslanın ta‘kîbâtından tahlîs-i girîbân için Şeyh’e doğru koşmaya şitâb etdi. Şeyh namâzda idi.

Melik Zâhir, Şeyh’in yanına vâsıl olunca etrâfına bakındı: Ne sudan nişân var, ne kal‘ada telâşdan eser! Herkes emn ü selâmetde, ne düşman var ne gark olan… Bu geçen hâllere benzer bir şey’ de yok! Melik Zâhir’in hayreti bir kat daha artıyor ve Şeyh namâzdan fârig olunca aralarında şu muhâvere cereyân ediyor:

-Haremim, çocuklarım ve emvâlim şu arslan yüzünden mahvoldu.

-Bu sarây içinde arslan sensin, senden başka arslan yokdur.

-Nasıl yok? Çocuklarımın ve haremimin başlarını, bacaklarını şöyle parça parça birer tarafa atılmış gördüm.

-Ben bir şey’ görmüyorum.

-Kalk berâber gidelim. Sana arslanı ve yapdığı işleri göstereyim.

-Hayır, bir kere daha siz teftîş ediniz. Eğer öyle bir şey varsa merâk etmeyiniz, ben hepsini def‘ ederim.

Bunun üzerine Melik Zâhir hareme gider, bu sefer arslanı ve evvelki şeyleri görmediği gibi evlâd ü ‘iyâlinin emn ü selâmetde olduğunu görür, Şeyh’in yanına ‘avdet eder ve aralarında şu mükâleme cereyân eder:

-Artık böyle bir eğlencenin, böyle bir zevkin bir daha tekrâr edilmemesini arzû ederim.

-Ben de bu ‘ilmin ahvâlinden bir şey’in sorulmamasını ricâ ederim, zîrâ bu ‘ilm hep hayâlât ve evhâmdır. ‘Aynı zamânda yapması günâhdır.

Bu vak‘a etrâfa yayılır ve Melik Zâhir’in pederi Sultân Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin kulağına vâsıl olur. Selâhaddîn, oğlunun Şeyh Şehâbeddîn’den bu gibi şeyler öğrenip de Mısır’ı ifsâd ve saltanatı elinden ahzetmesi ihtimâlleriyle muzdarib olmaya başlar, gizlice Haleb fukahâsına haber gönderir ve bunun netîcesi olarak ma‘hûd mazbata ile Şeyh tekfîr ve nihâyet i‘dâm edilir.[116]

KIŞ TÜRKÜSÜ

-Şeref Kâzım’a-

Artık kuru yaprakların üstünde nem var
Kalbimizde sevgi değil yalnız elem var
Bu hıçkıran sesler nedir, nerde mâtem var?
Kalbimizde sevgi söndü, yalnız elem var.

Günler var ki görünmüyor âşinâ yüzü
Bir sebepsiz üzüntüyle geçirdin güzü
Bizler miyiz bu beldenin bahtsız öksüzü?
Kalbimizde sevgi söndü, yalnız elem var.

Zekî Fâ’ik

Erbilli tabîb, bu uzun vâkı‘adan ma‘âdâ, eserinde Şeyh Sühreverdî, Fırat Nehri’ni geçip de Şâm’a yollandığı zamân “Ben bu toprakda maktûl olacağım.” demiş olduğunu ve Haleb’de cereyân eden vak‘a üzerine tertîb edilen mazbatanın Selâhaddîn’e, Şâm’da bulunduğu zamân vâsıl olduğunu ‘ilâve ediyor ve diğer âsârda görmediğim şu sözleri ‘ilâve ediyor: Melik Zâhir, Şehâbeddîn’in mahbûs olduğu yere ihnâk me’mûrlarını gönderdiği; habishânede otuz kadar adam, hepsi telebbüsde, şekil ve sûretde Şehâbeddîn gibi oldukları hâlde görünmüş ve Şehâbeddîn’i ta‘yîn etmek mümkün olamamış! Nihâyet orada terk edilerek açlık ve susuzlukdan vefât etmiş.

Yûsuf Ziyâ

[116] Sebeb-i katil olmak üzere gösterilen bu vak‘a, muhtâc-ı tedkîkdir. Şeyh’in sebeb-i katli, müstakil bir mes’eledir. Bunun siyâsî veya dînî olduğu husûslarını ta‘yîn etmek için ayrıca çalışacağız. Burada yazdığımız, Erbilli tabîbin fikridir ve ‘aynen tercümedir. Bunu ta‘kîb eden vak‘ada da ahnâk me’mûrlarından bahsedilmesi, muhtâc-ı tedkîkdir.

Köy Mektûbları

2

Ekenler ve yiyenler…

Şehri müstehlik ve köyü müstahsil zannedenler derler ki: Köy eker, şehir yer.

Çocuklukda kırâ'at kitâblarının atalar sözü sütûnunda -gayr-i şu'ûrî bir sûretde- ezberlediğimiz bu güzel cümlelerin -bi'l-âhare anlaşılan- mefhûmu, bende yeni başdan köyün yeşil ovasını ziyâret etmek arzûsunu uyandırmışdı.

Sararan ekinlerin altın başaklarını gördükce, seyretdikce ekenle yiyenleri düşünüyordum.

Biçilmiş tarlalardan geçerek döğülen bir harmanın kenârında durdum. Sinirleri gevşeden ve insânları ağaç gölgeleri altına seren yakıcı bir Temmûz günüydü.

Kızgın güneşin altında kavrulmuş yüzündeki terlerini silerek dövenden çıkan samanları ayıklayan köylü "Hoş geldin ağam." dedi.

Ben, bu sa'y ü 'amel 'unsurunun mes'ûd 'ameliyyesini kutlularken:

-Bu yıl da nâfile, dedi. Dert harman oldu, döğüyorum; bu son harmanımdır! Mültezimin 'öşrü çıkdıkdan sonra, saçdığım tohumu çıkaramayacağım gâlibâ! Korkarım ki dövencinin hakkı cebden eklenecek!

İçi ümîdlerle dolu olarak harmana gelen bir şehir çocuğunda inkisâr uyandıran bu harman sâhibi köylünün şikâyetini, devâm eden kuraklıkda aramak istedim. Köylü cevâb verdi:

-Yağmursuzluk bizim köyün ekinlerine o kadar dokanmaz ki! Âh efendi! Belimizi büken masrafdır! Yoksa ne işden artar ne dişden… El çalışdıkdan sonra kişi aç kalır mı? Tarlayı sürüp belletmek ve sonra tohumluğu elden almak yok mu; bu, köylü için bir yıkımdır!

-Döğülen harman başında derdini dökmek için adam ve fırsat gözeden dolgun köylü, nasırlaşmış kalın parmaklarıyla sardığı sigarasını yakıp elindeki direne dayanarak "Efendi, siz şehir uşakları ne zannediyorsunuz, karşıdaki saman kümesi üzerinde duran dağarcığın içinden çıkardığı beyâz bir şehir etmeğini gösterip, işte, dedi, bu etmek şehirden geliyor, biz yiyoruz!

Yetmiş davar, üç baş ineğim var, tâ karşıdaki fundalıkda geziyor. Fakat yine yağı bakkâldan, sütü çarşıdan satın alıyoruz!

Samanlık dolu fakat anbar boş!

Toprak ve saban mı diyeceksin? Varsın benim olsun, değil mi ki iş ve tohumluk elindir!

Şehrin bir kilârı saydığımız köyün anbarı boş ve köylünün karnı aç kaldıkça pazarda ağaç bile bulamazsın!

Bu acı hakîkatleri kimden dinliyorum, biliyor musunuz? Etmeğini tarlasından, süt ve yağını davarından ve bütün kazancını öz mâlından çıkaran çift ve çubuk sâhibi bir köylüden!

O köylü ki anbarları şehir furunlarına un verecek, davarları bize giymek için yün ve yemek için koyun yetişdirecek!

Rûhumda derin bir inkisâr uyandıran bu acı hasbihâl karşısından savuşmak istediğimi anlayan güneş de kavuşmuş ve akşam sararmış yamaçları bârûtî etkileriyle örterken ben dönmüşdüm.

Yollarda düşünüyordum: Şehir yer, köy eker. Burada yiyenler belli fakat ekenler kim?

27 Temmûz 1339 **Çubukcuzâde Mehmed Sıdkî**

İspor

Mektebde başlayan ispor merâkının -her seneye göre ispor nev‘i muhtelifdir- her zamân devâm edeceğini, insân ölünceye kadar sıhhî bir sûretde kendini eğlendirmenin yolunu bu sûretle bulacağını uzun uzadıya teşrîh etmeyeceğim. Çünkü bugün mâdem ki henüz bu husûsda şâyân-ı kayd bir fa‘âliyyeti mekteblerimizde görememekle dilhûnuz ve ispor ve atletik fa‘âliyyetleri şehirdeki kulüblere inhisâr etmekdedir. O hâlde elde bulunanları ne sûretle ilerletebileceğimizi teşrîh edelim.

Her şey’in para ile terakkî edebileceği mes’elesi ‘asrımızda bir hakîkatdir. Fakat paradan evvel ve sonra da birtakım şeyler vardır.

Gerek isporda gerek atletizmde ‘asrî nazariyyelerin ve gâyelerin edilecek hizmetin a‘zamî ‘adedlere teşmîli mes’elesi olduğuna nazaran bugünkü ispor kulüblerinin a‘zâ ‘adedini çoğaltmak mecbûriyyetindeyiz. Yüz kişi arasından intihâb olunacak ileri gelenlerin beş yüz kişi arasından intihâb olunacak birincilerden aşağı olacağı bedîhîdir. Binâ’en ‘aleyh ispor mensûblarının ‘adeden tezyîdi iki cihetden fâ’ideli oluyor.

Bu tezyîd-i ‘aded mes’elesini te’mîn için hîç şübhesiz şehrin muhtelif yerlerinde ispor için sâhalar, ba‘zan üstü kapalı mahaller inşâsı lâzım gelmekdedir. Elyevm Kadıköyü’nde İttihâd ispor sâhası ile Taksim istadyumu ‘adedlere nazaran pek gayr-i kâfîdir. İstanbul tarafındaki çocuklarımızın muntazam bir sâhada koşup atlamaları, futbol oynayabilmeleri için Şehremâneti ufak, hem pek ufak bir himmet ile birkaç mahal tahsîs ve buraları tesviye etmesi şâyân-ı arzûdur. Sâha olmadıkca mahalle aralarındaki vîrânelere inhisâr eden fa‘âliyyetler, boşuna olmasa bile gâyeyi te’mîn etmez.

Bir vakitler yakından tanıdığım ve mensûb olduğum kulüb ile diğerlerinin başlıca mezâyikaları mâlî olduğundan vaz‘iyyet-i mâliyyenin ise Harb-i ‘Umûmî’den evvelkine nazaran şimdi daha fenâ olduğuna göre demek ki ‘aynı mes’ele karşısında bulunuyoruz. ‘Acabâ şehrimizin zenginleri verdikleri paranın, memleketin gençliğini terakkî etdirmek husûsunda büyük bir ‘âmil olduğunu gördükleri takdîrde, ufak fakat gâye i‘tibârıyla yüksek hizmetler te’mîn etdiğini anladıkları zamân da yine bîgâne mi davranacaklardır. Avrupa’da ve husûsuyla Amerika’da spor kulüblerini himâye eden ba‘zı kimseler vardır ki bunlar yalnız ispora olan muhabbetlerinden değil memleketin gençliğine edecekleri hizmeti nazar-ı i‘tibâra alarak fedâkarlık ederler. Fakat verdikleri paranın isrâf edilmediğini, müsâmereler tertîbi gibi fuzûlî ve hattâ şimdiki hâlde lüzûmsuz mahallere sarf olunmadığını da bilmek isterler. Bir veya birkaç zengin bir araya gelerek birer ispor kulübü az çok himâye etseler birçok işlerin görülebileceğine kâni‘im fakat az para ile çok iş görmenin yolunu bilen adamlara ihtiyâcımız var.

Efkâr-ı ‘umûmiyyenin henüz bu gibi mesâ’il ile pek ‘alâkadâr olmadığı, olsa bile işin iç yüzüne vâkıf olamamakda ma‘zûr görülmekliği lâzım geleceğinden ‘arz etmek isterim ki hükûmetimizin kabûl etdiği elli bin lira tahsîsât, hüsn-i isti‘mâl edildiği takdîrde pek büyük işler görülebilir. Ankara’da bir istadyum inşâsı ve senevî elli bin lira tahsîsât

i‘tâsını kabûl eden bizim gibi bütçesi küçük bir hükûmetden bundan fazla lütuf ve ‘âtıfet beklemek kadirnâşinâslık olacağına kat‘iyyen kâni‘im. Ankara’da inşâ olunacak istadyum öyle iyi düşünülmüş ve isporun terakkîsi husûsunda öyle ‘asrî bir fikrin muhassalasıdır ki bunu ne kadar takdîr etsek azdır. Elyevm Amerika’da ta’kîb olunan bu usûl ya‘nî büyükce şehirlerde birer istadyum inşâsı sâyesinde gerek ispor ve gerek atletizm o derece revâc bulmakdadır ki her eyâlet birbiri ile müsâbaka edercesine inşâ’at yapmakdadır.

Bu tahsîsât ile başlıca yapacağımız şeylerden biri antrenör celbidir. Futbol için İngiltere’den, atletizm için Amerika’dan celbi en muvâfık olan bu antrenörlerden biri buraya senevî 3000 ile 4000 lira arasında getirtilebilir. Bunlardan edilecek istifâdenin o kadar büyük olması neden ileri geliyor? Yevmî cerâ’ide bu husûsâtı müdâfa‘a için yazdığım makâleler muhteviyâtını burada tekrâr lüzûmsuzdur fakat kısaca söylemek isterim ki antrenör ve mu‘allimsiz ispor ve atletizm tıpkı barutsuz ava gitmeye benzer. Yürürsünüz, yorulursunuz hattâ kuş veyâhud hayvân kalkdığı zamân müteheyyic bile olursunuz fakat av vurmak nasîb olmaz. Bugün vücûdun kuvvetini tevzîn, hangi kimselerin ne gibi ispor ve atletizmde muvaffak olacağını kesdirmek form i‘tibârıyla yapılan ve netîcede pek büyük muvaffakiyyetsizliklere müncer olan hatâları ancak bir mütehassıs görür ve tashîh eder.

İşin yalnız mütehassıslarla da bitmeyeceği bedîhîdir. Âlât ve edevât sâ’ireye olan ihtiyâc da nazardan kaçırılmamalıdır. Muntazam sâhaların tesviye ve bakılması da bir masrafdır. Buralara sarf olunacak paranın boşa gitmeyeceği gibi büyük fâ’idesi olacakdır. Yüz metre sâhasının henüz âlet ve bir mühendis vâsıtasıyla müstakîm olup olmadığını ta‘yîn etdiğimiz yok. Ba‘zı oyunda yüz metre koşu mahallini onar metrelik şerîd ile ölçdüklerini gördüm. Bunda isâbet ve istikâmet aranır mı?

Bütün bunları bırakarak bu sene Paris’deki olimpiyadlara boy göstermek için iştirâk ve bu husûsa 27.000 lira gibi mühim bir meblağı hasretmek bilmem ne dereceye kadar doğrudur. Farz-ı muhâl olarak olimpiyadlarda birkaç gencimiz kazansalar bundan edilecek istifâde memleket dâhilinde te’sîsi kâbil olan mu‘azzam bir ispor kulübünün te’mîn edeceği fâ’ide kadar büyük müdür? Nerede kaldı ki elyevm bu işi idâre edenler de bu iştirâkin bir tecrübeden fazla bir şey te’mîn

etmeyeceğini i‘tirâf eyliyorlar. Ortada dönen dedikodulara, gazetelerde yazılan makâlâta ve’l-hâsıl reviş-i ahvâle nazaran ‘umûmca fâ’idesiz olacağı kanâ‘ati hâsıl olmuş bir mes’elede meselâ günün birinde bir gazete sâhib veya baş muharriri “Ne kadar geri olduğumuzu öğrenmek için bile olsa iştirâk yine fâ’idelidir.” gibi garîb ve ‘akıl mantığa sığmayan bir fikir dermeyân ediyor. Bu gibi zevâtın işe karışmaları (her şeye ‘akılları erdiğini farz etsek bile) efkâr-ı ‘umûmiyyeye tuhaf bir hâlet veriyor. Falan baş muharrir iştirâk lehinde oldukdan sonra iştirâkde bir kerâmet vardır, zannolunuyor. Mütehassıs olmadığı bir işe karışmak ne derece ‘âlî bir hasletdir.

Bu yaz ‘akdolunacak olimpiyadlara iştirâki müdâfa‘a sadedinde yazılan yazılar ‘akıl ve mantığa uymadığı gibi belli başlı bir fâ’ide te’mîn edemeyeceği de ‘umûmca müsellem! O hâlde hem isrâf hem boş zahmet; bu işde hâlâ ısrâr etmenin ne gibi bir hâlet-i rûhiyye olduğunu îzâh etmek kâbil değildir.

Memleketin ispor ve atletik hayâtında ileri gelenlerimizin ekseriyyeti bu iştirâk ‘aleyhinde olduğu hâlde nasıl olur da federasyon gerek efkâr-ı ‘umûmiyye gerekse bu efkâr-ı husûsîyye karşısında hatâlı olduğunu derk etdiği bir yoldan geri dönmek mantık ve ‘akl-ı selîmine rücû‘ etmiyor. Bu paranın böylece hîçbir netîce vermeksizin isrâf edilmesi kendileri için bâdî-i şeref olmasa gerekdir. Hâlbuki hüsn-i isti‘mâl sâyesinde hem gençliğe hem de kendi şöhret-i zâtiyyelerine edecekleri hizmetler âşikârdır.

Tanîn’de neşretdiğim ve bi’l-hâssa erkâm ve a‘dâd zikreyleyerek iştirâk edemeyeceğimizi anlatmış olduğum hâlde federasyon bunlara cevâb vermek veyâhud yanlış telakkîlere kapılmış isem bunları îzâh şöyle dursun işitdiğime göre hîç kimsenin re’y ü fikri kendilerini, iştirâk fikrinden vazgeçiremeyecekmiş.

‘Acabâ bu kadar şiddet-i arzû ve heves, Paris’i görmek ve orada bir muvakkat zamân için eğlenmek gibi bir fikirden mi ileri geliyor? Burasını bilemem fakat herhâlde bildiğim bir şey varsa o da her türlü mantık ve selâmet-i tefekkürden uzakda verilmiş olan bu iştirâk karârını tebdîl etmek federasyonun şeref ve i‘tibârını keser değil bi’l-‘akis şimdi kendilerinin kesdiremedikleri bir derecede yükseltecekdir.

Nüzhet

Tercüme-i Hâl

Nevrekoblu Mahmûd Efendi[117]

Nevrekoblu Mahmûd Hâmid Efendi, Selânik vilâyetinin Nevrekob kasabasında doğmuş ve mukaddemât-ı ‘ulûmu orada tahsîl etmişdir. Mezkûr kasabada mekteb mu‘allimliği eden ve ma‘a’t-te’essüf ismini bilmediğimiz fâzıl bir zât, henüz bir genç olan hocadaki zekâ ve kâbiliyyeti görmüş olduğundan tahsîl ve terbiyesine i‘tinâ eylemiş ve bi’l-hâssa lisân-ı Fârsî ve edebiyyât tedrîsiyle kâbiliyyet-i şi‘riyye ve edebiyyesini inkişâf etdirmişdir. Mahmûd Efendi mu’ahharan İstanbul’a gelerek ‘ulûm-ı şer‘iyye tahsîlini ikmâl ile icâzet almış idi. O sıralarda açılan müderrislik imtihânında me’zûniyyet-i tedrîsiyyeye muvaffak olmuş ve Fâtih Câmi‘-i nûr-ı lâmi‘inde yüzlerce müştâkîn-i ‘ilim ve ‘irfâna ‘ulûm-ı ‘Arabiyye ve şer‘iyye tedrîsine ibtidâr eylemişdi. Durûs-ı mürettebeyi, mantıkdan Monla Fenârî’nin te’lîfi olan kitâba kadar okutmuş idi. Lâkin Mahmûd Efendi nahîfü’l-vücûd, za‘îfü’l-bünye olduğu cihetle meşâkk-ı tedrîse tahammül edemedi. Mezâyika-yı ma‘îşet dahi buna inzimâm edemiyordu. Bin üç yüz iki târîhinde idi. Mahmûd Efendi, *Hâver* nâmında intişâr eden risâle-i mevkûtenin sermuharrirliğini der‘uhde ederek sahâyifini, makâlât-ı ‘ilmiyyesiyle tezyîn ve herkesi müstefîd etmeye başladı. *Mebâhis-i Kelâmiyye* ‘ünvânıyla yazdığı bir bend-i ‘ilmîde eb‘âdın ‘adem-i tenâhîsini, burhân-ı tatbîkî ve burhân-ı süllemî ile isbât ediyordu. Bu makâleye o zamân meydân-ı tahrîrin en büyük kahramânı olan Ahmed Midhat Efendi, *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde ba‘zı i‘tirâzâtda bulundu. O sıralarda intişâr etmekde bulunan *Tarîk* gazetesinde *Tarîk*’in kütüb-i riyâziyye münekkidi, ‘ünvân-ı müste‘ârıyla makâlât ve tenkîdât-ı ‘ilmiyye neşreden Cevdet Paşa merhûm, ‘aynı imzâ ile, ‘aynı cerîdede hem Ahmed Midhat’a hem Mahmûd Hâmid’e çatarak bahse müdâhale etdi. Hocanın kaleminden nasılsa “ba‘d” ta‘bîri yerine kazârâ bir “fezâ” sözü çıkmış idi. Münâzara buydu. Her iki taraf mübâhaseden haklı çıkmak istiyordu. Cevdet Paşa gibi pek kuvvetli, mantıklı ve ‘âlim bir kaleme mukâbele etmek kolay bir iş değildi. Hoca merhûm, bu mübâhaselerde zâten ‘alîl olan vücûdunu çok üzdü. Nihâyet mübtelâ olduğu verem ‘illeti iştidâd ederek pek genç denilecek bir yaşda enfâs-ı ma‘dûdeyi ikmâl, münâkaşa-i hayât-ı müste‘ârı terk ile rahmet-i Rahmân’a kavuşmuşdur.

[117] Bu makâlenin üst tarafı Mihrâb’ın 6 numaralı sayısında *Eslâfımızı Tanıyalım* ‘ünvânı altındaki makâledir.

Merhûm, latîfü'l-mizâc, latîfe-gû, hoşsohbet, meclis-ârâ, nükteperver, biraz mizâh ve alayı sever bir zât idi. Sîmâsında ibtisâma mütemâyil bir küşâyiş vardı. İfâdesi mustalah, edîbâne idi. Keskin zekâsı ve ince istihzâsıyla mu'ârızını hayretde bırakırdı. Bilmem doğru mudur? İstihzâ demeyelim de, mizâh ve zarâfet zekânın hakkıdır, diyorlar.

Eğer böyle ise Hoca merhûm dahi zekâsıyla mütenâsib latîfeci idi. San'at-ı tahrîrde pek müşkülpesend olduğu için öyle her edîb ve 'âlimin eserini beğenmez ve zu'afâ-yı 'ulemâ ve 'ucezâ-i üdebâ ile eğlenmeyi severdi.

Yazdığım şeyler güzel parlak düşer dermiş beyim
Bence parlaklık onun rengiyle kırtâsındadır.
Parlatırdım ben o tahrîrât-ı bî-ma'nâsını
Olmasa mudhik o yanlışlar ki imlâsındadır.

kıt'asıyla

Elfâzı rekîk söz ise o şi'r-i güzîndir — Dîvânece sözler mi demekdir edebiyyât
Ma'nâsı dahi yok ise o sihr-i mübîndir. — Âsâr-ı terakkî diyoruz biz buna heyhât!

beyitlerinin kâ'ili olan Mu'allim Nâcî merhûm ile çok sohbet eder ve üdebâdan geçinenlerin zabt ü rabtdan 'ârî ve hele ma'nâdan bütün bütün bî-nasîb bulunan yazılarıyla alay etmek en zevkli meşgale-i fikriyyesi olurdu.

Muhterem üstâdım Perzinli Hüseyin Necmeddîn Efendi'den işitdiğime göre Mahmûd Efendi'yi bu alaylarının hafîf bir mukâbiline ba'de'l-irtihâl seng-i mezârına yazılan mersiyyede irtikâb olunan bir kâ'ide hatâsı dûçâr etmişdir. Merhûmun evsâfı olarak zikredilen cemîletü's-sıfât gibi yanlış terkîbler, kâ'ideşinâs zâ'irlerin hafîf tebessümlerine ma'rûz kalır. Kavâ'id-i 'Arabiyye kitâblarında mukarrer olduğuna göre sıfat-ı müşebbehelerin tezkîr ve te'nîsleri mevsûflarına tâbi'dir. Muzâfun ileyhlere nazaran tezkîr ve te'nîsleri kâ'ide-i edebiyyeye muvâfık düşmez. Cemîlü's-sıfât şeklinde isti'mâl edilmesi lâzım gelir. Hoca merhûm, seng-i mezârında menkûş olan bu mersiyyeyi yazanı görseydi kim bilir ne kadar alay ederdi.

Mahmûd Efendi merhûm; 'âlim, fâzıl ve kâmil bir şâ'ir idi. 'İlm-i mantıkdan *Metn-i Şemsiyye* şerhinin dîbâcesi üzerine bir hâşiyesi vardır. 302 târîhinde neşrolunan *Hâver Mecmu'ası*'nda 'ilmî ve edebî makâlâtı mündericdir. Makâle-i 'ilmiyyesinde muharrer olan şu kıt'a-i garrâyı naklediyorum:

'Âkilin fikrinde yokdur Hüsrev'in gencînesi
Câm-ı cem-i İskender'in meşhûr olan âyinesi
Hem habîr eyler cihândan hem de istifnâ verir
Sâhib-i fazl u kemâlin nakş-ı levh-i sînesi.

Edîb-i a‘zam Nâmık Kemâl Bey merhûm da bir makâlesinde Mahmûd Hâmid Efendi’nin kalem ve zekâsı hakkında birtakım kelimât-ı takdîriyye sarf ediyor ve sitâyişde bulunuyor. Bu makâleye nazaran aralarında münâsebet ve mu‘ârefe vardı. Hattâ bir musâhabelerinde şöyle bir müşâ‘arede bulundukları menkûldür. Kemâl Bey:

Hâdim-i şirk olan diyânetime Eylerim bin yemîn bu da‘vâda
Bir Muhammed daha ederdi zuhûr İki Allâh olaydı dünyâda.

kıt‘asını inşâd edince Mahmûd Efendi irticâlen şu mukâbelede bulunmuş:

‘Akıl ‘indinde müstahîl oldu Mustafâ’nın nazîri her câda
Bir peygamber daha ederdi zuhûr Beşeriyyet olaydı Mevlâ’da.

“Şâne-i zülf-i sühandır i‘tirâz” mısrâ‘ının mü’eddâsına pek meftûn olan Mahmûd Efendi, Kemâl’in kıt‘asındaki “dünyâda” ta‘bîrini, latîfe olmak üzere şöyle tenkîd etmiş: ‘Ukbâda iki Allâh mı vardır ki “dünyâda” kaydını tahsîs ediyorsunuz? Kemâl merhûm, kâfiyenin tazyîkiyle bu kaydı koyduğunu ve mes’eleyi medreseye düşürdüğünü beyân ile latîfede bulunmuşdur.

Kemâl Bey’in ‘ibâre tenkîdlerinde mümâresesi olmadığını gören ve rûy-ı edîbânelerindeki hafîf bir reng-i hicâbı sezen Hoca, hemen onu ta‘dîl maksadıyla kendi i‘tirâzına yine kendi şöyle cevâb vermiş: Nazım, hazm-i ma‘tûf tarîkiyle “dünyâda ve ‘ukbâda” takdîrinde olmak îcâb eder. Nitekim bu hazfin nazîri “سرابيل تقيقم الحر” nazm-ı kerîminde vâki‘dir, “سرابيل تقيقم الحر والبرد” demekdir. Kezâ “علفنا تبنا وماء باردا” mısrâ‘ında dahi böyle bir hazfe ihtiyâc vardır. (علفنا تبنا وسقينا ماء باردا) Kemâl Bey merhûm, Hoca’nın nazîre olarak söylediği kıt‘asını ve bu cevâbını pek beğenmiş.

Fâtih müderrislerinden Gümülcineli ‘Alî Efendi’den işitmişdim. Birgün kendisi Mahmûd Efendi’nin huzûrunda bulunurmuş. Pejmürde ve perîşân kıyâfetli bir adam oradan geçer. Mahmûd Efendi, bu perîşân adamı işâret ederek “Bakınız, san‘atını hor gören adamın ‘âkıbeti nasıl olur!” demiş. Bunun üzerine Hacı ‘Alî Efendi, makâm-ı i‘tirâzda der ki: Ya bir adamın san‘atı orta oyunculuğu olursa bunu da hor görmemeli midir?

Mahmûd Efendi hemen şöyle cevâb vermiş: Evet, san‘at; san‘at olduğu haysiyyetiyle hor görülmemelidir.

Merhûm, işte böyle serî‘ü’l-intikâl ve hâzır cevâb idi. Zamânında, sınıf-ı ‘ilmîye ve dolayısıyla müslümânlığa ta‘arruz eden dekadan muharrirlere haydar-pesendâne hücûmlarda bulunur ve onları zülfikâr kalemiyle ilzâm ve iskât eylerdi. رحمه الله رحمة واسعة

Hüseyin Şem‘î

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **15** Mart **1340** Sayı: **9**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Tevhîd-i Tedrîsât Mes’elesi ve İlâhiyyât Fakültesi	**Mehmed Emîn**
Kâbil (İctimâ‘î Hikâye)	**Câmî**
Orta Asya’da Türkmen	**Hilmî Ziyâ**
Ufak Bir Nazra	**‘Abdürreşîd**
Semerkand Şehri	**Türkistânlı Rif‘at**
Hayy Bin Yakzân (Roman Tefrika)	**Babanzâde Reşîd**
Köy Mektûbları	**Mehmed Sıdkî**
Serâb	**Kadriye Hüseyin**
Şarkı	**Melîha Nûrî**
Rü’yâ İçinde	**Şeref Kâzım**
Gazel	**Muhyiddîn Râ’if**
Yolcu	**Tevfîk Celîs**
Gazel	**Kâmî**

Yeni Matba‘a

Bâb-ı ‘Âlî Caddesi’nde Reşîd Efendi Hanı’nda

1340 - 1924

Tedrîsâtın Tevhîdi
ve İlâhiyyât Fakültesi

Mihrâb'ın bundan evvel iki nüshasında medrese tedrîsâtının bu hâlde devâm etmesinin imkânsızlığını söylemişdim. Ve demek istemişdim ki "Bir gâyeyi, bir fâ'ideyi istilzâm etmeyen bir mü'esseseyi hîçbir kuvvet yaşatdıramaz." Ben bu sözleri yazdığım zamân, i'tirâf edeyim ki, kısa bir zamânda medreselerin bu gayr-i tabî'î hâline nihâyet verileceğini ümîd bile etmiyordum. Çünkü bizde bir mü'essesenin revişinden, yaşayışından kimse memnûn olmadığı, herkes onun zararını hissetdiği hâlde kendi kendine derdleşir, fakat bir irâde, bir 'azim hamlesi göstererek işi tabî'î bir şekle sokmaya cehd eylemez. Ben medrese için kiminle görüşmüşsem onlar bu vaz'iyyeti gayr-i tabî'î buluyorlardı. Hattâ medresede tedrîsâtda bulunanlar da ma'nâsızlığın farkında idiler. Devâmı fâ'idesiz ve muzır olan bu tedrîsâtı memlekete nâfi' bir şekle sokmak için kimse bir cehd göstermiyordu.

Medreseler, şekl-i sâbıkıyla yalnız fâ'idesiz olsalardı yine devâm edemezlerdi. Hâlbuki içinde ders gören ba'zı genç talebenin pek iyi hissetdikleri gibi zararlı idiler. Onun için bence son inkılâbın en mes'ûd netîcelerinden biri tedrîsâtın tevhîdine da'ir verilen karârdır. Diğer iki makâlede söylediğim gibi medrese tedrîsâtının bi'l-hâssa son 'asırda gördüğümüz fenâlığı ne okutulan ma'lûmâtdan ne de medresede ba'zı müsbet 'ilimlerin mevcûd olmamasından mütevelliddi. Medresenin en mühlik ciheti, ta'kîb edilen terbiye ve tahsîl tarzından ileri geliyordu. Meşrûtiyyetden beri yapılan ba'zı ıslâhâta rağmen medrese tedrîsâtında öyle bir usûl devâm edip gidiyordu ki böyle bir tedrîs tarzıyla ancak vekâyi' ve hâdisâtı

görmekden tamâmen mahrûm olan, ‘âdetâ hiss-i selîmini gâ’ib eden bir zümre yetişebilirdi. Bu zümrenin memleketin diğer sınıflarından farkı ne muhâfazakârlığı ne de ta‘assub-ı dîniyyesidir. Zamânımızda muhâfazakârlık mevcûd mü’essesâtın devâmını ve sarsıntısız tekâmülünü şu‘urlu bir tarzda istemekdir. Medresede ta‘kîb edilen usûl bi’l-‘akis şu‘ûru, düşünce kudretini izâle ediyordu. Meğer ki fıtrat, medresede tahsîl etmiş ba‘zı müstesnâ zevâtda gördüğümüz gibi her şey’e rağmen körlendirilmesi kâbil olmayan bir zekâ ihsân etmiş olsun.

Yine medreselerle temâs edenler bilirler ki orada hiss-i dînî inkişâf etmez, belki tamâmen kör i‘tiyâdlar husûle gelir. Medrese tedrîsâtı kadar gençlerde heyecânı ve hissi imhâ eyleyecek vâsıta az bulunur. Medrese tahsîli görenlerde ekseriyyetle hissedilen cânsızlık, hareketsizlik bunun en iyi misâlidir.

Medreselere ‘ilim telakkîsi girmemesi, eski Türk ve İslâm ‘âlimleri tarzında mesâ‘î kâbiliyyetinin de körleşmesi yüzünden hîç olmazsa bir ‘asırdan beri bu tedrîsâtdan müsbet hîçbir fâ’ide hâsıl olmuyordu. Uzun seneler süren tedrîsâta rağmen bugün âsâr-ı mâziyyemizi hattâ dînî eserlerimizi lâyıkıyla anlayabilmek için müsteşriklerin tahlîline mürâca‘at mecbûriyyet-i elîmesinde kalıyoruz. Bir memleket düşününüz ki orada bir mü’essese münhasıran dînî eserleri okutsun, onları tahlîl ile uğraşsın. Öyle olduğu hâlde herhangi bir İslâm ‘âlimini, meselâ Gazzâlî gibi Hüccet-i İslâm ‘addedilen bir mütefekkiri anlayabilmek, eserlerindeki kıymeti takdîr edebilmek için garb me’hazlarına mürâca‘atdan başka bir çâre bulunmasın… Yalnız bu hâl, medreselerin son ‘asırda ‘ilmî, müsbet hîçbir hizmeti olmadığına en mühim bir delîldir.

Şimdi yapacağımız ilâhiyyât fakültesi ‘ilim i‘tibârıyla bizi bu çok geri olan vaz‘iyyetden kurtarmalıdır. Hattâ ilâhiyyât fakültesi açmak ihtiyâcı bence medreselerin ma‘ârife iltihâkında aramakdan ziyâde şimdiye kadar yapılmayan dînî tedkîkâtı ‘ilmî ve ‘asrî bir tarzda îfâ etmek lüzûmuna istinâd eylemelidir. Onun için ilâhiyyât fakültesi, medresenin yerine kâ’im olacak olmakdan ziyâde İslâm âsâr-ı dîniyyesini ‘ilmî bir tarzda tedkîk edecek yepyeni bir fakülte olmalıdır.

Bu fakülte İslâmiyyeti, İslâm âsâr-ı dîniyyesini ‘ilmî bir tarzda tedkîk etmeyi en başlı bir hedefi ‘addeylemelidir. Böyle bir tedkîk yapmayı vazîfe edinen bir mü’essese evvel emirde, bu tedkîkâtın

usûlünü öğretecek, sâniyen bu tedkîkâtdan ma‘nâ çıkarabilecek tedrîsâtı ihtivâ eylemeli, sâlisen talebenin bu tedkîke kâfî lisân ma‘lûmâtı olmalı, ya‘nî ‘Arabî ve Fârisî ile mutlakâ ecnebî lisânlarından biri öğretilmelidir. Bence ilâhiyyât fakültesinin tedrîsâtı dört kısım üzerine tertîb edilmelidir:

1. Âsâr ve mü’essesât-ı dîniyyeyi tedkîk edebilmek kâbiliyyetini verebilecek ma‘lûmât, ya‘nî ictimâ‘iyyât, rûhiyyât, ‘ulûmda ve bi’l-hâssa târîhde usûl, İslâm ve dîn-i İslâm târîhi.

2. Asl-ı kütüb-i dîniyye: Tefsîr, hadîs.

3. İ‘tikâdât ve a‘mâl hakkındaki âsâr-ı müte’ahhire: Ya‘nî kelâmiyyûn, hükemâ, mutasavvıfe, fukahânın eserleri. (Bunlar medresede olduğu gibi nassî ya‘nî kelâm ve fıkıh hâlinde değil târîhî bir tarzda ya‘nî kelâmiyyûn, mutasavvıfe, fukahâ eserleri hâlinde tedkîk olunmalıdır.)

4. Bu tedrîsâtdan ma‘nâ çıkarabilecek ma‘lûmât: Dînî felsefe, bi’l-hâssa ‘ilim-dîn münâsebeti. Târîh-i edyân, bi’l-hâssa İslâmiyyet’in intişâr etdiği muhîtlerdeki dînlerin tedkîkâtı, târîh-i felsefe, bunlardan başka talebeyi bu tedkîkâta hâzırlayabilmek üzere ma‘lûmâtı verebilecek bir teşkîlât lâzımdır.

Bu esâslar dâ’iresinde bir ilâhiyyât fakültesi te’sîs edilir ve tedrîsât tamâmen ‘ilmî bir tarzda yapılacak olursa âsâr-ı dîniyyeyi hakkıyla bilen mütefekkirler yetişir. Bundan edeceğimiz istifâde, kanâ‘atime göre, çok büyük olacakdır. Çünkü bir kere bu sâyede memleketimizdeki dînî mü’essesâtın mâhiyetini ve tarz-ı tekâmülünü bilen mütefekkirlere mâlik oluruz. Bundan başka şark milletleri içinde ilk evvel İslâmiyyet’i böyle ‘ilmî sûretde tedkîk etmek şerefini Türkler kazanmış olurlar. Bizim yapacağımız tedkîkât bütün şark akvâmına yayılır. Akvâm-ı İslâmiyyenin dînî harsına hizmet şerefi de milletimize ‘â’id olur. Bu sûretle İslâm miletleri üzerinde ‘ilmî bir nüfûz te’sîs ederiz, eğer bu mü’essese arzû etdiğimiz derecede kemâle ererse ‘ilim ‘âlemine, insâniyyete de hizmet eyleriz. Çünkü bu fakülte, dünyâda en münteşir dînlerden biri olan İslâmiyyet hakkında birçok ‘ilmî yeni hakîkatler meydâna koyabilir. Bütün bu fâ’idelerinden sarf-ı nazar etsek bile bu sûretle te’essüs edecek ilâhiyyât fakültesi diğer fakültelerin, bi’l-hâssa edebiyyât medresesinin tedrîsâtına da yardım eyler. Meselâ ilâhiyyât fakültesinin mutasavvıfe hakkındaki tedkîkâtı, Türk târîh-i edebiyyâtını ta‘mîk etmek isteyenler için ne kıymetli bir menba‘ olur.

İ‘tirâf etmelidir ki bu hedefi istihsâle kâdir bir ilâhiyyât fakültesi te’sîs edecek

kâfî vesâ'ite mâlik değiliz. Şu kadar ki bugün bu mü'esseseyi iyi esâslara müsteniden kurabilirsek ümîd ederim ki yakın bir âtîde kuvvetli bir 'ilim ocağı hâline gelebilir.

Bunun için şu kanâ'atdeyim, ki Ma'ârif Vekâleti ilâhiyyât fakültesini hemen Dârü'l-fünûn şu'besi hâlinde te'sîs etmemelidir. İlâhiyyât fakültesi bütün bu mes'eleleri anlamış, muktedir bir müdîrin idâre ve sevkine tâbi' bir mekteb hâlinde te'sîs edilmeli ve hîç olmazsa dört beş sene sonra Dârü'l-fünûn câmi'asına girmelidir. Çünkü böyle bir fakülteye ilk zamânlarda bir istikâmet vermek lâzım gelir. Böyle bir istikâmeti ancak müdîr salâhiyyetini hâ'iz bir mütefekkir verebilir. Tecrübe göstermişdir ki müntehab bir meclisle, müntehab bir re'îs ile böyle yeni bir mü'esseseyi iyi bir hedefe sevk eylemek çok zamân kâbil olmuyor. Eğer bundan on beş sene evvel Dârü'l-fünûn nizâmnâmesi neşredilmiş ve meclis-i müderrisînin şimdi hâ'iz olduğu salâhiyyet o zamân bahşolunmuş olsaydı Dârü'l-fünûn'a hîçbir yeni 'unsur giremez, tedrîsâtı inkılâb ve tekâmüle uğrayamazdı. Bana öyle geliyor ki Ma'ârif Vekâleti ilk beş seneyi teşkîlât devresi 'addetmeli, muktedir bir mütefekkir idâresinde ilâhiyyât mektebini te'sîs eylemeli ve şu kadar ki beş sene nihâyetinde bu mü'essesenin Dârü'l-fünûn nizâmnâmesine tâbi' olacağını tasrîh etmelidir. Ben başka sûretle iyi bir ilâhiyyât fakültesi yapılacağını zannetmiyorum.

Dârü'l-fünûn Felsefe Târîhi Mu'allimi
Mehmed Emîn

Harb-i 'Umûmî Sânihâtından

Hitâbe

Kâbil

Bir haftadır köyün garbındaki avcı siperlerinde geceli gündüzlü durmadan muhârebe ediyorlardı. Kânûn-ı evvelin amansız soğukları her şey'i dondurmuş, toprağın yüzünü geniş bir kefenle örtmüşdü. Hendeğin içi, siperi, önündeki âteş meydânı,

solda görünen küçük orman, her şey, her yer beyâzdı. Yalnız yeni muhârebelerde düşmüş tâze ölüler, âteş kesildiği zamân buhârları tüten henüz donmamış cesedlerin kokusuna koşan kargalar penbe kan lekeleriyle boyanmış bu geniş beyâzlıkda kara noktalar hâsıl ediyorlardı. Müdhiş ve mu‘annidâne bir muhârebeye şehâdet eden köyün yıkık evlerin, kafası kopmuş bacaların, dişleri dökülmüş çene kemiğine benzemiş duvarların üstünde kar yığınları beyâz külâhlar, mu‘avvec çizgiler resmederek bu kasvetli manzarayı süslüyordu.

Gökyüzü kurşun renginde bir parça bulutla örtülü idi. Bu kalın perdeden süzülen bulanık ışık kar tabakasında in‘ikâslar yapıyor ve beyâz zemîn karanlık semâyı tenvîr ediyordu. Sabâhdan beri kar kesilmişdi, karşıki küçük ormanın kenârında mevzi‘ alan düşman piyâdesi hücûma kalkamıyordu. Şimdi düşmanın yalnız şarapnelleri fâsılalı tarrakalarla siperlerin ilerisinde patlıyor, havada küçük beyâz bulutlar hâsıl ediyor ve etrâfa saçılan misketler yerden binlerce kar parçalarını havalandırıyordu. Neferler hendeğin muhâfazalı mahallerine, gocuklarının içine büzülmüşlerdi. Yalnız nöbetciler siperin şevine yapışmışlar, gözleri düşmanda, bekliyorlardı. Hendeğin içinde, vurulmuş her vaz‘iyyetde yüzlerce cesedler yatıyordu. Hepsinin yüzlerinde korkunc takallüsler vardı. Çoğunun gözleri anasından fırlamış, göklere bakıyordu. Ölüm tebessümü ile gerilmiş dudakların arasından kısılmış dişler görülüyordu. Öldürmek hırsıyla en kızgın bir döğüş içinde iken ölüm onları yakalamış ve bir daha kalkmamak üzere yere sermişdi.

Enîs, birkaç neferin teşkîl etdiği ufak bir küme ile mahfûz mahallin altına çekilmiş, bu muvakkat ve nisbî sükûndan istifâde ederek çantasından çıkardığı ekmek parçasını kemiriyordu. O gün bayramın ilk günü idi. Böyle zamânlara mahsûs iştirâk-i hissiyyâtla ‘askerler geçen sene ‘â’ile ocağında zevceleri, çocukları, hemşîreleriyle berâber geçirdikleri bayramı düşünüyorlardı.

Mahall-i mahfûzun önünde mülâzımlarının cesedi yatıyordu. Siperlerin gerisinde kumanda ederken şakağından vurulan ve ânında ölen mülâzım, oraya arka üstü düşmüşdü. Alnına yapışık ıslak saçlarının arasındaki küçük kırmızı lekeden başka öldüğünü gösteren bir ‘alâmet yokdu. Gözleri parlıyordu, ağzı bağırıyor gibi açıkdı.

Neferler, maktûl zâbitin cesedine kışlada, hayâtında iken îfâya mecbûr oldukları hürmetden başka nazarla bakıyorlardı. Ölümün büyük tırpanı önünde ‘aynı çukura dökülecek bu adamlarda dünyevî rütbe ve mevki‘ farklarından ziyâde tehlikenin verdiği birlik hissi vardı. Belki bir dakîka sonra içlerinden biri daha o zâbitin yanı başına serilecek ve beyâz kar kümesinin altındaki ıslak toprağın içinde ezilecek olan vücûdları birbirine karışacakdı.

Şimdi şarapnellerin müz‘ic patlamalarından başka bir şey işidilmiyordu. Bir sâ‘at kadar böyle geçdi, sonra ortalık kararmaya, iri kar parçaları düşmeye başladı. Havada binlerce çekirge uçuyormuş gibi koyu gümüş renginde parçalar dönerek ve birbirlerine çarparak yağıyordu. Keskin bir düdük sesi işidildi. Sol bâzûsu kanlı bir sargı ile boğulmuş yüzbaşı “Siperlere!” diye bağırıyordu. Bir haftadır devâm eden tecrübelerden düşmanın hep böyle karlı ve puslu havalarda hücûmlarını tekrâr etdiğini pek iyi öğrenmişlerdi.

Hakîkaten neferler daha avcı siperlerini doldurmadan nöbetcilerin tüfenkleri takırdamaya başlamışdı, bunu sürekli keskin bir âteş ta‘kîb etdi. Siperlere koşan neferler iki yüz metre ilerideki düşman mevzi‘inde belirmeye başlayan siyâh noktalara âteş ediyorlardı. Mitralyözün muttarid ve sık takırdıları da fâsılalarla işidilmeye başlamışdı. Siperlerin üzerinde düşman mermileri vızıldıyor, daha sıklaşan şarapneller müdhiş tarrakalar ile havayı sallıyor, kar zerrelerini harman ediyordu. Solda, ormancığın arkasındaki vâdîde gömülmüş duran kendi topcularının iniltisi de buna karışmışdı. Şimdi kendi topcularının mermileri havayı yararak gözle görülmez canavarlar gibi kendi tepelerinden boğuk bir haşırtı ile geçiyor ve ileride düşman hattında paralanıyordu.

Enîs, siperin şevine yapışmış, tüfengini karşıdaki müteharrik siyâh noktalara çevirmiş, silâhından çıkan her merminin kendisini öldürmeye gelen düşman safını tahrîb etdiğini vahşiyâne bir zevk ile duyuyordu. Elinden gelse düşmanı bir dipçik darbesiyle devirmek, çizmesinin ökçesiyle yılan gibi ezmek, öldürmek istiyordu. Onu altına almak, tırnaklarıyla boğmak, dişleriyle koparmak, parçalamak ihtiyâcını veren ve o ânda bütün

varlığına hâkim olan kuduz kurt rûhu kendisine, ölmemek ve mümkün olduğu kadar çok öldürmeyi emrediyordu. İdrâksiz bir satır, bir ölüm makinesi gibi durmadan âteş ediyordu. Yüzünün çizgileri çekilmiş, ağzı gerilmiş, dişleri kilidlenmişdi, çehresinde bir kaplan tebessümü vardı.

Düşman yaklaşıyordu. O ânda siperin âteş püsküren mu‘avvec zirvesinde tüfenk takırdıları daha sıklaşıyor ve binlerce uçuşan kar parçaları arasında hücûm edenlerin birer birer yuvarlandıkları görülüyordu. Yanı başındaki arkadaşının, kafasından vurulmuş ve havada çarpınan elleriyle, ucunda süngüsü parlayan tüfengini bir tarafa savurdukdan sonra arkası üstü boylu boyunca yere serilmiş olduğunu görürken, diğer tarafdan bir düşman neferinin kendi tüfenginden çıkan bir kurşunla yüzükoyun karların içine yuvarlandığını fark eden Enîs’in kalbi vahşî bir sevincle çarpınmışdı.

Müdâfa‘a topcusunun şarapnelleri şimdi birbirini kovalayarak muhâcimlerin tepelerinde patlıyor, safları karışdırıyor, etrâfa ölüm saçıyorlardı. Şarapnel parçasıyla karnından vurulan bir düşman zâbiti karların içinde yuvarlanıyor ve ölüm acılarıyla tepinen ayakları karları savurduğu fark olunuyordu.

Enîs, düşman şarapnelleriyle mermilerinin delik deşik etdiği, karlarını savurduğu siperlerinin arkasında ne olduğunu göremiyordu. Bölüğünün âteşi telefâtdan seyrekleşmişdi. Şimdi takviye efrâdı hendeği dolduran zâbit ve nefer cesedlerine basarak ve şikârına atılacak kediler gibi sürünerek siperlerdeki boşlukları dolduruyorlardı. Düşman, artık pek yaklaşmışdı, birbirlerinin mütekallis çehrelerini seçebiliyorlardı. Her iki taraf da el bombalarını hâzırlıyorlardı. Tüfenklerin ucunda süngülerin parıltısını, tüfenk, şarapnel tarrakaları, kîn ve tehdîd âvâzeleri, şütûm ve la‘netler arasında ilk el bombası uçdu ve patladı, bunu birkaç bomba daha ta‘kîb etdi. Muhâcimlerin safı karışıyor, kopan kollardan, bacaklardan, deşilen karınlardan beyâz karın üzerinde izler, püskürme lekeler hâsıl oluyordu.

Rûzgâr düşman tarafına dönmüş, boğucu kar parçalarını muhâcimlerin yüzüne savuruyor ve onları büsbütün şaşırtıyordu, muhâcimlerin men‘i bir ân içinde çalkandı. Enîs’in

yaralı yüzbaşısı, hücûmu tevkîf edebilmiş olduğunu anladı. Bölüğünün bütün kuvvetiyle mukâbil bir hücûm yaparak bir haftadan beri geçemediği iki yüz metrelik ölüm mesâfesini kazanmak istedi, bir kumanda ile bu kudurmuş insânları süngüleriyle ileri fırlatdı. Yüzbaşı, sağlam koluyla salladığı kılıcı elinde, siperi atladığı zamân bölüğün sağ kalan efrâdı bütün boğazların genişliğinden birden çıkan, kükreyen büyük "Allâh! Allâh!" gulgulesi içinde ileri atıldılar. Düşmanlarıyla göğüs göğüse çarpışıyorlardı, iki taraf topcusu da susmaya mecbûr olmuşdu. Şimdi rûzgârın harmanladığı, savurduğu karların içinde yalnız kîn, la'net ve şütûm âvâzelerine karışan silâh çatırdıları, tek tük tüfenk sesleriyle karın üzerine yuvarlanan kanlı cesedlerden başka bir şey görülmüyordu. Enîs'in arkadaşları, muhâcimleri süngüleriyle sürüyorlardı, arkadan onları takviye için koşan kıt'alar, şiddetli kar sağnağının içinde yürümeye çalışırken, yeniden başlayan şarapnel yağmurunun altında parçalanıyorlardı…

GAZEL

Mültezem iğlâkıdır bence beyân-ı 'aşkımın
İstemem ifşâsını râz-ı nihân-ı 'aşkımın

Kalb ehl-i dil olur ancak muhâtab-ı âhıma
Anlamaz herkes dilinden tercümân-ı 'aşkımın

Katreler çeşmimde olmazdı birer sûzân şerâr
Âbı âteş olmasaydı gülistân-ı 'aşkımın

Bak ne muhriktir nevâsı bülbülün, gûyâ bütün
Lübbünü eyler terennüm dâsitân-ı 'aşkımın

Hep senin ey mâh te'sîrinledir subh u mesâ
Cezr ü meddi sihr-i sâf bîkerân-ı 'aşkımın

Gülbahâr hüsn-i cânândan alıp feyz ü garâm
Gül kokar Muhyî sehâbı âsmân-ı 'aşkımın

Muhyiddîn Râ'if

Artık bir haftadır geçmeye çalışdıkları o meş'ûm iki yüz metreyi geçmişlerdi. Orada arkalarından vuran kar tipileri altında hemen yeni siperlere esâs olacak çukurları kazıyorlar ve içine gömülerek âteşe başlıyorlardı. Fakat yarısından ziyâdesini gâ'ib etmiş bölüğe kumanda edecek yaralı bir küçük zâbitden başka kimse kalmamışdı. Yüzbaşı, müsâdemede karnından yediği bir süngü ile bir haftadan beri geçemediği iki yüz metrelik öldürücü meydânın ortasında bir daha kalkmamak üzere yıkılmışdı.

Biraz sonra rûzgâr daha sertleşdi, fakat kar kesilmişdi. Artık akşam olmak üzere idi. Garb tarafından yırtılan kurşun renkli bulutların arasından, ufka yakın,

YOLCU

Gece ıssız, deniz kudurmuşdu
Suya solgun ziyâsı vurmuşdu
Ağaran ufuk içinde solgun ayın.

Sisli ufkun görünmüyordu ucu
Geldi dalgın bakışlı bir yolcu
Durdu sâhil boyunca fecre yakın

Sudan ‘aksetdi ansızın bir ses
“Belli rûhun bu anda fazla melûl
Gitme, dur. Çünkü bir giden gelmez

Gitdiğin yol yakın fakat mechûl
Yolcu! Dur, gitme dur. İlerleme, dur
Çünkü yolcu! Bu yol, ‘adem yoludur.”
(İstanbul-1339)
Tevfîk Celîs

koyu kiremid kırmızısı ile kızıl kan renginde beliren çizgiler güneşin yanmakda olduğunu gösteriyordu. Karanlık iyiden iyiye ortalığı kaplamaya başladığı zamân sessizce yanaşan yeni bir bölük Enîs ile arkadaşlarının yerini işgâl etmişdi. Artık onlar bir avuç yaralı, yorgun arkadaşlarıyla muhârebe hattının arkasında istirâhat etmeye giderlerken yerlerine gelen yeni bir bölük sabâha kadar siperleri bitirecek ve kazanılan iki yüz metreyi gâ’ib etmemek için orada kanını dökecekdi.

Enîs köyün şarkında yıkık bir evin yarı harâb odasına girdiği zamân ocakda yanan âteş yüzüne eski bir dost gibi gülüyordu. Âteşin kenârına yorgun düşdü, pek ibtidâ’î müdâfa‘a-i nefis hissiyle hîç yanından ayırmadığı tüfengini donmuş ayaklarının yanına koymuş, dizine dayamışdı. Bir merminin sıyırdığı şakağından akan kanlarla lekelenmiş solgun yüzündeki vahşî gerginlikler tamâmen zâ’il olmamışdı. Arkadaşlarının hâzırladığı sıcak yemeği beklemek için boğuşmakdan yorulmuş bir (دوغ) gibi ocağın kenârına kıvrılmışdı. Kutusundan bir sigara aldı ve yakdı. Bir yandan açık gümüş renkli dumanları savururken arkadaşları çantasından çıkardıkları sargı ile ‘âdî bir çizgiden ‘ibâret olan yarasını sarıyorlar, pek ucuz kurtulduğunu söyleyerek şakalaşıyorlardı. Tütünün, a‘sâbı üzerindeki te’sîri, etrâfında başlayan mükâlemeler, şakalar, hafîf tebessümlerle kendisi de sükûn bulmaya başlamışdı. Artık avcı hattında döğüşen vahşî, yırtıcı Enîs değil şimdi yavaş yavaş Dârü’l-fünûn’un edebiyyât ve felsefe talebesi iken gönüllü olarak orduya girmiş, medenî, müşfik, zarîf Enîs kendisinde yeniden doğuyordu.

Bir yandan sıcak çorbasını içerken ocakda çatırdayan ve donmuş a‘zâsına hayât

veren odunlara gözü dalıyor, korkunc bir rü'yâ gibi etrâfında dönen hâdiselerin ma'nâsını kavramaya, kendisini ezen kâbusu silkmeye çalışıyordu.

Ocakda yanan kırık masa ayakları, sandalye parçaları idi. İçinde barındıkları ve bir hafta evvelki muhârebede topcu âteşinden kısmen yıkılmış, piyâde mermileriyle duvarları kalbura dönmüş olan odanın bir köşesinde ev eşyâsından toplanmış, yığılmış bir çok enkâz, köyün zabtı esnâsındaki müdhiş muhârebeyi hâtırlatıyordu. Bir haftalık hûnîn vak'aların teşkîl etdiği hâtırât silsilesini geri doğru tırmanarak o dehşetli günü tekrâr gözünün önüne getirebildi. O gün düşmanın tüfenk ve mitralyözlerinin mermileri, şarapnellerinin saçdığı cehennem alevleri içinde gâyet kanlı bir muhârebeden sonra girdikleri bu köyde ve yine bu evin önünde bir şarapnel parçasıyla delinmiş, yırtılmış genç bir kadın yatıyordu, annesinin sıcak kanlarına bulanmış küçük bir kız çocuk, ölüm tarrakaları içinde de terk edemediği soğumuş, donmuş anne kucağına büzülmüş, cesede sarılmış; iri, açılmış, safvetle dolu gözleriyle havf ve haşyet içinde kendilerine bakıyordu. Yanı başında bacağı kırılmış, korkudan gözleri anasından fırlamış, başındaki ak saçları ürpermiş yetmişlik bir ihtiyâr, kapının üzerindeki çivilerinden kopmuş, düşmüş olan üzüm asmasının bir ağ gibi birbirine sarılmış kuru ve uzun dalları arasından kendisini sürüklemeye, yarı yıkık eve kaçmaya çalışıyordu. Genç ve ihtiyâr, köyün bütün sekenesi ölümün önünde kaçmışlar ve bu çılgınca firârlarında yıkılmış evlerin enkâzı arasında maktûl muhâriblerle karışık bir yığın yaralı ve ölü bırakmışlardı. Bir tarafdan da yangın, korkunc, kızıl alevleri ve boğucu kara dumanlarıyla bu yarı cânlı cesedleri kıvrandıra, bağırta kömür ediyordu.

Enîs, o kız çocukla ihtiyârı bir daha görememişdi. Kim bilir ne olmuşlardı?.. Şimdi muhayyilesinde yerde kanlı bir paçavra gibi uzanmış, yatmış genç kadınla, sürüklenen ihtiyârı, annesinin kanlarına bulanmış lüle lüle saçlı o küçük kızı, o kırık masalar, sandalyelerle birleşdiriyor, ilk bahârda tâze yeşil yapraklarıyla kapısını süsleyen asma dallarının arasından süzülen güzel güneşli bir günde onların mes'ûd ve gülümser yüzlerle bu evin içinde dolaşdıklarını, yaşadıklarını görür gibi oluyordu. Fikren gâyet tabî'î

bir teselsülü ta‘kîb ederek ‘â’ilesini, hemşîresini, vâlidesini, nişânlısını, o sıcak ‘â’ile sînesinde geçen güzel hayâtı düşündü, sevgili yüzleri tekrâr gördü. Oh! Yaşamak, sevmek, sevilmek ne güzel şey idi. Şimdi harb sâ‘ikaları, yangınları, kanlı çılgınlıklarıyla ne kadar bark söndürüyor, ne kadar gözyaşları dökdürüyordu.

“Bu mu‘azzam ve cezâsız kalan cinâyete sebeb ne?” diyordu. İnsânlık hayâtının hîç ilkbahârı, sulh ve müsâlemetle geçen güneşli günleri yok mu idi? Fikri, ric‘î bir hareketle edvâr-ı târîhiyyeyi atladı, kuru odun parçalarından çıkan ve kıvranarak ocağın bacasına doğru süzülen kıvılcımlı alevlerin içinde elinde, çakmak taşından baltasıyla ilk insânın kıllı yüzünü gördü. Arzın üzerinde, târîhten evvelki büyük felâketler, musîbetler, tûfânlar devrinde yaşamış maymunlarla, mağara ayılarıyla, arslanlar, kaplanlarla döğüşmüş o azılı ve kıllı insân, saltanat-ı dünyeviyyeyi kendisiyle paylaşmak isteyen bu dişi ve tırnağı kuvvetli rakîblerine elindeki çakmak baltasından daha müdhiş olan zekâsıyla, hîlesiyle galebe çalmış ve yüz binlerce sene devâm eden bu cidâl-i ‘azîmde hâkimiyyetini te’sîs etmek için kullandığı zekâ ve hîle silâhı, hunhârlık isti‘dâdı o kadar terakkî etmişdi ki hakîkaten düşmanlarına nazaran za‘fıyla berâber bütün yeryüzüne tek başına hâkim olmuşdu. Cedd-i a‘zamın büründüğü ayı postu ile mağarasından çıkdığını ve yerlerde sürünerek şikârı üzerine gitdiğini, tuzaklar kurduğunu ve hîç beklemediği bir zamânda ayıların başına dağların dik uçurumlarından kayalar yuvarladığını görüyordu. Cedd-i a‘zamın yüzündeki takallüsler, karmakarışık tüyleri, sakalları arasında bir sıra parlak dişlerini gösteren vahşî ve sırıtkan ağzı, zâlim nazarı, bugünkü süngü muhârebesinde gördüğü çehrelere ne kadar benziyordu. Bütün hayvânlara galebe etdikden sonra arz üzerinde tâm hâkimiyyetini kuran insânların birbiriyle boğuşmaları, en iyi parça eti yemek, en güzel kadını almak, en mahsûldâr çayırlıklarda hayvânlarını gütmek için başlayan tek veya toplu mukâtelelerin ne şekillere girmiş ve nasıl şimdiye kadar devâm etmiş olduğu, târîhin bu kanlı panoraması, bir sinema şeridi gibi lâ-yenkati‘ gözünün önünden geçiyordu. Orada efsânelere karışan dev ve gûl muhârebeleri, ilâhlarla insânların bir safda harb etdiği devirler de vardı. Putperestlik müte‘addid ve rakîb ilâhları nâmına boğuşan insânlar daha ma‘zûr vesîleler îcâd edebilmişlerdi:

Maris ile Ba‘âl, Kartaj’ın duvarları dibinde döğüşürlerken bu iki ilâh-ı gazûbun rekâbeti zâhirî bir sebeb teşkîl ediyordu, bunun yanında ilâh-ı vâhid için birbirini boğan bir dînden, bir mezhebden insânların muhârebeleri ne kadar ‘abesdi. Sözde medenîleşen, inceleşen, hayvânâta bile te‘addîyi kabûl etmeyen beşer, bir zamân kralların tâcı etrâfında kanını dökerken şimdi nâmına boğazlaşıyordu.

Heyhât! Bunların hepsi birer vesîle. Ortada milyonlarca senelik bir irs-i meş’ûmun iliklerine geçirdiği boğuşmak, öldürmek isti‘dâdı ile her dakîka hemcinsinin boğazına sarılmaya müheyyâ idi. Kardeş kanıyla lekeli Kâbil, dipdiri dururken onu yeniden cinâyetini irtikâba sevk etmekden kolay ne vardı?.. Arada menfa‘atdâr bir ekalliyyetin de tahrîki kan sellerini muvakkaten tutan za‘îf sedleri kırıyor ve güneş, milyonlarca senedir etrâfında dönen bu küçük arzın yüzünde şâhidi olduğu fecî‘aların yanına yeni bir fecî‘a daha kaydediyordu.

Kurûn-ı ibtidâ’iyyenin ordularını ta‘kîb ederek mâl-ı ganâ’imi(!), sarâyı ucuz satın almaya koşan seyyâr tâcirler gibi bugün de memâlik-i meftûhada, müstemlekelerde mağlûb akvâmın çiftliklerini, fabrikalarını ele geçirecek sermâyedârân yürüyor. İlk insânları teslîh için taşlı bir yamacın kenârında çakmak baltasını yontan ibtidâ’î san‘atkârla bugünkü milyonlarla tahrîbkâr ve müdhiş harb makinelerini i‘mâl eden büyük sanâyi‘ erbâbı hep beşerin katil isti‘dâdını istismâr eden ve katil san‘atından geçinen ekalliyyet değil midir?

Enîs tüfengini elinden bırakmışdı. Arkadaşları duvarın dibine atılmış ot yığınları üzerinde yumrukları sıkılı, hummâlı rü’yâlarla munkatı‘ uykularına dalmış uyurlarken o, dirseklerini dizine dayamış, sargının boğduğu müdevver çenesi avucları içinde, gözleri hâlâ cedd-i ekberin hayâlini gördüğü o âteşe dikilmiş düşünüyordu:

Evet, harb zâlim ve çirkin bir şeydi. ‘Acabâ insânları terbiye ve ıslâh etmek kâbil değil miydi? Hakîkî bir sulh ve müsâlemet imkânı yok mu idi? İnsânların cürümsüz geçen hayâtları, mefkûresinden serî‘ bir cevelânla geçdi. Sulh zamânında tarlalarda, güneşin yakıcı şu‘â‘âtı altında kavrulan elleri çatlamış, kararmış köylü erkek ve kadınları, gökleri kara bulutlara boğan bacalarıyla büyük fabrikaları, güneşden daha yakıcı büyük izâbe ocakları

önünde kanlarını ter hâlinde döken ‘ameleyi, daha küçük destgâhları, dükkânları, sabâhdan akşama kadar boğuşan, döğüşen, aç yatmamak için birbiriyle gizli bir harb hâlinde yaşayan ve beşerin çokluğunu teşkîl eden aç ve sefîl gürûhu gözünün önüne getirdi. Masalarının nefîs yemeklerini, şarâblarını, şampanyalarını, çiçeklerini, parlak tuvaletlerini, konaklarını, sarâylarını, araba ve otomobillerini o hâkim ekalliyyete verebilmek ve onları yeni dünyânın yeni ilâhları gibi başında taşımak için her dakîka kanından, etinden, kemiğinden bir parçasını fedâ eden o sefîl ekseriyyet de birbirinin ekmeğini elinden kapmak ihtiyâcıyla müdhiş bir cidâl içinde çırpınıyor ve mağlûbların cesedleri mütemâdiyen yerlere serilirken bu muhârebeden gâlib çıkanlar bâkî kalıyor, sulh zamânında da vahşî boğazlaşma bütün şiddetiyle devâm ederek arz üzerinde en döğüşken olanların evlâdı yetişiyordu. Heyhât! Bu Kâbil, bu isti‘dâdı kuvvetlendikce kardeş kanını dökmekden daha ziyâde zevk alacakdı. Her batın geçdikce onda yaşamak için öldürmek ve boğmak vahşeti daha ziyâde kökleşecek ve zulmü daha terakkî edecek ve inceleşecekdi.

Bu hâlde yaşayan beşer sürüsü arasında zuhûr eden harblerin mâhiyeti, uyuyan volkanların patlaması gibi cidâlin büyük mikyâsda ‘aleniyyete çıkmasından ‘ibâretdi… Volkan etrâfına âteşli köpüklerini saçarak kızgın, yakıcı nefesiyle ortalığı mahvederek hiddetini aldıkdan sonra yine içinden nasıl fıkırdamakda devâm ederse bu harbler de devir devir dünyânın yüzünü sarsdıkdan sonra husûle gelen sükûn pek zâhirî olacakdı, volkan yine içinden kaynamakda devâm edip gidecek demekdi…

Hîle, desîse ve ihânetle yoğrulmuş çirkin bir irsin terâkümâtından vücûda gelen insânlık seciyesinin nâdiren görülen ‘ulvî tezâhürâtı, beşeriyyeti ıslâha kâfî gelecek miydi? Bu kâtil sürüsünü, yine kendi içinden çıkacak bir kuvvetle iyilik yoluna sevk etmek, sükûn içinde yaşatmak nasıl mümkün olabilirdi?

Fikrinin teselsülâtını ta‘kîb ederek vâsıl olduğu bu noktada Enîs, denize düşen ve istikrâr ve muvâzenesini bulmak için ellerini me’yûsâne etrâfına atdıkca her keresinde mütemevvic su kütlesinde tutunacak bir nokta bulamayan ve ‘ale’d-devâm yuvarlanan bir kazâzede gibi dâ’imî bir cidâl içinde çalkanan beşer cem‘iyyetinde bir istinâd noktası arıyordu. İnsânların

menfa‘atleri ve ihtirâsları üzerine mü’esses olan beşerî terkîbât, bezgin ve meftûr gönlünün şimdi pek muhtâc olduğu sulh ve sükûnu te’mîn edemeyeceğine tamâmen kâ’il olmuşdu. Beşere ezelî bir sükûn bahşedecek câvidânî bir menba‘-ı ‘adâlet arıyor imiş gibi gözleri yıkık pencereden semâvâta teveccüh etdi. O esnâda kar dinmiş ve gökyüzünü örten kesîf perde yırtılmışdı.

Koyu mâvi kadife bir zemîn üzerine ta‘lîk edilmiş gibi duran kamerden nebe‘ân eden sadefî nûr sütûnu, harâb odanın içini tenvîr ediyordu.

Enîs’in rûhu, bu esrârengîz nûr sütûnunun açdığı semâvî bir yoldan yeni bir ümîd içinde yükseliyordu. Âh ne olurdu, ilâhî nûr kâtil beşeriyyetin rûhuna hulûl etse, oraya ‘asırların doldurduğu zulümâtı silse, diyordu. İnsânı bu nûr ile tasfiye etmek, cahîm hâline sokduğu hayâtını çiçeklerle donatmak, dünyâda hakîkî bir cennet yapmak mümkün olsa, yıkılan evlerin yerine her tarafda ağaçlar, çiçekler arasında binlerce yenileri yapılsa, tarlaların altın başakları yazın rûzgârlarıyla dalgalanırken mâvi göllerin, ırmakların kenârlarında, söğüd dallarının tâze salkımları altında genç, güzel kadınlar ve erkekler ebedî ‘aşkı terennüm etseler…

Âdem’le Havvâ yine cennet hayâtını yaşasalar…

Muhayyilesinde yaratdığı dünyevî cennetin esîrî güzellikleri içinde yüzen dimâğı artık harbi, o günkü fâci‘aları, odanın köşesinde uyuyan ve yarın belki de toprağa karışacak olan arkadaşlarını, hepsini, her şey’i unutmuşdu. Şimdi yıkık pencereden hurûşân olan kamerin esrârengiz nûrları içinden birçok âşinâ sîmâlar, güzel kadın sîmâları kendisine tebessüm ediyorlardı.

O esnâda köyün meydânından acı bir boru sesi işidildi:

Baskın borusu!

Enîs bütün vücûdunu sarsan bir ra‘şe içinde yerinden fırladı. İdrâksiz bir makine gibi sigarasını ocağa atmış ve tüfengini kapmışdı. Nöbetcinin bağırmasından uyanan arkadaşlarıyla berâber demir çivili kunduraların döşeme tahtalarında hâsıl etdiği gümbür-

tüler içinde kapıdan fırlarlarken, uzakdan şiddetle takırdayan tüfenk ve mitralyöz atışları yeniden ölüm saçmaya başlamışlardı.

Enîs'in kulağında Kâbil'in sesi yeniden çınlamışdı. İrsin kuvvetli ve nüfûzlu eliyle mermere hakkolunmuş gibi insânın rûhuna derin kazılmış olan kânûnun hükmü yerini buluyordu.

22 Kânûn-ı Sânî 330

Câmî

Edebî

Serâb

3

Bir ferd için, diğerinin hissiyyât-ı kalbiyyesinden bahsedebilmek, onun varlığına nüfûz ederek şahsiyyetini bilmek muhâldir. Hangi bir ferd-i 'âciz, kendi hafâyâ-yı derûnunu tamâmıyla ta'mîk edebilmişdir ki âharın hissiyyât-ı kalbiyyesinden emniyyetle bahsedebilmek hakkına salâhiyyetdâr olsun?

Böyle gurûrlu bir iddi'âda bulunan insânlara yalnız hande ile mukâbele edilir.

Her 'ilmin nihâyeti 'aczini idrâk, cehâletini i'tirâf etmekdir. 'Âlemi kaviyyen bilmek zannı ise serâba aldanmakdan başka hîçbir ma'nâ ifâde etmez.

Beşeriyyet, kelimenin en şümûllü ma'nâsıyla, nihâyetsiz bir "ifşâ"dır; cihânda her şahıs mü'ebbed bir inkişâfdır. Kâ'inâtın kânûn-ı feyzi olan neşvünemâ, her mevcûdun bir tahavvülünden 'ibâret değil midir?

Hissiyyât, tefekkürât, te'essürât-ı kalb-i beşerin bu temevvücât-ı gûnâgûnu, hayât rûzgârının vezânına ma'rûzdur. Tebeddül de tekemmül de bu rûzgârın poyrazdan lodosa dönmesinden başka bir şey değildir. Hava değişdikce insânın sûreti de sîreti de âhara nâ-mer'î ve kendine nâ-mahsûs bir tarz-ı tedrîcîde başka bir şekil ve renk alır.

Kalb, bir mu'ammâ-yı mahlûkdur, her zamândan ve mekândan onun halline kâdir olan yegâne hâlıkıdır.

Öyle 'âlimler gördüm ki meşhûr-ı cühelâdan farkları yokdu. Nice nâmerdler müşâhede etdim ki 'âlicebâbları mürüvvetlerine hayrân bırakdılar. Zâhiren eflâkde uçanları hakîkatde

yerde sürünür iken buldum. Kaviyyen biliyorum zannetdiklerim en az tanıdıklarım olduğunu anladım. Fevka'l-'âde bir servete mâlik olanların sefâlet-i rûhiyyelerinden ma'lûl oldum. Doğrulukla kesb-i i'tibâr etmiş öyle eğriler temâşâ eyledim ki ârâyiş-i 'âlemden nefret etdim, resmen 'âdil 'addolunanların ekserîsi icrâ-yı i'tisâfla imâte-i zamân eylediklerini öğrendim. Heyhât! Herkesi anlamak istedim, her şey'e vâkıf olmayı özledim. Çalışdım, okudum, yoruldum fakat 'âkıbet, mekteb-i tecrübenin imtihân odasından çıkdığım gün, her 'ilim ve fende sukût etdiğimi ta'accüble gördüm. Bir şey bilmediğimi bilmekle müte'essir oldum. Derece-i cehâletimin vüs'atini kendime i'tirâfla beşeriyyetin gurûruna hayretler etdim. Âharı bilmek iddi'âsı şöyle dursun, kim kendini etrâfıyla bilmiş!..

GİRYELER VE BESTELER

-Şarkı-

Dalgın bakışın rûhuma bir sır gibi akdı
Kalbimde sönen şu'le-i sevdâyı o yakdı
Aşkın yeni bir yıldızı bir ayrı şafakdı
Kalbimde sönen şu'le-i sevdâyı o yakdı.

Sonsuz kederim beynimi hüsrânla yorarken
Bin gamlı gönül hâtırâsı kalbe dolarken
Hicrânla ümîdin bütün ezhârı solarken
Kalbimde sönen şu'le-i sevdâyı o yakdı.

Melîha Nûrî

Nihâyet, netîce-i tefekkürât-ı 'âcizânemi şöylece telhîs eyledim: Her şahıs, hüviyyeti i'tibârıyla ya bir nehre yâhud bir bahre müşâbihdir. Sathî olan insân nehir gibidir, çünkü ka'rı oldukca ma'lûmdur. Derin olanı ise denize benzer, zîrâ hangi 'ummânın a'mâk-ı bî-pâyânı, hakkıyla iskandil edilebilmişdir? Her temevvücü başlı başına bir başkaca derinlikdir.

1333 **Kadriye Hüseyin**

Köy Mektûbları

2

İhtiyâr bâğçevân…

İnsânlara altın doğuran ve üzerinde barındığı milyarlarca mahlûkâtı besleyip doyuran bu asîl ve cömerd toprak… Zavallı ihtiyâr bâğçevâna karşı ne kadar da hasîsleşmiş!..

RÜ'YÂ İÇİNDE

-Kardeşim Hilmî Ziyâ'ya-

Güzel! Kor bakışlı gözün gözümde
Kalbim rü'yâlarda yaşıyor gibi…
Bir ma'nâ arama bugün sözümde
Gözümden merâmım taşıyor gibi…

Gür saçın boynuma dolansın varsın
Böyle bırakıver… Sonra toplarsın!
Bilmem bu hâlimden sen ne anlarsın
Daldın gözlerime şaşıyor gibi!

Şeref Kâzım

Kızgın temmûzun boğucu güneşleri altında, kırmızı topraklı tarlasındaki domatesleri çapalıyordu. Yanmış alnından çökmüş avurdlarına doğru akan terlerini, nasırlaşmış elleriyle silerek kırk beş senedir, dedi, bu tarlada çalışıyorum. Burası vaktiyle fundalık idi, i'mâr etdim ve elime geçen parayı boğazımdan esirgedim, bu tarlaya harcadım. Aç kaldım, tarlayı doldurdum fakat o beni doyurmadı!..

Su yokdur ki başka şeyler yetişdireyim. Bakla bu sene o kadar mahsûl yapmadı. Dut, şubatdaki kırağıdan bozuldu. Kabağın piyasası düşkün, son ümîdim domatesde, bakalım Allâh bereketini verir de 'öşründen sonra kabzımâla olan eski borcumu -bu sene olsun- ödeyebilirsem ben de 'ömrümde bir bayram yaparım…

Yaşamak için ve refâhı için değil ancak kabzımâla olan eski borcunu ödeyebilmek için nasırlaşmış ellerini çapa saplarıyla yaralayan, sırtını yıllardan beri küfeler altında kanburlaşdıran ve yıllardan beri bu ıssız bayırlarda kocalan ihtiyâr bâğçevân, şehirden üç kilometre uzak ve hayâtın bütün hazlarından mahrûm; bir tepenin yamacında eski tenekelerden yapılmış küçük bir külbenin içinde kırk beş senelik bir hayât geçirmiş ve hîç dinlenmeksizin her gün tulû'dan gurûba kadar… kâh elinde çapasıyla kâh sırtında küfesiyle çalışmış… Fakat bütün bu ciddî ve mütemâdî sa'yinden ona ne kalmış… Nasırlaşmış ellerindeki eski bir çapa ve sırtını aşındıran kırık bir küfeden sonra, kabzımâla hâlâ ödenmek bilmez tılsımlı, uzun bir borc…

Sabûr ve mütevekkil bâğçevân, kendi gibi ihtiyârlamış olan eski çapasıyla domateslerin köklerine toprak yetişdirmekle meşgûl…

Kırk beş sene dinlenmemiş, kırk beş sene ‘aynı ümîd ve hayâllerle çalışmış… Ne kazancına bir şey ‘ilâve edebilmiş, ne sırtına fazla bir gömlek koyabilmiş, dâ’imâ aç ve dâ’imâ muhtâc…

Bütün endîşe ve ‘umde-i mesâ‘îsi ‘öşrü ve kabzımâla olan borcu ödeyebilmek… Ne için ve kimin için çalışdığını ve kazancının hangi ceyblerde pây olduğunu -hâlâ- anlayamayan bîçâre ekincilerin ve işcilerin sırrını, ben bu ihtiyâr bâğçevânın nasırlaşmış ellerinde ve kanburlaşmış sırtında okudum…

Zavallı ihtiyâr, söylüyordu, son ümîdim domatesde, Allâh bereketini verir de ‘öşürden sonra -bu sene olsun- kabzımâla olan borcumu ödersem ben de bir bayram yaparım…

Temmûz 339 **Çubukcuzâde: Mehmed Sıdkî**

Ufak Bir Nazra

و اذا نظرت الى البلد و رايتها تشقى كما تشقى العباد و تسعد

[Bir beldeye baktığında onun, kulların saîd veya şakî olması gibi şakî olduğunu görebilirsin.]

Hindistân’a basîretle nazar olunursa, zannederim ki Hindistân karîb bir âtîde yegâne ümîdgâh-ı ‘âlem-i İslâm olacak denilirse, sezâdır. Âfâkda Hindistân nâmıyla ma‘rûf olan bu memleket, Hindliler ıstılâhınca ikiye münkasımdır. Hindu, Bengal’e ta‘bîr olunur, bizim nazargâhımız ise ekseriyyetle Hind kısmındadır. Bi’l-hâssa Hind’in şimâl-i garbî kıt‘asında kâ’in eyâlât-ı selâse ki ‘umûm-ı ahâlîsi müslümândır, denilirse câ’iz olur. Serhad-i Savbe, Belûcistân, Keşmîr; bu üç eyâletde yedi milyon nüfûs olduğunu son istatistik gösteriyor. Bu vilâyetlerin mevki‘-i coğrâfîleri, Afganistân ile hem-hudûd olması da nazar-ı i‘tibâra alınırsa, ehemmiyyet-i siyâsiyyeleri lâ-yetezelzeldir, denilebilir. Bugün İngilizler tarafından takdîr olunduğu gibi yarın Hindular tarafından da takdîr olunacağı muhakkakdır. Bu vilâyet-i selâseye hem-sâye olan Pencab eyâleti ki on iki milyon nüfûsu olduğu gibi ekseriyyet-i külliyyesi müslümândır. Pencab dâhilinde de bir ufak kıt‘a vardır ki ahâlîsi “akali” tesmiye olunur, gâyet meşhûr cengâver bir milletdir, elyevm İngiliz ordusunda müstahdem ‘asâkirin kısm-ı a‘zamını bunlar teşkîl

eder. 24 milyon nüfûsu hâvî olan Bengale-i Şarkiyye'de ve 2 milyon nüfûsu olan Sind eyâletinde dahi ekseriyyet-i külliyye İslâm milletidir.

Hindistân'a coğrâfî noktadan şöyle sathî bir nazar ba'dinde, Hindistân memleket-i vâsi'a-i İslâmiyyesi harîtası yanına Afganistân, Buhârâ, Harezm, Türkistân ve Türkistân-ı Çînî harîtaları da vaz' olunursa "ümîdgâh-ı 'âlem-i İslâm" ma'nâsı bilâ-iştibâh inkişâf eder.

Bugün Hindistân halkı 'umûmiyyetle İngiltere boyunduruğundan kurtulmak emelinde olduğu bir esrâr-ı hafiyyeden değildir, Hindliler bunu 'alenen iddi'â etdikleri gibi İngilizler de 'alenen müdâfa'a etmekdedirler. Bu husûsda gizlenecek hîçbir mes'ele yokdur. Zâten Hindlilerin de ister İslâmı ister Hindusu, ekseriyyet-i 'umûmiyye şimdilik istiklâl-i tâm tarafdârı değildir. Yalnız idâre-i dâhiliyyede cihet-i teşrî'iyye ve tenfîziyyenin tamâmiyyet-i serbestiyyesi Hindliler eline verilmesini taleb ediyorlar. Bu ise Hindliler için lâzım ve zarûrî olduğu gibi İngilizler için de hîçbir gûnâ mûcib-i endîşe bir vaz'iyyet teşkîl edemez. Çünkü 'umûm devâ'ir-i resmiyye, posta ve telgraf ve şimendifer hatları idâresi ve sâ'ire ve sâ'ire bankalar ve umûr-ı inzibâtiyye, bütün Hindistân eyâletinde elyevm ahâlînin ekseriyyeti nisbetinde müstahdemîn-i kâffesi yerli ahâlîden Hindlilerdir.

Yalnız vilâyetlerde ra's-i kârda bulunan üç İngilizden başka yabancı yokdur, denilebilir. İngilizler Hindistân'ı bugün terk edecek olurlarsa umûr-ı idâre-i memleketin bir zerre haleldâr olacak ciheti yokdur.

Memleket yalnız istiklâl sa'âdetine muhtâcdır, başka bir ihtiyâc hissetmiyor. Hattâ siyâset-i hâriciyyesini bile şimdilik İngilizlerin tedvîr ve tedbîrine bırakmak için Hindliler hüsn-i rızâlarıyla muvâfakat edeceklerini kongrelerinde birkaç def'alar 'alenen söylediler. Her ne kadar Hindlilerin ba'zıları "İstiklâl-i tâm isteriz." sadâsını 'ayyuka çıkarmakda iseler de bunlar şimdilik ekalliyyet-i kalîlede kalırlar. Elbet millet içinde İngilizlerin bekâsını taleb edenler de yok değildir, fakat onlar da yalnız Londra mültecîleridir ki Ağa Hân ve emsâli, Hindliler bu adamlara hîçbir zamân Hindli nazarıyla bakmadıkları gibi onların da hîçbiri, hîçbir mes'elede Hindliler nâmından söz söylemek hakkına mâlik değildirler. Şimdilik Hindliler nezdinde en büyük mes'ele inkılâb mes'elesi değildir. İnkılâb mes'elesi, yevm-i âtî mes'elesidir. Asıl bugünün mühim mes'elesi, Hindistân

merkezî hükûmetini, Londra'dan Hindistân'a götürmek mes'elesidir, esâsen İngiliz ile Hindliler arasında münâza'un fîh olan mes'ele de budur. Bu mes'ele hallolunursa, sonra Hindistân mes'elesi tamâmıyla inkişâf etdi demek olur. Dünyâda hîçbir memleket yokdur ki hükûmeti, memleketin haricinde bulunsun, bu zâten gayr-i tabî'î bir hâldir, elbette böyle bir hükûmetin devâm ve bekâsı yirminci 'asr-ı medeniyyetince makbûl ise de kânûn-ı tabî'at nokta-i nazarından inhidâma mahkûm olacağı muhakkakdır. Bu bâbda şimdilik bu kadarla iktifâ ederek karîb bir âtîde Hindlilerin tamâmıyla istihlâsını temennî ederiz.

'Abdürreşîd

Orta Asya'da Türkmen

Türkmen'in idârî teşkîlâtında "Dâniş Meclisi" denilen bir meclis vardı. Bu, beyler meclisi gibi dâ'imî değildi. Çîn târîhlerine göre Koyunlularda (Hiyung-Nu) da yirmi dörtlük teşkîlât 'aynıyla mevcûddu. Bunlar, on ikişerden olarak sağ ve sol kısımlarına ayrılırdı. Her birinin re'îsi, mezkûr on iki kişi arasından intihâb olunurdu. Çîn târîhlerinin bu kaydından Oğuz töresine intikâl etmek gâyet kolaydır. Türkmenlerde sol mu'teber olduğundan soldakiler daha şerefli idi ki Bozoklardan başka bir şey' değildir. Koyunlular, bu yirmi dörtden birinci sınıfda olanlara 'akıllı ma'nâsına Tuhi diyorlarmış. Çîn târîhleri bu isimleri sırasıyla Hulidam, Taçyam ilh. gibi Çince tercüme isimleriyle kaydediyorlar. Türkmenlerde esâs on iki idi. Yirmi dört onun çifti olduğundan dolayı töreye giriyordu. Memleket bu beylerin elinde idi. bu beyler, hükûmetin diğer idârî ve siyâsî me'mûrlarından, bulundukları mıntıka dâhilinde olanlara da re'îslik ederlerdi. Beyler, mevki'lerinin farkına rağmen müsâvî telakkî olunurdu. Çünkü aralarında devletin siyâsî ve idârî vazîfeleri i'tibârıyla kat'î ve sarîh bir iş bölümü vardı. Tu-Kiulerde de yirmi dört boy teşkîlâtı 'aynen yaşıyordu. Lâkin burada 'an'ane hâricinde siyâsî ve 'ahdî ba'zı teşkîlât da yaşamaya başladığından bu 'aded yirmi sekize çıkmışdır.

Tu-Kiulerde de yirmi dört bey, sağ ve sol olarak ikiye ayrılıyordu. Her bir kısmın başında birer hân vardı. Hânların ma‘iyyetinde yabgular, onların da ma‘iyyetinde şâdlar bulunuyordu. Ondan sonra sırasıyla suninler, tudunlar ve şadputlar geliyordu. Şâd, evvelâ Türkmen devletine dâhil olan diğer Türk kavimlerinin re’îslerine verilen ‘ünvândı. Sonradan hidiv mukâbili olarak kullanıldı. Tudun, tosun ma‘nâsına gelerek üçüncü derecede geliyordu. ‘Adem-i merkeziyyet şeklinde olan idârenin kadrosu bundan ‘ibâretdi. Sarâyda ise mühürdâr makâmında bir tamgacı, mâliye nâzırı makâmında bir şegu, bir de hâkânın müsteşârı bulunurdu. Büyük cenâze âyînlerine riyâset eden balbal ile yuğcu ve ‘askerî kumandanlar da resmî me’mûrlardandı. Bütün bu silsile, hâkân tarafından intihâb olunur ve yirmi dört boy beyi tarafından tasdîk edilirdi. Ya‘nî bu sûretle meşrûtî devletlerde olduğu gibi hem icrâ’î hem de teşrî‘î kuvvetin re’yiyle ta‘yîn olunurdu. Bununla berâber hâkân, bu beyleri istedikleri arasından serbestce ta‘yîn hakkına mâlik değildi. Bunu ‘an‘ane bir müddet için mu‘ayyen bir ‘â’ileye tahsîs ederdi. Türkmenlerde prenslere tekin, me’mûr ve kumandanlara bey ve ağa derlerdi. Tu-Kiulerin idârî teşkîlâtında Selçûkî ve ‘Osmânlılarda mevcûd olarak arâzî ve sipâhî usûllerinin ‘aynına rastlanıyor. Beyler arasından devlet ve millete büyük hizmeti dokunanlara yurtluk arâzî verilir ve bu toprağı dokuz torunlarına [kadar] ellerinde bulundurabilirlerdi. Bu dokuz oğul imtiyâzının hâricinde Türkmenlerde, Avrupa’da olduğu gibi kök tutmuş bir derebeyi sınıfı yokdu. Hâsılı burada pek muhtasar geçilen bu sarsılmaz ve dâ’imî kâ‘idelerine töre ya‘nî ‘örf derlerdi. Türkmenlerin hukûkî, cezâ’î, siyâsî, idârî hâsılı ictimâ‘î bütün kânûnları bu törenin içerisinde idi. Töre, kâğıd üzerinde yazılı değildi. Ve hîçbir zamân da yazılmamışdı. Lâkin her Türkmen’in hâfızasında harfi harfine yaşayan bu ‘âdet ve te‘âmül kadar hîçbir kânûn ve nizâm yokdur. Töreye yasak ve tüzük de diyorlardı. İlük Hânlar, sonradan bunun ba‘zı kısımlarını *Kutadgu Bilig*’de kâğıda geçirmişlerdir. Cengiz, Oğuz yasağını düstûr saydı. Timurlenk ve Bâbür, Oğuz tüzüklerini kaleme alarak kitâb hâline koydular. Oğuz töresine göre hîçbir Türkmen, beylerin haberi olmaksızın i‘dâm

edilemezdi. Devlet ‘aleyhinde fesâd cem‘iyyeti kuranlar, ‘âsîler, kocalı kadınlara sataşanlar i‘dâm olunurdu. Kız oğlan kızları kandıranlara hapis cezâsıyla berâber o kızla evlenmek mecbûriyyeti vardı. İşkence ve cerhde kısâs cârî idi. Hırsızlar çaldıkları şey’in on mislini vermeye mecbûr idi. Hâkân, bu kâ‘ideler hâricinde hîç kimseyi cezâlandıramazdı. Cengiz’in yasağı, esâsını Oğuz töresinden almakla berâber Moğol ‘an‘anesinin ‘aşîrî zihniyyetinden pek çok şeyler de karışmışdır.

Türkmenlerde ‘askerlik de töreye tâbi‘di. ‘Askerî teşkîlâtın başında sübaşı vardı. Bunun ma‘iyyetinde buyruklar bulunurdu. Bütün ordu başdan başa atlı idi. Orduya ‘aşîret hâlinde iştirâk edenlerin başında re’îsleri bulunur ve re’îslerden biri hâl-i harbde intihâb olunarak başbuğ olurdu.

Hâkânın ma‘iyyetinde kapuk denilen dâ’irede bir nev‘ hâssa ‘askeri vardı ki ayrat derlerdi. ‘Asker ‘umûmiyyetle çeri idi. Atsız olanlara yaya çeri (yeniçeri gibi?) derlerdi. Uygurlar, kapuk ayratlarını esâslı teşkîlâta bağlayarak kapuk kulu ‘askeri yapmışlardır. Tarhanlar, ‘Osmânlıların tîmârlı sipâhîleri gibi ma‘iyyetleriyle, boy beyleri onar bin kişi ile harbe gelirlerdi.

Türkmenlerin töreye bağlı olan birçok esâslı te‘âmülleri vardı. Bunlardan en mühimleri sefer denilen av merâsimi, şölen denilen millî ziyâfet, sürek denilen müşterek âyînler ve yuğ denilen cenâze merâsimi idi. Sefer merâsimini, *Dîvân-ı Lügât*’da, kitâbelerde ve birçok İslâm târîhlerinde görmek kâbildir.

Seferde bütün mertebe farkı ortadan kalkar. Burada bey, kağan, budun birbirlerine karışarak birlikde ava çıkarlar. Bu âyînin, sığır (öküz) isminden de anlaşılacağı üzere mukaddes bir kıymeti vardı. Mısırlıların Apis’de aradıkları husûsiyyet gibi Türkmenler de mukaddes öküzde ba‘zı ayırd edici vasıflar ararlardı. Vurulan avlardan bu husûsiyyetleri taşıyanın eti beyler meclisinde yenirdi. Bu öküzün yâhud bulunmazsa atın kuyruğu, bayrağa takılarak tuğ husûle gelirdi. Türkmen’in en ziyâde millî te‘âmüllerinden olan sefer, İslâm’dan sonra bile uzun müddet resmî hayâtda yaşadı. Seferlerde öküz

yerine at da kesilebilirdi. Bugün Kırgızlar arasında en ziyâde at kesilmekdedir. *Kitâb-ı Dede Korkud*'un her sahîfesinde bu te'âmüle tesâdüf etmek kâbildir. İkincisi şölen ya'nî millî ziyâfetdir ki mutlakâ her seferden sonra gelirdi. Bir şölen esnâsında yirmi dört boydan her birinin neler yediğini Oğuz efsânesi tasrîh eder. Bu hisselere sükük diyorlar. Hâkân ile Hâtûn da dâhil olmak üzere altı ulusla, mecmû'-ı şölen sekiz parçaya ayrılırdı.

Üçüncüsü yuğ ya'nî cenâze merâsimi idi. Bu âyîn de Oğuz töresinin esâslarına dâhildi. Töreye göre âyîne riyâset eden balbaldı. Orhun kitâbelerine göre Kayağan Hân'ın vefâtında Kırgız kağanı balbal dikilmişdi. Âyînde, 'Arabların nâ'îleri karşılığı olan ağlayıcılara yuğcu nezâret ederdi.

Yuğcular hem re'îs hem de şâ'ir olurlardı. Merâsim, memlekete kılıcı veya kafasıyla büyük hizmetler eden bir beyin vefâtı üzerine tertîb edilir; âyîne, budunun civârında bulunan bütün efrâdı iştirâk ederdi. Âyîn, bir kommuniyon hâlinde cereyân ederdi. Yuğcu, sagu denilen; ölen beyin hayâtında yapdığı işlere dâ'ir bir şi'r okur, yuğcular ve budun ağlarlardı. Mîlâdın altıncı 'asrında Türkmen kağanı Türgiş, yanındaki Bizans sefîrlerini babasının mâtemini tutmaya mecbûr etmişdi. Menander'in bu yuğ merâsimi hakkında verdiği tafsîlât, Çîn müverrihlerinin iddi'âlarına tamâmen uymakdadır. İstanislas Julyen [Stanislas Julien] şöyle anlatıyor: "Bir adam ölünce cesedini çadıra korlar. Ana ve baba cihetinden akrabası birer koyun yâhud birer at veyâhud müte'addid atlar ve sığırlar öldürerek ona kurbân etdiklerini göstermek için çadırın önüne uzatırlar. Sonra etrâfında acıklı feryâdlar koparark at üzerinde yedi def'a dönerler. Her dönüşde çadırın kapısı önünde bıçakla yüzlerini çizerler. İlh…"

Orhun kitâbelerinde okunacağı üzere hâkânın yuğ merâsimine bütün Türk kavimlerinden birçok yuğcular gelirdi. Bir adam öldüğü zamân mezârına evvelâ üzeri yazılı büyük bir taş, ya'nî bengütaş (kitâbe) dikerlerdi. Sonra bunun etrâfına müteveffânın hayâtda öldürdüğü düşmanların 'adedi kadar taş korlardı. Mezârın uzakdan gözükmesi

için büyük bir sırık dikilir. Ve yanı başına ahşâb ve fevka'l-'âde zamânlarda kârgîr bir bark (ma'bed) inşâ olunurdu.[118] Bark, sırıklar üzerine istinâd eder ve içerisine bir merdivenle girilirdi. Orada Mısır ma'bedlerinde olduğu gibi müteveffânın eşyâsı ve silâhları dururdu. Duvarlarına hayâtında yapdığı muhârebelerin, büyük vak'aların resimleri nakşolunur. Ba'zan ölümünden sonra kendisi için yazılan sagular (mersiyye) da asılırdı. Lâkin böyle mükellef barkları ancak budunun büyüklerinden biri için yaparlardı. Halkın mezârları daha sâde ve üzeri hattâ ba'zan yazısız tek bir kitâbe ile taşlardan 'ibâretdi.

Hilmî Ziyâ

GAZEL

Raks et! Perî, reftârını görsün de utansın
Şîrîn, fem-i kahhârını görsün de utansın

Sâkî bize sun lütufla bir bâde-i gülgûn
Hurşîd, senin envârını görsün de utansın

"Meftûn oluyor gördüğü Leylâ'ya" diyenler
Ol âh-ı sitemkârını görsün de utansın

Hüsnüyle Venüs hüsne bugün âlihe olmuş
Göster ona! Dîdârını görsün de utansın

Kâmî sana şâ'ir demeyen ehl-i hased hep
Mecmû'a-i eş'ârını görsün de utansın

Hâfız Kâmî

Semerkand Şehri[119]

Semerkand şehrinin târîhi: Gâyet kadîm bir şehir olan Semerkand'ın mîlâd - 'Îsâ'dan otuz 'asır mukaddem Îrân pâdişâhı Keykavus tarafından inşâ edildiği mervî olmakla berâber ba'zı müverrihler mîlâddan dört 'asır evvel meşhûr İskender-i Makdunî'nin te'sîs

[118] Ev bark ta'bîri hâlinde bugün de kullanılmakdadır. Baraka ile de münâsebeti var.
[119] Me'hazlar: Srednaya Aziya (Asya-yı Vustâ) nâm eseriyle Rus muharrirlerinden Pavlof'un Türkistân Seyâhatnâmesi, Danilofski ve Profesör Moskitiflerin tetebbu'ât-ı ric'iyyeye 'â'id kitâbları.

eylediğini de rivâyet etmekdedirler fakat her hâlde İskender, Semerkand'a gelmiş ve hattâ İskender ile berâber gelen Yunânîler, Semerkand'da yedinci 'asra kadar hükümrân olmuşdur. Hazret-i Mu'âviyye zamânında (sene-i hicriyye 50) Semerkand'ı Sa'îd bin 'Osmân muhâsara etmiş ve yetmiş yedinci sene-i hicriyyede Emîr Kuteybe tamâmen fethedip memâlik-i İslâmiyyeye ilhâk eylemişdir.

Ba'de'l-mîlâd on birinci 'asırda Selçûk Türkleri tarafından zabtolunmuş ve Sâmânîler zamânında da pâyitaht ittihâz edilmişdir. Sâmânîler devrinde Semerkand, fevka'l-'âde ma'mûr olup 'ulûm-ı İslâmiyye ve 'asriyyenin merkezi sırasına geçmiş ise de 1231'de Cengiz Hân hücûm edip şehri harâbe-zâra çevirmiş, o güzel binâları, medrese ve câmi'leri hâk ile yeksân eylemişdir. Ma'a-zâlik Semerkand'ın âb ü havâsı gâyet latîf ve mevki'i ticârete pek müsâ'id olduğundan az zamân zarfında eski şekline girip Timurlenk'in eyyâm-ı saltanatında (1379) pâyitaht olmak mazhariyyetine nâ'il olmuşdu. Müşârun ileyhin zamânında Semerkand, 'ilim ve ma'ârifin merkezi, 'ulemâ ve hükemânın merci'i idi.

Timurlenk: Çîn, Îrân ve Hindistân'dan mi'mârlar celb etmek sûretiyle şehri ta'mîr ve tezyîn eyledi; büyük câmi'ler, dârü'l-'ulûmlar ve yüksek sarâylar meydâna getirdi. Bu binâların tarz-ı mi'mârîleri, zînetleri ve muhkemlikleri el'ân Avrupa seyyâh ve mühendislerini hayrân bırakmakdadır.

Rusların Semerkand'ı işgâli: Ruslar Taşkend'i aldıkdan sonra (1865) Buhârâ ve Semerkand'a da gözlerini dikerek planlarını tatbîk etmek için ancak bir fırsat bekliyorlardı. Nihâyet bahâne bulundu; Buhârâ emîri General Çernayef'e elçi gönderip Rusların Taşkend'i derhâl tahliye etmelerini taleb eyledi. İşte bunu bahâne ittihâz eden Ruslar, Buhârâ'ya doğru akın yapmaya başladılar. 1866'da İrcar Kal'ası yanında Buhârâlılara galebe çalıp evvelâ mezkûr kal'ayı sonra sırasıyla Hucend, Uratipa şehirlerini ve Zerefşan vâdîsinde bulunan Cerah, Yeni Kurgan kal'alarını zabt etmeye muvaffak oldular. Bu hâdise karşısında kalan Semerkand 'ulemâsı ve ak sakallı Rus kumandanı Kaufmann 'arz-ı itâ'ata mecbûr kaldıklarından bilâ-muhârebe Semerkand'ı teslîm etdiler. Bilâhare Rus 'askeri Buhârâlıları ta'kîb ederek Urgud, Kattakurgan, Zirebulak cihetlerine kadar ilerlediler. Artık 'âciz ve mağlûb vaz'iyyetinde kalan Buhârâlılar 1866

senesi yirmi üç Hazîrân'ında musâlaha 'akdedip mu'âhede-i mezkûra mûcibince Semerkand vilâyeti ile Kattakurgan, Zirebulak şehirlerini Ruslara terk etdiler.

Mevki' ve manzarası ve mü'esseseleri: Asya-yı Vustâ'nın merkezinde kâ'in olan Semerkand şehri, sath-ı bahirden dokuz yüz yetmiş beş arşın yüksekde inşâ edilmiş olup gâyet latîf ve sıhhî âb ü havâya mâlikdir. Esâsen Semerkand şehri kadîm ve cedîd nâmlarıyla iki kısma ayrılıp aralarında bağlıklar bulunmakdadır. 1871 târîhinde inşâ kılınan yeni Semerkand'ın sokakları, intizâm-ı hendesî tahtında ve binâları da Petersburg ve sâ'ir Rus evlerine benzemekdedir. Eski Semerkand'da ise çıkmaz sokaklara, alçak alçak evlere ekseriyyetle tesâdüf edersiniz.

Semerkand'a ilk adımlarını atan bir seyyâh kendini bir şehirde, bir kasabada görmekden ziyâde târîh yığınları arasında, âsâr-ı 'atîka karşısında âsâr-ı muhallede etrâfında hisseder. Fi'l-vâki' Özbek-Türk hâkânlarının terk etmiş oldukları câmi'ler, medreseler birer târîh sahîfeleridir. Ezcümle Bibi Hanım Mescidi; Hindistân, Îrân ve Âzerbaycan'dan iki yüz kadar usta da'vet olunup yontulan parlak mermer taşlarıyla meydâna gelen, Timurlenk'in zevcesi Bibi Sârâ Melek Hanım'ın nâmına izâfeten böyle tesmiye kılınan nâdir bir eser-i târîhîdir. Bu câmi'de Hazret-i 'Osmân'a mensûb Kur'ân-ı Kerîm'i vaz' etmeye mahsûs gök mermerden ma'mûl enzâr-ı hayret ve takdîri câlib mücessem bir kürsî mevcûddur.[120]

[120] Nokta ve harekesiz hatt-ı Kûfî ile yazılan mezkûr mushaf-ı şerîf, Hazret-i 'Osmân'ın Kur'ânlarından biri olup 338 sene-i hicriyyesinin evâhirinde 'Irâk ve Horasan taraflarında seyâhat eden Taşkend 'ulemâsından İmâm Ebû Bekir bin 'Alî el-Kaffâl eş-Şâşî (vefâtı 365) Taşkend'e getirmiş ve müddet-i medîde müşârun ileyhin veresesine intikâl etmek sûretiyle muhâfaza olunmuşdur. Dokuzuncu 'asr-ı hicriyyede 'Ubeyd'ullâh el-Ahrâr en-Nakşibendî nâm zât (vefâtı 895) Taşkend'den Semerkand'a hicret etdiği esnâda mushafı da berâber alıp bâlâda zikrolunan mescide vaz' etmişdir. İstîlâ esnâsında Rus kumandanı General Kaufmann tarafından Petersburg Kütübhâne-i Kayseriyyesine gönderilmiş ve inkılâb-ı ahîre kadar orada kalmışdı. Nihâyet 1917 senesinin Kânûn-ı Sânîsinde sâbık baş müftî merhûm 'Âlimcân Barudî Hazretlerinin teşebbüs-i fevka'l-'âdesi ve Sovyet hükûmetinin müsâ'adesi ile tantanalı bir sûretde Ufa şehrinde kâ'in Mahkeme-i Dîniyye Nezâreti'ne celb olunarak kemâl-i ihtirâm ile hücre-i mahsûsaya yerleşdirilmişdir. Hâl-i hâzırda cum'a günleri ziyâret ve tilâvet olunmakdadır. Mushaf-ı şerîfin bulunduğu odanın kapısına بسم الله الرحمان الرحيم ـ المقدس القرآن العظيم 'ibâresi yazılıdır.

Bir de Uluğ Bey Medresesi vardır ki Timur'un torunu Uluğ Bey Mirzâ'nın eseridir. Müşârun ileyh hazretleri, İslâm ve Türk hakîmleri arasında yüksek mevki' işgâl eden ve bu yolda şöhret kazanan bir dâhî olup 'ilm-i hey'etde yed-i tûlâ sâhibi idi. Felekiyyâta 'â'id müşkil mes'eleleri halledip meşhûr *Zîc*'i vücûda getirmişdir. Uluğ Bey, Semerkand'da yapdırdığı rasadhânesinde riyâzî ve fennî tecrübelerde bulunuyor, 'ulemâ ve hükemâ ile mübâhase etmekden de hâlî kalmıyordu. Pederi Şâhruh'un vefâtını müte'âkib 1447'de Timurlenk'in tahtına cülûs etmiş ise de oğlu 'Abdüllatîf râzı olmayarak pederine 'isyân bayrağını açarak kanlı muhârebelerin vukû'una sebebiyyet verdi. Netîcede 'Abdüllatîf, pederini esâretine aldı ve fecî' bir sûretde katil ve mescidin pîş tâkına ta'lîk eyledi (1449).

Şâh-ı Zinde Mescidi dahi Semerkand'da İslâmiyyet'in intişârına sa'y ü gayret eden Kusem bin 'Abbâs radiya'llâhu 'anhın şerefine Timurlenk tarafından yapılan müzeyyen ve mu'azzam bir binâ olup zamânındaki fenn-i mi'mârînin timsâl-i mücessemi ve o zamân mi'mârîsinin lâ-yemût bir hâtırasıdır.

Şâh-ı Zinde'nin mermer taşları, sanki bugün istif edilmiş gibi muhkemdir. Bir de Şîrdâr Medresesi vardır ki 1616'da Emîr Yalantuş Bahâdır'ın himmetiyle vücûda gelen bir medresedir. Cebhesinin iki tarafında oymalı arslan sûretleri olduğundan Şîrdâr denilmişdir. İki cihetinde de muhteşem iki minâre âsmâna doğru yükselmekdedir. Tilla-Kârî Medresesi de müşârun ileyhin te'sîs-kerdesi olup altın yaldızlarla zînetlenen bir eser-i târîhîdir.

Semerkand'ın cenûb-ı garbiyyesinde kâ'in Timurlenk'in türbesi, Gûr-ı Emîr nâmını taşır. Bunun üzerindeki yeşil renkli Tikrit taşı üstüne müşârun ileyhin 'akıl ve tedbîri, siyâseti, şevketi ve târîh-i vefâtı yazılmışdır ki 807 sene-i hicriyyesinin on dört Şa'bân'ına ve 1405 sene-i mîlâdiyyesinin on beş Şubat'ına tesâdüf etmekdedir. Bundan birkaç sene mukaddem inşâ olunan Petersburg Câmi'-i Kebîri de Timurlenk türbesinin tarz-ı mi'mârîsi üzre yapılmışdır. Gerek Gûr-ı Emîr'de ve gerek sâ'ir ebniye-i 'atîkada bulunan kıymetli taşlar, âsâr-ı nefîse ve muhallede, Ruslar tarafında aşırılmışdır.

Nüfûs: Semerkand vilâyet merkezi olup nüfus, kasabada altmış bin kadar ve vilâyetde dokuz yüz altmış bin mikdârında nüfûsu mevcûddur. Milliyyet i'tibârıyla halkın yüzde elli

dokuzu[121] Özbekler, yüzde yirmi yedisini Tâcikler[122], mütebâkîsini sâ'ir milletler teşkîl etmekdedir.

Tâcikler Îrân nesli ile mahlût oldukları için bozuk bir şîve ile Fârisî tekellüm etmekdedirler. Bunlar kendilerinden daha çok olan Özbeklere 'an'ane ve iktisâd cihetinden galebe çalıp elbise ve kıyâfetlerini kabûl etdirmeye muvaffak olmuşlardır.

San'at: Semerkand vilâyetinde pamukculuk (pahta) çok terakkî etmişdir. Vilâyet dâhilinde otuz kadar pahta fabrikası mevcûd olup her sene üç yüz bin pud[123] hâlis pamuk çıkarılmakda ve Avrupa'ya ve Rusya'ya sevk edilmekdedir. İpekcilik san'atı da haylî yolunda olup bununla en ziyâde Tâcikler uğraşmakda ve her sene yetmiş bin pud ipek hâzırlanmakdadır. Bundan ma'âdâ üzümcülük de pek müterakkîdir. Yalnız senevî bir milyon pud kuru üzüm hârice sevk olunmakdadır.

Hâl-i Hâzırda Ma'ârif: Eskiden medeniyyetin merkezi, 'ulûmun menba'ı ve hükemânın merci'i olan Semerkand, hâl-i hâzırda 'asrî mü'essesât-ı 'ilmiyyeden mahrûmdur. Ahâlîsi ma'alesef bugün cehâlet içindedir. Vâkı'â ba'zı hamiyyetli gençler tarafından usûl-i cedîde muvâfık mektebler küşâd ve mümkün mertebe çalışılmakda ise de ne çâre ki cehle galebe çalacak bir derecede değildir. Bütün Semerkand'da şâyân-ı istifâde olmak üzere Rusların te'sîs etdikleri üzümcülük ve bâğçevânlığa mahsûs tatbîkât mektebleri vardır ki bundan gayr-i mahsûs sûretde istifâde edilmekdedir.

Türkistânlı Rif'at

[121] On dördüncü 'asırda Altın Ova'da hükümrân olan Türk hâkânlarından Ma'rûf Özbek Hân, İslâm ile müşerref oldukdan sonra teb'asının müslümân olması için de çok çalışmışdır. İşte o devirlerde bunlara Şamanî mezhebinde bulunan sâ'ir Türk ve Moğollardan tefrîk etmek maksadıyla kendilerini mezkûr hâna izâfeten Özbek diye tesmiye etmişler ve bu nâm ta'ammüm ederek târîhe karışmışdır. Hâl-i hâzırda Özbeklerin mikdârı iki milyona karîb olup bir milyonu Buhâra'da, üç yüz bini Hive'de, altı yüz bini Türkistân'da, kalanı ise Afganistân'da tavattun etmekdedir.

[122] Ezmine-i kable't-târîhiyyede Îrân'dan hicret eden ve Îrânîler neslinden türeyen gâyet zekî bir milletdir.

[123] Bir pud on üç okkadır.

Felsefî Roman

Hayy bin Yakzân

5

Rûh-ı hayvânî dahi birdir. Gözleri görmek fi‘linden, kulağı işitmek, burnu koklamak, dili tatmak, deriyi eti lems etmek ve sâ’ir a‘zâ-yı zâhireyi tahrîk etmekdedirler.

Ciğeri gıdâ almak işlerinde istihdâm eyler. Bu a‘zâların her biri için birçok a‘zâ-yı hâdime vardır, bunlardan hîçbiri ‘asab (sinir) denilen tarîk üzre rûhdan bir hisse almadıkca bir işi icrâya kâdir olamaz ve ne zamân işbu yollar bozulursa veyâhud mecrâsı kapanırsa ‘atâlete uğrar. İşbu sinirler, dimâğ vâsıtasıyla rûhdan imdâd alır. Dimâğ da kalb vâsıtasıyla rûhdan imdâd alır. Dimâğda birçok rûhlar vardır, zîrâ dimâğ birçok aksâmın mahall-i tevzî‘idir. Bundan dolayı herhangi ‘uzuvdan rûh selb olunursa o ‘uzuv ‘amelden sâkıt olur. ‘Amele tarafından kullanılması istenilmeyip atılan âlet gibi olur ve eğer işbu rûh-ı hayvânî bütün bütün bedenden çıkarsa veya tükenirse veya başka sûretle inhilâl ederse bütün cesed mu‘attal kalır, hayât memâta munkalib olur.

Hayy bin Yakzân, mebde-i neş’etinden yirmi bir yaşı hitâmına kadar nazariyyâtı vâsıtasıyla bu hadde vâsıl oldu. İşbu müddet içinde eşyâyı tedbîr için birçok hîleler isti‘mâline vâkıf oldu. Teşrîh eylediği hayvânların derilerinden libâs, ayakkabı yapdı. Kıllarından, ebegümeci, hatmi kamışının ve telli otların tellerinden tire, iplik yapdı. Elbise ihtirâ‘ına esâs teşkîl etmek üzere suda biten sazlardan aldı. Kavî dikenlerden, taşlarla keskinletdiği kamış parçalarından kancalar, iğneler yapdı. Onunla hayvân derisinden vücûduna libâs, ayaklarına ayakkabı uydurdu. Kırlangıclardan da yay yapmak usûlünü öğrendi. Bir oda ve gıdâsından artanı muhâfaza için bir mahzen yapdırdı. İşini gücünü görmek için yerinden ayrılmak mecbûriyyetinde bulunduğu zamânlarda gıdâsını hayvânlardan sıyânet eylemek üzre birbirine rabteylediği kamışlardan bir kapı yapdı ve yapdığı odanın kapısını onunla tahkîm eyledi.

Avlamakda kullanmak için yırtıcı kuşlar ta‘lîm ve terbiye eyledi. Yumurtalarından, yavrularından istifâde için birtakım hayvânlar, kuşlar besledi. Yabânî öküzlerin boynuzlarından süngü gibi şeyler yapdı. Bunları kavî kamışlara, hezârân (hîzrân) ağaçlarına takdı. Eğri olanlarını âteşle doğrultdu. Ucu kalın olanlarını keskin taş kenârıyla sivriltdi, onu mızrak şekline sokdu. Hayvân derilerinin kalınlarından kalkan yapdı. Bunlara hep tabî‘î silâhdan mahrûm olduğu için teşebbüs ediyordu. Fakat mahrûm olduğu silâh-ı tabî‘îden daha iyisini yapmaya ellerinin kâfî geldiğini anladı ve artık cezîrede mevcûd hayvânât-ı mütenevvi‘anın hîçbirisi ona mukâvemet edemezdi. Lâkin avlamak istediği hayvânların ekserîsi ondan daha fazla koşabildikleri için onları ta‘kîb etmekden ‘âciz idi. Ona da bir çâre aradı, düşündü taşındı. En ziyâde koşan hayvânlardan lüzûmu kadar ta‘lîm ve terbiye etmekden, binilecek bir râddeye getirdikden sonra binip koşmakla yetişemediği hayvânları onlarla ta‘kîb etmekden daha iyi bir tedbîr bulamadı. O cezîrede yabânî atlar, kısraklar, merkebler var idi, onlardan işe yarayanı intihâb eyledi. Maksadına elverinceye kadar onları terbiye etmekle uğraşdı. Derilerden eyer, dizgin, gem, üzengi uydurdu. Onunla avlaması zor olan hayvânları ta‘kîb ve avlayabilmek işini yola koydu. Bütün bu işlerin kâffesinde kesb-i mahâret etmesi, hayvânların a‘zâsının ne gibi hâssalara mâlik olduklarını ve ne gibi sıfatlarla birbirinden ayrıldıklarını anlamak ve o arzuyu yerine getirmek için teşrîh-i hayvânâtla iştigâli esnâsında ve müntehâsı yirmi bir sene ile tahdîd etdiğimiz müddet içinde vâki‘ oldu.

Ondan sonra nazariyyât sâhasına girdi. ‘Âlem-i kevn ü fesâdda mevcûd bi’l-cümle hayvânâtı, nebâtâtı, me‘âdini, taşların torakların envâ‘ ve evsâfını, suyu, buhârı, karları, doluları, dumanları, yalazaları, korları, harâretleri taharrî ve tefahhus eyledi. Her birerleri için ayrı ayrı sıfatlar, türlü türlü te’sîrler, birbiriyle mütevâfık veya mütezâd hareketler müşâhede eyledi ve bu incelikleri iyice nazar-ı tedkîkden geçirdi ve hakîkate vâkıf olmak için ince teşebbüslerde bulundu. Ba‘zı sıfatlarca eşyâyı müttehid ve ba‘zı sıfatlarca muhtelif gördü. Müttehid oldukları cihetden hepsini vâhid ve muhtelif oldukları cihetden onları mütegâyir ve kesîr gördü. Bu sebeble ba‘zan eşyânın birbirlerinden ihtisâs ve temyîz eyledikleri hâssalarına nazar eylerdi. O zamân

eşyâda o kadar çokluk gördü ki zabt ve ta‘dâdı kâbil olamazdı. O cihetden kendisinde dahi çokluk gördü. Zîrâ ‘uzuvlarının muhtelif olduğuna ve her bir ‘uzva mahsûs bir sıfat, bir te’sîr mevcûd olduğuna ve her ‘uzvun birçok parçalara kâbil-i inkısâm olduğuna bakar ve binâ’en ‘aleyh zâtının dahi eşyâ-yı kesîreden ‘ibâret olduğuna hükmeylerdi ve eşyâ-yı sâ’ireyi dahi teker teker şu sûretle nazar-ı tedkîk ve mütâla‘adan geçirirdi. Sonra gerek kendisini gerek eşyâyı başka başka yoldan mütâla‘a etmeye başladı. Kendi a‘zâlarında her ne kadar çokluk varsa da birbirlerine bitişik ve bağlı ve aralıksız olduklarından onları hep bir şey hükmünde görürdü. Birbirlerinden farkları ancak te’sîrlerinin muhtelif olması dolayısıyla ve o ihtilâfa da sebebiyyet veren, hakîkatde bir ve zâtının ancak ondan ‘ibâret olan a‘zâ-yı sâ’irenin ona âlât hükmünde olan rûh-ı insânî olduğuna hükmederdi ve o nokta-i nazardan kendisi vâhid hükmünü alırdı. Ondan sonra envâ‘-ı hayvânâta icâle-i nazar eylerdi. Her bir ferdini ayrı ayrı şu söylediğimiz nokta-i nazardan vâhid ‘addederdi. Sonra geyik, at, merkeb gibi hayvânların envâ‘ını, kuşların ayrı ayrı esnâfını nazardan geçirdi. Her nev‘in efrâdı arasında a‘zâ-yı zâhire ve bâtınaca, idrâkâtca, harekâtca müşâbehet ve az şeylerde aralarında ihtilâf olduğunu gördü ve her nev‘in efrâdının ayrı ayrı olan rûhların hep bir rûhdan ‘ibâret olduğunu ve aralarındaki ayrılık ancak kalblere tevzî‘ olunmasından neş’et eylediğine ve eğer dağınık sûretde kalblerde mevcûd olan rûhlar bir araya getirilip hepsinin bir kap içine konulması mümkün olsa bir şey-i vâhid hükmünde olacağına ve fakat ayrı ayrı kaplara konulan su gibi olduğuna hükmederdi. Bu i‘tibârla cem‘ ve tefrîk hâllerinde rûhların kâffesi bir şeyden ‘ibâret olduğu ve onlara kesretin, mahal i‘tibârıyla ‘ârız olduğunu müşâhede etdi ve işbu nokta-i nazardan bir nev‘in bütün efrâdı hep bir sayılır ve efrâdının çokluğu, hakîkatde çok olmayan şahs-ı vâhidin a‘zâsındaki çokluk gibi olduğunu anladı. Sonra hayvânların envâ‘ını birer birer pîş-i nazar-ı tedkîk ve em‘ânına getirdi ve onları güzelce tedkîk ve te’emmül etdi. Onları hasbî, gıdâca istediği tarafa ihtiyârıyla hareketde müttefik gördü. İşbu âsâr ve ef‘âlin rûh-ı hayvânîye en ziyâde ihtisâsı olan âsâr ve ef‘âlden olduğunu ve ihtilâf etdikleri husûsiyyetler pek o kadar rûh-ı hayvânîye ‘alâkası olmayan şeyler olduğunu bilirdi. İşbu tahkîkât netîcesinde bütün hayvânlardaki ervâhın kâffesi hakîkatde bir olduğunu

ve nev‘lerin rûhca aralarında cüz’î ihtilâf ve ayrılık olduğunu ve esâsen vâhid olup kimisi soğuk kimisi daha az soğuk kaplara tevzî‘ olunan su hükmünde olduğunu keşfeyledi.

Soğuklukda bir derecede olan sular hayvânların bir nev‘ine ihtisâsı bulunan rûh-ı hayvânî hükmündedir. Bütün sular ihtilâf ve kesretiyle berâber bir olduğu gibi bütün hayvânların rûhları ve binâ’en ‘aleyh hayvân cinsi birden, bir şey-i vâhid ‘addolunmak lâzım gelir.

Bütün hayvân nev‘lerini, beyân olunan mütâla‘a dolayısıyla bir emr-i vâhide ircâ‘ etdikden sonra nokta-i nazarını muhtelif olan envâ‘-ı nebâtâtı tedkîk ve mütâla‘aya çevirdi. Bunlardan her bir nev‘ ferdlerinin dallarını, yapraklarını, çiçeklerini, meyvelerini, te’sîrlerini birbirlerine müşâbih gördüğünden onları hayvânlarla mukâyese ederdi. Envâ‘-ı hayvânın efrâdı beyninde müşterek bir rûh olduğu ve o rûh vâsıtasıyla her bir nev‘ bir şey-i vâhid i‘tibâr edildiği gibi envâ‘-ı nebâtâtın efrâdı beyninde rûh-ı hayvânîye benzer bir emr-i müşterek olduğu ve o emr-i müşterek vâsıtasıyla nebâtın envâ‘ı dahi bir emr-i vâhid i‘tibâr olunduğunu bilirdi. Bu nazariyyeyi cins-i nebâtâtda dahi mülâhaza eyledi. Bu mülâhaza netîcesinde bütün nebâtâtın toprak ve sudan gıdâ almak ve nemâ etmek husûslarında müttefik olduklarını görerek bütün nebâtâtın dahi bir emr-i vâhid olduğuna hükmeylerdi. Nebâtât ve hayvânât hakkında işbu mülâhazayı yürütdükden sonra ikisini birden mülâhaza ve mütâla‘a eder ve her iki cinsi; birisinin toprakdan ve sudan, diğerinin her nev‘a mahsûs et‘ime ve eşribeden gıdâ almakda, nemâ etmekde müttefik görürdü ancak his, idrâk, hareke husûslarında hayvânât için nebâtât üzerinde bir fazlalık hissederdi. Çok def‘a nebâtâtda, hayvânâtdaki his ve hareke hâllerine benzer ba‘zı hâller zuhûr etdiğini gördü. Nitekim çiçeklerin yüzü güneşin bulunduğu tarafa doğru döner. Nebâtâtın kökleri, gıdânın bulunduğu cihete doğru hareket eder. Ve daha bunlara mümâsil birçok hâller müşâhede etdi.

-Bitmedi-

Babanzâde Reşîd

6 - Yeni Matba‘a

Müdîr-i Mes’ûl: Âgâh Mazlûm

Sene: **1** **1** Nîsân **1340** Sayı: **10**

MİHRÂB

Ahlâkî, ictimâ‘î, felsefî, târîhî, edebî mecmû‘adır.

Şimdilik on beş günde neşrolunur.

Mündericât:

Sürûr	**Mehmed Emîn**
Kazimirski’nin Fransızca Kur’ân Tercümesindeki Kırk Kadar Yanlışların Tashîhi	**Mehmed Cemîl**
Tercümeler Hakkında Îzâhât	**Reşîd**
‘İlim Düşmanlığı	**Hasan ‘Âlî**
Orta Asya’da Türkmen - Türkmenlerin Dîni	**Hilmî Ziyâ**
Hayy Bin Yakzân – İbn Tufeyl	**Babanzâde Reşîd**
Serâb	**Kadriye Hüseyin**
Şarkı	**Melîha Nûrî**
Ma‘bed-i ‘Aşk	**Muhyiddîn Râ’if**
Seyrân	**Tâhir Harîmî**
Leylâ’nın İzlerinde	**Şeref Kâzım**
Tehlike	**Nejâd Tevfîk**
Giresun’da Şâyân-ı İmtisâl Bir Fa‘âliyyet	

Şehzâdebaşı: Evkâf Matba‘ası

1340 – 1924

Felsefî Musâhabe

Sürûr

İnsânın duyduğu hazlar ayrı ayrı kıymetdedir. Aç bir adamın karnı doyduğu zamân hissetdiği hazla, yüksek bir tablo görmekden, güzel bir mûsikî parçası işitmekden duyulan neş'e, bir vatanperverin vatanın muvaffakiyyetinde hisseylediği neşât, bir dervişin halkada duyduğu vecd-i dînî, bir dîndârın ezân okunurken kalbinde uyanan heyecân, bir 'âlimin tedkîkâtında muvaffak olduğu zamân duyduğu memnûniyyet mâhiyeten birbirinden ayrıdır. Bununla berâber hissiyyâtımızın bütün ânâtını ifâde edecek kelime bulunmadığı için biz ekseriyâ bu tahassüsleri yekdiğerine karışdırırız.

Medeniyyetin revişine bakarsanız terakkînin en mühim hedefi ihtiyâcları artdırmak ve binâ'en 'aleyh hazları çoğaltmak olduğunu görürsünüz. Şu kadar ki insânlar arasında hazların kıymeti 'aynı değildir. Bir kısmı gelip geçici olduğu hâlde bir kısmı daha sâf, daha devâmlıdır. Bir kısmı insânın bünye-i ma'neviyyesinde derin değişiklikler yapar, bir kısmı gâyet hafîf bir iz bırakır. İnsân için kıymetli olan hazları böyle derin te'sîrler, değişiklikler vücûda getirenler arasında aramak lâzım gelir.

Ba'zıları yüksek huzûzâtı en ibtidâ'î ve hayvânî hazların ihtilât ve terkîbi 'addederler. Binâ'en 'aleyh açlığın tatmîninden, susuzluğun giderilmesinden tevellüd eden hazlarla dînî bir vecd arasında mâhiyeten fark görmezler, her ikisinin de menşe' i'tibârıyla "tehaffuz-ı nefs" sevk-i tabî'îsine merbût farz eylerler. Hâlbuki bunlar yekdiğerinden mâhiyeten, keyfiyyeten ayrıdır.

İki tahassüsde iki heyecân bünye-i ma'neviyyemizde büsbütün başka te'sîrler yapıyorsa neye onları birbirine ircâ'a çalışalım? Hayât-ı rûhiyyeyi tek bir 'unsura ircâ' etmek gayretinden tevellüd eden bu nazariyye, bizim en samîmî tecrübe-i bâtınamıza uygun gelmiyor, hayât-ı insâniyyeyi îzâh eylemiyor, o hâlde ne için tahassüsâtı böyle bir tek mevcûda ircâ'a uğraşalım?

Bu takdîrde diyebiliriz ki medeniyyet yalnız huzûzâtı kemmiyyeten fazlalaşdırmıyor, ‘âleme keyfiyyeten ayrı hazlar idhâl ediyor.

Huzûzâtın keyfiyyeten yüksek olan ma‘nevî mevcûdiyyetimizde derin izler bırakan nev‘ine Fransızlar jaie diyorlar. Biz onlara sürûr diyebiliriz. Sürûr o nev‘ hazlardır ki doğrudan doğruya ferdin nef‘ine merbût, binâ’en ‘aleyh tehaffuz-ı nefs sevk-i tabî‘îlerine ‘â’id değildir, insân ancak kendi nefsi hâricinde bir şey’i sevdiği ve ona hizmet etdiği zamân bu tahassüsü duyar. Demek ki bir kere sürûr, nefsimiz hâricinde bir mefkûre yolunda duyulabilir. Sonra onu bünyemizi yenileşdiren bir kuvvet hâlinde hissederiz, sürûr bizde öyle bir te’sîr yapar ki dikkat edersek kendimizi bir parça daha yükselmiş, bir parça daha kemâle yaklaşmış görürüz. Bundan başka insân kalbindeki sürûru vücûda getiren kendi halk ve ibdâ‘ kudreti olduğuna kâni‘dir, irâdesinin çok mü’essir bulunduğunu müdrikdir.

Sürûru diğer hazlardan ayıran bu keyfiyyetler nereden ileri geliyor? Bunun sebebi insânın cehdiyle, kendi irâdesiyle tabî‘at fevkinde halk etmek kudretine mâlik olması, tabî‘atda mevcûd olmayan mefkûre ve iyilikleri ‘âleme idhâl eyleyebilmesidir. Sadece tabî‘at bizi tatmîn ederse haz duyarız. Fakat kendi ibdâ‘ etdiğimiz gâye-i kemâle yine kendi cehdimizle yaklaşırsak sürûr hisseyleriz.

Demek ki her sürûr ferdin insânlığa doğru yaklaşmasıdır, her sürûr bir kemâlin işâretidir, her sürûr tabî‘ata insânın yeni bir kuvvet verdiğine ‘alâmetdir. Şu hâlde medeniyyet terakkî ile tev’em ise insânın kemâle tekarrübüne delâlet edecek olan sürûrları da artırmalıdır. Hakîkî medeniyyetin mi‘yârı budur.

Medeniyyet sâhasında biz de sür‘atli hatveler atmaya mecbûruz. Fakat mü’essesâtımızı değişdirirken dikkat etmeliyiz ki hakîkî terakkînin mi‘yârı olan sürûru kalblerde azaltmayalım. Çünkü medeniyyetin bir mâddî cebhesi vardır. Münhasıran onu taklîd edecek olursak asıl ma‘nevî cebheyi göremeyiz, hâlbuki medeniyyeti yükselten bu ma‘nevî cebhe, bu hürriyyetin tabî‘ata galebeye cehdi, el-hâsıl mefkûreler, gâye-i kemâller peşinde koşmanın tevlîd eylediği sürûrdur. Medeniyyet yolunda giderken bunları azaltmayalım.

Nerede çıkarsa çıksın bir vatanperverin kahramânlığı, bir dâhînin ‘azmi bütün insânlar için bir menba‘-ı kuvvetdir, hangi dînde olursa olsun vecd-i dînî ile rûha verilen salâbet bütün insânlarca mukaddesdir. Çünkü bütün bunlar beşerin kemâl noktalarını, tabî‘at fevkindeki cehdini irâ’e eder.

Sürûr, menba‘-ı kuvvetdir. Terakkînin, ibdâ‘ın işâretidir.

Dârü’l-fünûn Târîh-i Felsefe Müderrisi

Mehmed Emîn

Kazimirski’nin Fransızca Kur’ân Tercümesindeki Kırk Kadar Yanlışların Tashîhi[124]

(262) ولقد علمنا المستقدمين منكم ولقد علمنا المستأخرين [1]

Kazimirski’nin Fransızca tercümesi: (204, 24) Sizlerden ileri yürüyenleri ve arkada kalanları biliriz.

Kenârda tefsîri olan mushaf-ı şerîfe göre tashîhi: Âdem’den beri doğmuş ve ölmüş ve sonra kıyâmete kadar doğacak ve ölecekleri biliriz.

(262) و حفظناها من كل شيطان رجيم (Hicr, 17)

Tercümesi: (204, 17) Taş darbeleriyle her şeytândan biz onları müdâfa‘a ederiz.

Tashîhi: Ve ol gökleri biz şeytân-ı racîmden hıfz etdik.

(262) قال هؤلاء بناتى ان كنتم فاعلين [2]

Tercümesi: (204, 17) Lût dedi: İşte kızlarım, eğer bir mefsedet icrâ etmek isterseniz.

Tashîhi: Meşrû‘ sûretde izdivâc etmek isterseniz işte kızlarım.

[124] Bu yazılarda âyetlerin başındaki rakamlar Kur’ân sahîfesini, sonundakiler hangi sûrede kaçıncı âyet olduğunu, âyetin sonunda numara varsa o âyet hakkında aşağıda îzâhât mevcûd olduğunu gösterir. Tercümesi denildikden sonraki rakamların birincisi Kazimirski tercümesinin sahîfe numarasını, ikincisi âyetin numarasını gösterir. (Mihrâb)

(288) ولولاان ثبتناك لقد كدت تركن اليهم شيئا قليلا [3]

Tercümesi: Seni îmânda takviye etmeseydik teklîfe râzı olurdun. Çünkü onlara biraz meylediyordun.

Tashîhi: Eğer seni ‘ismetimizle hak üzre sâbit etmeyeydik yakın idi ki onların murâdından cüz’î şey’e meyleder idin.

(259) ربنا اغفرلی ولوالدی و للمؤمنين يوم يقوم الحساب (İbrâhîm, 39)

Tercümesi: (201, 42) Beni ve babalarımı ve mü’minleri hesâb günü ‘afvet!

Tashîhi: Beni ve peder ve vâlidemi ve cümle mü’minleri hesâb kâ’im olduğu günü ‘afveyle!

(289) و يسألونك عن الروح قل الروح من امر ربی و ما اوتيتم من العلم الا قليلا [4]

Tercümesi: (228, 87) Rûhdan sana su’âl ederler. Onlara de: Rûh, Allâh’ın emriyle yaradılmışdır. Lâkin içinizden az kimseye bu ‘ilim verilmişdir.

Tashîhi: Sana rûhdan su’âl ederler. Sen de ki rûh Rabbimin emrindendir. Emr-i “Kün!” ile vücûda gelmiş olmakla onun ‘ilmi Allâh’a mahsûsdur. ‘İlm-i Hudâ’ya nisbetle size ancak ‘ilimden az şey verilmişdir.

(322) يسبحون الليل والنهار لا يفترون [5]

Tercümesi: Gece gündüz onun evsâfını takdîs ederler. Onun hakkında bir gûnâ iftirâda bulunmazlar.

Tashîhi: Gece gündüz Allâh Te‘âlâ’ya tesbîh ederler. Ondan onlara fütûr gelmez.

(413) و اذا غشيهم موج كالظلل دعو الله مخلصين له الدين فلما نجيهم الى البر
فمنهم مقتصد و ما يجحد بایاتنا الا كل ختار كفور[6]

Tercümesi: (334, 31) Dalgalar gemiyi zulmetler gibi kapladıkda Allâh’ı hulûs-ı tâm ile anarlar lâkin onları halâs ederek karaya çıkarır çıkarmaz içlerinden ba‘zısı şübhe içinde çalkanır. Lâkin bizim mu‘cizelerimizi hâ’in ve nankör olanlardan başka kim inkâr eder.

Tashîhi: Kaçan onları sâyebânlar gibi mevc-i deryâ kaplasa Allâh Te‘âlâ’ya dînlerini hâlis ederek du‘â ve tazarru‘ ederler. Vaktâ ki ondan necât bulup karaya çıksalar onlardan mü’minler

tarîk-i ‘adl ve tevhîd üzere sâbit olurlar ve müşrikler yine inkâr üzre olurlar. Bizim kudretimiz nişânlarını ancak nakz-ı ‘ahidle gadredenler ve ni‘metlere şükür etmeyenler inkâr eder.

(422) و اذا تقول للذى انعم الله عليه و انعمت عليه (Ahzâb, 37)

Tercümesi: (341, 37) Allâh’ın, hakkındaki teveccühü büyük olduğu cihetle lütf u keremine gark eylediği bu adama bir gün sen dedin.

Tashîhi: Allâh Te‘âlâ’nın İslâm ve senin hizmetinle in‘âm etdiği ve sen dahi onu terbiye ve âzâd edip oğulluk rütbesiyle in‘âm etdiğin kimseye dediğin vakit.

(422) ما كان محمد ابا احد من رجالكم ولكن رسول الله و خاتم النبيين [7]

Tercümesi: (342, 40) Muhammed aranızdan hîçbir adamın pederi değildir. O, Allâh’ın resûlü ve enbiyânın mührüdür.

Tashîhi: Muhammed ‘aleyhi’s-selâm ricâlinizden kimsenin babası olmadı. Lâkin Allâh Te‘âlâ’nın gönderdiği peygamberdir ve enbiyânın âhiridir.

(434) اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه [8]

Tercümesi: (352, 11) Her güzel söz ve her güzel ‘amel ona doğru su‘ûd eder ve Allâh onları daha ziyâde ref‘ u a‘lâ eder.

Tashîhi: Tayyib kelâmlar Allâh’ın dergâh-ı kabûlüne su‘ûd eder ve ol kelâm-ı tayyibeyi ‘amel-i sâlih ol dergâha kaldırır.

(447) فانظر كيف كان عاقبة المنذرين الا عباد الله المخلصين (Sûre-i Sâffât, âyet 70)

Tercümesi: (364, 71-72) Bak ve gör ki kendileri inzâr olunan ve sâdık kullarımızdan olmayanların ‘âkıbeti ne oldu.

Tashîhi: Nazar eyle ki ol inzâr olunup tekzîb edenlerin hâli nice oldu. Ancak Allâh Te‘âlâ’nın muhlis kulları necât buldu.

(472) انا لننصر رسلنا والذين امنوا فى الحياة الدنيا ويوم يقوم الاشهاد (Mü’min, 49)

Tercümesi: (386, 54) Şâhidlerin ikâme olunduğu günü şübhesiz ki biz resûllerimize ve âhirete inananlara mu‘âvenetde bulunacağız.

Tashîhi: Biz peygamberlere ve mü’minlere dünyâda ve âhiretde yardım ederiz.

(487) الا ان الظالمين فى عذاب مقيم (42, Sûre-i Hâ-Mîm Şûrâ, âyet 45)

Tercümesi: (298, 44) Eşirrâ ba‘s günü ebedî ‘azâba idhâl olunmayacak mıdır?

Tashîhi: Âgâh olun ki zâlimler ‘azâb-ı mukîmdedirler.

(497) يوم لا يغنى مولى عن مولى شيئا ولا هم ينصرون [9]

Tercümesi: O günü efendisi, hizmetkârı için bir şey yapamaz. Hîçbir mu‘âvenete intizâr edemeyeceklerdir.

Tashîhi: Ol günde bir dost, bir dost ‘azâbından bir şey def‘ine ve yardıma nâfi‘ olmaz.

(519) و من يلليل فسبحه و ادبار السجود [10]

Tercümesi: (427, 39) İki secdeden sonra gece onun medâyihini yâd ve takrîr eyle!

Tashîhi: Ve gecenin ba‘zı vaktinde akşam ve yatsı namâzlarını ve salât-ı mefrûzadan sonra vitri yâhud nevâfilden mağribden sonra evvâbîni ya teheccüdü dahi kıl!

(525) فلله الاخرة والاولى [11]

Tercümesi: (434, 25) Sonuncusu da birincisi gibi Allâh’a ‘â’iddir.[125]

Tashîhi: Mülk-i dünyâ ve âhiret Allâh Te‘âlâ’nındır.

(528) انا مرسلو الناقة فتنة لهم فارتقبهم واصطبر [12]

Tercümesi: (348, 27) Biz onlara fitne olmak üzere bir dişi deve göndereceğiz. Ve onların harekâtını tarassud edeceğiz. Sen Sâlih, sabret!

Tashîhi: Onlar için ‘azâba sebeb olmakla bir nâka gönderdik. İmdi yâ Sâlih onların ‘azâbına terakkubla ezâlarına sabret!

(576) هو الاول والاخر [13]

Tercümesi: (447, 3) O, birinci ve sonuncudur.

Tashîhi: Onun bidâyeti ve nihâyeti yokdur. Ezelîdir ve ebedîdir.

(545) … فباذن الله وليخزى الفاسقين (Haşr, âyet 5)

Tercümesi: (454, 5) Bu mu‘âmele Allâh’ın izniyledir. Küffârı teskîn için yapıldı.

Tashîhi: Bu mu‘âmele Allâh’ın izniyledir. Fâsıkları tezlîl için yapıldı.

[125] Sonuncusunun ve birincisinin ne olduğunu îzâh edecek mâkablinde sarâhat yok. (M.C)

(561) ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح وجعلناها رجوما للشياطين (Tebâreke, âyet 5)

Tercümesi: (469, 5) Biz dünyâya en yakın olan semâyı meş‘alelerle tezyîn etdik. Bunları, şeytânları def‘ etmek için oralara koyduk.

Tashîhi: Biz dünyâya en yakın olan semâyı kevâkible tezyîn etdik. Ve bu kevâkibin şihâb-ı sâkıblarını, onları def‘ etmeye vâsıta kıldık.

(561) فاعترفوا بذنبهم فسحقا لاصحاب السعير [14]

Tercümesi: (469, 11) Cinâyetlerini i‘tirâf edecekler. Def‘ olun buradan ey cehennem sâkinleri!

Tashîhi: Cinâyetlerini i‘tirâf edecekler. Allâh’ın merhameti cehennem ashâbından ba‘îddir.

(563) ن والقلم وما يسطرون [15]

Tercümesi: (471, 1) Kaleme ve insânların yazdığına kasem ederim.

Tashîhi: Kaleme ve Ümmü’l-Kitâb’da yazılı olan şeylere kasem ederim.

(566) ولا يحض على طعام المسكين [16]

Tercümesi: (475, 34) Fukarâyı beslemekde kıskanclık duymazdı.

Tashîhi: Fukarâyı infâka arzûsu yokdu. Başkalarını da bu fazîlete teşvîk etmezdi.

(567) فما منكم من احد عنه حاجزين (Sûretü’l-Hâkka, âyet 67)

Tercümesi: (476, 47) Ve biz onu sizlerden hîçbirinize karşı müdâfa‘a etmezdik.

Tashîhi: Ve sizden bir kimesne yokdur ki Muhammed ‘aleyhi’s-selâmdan ‘ukûbetimizi men‘ ede.

(567) ولا يسئل حميم حميما (70, Sûre-i Me‘âric, âyet 9)

Tercümesi: (477, 10) Ve o zamân, dost dostdan bir şey su’âl etmeyecek.

Tashîhi: O gün hîçbir dost, ahbâbının hâlinden sormayacak.

(573) و رتل القرآن ترتيلا (73, Sûre-i Müzzemmil, âyet 4)

Tercümesi: (483, 4) Kur’ân’ı meşk-i vâhid üzre ve lüzûmu olan tevakkuflarla tilâvet ederek nesak-ı vâhid üzre ve tevakkuflarla kırâ’at eyle!

Tashîhi: Kur’ân’ı, hurûfâtını beyân ederek kırâ’at eyle!

(574) و لربك فاصبر (Sûre-i Müddessir, âyet 7)

Tercümesi: (485, 7) Mevlânı sabrederek bekle!

Tashîhi: Rabbin Te‘âlâ’nın rızâsı için meşakkat-ı tekâlîfe ve ezâ-yı müşrikîne sabret!

(577) والتفت الساق بالساق (Sûre-i Kıyâme, 75, âyet 29)

Tercümesi: (488, 9) Fahz ile fahz birbirine sarmaşdığı zamân (mevt zamânında).

Tashîhi: Sağ baldırla sol baldır birbirine sarmaşdığı zamân.

(579) الم نهلك الاولين ثم نتبعهم الاخرين (Sûretü’l-Mürselât, âyet 16)

Tercümesi: (492, 16 ve 17) Evvelki zamânların kavimlerini mahv u helâk etmedik mi, onları yeni kavimlerle istihlâf eylemedik mi?

Tashîhi: Evvelki zamânların kavimlerini helâk etmedik mi, sonraki kavimleri (Mekke müşriklerini) de onlara yapılan mu‘âmeleye tâbi‘ kılacağız.

(581) وخلقناكم ازواجا (‘Amme yetese’elûn, 78, âyet 8)

Tercümesi: (494, 8) Biz sizi halk etdik.

Tashîhi: Nesli idâme için sizi çift olarak halk etdik.

(583) فقل هل لك الى ان تزكى، واهديك الى ربك فتخشى (Nâzi‘ât, 18-19)

Tercümesi: (496, 18-19) Ve ona de: Sâlih olmak ister misin, seni hidâyete sevk ederim. Allâh’dan kork!

Tashîhi: Ona de ki ey tâğî! Meylin var mıdır ki küfür ve ‘isyândan pâk olasın ve ister misin ki seni Allâh’ı bilmek tarafına irşâd edeyim ki ondan korkasın.

(586) وما هو على الغيب بضنين [17]

Tercümesi: (499, 24) Muhammed kendisine bildirilen esrârda şübhe etmez.

Tashîhi: Muhammed ‘aleyhi’s-selâm, ona gizli vahyolunanı teblîğde bahil değildir ki bir şey ketmede.

(592) هل فى ذلك قسم لذى حجر [18]

Tercümesi: (508, 4) Bu yemîn, ‘âkil adama yakışır bir kasem değil midir?

Tashîhi: Bu yemîn, ashâb-ı ‘ukûl için mu‘teber bir kasemdir.

(600) و تكون الجبال كالعهن المنفوش [19]

Tercümesi: (517, 4) Dağların boyanmış yün yumacıkları gibi uçdukları zamân.

Tashîhi: Dağlar atılmış pamuk gibi havâ yüzünde tayarân ederler.

(235) اذ قالوا ليوسف واخوه احب الى ابينا منا ونحن عصبة [20]

Tercümesi: (182, 8) Bir gün Yûsuf'un kardeşleri birbirine diyorlardı: Yûsuf'la kardeşi, pederimiz 'indinde bizden kıymetdârdır, hâlbuki biz daha kalabalığız.

Tashîhi: Birâderleri birbirine dediler ki tahkîk Yûsuf ve kardeşi, babamıza bizden sevgilidir. Hâlbuki biz kudretli ve işgüzâr ve kalabalığız.

(244) وتولى عنهم وقال يا اسفى على يوسف وابيضت عيناه من الحزن [21]

Tercümesi: (190, 84) Ya'kûb onlardan uzaklaşdı. Heyhât ey Yûsuf, dedi. Ve gözleri hazenden beyâzlandı. Ve ızdırâbla tazyîk olundu.

Tashîhi: Oğullarından i'râz edip ey Yûsuf'un firâkıyla bana gelen hazen ve hasret, dedi. Hazenden çok ağlayıp gözleri beyâz ve za'îf oldu.

(244) قالوا تالله تفتؤا تذكر يوسف حتى تكون حرضا او تكون من الهالكين (Yûsuf, âyet 85)

Tercümesi: (190, 85) Tallâhi sen öleceğin veya ızdırâb ile hayâtına hitâm vereceğin zamâna kadar Yûsuf'dan bahsetmekden vazgeçmeyeceksin, dediler.

Tashîhi: Tallâhi sen 'aklını zâyi' edeceğin veya ızdırâb ile hayâtına hitâm vereceğin zamâna kadar Yûsuf'dan bahsetmekden vazgeçmeyeceksin, dediler.

(245) قالوا تالله لقد اثرك الله علينا و انا كنا لخاطئين (Yûsuf, âyet 91)

Tercümesi: Biz her ne kadar hatâ etdiysek de tallâhi Allâh sana bize iyilik etmeye müsâ'ade etdi, dediler.

Tashîhi: Tallâhi Allâh seni bizim üzerimize tercîh eyledi. Biz ef'âlimizle günâhkâr olduk, dediler.

Vecîzeler Muharriri

Mehmed Cemîl

Hâmiş: Mecmû‘a, Mehmed Cemîl Beyefendi’nin bu himmetlerinden dolayı kendilerine ‘arz-ı teşekkür eder. Hakîkaten sabûrâne ve vâkıfâne mesâ‘îlerle vücûda gelen bu tedkîk, kıymetdârdır. Avrupa’da yetişmiş olan mütercimler, bu gibi yüksek mevzû‘larda birçok hatâlar işledikleri hâlde bizde bunları doğrultmak için hîçbir hareket görülmemekdedir. Bizde ‘ilim ve ‘irfân ‘aşkına pek derin ihtiyâc vardır. Bu makâleyi âtî için fâl-i hayr ‘addederiz.

Ma‘lûmdur ki Kur’ân-ı ‘Azîmü’ş-şân, Avrupa’da her lisâna müte‘addid mütercimler tarafından tercüme edilmişdir. Yalnız Kazimirski’den evvelki tercümelerin yekûnuna vâkıf olmak isteyenler müşârun ileyhin tercümesinin mukaddimesindeki esâmîye göz gezdirirlerse hayret ederler. Fransızca Kur’ân tercümelerinin en meşhûru Kazimirski’nin tercümesidir. Bu zât birçok seneler Îrân’da ve sonra Mısır’da kalmış ve birçok eser tercüme etmişdir. Bundan takrîben seksen sene evvel yazılan bu tercümeden daha mükemmeli bugüne kadar yazılmış değildir. Bu i‘tibâr ile bu makâlenin kıymeti bir kat daha artar.

Makâlenin bu ehemmiyyetine binâ’en hey’et-i tahrîriyyemizden Reşîd Bey, bu tashîhleri bir kere daha tefsîrlere mürâca‘at ederek tedkîk etmiş ve Cemîl Bey’i haklı bulmuşdur. Reşîd Bey’in bu tedkîk esnâsında vücûda getirdiği hâşiyeleri aşağıya derc etmeyi da münâsib gördük. Şurasını söyleyelim ki Reşîd Bey bu tashîhler içinde hangisini meskût geçiyorsa onun tashîhini gâyet iyi bulmuş olduğuna işâretdir. Îzâh etmek ihtiyâcı hissetdiklerine yazdığı hâşiyeler ber-vech-i âtîdir:

Mihrâb

Tercümeler Hakkında Îzâhât

[1] (Sûre-i Hicr, âyet 24) Tercümesi: Sizlerden ileri olanları ve geri kalanları elbette bildik. Beyzâvî bu âyet-i kerîmeyi dört sûretle tefsîr etmiş ve ikisinin za‘îf olduğunu kaydetmişdir.

(1) Kur’ân’ın kenârındaki tefsîr.

(2) İslâmiyyeti, cihâda gitmesi ve tâ‘atı sebkat edenlerle te’hir edenlerdir.

(3) Sufûf-ı salâtda ileri saflarda olanlarla geri saflarda bulunanlar.

(4) Zamân-ı sa‘âdetde hüsnâ bir kadın, Efendimizin arkasında namâz kılarmış. Binâ’en ‘aleyh

Efendimize iktidâ edenlerin bir kısmı o kadını görmemek için daha ileri saflara geçmiş, bir kısmı da onu görmek için daha geri saflara geçmiş.

Birinci tefsîre göre âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın kemâli 'ilmine delâletle 'umûm hakkında va'd ve va'îd vardır.

İkinci ve üçüncü tefsîrlere göre kemâl-i 'ilme delâletle berâber tâ'âta 'amel-i hayra tergîb ve teşvîk vardır.

Dördüncü tefsîre göre müstakdimîn hakkında va'd ve müste'hirîn hakkında tehdîd vardır. Âyet-i kerîmenin 'umûm üzre ibkâsı ve her müstakdim ve müste'hire teşmîli en muvâfık bir tefsîrdir.

[2] (Sûre-i Hicr, âyet 68) Tercümesi: (ها) İşte (اولاء) şunlar (بناتی) kızlarım (ان) eğer (کنتم) olursanız (فاعلین) bir şey işleyenler, demekdir. Şu hâlde şöyle tercüme edilmelidir: Eğer bir şey yapacak iseniz işte kızlarım.

Müfessirlerden bir kısmı (بنات) kelimesini Lût kavminin içinde mevcûd olan kadın ve kızla tefsîr etmişlerdir. Onlara benât demesi her birinin kendi kavmine baba makâmında olduğunu nazar-ı i'tibâra almış olmasındandır.

Bu tefsîrlere göre âyet-i kerîmenin ma'nâsı: "İşte kadınlarınız. Eğer kazâ-i vatarı icrâ etmek isterseniz veyâhud söylediğimi dinlerseniz."

Ve bir kısmı Lût hazretlerinin kendi kerîmelerine tefsîr etmişler. Bu tefsîre göre âyet-i kerîmenin ma'nâsını "İşte şunlar benim kızlarım. Eğer nikâhla almak isterseniz veya bir mefsedet icrâ etmek isterseniz." demek olur. Lût 'aleyhi's-selâm dara gelmiş misâfirlerini kavminin şerrinden vikâye etmenin son çâresini düşünmüş ve evvelce de kavmi kerîmelerini nikâh tarîkiyle ondan istemişlerse de habâsetin son râddesinde oldukları için onları reddetmiş. Vaktâ ki misâfirlerini elinden zorla almak istediler, son çâre-i halâsı şu sûretle düşünmüş ve onlara şöyle demek istemiş: Misâfirlerimi aslâ size teslîm edemem. Kızlarımı sizden meşrû' sûretde esirgemediğim hâlde her ne sûretle olursa olsun misâfirlerime fedâ edeceğim. Talebinizde ısrâr ederseniz işte kızlarım, ne yaparsanız yapınız. Misâfirlerimden tama'ınızı kat' ediniz. Kızlarıma fenâlık etmeniz bence daha ehvendir. Ya'nî misâfirlerimi son nefesime kadar müdâfa'a edeceğim ve bence 'ırzlarını

vikâye etmek, kızlarımın ‘ırzlarından daha ziyâde ehem ve elzemdir. Kızlarımı fedâ etmek lâzım gelse bile fedâ edeceğim. Lût hazretleri, kavmini me’yûs etmek için işbu kelâmı sarf etmiş. Yoksa kızlarını onlara teslîm etmeyi hâtırına bile getirmemişdir.

[3] (Sûre-i İsrâ, âyet 73) Tercümesi: Eğer seni hak üzre tesbît kılmasa idik tahkîk onlara biraz meyletmeye yanaşırdın. (لو) kelimesi şartının imtinâ‘ına binâ’en cevâbının mümteni‘ olmasını ifâde eder. Ya‘nî senin onların lâfına biraz meyletmekliğin mümteni‘dir çünkü biz seni hak üzre tesbît etdik.

Cenâb-ı Hakk, bir şey irâde ederse onun hilâfı mümteni‘ olur. Eğer Cenâb-ı Hakk, Peygamber Efendimizi hak üzre tesbît etmese idi elbette muktezâ-yı beşeriyyet olarak küffârın lâfına biraz aldanırdı. Cenâb-ı Hakk demek istiyor ki küffâr senden ümîdini kat‘ etsinler çünkü biz seni ma‘sûm yaratdık ve ma‘sûm ölmeni irâde eyledik. İşbu âyet-i kerîme, Peygamber Efendimizin kemâl-i nezâhetine delâlet eder. Cenâb-ı Hakk, eğer seni tesbît etmese idik onların dediklerini kabûl ederdin, dememişdir. Kezâ onlara meylederdin veyâhud onlara biraz meylederdin, buyurmamışlardır. Belki hak üzre sizi tesbît etmemiz olmasa idi onlara biraz meyletmeye yanaşırdın, demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk tarafından tesbîtinin ‘ademi takdîrinde Efendimizin, müşriklerin dediklerini ona isnâd etmemişdir, belki meyle yanaşmayı isnâd etmişdir.

Ya‘nî hilkatin o kadar nezîhdir ki ben de seni tesbît etmeseydim yine sen onların dediklerine kulak asmazdın. Olsa olsa ancak onlara biraz meyle yanaşırdın.

[4] (Sûre-i İsrâ, 84) Tercümede “Sana rûhdan sorarlar. Sen de ki rûh Rabbimin emrindendir. Size ‘ilimden ancak az bir şey verilmişdir.” demek kâfîdir.

Eğer tefsîr etmek îcâb ederse rûh, mâddesiz olarak cesed ve a‘zâ gibi bir asıldan tevellüd sûretiyle olmayarak sırf Allâh’ın “Kün!” emriyle ibdâ‘ olunmuş. Hâlbuki sizin ‘ilminiz ancak mahsûsâtdan intizâ‘ olunmuş nazariyyâtdan ‘ibâretdir ve size ‘ilimden ancak az bir şey verilmişdir. Rûhun mâhiyetini anlayabilecek isti‘dâddan mahrûmsunuz, demek lâzımdır.

[5] (لا يفترون) Tâ’nın zammıyla sülâsî mücerreddir, fütûrdan me’hûzdur. Sülâsî mezîd nâkıs olan iftirâdan me’hûz değildir. Hem de evsâfı takdîs demek de doğru olamaz.

[6] (Sûre-i Lokmân, âyet 32) Tercümesi de asla sâdık kalmak için "Sâyebânlar gibi dalga onları kapladığı zamân dînlerini Allâh'a hâlis kılarak feryâd ederler. Onu müte'âkib Allâh onları karaya kurtarınca onlardan ba'zısı mu'tedildirler. Âyetlerimi gaddârlardan başka kimse inkâr etmez." demelidir.

Mütercim-i Fransızın muktesidi şübhe ile zilleyi zulmet diye tefsîr etmesi hatâ-yı fâhişdir.

[7] (Ahzâb, âyet 39) Tashîhi sahîhdir. Tercümesi de ziyânsızdır, hatâ sayılmaz. Çünkü âyet-i kerîmenin olduğu gibi tercümesi "Muhammed ricâlinizden kimsenin babası değil idi, lâkin Allâh'ın resûlü idi ve enbiyânın sonu idi."dir. (كان) kelimesi râbıtadır, haberi mübtedâya rabteder. Zamân mu'teber değilse "-dir" ile, zamân mu'teber ise "idi" ile tercüme olunur. (لكن) kelimesi sırf 'atıf olmakla ma'tûfun 'aleyhdeki 'âmilin ma'tûfda dahi mu'teber olmasını istilzâm eder.

(خاتم) kelimesinin mühürde hakîkat, âhir ma'nâsında mecâz olarak isti'mâli câ'izdir.

[8] (Fâtır, âyet 10) (يرفعه) kelimesinde fâ'il olarak bir zamîr müstetirdir. O zamîr için bir merci' lâzımdır. O merci' ya (كلم)dir veya (عمل)dir veya (الله)dır. Her ihtimâle nazaran üç türlü tercüme olunur.

(1) Hoş lâflarla 'amel-i sâlih Allâh'a su'ûd eder. O lâflar 'amel-i sâlihi yükseltir. Çünkü kelim-i tayyibden maksad tevhîddir. 'Amel-i sâlih, tevhîdsiz makbûle geçmez.

(2) 'Amel-i sâlih, kelim-i tayyibi yükseltir. Çünkü 'amel-i sâlih îmânı takviye eder.

(3) Allâh, 'amel-i sâlihi yükseltir. Çünkü 'amel-i sâlihde meşakkat vardır ve öyle bir şerefe istihkâkı vardır.

Ba'zı müfessirler kelim-i tayyibi tevhîdden daha şümûllü ma'nâya hamletmişlerse de Beyzâvî bu tefsîrin za'îf olduğuna işâret etmişdir.

[9] (Hâ-Mîm Duhân, âyet 41) Tercümesi büsbütün, tashîhi kısmen sahîh değildir. Tercüme-i sahîhi üç türlüdür:

(1) (يوم) kelimesi yevm-i fasıldan bedel olduğuna göre tercümesi, hakkı bâtıldan tefrîk etmek günü, mubtılı muhikden tefrîk etmek günü, insânı akrabâ ve ehibbâdan ayırmak günü bir gündür ki

hîçbir mevlâ, hîçbir mevlâdan bir türlü fâ'idesi olmayacak, onlar da kimse tarafından yardım olunmayacaklar. Ya'nî kendisinden fâ'ide beklenen hîçbir kimse, hîçbir kimseye fâ'idesi olmayacağı gibi kendileri de hîçbir kimseden yardım göremez. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın merhametine nâ'il olanlar müstesnâdır. Ya'nî başkaları hakkında şefâ'atleri kabûl olunacağı gibi başkalarının da onların haklarında şefâ'ati kabûl olunur.

(2) (يوم) kelimesi, (فصل) kelimesinin delâlet etdiği ma'nâya zarf olduğuna göre fasl, hîçbir mevlânın hîçbir mevlâya fâ'idesi olmayacağı ve kendilerinin dahi hîçbir kimseden yardım olunmayacağı günde olur.

(3) Âyet-i sâbıkda geçen (ميقات) kelimesine (يوم) kelimesinin sıfat olduğuna göre tercümesi mîkâtları ki bir gündür ilh.

[10] (Sûre-i Kâf, 39) فاصبر على ما يقولون وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل الغروب ومن اليل فسبحه وادبار السجود

Bu âyet-i kerîmede tesbîh lafzı iki vecihle tefsîr olunmuşdur. Kuvvetlisi tenzîh ile tefsîr olunmasıdır. Mercûhu salât ile tefsîridir. Sahîh olarak tercümesi: Ey Muhammed! Müşrikler senin söylediğin nasîhatleri dinlemeyince ve senin irşâdınla yola gelmeyince söyledikleri hezeyânlarına tahammül ve sabreyle ve 'ibâdetinle meşgûl ol. Tulû'-ı şemsden evvel ve gurûbdan evvel Rabbinin sana vermiş olduğu ni'metlerine mukâbil hamd ederek Rabbini takdîs ve tenzîh eyle ve gecenin bir kısmıyla namâzlardan sonra onu takdîs eyle. Hulâsa-i me'âli fecir ve ikindi namâzlarıyla gecenin bir kısmında sünnet olsun vâcib veya farz olsun her namâzın 'akabinde Rabbini hamd ederek takdîs eyle!

Tesbîhin ikinci tefsîrine göre tercümesi:

Müşrikler söylediklerine kulak asmadıkları takdîrde onların söylediklerine sabreyle. Tulû'-ı şemsden evvel sabâh namâzını, gurûbdan evvel öğle ve ikindi namâzlarını ve gecenin bir kısmında mağrib, yatsı ve teheccüd namâzlarını ve her farzdan sonra nâfile namâzlarını -veyâhud yatsıdan sonra vitir namâzını- kıl. Birinci tefsîr daha şümûllü olduğu için tercîh olunmuşdur.

Zîrâ tesbîh ve takdîs namâzla olduğu gibi başka sûretlerle de olur ve farz, vâcib, vitir, nevâfilin kâffesiyle mümkün olabilir.

[11] (Sûre-i ve'n-Necm, âyet 25) Fransızca tercümesi hatâdır. Tercüme-i sahîhi: (ام للانسان ما تمنى) İnsân için her temennî etdiği var mıdır? (فلله الاخرة والاولى) Dünyâ ve âhiret ancak Allâh'ındır. Ya'nî dünyâ ile âhiretin her ikisi Allâh'ın hâlis mülküdür, istediği kimseye dünyâdan veya âhiretden veya her ikisinden verir veya hîçbirisinden bir şey vermez. Hîç kimse ona tahakküm edemez.

[12] (Sûre-i Kamer, âyet 27) Tercüme-i sahîhi: Elbette biz onlara ya'nî Sâlih kavmine imtihân için bir dişi deve göndereceğiz. Onların nâkaya ne yapacaklarını murâkabe altına al ve ezâlarına sabreyle.

[13] (Sûre-i Hadîd, âyet 4) (هو الاول والاخر)

(1) Kâffe-i mevcûdâtın birincisi ve sonuncusu ancak O'dur. Ya'nî mevcûd olmak i'tibârıyla vücûdu, her şey'in vücûdundan mukaddemdir ve her şey fânî oldukdan sonra bâkî kalan O'dur. Zîrâ Vâcibü'l-Vücûd'dur. Onun için ne evvelde ne âhirde yokluk tasavvur olunmaz. Sâ'ir mevcûdâtın vücûdu, 'ademi, bekâsı, fenâsı ancak O'nun irâdesiyle kâ'imdir.

(2) Her şey'in mebde' ve müntehâsı O'dur: Ya'nî mevcûdât-ı müterettibede iki silsile vardır. Birinci silsile mebâdî ve 'ilel ve esbâb silsilesidir. İkincisi ma'lûlât ve müsebbebât silsilesidir.

Esbâb silsilesinin mebde'i Allâh'dır. Oradan başlar, son 'illete kadar nüzûl eder. Ondan sonra ma'lûl-ı ahîr gelir ki onda yalnız ma'lûliyyet vardır ve hîçbir şey'e 'illet olmaz. O i'tibârla Zât-ı Vâcib-i Evvel olur ve ma'lûlât silsilesi dahi Zât-ı Vâcib'e müntehâ olur, ma'lûl-ı ahîrde su'ûd eder, birinci ma'lûle kadar gider. Ondan sonra Zât-ı Vâcib'den 'ibâret olan 'illet-i ûlâdan başka bir mevcûd kalmaz. O i'tibârla Zât-ı Vâcib ahîr olur.

İmâm-ı Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyet etdiğine göre Cenâb-ı Peygamber buyurmuşlardır ki: "Ey Allâh'ım! Sen Evvel'sin, senden evvel hîçbir mevcûd yokdur. Sen Âhir'sin, senden sonra hîçbir mevcûd yokdur."

[14] (Tebâreke el-Mülk, âyet 11) Tercüme-i sahîhi: Cinâyetlerini i'tirâf edecekler. Allâh merhametini cehennem ashâbından uzak eyleye. Allâh cehennem ashâbını helâk eyleye.

[15] (Sûre-i Nûn, birinci âyet)

(1) Kalemden murâd Levhü'l-Mahfûz'u yazan kalem olmak ihtimâli vardır. İşbu ihtimâle göre tashîh, sahîh olur.

(2) Kalemden murâd, cins-i kalem olmak ihtimâli vardır. İşbu ihtimâle göre Fransızca tercümesi fi'l-cümle sahîh ise de (وما يسطرون)u insânların yazdıkları şey'e kasretmek kusûru vardır. Zîrâ kalemden cins-i kalem murâd olduğu takdîrde Levhü'l-Mahfûzu yazan kalemle sâ'ir insânların ve melâ'ikelerin ve her yazı yazanın kalemine şâmil olduğuna göre (وما يسطرون)dan murâd, cins-i kalemle yazılan şeyler olur. İster insânların ister melâ'ikelerin ister cinlerin yazdıkları şeyler olsun.

Giryeler ve Besteler:

ŞARKI

Nevmîd ve melûl gözlerinin daldığı andı,
Kalbim bu derin hicr ile sevdâna inandı…
Titrerken elin, ellerime doğru uzandı,
Kalbim bu derin hicr ile sevdâna inandı…

Bir lahza sükûtunla bütün kalbini açtın
Bir anda hayâlinde sönen şu'leyi saçtın
Öptün beni gözlerle uzak yerlere kaçtın
Kalbim bu derin hicr ile sevdâna inandı.

338

Melîha Nûrî

[16] (el-Hâkka, âyet 34) Tercüme-i sahîhi:

(1) Fukarâya ta'âmını bezle rağbet etmezdi. Ta'âm, mat'ûm ma'nâsına olursa.

(2) Fukarâyı it'âma rağbet etmezdi. Ta'âm, it'âm ma'nâsına olursa. Mütercimin tercümesi birinci ihtimâle göredir.

Musahhih her iki ihtimâli bir araya getirmişdir.

[17] (Tekvîr, âyet 23) (وما هو على الغيب بضنين)

(ضنين) kelimesinde iki kırâ'at vardır: 1. ظنين = Müttehem. 2. ضنين = Bahîl. Tashîhi ikinci kırâ'ate nazarandır.

Fransızca tercümesi yanlışdır. Çünkü hîçbir kırâ'ati nazar-ı dikkate almamışdır.

[18] (ve'l-Fecr, âyet 5) 'Aynen tercümesi şudur: Şu yemînde 'akıllı için kasem var mıdır? Ya'nî murâdını takviyeye kifâyet edecek kasem var mıdır?

[19] (el-Kâri'a, âyet 5) 'Aynen tercümesi şudur: Dağlar atılmış elvânlı pamuk gibi olacağı gün.

LEYLÂ'NIN İZLERİNDE

-3-

Gurbette gözlerin dalıp kalıyor
Gittikçe kararan boş enginlere…
Gurûblar rengini yârdan alıyor
Leylâ diye Mecnûn coş enginlere!..

Firkat acısıyla için dolsa da,
Cânâna kavuşmak muhâl olsa da
Cânân 'asrında bir hayâl olsa da
O hayâl peşinde koş enginlere!..

Bursa, 340

Şeref Kâzım

[20] (Yûsuf, âyet 8) Tercümede bir gün kelimesine lüzûm yokdur. Sevgili, kıymetdâr kelimelerinin ma'nâlarında da fark vardır. (عصبة) ise on ve ondan fazla olan cemâ'ate denir. Kudretli ve işgüzâr olmak o ma'nânın lâzımıdır. Kalabalıkla tercüme, hatâ 'addedilemez.

[21] (Yûsuf, âyet 84) Doğrudan tercümesi şudur: Ya'kûb onlara arkasını çevirdi, Yûsuf'dan dolayı "Yâ esefâ!" dedi ve hazenden iki gözü ağardı. تولى kelimesini uzaklaşmak ile tercüme doğru değildir. İ'râz etmek kinâye ve lâzım ma'nâdır.

Beyzâvî'de (و ابيضت عيناه) hakkında üç tefsîr vardır: Birincisi hazenden çok ağladığı için gözyaşları gözlerinin siyâhlığını giderdi. Gözlerinin ağarması kesret-i bükâdan kinâyedir.

İkincisi hazenden gözleri za'îf oldu. Üçüncüsü gözleri hazenden kör oldu. Birinci tefsîr muraccihdir. Çünkü hazen, körlüğü ve za'f-ı basarı mûcib olmaz. Ağlatır ve netîcede ağartır.

[22] (Yûsuf, 85) (حرض) ölüme yakınlaşmakdır. Kesret-i hazen, za'f-ı bünyeyi ve ihtilâl-i kuvvâyı mûcib ve mevte mü'eddîdir. Binâ'en 'aleyh tercüme şöyle yazılmalıdır: Vallâhi sen ölüme yakınlaşıncaya yâhud helâk olanlardan biri oluncaya kadar Yûsuf'u düşünmekden vazgeçmeyeceksin.

Mülgâ Ahdârî Medresesi Müderrislerinden Dersi'âm
Babanzâde Reşîd

MA‘BED-İ HAKK

1

Sizi sevdim budur hakîkat-i hâl
Aşkınız bâdî-i hayâtımdır.
Şevk-i mahmûr gamzeniz nûşîn
Mâye-i rûh-ı kâinâtımdır.

2

Sizi sevdim sizinle fer buldum
Şevkiniz nûr-ı çeşm-i rûhumdur
Dîdenizden akan rahîk havâ
Dembedem bâ‘is-i fütûhumdur.

3

Solmaz ezhârı solsa şems ü kamer
Öyle bir gülistânınız vardır
Şu‘le-bahş semâ-yı hissiyât
Sermedî hüsn ü ânınız vardır.

4

Âşık olmak kemâl-i hüsnünüze
Bir kabâhatse ‘afv edin beni siz
Yok kabâhat değilse pâyinize
Kapanıp ağlayım biraz sessiz

5

Size tapmak budur benim dînim
Size tapmakla arşa fahr ederim
Size tapmakla geçsin isterim âh
Size tapmakla ömr-i derbederim.

6

Ân be ân dest-i ‘aşkınız güzelim
Râh-ı ümîde goncalar saçıyor
Onların sâhirâne nefhaları
Dil ü cânımda bin bahâr açıyor.

7

Nevbahâr hûy-ı muhabbetimin
Kalsa çok mu yanında pejmürde
Zinde-i câvidân-ı ‘aşkım ben
Solsa âlemler olmam âzürde.

8

Bakınız ma‘bed-i muhabbetimin
Ne rasîndir esâsı sîne-i cân
Der-i dîvâr-ı ihtisâsâtı
Kubbesi hep habâb-ı eşk-i revân

9

Şem‘-i mihrâbı nûr-ı çeşm-i şegaf
Top kanâdîlidir selâsil-i âh
Ferş-i pâk-i zemîni sâfiyyet
Revzeni nazire-i şerâra penâh

10

Olmaz aslâ harâb dest-i zamân
Ebedîdir bu ma‘bedim ebedî
Simsiyâh olsa da semâ-yı şuhûd
Berk urur onda pertev-i samedî.

11

Galat etdim benimdir hâşâ
O bihîn ma‘bed ey ferişteh-i gaddâr
O bihîn ma‘bed ey ferişteh-i gaddâr
Size ‘â’id değil mi şübhe mi var

12

Size ‘â’id değil mi her şey’im
‘Abd-i bîvâyeyim benim nem var
Size ‘â’id bütün düşüncelerim
Size ‘â’id bu nazm-ı şa‘şa‘adâr

13

Ben sizin, bende her ne varsa sizin
Hep sizindir evet sizin mülküm
Sizde fânîyim, istemem bir şey
Siz ne isterseniz odur dileğim

14

Neşve-i sermedî-i ‘aşkı bu dem
Sizde fâniyyetimle buldum ben
Neyyir-i bî-zevâl-i vasla bugün
İşte her zerrem oldu bir revzen

15

O sizin ma‘bed-i mukaddesiniz
Yaşayıp mâ-te‘âkubu’l-melevân
Edecek kâ’inâtı nûruna gark
Verecek ‘âlem-i muhabbete şân

16

O sizin ma‘bed-i mukaddesiniz
Dîde pîrây kün fekân olacak
Tâ ebed ma‘nevî cemâ‘atle
Ya‘nî inzâr-ı şevk ile dolacak

17

O nazarlar ne sâf yaşlarla
Gasledip de ‘ibâdet eyleyecek
Onlara hep nezâhet-i ‘aşkım
Tâb-ı mahşer imâmet eyleyecek

18

Tâb-ı mahşer o ma‘bed-i akdes
Cânfezâ gulgulemle inleyecek
Gûş-ı dikkatle hep o gulguleyi
Ebediyyet susup da dinleyecek

19

O sizin ma‘bed-i mukaddesiniz
Cândan ahrâ değil mi ta‘zîze
Gelse ‘âlem-bahâ mücevherler
Olamaz kubbesinde âvîze

20

Olamaz hîç o ma‘bede kubbe
‘Âlemin în ü ân zîbâsı
Nice ecrâm-ı nîreyle gülen
Âsmânın bülend ma‘nâsı

21

Ey kulum sen ‘ibâdet et evvel
Gel şu ma‘bedde şöyle bir göreyim
Sana cân riştesiyle istersen
Bir de seccâde-i rakîk öreyim

22

Et hitâm-ı ‘ibâdetinde du‘â
Sâhib-i ma‘bed-i mu‘allâya
Dîdedûz olmuş isticâbet bak
O du‘â-yı bülend ma‘nâya

23

De: İlâhî binûr-ı şems-i Hüdâ
Âfil etme o nûr-ı bîbedeli
Ondan olsun münevver âfâk
Pertev-i feyz-i ekmel-i ezelî

24

Tâb-ı mahşer bu ‘âlem-i hestî
Şu‘lesiyle o neyyirin dolsun
Kalb-i sâfım gibi alıp pertev
Ona her zerre bir çerâğ olsun

25

Bu du‘â feyz-i tâb-ı ‘aşkımla
Nûr olur âsmâna doğru gider
Bu du‘â müstecâb olur elbet
Bu du‘âya melekler âmîn der.

Muhyiddîn Râ’if

‘İlim Düşmanlığı

Memleketde, vesîle bulup da meydâna çıkamayan bir telakkî var. O kadar bedîhî ve ‘umûmî bir ‘akîdeye tekâbül ediyor ki şifâhî sûretde dudaklar arasından çıkan bu i‘tirâfı neşre, iddi‘âya hîç kimse cesâret edemiyor. Milletin ‘irfân hayâtındaki noksânları hummâlı bir fa‘âliyyetle itmâma çalışırlarken ona zıd olan nokta-i nazarların ‘ilmen serdine elbette imkân olamayacakdır. Fakat şimdi ‘arz edeceğim şekilde böyle menfî bir telakkî vardır ve münevverlerin bundan haberdâr olması, ona göre hatâlarını tashîh, doğru cihetlerini müdâfa‘a etmesi lâzımdır.

Deniliyor ki:

- Hayâtda muvaffak olmak için elbette kara câhil olmamak îcâb eder. Fakat cehlin izâle edilebileceği öyle bir nokta vardır ki onun öbür tarafına geçip kara kaplı kitâbların içerisine dalmak insânı harekâtında şübheli, müvesves ve irâdesiz yapar. İrâdesizlik insân için en büyük za‘fdır. Bunun netîcesinde muhâkeme hastalanır, serî‘ karârlar vermek mümkün olmaz, böyle olan insân da hayâtda hîçbir iş yapamaz.

Fazla ‘ilim mâdem ki bizi hayâtdan tecrîd ediyor, o hâlde muvaffakiyyet için bundan kendimizi kurtarmalıyız. Zekâ ve zekâya mi‘yâr olmak için bize kuru ve kitâbî ma‘lûmât lâzım değil, sâdece ‘akl-ı selîm kâfîdir. Fikirlerini ta‘mîk eden, onların en ince râbıtalarını bulmaya çalışan bir adamın hayât için muktezâ her vâsıtadan mahrûm olması bir zarûretdir. Böyle insânların ‘âkıbeti, yaşamak vesîlesi bulamadığından dolayı sürünmek ve ölmekdir. Biz nesl-i hâzırı bu ‘âkıbetden münezzeh görmek istiyoruz. Mesnedimiz kitâb değil, ‘akl-ı selîmdir. Az okumak, faydalı okumak. Az bilmek, çok yapmak!..

“Siz de bu fikirde misiniz?” diye ‘umûmî bir istimzâc yapılsa zannediyorum ki bu câzib da‘vâya çoğumuz bilâ-kayd u şart müsbet cevâbı vereceğiz. Çünkü herhangi bir mes’eleyi ta‘mîk etmek, üzerinde hayâtını ifnâya mecbûr olmak elbette bir fedâkârlıkdır. Râhatından, huzûrundan mahrûm olmak için her şeyden evvel sevk-i tabî‘îlerimizin muhâlefetine ma‘rûz kalacağız. O bize diyecek ki: “Niçin bu kadar çalışıyorsun, alnındaki çizgilerin ‘adedi gün geçdikce artıyor. Gözlerinin etrâfında hâsıl olan gölgelerin altı, kendin gibi sekiz on

bîçârenin ‘alîl rûhunu barındıracak kadar çoğaldı. Şakaklarındaki kemikleri âyineye bakıp da ne hâle gelmiş, bir görsen… Seninle konuşmak, derdleşmek isteyen hayât arkadaşın, kitâbın üstüne eğilen başını sa‘âdeti için bir Kâf Dağı ‘addediyor. Sevişmek, eğlenmek dururken nedir bu dalmak… Dimâğının sarf edeceği kanı kazanmakdan ‘âciz bir zavâllı olduğunu unutuyor musun, bu kadar çalışmaya bu çürük vücûd kifâyet eder mi? Öleceksin, vazgeç bu sevdâdan; yemeye, içmeye bak!..”

Bu nasîhatler hayâtımızın esâsını, bünyânını teşkîl eden tabî‘î sevklerin, ‘azîzelerimizin şikâyetidir. En çok itâ‘at etdiğimiz sevk-i tabî‘îlerdir ki bizi bu fikrî fa‘âliyyet bâdiresinden kurtarmaya çalışır. Bu sesleri duyup da ona münkâd olmayanlar, hâl-i hâzırda ve târîhde ancak ‘adedi mahdûd mümtâz sîmâlara münhasır değil midir? O hâlde bu emirlere ekserimiz ittibâ‘ edeceğiz ve bu tehlikeli fa‘âliyyet yolundan vazgeçeceğiz…

İşte izhâr edilmeyen telakkî ve onun cânlı delîlleri!.. Şimdi bu da‘vânın doğru ve yanlış cihetlerini aramak lâzım geliyor. Çünkü mes’ele, ‘ale’l-‘âde bir gün mes’elesi değil, memleketin bütün hayâtına sârî ve te’sîri pek keskin bir tesemmüm hâdisesidir. Eğer bu iddi‘âdan maksad, ma‘ârifimizde mevcûd olan maraz, ya‘nî hayâtın ‘irfânla olan ‘alâkasızlığı ise hakîkaten bu noktada memleketin münevverleri endîşe ile düşünmeye mecbûrdur. Bugün yeni kurulmuş bir şekl-i devletle tahakkuku ahass-ı âmâlimiz olan bir mefkûrenin devâmını istiyorsak peşînen kabûl etmeliyiz ki ma‘ârif mü’essesâtımız müstakbel nesle bu rûhu verebilecek hâlde değildir. Bizde mekteb, turfanda meyve yetişdiren bir seradır. Coğrâfyâ okuturuz, memleketimizi bilmeden… Târîh okuturuz, esersiz… Kimyâ okuturuz, tatbîkâtsız… Nebâtât öğretir, maydanozu tanıtamayız. Hayvânât okuturuz, evimizdeki kedinin kaç sene yaşadığını bilmeyiz… ilh… Yalan mı? Mekteblerimizden çıkıp da on beş senelik medîd bir tahsîl esnâsında bir ecnebî lisânını -hâricdeki sa‘y-i zâtîsi inzimâm etmeden- öğrenmiş aramızda kaç kişi var? Makâle makâle hendese da‘vâlarını okuyanlarımız arasında komşusunun bâğçesini mesâha edebilecek çok adam tanımıyorum.

Ta‘lîm husûsunda hâl böyle de terbiye mes’elesi daha mı düzgün? Bugün ‘irfân-ı memleketi idâre salâhiyyetini fi‘len, fikren, kalemen kendisinde görenlerin kaçı, mu‘ayyen bir terbiye mefkûresinin dâ’ü’s-sılasını duyuyor? Garb medeniyyetinin temessülü lâzım geldiğini söyleyenler ‘acabâ ta‘yîn etmişler mi ki Almanlar gibi, İngilizler gibi, Fransızlar gibi mi olacağız. Yâhud bunların hîçbirisine benzemeyeceğiz, ancak kendimiz gibi olacağız… O hâlde kendimiz neyiz? Bugün Anadolu’nun etnografyasını bilmiyoruz, coğrâfyâsını bilmiyoruz, târîhi mechûl, hele milletimizin rûhiyyât ve ictimâ‘iyyâtı hakkında tek fikrimiz yok!.. Bilinmeyen bir şe’niyyetin ıslâhına imkân var mıdır?

Eğer ‘ilme düşmanlıkdan maksad bu türlü faydasız, ‘amelsiz, tatbîkâtsız, bir kelime ile hayâtsız ‘ilim ise ben de ‘ilim düşmanıyım. Elbette irâdesi za‘fa uğramamış bir insân, kitâb fârelerinden daha kıymetli bir vücûddur. Fakat hakîkî ‘ilim bu değil, hakîkî ta‘lîm ve terbiye bu değildir. ‘Akl-ı selîm, ancak umûr-ı ‘âdiyyede bir mi‘yâr olabilir. Her zekî adam, bir devlet bütçesi yapamaz, her ‘akl-ı selîm sâhibi insân, meselâ bir ma‘ârif programı vücûda getiremez, her irâdeli adam bir orduyu sevk ve idâre edemez… Şimdiye kadar edilmiş tecrübeleri tekrâr tecrübe etmek hamâkat olur. Bundan kurtulmak için ancak bir yol vardır: Bilmek…

Öyle bilmek ki o bilgili hayâtdan çıksın ve hayâta girebilsin. Hissiyyât-ı ‘âmme ve ‘akl-ı selîm ancak bu sâyede inkişâf edebilir. ‘Ale’l-ıtlâk ‘ilim düşmanlığı, hayât düşmanlığı ve ölüm dostluğudur. ‘İlim sâdece okumak, yazmak değildir. ‘İlim, hâdisâtı görebilmek, aralarındaki kânûnları keşfetmek ve o hâdiselerin mevzû‘u olan mâddeleri bu sûretle zabt ve teshîr etmekdir. Milletimizi mes‘ûd etmek istiyorsak; milletimizi mâzîsiyle, hâliyle tanımak lâzımdır. Mechûlün sa‘âdeti için çalışmak, havanda su döğmek gibidir. Hâl-i hâzırdaki ‘ilim düşmanlığını, hayâta müfîd olmayan bilgilere karşı bir ‘aksü’l-‘amel ‘addediyorum. Bu ‘aksü’l-‘amellerden istifâde ise ancak hakîkî ‘ilmi te’sîs ve ihyâ ile olur. Yüzümüzü kızartarak i‘tirâf edelim ki bu türlü ‘ilim, memleketimizde henüz doğmamış bir rüşeym hâlindedir. Tevellüd emârelerini ancak hakîkî ‘ilim müntesiblerini -şarlatanları değil- himâye ve sıyânet etmek sûretiyle tahakkuk etdirebileceğiz.

Hasan ‘Alî

SEYRÂN

Pîrdaşım Fânî Dede Hazretlerine

Zevrak-ı hayâli saldın engine
Bu bahrin evcine hiç erilir mi?
Cihânı dolaştın seyyâh, sen gine:
Hayâldesin!.. Zulmete gidilir mi?

Kâh bâl olduk Kevser nehrinden aktık
Gâhî de dâl olup Tûbâ'dan sarktık
Âdem'i, Havvâ'yı 'örfden tarttık
Harfle ledünsüz ma'nâ seçilir mi?

Vuslat iklîmi geniştir düşüne
Cânlar girdi bu bezmin cünbüşüne
Baş gider diyorum suyun nûşuna
Rehbersiz bu dergehe girilir mi?

Dehri seyredip serseri dolandık
Cânı verip 'aşk şarâbıyla kandık
Hakk deyip nâra, 'ummâna da daldık
Dervîşe çilesiz destûr verilir mi?

Biz 'aşk bâdesini içdik fağfûrdan
Hikmeti okuduk levha-i nûrdan
Mûsâ ile indik zirve-i Tûr'dan
Ey gönül 'Îsâ'sız cân dirilir mi?

Rüzgârlar esdi iklîm-i bekâdan
Meyler sundu sâkî câm-ı safâdan
Neyler inliyorken fasl-ı sabâdan
Kenârdan mahmûr böyle geçilir mi?

Binlerle cân, cihân devredip geldin
Her kubbede başka bir sadâ verdin
Mızrab-ı tanbûra nağmeler serdin
Hîç de hünersiz fasla gelinir mi?

Ne dilberler kokladık biz 'aşk bâğından
Şafaklar sökmüşdü ruh-ı şebâbından
Güneş tutuşdu cezb-i garâmından
Sûfî! Virdin burada çekilir mi?

Edremîd – Bâlcızâde Tâhir Harîmî

Edebî

Serâb

4

Her safha-i hayâtın bırakdığı te'sîr -ne kadar serî' ve firârî olursa olsun- nefsinde yine mü'ebbeddir. Çünkü herhangi bir hâlet, müddet-i hükmü zâ'il oldukdan sonra güzergâhında bir eser bırakır. Bunun için hayât şu'ûrdan 'ibâretdir, şu'ûr ise en küçük bir intibâ'ı, îcâbında isti'mâl etmek için hıfzetmek fıtratındadır, diyenlere hak veririm.

En hafîf bir temâs, en ufak bir söz, en serî‘ bir nazar ve en sathî bir te’sîr, vukû‘ ve cereyânı i‘tibârıyla sermedîdir. Ne el o temâsı, ne kulak o sözü, ne nazar o temâşâyı ne de gönül o te’sîri tamâmıyla gâ’ib edemez.

İnsân duyduğu te’sîrleri zamânla gerçi unutabilir, fakat o te’sîrlerin dimâğında bırakdığı ma‘nevî izi hîçbir vecihle silemez.

Vukû‘ bulmuş bir vak‘anın gelip geçmesinden hâsıl olan hâl, hîç ‘aynı vak‘anın kable’l-vukû‘unda mevcûd ve mahsûs olan hâle benzeyebilir mi?

Hangi çiçek, kelebeğin temâsını yaprağının üstünden izâle eyleyebilir? Bir ân için kafese kapanan bülbülün hayât-ı serbestîsinden o bir sâ‘atlik esâreti gidermek kâbil olur mu? İşidilen bir nağmeden duyulan zevk-i ‘amîk, sevilen bir kalbin bahşetdiği mestî ve cûşiş, levha-i şu‘ûrda mü’ebbeden hakkolunmuş bir yâdigâr-ı pür-şeref değil midir?

Hayâtın her safha ve vak‘ası, zevâl ve mürûra mahkûmdur fakat o safhanın zevâlinden ve o vak‘anın mürûrundan hâsıl olan hâl ve te’sîr bir ebediyyet husûle getirir.

5

Garîbdir ki dimâğ-ı beşerde ezelden beri tohum hâlinde kalmış hissiyyât-ı gayr-i ma‘lûme vardır. İnsân, hissiyyât-ı âsûdegîsinde bu hislerin mevcûdiyyetinden haberdâr değildir. Büyük bir fırtınaya ma‘rûz olunca hüceyrât-ı dimâğiyyesinde sûret-i mahfiyyede bozulup kalmış olan bu tohumlar, bârân-ı ye’sin füyuzânıyla açılıp baş vermeye başlar ve âheste âheste filizlenip izhâr-ı şekil ve renk eylerler.

Hüceyrât-ı dimâğiyye münbit veya ‘akîm arâzî gibidir. Eğer toprak bereketli ise neşv ü nemâ bulan tohumlar behemehâl güzel kokulu, latîf renkli çiçekler vücûda getirirler. Şâyed baş veren tohumlar çorak bir yerin mahsûlü ise o vakit felâket yağmurunun seyelânıyla vücûda gelen tâze otlar semnâk ve muzır nebâtâtdan ‘ibâret kalırlar.

Fakat her kâ‘idenin bir müstesnâsı olduğu gibi ba‘zan en feyizli bir toprağın mahsûlü zehirli çiçekler ve en ‘akîm bir yerin fidanı nâdîde güller açar, çünkü dimâğ-ı beşer bir ictimâ‘gâh-ı tezâddır. Nûr ile memlû bir başın en bâriz hüceyresi lebrîz-i zulmet olabildiği gibi ‘ulviyyet ile denâ’etin nokta-i ittisâli ‘aynı dimâğın ‘umkunda bulunabilir.

TEHLİKE

-Kardeşim Şeref Kâzım'a-

Kalbim hâlâ çocukmuş benliğim serseriymiş
Ben yalnız ilkbaharda ses veren bir neymişim
Gözlerimin lem'ası çılgınlık izleriymiş
Gönüllerin önünde ben bir tehlikeymişim!

Bunlar tekmîl efsâne… Ben oyum ki bin nesil
Benim geçtiğim yolda vakfelerle gözükmüş
Çocuk değil, ney değil, tehlikeyse hiç değil
Ben sâde bir heykelim hicrâna dudak bükmüş!

Nejâd Tevfîk

'İlm-i zirâ'atde çorak yerlerden bir ümîd-i feyz bekleyen insânlar onları evvelce tathîr için ibzâl-i mesâ'î eylemeye mecbûr oldukları hâlde, 'ilm-i beşeriyyetde hüceyrât-ı dimâğiyyenin tamâmıyla inkişâf edebilmesi hayât fırtınasının yegâne tozlu yağmurlarına ma'rûz kalmasından ileri gelir. Nümâ-yı beşer serâpâ felâketin esîridir. Mâddî bir yokluğu dâ'imâ ma'nevî bir varlık ta'kîb eyler. Kederin imhâ edildiği şevkler ve hevesler hüsrânından neş'et eden rengîn güllerin kokusu başka bir cihânı mest eyleyebilir.

1333 **Kadriye Hüseyin**

Orta Asya'da Türkmen

Türkmenlerin Dîni: Oğuz efsânesinde eski Türkmenin dîni hakkında ba'zı nüvelere rast geliniyor. Gerek İslâm'dan evvelki eser ve kitâbelerin gerek ba'zı Çînce târîhlerin delâletiyle Türkmenlerin müslümân olmazdan evvel de bir Allâh'a inandıklarını sarâhaten anlıyoruz. Lâkin bu vaz'iyyet bütün Türk kavimleri için vârid olmadığı gibi Türkmenler için de mukadder olarak mevcûd değildi. Tûrânî 'ırk henüz devlet, il ve budun teşkîlâtını kazanarak kuvvetli cemâ'atler hâline gelmeden evvel birçok münferid klanlardan 'ibâretdi. Türkmenlerin millî âyînlerinde rast gelinen hayvân isimleri totemist hayâtının bugüne kadar devâm eden izleridir. Türkmen klanlarının totemizm ve natürizm safhalarından geçdikleri, târîhî delîllerle kolaylıkla îzâh edilebilir. Klanların hayvân isimleri ve âyînlerinde görülen animalizm, bir nev' totemizm bakiyyesidir.

Ba‘zılarının zannetdiği gibi Sâmî kavimlerde dînlerin kat‘î şekillerle birbirinden ayrıldığını ve bir dînin diğerini feshetdiğini; hâlbuki bütün diğer kavimler gibi Tûrânîlerin de dînî istihâlelerinde her safhanın diğerine te’sîri olduğunu kabûl etmek doğru değildir. belki cem‘iyyetleri, biri aslî (normal) şeklini muhâfaza eden ve havelân yapmayan, diğeri de aslî şekilden ayrılarak ve ictimâ‘î medd ü cezre (la marée sociale) tâbi‘ olan olmak üzere ikiye ayırmak doğru olur. ‘Arablar bu ikinci nev‘ kavimlerdendir. Türkler ise havelânsız, sâkin ve tabî‘î bir inkişâf ile ictimâ‘î teşkîlât seyrini ta‘kîb etdiği için, dînî inkılâblara ve ictimâ‘î boulversemanlara [ayaklanmalara] hâcet kalmamışdır. Onun için Türk’ün peygamberleri her zamân inkılâbcı değil nâsih ve feylesof vaz‘iyyetinde kalmışdır. Kara Sülek, Arkıl Ata, Dede Korkut böyledir. Kara Sülek Oğuz’un, Arkıl Dib Yavkuy’un idâresinde büyük işler görüyordu. Tâ ibtidâ’î klanlardan bunun mütevâlî inkişâfı netîcesinde meydâna gelen bütün ictimâ‘î tiplere kadar ‘örf ve törenin mümessili ve hakîkî hükmü, büyücü, sihirbâz, şaman ve sâ’ire isimleriyle tanılan dîn adamıdır. Klanlarda ‘â’ilelerin mevki‘i olmadığı için ‘örfü temsîl eden dîn adamlarının nüfûzu da kayıdsızdır. Klanlar inkişâf ederek kabîleleri, siteler ve siteler müctemi‘ası birleşerek iller meydâna geldikce bu nüfûz da ‘aynı kuvvetde devâm eder. Lâkin şâyed bu inkişâf ‘â’ilelerin, jenslerin lehine olarak vukû‘a gelirse o zamân ferdî mütegalliblerle ictimâ‘î mümessiller karşılaşır. Ya mütegallibler mümessillere galebe çalarak pederşâhî devlet teşkîlâtı töreyi kendi cereyânına uydurur. Yâhud pederşâhî teşkîlâtının tazyîkine karşı ‘ırkının ızdırâbını vicdânında duyan bir dîn adamı, bir peygamber inkılâbcı bir hareketle ‘aksü’l-‘amel uyandırır. Üçüncü bir şekilde ise ne klanın kommuniyonu ilk şekliyle devâm eder ne de ‘â’ileler töreye tegallub edebilir. Belki ezelî olan töre, ‘â’ileleri kendi teşkîlâtına uydurarak bir âhenk dâhiline koyar. Bu sûretle ‘â’ileler müctemi‘asının re’îsi ile dîn adamı bu âhengin içerisinde birbirinin mütemmimi vaz‘iyyetindedir. Devletin kafası dîn adamı, kulu ve kılıcı re’îsdir. Târîhde birinci şeklin en bâriz misâli olarak Isparta’yı buluyoruz. Râhib krallara daha birçok yerlerde tesâdüf etmek kâbildir. İkinci şekil, misâli en bol olan kısımdır. Onun birinci safhasını en âşikâr şekliyle Îrân’da görüyoruz. İkinci safhasını Sâmî kavimlerde, Îrân’da Mezdek İnkılâbı, Hind’de Buda’da ilh. görüyoruz. Üçüncü şeklin ise en cânlı

misâlleri Cermenler ve Türklerdir. Türkmenlerde hâkânın yanı başında gerek harb gerek sulh zamânlarında ataların, hocaların ne kadar mühim bir mevki‘ sâhibi olduklarını ve memleketin her işinde ne derecede büyük vazîfeler îfâ etdiklerini biliyoruz. Sultân ‘Alâ’eddîn’le Mevlânâ, ‘Osmân Gâzî ile Edebâlî müştereken hükûmet eden iki kuvvetdi. Türkmenlerde totemizm safhasından ulus ve boy isimleri, ism-i hâslar, mukaddes ‘adedler, mevki‘, cihet ve mevsim isimleri Oğuz ‘an‘anesine geçmişdir. On iki hayvânlı Türk takvimi, dört cihetin ve dört mevsimin hayvânları koyun, horûs, köpek, domuz en mühimlerdendi.

İlk ictimâ‘î tasnîfler dörtlüdür. Sonra altılı bir tasnîf doğdu. Bunların darbından yalnız Türkmenler arasında 24 numaralı tasnîf doğdu. Bununla berâber eski totemler mevzî‘î kıymetlerini kaybediyor. Ve doğrudan doğruya törenin ‘umûmî sembolleri arasına giriyordu. Türkmenin vahdâniyyetci dîninin mü’essisi ‘an‘anede Oğuz’dur. Bu büyük Türk hükümdârı fâtih olmakdan ziyâde dînî inkılâbla şöhret kazanan ilk Türkmen dâhîsidir. Oğuz’u eski klanları, birbirine kapalı olan cemâ‘atleri birleşdiren, bunların inkişâfına engel olarak teşekkül etmeye başlamış jensleri yıkan bir inkılâbcıdır. Totemizmden sonra Türkler arasında animizm ve natürizm safhaları da yaşamış ve Oğuz töresinde izlerini bırakmışdır. Natürist Türk hayâtının ve mâddenin esâsı olarak beş ‘unsur kabûl ediyordu: demir, taş, toprak, havâ, su. Demirin Türk ‘an‘anesinde husûsî bir mevki‘i vardı. Börteçine demirci idi. Diğer ‘unsurlardan toprak ve su da Türkmenin i‘tikâdına yer, su perileri şeklinde girmişdi. Îrân’ın altışar iyilik ve fenâlık cini gibi Türkmen’in de bunlar iyilik ve fenâlık perileri idi. Lâkin Oğuz ‘an‘anelerinde yaşayan hakîkî Türkmen dîni ikilikci (dualiste) ve daha ziyâde vahdâniyyete (monotheisme) yaklaşan, binâ’en ‘aleyh devletci (eldtste) olan bir dîndir. Bu dînde “Rahmân” ve “Şeytân” telakkîsi vuzûhla yaşamakla berâber vahdâniyyete doğru büyük bir isti‘dâd göze çarpar. Orhun Âbidelerinden öğreniyoruz ki Gök Tanrı, bütün mevcûdâtın hâlıkıdır. Lâkin Asra Yağız Yir, onun halketdiklerini mahveder ve yutar. Birisi yaradıcı, diğeri yok edicidir. Birisi Şiva, diğeri Vişnu’dur. Bütün ‘ibâdetler, bütün du‘âlar Gök Tanrı’ya teveccüh eder. Nihâyet Yağız Yir de onun bir parçasıdır ve ona râm olmaya mahkûm olacakdır. “Atam Gök, Anam Yir”den de anlaşılır ki gökle yer arasında

ayrılık ancak mâhiyet i‘tibârıyladır. Fakat ‘â’ilenin âhengi gibi gökle yerin de ezelî bir uyuşması, bir âhengi var. Türk’ün babası gök, anası yerdir. Rûhu, bu iki kuvvetin çiftleşmesinden doğmuşdur. Dînin bu esâslı ‘akîdesine totemizm ve natürizm devirlerinden birçok artakalanlar eklenmiş, bununla berâber Türkmen’in töresindeki âhengi bozmamışdır. Bu “Âhenkci İkilik” Türkmen’in millî felsefesidir. Nasıl ki Îrân’ın millî felsefesi de “Mücâdeleci İkilik”dir. Bu sebebden Türkmen’in aslî ictimâ‘î hayâtında haremin, zühdün, köle ve istifrâş hayâtının, pederşâhî teşkîlâtın hîçbir mevki‘i yokdur. Oğuz, Gök Tanrı’nın timsâlidir. Gök Tanrı atadır. Uz ve yahşîdir.

Hâlbuki Oğuz’un karısı Yağız Yir’in timsâlidir. Yağız Yir anadır. Yavuz ve yamandır. Îrân’daki Hürmüz-Ehrimen, Çîn’deki Yang-Yen bunun ‘aynıdır. Ma‘amâfîh Türkmen’in ikilikciliği hîçbir zamân Çîn’in ve Îrân’ınkine benzemez. Burada “Atam Gök anam Yir” ‘akîdesi vardır. Ya‘nî Türkmen, iki ma‘bûdun ‘â’ile direği olduğuna kâni‘dir. Oğuz töresince hâkân kadar hâtûnun, beg kadar begümün de mevki‘i ve nüfûzu vardı. Sonra bundan ikili tasnîf doğuyor. Kavimlerin Ak-Kara, On-Dokuz diye ayrılması, Türkmenlerde sağ kağan-sol kağan, ‘Osmânlılarda ‘askerî ve mülkî (Anadolu-Rumeli) teşkîlâtı ve sâ’ire gibi… Bu iki ‘adedi çiftdir. Ya‘nî aslı birdir. Ve izdivâc edince vâhide müncer oluyor. Hâlbuki bu çifte bir de merkezi, hâkânı, begi ‘ilâve edecek olursak o zamân üçlü tasnîf teşekkül eder ki işte kudsî şekilde yaşayan budur. Kâ’inâtın iki kısmının husûsî renkleri vardır: Ak-Kara. Ak Budun-Kara Budun, Ak Kemik-Kara Kemik, Akkoyunlu-Karakoyunlu gibi. Üçlü tasnîfe nazaran renkler: Gök Tanrı’nın rengi mâvi veya beyâz, Yağız Yir’in siyâhdır. Merkezi ise hemen her zamân sümbülî kırmızıdır. Türkmenlerde ‘âdî halk kara çadırda, şerefliler ak çadırda, begler kızıl çadırda otururlardı. *Kitâb-ı Dede Korkut*’da okuduğumuz bir hikâye bize oğlu olanların ak, kızı olanların kara, oğlu ve kızı olanların kırmızı çadıra alındığını anlatıyor. Ak ve kara, Türkmen’e nâkıs bir renkdir. Bunların âhenk dâhilinde imtizâcından kemâl hâlinde olan renk, ya‘nî kırmızı doğuyor. Şu hâlde kırmızı, Türkmen’e nazaran mefkûrevî bir renkdir. Mefkûredeki elmanın kızıl olması bu esâsdan geliyor.

-Bitmedi- **Hilmî Ziyâ**

Felsefî Roman

Hayy bin Yakzân

6

İşbu te'emmül ve mülâhaza vâsıtasıyla nebâtât ve hayvânât arasında beyinlerinde müşterek bir emr-i vâhidden neş'et eden bir vahdet var olduğunu anladı ve o şey-i vâhid hayvânâtda hadd-i kemâli bulmuş olduğu hâlde nebâtâtda hadd-i kemâle vâsıl olmasına mâni' olacak ahvâl mevcûd idi. Mevâni'den sarf-ı nazar aralarında emr-i müşterek olduğu anlaşılıyordu. Bu emr-i müştereki kısmen donmuş ve kısmen seyyâl olan bir suya benzetiyor ve mülâhazasıyla nazarında hayvânâtla nebâtât şey-i vâhid oluyordu.

Ondan sonra taş, toprak, su, havâ, âteş 'alevi gibi hisden, tegaddîden, nümâdan 'ârî olan cisimlere tevcîh-i nazar ederdi. Hepsinin uzunluk, enlilik, derinliği t cisim olduklarını ve birbirlerinden ancak kimisinin renkli, kimisinin renksiz, kimisinin sıcak, kimisinin soğuk olmak gibi şeylerde ayrıldıklarını görürdü ve sıcak olanlarının soğuduklarını, soğuk olanlarının ısındıklarını; suyun buhâra, buhârın suya tahavvül etdiğini ve yanan şeylerin kor, kül, 'alev, duman olduklarını ve dumanın yükseldiğinde bir kubbeye, bir dağa tesâdüf etdiği zamân sâ'ir eşyâ-yı arziyye gibi bir şey'e tahavvül etdiğini görürdü. Bu düşünce ile nazarında bunların hepsinin bir şey olduğu tezâhür ederdi. İşbu ecsâm-ı câmideye 'ârız olan kesret; hayvânâta, nebâtâta 'ârız olan kesret gibidir, diyordu.

Bundan sonra hayvânâtla nebâtâtın ikisinin şey-i vâhid olmasına sebeb olan emr-i müştereke nazar etdi. Onların da ecsâm-ı câmide gibi geniş, derin, uzun cisimlerden 'ibâret olduklarını görürdü ve işbu ecsâm dahi ecsâm-ı câmide gibi kimisi sıcak, kimisi soğuk olmakla berâber onlardan ancak âlât-ı hayvâniyye ve nebâtiyye ile zuhûr eden ef'âl vâsıtasıyla ayrılıyorlardı. Bu ef'âlin hayvân ve nebât için zâtî olmaması ve başka şeyden sirâyet etmesi ve ecsâm-ı câmideye sirâyeti takdîrinde onlar dahi his ve gıdâda hayvânât ve nebâtât gibi olması mümkün olabilirdi. İşte bu ihtimâle binâ'en, ilk nazarda kendisinden sâdır olduğu

belli olan işbu ef‘âlden tecerrüd ederek hayvân ve nebâtı nazar-ı tedkîkinden geçirir ve onları işbu ecsâmdan birer nev‘ olmakdan başka bir şey olmadıklarını görürdü. İşbu nazar vâsıtasıyla bütün cisimlerin zîhayât câmid, müteharrik sâkin hepsinin bir şey olduğu nazarında sâbit oldu. Ancak birtakım âlât vâsıtasıyla ba‘zılarında birtakım ef‘âlin zuhûr etdiğini görürdü ve o ef‘âl, işbu ecsâmın zâtiyyâtından mıdır veyâhud o ecsâma başka esbâbdan mı sirâyet etmişdir? Orasını keşfedemezdi. Şu sırada ecsâmdan başka bir şey göremezdi ve işbu tarîk-i nazar vâsıtasıyla mevcûdâtda hadsiz pâyânsız bir kesret görüyordu. Bu iki usûlün çarpışmasından bir müddet tereddüd içinde kaldı. Ondan sonra ba‘zan vahîd ba‘zan kesîr gördüğü ecsâmın kâffesini, canlısını, cansızını nazar-ı tedkîk ve te’emmülünden geçirdi. Her birini iki hâlin birisinden hâlî görmedi. Ya duman, âteş ‘alevi, su altında bulunan havâ gibi cihet-i ‘ulvîye doğru veyâhud su, eczâ-i arziyye, nebâtiyye, hayvâniyye gibi cihet-i esfele doğru müteharrik olduğunu ve hîçbir cismin, önüne bir mâni‘-i haylûlet etmediği takdîrde işbu iki nev‘ hareket-i tabî‘iyyeden hâlî ve onun için sükûn kâbil olamayacağını gördü. Nitekim yukarıdan nüzûl eden bir taş yüzüne vâsıl olunca yer sert olduğu için yeri delmesi mümkün olmaz, düşdüğü yerde kalır durur ve eğer yeri delmesi kâbil olsa idi hareketinde devâm ederdi. Onun içindir ki taşı yerden kaldırdığın zamân cihet-i süfle meyli ve nüzûle tâlib olması vâsıtasıyla üstünde taşın ağırlığını hissedersin. Duman dahi yukarı doğru su‘ûd etdiği zamân yükselmekden onu men‘ edecek sert bir kubbeye rast gelmedikce bu yükselmekde devâm eder. Bir kubbeye rast geldiği takdîrde sağa sola döner. Kubbeden kurtuldu mu yine havâyı deler, yukarıya doğru yükselmeye başlar. Zîrâ havâ, dumanı yükselmekden men‘ edemez. Kezâ havâ ile bir tulum şişirildikden ve ağzı sıkıca bağlandıkdan sonra su içine daldırılırsa yukarıya doğru yükselir ve su altında onu tutmaya teşebbüs eden kimseyi zorla havâya temâs eden su sathına çıkıncaya kadar o hâl devâm eder. Su üstüne çıkdıkdan sonra sükûn bulur. Cihet-i ‘ulüvve yükselmek ve tutana ağırlık vermek gibi hâlleri kalmaz. İşbu iki türlü hareketden veya birisine meyletmekden bir dakîka bile hâlî kalmaması mümkün olan bir cisim bulabilmek için düşündü ise de o vakte kadar tefahhus eylediği cisimler meyânında böyle bir cisim bulamadı.

Böyle bir cismi aramakdan maksadı, menşe-i tekessür olan evsâfdan mücerred olarak tabî‘at-ı cismiyyeyi yoklamak idi. Böyle bir cisim bulmakdan ‘âciz kalınca ve en az evsâfı hâmil olan cisimlere dahi icâle-i nazar-ı dikkat etdiğinde onları dahi hıffet ve siklet ta‘bîr olunan işbu iki vasıfdan hâlî olmadıklarını görünce işbu iki vasfın cisim için sâbit olması, sırf cisim olmak haysiyyetinden mi yoksa cismiyyetden başka cisimde mevcûd olan zâ’id bir ma‘nâdan mı neş’et eylediğini tedkîk ve tefahhus etmeye başladı. Tecrübât netîcesinde bu vasıfların bir emr-i zâ’idden neş’et eylediği zâhir oldu. Zîrâ eğer sırf cisim olmak, o iki vasfın cism-i ‘ârız olmalarına kâfî gelseydi her cismin hem sakîl hem hafîf olması lâzım gelirdi. Hâlbuki hafîf ile sakîlin ikisi cisim oldukları hâlde hafîfi dâ’imâ hafîf ve meyl-i tabî‘îyle cihet-i ‘ulüvve mâ’il, ve sakîli sakîl ve cihet-i süfle meyl-i tabî‘îyle mâ’il olduğunu ve her birinde kendisine mahsûs ve cismiyyet üzerine zâ’id olarak ayrı ayrı hâssiyyet mevcûd olduğunu görüyoruz ve işbu hâssiyyet vâsıtasıyla hafîf ile sakîl ayrı ayrı şeyler olmuşlardır ve eğer işbu hâssiyyet olmasaydı her husûsda bir şey olmaları lâzım gelirdi.

Îzâh edilen bu nazariyyeden, hafîf ile sakîlden her birinin ikişer şeyden terekküb etdiğini anladı. Birisi, aralarında müşterek olan cismiyyetdir. Diğeri, her birinin diğerinden ihtisâs ve imtiyâzına sebeb olan ve cismiyyete mukârenet etdiğinde hafîfi cihet-i ‘ulüvve tahrîk eden hıffetle, sakîli cihet-i süfle tahrîk eden siklet hâssiyyetleridir.

Bu sûretle ‘umûm ecsâm-ı câmide ve nâmiyenin canlı ve cansızını şu tarîk-i nazardan tedkîk eyledi. Kâffesinin cismiyyetle cismiyyetden başka birer ikişer … zâ’id ma‘nâdan terekküb eden birer hakîkat olduklarını anladı ve ecsâmın suver-i muhtelifesini keşfeyledi. Suver-i ecsâmı keşfeylemesi ‘âlem-i rûhânîden ilk keşfedebildiği şeydir. Çünkü o sûretler hisle değil ancak nazar-ı ‘aklîyle idrâk olunabilirler ve keşfedebildiği şeyler meyânında karargâhı kalb olan rûh-ı hayvânî de var idi. Onun hakîkat ve mâhiyetinin dahi cismiyyetle kendisine ihtisâsı olup türlü türlü hisler, türlü türlü anlayışlar, türlü türlü hareketler gibi ef‘âl ve âsâr-ı garîbeyi yapdıran ve cismiyyetden başka bir şey olan ma‘nâ idi. İşte o ma‘nâ, rûh-ı hayvânînin sûret-i nev‘iyyesi ve sâ’ir ecsâmdan temeyyüz etdiği fasl-ı mümeyyizidir. Mantıkcıların nefs-i hayvânî dedikleri şey de rûhun işbu faslından ‘ibâretdir. Hayvânâtdaki rûh-ı hayvânîyi sâ’ir ecsâmdan tefrîk

eden bir fasl-ı mümeyyiz olduğu gibi nebâtâtdaki kuvve-i nâmiyeye mahsûs bir fasl-ı mümeyyiz dahi vardır ki feylesoflar tarafından nefs-i nebâtî tesmiye olunmuşdur. Hayvân ve nebâtın mâ‘adâsı bütün ‘âlem-i kevn ü fesâdda mevcûd bi’l-cümle eşyâdaki kuvvâ için dahi birer fasl-ı mümeyyiz vardır. O fasl-ı mümeyyiz vâsıtasıyla her birinden kendilerine mahsûs olan şu müşâhede eylediğimiz harekât ve âsâr zuhûra gelir. Feylesoflar nazarında o fusûl-i mümeyyizeye tabî‘at nâmı verilir.

İşbu tarîk-i nazar sâyesinde, hakîkatini keşf için bütün gayretini sarf etdiği rûh-ı hayvânînin cismiyyetle başka bir şeyden mürekkeb olduğunu, cismiyyetin sâ’ir cisimlerde dahi mevcûd olduğunu ve rûh-ı hayvânîye mahsûs olan ancak o şey-i âhar olduğunu keşfe muvaffak olunca nazarında cismiyyet ma‘nâsı kıymet ve i‘tibârdan sâkıt oldu ve hîçbir ehemmiyyeti kalmadı. Bu sebeble ona hîçbir ehemmiyyet vermedi. Fikri ikinci cüz’ olan nefs-i hayvânîyi tedkîke bağlı kaldı. Onun hakîkatine vukûf peydâ etmek için kendisine bir şevk geldi ve bütün fikrini ona hasretmeye karâr-ı kat‘î verdi.

-Bitmedi-

Babanzâde Reşîd

Giresun’da Şâyân-ı İmtisâl Bir Fa‘âliyyet

İdarehânemize *İzler* ‘ünvânıyla Giresun’da intişâr eden bir mecmû‘a geldi. Bu mecmû‘anın verdiği ma‘lûmâta nazaran Giresun’da gençler, Bilgi Yurdu nâmı altında vücûda getirdikleri bir mü’essesede tedrîsât, neşriyyât, idmân, mûsikî ve sâ’ir şu‘beler küşâd etmişler ve memleketin muhtâc olduğu her şu‘be-i ‘ilim ve hüner için esâslı sûretde fa‘âliyyete geçmişler. Her hafta halka muhîti ihtiyâclarına göre konferanslar veriyor ve neşretdikleri mecmû‘ada tıbbî, lisânî musâhabeler, güzel yazılarla halkı tenvîr ediyorlar. Güzel bir matba‘aya mâlik olmak gayretini de göstermişler. Bu hareketi çok takdîr ederiz. Anadolumuzun çalışkan ahâlîsi için bu fa‘âliyyetin numûne olmasını ve mes‘ûd ülkemizin her köşesinde böyle teşebbüslerin çoğalmasını temennî eder ve Bilgi Yurdu ve *İzler* için hayırlı ve devâmlı muvaffakiyyetler dileriz.

Müdîr-i Mes’ûl: **Âgâh Mazlûm**

SÖZLÜK

A

‘adesiyyü’ş-şekl: (Ar.) Mercek şeklinde, şekil bakımından merceğe benzeyen.

‘âdiyye: (Ar.) Âdî kelimesinin tamlamalarda ortaya çıkan aynı mânâdaki müennes şekli.

âferîde: (Fars.) Yaratılmış, halkedilmiş.

âfil: (Ar.) 1.Batan, gurup eden (güneş, yıldız). 2.Kaybolan, görünmez olan.

âgâh: (Ar.) 1.Haberi olan, haberli, haberdar. 2. Uyanık, basîret sâhibi, sırlara vâkıf, müteyakkız.

ahas: (Ar.) 1. Çok (daha, en, pek) husûsî, çok özel, çok yakın. 2. Başlıca, belli başlı.

ahrâ: (Ar.) Çok (daha, en, pek) lâyık, uygun, münâsip.

‘akd: (Ar.) Bağlama, düğümleme; bağlanma, düğümlenme.

‘ale’l-ıtlâk: (Ar.) Genellikle, ayırım yapmadan.

‘alîl: (Ar.) Hasta, hastalıklı, mariz, illetli (kimse).

‘amîk: (Ar.) Derin.

ânât: (Ar.) Anlar, zamanlar.

animizm: (Fr.) Canlıcılık, ervâhiye.

ârâyiş: (Fars.) Süs, zînet, bezek.

‘ârî: (Ar.) (Bir şeyden) Kurtulmuş, soyunmuş olan, (o şeyi) üzerinden atmış bulunan.

âsâr-ı muhallede: (Ar.) Ölümsüz eserler.

ashâb-ı ‘ukûl: (Ar.) Akıl sahipleri.

âsûdegî: (Fars.) Huzurlu olma, sükûnet, rahatlık.

‘aşîrî: (Ar.) Aşîretle ilgili olan.

atâ: (Ar.) 1. Cömertçe verme, ihsan, bağış. 2. Bağışlama, af.

‘atebe: (Ar.) Eşik.

‘âtıfet: (Ar.) Karşılık beklemeden verme, ihsan etme, cömertlik, kerem

‘avâlim: (Ar.) Âlemler.

B

bâ‘is: (Ar.) Sebep olan şey, sebep.

bâdî: (Ar.) Sebep olan şey, sebep.

bahîl: (Ar.) Eli sıkı (kimse), hasis, cimri, pinti, nekes.

bakiyye: (Ar.) Geri kalan, artan kısım, artık.

bâlâ: (Fars.) Bir şeyin yüksek yeri, yukarı, üst.

balbal: Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş.

bârika: (Ar.) Yıldırımın parıltısı, şimşek.

bark: 1.Ev. 2. Eski Türk kültüründe devlet adamlarının mezarları üzerine kurulan ve mabet görevi gören yapı.

bast: (Ar.) Sözü uzatma, uzun uzun anlatma.

batın: (Ar.) 1. Karın. 2. Bir şeyin içi, ortası, iç. 3. Soy, nesil, kuşak, göbek.

bed-ter: (Fars.) Çok fenâ, daha fenâ, çok kötü.

bedîhî: (Ar.) İspat gerektirmeyecek kadar açık, belli, âşikâr.

beht: (Ar.) Şaşakalma, şaşkınlık, hayret.

benât: (Ar.) Kızlar.

ber-hayât: (Fars. *ber* ve Ar. *hayât*) Hayatta, canlı, sağ, diri.

ber-vech-i âtî: (Fars. *ber*, Ar. *vech* ve Ar. *âtî*) Aşağıda olduğu gibi, aşağıda görüleceği üzere.

beşâşet: (Ar.) Güler yüzlülük, güleçlik, beşuşluk.

beytûtet: (Ar.) Geceyi bir yerde geçirme, geceleme.

bî-sûd: (Fars.) Faydasız, sonuçsuz, boş.

bihîn: (Fars.) Çok iyi, çok beğenilen.

bîkerân: (Fars.) Uçsuz bucaksız.

binâberîn: (Ar. *binâ* ve Fars. *-ber* ve *-în*) Bundan dolayı, bunun üzerine, bu sebepten.

bîşe: (Fars.) Orman, ağaçlık, koruluk, meşe ormanı.

bîvâye: (Fars.) Koruyucusu olmayan, hâmîsiz.

bu‘d-ı râbi‘: (Ar.) Dördüncü boyut.

buk‘a: (Ar.) Yer, ülke, toprak, memleket.

burûdet: (Ar.) Soğukluk, soğuk.

bükâ: (Ar.) Ağlama, ağlayış.

C

cahîm: (Ar.) Cehennem.

câmi‘: (Ar.) Toplayan, toplayıcı, bir araya getiren, cem eden.

câmid: (Ar.) Cansız.

câvidânî: (Fars.) Ebedî, kalıcı, dâimî, bâkî.

ceffe’l-kalem: (Ar.) Hiç düşünüp taşınmadan, birden, gelişigüzel.

cemâdât: (Ar.) Cansız cisimler.

cibâyet: (Ar.) Evkāfa veya hazîneye âit paraların toplanması işi, câbîlik.

cirm: (Ar.) Büyüklük, hacim.

cûşiş: (Fars.) Coşkunluk, coşma, galeyan, cûş.

D

dâ'ü's-sıla: (Ar.) Sıla hastalığı, memleket hasreti, yurdunu özleme.

dayyık: (Ar.) Dar.

denâ'et: (Ar.) Alçaklık, âdîlik, aşağılık, zillet.

der-'akab: (Fars. der ve Ar. *'akab*) Hemen, hemen arkasından, arkası sıra, akabinde.

derc: (Ar.) Toplamak.

derk: (Ar.) Anlama, kavrama, idrâk etme.

derkâr: (Fars.) Belli, âşikâr.

dermeyân: (Fars.) Ortada.

destgâh: (Fars.) Tezgâh.

dîdedûz: (Fars.) Göz diken.

dilhûn: (Fars.) İçi kan ağlayan, çok kederli, çok üzüntülü (kimse).

dilnişîn: (Fars.) Gönülde yer tutan, çok hoşa giden, latif.

diren: Harmanda demetleri kaldırmak, ot ve sapları karıştırmak ve yaymak için kullanılan, ucu ağaç veya demirden, iki, üç yahut dört dişli, çatal biçiminde, uzun ağaç saplı tarım âleti.

dûn: (Ar.) 1.Alçak, soysuz, denî. 2.Aşağı.

dürüşt: (Fars.) Sert, katı, kaba, haşin.

E

ebdâ'î: (Ar.) Çok müstesna ve güzel bir şekilde.

efrenc: (Ar.) Frenk, Avrupalı.

emrâz-ı sâriye: (Ar.) Bulaşıcı hastalıklar.

enâm: (Ar.) Yaratılmış olan bütün mahlûkat, halk.

erganûn: (Fars.) Org denen çalgı.

eşirrâ: (Ar.) Şerirler, kötü, zararlı ve hayırsız kimseler.

eşk: (Fars.) Göz yaşı.

etmek: Ekmek kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli.

evânî: (Ar.) Yemek, çay, kahve takımları, kâse, testi, ibrik vb. kaplar, kapkacak.

evc: (Ar.) Bir şeyin en yüksek noktası, doruk.

ezdâd: (Ar.) Zıtlar, birbirine zıt olan şeyler.

F

fağfûr: (Fars.) Eskiden Çin imparatorlarına verilen unvan.

fahz: (Ar.) Kalça ile baldır arası, uyluk.

fâl-i hayr: (Ar.) Hayır alâmeti, hayra yorulan durum.

fart: (Ar.) Haddinden fazla olma, aşırılık, ifrat.

fesîh: (Ar.) Geniş, açık.

fevc: (Ar.) Bölük, takım, insan kalabalığı.

fıkdân: (Ar.) Yokluk, bulunmama, eksiklik.

fi'e: (Ar.) Topluluk, cemâat, bölük, tâife, güruh.

fütûr: (Ar.) 1.Bezginlik, usanç, bıkkınlık, bezginliğin verdiği gevşeklik ve gayretsizlik. 2.Yeis, keder, ümitsizlik.

G

gadretmek: (Ar.) (Birisine) Haksızlık etmek, zulmetmek, gadre uğratmak.

garâm: (Ar.) Olağanüstü sevgi, şiddetli arzu ve iştiyak, büyük aşk.

garîze: (Ar.) Yaratılıştan olan tabiî hal, tıynet, hilkat, cibillet, gırîze.

gaybûbet: (Ar.) Göz önünde olmama, hazır ve görünürde bulunmama, başka yerde olma.

gayûr: (Ar.) Çok gayretli, çok çalışkan.

gıllügış: (Ar.) Gizli kin ve düşmanlık, gönül fesâdı, karışıklık.

girânbahâ: (Fars.) Çok değerli, pek kıymetli.

girîbân: (Fars.) Elbise yakası.

gîrüdâr: (Fars.) Savaş, cenk, kavga, mücâdele.

göçeri: Göç etmekten hoşlanan, bir yerde karar kılmayan kimse.

gûlâne: (Fars.) Ahmakça.

gulgule: (Fars.) Dalga dalga ortalığa yayılan gürültülü ses, her ağızdan bir ses çıkmasından meydana gelen karışık gürültü, velvele.

gûnâ: (Fars.)Tür, nevi, çeşit, tarz.

gûnâgûn: (Fars.) Türlü türlü, çeşit çeşit.

gûş: (Fars.) Kulak.

güftügû: (Fars.) 1.Dedikodu. 2.Karşılıklı söyleşme, konuşma.

H

habâb: (Ar.) Su üzerinde peydâ olan hava kabarcığı.

habâset: (Ar.) Habislik, kötülük, alçaklık.

hafâyâ: (Ar.) Gizli şeyler, sırlar, gizlilikler.

hâhiş: (Fars.) İstek, arzu.

haleldâr: (Ar. *halel* ve Fars. *-dâr*) Zarara uğramış, bozulmuş.

hâmil: (Ar.) Kendinde bulunduran, sâhip olan, yüklenmiş olan, hâiz.

hars: (Ar.) 1.Tarla sürme, çift sürme, toprağı sürüp ekme. 2.“Tarla sürülür gibi insan zihninin işlenmesi ve alınan ürün” anlamında Ziyâ Gökalp tarafından “kültür” kelimesi karşılığı olarak teklif edilmiş ve bir müddet kullanılmıştır.

hâssa: (Ar.) Bir şeye veya bir kimseye mahsus olan, yalnız onda bulunan hal, keyfiyet.

hâşiye: (Ar.) Bir sayfanın kenarlarına veya altına, metnin herhangi bir noktasıyla ilgili olarak yazılan açıklama ve ekleme.

hatve: (Ar.) Adım.

havârık: (Ar.) Âdetin ve alışılmışın dışındaki şaşırtıcı, hayret ve hayranlık uyandırıcı olaylar ve durumlar, fevkalâde, olağanüstü haller, hârikalar.

havelân: (Ar.) Değişme, değişim.

haybet: (Ar.) Ümîdi boş çıkma, hayal kırgınlığına uğrayıp meyus olma, yeis.

haylûlet: (Ar.) Araya girme, yolu kapama, engel olma.

hazen: (Ar.) Gam, keder, tasa, hüzün.

hestî: (Fars.) Varlık, mevcûdiyet.

hey’et-i ictimâ‘iyye: (Ar.) Cemiyet, millet.

hıffet: (Ar.) Hafiflik.

hırz: (Ar.) Emin yer, içinde mal saklanan yer.

hısâl: (Ar.) Hasletler, huylar, güzel huylar, hasâil.

hıtta: (Ar.) Memleket, ülke, diyar.

hirâsân: (Fars.) Korkan, korkak.

hitân: (Ar.) Sünnet etme, sünnet.

hodbîn: (Fars.) Sâdece kendini gören (kimse), mağrur, kibirli.

horûs: (Fars.) Horoz.

hufre: (Ar.) Çukur, oyuk.

hulûs: (Ar.) Hâlis ve saf olma, kalp temizliği.

humâr: (Ar.) İçkiden sonra gelen baş ağrısı ve sersemlik.

hûnîn: (Fars.) Kanlı, kan bulaşmış.

hurûşân: (Fars.) Coşan, çağlayan.

hutûr: (Ar.) Hatıra gelme, zihne doğma.

huzûzât: (Ar.) Hazlar, zevkler.

hüceyrât: (Ar.) Küçücük hücreler, hücrecikler.

hüküm-fermâ: (Ar. hüküm ve Fars. -fermâ) Hükmeden.

I

ısdâr: (Ar.) Çıkarma.

ıttırâd: (Ar.) Birbirini takip ederek düzenli bir şekilde devam etme, muntazam bir tarzda cereyan etme, âhenk, düzenlilik.

ıztırâr: (Ar.) Çâresiz kalma, çâresizlik, mecbûriyet.

İ

i‘râz: (Ar.) Yüz çevirme, kaçınma, başka tarafa dönme.

i‘tâ: (Ar.) Verme, verilme.

i‘tisâf: (Ar.) Doğru yoldan sapma, yolsuzluk, haksızlık.

i‘tizâl: (Ar.) Yalnızlığı seçip bir köşeye çekilme, uzlet etme.

i‘tizâr: (Ar.) Özür dileme, mâzeretini bildirme.

ibdâ‘: (Ar.) Yeni ve güzel bir şeyi ilk defa meydana getirme.

ibkâ: (Ar.) 1.Sürekli ve dâimî kılma. 2.Bulunduğu hal üzere, olduğu gibi ve yerinde bırakma, dokunmama.

ibkâ: (Ar.) Bulunduğu hal üzere, olduğu gibi ve yerinde bırakma, dokunmama.

ibtinâ: (Ar.) (Bir konu veya dâvâda) Bir şeye dayanma.

ibtisâm: (Ar.) Gülümseme, gülümseyiş.

ibzâl: (Ar.) Esirgemeden bol bol verme, kullanma, yapma, söyleme.

icâle: (Ar.) Gezdirip dolaştırma, cevelân ettirme.

ictisâr: (Ar.) Cesâretlenme, korkmadan atılma.

ifnâ: (Ar.) Yok etme.

iğbirâr: (Ar.) Gücenme, darılma, hatırı kalma.

iğfâl: (Ar.) Gaflete düşürüp yanıltma, kandırma, aldatma.

iğlâk: (Ar.) Kapama, örtme, kilitleme, seddetme.

iğtişâş: (Ar.) Karışıklık, kargaşalık.

ihnâk: (Ar.) Boğma.

ihticâc: (Ar.) Bir şeyi bir dâvânın bir iddianın ispâtı için delil sayma, delil gösterme.

ihtilât: (Ar.) Karşılaşıp görüşme, görüşüp temas etme.

iktihâm: (Ar.) Göğüs germe, karşı durma, dayanma, tahammül etme.

iktinâh: (Ar.) Bir şeyin gerçeğini anlama, künhüne varma.

iktitâf: (Ar.) Bir çalışma ve gayretin sonucundan faydalanma, karşılığını görme.

ilcâât: (Ar.) Zorlamalar, zarûretler.

‘ilel: (Ar.) 1.İlletler, hastalıklar, sakatlıklar. 2.Sebepler.

‘ilm-i hey’et: (Ar.) Astronomi.

im‘ân: (Ar.) İnceden inceye, dikkatle araştırma, bir şeyde çok dikkatli olma, bir şeyin derinliğine nüfuz etme.

imâte: (Ar.) Öldürme.

imtinâ‘: (Ar.) Çekinme, kaçınma, geri durma.

imtisâl: (Ar.) Örnek olarak alıp ayak uydurma, uyma, uyulma.

imtizâc: (Ar.) İyi geçinme, uyuşma, anlaşma.

in‘âm: (Ar.) Lutuf ve ihsanda bulunma, iyilik etme.

in‘ikâs: (Ar.) Bir yere çarpıp geri dönme, yansıma.

inhidâm: (Ar.) Çökme, yıkılma, harap ve vîran olma.

inhisâr: (Ar.) Yalnız bir şeye veya kimseye âit olma, başkası ile alâkası olmayıp bir yere, birine has olma, ona mahsus bulunma.

inhitât: (Ar.) Gerileme, çöküş, çöküntü.

inkısâm: (Ar.) Bölünme, kısımlara ayrılma, parçalanma.

inkıyâd: (Ar.) Boyun eğme, baş eğme, itâat etme.

intâc: (Ar.) Sonuçlandırma, sonunu alma, bitirme.

inzimâm: (Ar.) Üstüne ekleme, ilâve etme, katılma, zammolunma.

irâ’e: (Ar.) Gösterme.

ircâ‘: (Ar.) (Eski hâline) Çevirme.

irs: (Ar.) Kalıtım, soya çekim.

irtikâ: (Ar.) Daha yüksek bir seviyeye çıkma, yükselme.

irvâ: (Ar.) Sulama, suya kandırma.

isğâ: (Ar.) Dinleme, kulak verme.

iskâ: (Ar.) Su verme, sulama.

isr: (Ar.) Gidiş, meslek, tutulan yol.

istifrâş: (Ar.) Bir câriyeyi yatağına alma, odalık alma.

istihâle: (Ar.) Bir durumdan başka bir duruma geçme, değişme.

istihlâf: (Ar.) Birini kendi yerine bırakma, yerine geçirme; birinin yerine geçme.

istihsâl: (Ar.) Meydana getirme, hâsıl etme, üretme, üretim.

istikrâ’: (Ar.) Tüme varım.

istikrâh: (Ar.) İğrenme, tiksinme.

istilzâm: (Ar.) Gerekme, gerektirme, îcap etme, îcap ettirme.

istimzâc: (Ar.) Bir kimsenin ne düşündüğünü anlamak için fikrini yoklama, nabız yoklaması.

istînâs: (Ar.) Alışma, ürkekliği gidip ünsiyet peydâ etme, yakınlaşma.

istînâs: (Ar.) Alışma, ürkekliği gidip ünsiyet peydâ etme, yakınlaşma.

istintâc: (Ar.) Netîce çıkarma, çıkarılma.

istirkâb: (Ar.) Birine karşı rekābette bulunma, rakip görme, çekememe.

istisgâr: (Ar.) Küçük görme, küçümseme.

istişmâm: (Ar.) Koklama, koku alma.

istitâle: (Ar.) Uzama.

istitâle: (Ar.) Uzama.

iştibâh: (Ar.) Şüphe etme, şüphelenme.

ittisâl: (Ar.) Bitişme, ulaşma.

izâbe: (Ar.) Eritme.

K

kâ'in: (Ar.) Olan, bulunan, var olan, mevcut olan.

ka'r: (Ar.) Deniz, kuyu vb. şeylerin dibi, dip.

kabîh: (Ar.) Çirkin.

kablî: (Ar.) Apriori, önsel.

kaçan: Ne vakit, ne zaman ki.

kadh: (Ar.) Ayıbını söyleyerek çekiştirme, yerme, zemmetme, tânetme.

kâffe: (Ar.) Hep, bütün, cümle.

kahkarî: (Ar.) Arkasını dönmeden savaşa savaşa geri çekilme yoluyle yapılan.

kaht: (Ar.) Azlık, kıtlık, yokluk.

kânûn-ı evvel: (Ar.) Aralık ayının eski adı, ilk kânun, birinci kânun.

kâsıd: (Ar.) Haber götüren, postacı, ulak.

kaziyye: (Ar.) Önerme.

kelâl: (Ar.) Yorgunluk, bıkkınlık, usanç.

kemâ yenbağî: (Ar.) Gereği gibi, lâyık olduğu gibi, uygun şekilde.

kevâkib: (Ar.) Yıldızlar.

kiyâset: (Ar.) Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

klan: (Fr.) Gelişmemiş toplumlarda, aralarında kan bağı bulunan birkaç âilenin bir arada yaşamasından meydana gelen topluluk.

kommuniyon: (İng.) Cemaat, topluluk.

kurûn: (Ar.) Yüzyıllar, çağlar.

külbe: (Fars.) Kulübe.

küşâyiş: (Fars.) Açılma, ferahlama, açıklık, ferahlık.

L

lâ-yemût: (Ar.) Ölümsüz, ebedî.

lâ-yenkati‘: (Ar.) Durmadan, devamlı olarak, biteviye.

lâ-yetezelzel: (Ar.) Sarsılmaz.

lâhik: (Ar.) 1.Yetişen, ulaşan. 2.Eklenen, ek olarak katılan, ilâve edilen.

lebrîz: (Fars.) Taşacak kadar dolmuş, ağzına kadar dolu.

lem‘a: (Ar.) Parıltı, parlaklık.

lems: (Ar.) Elle dokunma, elle dokunarak hissetme.

levm: (Ar.) Çekiştirme, kınama, aşağılama, zemmetme.

lüb: (Ar.) Öz, iç.

M

mâ-te‘âkubu’l-melevân: (Ar.) Gece ile gündüz birbirini takip ettikçe.

ma‘a-zâlik: (Ar.) Bununla beraber.

mâ‘adâ: (Ar.) –den başka, –den gayri.

ma‘îşet: (Ar.): Yaşamak için gerekli olan şeyler, geçim, dirlik.

ma‘lûl: (Ar.) Hasta, sakat, illetli.

mâdûn: (Ar.) 1.Alt taraf, alt. 2.Mevki, rütbe, seviye, servet vb. bakımından aşağı durumda olan kimse.

mahall-i telâkî: (Ar.) Buluşma, kavuşma yeri.

mahkûk: (Ar.) Sert bir yüzey üzerine çelik kalemle kazılmış veya kabartma şeklinde yazılmış olan, işlenmiş, resmedilmiş, hakkolunmuş.

makarr: (Ar.) Durulan, karar kılınan yer.

mâlâmâl: (Fars.) Ağzına kadar dolu, dopdolu, lebâlep.

mâmelek: (Ar.) Bir kimsenin sâhip olduğu her şey, varı yoğu, mal varlığı.

mastaba: (Ar.) Duvara bitişik tahta kanape, peyke, sedir, kerevet.

masûn: (Ar.) Korunmuş, muhâfaza edilmiş, mahfuz, emin.

maşlak: (Ar.) Daha çok Araplar’ın ileri gelenlerinin giydiği, bütün vücûdu örten uzun ve kolsuz üstlük, harmâni.

mat‘ûm: (Ar.) Yenilen, yenilecek şey, yemek.

mazanne: (Ar.) Evliyâdan olduğu zannedilen, ermiş sanılan, haklarında iyi zan beslenen kimseler.

me‘âd: (Ar.) Dönüp gidilecek, dönülecek olan yer.

me‘âliyyât: (Ar.) Yücelikler, şerefler, ululuklar, yüce ve üstün dereceler.

me‘âşir: (Ar.) İnsan toplulukları, cemiyetler.

me’cûr: (Ar.) Yaptığı iyilik veya hizmetin karşılığını almış olan, sevap kazanan, ecir ve mükâfâta nâil olan.

me’haz: (Ar.) Bir eser yazılırken başvurulan, yararlanılan kaynaklardan her biri.

me’hûz: (Ar.) Başka bir yerden alınmış, aktarılmış, nakledilmiş.

me’lûf: (Ar.) Ülfet etmiş, alışmış, alışık.

me’vâ: (Ar.) Sığınacak yer, makam, yurt, mesken.

mebhas: (Ar.) Üzerinde araştırma ve tartışma yapmaya değer konu, yazı, makāle veya herhangi bir konuyla ilgili bölüm, fasıl, bahis.

mebhût: (Ar.) Şaşmış, şaşırmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran, mütehayyir.

meczûm: (Ar.) Kesin karara bağlanan, apaçık bilinen, belli olan, mâlûm.

mefkûd: (Ar.) Mevcut olmayan, bulunmayan, yok.

mefsedet: (Ar.) Kötülük, fenâlık, fitne, fesat; bunlara sebep olan azdırma, kışkırtma, münâfıklık etme gibi ahlâk dışı her türlü davranış.

meftûr: (Ar.) Bıkmış, bezmiş, usanmış, ümitsiz, yılgın.

mehâbet: (Ar.) Büyük ve heybetli kimseler veya şeyler karşısında duyulan çekinme ve korku hissiyle karışık saygı.

mehmâemken: (Ar.) Mümkün olduğu kadar, olabildiği kadar, imkân ölçüsünde, mümkün mertebe.

meknûz: (Ar.) Hazîneye konan, hazînede gizlenen, gömülü olan (altın, gümüş vb.).

melhame: (Ar.) Kanlı savaş, çok şiddetli muhârebe.

menhî: (Ar.) Dînin yasakladığı, nehyettiği şey, yasak.

mensî: (Ar.) Unutulmuş, hatırdan çıkmış.

mercûh: (Ar.) Daha çok beğenilen, üstün tutulan, tercih edilen.

mesâha: (Ar.) Arâzi, arsa, ev vb. yerleri alan ölçüleriyle ölçme.

mesâr: (Ar.) Sevinçler, meserretler.

meskûkât: (Ar.) Damgalanmış, üzerine sikke vurulmuş mâdenî paralar, sikkeler, akçe çeşitleri.

meskût: (Ar.) Söylenmemiş, hakkında konuşulmamış, sükût edilmiş.

mest-âver: (Fars.) Sarhoşluk veren.

mestî: (Fars.) Mest olma, sarhoşluk.

meşakk: (Ar.) Sıkıntılar, zorluklar, zahmetler, mihnetler.

meşbû‘: (Ar.) Dopdolu hâle gelmiş, dolmuş, dolu.

meşcer: (Ar.) Ağacı bol olan, ağaçlık yer, koru.

meşîme: (Ar.) Memelilerde cenîni anneye bağlayan, beslenmesini, solunumunu sağlayan, esnek, değirmi bir et parçası biçimindeki organ.

meşkûk: (Ar.) Şüphe edilen, hakkında şüpheye düşülen, şüphe uyandıran, şüpheli.

mevâni‘: (Ar.) Bir şeyin olmasını veya yapılmasını önleyen şeyler, engeller, mâniler.

mevzî‘î: (Ar.) Bir yere âit ve mahsus olan, yaygın olmayan, yöresel.

mezâhim: (Ar.) Sıkıntılar, eziyetler, güçlükler, zahmetler.

mi‘yâr: (Ar.) Bir kimseyi veya bir kavramı değerlendirebilmek yâhut hakkında doğru hükme varabilmek için başvurulan, herkes tarafından kabul edilmiş, yerleşmiş prensip, ölçü, kıstas, kriter.

mu‘âdele: (Ar.) İki şey arasındaki denklik, berâberlik, eşitlik, muâdelet.

mu’âhaze: (Ar.) Paylama, azarlama, çıkışma, kınama.

mu‘akkib: (Ar.) Peşi sıra giden, ardına düşen, ardından gelen, tâkip eden kimse.

mu‘annidâne: (Ar.) İnatçı bir kimseye yakışır tarzda, inatla.

mu‘âraza: (Ar.) Söz veya fikirle birbirine karşı çıkma, karşı koyma, muhâlefet.

mu‘attal: (Ar.) Bırakılmış, terkedilmiş, kullanılmaz, iş görmez veya işe yaramaz duruma gelmiş.

mu‘attal: (Ar.) Bırakılmış, terkedilmiş, kullanılmaz, iş görmez veya işe yaramaz duruma gelmiş.

mu‘âvenet: (Ar.) Yardım.

mu‘avvec: (Ar.) Düz olmayan, döne döne veya büküle büküle giden.

mu‘dil: (Ar.) İçinden çıkılmaz, karmaşık, güç, zor, çetin.

mûcib: (Ar.) Sebep olan, gerektiren.

muhâcim: (Ar.) Hücum eden, saldıran.

muhâmî: (Ar.) Koruyan, himâye eden.

muhassenât: (Ar.) İyi ve güzel huylar, hayırlı, faydalı işler, iyilikler, güzellikler.

muhât: (Ar.) Çevresi kuşatılmış, etrâfı sarılmış.

muhikk: (Ar.) Hakka uygun olan, haklı, doğru, yerinde.

muhrik: (Ar.) 1.Yakan, yakıcı. 2.Gönül yakan, yürek sızlatan, dokunaklı.

muhteriz: (Ar.) Çok ince düşünmek yüzünden aşırı derecede ölçülü hareket eden, çekingen.

muka‘‘ar: (Ar.) Kenarlardan başlayıp ortaya doğru çukurlaşan, ortası çukur olan.

mukârenet: (Ar.) 1.Bir yere veya bir araya gelme, kavuşma, yakınlaşma, bitişme, bitişiklik. 2.Birbirine uygun olma, uygunluk.

mûmâ ileyh: (Ar.) Adı geçen, sözü edilen (kimse).

musahhar: (Ar.) Boyun eğdirilmiş, emir ve itâat altına alınmış.

musâra'a: (Ar.) 1.Güreş tutma, güreşme, güreşçilik, pehlivanlık. 2.Mücâdele, didişme, savaşma.

mustalah: (Ar.) Herkesin kolayca anlayamayacağı kelime ve terimlerle dolu, ağdalı, ıstılâhlı.

mutî': (Ar.) Uyan, itâat eden, boyun eğen, tâbi olan.

muttarid: (Ar.) Düzenli bir şekilde, hiç değişmeden birbiri ardınca olan, tek düze sürüp giden, monoton.

mü'eddî: (Ar.) Meydana gelmesine sebep olan, doğuran, sebebiyet veren.

mü'evvel: (Ar.) Yakıştırma ve yorumlama yoluyla gerçek anlamından başka bir anlam verilmiş, tevil edilmiş.

müctenib: (Ar.) Sakınan, çekinen, uzak duran, bir tarafa çekilip karışmayan.

müftekir: (Ar.) Bir şeye ihtiyaç duyan (kimse), muhtaç.

müheyyâ: (Ar.) Hazır, âmâde.

mühlik: (Ar.) Öldürücü, helâk edici.

mümâna'at: (Ar.) Karşı çıkma, engelleme, mâni olma, muhâlefet.

mümârese: (Ar.) Bir iş ve sanatla devamlı meşgul olmanın kazandırdığı alışıklık, ustalık, mahâret, hüner.

mümehhed: (Ar.) Payanda.

mün'adim: (Ar.) Arkadaşlık eden kimse, dost, nedim.

münâza'a: (Ar.) Ağız kavgası, çekişme, münâkaşa.

münâza'un fîh: (Ar.) Üzerinde ihtilâf edilen, tartışılan (şey), münâzaalı, ihtilâflı.

müncer: (Ar.) Bir duruma veya şeye varıp son bulan, … ile sonuçlanan.

münkâd: (Ar.) Boyun eğen, boyun eğmiş, râmolmuş, tâbi, itâatkâr.

münkasım: (Ar.) Kısımlara ayrılmış, bölünmüş, taksim edilmiş.

münteşir: (Ar.) Yayılmış, yaygın.

müsmir: (Ar.) İyi bir sonuca ulaştıran, müspet netîce veren, semereli.

müstahsil: (Ar.) Mahsul yetiştiren kimse, üretici.

müstakar: (Ar.) Düzenli bir şekilde devam eder duruma gelmiş, bir karar üzerine olan, dengeli, istikrarlı.

müstehlik: (Ar.) Tüketici.

müstelzim: (Ar.) Gerekli kılan, gerektiren (şey).

müstetir: (Ar.) Gizlenen, gizli, saklı.

mütegallib: (Ar.) Zorla hüküm süren, baskıyle hükmü altına alan, zorbalık eden, zorba.

mütegâyir: (Ar.) Uymayan, bağdaşmayan, aykırı, zıt, muhâlif.

mütehallî: (Ar.) Süslenen, süslenmiş, bezenmiş, donanmış.

müteharrik: (Ar.) Hareket eden, hareket hâlinde olan.

mütehayyir: (Ar.) Şaşmış, şaşırmış, hayrete düşmüş.

mütehayyiz: (Ar.) Bir yer tutan, boşlukta bir yer kaplayan.

mütehevvir: (Ar.) Çabuk sinirlenen, öfkesine hâkim olamayan, öfkeli, kızgın.

müteheyyic: (Ar.) Heyecana gelmiş, heyecanlanmış, heyecanlı.

mütekallis: (Ar.) Kasılmış, gerilmiş, gergin.

mütelâtım: (Ar.) Birbirine çarpan, çarpışan, çalkalanan, çalkantılı, dalgalı.

mütemâsil: (Ar.) Birbirine benzeyen, benzer, eş.

mütena'im: (Ar.) Nîmet, bolluk ve refah içinde yaşayan, nazlı yetişmiş.

müterâfık: (Ar.) Birlikte, bir arada bulunan.

müteşerri': (Ar.) Şerîata uyan, şerîat hükümlerine göre hareket eden.

mütevâlî: (Ar.) Birbiri ardınca olan, peş peşe gelen, aralıksız devam eden, devamlı.

müz'ic: (Ar.) Rahatsızlık veren, huzursuz eden, sıkıcı, bunaltıcı, bıktırıcı.

N

nâ-mer'î: (Ar.) Gözle görülemeyen, görülemeyen.

nâ'î: (Ar.) Kara haberci, vefât haberi veren.

nâka: (Ar.) Dişi deve.

nakâ'is: (Ar.) Eksiklikler, noksanlıklar.

nâmiye: (Ar.) Büyüme, gelişme, yerden bitme hassası.

natürizm: (Fr.) Bâzı tabiat unsurlarını (güneş, yıldızlar, ateş vb.) ilâhlaştırarak onlara tapmayı esas alan dînî anlayış.

nazîr: (Ar.) Benzer, eş.

nebe'ân: (Ar.) Çıkma, kaynaklanma, neşet etme.

nesak: (Ar.) Tarz, üslûp, yol, tertip, nizam.

neyyir: (Ar.) Parlak, nurlu.

nikâb: (Ar.) Örtü, perde.

nisvân: (Ar.) Kadınlar.

nûşîn: (Fars.) Tatlı, hoşa giden, hoş.

nümâyân: (Fars.) Görünen, meydanda olan, ayan, âşikâr.

O

ongun: Uğurlu, kutlu, bereketli, verimli.

P

pahta: Pamuk.

patriyarkal: (Fr.) Soyda esas olarak babayı kabul etme ve âilede çocukları baba soyunun malı sayma esâsına dayanan (âile), pederşâhî.

pederşâhî: (Fars.) Soyda esas olarak babayı kabul etme ve âilede çocukları baba soyunun malı sayma esâsına dayanan (âile), ata erkil, patriarkal.

pejmürde: (Fars.) Eski püskü, pis, yıpranmış, yırtık.

penâh: (Fars.) Sığınacak yer, melce.

pertev: (Fars.) Işık, parlaklık.

pîrây: (Fars.) Tezyîn eden, süsleyen, donatan.

pîş: (Fars.) Ön, ön taraf.

pişvâ: (Fars.) Önder, başkan, reis.

plebisit: (Fr.) Bir konu veya kimse hakkında halkın oyuna baş vurma, halk oylaması.

pösteki: (Fars.) Tüylü hayvan postu, özellikle koyun ve keçi postu.

pûyân: (Fars.) Koşan, koşucu.

R

ra's-i kâr: (Ar.) İşin başı.

ra'şân: (Ar.) Titreyen, titrek.

ra'şe: (Ar.) Titreme, titreyiş.

rahîk: (Ar.) Saf, duru ve kokulu şarap.

rahnedâr: (Fars.) Zarâra uğramış.

rasîn: (Ar.) Sağlam, dayanıklı, metin, muhkem.

râz: (Fars.) Gizlenen şey, sır.

re'y-i 'âm: (Ar.) Genel oy.

resânet: (Ar.) Sağlamlık, dayanıklılık.

reviş: (Fars.) Yürüyüş, gidiş.

revzen: (Fars.) Pencere.

rıdâ': (Ar.) Süt emme.

rıfk: (Ar.) Huyda ve hareketlerde yumuşaklık, nezâketle davranma, yavaşlık, mülâyimlik.

ric'î: (Ar.) Ricatla, geri dönmeyle ilgili.

rişte: (Fars.) Bağ, alâka, râbıta.

rüchân: (Fars.) Üstün olma, üstünlük.

rüşeym: (Ar.) Oğulcuk, embriyon.

S

sa‘bü’l-mürûr: (Ar.) Geçmesi zor olan.

sâ‘ika: (Ar.) Yıldırım.

sâdegî: (Fars.) Sâdelik, düzlük, süssüzlük.

sadme: (Ar.) Hızla vurma, çarpma.

sahâvet: (Ar.) Cömertlik, el açıklığı.

sakîl: (Ar.) Tartıda ağır gelen, ağır.

salâbet: (Ar.) İnanç ve ahlâk üstünlüğünden doğan kuvvet, sebat, sağlamlık, metânet.

sâldîde: (Fars.) Yaşlanmış, kocamış, çok yaşlı, salhurde.

sâmân: (Fars.) Servet, zenginlik.

samedânî: (Ar.) Samed ile, gücü, yüceliği sonsuz olan Allah ile ilgili.

sârî: (Ar.) Birinden diğerine geçen, yayılan, sirâyet eden, nüfuz eden.

sayrûret: (Ar.) Olma, kılınma, bir durumdan başka bir duruma geçme.

sebkat: (Ar.) Geçme, önceden olma, cereyan etme.

sehâb: (Ar.) Bulut.

sekene: (Ar.) Bir yerde oturanlar, ikāmet edenler.

semnâk: (Ar. *semm* ve Fars. *-nâk*) Zehirli.

sergüzeştcû: (Fars.) Mâcerâ arayan.

sermedî: (Ar.) Sonsuz, ölümsüz, ebedî, bâkî.

sevâ’ik: (Ar.) Sebepler, sâikler.

seylâb: (Ar.) Sel suyu, sel, su baskını, taşkın.

seyyâl: (Ar.) Akan, akıcı.

sıyânet: (Ar.) Koruma, muhâfaza, himâye.

stele (stel): (Fr.) Dikilitaş.

su‘ûd: (Ar.) Yükseğe, yukarıya çıkma, yükselme, yücelme.

sübaşı: (Ar.) Şehirlerde kadıların emrinde bulunan, güvenlik ve belediye işleriyle görevli zâbıta memurlarının başı.

Ş

şa‘beze: (Ar.) El çabukluğu, hokkabazlık.

şâhrâh: (Fars.) Doğru ve açık yol, selâmet yolu.

şe'niyyet: (Ar.) Gerçeklik, realite.

şebhûn: (Fars.) Gece baskını.

şegaf: (Ar.) Aşırı sevgi, mecnunca, çılgınca sevme.

şehâmet: (Ar.) Zekâ ile berâber olan cesâret, aklın kontrolünde olan yiğitlik.

şerâr: (Ar.) Kıvılcım.

şev: (Fars.) İnişli yer, bayır.

şihâb-ı sâkıb: (Ar.) Karanlığı delip geçen, akan, kayan yıldız.

şiryân: (Ar.) Atar damar.

şitâbân: (Fars.) Koşan, acele ile giden, seğirten.

şu'ûn: (Ar.) İşler, olan şeyler, olaylar, hâdiseler.

şükûh: (Fars.) Ululuk, azamet, haşmet.

şütûm: (Ar.) Sövüp saymalar, küfürler.

T

ta'affün: (Ar.) Çürüme sonucu kokma, bozulma.

ta'ayyüş: (Ar.) Yaşama, geçinme, maîşet.

ta'lîk: (Ar.) Asma, asılma.

ta'mîk: (Ar.) Bir meseleyi iyice, esâsını anlayacak şekilde inceleme, araştırma.

tâb: (Fars.) Güç, kuvvet, tâkat.

tağşîş: (Ar.) Bir şeyin içine başka bir şey karıştırma.

tahassüs: (Ar.) Duygulanma.

takallüs: (Ar.) Asabî ve rûhî bir gerginlikten veya başka sebeplerden ileri gelen kas çekilmesi, kasılma.

tâli': (Ar.) İnsanın başına gelmesi takdir edilen iyi veya kötü durumlar, baht, şans, tâli.

tamâ': (Ar.) Aç gözlülük, tamah.

tarh: (Ar.) (Vergi için) Koyma.

tarh: (Ar.) Bahçelerde çiçek dikmek için ayrılmış, çiçek dikilmiş yer.

tarraka: (Ar.) Gümbürtü.

tasmîm: (Ar.) Kesin olarak kararlaştırma, kat'î olarak niyet etme.

te'addî: (Ar.) 1.Birinin hakkına tecavüz etme, saldırma. 2.Zulmetme, hak ve insaf sınırını aşma.

te'ehhül: (Ar.) Evlenme.

te'emmül: (Ar.) İyice, etraflıca düşünme.

teb‘îd: (Ar.) Uzaklaştırma, kovma.

teba‘iyyet: (Ar.) Uyma, tâbi olma.

tebâyün: (Ar.) İki şey arasındaki aykırılık, zıddiyet, karşıtlık.

tebcîl: (Ar.) Ululama, ağırlama, saygı gösterip ikram etme.

tecemmül: (Ar.) Süslenme, süs.

tecvîf: (Ar.) Oyma, oyuk hâline koyma.

tefahhus: (Ar.) İyice, etraflıca araştırma.

tefâvüt: (Ar.) İki şey arasındaki fark, farklılık.

tefelsüf: (Ar.) Filozoflaşma, filozof gibi sözler söyleme.

teferrüs: (Ar.) Sezme, farkına varıp anlama, firâset ve zekâ ile sezinleme.

tefevvuk: (Ar.) Üstün olma.

tegaddî: (Ar.) Beslenme.

tehaffuz-ı nefs: (Ar.) Kendini koruma.

tehammür: (Ar.) Mayalanma.

tehâşî: (Ar.) Korkma, sakınma, çekinme.

tehyi’e: (Ar.) Hazırlama, hazırlanma.

tekâfü’: (Ar.) Birbirine denk, eşit olmak.

tekâlîf: (Ar.) Teklifler, yükümlülükler.

telâtum: (Ar.) Dalgalanma.

telebbüs: (Ar.) Giyme, giyinme.

telefât: (Ar.) Savaş ve âfetler sebebiyle uğranılan can kaybı.

telhîs: (Ar.) Uzun bir şeyi özetleme, hulâsa etme.

temâdî: (Ar.) Uzama, sürüp gitme, devam edegelme.

temessül: (Ar.) Bir şey veya kimseye benzeme, uyma.

temevvücât: (Ar.) Dalgalanmalar, çalkalanmalar.

temhîd: (Ar.) Sözü uzatma, yayma.

tena‘um: (Ar.) Nîmet ve bolluk içinde bulunma.

tenâfî: (Ar.) Birbirini nefy etmek ve birbirine muhalif ve zıt olmak.

tenâhî: (Ar.) Bitme, tükenme.

tenebbüt: (Ar.) (Bitki için) Yerden bitme, çimlenme, yeşerme.

terâkümât: (Ar.) Yığılmalar, birikmeler.

terfîh: (Ar.) Bolluk içinde yaşatma, rahat yaşamasını sağlama.

tergîb: (Ar.) İsteklendirme, arzu ettirme, istek verme.

tesallüb: (Ar.) Katılaşma, katı duruma gelme, sertleşme.

teselsül: (Ar.) Kesintisiz olarak birbirini tâkip etme, zincirleme devam etme.

teshîr: (Ar.) Sihir yapma, büyü yapma

teslîh: (Ar.) Silâhlandırma.

tev'em: (Ar.) İkiz.

tevahhuş: (Ar.) Yabânî hayvanlar gibi ürkeklik gösterme, ürkme.

tevbîh: (Ar.) Azarlama, paylama.

tezlîl: (Ar.) Hor ve hakir görme, horlama, aşağılama, tahkir etme.

tufeylî: (Ar.) Başkasının sırtından geçinen (kimse).

tuhfe: (Ar.) 1.Hediye. 2.Hoşa giden (güzel şey).

U

ufûl: (Ar.) 1.Batma, gözden kaybolma. 2.mec.Ölme, ölüm.

'ukûbet: (Ar.) Ceza.

'ulüv: (Ar.) Ululuk, büyüklük, yücelik.

'ulvî: (Ar.) Yüce, yüksek.

'umde: (Ar.) İlke, prensip.

'umk: (Ar.) Derinlik.

'urûc: (Ar.) Yukarı çıkma, yükselme.

V

va'îd: (Ar.) İyiliğe yöneltmek ve kötü şeylerden sakındırmak için bir kimseyi cehennem azâbı ile korkutma.

varyete: (Fr.) Şarkı, dans, hokkabazlık, akrobasi vb. birbirine bağlı olmayan çeşitli oyun ve numaralardan meydana gelen gösteri.

vegâ: (Ar.) Savaş, cenk.

vehle-i ûlâ: (Ar.) İlk an, ilk bakış.

vetîre: (Ar.) Üslûp, tarz.

vezân: (Fars.) Esen, esici.

vikâye: (Ar.) Koruma, gözetme, kayırma.

Y

yed-i tûlâ: (Ar.) Bir alanda çok geniş ve tam bilgi.

yübûset: (Ar.) Kuruluk.

Z

zaferyâb: (Ar. *zafer* ve Fars. *-yâb*) Zafere erişen, üstün gelen, başarı gösteren (kimse).

zamîme: (Ar.) Bir şeye katılan, eklenen şey.

zecir: (Ar.) Engel olma, yaptırmama.

zemmâmdârân: (Ar. zemmâm ve Fars. -dâr ve -ân) Çekiştiren kimseler, dedikoducular.

zerbûl: (Ar.) Bir çeşit ayakkabı.

zevrak: (Ar.) Kayık.

zeyğ: (Ar.) Yoldan sapma, dalâlete düşme.

zımân: (Ar.) Kefil olma, kefil.

zî-nüfûz: (Ar.) Sözü geçen, sözünü geçirme gücü olan.

zîhayât: (Ar.) Canlı, hayatta olan.

zincîr-bend: (Fars.) Zincirle bağlanmış (kimse).

zu‘m: (Ar.) Zan, bâtıl zan, boş inanç.

DİZİN

1. SAYININ DİZİNİ

A

‘Abâdile 1
‘Aden 20
Afrika 4
Ahlâk-ı Celâlî 30
Ahmed bin Ebî Usaybi‘a el-Hazrecî 31
Aksungur 21
‘Allâme Kutb-ı Şîrâzî 29
Alparslan 21
Altuntaş 21, 22, 23
‘Amr ibnü’l-‘Âs 1
Anadolu 17, 20, 23, 25
Antakya 21, 23, 24, 25, 27
Aristo 8, 27, 28
Asya 4, 20
Avrupa 4, 7, 8, 9, 10, 18, 23, 28
Âzerbaycan 21, 26, 32

B

Bağdâd 21
Baldak 24
Bedir 2
Bedreddîn Simâvî 28
Belek 24
Benî Ümeyye 4
Birecik 24
Boemon 25
Bokrat [Hipokrat] 8
Bolşevizm 10
Bozan 21
Buhârî 1

C

el-Cezîre 20, 21, 23, 27
Cenâhü’d-Devle Hüseyin 24
Cigermiş 22, 26
Cihânnümâ 32

Ç

Çîn 4, 20

D

Dekart [Descartes] 14
Dımaşk 21, 24, 25
Dicle 22
Diyâr-ı Bekr 21, 24
Dukak bin Tutuş 24

E

Ebû ‘Ubeyde 2
Ebû Hureyre 1
Ebûbekir es-Sıddîk 2, 32
Emîr Kıfcak 23
Endülüs 4, 29
Erba‘în 1
Erbil 20, 23
Evdahu’l-Mesâlik 32

F

Fârâbî 28

G

Gıyâseddin Muhammed Tayyâr 26
Godfrey 25
Gürboğa 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26

H

Habeş 2, 31
Hakkârî 20
Haleb 21, 25, 27
Harran 22, 24
Hemedân 26
Hikmetü'l-İşrâk 31, 32
Hind 4, 5, 21, 31
Hoy 26
Humâr Tekin 26
Humus 24

I

'Irâk 20, 21, 23, 26, 32

İ

Îrân 20, 26
Isfahan 21
İbn Hacer el-Heytemî 2
İbn Hacer 2, 5, 6
İbn Hallikân 31
İbn Havkal 32
İbn Rüşd 28
İbn Seb'în 29, 30
İbn Sînâ 28
İbn Tufeyl 29
İbrâhîm bin Kureyş 'Ukaylî 21
İmâm Nevevî 1
İskenderâniyye 28
İstanbul Boğazı 20
İşrâkiyye 27, 28, 29, 30
İzmirli İsmâ'il Hakkı 29

K

Kafkasya 20
Kant 15
Karaca 24
Keşiş 8
Keyf 23, 24
el-Kindî 28
Kitâbü Fethu'l-Mübîn 2

L

Lübâb 32

M

Mardin 23
Me'mûn 27
Melik İsmâ'îl bin Yâkûtî es-Selçûkî 21
Melik Mevdûd Selçûkî 26
Merc-i Dâbık 24
Meşşâ'iyye 27, 28, 29
Mevlânâ 29
Mısır 1, 2, 8
Monlâ Fenârî 29
Mu'cemü'l-Büldân 32
Muhakkik Devvânî 29, 30
Muhammed bin Müslim el-'Ukaylî 22
Muhyiddîn-i 'Arabî 29, 30
Musul 20, 21, 22, 23, 26, 27
Mutârahât 31, 32
Müslim 1, 2, 18, 22

N

Nasîr-i Tûsî 30
Nefehât 31
Normanlar 25
Nusaybin 20, 22, 23

O

Oklidis [Öklid] 12
Orta Asya 20
‘Osmân Gâzî 4

P

Piyer Lermit 24
Polad 24

R

Rey 26
Rıdvan bin Tutuş 21
Rıhbe 20, 23
Roma 8
Russo 15
Rusya 10

S

Sabâve 26
Sâlih Zekî Bey 12
Samsat 24
Sebük Tekin 4
Sen Bartelmi 24
Sepîdrûz 26
Sincar 23
Sökmen bin Artuk 24, 25
Sultân ‘İmâdü’d-dîn 32
Sultân Berkyaruk 21, 23, 25, 26, 27
Sultân Kılıçarslan-ı Evvel 23
Sultân Melikşâh 20, 26
Sultân Tutuş bin Alparslan 21
Sultâniyye 32
Sungurca 26
Sûriye 23, 25
Suruç 24
Sühreverdî 29, 20, 31, 32

Ş

Şâm 21, 24, 25
Şehrezûr 20, 23
Şemseddîn Sâmî Bey 32
Şemseddîn Şehrezûrî 30

T

Tabakâtü’l-Etibbâ 31
Takvîmü’l-Büldân 32
Tancred 25
Târîh-i Felsefe 16, 31
Târîh-i Yâfi‘î 31
Tuğtekin 24, 25
Türkmen Mûsâ 23

U

Uhud 2
‘Ukayl 20
Urfa 21, 24

V

Vefeyâtü’l-A‘yân 31

Y

Yağısıyan 21
Yahyâ bin Habeş bin Emîrek 31
Yâkût-ı Hamevî 32
Yunanistan 8

Z

Zerdüşt 28

2. SAYININ DİZİNİ

A

‘Abdullah bin ‘Abbâs 43
‘Abdullâh bin ‘Abdillâh bin ‘Utbe 43‘
‘Abdullâh el-Ensârî 63
‘Acemistân 64
Amerika 39
Anglosakson 39
Anibal [Hannibal] 58
Annette Beveridge 64
Antakya 47
‘Arabistân’ın Kalbi 64
el-‘Arîş 47
Asya 40, 60
‘Avârifü’l-Ma‘ârif 54
Avrupa 40, 55, 63, 64

B

Babinger 54, 55, 56
Bağdâd 54, 55
Bahr-i Ahmer 64
Bahreyn 64
Bahtiyârî 64
Basra 64
Bedehşânî 64
Bedir 45
Bedreddîn ‘Aynî 43
Benî Asfar 47
Beyrut 58
Bizans 43, 46, 58, 59, 61
Buhâra 55
Buhârî 45
Bursa 58, 59, 60, 61, 62

C

Câmî 55, 63
Cebel-i Tay 47
Cermen 39
Cidde 64

Ç

Çelebi Mehmed 61

D

Dergâh Mecmû‘ası 54
Devvânî 56
Dımaşk 47
Dihye 46

Dîvân-ı Kays bin el-Hâtim 63
Domaniç 59

E

Ebû Dâvûd 43
Ebû Hafs ‘Ömer Sühreverdî 55
Ebû Süfyân 43, 44, 45, 46
Ebû’l-Yemân el-Hakem bin Nâfi‘ 43
Ebû’n-Necîb ‘Abdülkâhir Sühreverdî 55
Ebûbekir Bâkıllânî 53
Edgar Bloşe [Edgar Blochet] 63
Edirne 59
Eflâtun 58
el-Hakîm Câmi‘i 63
Empedokles 58
Ertuğrul 62
Etyen dö Bizans 58

F

Fahr-ı Râzî 53, 54, 56
Fırat 47
Filbi [Philby] 64
Fransa 35

G

Gazzâlî 53
Geylân 56
Göksu 61

H

Hail 64
Hâris bin ‘Abdül‘uzzâ 47
Havrân 46
Haydarâbâd 63
Hendek 45
Herakliyus 43
Herat 63
Heyâkilü’n-Nûr 56
Hicâz 46, 64
Hikmetü’l-İşrâk 54, 55
Hudeybiye 44, 45
Humus 47, 48
Huzâ‘a 47
Hüdâvendigâr 62
Hz. Mûsâ 58

I

‘Irâk 64
Isfahân 56, 63
Istırabon [Strabon] 58

İ

İbn Ebî Kebşe 47
İbn Fârız 53
İbn Nâtûr 47
İbn Reşîd 64
İbn Seb‘în 53
İbn Su‘ûd 64
İbn Teymiyye 53
İliyâ 44, 47
İlyâs Velî 61
İskenderâniyye 58
İstanbul 61
İşrâkiyye 54, 56, 57, 58
İvanof [İvanov] 63
İzmit 59
İznik 59

J

Josef Domayster 35

K

Ka‘be-i Mu‘azzama 63
Karacahisar 59
Kartaca 58
Kayı 52, 59
Keşiş 59, 60, 61, 62
Kitâbü’d-Düveli’l-İslâm 63
Kitabü’l-Beyân ve’t-Tebyîn 55
Krezvel [Creswell] 63
Kudüs 43, 47
Kureyş 43, 44, 47
Kütüb-i Sitte-i Sahîha 43

L

Latin 39
Lorimer 64

M

Ma‘mer 48
Madaglaştî 64
Makrîzî 63
Medrese-i Nizâmiyye 54
Mekke 43, 53, 54
Merâğa 56
Mısır 58, 63
Muhammed Harzemşâhî 54
Muhammed Nûrbahş 55
Muhassal 54
Muhyiddîn-i ‘Arabî 57
Murâdiyye 60, 61
Müslim 43, 52

N

Nâsır 54
Necid 54
Nefehât 55, 63
Nefehâtü’l-Üns 63
Nesâ’î 43
Nilüfer Çayı 60
Nûrbahşiyye 54, 55

O

Ogüst Komt [Auguste Comte] 35
‘Osmân Gâzî 59

P

Pisagoras 58

R

Riyâd 64
Roma 47, 58, 59
Rûmeli 59
Rûmiyye 47, 50

S

Sahîh-i Buhârî 43
Sahrâ-yı Kebîr 64
Sâlih bin Keysân 48
Sangâtır 47
Sedbaşı 61
Söğüd 59
Sultân Cem 61
Sühreverdiyye 54, 55
Şâm 35, 38, 44, 46, 47, 60

Ş

Şehâbeddîn Ebû Hafs Sühreverdî 54
Şehzâde Mustafâ 61
Şemseddîn Muhammed bin Ahmed ez-Zehebî 63
Şeyh ‘Attâr 55
Şeyh Bedreddîn 54, 57
Şeyh Sa‘dî 55
Şeyh Zahîrü’l-Fârisî 56

T

Tâ’if 64
Tabakât 63
Târîh 64
Tezkire 55
The Journal of The Royal Asiatic Societz 63
Tirmizî 43
Trajan 58

U

Uhud 45
Ulu Câmi‘ 61

V

Vâdi-i Devâsîr 64
Vefîk Paşa 60

Y

Yâfi‘î 55
Yenişehir 59, 62
Yeşil Câmi‘ 61
Yıldırım Bâyezîd Câmi‘i 61
Yûnus 48

Z

Zührî 43, 48

3. SAYININ DİZİNİ

A

‘Akîde-i Hameviyye 69
Âzerbaycan 73, 74, 75

B

el-Bâkıllânî 78, 79, 80
Baybars el-Çâşnigîr 69
Belbîs 70
Bergson 65, 66, 67
Berkyarukşâh 75
Besâ’ir 74
Büzürcmihr 76

C

Cebel 73, 75

D

Dımaşk 68, 70, 71, 72
Dînî Tecrübeler 66
Düleym 70
ed-Dürerü’l-Kâmine 69

E

Ebû ‘Abdillâh Muhammed 68
Ebû Hayyân 71

Ebû'l-Hasen el-Eş'arî 78
Eflâtun 76
el-Kazvînî 69
Emîr Kemâleddîn Kâmyâr 75
Empedokles 76
Erdistân 75
Ezher 74

F

Fahreddîn Râzî 73, 79, 80
Fırât 75
Fisagorat [Pisagor] 76

G

Gazzâlî. 79, 80, 81

H

Haleb 74
Hamdî Efendî 65
Harb-i 'Umûmî 65
Harran 68
Hegel 66
Hikem 70
Hikmetü'l-İşrâk 75
Hürmüz 76

I

Isfahân 73, 74, 75

İ

İbn Hacer 69
İbn Mücâhid 78
İbn Sehlân Sâvî 74
İbn Teymiyye 67, 68, 69, 70, 71, 81
İmâm Zehebî 71
İmâmü'l-Haremeyn 79, 80

K

Kâhire 69, 70, 71, 72
Kâsım Ebû Belâ 68
Kemâlü'd-dîn Zemlekânî 71
Kitâb-ı 'Azîz 69
Kitâbü'ş-Şâmil 79
Kondiyak [Condillac] 66
Konfor İnsânları 65
Konya 75, 84

M

Mecdüddîn Cîlî 73
Merâga 73, 74, 75
Metâlib ve Mezâhib 65
Mısır 72, 74, 89
Miftâhu's-Sa'âde 74
Minhâcü's-Sünne 70
Muhammed 'Abduh 74
Muhyiddîn ibn 'Arabî 69
Müslim bin 'Allân 68

N

Nasr el-Menbecî 69
Necmü'd-dîn bin Sasrî 69
Nûreddîn Atabek Zengî 75

P

Pol Jane [Paul Janet] 65

R

Rosso [Rousseau] 66

S

Seay [Seailles] 65

Sıvânü'l-Hikme 74

Sultân Kılıçarslan 75

Ş

Şâm 70, 74, 79

Şehâbeddîn Sühreverdî 73, 75, 89

Şehrezûrî 74, 75, 76, 89

Şekîb Bey 65, 66, 67

Şemseddîn İbnü'l-Harîrî 68

Şerâfüddîn el-Harâbî 70

T

Tâcüddîn İbn 'Atâ 70

Takiyyüddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmed 68

Târîh-i Hükemâ 74

Taşköprîzâde 74

V

Vilyam Ceymis [William James] 65, 66, 67

Z

Zahîrüddîn Fârisî 73

Zeynüddîn bin Mahlûf 69, 70

4. SAYININ DİZİNİ

A

Ahlâk-ı 'Alâ'î 100

B

Baraba 114

Barabinçi 114

Ç

Çerkesistân 105

Çîn 114, 116

Çungar 114, 115

E

Eflâtun 110

F

Ferîd Bey 100

H

Hakîm Senâ'î 109

Hazret-i İbrâhîm 110

İ

İbn Teymiyye 106, 108

İrtiş 114

K

Kınalızâde 'Alî Efendi 100

Kırgız 114, 115, 116, 117

Küçük Altay Dağları 114

L

Laypnic [Leibniz] 100

M

Malebranş [Malebranche] 100
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî 110
Mısır 104, 105
Mu‘tezile 100
Muvâfakatü Sarîhi’l-Ma‘kûl li-Sahîhi’l-Menkûl
Mücâhid 106

N

Nûşîrevân 103

R

Russo [Rousseau] 103

S

Sayansk 114
Sibirya 114, 116
Sokrat 104

T

Tolstoy 103

U

Ural 114, 121

Y

Yenisey 114, 116
Yuvâkit 11

5. SAYININ DİZİNİ

A

Ahlâk-ı Nâsirî 132
‘Alâ’eddîn Muhammed 132
Ali Kuşcu 132
Anadolu 143, 145, 147
Anglo-Sakson 144
Arabik 145
Ayasofya Kütübhânesi 145

B

Bâb-ı Ferc 148
Bağdâd 132

C

Câbelkâ 147
Cemâleddîn bin Vâsıl el-Hamevî 141

Ç

Çarşanba 150

D

Dımaşk 148, 149
Dreyfus 153
Düleym 139

E

Ebû Nüvâs 134
Ebûbekir bin el-‘Arabî 142
el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye 145
Elvâh-ı ‘İmâdiyye 145
Emîr Kemâleddîn Kâmyâr 146
Emîrî Efendi Kütübhânesi 145
Ezyâc-ı İlhâniyye 132

F

Fahreddîn er-Râzî 132
Fâtih 132, 145, 152
Fransa 151

G

Gazzâlî 142
Gerido 151

H

Haleb 147
Hama 141
el-Hamevî 141
Hayrî Efendi 130
Hayy bin Yakzân 154, 155, 156, 157, 158
Heyâkili'n-Nûr 145
Hûrkalyâ 147
Hülâgû 132

İ

İbn Ebî Usaybi'a 148, 149, 150
İbn Sînâ 132
İbn Teymiyye 140, 141
İbrâhîm bin Ebî Fazl 148
İmâm Yâfi'î 147
İmrü'l-Kays 134
İstanbul 144, 151
İşârât 132
İzmir 151

J

Jan Brun [Jean Brunhes] 150

K

Kabal 151
Kâbûn 149
Kahistân 132
Kamil Vallu [Camillé Vallaux] 150
Karadağ 151
Kılıçarslan 145, 146
Konya 136, 146
Koyluhisâr 147

L

Lady Harrington 144
Londra 132

M

Mardin 147
Melik Zâhir 141, 145
Merâga 132
Mısır 141, 151
Monla Câmî 147, 150
Mora 151
Muhammed bin Hasen Tûsî 132
Murâd Efendi Kütübhânesi 150
Mûsâ Kâzım Efendi 130
Müferricu'l-Kürûb fî Ahbâr-i Benî Eyyûb 141

N

Nasîrüddîn Berkyarukşâh 145
Nefehâtü'l-Üns 150
Niksâr 145

O

'Osmân Baba 152

P

Pertevnâme 145

S

Selâhaddîn-i Eyyûbî 145
Selânik 150, 151, 153
Sokrat 140
Sühreverdî 145, 146, 147, 148, 150

Ş

Şam 147, 149
Şarlman 141
Şehrezûrî 148, 150

T

Târîhin Coğrâfyâsı 150
Tecrîd 132, 143
Tûl ve Arz Cedvelleri 132

U

'Uyûnu'l-Enbâ 148, 149

Z

Zevi Sabatay 151, 152, 153

6. SAYININ DİZİNİ

A

Adanalı Hoca Hayret Efendi 178
Ahmed bin Hanbel 171
Akitanlar 166
Alsas-Loren 192
Aristo 175
Ariyânî 167

B

Belj 166
Beyân-ı Muvâfakati Sarîhi'l-Ma'kûl li-Sahîhi'l-Menkûl 170
Bursalı Tâhir Bey 177

C

Ca'd bin Dirhem 171
Cehm bin Safvân 171
Cehmiyye 171
Ciro 168
Cum'âlî Mustafâ Efendi 178

Ç

Çivitates 167, 168

D

Darü'l-fünûn 184
Dekart [Descartes] 173

E

Ebû 'Îsâ Muhammed bin 'Îsâ bin Gavs 171
Ebû'l-Huzeyl el-'Allâf 171
Eğinli Rahmî Efendi 178
Elbasanlı Kerîm Efendi 178

F

Fâtih 182 187, 189, 191

Fransa 16, 192

G

Gal 166, 67, 169, 187, 192

Gallik 166

Gallo Frank 169

Gazzâlî 180

Gol 166, 167, 168, 169

H

Hâfız Gâlib 177

Hâfız Seyyid 177

Hâfız Şâkir Efendi 178

Hâlid bin ‘Abdi’llâh el-Kasrî 171

Hamdî Efendi 162

Hidâye 162, 185

İ

İber 166, 167

İbn Teymiyye 170, 173

İngiliz Kerîm Efendi 178

İngiltere 180

İsmâ‘îl Gelenbevî 177

İstanbul 177, 178, 188, 189

İzmir 192

İzmirli İsmâ‘îl Hakkı 189

J

Jul Sezar 166, 167

K

Kâdî Ebûbekir el-Bâkıllânî 170

Kembric [Cambridge] 180

Klodfarer 192

Kyrmisler 166

L

Laypnic [Leibniz] 173

Likur 166, 167

M

Manastırlı İsmâ‘îl Efendi 178

Mecelle 185

Medrese-i Nizâmiyye 180

Mehmed Emîn Beyefendi 181, 182, 183

Mesîh 192

Mevlâ’l-‘Ârifîn Celâleddîn Rûmî 175

Mevzû‘âtü’l-‘Ulûm 177

Mir’ât 177, 187, 191

Monla Hüsrev 177

N

Nevrekoblu Mahmûd Efendi 178, 181

O

Ogüst 167

‘Osmanlı Mü’ellifleri 177

Ö

Ödemişli Mustafâ Efendi 178

P

Palabıyık Mehmed Efendi 177

Pirene 166

Piyer Loti 191, 192

R

Roma 166, 167, 168, 192

S

Seltik 166, 168, 169

Seltler 166

Sühreverdî 192

Ş

Şakâyık-ı Nu‘mâniyye 177

Şer’iyye Vekâleti 162

Şevket Efendi 178

Şirvanlı Hâlis Efendi 178

T

Tikveşli Yûsuf Efendi 178

V

Vâsıt 171

Vidinli 177

7. SAYININ DİZİNİ

A

‘Abbâsiyye 196, 197, 201, 202

‘Acem 194, 196

Aksekili Hamdî Efendi 224

‘Anternâme 199

‘Arabistân 194, 195, 196

B

Bâbîlik 194

Bağdâd 196, 200

Bahâ’îlik 194

Bahr-i Siyâh 199

Battâlnâme 198, 199, 202

Bergson 223

Berlin 193

Bizans 197, 198, 199, 200, 201

Brüksel 205

C

Cenevre 193

D

Dicle 200

Dijenis Akrites 198

E

Edvar Monte 193

Emeviyye 196

Emîr ‘Ömer 198, 202

F

Fas 193, 215, 217

Fâtih 213

Fırat 197, 198, 200, 201

Fleyşer [Fleischer] 198

G

Girid 204

H

Hacer-i Esved 195
Halâviyye 214, 215
Haleb 213, 214, 215
el-Hamrâ 204, 205
Hârûn er-Reşîd 197
Haydelberg 193
Hazret-i ‘Alî 196
Hazret-i Muhammed 194, 195, 196
Herakliyus 197, 202
Horasan 196
Hristiyânlık 195

İ

Îrân 197, 199
İbn Ebî Usaybi‘a 213
İbn Hallikân 213
İmrü’l-Kays 194

K

Kapadokya 200, 202
Karadeniz 197, 201
Kastamonu 201
Kembric [Cambridge] 205, 206
Kurtuba 196

L

Lord Ceymbırleyn [Chamberlain] 204
Lyon 193

M

Ma‘ârif Vekâleti 223
Macaristan 203
Malatya 198, 201, 202
Marakeş 193
Me’mûn 197
Mekke 195
Melik Zâhir 213, 215
Mervân 196
Metâlib ve Mezâhib 223
Mezopotamya 200
Millî Mecmû‘â 223
Mu‘âviye 196
Musul 201

N

Nikefor Fokas 202

O

Ogüst 197
Orta Asya 197, 202, 203

Ö

‘Ömer Nasûhî Efendi 224

P

Paflagonya 201
Paris 193

R

Râgıb Paşa 213
Rambo 199, 201
Ren 201
Roma 197, 200, 216

S

Savoy 204
Sebîlü’r-reşâd 223

Sedîdüddîn 215
Selâhaddîn 215
Seyyid Battâl Gâzî 197, 198, 199, 202, 203
Sezarizm 197
Suriye 198, 201
Sühreverdî 213, 214, 215
Süleymâniyye 223

Ş

Şâm-ı Şerîf 195, 196, 200
Şehnâme 199
Şer‘iyye Vekâleti 223
Şerîf İftihârüddîn 214, 215
Şeyh Ziyâüddîn bin Ca‘fer 214

T

Ta‘biyetü’l-Ceyş 202
Tarsus 197, 198
Toros 198, 202
Tuna 201, 203
Türkiye 194

U

Urfa 201
‘Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etibbâ 213

V

Vefeyâtü’l-A‘yân 213

Y

Yahûdîlik 195
Yeni Kütübhâne 223

8. SAYININ DİZİNİ

A

‘Abbâsîler 227
‘Abdülahad Dâvûd Efendi 239
‘Abdülmelik 226
‘Akabe 233
A‘râbî Paşa 236
Abuşi Hoca 242
‘Acem 226, 227
Ahmed Midhat Efendi 254
Ak Budun 241
Amerika 251, 252
Ankara 251, 252
Aral 237
Argu 243
Arkıl Ata 242, 243
Avrupa 228, 235, 251

B

Bağdâd 227
Bakingam [Buckingham] 236
Benî İsrâ’îl 236
Bizans 226
Bozoklar 242, 243
Burçinler 239

Büyük Koyunlu Devleti 241

C

Celâleddîn ‘Ârif 234
Celâleddîn-i Rûmî 230, 231
Celâyirler 239
Cem‘iyyet-i İslâmiyye 235
Cengiz 238, 239
Cevdet Paşa 254
Cezâ’irli Şeyh Senûsî 230
Cezîretü’l-‘Arab 236

Ç

Çanakkal‘a 234
Çiğil 243

D

Devlet-i ‘Aliyye 236

E

Ebû Cehil 242
Ebû Leheb 242
Ebû Süfyân 242
Ebu’l-Gâzî 243
Emevîler 226, 227
Endülüs 227

F

Fırat Nehri 248

G

Gâzî Muhtâr Paşa 232
Gladston 232
Glob 231
Gökçe 238
Gülistân 235
Gün Hân 242

H

Haleb 247, 248
Hanbelî 229
Hanefî 229
Hârûn er-Reşîd 227
Hasen Erbilli 245
Hâver 254, 255
Hayd Park [Hyde Park] 236
Hazret-i ‘Alî 228
Hazret-i ‘Ömer 225
Hazret-i Muhammed 226, 228, 229
Hazret-i Peygamber 227, 242
Hıtaylar 238
Hindistân 235, 236
Hiyung-Nu 241
Hoca Buda 243
Hovort [Howarth] 239
Hufan 244
Hüsrev 255

I

‘Irâk 225

İ

İbn Ebî Usaybi‘a 245
İbrâhîm Paşa 233
İmâm Gazzâlî 230
İngiltere 232, 233, 235, 236, 238, 252
İskender 255
İstanbul 232, 233, 234, 251, 254
İstanislas Jülyen 240

‘İbrânî 239

J

Jön Türkler 234

K

Kadıköyü 251
Kalaç 243
Kalküta 235
Kanglı 243
Kara Budun 241
Kara Hân 241
Kara Sülek 242
Karakurum 239
Karayıtlar 239
Karluk 241, 243
Kınık 244
Kıpçak 243
Klovis 238
Konkiratlar 239
Korkut Ata 243
Korsika 238
Kur’ân-ı Kerîm 225, 229, 230
Kurtuba 227

M

Mâlikî 229
el-Mansûr 227
Me’mûn 227
Mebâhis-i Kelâmiyye 254
Mehmed ‘Alî 233
Melik Zâhir 245, 246, 247, 248
Mete Hân. 241
Metn-i Şemsiyye 255
Mısır 232, 233, 234, 236, 248
Mir Hond 243
Mister Blant 234, 236, 237
Moğol 237, 238, 239
Moğolistân 238
Monla Fenârî 254
Monteskiyo [Montesquieu] 238
Mu‘allim Nâcî 255
Mu‘âviye 226

N

Nâmık Kemâl Bey 256
Nevrekoblu Mahmûd Hâmid Efendi 254

O

Oğuz 239, 240, 241, 242, 243

P

Paris 238, 252, 253
Perzinli Hüseyin Necmeddîn Efendi 255

R

Ramazanoğlu 244
Râtib Paşa 234
Royter 232, 233

S

Sardunya 238
Selâhaddîn-i Eyyûbî 248
Selânik 254
Sînâ 231, 233
Sör Edvard Grey 233
Sudan 236, 247
Suriye 225

Sührâverdî 234, 235
Sühreverdî 245, 248
Süveyş Kanalı 234

Ş

Şâfi‘î 229
Şâh İsmâ‘îl 242
Şâm 226, 245, 248
Şeyh ‘Abdül‘azîz Çâvîş 235
Şeyh ‘Abdülkâdir 234

T

Taba 231, 233, 234
Tabakâtü’l-Etibbâ 245
Tahas 243
Taksim 251
Tanîn 253
Tarîk 254, 256
Tercümân-ı Hakîkat 254
Tevrat 229
Tribün 231, 233, 234
Tuğrul Bey 241
Tuman Hân 242
Tyan-Şan 237

U

Uygur 237, 243
Uyratlar. 239
‘Uyûnu’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etibbâ 245

V

Varsak 244
Volga 237

Y

Ya‘kûb Hân 239
Yağma 240, 243
Yataban Hoca 243

9. SAYININ DİZİNİ

A

‘Abdürreşîd 276
Abdüllatîf 283
Afganistân 274, 275, 284
‘Âlimcân Barudî 282
Apis 278

B

Ba‘âl 268
Bâbür 277
Belûcistân 274
Bengal 274, 275
Bibi Hanım 282
Bizans 279
Buhârâ 275, 281

C

Câmî 271

Cengiz 277, 278, 281

D

Dârü'l-fünûn 260, 265
Dîvân-ı Lügât 278

E

Emîr Kuteybe 281
Emîr Yalantuş Bahâdır 283

G

Gazzâlî 258
General Çernayef 281
General Kaufmann 282
Gûr-ı Emîr 283

H

Harezm 275
Hazret-i 'Osmân 282
Hindistân 274, 275, 276, 281, 282
Hucend 281
Hurşîd 280

İ

İrcar 281
İskender-i Makdunî 280
İstanislas Julyen [Stanislas Julien] 279

K

Kâbil 268, 269, 271
Kartaj 268
Kattakurgan 281, 282
Kayağan Hân 279
Keşmîr 274
Keykavus 280
Kitâb-ı Dede Korkud 279
Kusem bin 'Abbâs 283
Kutadgu Bilig 277

M

Ma'ârif Vekâleti 260
Maris 268
Menander 279
Moğol 278, 284

P

Pencab 274
Petersburg 282, 283

S

Sa'îd bin 'Osmân 281
Sâmânîler 281
Semerkand 280, 281, 282, 283, 284
Serhad 284
Sind 275

Ş

Şâh-ı Zinde 283
Şâhruh 283
Şîrdâr 283

T

Taşkend 281, 282
Tikrit 283
Tilla-Kârî 283
Timurlenk 277, 281, 282, 283
Türgiş 279
Türkistân 275, 280, 284

U

‘Ubeyd’ullâh el-Ahrâr en-Nakşibendî 282

Ufa 282

Uluğ Bey 283

Uratipa 281

V

Venüs 280

Z

Zerefşan 281

Zîc 283

Zirebulak 281, 282

10. SAYININ DİZİNİ

A

Arkıl Ata 314

B

Beyzâvî 298, 301, 305

Bilgi Yurdu 320

Börteçine 315

Buda 314

Ç

Çîn 313, 316

D

Dede Korkut 314, 316

Dib Yavkuy 314

E

Edebâlî 315

Edremîd 311

Ehrimen 316

F

Fânî Dede 311

G

Giresun 320

Gök Tanrı 315, 316

H

Hind 314

Hürmüz 316

I

Isparta 314

İ

Îrân 298, 314, 315, 316

K

Kara Sülek 314

Kazimirski 291, 298

L

Lût 291, 299, 300

M

Mevlânâ 315

Mezdek 314

O

Oğuz 313, 314, 315, 316

Orhun Âbideleri 315

‘Osmân Gâzî 315

S

Sâlih 294, 296, 303

Sâmî 298, 314

Sultân ‘Alâ’eddîn 315

Ş

Şiva 315

V

Vişnu 31

SONUÇ

Tezimizde ilk on sayısının transliterasyon (hafif transkripsiyon) usulüyle çeviriyazı metnini hazırladığımız *Mihrâb Dergisi*, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilip Cumhuriyet'in kurulduğu, inkılapların zemininin hazırlandığı ve hayata geçirilmeye başlandığı bir dönemde yayımlanan ahlâkî, ictimâî, felsefî, tarihî ve edebî bir dergidir.

Hilmi Ziya Ülken ve Yusuf Ziya Yörükân'ın öncülüğünde İstanbul'da çıkarılan ve 28 sayı yayımlanan *Mihrâb*, yaşadıkları dönemde ve sonraki yıllarda Türkiye'nin ilmî, fikrî ve edebî birikimine büyük katkıları olan şahsiyetlerin yazılarıyla ve şiirleriyle oluşan zengin bir muhtevâya sahiptir. İlk sayıdan itibaren batılılaşma konusundaki duruşunu belli eden dergide, batının körü körüne taklit edilmesi eleştirilmiş, Türk milletinin asırlar boyu benimsediği İslâmî değerlere samimiyetle bağlı kalınarak ilmî ve teknik gelişmelerin takip edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Derginin ilk sayısında "İnkılâb geçiren milletler, vatanında muhâcir olmuş insanlara benzerler." diyerek dönemin yöneticilerine uyarıda bulunan Yusuf Ziya Yörükân ile birlikte Hilmi Ziya Ülken, Âgâh Mazlum Alaybek ve Mehmed Emin Erişirgil'in yazıları bu meyândadır. Bununla beraber derginin yazarları, siyâsî konularda yorum yapmaktan kaçınmıştır. Erişirgil, medreselerin bir çırpıda kapatılamayacağını, müfredatında ve tedris usulünde yapılacak değişikliklerle ıslah edilebileceğini savunurken 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medreselerin kapatılması üzerine bunun yerinde bir karar olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı dönemde hilâfetin kaldırılmasına dair dergide muhâlif bir yazıya rastlanmaması, dönemin hassas dengelerinin gözetildiğine işaret etmektedir.

Mihrâb Dergisi'nde kelâm ve tasavvuf konularına geniş yer verildiği görülmektedir. M. Şerefettin Yaltkaya'nın kaleme aldığı *Mesel-i A'lâ* başlıklı yazı dizisinde İbn Teymiyye'nin hayatı ve görüşleri okuyucuya aktarılmıştır. Yörükân tarafından kaleme alınan yazı dizisinde ise Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'nin hayatı, menkıbeleri ve fikirleri anlatılmıştır. Müteşâbih âyetlerin ele alındığı *Tavzîh-i Müteşâbihât* ile Kazimirski'nin Fransızca Kur'an tercümesindeki hataların tespit ve tashih edildiği yazılar, derginin dinî ilimlere dair muhtevâsına örnek teşkil etmektedir.

Mihrâb, felsefî bir dergi olarak felsefe ekollerini tanıtan yazılara, felsefe neşriyatındaki gelişmelere ve yeni çıkan eserlerin tanıtımına yer vermiştir. Erişirgil, ülkemizde ilim geleneğinin oluşmamasının sebebini, ilmin sadece ezberlenmesi ve tartışılarak hazmedilmemesi şeklinde açıklamış, bundan kurtuluşun felsefe eğitimiyle mümkün olacağını ifade etmiştir.

Mihrâb'ın tarihî yönünü özellikle Hilmi Ziya Ülken ve Mükrimin Halil Yinanç'ın kaleme aldığı Türk ve İslâm tarihi konularındaki yazılar oluşturmaktadır. İslâm'ın çok çocuk sahibi olmayı teşvik etmesi ve çocuk terbiyesinde dikkat edilmesi gereken hususlar, dergide işlenen ictimâî konular arasındadır.

Mihrâb, edebî bir dergi olarak şiir, hikaye, roman tefrikası ve denemeler ihtiva etmektedir. Türk edebiyatının usta şairlerinden Ahmet Kutsi Tecer ve Necip Fazıl Kısakürek'in gençlik yıllarında kaleme aldıkları ikişer şiirin *Mihrâb*'da yayımlanması, derginin genç sanatkârlar tarafından kendilerini ifade edebilecekleri bir mecra olarak addedildiğini göstermektedir. Tecer'in dergide yayımlanan iki şiirinin sonraki yıllarda şiirlerinin toplandığı kitaplarda aynen yer aldığı görülmüştür. Kısakürek, *Mihrâb*'daki *Son Akşam* şiirini, başlığını ve bazı mısralarını değiştirerek *Çile*'ye almış, dergide çıkan *Avcı* şiirine ise kitaplarında yer vermemiştir. Yazıları ve şiirleriyle *Mihrâb*'da imzası bulunan Hasan Âli Yücel de dergide yayımlanan üç şiirinden sadece birini, farklı bir başlık altında ve mısralarını büyük ölçüde değiştirerek *Dönen Ses* adlı şiir kitabına almıştır. İlim ve fikir adamı kimliğiyle tanınan Hilmi Ziya Ülken'in pek bilinmeyen şairlik vasfı, *Mihrâb Dergisi*'nde yer alan mısralarıyla gün yüzüne çıkmıştır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın, içinde manzum bir kısım da bulunan mektuplarının neşredilmesi ve şairlik yönü öne çıkmayan pek çok isme ait klasik ve modern şiire yer verilmesi, dergiyi edebî muhtevâ bakımından zenginleştirmiştir. Ayrıca dergide bir kısmı yazarlar tarafından metin içinde tercüme edilen, diğerleri ise tarafımızdan Türkçeye aktarılan Farsça ve Arapça mısralara da yer verilmiştir. *Mihrâb*'da hem klasik şiire uygun, aruz vezniyle yazılmış gazel, kıt'a, rubâ'î, tahmîs, şarkı şeklinde şiirlerin bulunması hem de hece vezniyle yazılmış şiirlerle beraber serbest nazım örneklerinin bulunması, derginin benimsediği "gelenekle modern arasında köprü kurma" düşüncesiyle örtüşen bir durumdur.

Harf inkılâbından ve öz Türkçe akımının revaç bulduğu dönemlerden önce yayımlanan dergide yazıların ekseriyetinde günümüz Türkçesine yakın bir dil tercih edilirken bazı yazılarda Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu ağdalı bir dil kullanılmıştır. Metinlerin bir kısmında Latin harfleriyle yazılmış ibarelerin bulunduğu görülmektedir.

Türkiye'nin siyâsî ve sosyal açıdan köklü değişim ve dönüşümler yaşadığı bir devrin tanığı olarak dikkat çeken *Mihrâb Dergisi*'nin metni üzerine yaptığımız bu çalışma, dönemin mütefekkirlerinin olaylara bakışını anlayabilmemize yardımcı olmuş, ilim ve fikir hayatında söz sahibi olan şahsiyetlerin edebî yönünü fark etmemizi sağlamıştır. İleride yapılacak çalışmalarla derginin bütün sayılarının günümüz harflerine aktarılması, ilim ve kültür hayatımız açısından faydalı bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu, Selim: **İttihatçı Aktüaliteden Kitlesel Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)**, İstanbul, Libra Kitap, 2010.

Akbaş, Ömer Faruk: Batılılaşma ve Din: Mihrap Dergisi Örneği: 1923-1924 (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, 2001.

Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2011.

Bakırcı, Ziya: "Dergi", **TDEA**, C. II, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s. 246-249.

Başaran, Ahmet: Mihrab Mecmuasında Yayınlanan Hikâyeler (İnceleme, Metinler, Sözlük) (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi SBE, 2019.

Demir, Kenan: "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi 1849-1923", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9, 2016, s. 71-112.

Doğan, D. Mehmet: "Basın", **TDEA**, C. I, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s. 315-335.

Efe, Adem: "Sebîlürreşâd", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 251-253.

Enginün, İnci: **Abdülhak Hâmid'in Mektupları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995.

Ercan, Ayşe: Mihrâb Mecmuası'nın Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1990.

Gündüz, Mustafa: Türk Eğitim Tarihine Katkıları Bakımından Mihrâb Dergisi Üzerine Bir İnceleme, **e-Journal of New World Sciences Academy**, C. V, S. 3, 2010, s. 993-1024.

İbn Tufeyl: **Ruhun Uyanışı ya da Hayy İbn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni**, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985.

İnuğur, M. Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

İskit, Server: **Hususî İlk Türkçe Gazetemiz Tercümaniahval ve Agâh Efendi**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937.

Kahraman, Alim: "Matbuat (Türk Edebiyatı)", **DİA**, C. XXVIII, Ankara, TDV Yayınları, 2003, s. 121-125.

Kılıçarslan, Veli: "Şair Hilmi Ziya Ülken ve Unutulmuş Destansı Şiirleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 42, 2017, s. 231-250.

Kısakürek, Necip Fazıl: **Çile**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2011.

Küçük, Sena: "İlk Türkçe Çocuk Dergileri ve 'Çocuklara Mahsus Gazete'", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 24, 2015, s. 221-257.

Mahfil https://katalog.idp.org.tr/dergiler/87/mahfil

Meriç, Cemil: **Bu Ülke,** İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Mihrâb https://katalog.idp.org.tr/dergiler/55/mihrab

Öztoprak, İzzet: "Millî Mücâdele Basını", (Çevrimiçi) https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-basini/, 13 Mayıs 2024.

Parlatır, İsmail: "Servet-i Fünûn", **DİA**, C. XXXVI, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 573-575.

Sayım, Bahar: "Diyojen Mecmuası Tahlilli Fihrist-Metinler (124-183)" (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2018.

Sebîlürreşâd https://www.bagcilar.bel.tr/BBImages/Slider/Image/siratimustakimvesebilurresad.pdf

Tahirü'l-Mevlevi: **Mahfil I-II,** Ed. Mehmet Sait Karaçorlu, İstanbul, Menekşe Kitap, 2022.

Tecer, Leylâ: **Ahmet Kutsi Tecer'in Bütün Şiirleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Tekin, Arslan, A. Zeki İzgöer: **Dergâh (Giriş-Çeviriyazı-Dizin)**, C. I, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Tepebaşı, Ayşe: "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Süreli Bir Yayın: Mihrab", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, C. XXI, S. 2, 2014, s. 129-152

Timuroğlu, Vecihi: **Ahmet Kutsi Tecer Kişiliği, Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.

Topuz, Hıfzı: **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Tunç Yaşar, Fatma: "Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat", **Dem Dergi**, S. 3, 2007, s. 98-105.

Turan, Ersin: Türkiye'de Dergicilik ve Sorunları (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2005.

Ulusoy Nalcıoğlu, Belkıs: **Mümeyyiz: İlk Türkçe Çocuk Gazetesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006.

Ülken, Hilmi Ziya: **Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi**, Haz. Ahmet Taşğın, Ankara, Kalan Yayınları, 2003.

Ülken, Hilmi Ziya: "Yusuf Ziya Yörükân", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 1-2, s. 89-91.

Yapar Gönenç, Aslı: "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 29, 2007, s. 63-78.

Yapar, Aslı: "Fransa ve Türkiye'de Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1999.

Yavuz, Hasan: İslam Düşüncesi Açısından Mihrab Mecmuası'nın Tahlili ve İndeksi (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2010.

Yerdoğan, Ali Emre: "Cerîde-i Askeriyye Gazetesinin Tasnifi (1864-1870)" (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın, 2019.

Yörükân, Turhan: **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yörükan, Yusuf Ziya: **Şihabeddin Sühreverdi ve Nur Heykelleri**, Haz. A. Kamil Cihan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.

Yurtoğlu, Bilal: "Mecmûa-i İber-i İntibâh ve Osmanlı Popüler Bilim Dergileri Arasında İlk Polemikler", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C. 23/1, 2022, s. 103-125.

Yücel, Hasan Âli: **Dönen Ses**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1933.